卐 चरमतीर्थपति श्री महावीराय नमो नमः 卐

卐 श्री गौतमगणधराय नमः 卐

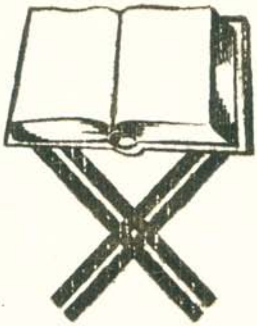

श्रीमद्गणधरवर पूज्यपाद सुधर्मास्वामिदृब्धं

श्री आचारांगसूत्रम्

(प्रथम श्रुतस्कंध)

मूलसूत्र-अक्षरगमनिका-अन्वययुक्त शब्दार्थ
गुजराती-हिन्दी भावार्थ

● संकलन ●

मुनिवर्य विक्रमसेनविजय

॥ શ્રી સંભવનાથાય નમઃ ॥ શ્રી શાંતિનાથાય નમઃ ॥
॥ શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીને નમઃ ॥
॥ ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામિને નમઃ ॥

જ્ઞાનદ્રવ્યનો કીધો સહયોગ
સત્જ્ઞાનનો થશે ઉપયોગ

卐

મોક્ષમાર્ગનું સાચું અને વાસ્તવિક
જે જ્ઞાન આપે તે ખરૂં જ્ઞાન છે.

卐

પૂજ્ય મુનિવર્ય
વિક્રમસેન વિ.મ.ની પ્રેરણાથી

૨૦૦ નકલ
શ્રી જૈન શ્રાવિકા સંઘ
ગુજરી-કોલ્હાપુર

૧૦૦ નકલ
૪૫ આગમતપના
તપસ્વીઓ
ગુજરી-કોલ્હાપુર

૨૦૦ નકલ
શ્રી જૈન શ્રાવિકા સંઘ
મહાવીરનગર (પ્રતિભાનગર)
કોલ્હાપુર

૫૦ નકલ
કુ. નેહા અશોક સંઘવી
હ. રંજનબેન
લક્ષ્મીપુરી

૭૫ નકલ
શ્રી જૈન શ્વે.મૂ.સંઘ,
શીવ-સાયન
મુંબઈ-૨૨

૨૫ નકલ
સા. આત્મપ્રભાશ્રીજીની
પ્રેરણાથી શ્રાવિકા
સંઘ-અમદાવાદ

॥ શાસન અધિપતિ શ્રી મહાવીરાય નમો નમઃ ॥
॥ પૂ.આત્મ-કમલ-લબ્ધિ-ભુવનતિલક-ભદ્રંકરસૂરીશ્વરેભ્યો નમઃ ॥

શ્રીમદ્ ગણધરવર સુધર્માસ્વામિદૃબ્ધં

શ્રી આચારાંગસૂત્ર

-: મૂળસૂત્રકાર :-

પૂજ્યપાદ શ્રી ગણધર મહારાજા

-: અક્ષરગમનિકાકાર :-

પ.પૂ. જ્ઞાનાનંદી આચાર્ય શ્રી ફુલચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.

-: શુભાશિષ :-

પ.પૂ. ૐકારતીર્થમાર્ગદર્શક, સૂરિમંત્રસમારાધક

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય પુણ્યાનંદસૂરીશ્વરજી મ.સા.

-: અનુવાદક-સંપાદક :-

મુનિવર્ય વિક્રમસેનવિજય મ.સા.

-: પ્રકાશક :-

શ્રી ભુવન-ભદ્રંકર સાહિત્ય પ્રચાર કેન્દ્ર - મદ્રાસ

■ પ્રકાશક :-
શ્રી ભુવન-ભદ્રંકર સાહિત્ય પ્રચાર કેન્દ્ર
મદ્રાસ

■ પ્રાપ્તિસ્થાન :-
શ્રી લબ્ધિ-ભુવન જૈન સાહિત્ય સદન
રાજેશકુમાર નટવરલાલ શાહ
બજારમાં, કાપડના વેપારી
પોસ્ટ-છાણી-૩૯૧ ૭૪૦. ડી. વડોદરા-ગુજરાત.
(મુદ્રક સરનામેથી રૂબરૂ જવાથી પુસ્તક પ્રાપ્ત થશે.)

■ **વીર સં.૨૫૨૫,**
વિક્રમ સં.૨૦૫૫,
લબ્ધિ સં.૩૮ ભદ્ર સં.૮

■ પ્રકાશન :-
અષાઢ સુદ-૬ વીટા ચાતુર્માસ પ્રવેશદિન

■ **મૂલ્ય-૧૦૦.૦૦**

પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને ભેટ તથા જ્ઞાનભંડારોને પાંચ રૂ.ના સ્ટેમ્પ મોકલવાથી પ્રાપ્ત થશે, આ ગ્રંથ જ્ઞાનદ્રવ્યના ખાતામાંથી છપાવેલ છે. કોઈ ગૃહસ્થે માલિકી કરવી નહીં.

■ મુદ્રક :-
નેહજ એન્ટરપ્રાઈઝ
૧૭૬/૨, જવાહરનગર રોડ નં. ૨,
ગોરેગાંવ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૨.
☎ ૮૭૩૬૭૪૫/૮૭૩૬૫૩૫

પ્રકાશકીય

જૈન ધર્મમાં સુંદરમાં સુંદર પ્રકાશનો, જ્ઞાનપિપાસુ આત્માની તૃષા છીપાવવા માટે, આત્માને સાચો અવબોધ થાય તે માટે પ્રકાશિત કરવામાં અગ્રેસર એવી ઘણી સંસ્થાઓ છે તેમાં અમારી **શ્રી લબ્ધિ-ભુવન જૈન સાહિત્ય સદન - છાણી, શ્રી લબ્ધિસૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળા, શ્રી ભુવનતિલકસૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળા, શ્રી ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળા શ્રી ભુવનતિલકસૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળા શ્રી ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાળા** દ્વારા અનેક સંસ્કૃત - પ્રાકૃત - ગુજરાતી - હીન્દીમાં પ્રકાશનો પ્રકાશિત કરી શાસનસેવા કરેલ છે. તે આજે પણ **પૂ. લબ્ધિ-ભુવનતિલક-ભદ્રંકર-અરૂણપ્રભ-વીરસેનસૂરીશ્વરજી મ.સા.**ની દિવ્યકૃપા તથા પૂ. ૐકારતીર્થમાર્ગદર્શક સૂરિમંત્રસમારાધક આચાર્યદેવ **શ્રીમદ્‌વિજય પુણ્યાનંદસૂરીશ્વરજી મ.સા.**ના શુભાશિષ, પૂ. મુનિવર્ય **વિક્રમસેનવિજય મ.**ની પ્રેરણા દ્વારા સંસ્થા દિનપ્રતિદિન સુંદરમાં સુંદર પ્રકાશનો પ્રકાશિત કરવામાં આગળ વધી રહી છે. તે ખરેખર આનંદનો વિષય છે. તેઓશ્રીના ચરણે વંદના....

આજે ૪૫ આગમોમાં **પહેલું અંગ-સૂત્ર આચારાંગ મૂળ - અક્ષરગમનિકા - અન્વયાર્થ - ગુજરાતી-હીન્દી ભાવાર્થ સાથે પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ** પ્રકાશિત કરી રહેલ છે. જે પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને ઘણું જ ઉપયોગી નીવડશે... આગામી પ્રકાશનરૂપે **શ્રી બારસાસૂત્ર** મૂળ મોટા ટાઈપમાં, ફોરકલર ફોટાસહ પ્રકાશિત કરવા ભાવના છે.

આ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં જ્ઞાનભક્તિકારક શ્રી સંઘો તથા શ્રાવિકાસંઘો દ્વારા જ્ઞાનદ્રવ્યનો સદ્‌વ્યય કરી પ્રકાશન કરવામાં સુલભતા કરી આપી છે. ધન્યવાદ...

આ ગ્રંથને સુશોભિત રીતે શુધ્ધતાપૂર્વક પ્રીન્ટીંગ આદિ કાર્ય કરવામાં **નેહજ એન્ટરપ્રાઈઝ - જયેશભાઈ એન. શાહ** - મુંબઈ. તથા કોમ્પ્યુટરાઈઝ કરવામાં શૈલેષભાઈ આદિએ સારી જહેમત ઉઠાવી. તે બદલ ધન્યવાદ....

રાજેશ એન. શાહ - છાણી..

प्रस्तावना

(ग्रन्थस्य गरिमा)

देवगुरुप्रसादतोऽयमाचाराङ्गनामा ग्रन्थः सटिप्पणाऽक्षरगमिनकान्वितः अधिकाराणामग्रे उपन्यस्यते । अस्य चोत्पत्त्यादिवार्ता किञ्चित् प्रतन्यते । तथाहि - येऽतीता ये चानागता अर्हन्तो भगवन्तस्ते सर्वेऽपि स्वस्वतीर्थप्रवर्त्तनादावाचारार्थमुपदिशन्ति । एवमेवाऽऽसन्नोपकारिणा श्रमणभगवता श्रीमन्महावीरस्वामिनाऽऽविर्भूतकेवलालोकेनाऽपि महसेनवने सदेवमनुजाऽसुराणां पर्षदि प्रथमत आचारार्थ उपदिष्टः । एष एवाऽर्थः श्रीइन्द्रभूतिगौतमप्रमुखैर्गणधरैः सूत्रतो ग्रथितः । अयमपि मूलग्रन्थस्तेषां भगवतां गणधराणां श्रीसुधर्मस्वामिना प्रणीतो वर्तते इति सर्वसम्मतोऽयं व्यतिकरः ।

अस्य ग्रन्थस्य प्राथम्यं प्राधान्यं च निर्विवाद, मोक्षोपायत्वात्, प्रवचनसारभूतत्याच्च । यतोऽत्रैव मोक्षोपायभूतं चरणकरणं प्रतिपाद्यते । एष च प्रवचनसारः प्रधानमोक्षहेतु प्रतिपादनात्, अत्र च स्थितस्य सतः शेषाङ्गाध्ययनयोग्यत्वादिति ।

अस्य ग्रन्थस्य च द्वौ मुख्यविभागो - (१) प्रथमश्रुतस्कन्धो (२) द्वितीयश्रुतस्कन्धश्च । तत्र प्रथमश्रुतस्कन्धो नवाऽध्ययनात्मको द्वितीयश्च पञ्चचूलारूपः । साम्प्रतं प्रथमश्रुतस्कन्ध सप्तमं महापरिज्ञाऽध्ययनं व्युच्छिन्नम् । द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य च पञ्चमी निशीथाख्या चूलाऽतो ग्रन्थतः पूर्वपुरुषैः पृथक्कृत्य 'निशीथसूत्रमिति' नाम्ना पृथक् प्रसिद्धिं प्रापिता वर्तते । एवं प्रथमश्रुतस्कन्धस्याऽर्थगाम्भीर्यमष्टानामध्ययनानां तदन्तर्गतानामुद्देशकानां द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य च चतसृणां चूलिकानां तदन्तर्भूतानामध्ययनानां तेषाममेवोद्देशकानां च विषयविभागोऽतिविस्तृत इति नेह प्रतन्यते, जिज्ञासुभिर्विषयानुक्रमत एव विलोकनीयः ।

विषयविभागविलोकनतोऽपि विद्वज्जना नतमस्तका भवन्ति श्रमणानां लोकोत्तर-बाह्याऽभ्यन्तराऽऽचार एवंविषय इति । अत एवैतद्ग्रन्थोपरि निर्युक्तिचूर्णिटीकादयो विविधव्याख्याग्रंथाः सन्ति । तन्मध्ये साम्प्रतं श्रीशीलाङ्काचार्यैर्विहिता टीका मुख्यतयाऽध्ययनाऽध्यापनार्थमुपादीयते । सा च टीका विविधविषयाणामाकरभूता तथाऽपि न सर्वेषां सुखावगाहा विस्तृतविषयत्वात् । अत एव संक्षेपरूचीनां सूत्रार्थमात्रपरिशीलनार्थिनां वाचनाप्रदातृणां चाऽविलम्बेनैव सूत्रार्थप्रदायिकाम-क्षरगमनिकां तथा विषमपदानामर्थं स्फुटीकुर्वत् पादटिप्पणकं समावेशयन्नयं ग्रन्थः प्रेक्षावतां समुपादेयो भविष्यति । ग्रन्थस्य च समुपादाने हेतुरेक एव यच्चित्तोद्भूतो द्वितीयाचन्द्रलेखाकल्पो धर्मस्तदैव पूर्णिमाचन्द्रपूर्णतां प्रयाति यदा वीतराग-प्रणीताऽऽचारपथं प्राप्नोति । आचारपथप्राप्तिश्च न ज्ञानाहते । ज्ञाने च ग्रन्थस्य हेतुता सुस्पष्टा ।

अपि च रागद्वेषमोहाद्यभिभूतानां सर्वेषां संसारिजन्तूनां शरीरमानसानेकाऽतिकटु-कटुःखोपनिपातपीडितानां चिन्तामणिकल्पोऽयं धर्मसामग्रीसंयुक्तो मनुष्यभवोऽतिदुर्लभः । तत्राऽपि प्राप्य सद्गुरुयोगं, श्रुत्वा हितोपदेशं, पीत्वा वैराग्यामृतपानं, हित्वा सकलक्लेशजालं संसारं विरला एव ये प्रमादपरिहारेण सकलान्तरङ्गारिराजं मोहमहीधरं समूलघातं हन्तु सततं पञ्चाचारपालने समुद्यता भवन्ति ।

जिनेन्द्रशासनस्य गरिम्णा गरिष्ठो भूतकालः सुस्पष्ट एव यत्र भूयांसो महासत्त्वा एतद्ग्रन्थोक्तपञ्चाचारस्य निरतिचारं परिपालनात एवानन्दरमालयं सिद्धिसौधं प्रयाताः ।

एवं स्थिते ये केऽपि भव्यात्मनो भवहेतुमाश्रवं रुरुत्सवः, मोक्षहेतु संवरं च सुपुपुक्षुवः सिद्धिपदं च प्रेप्सवस्तैः सर्व एतद्ग्रन्थोक्त आचारधर्म आत्मसात् करणीय एव ।

सद्भाग्येन द्व्यधिकद्विसहस्रविक्रमाब्दे राजस्थानविहरणे महोपकारिपूज्यपाद-स्वर्गीयपरम-गुरुदेवाचार्य-श्रीमद् विजयप्रेमसूरीश्वरश्रीमुखेन श्रीआचाराङ्गसूत्रस्य सर्वप्रथमा वाचना मया लब्धा तदैव आचाराङ्गस्याचारधर्मस्य वार्त्तया मम चित्तं सहर्षमनरीनृत्यत ।

तत्पश्चात् मया चतुः आचाराङ्गसूत्रस्य वाचना पू० श्रमणश्रमणीभ्यो दत्ता एवं यथा यथा परिशीलनं जातं तथा तथा तद्धर्मस्य माधुर्येणाहमतिप्रमोदितवान्, एतदाचारधर्ममात्मसात् कर्तुं च स्फुरणा जाता, किन्त्वयं प्रमत्तजीव एतत्पालने कातर आसीत् । एतच्छिथिलता मम हृदये सततमशल्यायत । एकदा चेतसि स्फुरितम् एतत्सूत्रस्य यदि पुनः पुनः परिशीलनं स्यात् तर्ह्यवश्यमेवैषा शिथिलता पलायेत, आचारप्रासादस्य च सोपानश्रेण्यारोहणे सफलता प्राप्येत । एतदर्थं यदि सूत्राऽर्थगमनिका लघुटीका स्यात्तर्हि सुबोधा स्यात् । तस्मान्मया परमगुरुदेव-संयमत्यागतपोमूर्ति-सुविशालगच्छाधिपति-भवोदधितारकसिद्धान्तमहोदधीनां पू.आ.भ. विजय प्रेमसूरीश्वराणां लघुशिष्य-विद्वद्वर्यमुनिवर्यश्रीकुलचन्द्रविजयः प्रेरितः ।

मत्प्रेरितेन मुनिवर्येण एतत्सूत्रस्याक्षरगमनिकाकार्यारम्भः कृतः । भावमङ्गलप्रसादेन मुनिवर्येण शीघ्रातिशीघ्रं लेखनकार्यं कृत्वा संशोधनार्थं मह्यं प्रेषितम् ।

अनया लघुटीकया येषां सूत्राणामुपरि टीकाकृद्भगवंता श्रीशीलाङ्काचार्येण अतिदेशमात्रं निर्दिष्टं तेषां सूत्राणामपि स्पष्टता भवति ।

सकृद् द्विर्वा यैरेतट्टीका पठिता तेषामेषाऽक्षरगमनिका आदर्शापेक्षां दूरीकरोति ।

आचारधर्मार्थिभिर्मुमुक्षुभिरियमक्षरगमनिका प्रतिवर्ष सकृदवश्यमेव पठनीया !, यत आचारधर्मश्चेतसि स्फारं स्फुरन्ननादिप्रमादस्याऽऽराधनाप्रतिपक्षस्य कालघण्टां वादयेत् । एवं सति मुनिवर्यस्य स्तुत्य प्रयासस्य सार्थकताऽपि अनुभवपथाऽऽतिथ्य-मागमिष्यति ।

स्वभावलाभं प्रति सन्मुखं कुर्वतीं आचाराङ्गस्याचारधर्मस्यामृतवाणीं प्रपाययितुं मुनिवर्येणैका-द्वितीयसुशोभितसाधनस्य पूर्तिः कृता । वीतरागपरमात्मन एताममृतवाणी कर्णविषयीकृत्य यथाशक्त्याचारधर्मं प्रपाल्य रत्नत्रयीं सुसाध्य मोक्षदायकधर्मस्य पूर्णतां प्राप्नुयाम इत्येका प्रशस्ता अन्तराभिलाषा ।

कराड (महाराष्ट्र)
वि.सं. २०४२ फाल्गुनस्य
कृष्णपक्षस्य दशम्याम् ।

गुरुश्रीप्रेम-भुवनभानु-पद्मशिशुः
आ.वि. मित्रानंदसूरिः

પૂ.પં.શ્રી કુલચંદ્ર વિ. ગણિવર આલેખિત
શ્રી આચારાંગસૂત્ર-અક્ષરગમનિકા પુસ્તકમાંથી સાભાર ઉધ્ધૃત...

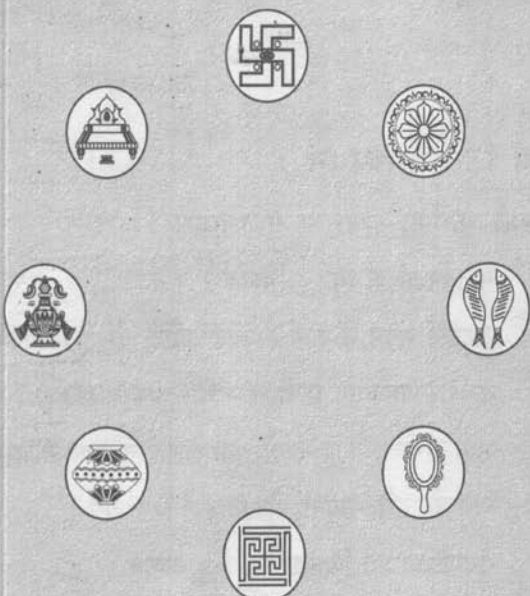

विषयानुक्रमः

प्रथमः श्रुतस्कन्धः

शस्त्रपरिज्ञाख्यं प्रथममध्ययनं : जीवसंयमविषयकम् ।

प्रथम उद्देशकः सामान्येन जीवास्तित्वसाधनं, जीववधे बन्धो विरति श्चैवमग्रेऽपि यावदध्ययनसमाप्तिः ।

द्वितीय उद्देशकः पृथिवीकायास्तित्वादि ।

तृतीय उद्देशकः अप्कायास्तित्वादि ।

चतुर्थ उद्देशकः तेजस्कायास्तित्वादि ।

पञ्चम उद्देशकः वनस्पतिकायास्तित्वादि ।

षष्ठ उद्देशकः त्रसकायास्तित्वादि ।

सप्तम उद्देशकः वायुकायास्तित्वादि । अध्ययनार्थो- पसंहार षड्जीवनिकायवधनिवृत्तिकारिणां सम्पूर्णमुनिभावः ।

लोकविजयाख्यं द्वितीयमध्ययनं :

लोको यथा बध्यते कर्मणा तथा च प्रहातव्यम् ।

प्रथम उद्देशकः मातापित्रादिके स्वजनेऽभिष्वङ्गो न कार्यः ।

द्वितीय उद्देशकः अदृढत्वं संयमे न कार्यं विषयकषायादौ चादृढत्वं कार्यम् ।

तृतीय उद्देशकः कर्मवैचित्र्यमवगम्य मानो न कार्यः- अर्थ सारस्य च निस्सारता वर्ण्यते ।

चतुर्थ उद्देशकः भोगेष्वभिष्वङ्गो न कार्यो यतो । भोगिनामपायान वक्ष्यति ।

पञ्चम उद्देशकः त्यक्तभोगेनपि साधुना लोकनिश्रया विहर्तव्यम् ।

षष्ठ उद्देशकः संयमदेहयात्रार्थ विहरता ममत्वं न कार्यम् ।

शीतोष्णीयाखं तृतीयमध्ययनं :

संयमस्थितेन जितकषायेण सुखदुःखतितिक्षा विधेया ।

प्रथम उद्देशकः भावनिद्रया सुप्ता असंयताः ।

द्वितीय उद्देशकः असंयता यथा दुःखमनुभवन्ति तथोच्यते ।

तृतीय उद्देशकः न केवलं दुःखसहनात् पापाकरणाच्च श्रमणः किन्तु रागद्वेषाकरण-रूपसंयमानुष्ठानात् ।

चतुर्थ उद्देशकः कषायाणां वमनं कार्यं, पापस्य च कर्मणो परिहारः विदुषः संयमः कैवल्यं मोक्षश्च ।

सम्यक्त्वाख्यं चतुर्थमध्ययनं : सम्यक्त्वप्रतिपादनम्

प्रथम उद्देशकः यथावस्थितवस्त्वाविर्भावनरूपः सम्यग्वादः

द्वितीय उद्देशकः धर्मप्रवादिकपरीक्षा ।

तृतीय उद्देशकः अनवद्यतपोवर्णनम् ।

चतुर्थ उद्देशकः संयमप्रतिपादनम् ।

लोकसाराख्यं पञ्चममध्ययनं :

प्रधानमोक्षाङ्गत्वात् चारित्रमेव लोकसारः ।

प्रथम उद्देशकः हिंसकविषयारम्भक एकचरो न मुनिः

द्वितीय उद्देशकः हिंसादिपापस्थानकेभ्यो विरतो मुनिः ।

तृतीय उद्देशकः विरतो मुनिपरिग्रहो भवतीति निर्विण्णकामभोगश्च ।

चतुर्थ उद्देशकः अव्यक्तस्य प्रत्यपाया भवन्ति ।

पञ्चम उद्देशकः ह्रदोपमेन साधुना भाव्यम् ।

षष्ठ उद्देशकः उन्मार्गवर्जना तथा रागद्वेषौ त्याज्यौ ।

धूताख्यं षष्ठाध्ययनं : स्वजनादिधूननम् ।

प्रथम उद्देशकः स्वजनविधूनना ।

द्वितीय उद्देशकः कर्मणां विधूनना ।

तृतीय उद्देशकः उपकरणशरीराणां विधूनना ।

चतुर्थ उद्देशकः गौरवत्रिकस्य विधूनना ।

पञ्चम उद्देशकः यथा साधुभिरुपसर्गाः सन्मानानि च विधूतानि तथा प्रतिपादनम् ।

महापरिज्ञाख्यं सप्तममध्ययनं व्युच्छिन्नम् ।

विमोक्षाख्यमष्टममध्ययनं : सम्यग्निर्याणप्रतिपादनम् ।

प्रथम उद्देशकः असमनोज्ञानां परित्यागः कार्यः

द्वितीय उद्देशकः अकल्पिकाधाकर्मदेः परित्यागः कार्यः ।

तृतीय उद्देशकः गोचरगतस्य यतेः शीतादिनाङ्गकम्पनादिक-चेष्टादर्शने गृहस्थस्य शङ्का स्यात्तद्व्युदासाय यथावस्थितार्थकथना विधेया ।

चतुर्थ उद्देशकः वैहानसमरणं गार्द्धपृष्ठमरणं च ।

पञ्चम उद्देशकः ग्लानता भक्तपरिज्ञा च ।

षष्ठ उद्देशकः एकत्वभावना इङ्गितमरणं च ।

सप्तम उद्देशकः भिक्षुप्रतिमाः पादपोपगमनं च ।

अष्टम उद्देशकः आनुपूर्वीविहारिणां भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणपादपोपगमनानि यथा भवन्ति तथोच्यन्ते ।

उपधानश्रुताख्यं नवममध्ययनं-अष्टष्वध्ययनेषु

प्रतिप्रादितोऽर्थः श्री वर्धमानस्स्वामिना स्वत एवाचीर्ण इति

प्रथम उद्देशकः यादृग् विहारो भगवत आसीत्

द्वितीय उद्देशकः यादृग् भगवतो वसतिरासीत्

तृतीय उद्देशकः ये भगवतः परीषहा अभूवन् ।

चतुर्थ उद्देशकः क्षुत्पीडायां विशिष्टाभिग्रहावाप्ताहारेण चिकित्सेदिति ।

॥ શ્રી જગવલ્લભપાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

॥ નમોનમઃ શ્રી ગુરૂ ભદ્રંકરસૂરયે ॥

યત્કિંચિત્

જે પ્રકારે બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિનો આધાર વેદ, બૌધ્ધ સંસ્કૃતિનો આધાર ત્રિપિટક તે પ્રકારે જ જૈનસંસ્કૃતિનો આધાર ગણિપિટક અર્થાત્ બાર અંગ સૂત્ર છે.

નંદીસૂત્રમાં શ્રુતજ્ઞાનના જે ચૌદ ભેદ બતાવ્યા છે તેમાં તેરમો ભેદ અંગપ્રવિષ્ટ છે. મુખ્યરૂપથી શ્રુતજ્ઞાનના બે ભેદ અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય, આચારાંગ આદિ બાર સૂત્રો (અંગો) અંગપ્રવિષ્ટ છે અને બીજા સૂત્રો અંગબાહ્ય ગણાય છે. જેમ પુરૂષના શરીરમાં ૨-પગ, ૨-જંઘા, ૨-ઉરુ, ૨-પડખા, ૨-બાહુ, ૧-ગરદન, ૧-સિર આ પ્રમાણે ૧૨ અંગો છે. તે પ્રકારે શ્રુતરૂપી પુરુષના પણ ૧૨ અંગ છે.

તીર્થંકર પ્રભુ અર્થનું દાન આપે, ગણધરો દ્વારા સૂત્ર રચના થાય છે. ગણધરોથી અતિરિક્ત એટલે કે બીજા વિદ્યાસંપન્ન આચાર્યો દ્વારા રચાયેલા શાસ્ત્ર અંગબાહ્ય કહેવાય છે.

અંગપ્રવિષ્ટના ૧૨ ભેદ

૧. આચારાંગ	૨. સૂયગડાગં-સૂત્રકૃતાંગ
૩. ઠાણાંગ-સ્થાનાંગ	૪. સમવાયાંગ
૫. વિવાહપણ્ણત્તી-વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર	૬. ણાયાધમ્મકહાઓ-જ્ઞાતાધર્મકથા
૭. ઉવાસગદસાઓ-ઉપાસકદશા	૮. અંતગડદસાઓ-અન્તકૃદશા
૯. અણુત્તરોવવાઈયદસાઓ	૧૦. પણ્હવાગરણાઈ
૧૧. વિવાગસુઅં-વિપાકશ્રુત	૧૨. દિટ્ઠિવાઓ-દૃષ્ટિવાદ

આમાં બારમું દૃષ્ટિવાદ અંગ આજે ઉપલબ્ધ નથી.

મહાપુરૂષો દ્વારા જે સેવાયેલ રત્નત્રયીની આરાધના કરવાની વિધિને આચાર કહેવાય છે. આચારને દર્શાવનાર જે સૂત્ર તે આચારાંગ, આ સૂત્રમાં સાધુઓની ચર્ચાની સાથે સંબંધ રાખવા વાળી વસ્તુઓનું વર્ણન છે જેમકે-

આચાર - રત્નત્રયીરૂપ મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે જે થાય તે વિવિધ આચાર.

ગોચરી - ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની વિધિ.

વિનય - જ્ઞાન અને જ્ઞાનવંતની તથા મોટાઓનો વિનય-ભક્તિ.

વિનેય - શિષ્યોનું સ્વરૂપ અને તેનો આચાર.

ભાષા - ચાર પ્રકારની ભાષાનું સ્વરૂપ.

ચરણસિત્તરિ - પાંચમહાવ્રત, દશ શ્રમણધર્મ, ૧૭ પ્રકારે સંયમ, ૧૦ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ, નવ વાડે બ્રહ્મચર્ય, ૧૨ પ્રકારે તપ, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર, ૪ કષાયોનો નિગ્રહ.

૫+૧૦+૧૭+૧૦+૯+૧૨+૧+૧+૧+૪=૭૦

કરણસિત્તરિ - ૪ પિંડવિશુધ્ધિ, પાંચ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ ભિક્ષુ પ્રતિમા, પાંચ ઈન્દ્રિયદમન, ૨૫ પ્રકારે પડિલેહણા, ૩ ગુપ્તિ, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવના ભેદથી ચાર પ્રકારના અભિગ્રહ. ૪+૫+૧૨+૧૨+૫+૨૫+૪ = ૭૦

યાત્રા - સંયમરૂપ યાત્રાનું પાલન,

વૃત્તિ - વિવિધ અભિગ્રહોને ધારણ કરી સંયમ પુષ્ટ રાખવું.

આચારના સંક્ષિપ્તથી પાંચ ભેદ જ્ઞાનચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર, વીર્યાચાર.

'જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ' સમ્યક્ જ્ઞાન અને ક્રિયા દ્વારા જ મોક્ષ થાય છે. શુદ્ધ આચાર માટે આ બન્નેની આવશ્યકતા છે એટલે જ પહેલું અંગ આચારાંગ બતાવેલ છે. કોઈ અપેક્ષાએ જ્ઞાન કરતા ક્રિયાની પ્રધાનતા હોવાથી ક્રિયારૂપ આચારને દર્શાવનારૂં આ સૂત્ર પ્રધાન છે એટલે જ પ્રથમ અંગ છે.

આ સૂત્રમાં ૨ શ્રુતસ્કંધ, પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં નવ અધ્યયન અને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં ૧૬ અધ્યયન, બન્નેના મળી ૮૫ ઉદ્દેશા છે.

આ આચારાંગ સૂત્ર એટલે મુનિજીવનની મસ્તી માણવા તેની હસ્તી ટકાવવા, આત્માની દુર્ગતિ સસ્તી ન થાય અને પસ્તીના કિંમતની માફક આત્માની કિંમત ન અંકાય માટે અનેક આચારોને દર્શાવતું અનુપમ છે. આ સૂત્રનું વાંચન - અધ્યયન થાય તો જ મુનિપણાની સાચી દિશા પ્રાપ્ત થાય.

પૂ. નૂતન દિક્ષિત સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને પ્રથમ આચારના જ્ઞાનરૂપે જોગ કરાવી પ્રથમ દશવૈકાલિકસૂત્ર બાદમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અને ત્યાર પછી શ્રી આચારાંગસૂત્રનો અભ્યાસ કરાવાય છે. તેમાં અમારા પૂ. દાદાગુરુદેવશ્રી લબ્ધિ સૂ.મ.ના સમુદાયના પૂ. સંસ્કૃતવિશારદ કર્ણાટકકેશરી આ. શ્રી ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે પ્રથમ ૨ સૂત્રોનો બાલજીવોને સંસ્કૃત - પ્રાકૃત ભાષાનો અર્થ સરળ-સુલભ થાય તે હેતુથી ગુજરાતી અનુવાદ, સં.છાયા, શબ્દાર્થ આદિ કરેલ, તે શ્રી લબ્ધિ-ભુવન સાહિત્ય સદન - છાણી દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ છે. અને આ સંસ્થા દ્વારા શ્રી આચારાંગસૂત્ર પ્રથમ-શ્રુતસ્કંધનો ગુજરાતી અનુવાદરૂપે પ્રગટ થઈ રહેલ છે.

ગ્રંથમાં પ્રથમસૂત્ર-અક્ષરગમનિકા-અન્વયાર્થ-ભાવાર્થ ગુજરાતી-હીન્દી આ પ્રમાણે અનુક્રમ રાખેલ છે. જેથી બન્ને ભાષી પૂજ્યોને અર્થ સમજવામાં સુગમતા રહેશે. આવું પ્રકાશન પ્રથમ જ વાર પ્રકાશિત થઈ રહેલ છે.

આ ગ્રંથનું કાર્ય કરવાની પ્રેરણા ૩ વર્ષ અગાઉ સરલસ્વભાવી સાધ્વીવર્યા ઉદયપ્રભાશ્રી દ્વારા થયેલ અને તેનાથી અંશાત્મક જ્ઞાનની ભક્તિ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો અને આત્માને આચાર વિશે સજાગતા પ્રગટી.....

આ ગ્રંથનું પ્રકાશન દેવગુરૂની અચિન્ત્ય કૃપા તથા પૂ. આચાર્ય શ્રી પુણ્યાનંદ સૂ.મ.ના શુભાશિષ દ્વારા જ પૂર્ણતાને પામી શક્યો છે. તે બદલ તેઓશ્રીના ચરણે વંદના...

આ ગ્રંથમાં અક્ષરગમનિકાના આલેખક પૂ. જ્ઞાનાનંદી આચાર્ય શ્રી કુલચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. છે તેઓએ પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય શ્રી જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.ની સમ્મતિથી સંપૂર્ણ

સાદ્યન્ત અવલોકન કરી સુધારા-વધારા કરી આપેલ છે. તે અમ જેવા અજ્ઞાની માટે ઉપકારક નીવડેલ છે તેઓનો ઉપકાર ભૂલાય તેમ નથી, તેઓશ્રીના ચરણે વંદના....

આ ગ્રંથનું કાર્ય કરવા પૂ. બહુશ્રુત શીલાંકાચાર્યની ટીકા તથા સ્થા.સં.ના ડુંગરશી મ. દ્વારા થયેલ અનુવાદ વિલોકન કરી અને પં. ઘેવરચંદ્રજી બાંઠીયા - વીરપુત્ર દ્વારા હીન્દી અનુવાદનો સહારો લીધેલ છે. તથા વીરપુત્ર દ્વારા હીન્દી ભાવાર્થને સુધારા સાથે આમાં સંમિલિત કરેલ છે જેથી હીન્દીભાષી વર્ગને અનુકુળતા સારી રહે તે હેતુથી જ આ કાર્ય કરેલ છે.

આ ગ્રંથનો જ્ઞાનપિપાસુ આત્માઓ અભ્યાસ દ્વારા મોક્ષપથ પર પ્રગતિ કરતા રહે એ જ અભિલાષા.....

આ ગ્રંથના કાર્યમાં છદ્મસ્થાવસ્થાને કારણે જિનાજ્ઞા વિરૂધ્ધ કંઈ લખાયું હોય તો ત્રિવિધે **મિચ્છા મિ દુક્કડમ્.....**

સં. ૨૦૫૫, જેઠ.સુ.૫
કુંભોજગિરિતીર્થ

ગુરૂપાદ સેવી
મુનિ વિક્રમસેનવિજય

શ્રી આચારાંગસૂત્ર-પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ

વિષયાનુક્રમણિકા

પહેલું અધ્યયન શસ્ત્રપરિજ્ઞા - જીવોની હિંસાના કારણને શસ્ત્ર કહે છે.

તેના બે ભેદ - દ્રવ્યશસ્ત્ર, ભાવશસ્ત્ર, તલવાર આદિ દ્રવ્યશસ્ત્ર અશુભયોગ ભાવશસ્ત્ર. આ અધ્યયનમાં ભાવશસ્ત્રોની જાણકારી છે.

૧-જ્ઞ પરિજ્ઞા એટલે અશુભ યોગ આદિ કર્મબંધનના કારણ જાણવા,

૨-પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા - એટલે કર્મબંધનના કારણો જાણીને તેનો ત્યાગ કરવો.

પ્રથમ અધ્યયનના સાત ઉદ્દેશા...

અધ્યયનમાં આવતા નવીન વિષયના પ્રારંભને ઉદ્દેશા કહેવાય છે.

૧ ઉદ્દેશો - આ આત્મા કઈ દિશામાંથી આવ્યો તેનો વિચાર

૨ ઉદ્દેશો - પૃથ્વીકાયની હિંસાથી અટકવું, તેનો ઉપદેશ, પૃથ્વીકાયના દુઃખોના અનુભવ બતાવવા જન્મથી અંધ તથા બહેરાનું દૃષ્ટાંત.

૩ ઉદ્દેશો - અપ્‌કાયની હિંસાથી અટકવું, ઉપદેશ

૪ ઉદ્દેશો - અગ્નિકાયની હિંસાથી અટકવું, ઉપદેશ

૫ ઉદ્દેશો - વનસ્પતિકાયની હિંસાથી અટકવું, ઉપદેશ, મનુષ્યના શરીરની સાથે વનસ્પતિની સમાનતા, વનસ્પતિમાં જીવ છે તેને સિધ્ધ કરવાની યુક્તિ.

૬ ઉદ્દેશો - ત્રસકાય જીવોની હિંસાથી અટકવા. ઉપદેશ ત્રસ જીવોની હિંસાના વિવિધ કારણો.

૭ ઉદ્દેશો - વાયુકાયના જીવોની હિંસાથી અટકવા ઉપદેશ

બીજું અધ્યયન - લોકવિજય - સંસાર અને તેના કારણો પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો,

આ અધ્યયનમાં ૬ ઉદ્દેશા....

૧ ઉદ્દેશો - માતાપિતા આદિ બાહ્યસંયોગોનો ત્યાગ કરીને મુનિએ દૃઢતાની સાથે સંયમપાલન કરવું જોઈયે.

૨ ઉદ્દેશો - અરતિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, લોભીના દુઃખ અને નિર્લોભીના સુખ.

૩ ઉદ્દેશો - ઉચ્ચ ગોત્ર આદિ કયા પ્રકારે માન ન કરવું જોઈયે, ભોગોમાં આસક્ત ન થવું જોઈએ.

૪ ઉદ્દેશો - ભોગોથી રોગોની ઉત્પત્તિ, ભોગોના ત્યાગનો ઉપદેશ.

૫ ઉદ્દેશો - ગૃહસ્થોના ઘરેથી નિર્દોષ આહારાદિ લઈને સંયમ નિર્વાહ કરવો, એક આશ્રવના સેવનથી બધા આશ્રવોનું સેવન, એક કાયાના આરંભથી બધા કાયોનો આરંભ થાય છે. પ્રભુની આજ્ઞાના આરાધકને મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે.

ત્રીજું અધ્યયન - શીતોષ્ણીય - શરદી, ગરમી અને સુખ-દુઃખની પરવા કર્યા વગર બધી જગ્યાએ સમભાવ રાખો. આ અધ્યયનમાં ૪ ઉદ્દેશા...

૧ ઉદ્દેશો - ખરી રીતે - વાસ્તવિક કોન સુતેલું છે ? અજ્ઞાની દ્રવ્યથી જાગતો હોવા છતાં પણ ભાવથી સુતેલો છે અને જ્ઞાની દ્રવ્યથી સુવા છતાં પણ ભાવથી સદા જાગતો હોય છે, વીર-મુનિ પરિષહ ઉપસર્ગો ને સમભાવથી સહન કરે છે.

૨ ઉદ્દેશો - બધાને સુખ પ્રિય છે, પાપના કટુફલ, પાપના ત્યાગનો ઉપદેશ, મોક્ષાર્થીએ બાહ્ય-આભ્યંતર બન્ને પ્રકારથી બંધનોને તોડી વિષયાસક્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈયે.

૩ ઉદ્દેશો - મુનિએ સમભાવી થવું જોઈયે, લજ્જા આદિના કારણે પાપનો પરિહાર તથા પરિષહ સહન કરવા માત્રથી મુનિ નથી બનતા, તેના માટે હૃદયમાં સંયમ જોઈયે, આત્માનો સાચો મિત્ર આત્મા જ છે.

૪ ઉદ્દેશો - ચાર કષાયોના ત્યાગનો ઉપદેશ.

ચોથું અધ્યયન - સમ્યક્ત્વ - સમ્યક્ત્વનું વર્ણન

આ અધ્યયનમાં ૪ ઉદ્દેશા....

૧ ઉદ્દેશો - પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપ વર્ણન, સમકિતનું વર્ણન

૨ ઉદ્દેશો - આશ્રવ અને નિર્જરાનું વર્ણન, પરમતનું યુક્તિથી ખંડન

૩ ઉદ્દેશો - તપનું વર્ણન

૪ ઉદ્દેશો - સંયમમાં સ્થિર રહેવું.

પાંચમુ અધ્યયન લોકસાર - આ અધ્યયનમાં ૬ ઉદ્દેશા...

૧ ઉદ્દેશો - લોકમાં સારભૂત સંયમનું વર્ણન, પાપોના ત્યાગનો ઉપદેશ, પ્રાણિયોની હિંસા કરવાવાળો, વિષયભોગો અને આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળો તથા વિષયભોગોમાં આસક્તિ રાખવાવાળો મુનિ હોતો નથી.

૨ ઉદ્દેશો - પાપોથી નિવૃત્ત તે જ મુનિ, પરિગ્રહ ત્યાગનો ઉપદેશ.

૩ ઉદ્દેશો - સંયમપાલન કરવાવાળાની ચઉભંગી, સંયમનું સ્વરૂપ, મુનિ કોઈ પ્રકારનો પરિગ્રહ ન રાખે, કામભોગોની ઈચ્છા ન કરે.

૪ ઉદ્દેશો - અવ્યક્ત (આયુ અને વિદ્યાની યોગ્યતા રહિત) અગીતાર્થ તથા સૂત્રાર્થમાં નિશ્ચય રહિત સાધુને એકલો વિહાર નિષેધ, અગીતાર્થના એકલવિહારના દોષ, શુધ્ધસંયમપાલન ઉપદેશ,

૫ ઉદ્દેશો - મુનિએ સદા આચાર્યની આજ્ઞામાં વિચરવું, જલાશયનું દૃષ્ટાંત, સમ્યક્ શ્રધ્ધાવાળાને માટે બધા શાસ્ત્ર સમ્યક્ થાય છે.

૬ ઉદ્દેશો - પ્રભુ આજ્ઞાની આરાધના કરવાથી કુમાર્ગનો ત્યાગ અને રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થાય છે, સિધ્ધપ્રભુનું સ્વરૂપ.

છઠ્ઠું અધ્યયન - ધૂતાખ્ય - પાપ કર્મોને છોડવા આ અધ્યયનમાં પાંચ ઉદ્દેશા...

૧ ઉદ્દેશો - પ્રમાદ છોડવો જોઈયે તે માટે કાચબાનું દૃષ્ટાંત, પ્રમાદી તથા વિષયોમાં આસક્ત જીવ વિવિધ પ્રકારના રોગોથી પીડિત હોય છે.

૨ ઉદ્દેશો - આત્માથી કર્મોને દૂર કરવાનો ઉપદેશ

૩ ઉદ્દેશો - મુનિએ અલ્પ ઉપકરણ રાખવા જોઈયે અને યથાશક્તિ કાયક્લેશ આદિ તપ કરવા જોઈયે.

૪ ઉદ્દેશો - મુનિએ સુખોમાં મૂર્છાવાળા ન થવું જોઈયે.

૫ ઉદ્દેશો - મુનિએ સંકટોથી ડરવું નહીં અને પ્રશંસા સાંભળીને પ્રસન્ન ન થવું જોઈયે, ઉપદેશયોગ્ય આઠ વાત.

સાતમું અધ્યયન - મહાપરિજ્ઞા - નંદીસૂત્રની મલયગિરિ ટીકા અને નિર્યુક્તના અનુસાર આ સાતમું અધ્યયન છે. આમાં સાત ઉદ્દેશા છે. આ અધ્યયન વિચ્છિન્ન થયેલ છે આજે ઉપલબ્ધ નથી.

આઠમું અધ્યયન - વિમોક્ષ અથવા વિમોહ - સંસારના કારણોને અને મોહને છોડવા માટે ઉપદેશ.

આ અધ્યયનમાં ૮ ઉદ્દેશા...

૧ ઉદ્દેશો - કુશીલ, પરિત્યાગ, લોક ધ્રુવ છે કે અધ્રુવ ?

૨ ઉદ્દેશો - અકલ્પનીય વસ્તુઓનો પરિત્યાગ.

૩ ઉદ્દેશો - મિથ્યા શંકાનું નિવારણ, પરિષહોથી ડરવું નહીં.

૪ ઉદ્દેશો - કારણ વિશેષથી મુનિઓએ ફાંસી આદિ દ્વારા બાલમરણ પણ કરવું જોઈયે.

૫ ઉદ્દેશો - બિમાર પડેલા હોય ત્યારે મુનિએ ભક્તપરિજ્ઞાથી મરવું જોઈયે.

૬ ઉદ્દેશો - ધીરતાવાળા મુનિએ ઈંગિતમરણ કરવું જોઈયે.

૭ ઉદ્દેશો - વિશિષ્ટ ધીરતાવાળા મુનિને માટે પાદપોપગમન મરણનું વિધાન.

૮ ઉદ્દેશો - કાલપર્યાયથી ત્રણે મરણોની વિધિ.

નવમું અધ્યયન - ઉપધાનશ્રુત - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીની જીવનચર્યાનું વર્ણન,

આ અધ્યયનમાં ૪ ઉદ્દેશા....

૧ ઉદ્દેશો - પ્રભુ મહાવીરની વિહારચર્યાનું વર્ણન જેમકે ૧૩ મહિના બાદ દેવદૂષ્ય વસ્ત્રનો ત્યાગ, અનાર્ય દ્વારા અપાયેલ કષ્ટોને સહન, છ કાયની રક્ષા, ત્રસ-સ્થાવર જીવોનો વિચાર, શુધ્ધ આહાર ગ્રહણ, પરિષહોને સમતાથી સહન, આદિ વિષયોનું વર્ણન.

૨ ઉદ્દેશો - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીની વસતિ (રહેઠાણ) નું વર્ણન, શૂન્યઘર-સભા-દુકાન-બગીચો-નગર-સ્મશાન-વૃક્ષનું મૂળ ઈત્યાદિ સ્થાનોમાં પ્રભુ જયણાપૂર્વક સ્થિરતા

કરતા હતા. નિદ્રાથી અભિભૂત ન થતાં ઉભા રહીને ધ્યાન કરતા હતા, આ સ્થાનોમાં દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંચ દ્વારા વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો આવવા પર સમતાથી સહન કરતાં આત્મધ્યાનમાં લીન રહેતા આદિ વિષયોનો વિચાર.

૩ ઉદ્દેશો - પ્રભુ મહાવીરને અપાયેલ આક્રોશ - વધ આદિ વિવિધ પ્રકારે પરિષહોનું વર્ણન, લાટદેશની વજ્રભૂમિમાં વિવિધ પ્રકારના પરિષહોને સહન કરેલ, કુતરાના પરિષહ તથા મ્લેચ્છો દ્વારા કેશ આદિ ખેચવાં છતાં ધ્યાનથી વિચલિત થતા નહોતા, શૂરવીર હાથીની જેમ પરિષહરૂપી સંગ્રામમાં જય-વિજય કરતા એવા વિચરતા હતા, ઈત્યાદિ વિષયોનું વર્ણન,

૪ ઉદ્દેશો - પ્રભુની તપશ્ચર્યાનું વર્ણન, પ્રભુ અનશન આદિ તપ કરતાં, રોગની ચિકિત્સા ન કરતા એવા મૌન થઈને વિહાર કરતાં, કારણવશ 'હું ભિક્ષુ છું'. આ પ્રમાણે બોલતા, શીત-ઉષ્ણ પરિષહ સહન, પંદર-મહિનો - ૨ મહિના - ૩ મહિના - ૬ મહિના સુધીના ઉપવાસ, પારણામાં લુખ્ખો - સુકો જે પ્રમાણે આહાર મળે તેને ગ્રહણ કરતા, તત્ત્વ ને જાણવાવાળા પ્રભુ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં ક્યારેય પણ સ્વયં એ પાપકર્મ કર્યું નથી, બીજા પાસે કરાવ્યું નથી અને પાપકર્મ કરતા એવાને સારો માન્યો નથી, કોઈપણ જીવની વૃત્તિનો છેદ ન કરતા ગામ-નગરમાંથી શુધ્ધ આહાર ગ્રહણ કરતા, મંદગતિથી ચાલતા, હિંસાથી નિવૃત્ત, શુધ્ધ આહારથી જીવન નિર્વાહ કરતા હતાં, દૃઢ આસન લગાવી આત્માનું અન્વેષણ કરતા ધ્યાનમાં લીન રહેતા, શબ્દાદિ વિષયોમાં ક્યારેય મૂર્છિત ન થતાં પ્રમાદનું સેવન કરેલ નથી. ઈત્યાદિ વિષયોનું વર્ણન...

शस्त्रपरिज्ञानामक प्रथम अध्ययन

प्रथम उद्देशकः

श्री सुधर्मा जम्बूमाचष्टे यथा :

सूयं में आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं इहमेगेसिं णो सण्णा भवइ ॥ १ ॥

श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यातम् इह-संसारे एकेषां नो संज्ञा-ज्ञानं भवति। 'आमुसंतेण' 'आवसंतेणं' चेति पाठान्तरद्वयमाश्रित्य-आमृशता सेवमानेन स्पृशता भगवत्पादारविन्दम् आवसता च तदन्तिके इत्यर्थः । अनेन गुरुकुलवासः प्रथमाचार उपदिष्ट इति ।

अन्वयार्थः- શ્રી સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે કે... **आउसं** - હે આયુષ્મન્ શિષ્ય ! **में** - મેં **सुयं** - સાંભળ્યું છે **तेणं** - તે **भगवया** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **एवं** - આ પ્રકારે **अक्खायं** - ફરમાવેલ છે કે **इहं** - આ લોકમાં **एगेसिं** - કોઈ પ્રાણિયોંને **सण्णा** - સંજ્ઞા - જ્ઞાન **णो** - નથી **भवइ** - હોતી.

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્મન્ શિષ્ય ! મેં મહાવીરસ્વામી પાસેથી સાંભળ્યું છે કે, જે આ પ્રકારે ફરમાવ્યું છે. આ લોકમાં કેટલાક પ્રાણિયોને સંજ્ઞા (જ્ઞાન) નથી હોતી ॥૧॥

भावार्थ :— श्री सुधर्मास्वामी स्वयं के शिष्य को कहते है कि, हे शिष्य ! मैंने सुना है, वह प्रभु महावीरस्वामीने यह फरमाया था की इस लोक में कोई प्राणियों को संज्ञा (ज्ञान) नहीं होती है ॥ १ ॥

निषिद्धसंज्ञामाश्रित्याऽऽह—

तंजहा - पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, पच्चत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उत्तराओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उड्ढाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, अहे दिसाओ वा आगओ अहमंसि, अण्णयरीओ वा दिसाओ वा अणुदिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेसिं णो णायं भवइ ॥२॥

तद्यथा - पूर्वस्या वा दिशात आगतोऽहमस्मि, दक्षिणस्या वा दिशात आगतोऽहमस्मि, पश्चिमाया वा दिशात आगतोऽहमस्मि, उत्तरस्या वा दिशात आगतोऽहमस्मि, ऊर्ध्वाया वा दिशात आगतोऽहमस्मि, अधो दिशातो वाऽऽगतोऽहमस्मि, अन्यतरस्या वा दिशातः, अनुदिशातो वाऽऽगतोऽहमस्मि । एवमेकेषां नो ज्ञातं भवतीति ॥ २ ॥

अन्वयार्थः- **तं जहा** - જેમ કે **पुरत्थिमाओ** - પૂર્વ **दिसाओ** - દિશાથી **अहं** - હું **आगओ अंसि** - આવ્યો છું, **वा** - અથવા **दाहिणाओ** - દક્ષિણ **दिसाओ** - દિશાથી, **पच्चत्थिमाओ** - પશ્ચિમ, **उत्तराओ** - ઉત્તર, **उड्ढाओ दिसाओ** - ઉંચી દિશાથી, **अहे दिसाओ** - નીચી દિશાથી, **अण्णयरीओ दिसाओ** - કોઈ પણ એક દિશાથી, **अणुदिसाओ** - અનુદિશાથી **अहं** - હું **आगओ अंसि** - આવ્યો છું, **एवं** - આ પ્રકારે, **एगेसिं** - કોઈ જીવોને **णायं** - ખબર **णो** - નથી **भवइ** - હોતી

ભાવાર્થ :- જ્ઞાનાવરણીયના કર્મના ઉદયથી તે જીવ આ નથી જાણતો કે હું પૂર્વ ભવમાં કઈ ગતિમાં હતો અને અહીંયા હું કઈ ગતિમાંથી આવ્યો છું ? ॥૨॥

भावार्थ :- ज्ञानावरणीय कर्म से जिसकी आत्मा पर सघन पर्दा पड़ा हुआ है वह जीव यह नहीं जानता है कि मैं पूर्व भव में किस गति में था और यहाँ पर कहाँ से आया हूँ ? ॥२॥

न केवलमेषैव संज्ञा नास्ति, अपराऽपि नास्तीति सूत्रकृदाह-

अत्थि मे आया उववाइए, णत्थि मे आया उववाइए ?
के अहं आसी, के वा इओ चुओ इह पेच्चा
भविस्सामि ? ॥ ३ ॥

अस्ति मे आत्मा औपपातिकः-जन्मान्तरगामी; नास्ति मे आत्मा औपपातिकः, कोऽहमासम् ? को वा इतश्च्युत इह संसारे प्रेत्य जन्मान्तरे भविष्यामीति ॥ ३ ॥

तत्रेह 'एवमेगेसिं णो णायं भवइ' इत्यनेन केषाञ्चिदेव संज्ञानिषेधात् केषञ्चित्तु भवतीत्युक्तं भवति,

अन्वयार्थः- **मे** - મારો **आया** - આત્મા **उववाइए** - જુદી જુદી ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થવા વાળો **अत्थि** - છે. અથવા **मे** - મારો **आया** - આત્મા **उववाइए** - જુદી જુદી ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થવા વાળો **णत्थि** - નથી. તથા **अहं** - હું **के** - કોણ **आसी** - હતો, અને **इओ** - આ શરીરથી **चुओ** - છુટીને **इह** - આ સંસારમાં **पेच्चा** - બીજા જન્મમાં **के** - શું **भविस्सामि** - હોઈશ.

ભાવાર્થ :- પ્રબલ (ગાઢ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી જેઓની જ્ઞાન શક્તિ ઢંકાઈ ગઈ છે. એવા જીવો એ નથી જાણતા કે હું પૂર્વભવમાં કોણ હતો અને આ આગળના ભવમાં શું થઈશ. ॥ ૩ ॥

भावार्थ :- प्रबल ज्ञानवरणीय कर्म के उदय से जिसकी ज्ञान-शक्ति ढंक गई है वह जीव यह नहीं जानता कि मैं पूर्वभव में कौन था और क्या होऊँगा ? ॥ ३ ॥

तत्र विशिष्टसंज्ञा भवान्तरगामिन आत्मनः स्पष्टप्रतिपादने सोपयोगिनीति तत्कारणमाह-

से जं पुण जाणेज्जा सह सम्मइयाए परवागरणेणं अण्णेसिं वा अंतिए सोच्चा तंजहा- पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि जाव अण्णयरीओ दिसाओ अणुदिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगेसिं जं णायं भवइ-अत्थि मे आया उववाइए, जो इमाओ दिसाओ वा अणुदिसाओ वा अणुसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ सव्वाओ अणुदिसाओ जो आगओ अणुसंचरइ सोहं ॥ ४ ॥

स यत् पुनर्जानीयात् सह सन्मत्या स्वमंत्या वा - अवधि-मनःपर्याय-केवलज्ञान-जातिस्मरण-भेदाच्चतुर्विधया वा, परव्याकरणेन तीर्थकृत्सर्वज्ञकथनेन, अन्येषां वा-तीर्थकरव्यतिरिक्तानाम् अतिशयज्ञानिनां वाऽन्तिके श्रुत्वा तद्यथा - पूर्वस्या वा दिश आगतोऽहमस्मि, यावत् अन्यतरस्या दिशोऽनुदिशो वाऽऽगतोहमस्मि, एवमेकेषां यद् ज्ञातं भवति - अस्ति मे आत्मा औपपातिकः जन्मान्तरगामी योऽमुष्या दिशोऽनुदिशः - मनुष्याश्चतुर्भेदास्तद्यथा - संमूर्छनजाः कर्मभूमिजा अकर्मभूमिजाः अन्तर्द्वीपजाश्चेति तथा तिर्यंचो दीन्द्रिया-त्रीन्द्रियाश्चतुरिंद्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्चेति चतुर्धा तथा कायाः पृथिव्यप्तेजोवायुश्चत्वारस्तथाऽग्रमूलस्कन्धपर्वबीजाश्चत्वार एव एते षोडश देवनारकप्रक्षेपादष्टादश भावदिशोऽनुदिशः तत आगतः अनुसंचरति 'अनुसंसरइ 'अनुसंभरई इति पाठान्तरद्वयमाश्रित्य अनुसंस्मरति वा सोऽहमिति ॥ ४ ॥

अन्वयार्थः- **से** - તે પુરૂષ **सह सम्मइयाए** - સ્વયંની સન્મતિ - સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન દ્વારા તથા **परवागरणेणं** - તીર્થંકર આદિના ઉપદેશથી **वा** - અથવા **अण्णेसिं** - બીજાની **अंतिए** - પાસેથી **सोच्चा** - સાંભળીને **पुण** - ફરીથી **जं** - પૂર્વોક્ત વાતોને **जाणेज्जा** - જાણી લે છે.

तं जहा - જેમ કે **अहं** - હું **पुरत्थिमाओ दिसाओ** - પૂર્વદિશાથી **आगओअंसि** - આવ્યો છું **वा** - અથવા **जावअण्णयरीओ दिसाओ** - યાવત્ અન્યતર અર્થાત્ કોઈ એક દિશાથી **वा** - અથવા **अणुदिसाओ** - અનુદિશાથી **अहं** - હું **आगओअंसि** - આવ્યો છું **एवं**

- આ પ્રકારે **एगेसिं** - કેટલાક જીવોને **णायं** - જ્ઞાત - જ્ઞાન **भवइ** - થઈ જાય છે. **जं** - કે **मे** - મારો **आया** - આત્મા **उववाइए** - ઔપપાતિક વિવિધ ગતિયોમાં ભ્રમણ કરવા વાળા **अत्थि** - છે - **जो** આત્મા **इमाओ दिसाओ** - આ દિશાઓથી **वा अणुदिसाओ** - અથવા અનુદિશામાંથી આવીને **अणुसंचरइ** - સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે અથવા **'अणुसंभरइ'** - પાઠાંતરથી. સ્વયંના પૂર્વજન્માદિને સ્મરણ કરે છે તથા **सव्वाओ दिसाओ** - બધી દિશાઓથી **सव्वाओ अणुदिसाओ** - બધી અનુદિશાઓથી **जो** - જે **आगओ** - આવીને **अणुसंचरइ** - સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. **सोहं** - તે આત્મા હું જ છું.

ભાવાર્થ :- ઉત્કૃષ્ટ મતિ એટલે સુક્ષ્મબુદ્ધિને સન્મતિ કહેવાય છે. સન્મતિ ૪ પ્રકારની જેમ અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન અને જાતિસ્મરણ આ ૪ પ્રકારની સૂક્ષ્મબુદ્ધિ દ્વારા અથવા પર-ઉપદેશ (તીર્થંકર આદિ) થી જીવ આ પ્રમાણે જાણે છે કે હું પૂર્વભવમાં અમુક ગતિમાં હતો અને આ શરીર છોડી હું અમુક શરીરને પ્રાપ્ત કરીશ ॥ ૪ ॥

भावार्थ :- उत्कृष्ट मति यानी बुद्धि को सन्मति कहते हैं । वह सन्मति चार प्रकार की होती है । यथाः- अवधिज्ञान, मनःपर्यय ज्ञान, केवलज्ञान और जातिस्मरण । इन चार प्रकार की सन्मतियों के द्वारा अथवा पर-उपदेश से जीव यह जान लेता है कि "मैं पूर्वभव में अमुक था और इस शरीर को छोड़ कर मैं अमुक शरीर को प्राप्त करूंगा ॥ ४ ॥

यो हि 'सोऽहं'मित्यनेनाहङ्कारज्ञानेनात्मोल्लेखेन पूर्वादिर्दिश आगतमात्मानमविच्छिन्नसंततिपतितं द्रव्यार्थतया नित्यं पर्यायार्थतया त्वनित्यं जानाति स परमार्थतः आत्मवादीति ।

से आयावाई लोयावाई कम्मावाई किरियावाई ॥ ५ ॥

स आत्मवादी लोकवादी लोकापाती वा - लोक आपतितुं शीलमस्येति वा कर्मवादी क्रियावादीति ॥ ५ ॥

अन्वयार्थः- से - તે પુરૂષ **आयावाई** - આત્મવાદી **लोयावाई** - લોકવાદી **कम्मावाई** - કર્મવાદી અને **किरियावाई** - ક્રિયાવાદી છે.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ ઉપરના સૂત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણે છે તે આત્મવાદી, છે તે લોકવાદી છે. અર્થાત્ લોકના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણવાવાળો છે. જે આત્મ અને લોકવાદી છે તે કર્મવાદી છે અર્થાત્ કર્મોના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણે છે અને ક્રિયાવાદી એટલે કર્મબંધના કારણભૂત ક્રિયાને જાણવાવાળો છે. ॥ ૫ ॥

भावार्थ :- जो पुरुष आत्मा के उपर्युक्त स्वरूप को जानता है वही आत्मवादी अर्थात् आत्मा के यथार्थ स्वरूप को जानने वाला है । जो आत्मवादी है वही लोकवादी अर्थात् लोक का यर्थाथ स्वरूप जानने वाला है ।

जो आत्मवादी और लोकवादी है वही कर्मवादी अर्थात् कर्मों का यर्थाथ स्वरूप जानने वाला और क्रियावादी यानी कर्मबन्ध के कारणभूत क्रिया को जानने वाला है ॥ ५ ॥

साम्प्रतं पूर्वोक्तां क्रियामात्मपरिणतिरूपां त्रिकालसंस्पर्शिना मतिज्ञानेन दर्शयितुमाह-

अकरिस्सं चाहं, कारवेसुं चाहं, करओ आवि समणुण्णे भविस्सामि ॥ ६ ॥

अकार्षं चाहं, अचीकरमहं, कुर्वतश्चापि समनुज्ञो भविष्यामि । सूचनात् सूत्रमिति न्यायेन भूत-वर्तमान-भविष्यत्कालाऽपेक्षाया कृत- कारिताऽनुमतिभिः नव विकल्पाः संभवन्ति । ते च मनोवाक्- कायैश्चिन्त्यमानाः सप्तविंशतिर्भेदा भवन्तीति ॥ ६ ॥

अन्वयार्थः- **अहं** - મે **अकरिस्सं** - કર્યું **च** - અને **अहं** - મે **कारवेसुं** - કરાવ્યું **च** - તથા **करओ** - કરવાવાળાને **आवि** - પણ મે **समणुण्णे** - અનુમોદન કર્યું આ પ્રકારે **भविस्सामि** - ભવિષ્યમાં આ પ્રમાણે જ કરીશ.

ભાવાર્થ :- અહીંયા "અહં". પદથી જીવને ગ્રહણ કરેલો છે કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું આ ત્રણેના ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાનકાલની અપેક્ષાયે ૯ ભેદ થઈ જાય અને મન-વચન-કાયાની અપેક્ષાએ ૨૭ ભેદ થઈ જાય છે. ॥ ૬ ॥

भावार्थ :- यहाँ 'अहं' पद से जीव का ग्रहण किया गया है । करना, कराना और अनुमोदना इन तीनों के भूत, भविष्यत् और वर्तमान काल की अपेक्षा नौ भेद हो जाते हैं और मन, वचन, काया की अपेक्षा से इनके सत्ताईस भेद हो जाते हैं ॥ ६ ॥

अथ किमेतावत्य एव क्रियाः उतान्या अपि सन्तीति, एता एवेत्याह-

एयावंति सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियव्वा भवंति ॥ ७ ॥

एतावन्तः सर्वेऽपि लोके कर्मसमारम्भाः परिज्ञातव्या भवन्तीति ॥ ७ ॥

अन्वयार्थः- **सव्वावंति** - સંપૂર્ણ **लोगंसि** - લોકમાં **एयावंति** - આટલી જ **कम्मसमारंभा** - કર્મસમારંભરૂપ ક્રિયા **परिजाणियव्वा** - જાણવા યોગ્ય **भवंति** - હોય છે.

ભાવાર્થ :- ઉપરના સૂત્રમાં જે ૨૭ ક્રિયાઓ બતાવેલ છે તે ક્રિયાઓ સમસ્ત લોકમાં થાય છે. એટલે વિવેકી પુરૂષોએ આ ૨૭ સાવદ્ય ક્રિયાઓના સ્વરૂપને જાણી-સમજીને ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥ ૭ ॥

भावार्थ :- ऊपर छठे सूत्र में जो २७ क्रियाएँ बताई गई हैं उतनी ही क्रियाएँ समस्त लोक में होती हैं । अतः विवेकी पुरुषों को इन २७ क्रियाओं का स्वरूप जान कर इनका त्याग कर देना चाहिए ॥ ७ ॥

यस्तावदात्मकर्मादिवादी स दिगादिभ्रमणान्मोक्ष्यते, इतरस्य तु विपाकान् दर्शयितुमाह-

अपरिण्णायकम्मे खलु अयं पुरिसे, जो इमाओ दिसाओ वा अणुदिसाओ वा अणुसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ सव्वाओ अणुदिसाओ सहेइ ॥ ८ ॥

अपरिज्ञातकर्मा खल्वयं पुरुषो य इमा दिशोऽनुदिशोऽनुसञ्चरति, सर्वा दिशः सर्वाश्चानुदिशः सहैति - स्वकृतेन कर्मणा सहानुसञ्चरतीति ॥ ८ ॥

अन्वयार्थः- **जो** - જે જીવ **इमाओ दिसाओ** - આ દિશાઓમાં **वा** - અથવા **अणुदिसाओ** - અનુદિશાઓમાં **अणुसंचरइ** - ભ્રમણ કરે છે. **वा** - તથા **सव्वाओ** - સર્વ **दिसाओ** - દિશાઓ અને **सव्वाओ अणुदिसाओ** - સર્વ અનુદિશાઓમાં **सहेइ** - સ્વયંના કરેલા કર્મોની સાથે જાય છે. **खलु** - નિશ્ચયથી **अयं** - આ **पुरिसे** - પુરૂષ - જીવ **अपरिण्णायकम्मे** - કર્મોના રહસ્યોને નથી જાણતા.

ભાવાર્થ :- જે જીવ કર્મોના રહસ્યોને નથી જાણતો અને આત્મા તથા ક્રિયાના સ્વરૂપને પણ નથી જાણતો, એ જીવને વિવિધ ગતિયોમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. કારણ તે જીવ કર્મોના રહસ્યોને નથી જાણતો એટલે જ કર્મોના નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન નથી કરતો. ॥ ८ ॥

भावार्थ :- जो कर्मों के रहस्य को नहीं जानता है और आत्मा तथा क्रिया के स्वरूप को भी नहीं जानता है उसे नाना गतियों में परिभ्रमण करना पड़ता है क्योंकि कर्मों के रहस्य को न जानने के कारण वह उनके नाश के लिए भी प्रयत्न नहीं करता ॥ ८ ॥

स यदाप्नोति तद्दर्शयति –

अणेगरूवाओ जोणीओ संधेइ, विरूवरूवे फासे पडिसंवेदेइ ॥ ९ ॥

अनेकरूपा योनीः सन्धयति-संघट्टयति, 'संधावइ'ति पाठान्तरमाश्रित्य सन्धावति - पौनःपुन्येन गच्छति । तत्र विरूपरूपान् - बीभत्साऽमनोज्ञस्वरूपान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति-अनुभवतीति ॥ ९ ॥

अन्वयार्थः- ક્રિયા અને કર્મના સ્વરૂપને ન જાણવાવાળો જીવ **अणेगरूवाओ** - અનેક પ્રકારની **जोणीओ** - યોનિયોનો **संधेइ** - સન્ધાન (પ્રાપ્ત) કરે છે અને તેમાં **विरूवरूवे** - વિવિધ પ્રકારના **फासे** - સ્પર્શોનો **पडिसंवेदेइ** - અનુભવ કરે છે.

ભાવાર્થ :- ઉપરોક્ત જીવ અર્થાત્ ક્રિયા અને કર્મના સ્વરૂપને ન જાણવાવાળો જીવ વિવિધ પ્રકારના દુઃખોને ભોગવે છે. ॥ ९ ॥

भावार्थ :- क्रिया और कर्म के स्वरूप को न जानने वाला जीव विविध प्रकार के दुःखों को भोगता है ।

यद्येवं तत किमित्यत आह -

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया ॥ १० ॥

तत्र सावद्यक्रियासु खलु भगवता परिज्ञा ज्ञप्रत्याख्यानरूपा प्रवेदितेति ॥ १० ॥

अन्वयार्थः- तत्थ - તે દુઃખથી મુક્ત થવા માટે અથવા ઉક્ત ક્રિયાઓના વિષયમાં **भगवया** - પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામીએ **खलु** - નિશ્ચયથી **परिण्णा** - બે પ્રકારની પરિજ્ઞા **पवेइया** - ફરમાવેલ છે.

ભાવાર્થ :- ૧. જ્ઞપરિજ્ઞાથી વસ્તુનું સ્વરૂપ ઓળખી શકાય છે અને ૨. પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી હેય વસ્તુનો ત્યાગ કરી શકાય છે. એટલે જ વિવેકી પુરૂષોએ જ્ઞપરિજ્ઞાથી સાવદ્ય ક્રિયાઓને જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥ ૧૦॥

भावार्थ :- १. ज्ञपरिज्ञा से वस्तु का स्वरूप जाना जाता है और २. प्रत्याख्यान परिज्ञा से हेय वस्तु का त्याग किया जाता है । अतः विवेकी पुरुषों को ज्ञपरिज्ञा से सावद्य क्रियाओं को जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से उनका त्याग कर देना चाहिए ॥ १० ॥

अथ किमर्थमसौ सावद्यक्रियासु प्रवर्तत इत्याह -

इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं ॥ ११ ॥

अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दन-मानन-पूजनाय जातिमरणमोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुं चेति ॥ ११ ॥

अन्वयार्थः- इमस्स - આ **जीवियस्स** - જીવન માટે અર્થાત્ આ જીવનને નિરોગી અને ચિરંજીવ બનાવવા માટે **चेव** - અને **परिवंदणमाणणपूयणाए** - પ્રશંસા - માન તથા પૂજા પ્રતિષ્ઠાને માટે **जाइमरणमोयणाए** - જન્મ-મરણથી છૂટવા માટે અને **दुक्खपडिघायहेउं** - દુઃખોનો નાશ કરવા માટે અવિવેકી વિવિધ પ્રકારની સાવદ્ય ક્રિયાઓ કરે છે.

ભાવાર્થ :- ઉપરોક્ત ઉદ્દેશ્યોની પૂર્તિ માટે અર્થાત્ પ્રશંસાને માટે, માન-પૂજા-પ્રતિષ્ઠાને માટે જન્મ-મરણથી છૂટવા સાવદ્ય ક્રિયા કરવી અજ્ઞાન છે. જે પુરૂષ જીવ જ્ઞાની છે તે આ બધી ક્રિયાઓ કર્મ બંધના કારણ રૂપ છે માટે તેનો ત્યાગ કરી દે છે ॥ ૧૧ ॥

भावार्थ :- उपरोक्त उद्देश्यों की पूर्ति के लिए सावद्य क्रियाएँ करना अज्ञान है । जो पुरुष ज्ञानी हैं वे इन क्रियाओं को कर्मबन्ध का कारण जान कर त्याग कर देते हैं ॥ ११ ॥

एतावन्त एव च क्रियाविशेषा इति दर्शयितुमाह -

एयावंति सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियव्वा भवंति ॥ १२ ॥

एतावन्तः सर्वस्मिन् लोके कर्मसमारम्भा ज्ञपरिज्ञया परिज्ञातव्याः प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्यातव्या भवन्तीति ॥ १२ ॥

अन्वयार्थः- सव्वावंति - સંપૂર્ણ **लोगंसि** - લોકમાં **एयावंति** - આટલી જ **कम्मसमारंभा** - કર્મસમારંભરૂપ ક્રિયા **परिजाणियव्वाभवंति** - જાણવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ :- છઠ્ઠા સૂત્રમાં બતાવેલી ૨૭ ક્રિયાઓ જ છે એનાથી અધિક અથવા ઓછી નથી, એટલા માટે વિવેકી જીવોએ આનું સ્વરૂપ જાણી ત્યાગ કરવો જોઈએ ॥ ૧૨ ॥

भावार्थ :- छठे सूत्र में बताई हुई २७ ही क्रियाएँ हैं। इनसे अधिक या कम नहीं। इसलिए विवेकी पुरुषों को इनका स्वरूप जान कर त्याग कर देना चाहिए ॥ १२ ॥

एवं सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाध्य तदुपमर्दकारिणां च क्रियाविशेषाणां बन्धहेतुत्वं प्रदर्श्योपसंहारद्वारेण विरतिं प्रतिपादयन्नाह -

जस्सेए लोगंसि कम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे ॥ १३ ॥ त्ति बेमि ॥

यस्य एते लोके कर्मसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स एव मुनिः परिज्ञातकर्मेति ब्रवीमि ॥ १३ ॥

अन्वयार्थः- लोगंसि - આ લોકમાં **एए** - આ **कम्मसमारंभा** - સાવદ્ય (પાપવાળી) ક્રિયાઓ **जस्स** - જેણે **परिण्णाया भवंति** - જાણકારી હોય છે. **से हु** - તે જ **मुणी** - મુનિ છે અને તે જ **परिण्णायकम्मे** - કર્મોના રહસ્યોને જાણવાવાળો છે.

ભાવાર્થ :- આ લોકમાં જે સાવદ્ય ક્રિયાઓને અને કર્મોના રહસ્યોને જાણે છે તે ખરેખર મુનિ છે અને તે સાવદ્ય ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી દે છે, તે સાચો મુનિ છે. શ્રી સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે કે આયુષ્યમન્‌શિષ્ય ! જે પ્રકારે મેં પ્રભુ મહાવીરસ્વામી પાસેથી સાંભળેલ તે જ પ્રકારે હું તને કહું છું ॥ ૧૩ ॥

भावार्थ :- जो पुरुष उपरोक्त सावद्य क्रियाओं को जान कर उनका त्याग कर देता है, वही मुनि है। श्री सुधर्मा स्वामी अपने शिष्य जम्बू स्वामी से कहते हैं कि हे आयुष्मन् शिष्य ! जिस प्रकार मैंने श्रमण भगवान् महावीर स्वामी से सुना था उसी प्रकार मैं तुम्हें कहता हूँ ॥ १३ ॥

द्वीतिय उद्देशकः

प्रथमोद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाधितम्, इदानीं तस्यैवैकेन्द्रियादि पृथिव्याद्यस्तित्वं प्रतिपादयिषयाऽऽह-

अट्टे लोए परिजुण्णे दुस्संबोहे अविजाणए अस्सिं लोए
पव्वहिए तत्थ तत्थ पुढो पास आउरा परितावेंति ॥ १४ ॥

आर्तो लोकः परिधूनः - निस्सारः प्रशस्तभावहीनो यावत् दुःसम्बोधः अविज्ञायकः । अस्मिंल्लोके प्रव्यथिते सति तत्र तत्र कृष्यादौ पृथक् २ पश्य आतुरा आस्मिन् पृथिवीकायलोके विषयभूते पृथिवीकायं परितापयन्तीति ॥ १४ ॥

अन्वयार्थः- **लोए** - આ પ્રાણિવર્ગ **अट्टे** - આર્ત - દુઃખી છે. **परिजुण्णे** - ઉત્તમ વિવેકથી રહિત છે **दुस्संबोहे** - દુઃખે કરીને બોધ કરવા યોગ્ય છે. **अविजाणए** - અજ્ઞાની છે **अस्सिं** - આ **लोए** - લોકમાં અર્થાત્ પૃથ્વીકાયના **पव्वहिए** - પીડિત થવા છતાં પણ **आउरा** - તે આતુર જીવ **तत्थ तत्थ** - ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો દ્વારા **पुढो** - અલગ અલગ **पास** - જુઓ, **अस्सिं** - આ પૃથ્વીકાય ને **परितावेंति** - પરિતાપ આપે છે.

ભાવાર્થ :- અજ્ઞાની વિષયાસક્ત જીવ પોતાના સ્વાર્થને માટે વિવિધ પ્રકારે પૃથ્વીકાયનો આરંભ-સમારંભ કરે છે. પરંતુ વિવેકી પુરૂષો આ પ્રમાણે કરતા નથી. ॥ ૧૪ ॥

भावार्थ :- अज्ञानी विषयासक्त जीव अपने स्वार्थ के लिए नाना प्रकार से पृथ्वीकाय का आरम्भ समारम्भ करते हैं किन्तु विवेकी पुरुष ऐसा नहीं करते हैं ॥ १४ ॥

ननु चैकदेवताविशेषावस्थिता पृथिवीति शक्यं प्रतिपत्तुं, न पुनरसंख्येयजीवसङ्घातरूपेत्येतत् परिहर्त्तुकाम आह-

संति पाणा पुढो सिया, लज्जमाणा पुढो पास अणगार
मो त्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं
पुढविकम्मसमारंभेणं पुढविसत्थं समारंभमाणे अण्णे
वि अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ १५ ॥

सन्ति प्राणाः—प्रणिनः पृथक् २ श्रिताः सिता वा - सम्बद्धा इत्यर्थः । एते लज्जमानाः - संयमानुष्ठानपराः पृथक् पृथक् पश्य । अथवा तान् शाक्यादीन् लज्जमानान् पश्य ये अनगाराः स्म इत्येके प्रवदमाना यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः पृथिवीकर्मसमारम्भेण पृथिवीशस्त्रं समारभमाणा अनेकरुपान् प्राणान् - प्राणिनो विहिंसन्तीति ॥ १५ ॥

अन्वयार्थः- **पाणा** - અનેક પ્રાણી **पुढो** - અલગ અલગ **सिया** - પૃથ્વીમાં રહેલા **संति** - છે. અતઃ તેના આરંભથી **लज्जमाणा** - લજ્જિત થવા વાળા અર્થાત્ જે પૃથ્વીકાયનો આરંભ સ્વયં નથી કરતા - કરાવતા અને અનુમોદન નથી કરતા એવા સાધુઓને હે શિષ્ય ! **पुढो** - અલગ **पास** - દેખો **अणगारा मो त्ति** - અમો અનગાર છીયે એમ **पवयमाणा** - કહેતા, છતાં - કેટલાક અન્ય તીર્થિકો **पुढवीकम्मसमारंभेणं** - પૃથ્વીકાયના આરંભ દ્વારા **विरूवरूवेहिं** - વિવિધ પ્રકારના **सत्थेहिं** - શસ્ત્રોથી **इणं** - આ **पुढवी सत्थं** - પૃથ્વીકાયરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभमाणे** - આરંભ કરતા એવા **अण्णे वि** - તે પૃથ્વીના આશ્રયમાં રહેવાવાળા અન્ય **अणेगरूवे** - અનેક પ્રકારના **पाणे** - પ્રાણિયોની પણ **विहिंसइ** - હિંસા કરે છે.

ભાવાર્થ :- પૃથ્વીકાયના જીવોની હિંસાનું આચરણ કરવા છતાં પણ સ્વયંને અનગાર સાધુ કહેવાવાળા અન્યતીર્થિ-મિથ્યાવાદી છે. જેથી ઉત્તમ સાધુઓએ તેઓનું અનુકરણ કરવું જોઈએ નહીં, કારણ તે વાસ્તવમાં અનગાર નથી પણ ગૃહસ્થ સમાન સાવદ્ય ક્રિયા કરવાવાળો છે. ॥ ૧૫ ॥

भावार्थ :- हिंसा का आचरण करते हुए भी अपने को अनगार कहने वाले अन्यतीर्थी मिथ्यावादी हैं। अतः उत्तम साधुओं को उनका अनुकरण नहीं करना चाहिए ॥ १५ ॥

एवं शाक्यादीनां पार्थिवजन्तुवैरिणामयतित्वं प्रतिपाद्य साम्प्रतं सुखाभिलाषितया कृत-कारितानुमति-भिर्मनोवाक्कायलक्षणां प्रवृत्तिं दर्शयितुमाह :-

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइ-मरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव पुढविसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा पुढविसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा पुढविसत्थं समारंभंते समणुजाणइ ॥ १६ ॥

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता । अस्य चैव जीवितस्य परिवंदन-मानन-पूजनाय जातिमरणमोचनाय दुःख-प्रतिघातहेतुं च स स्वयमेव पृथिवीशस्त्रं समारभेत अन्यैर्वा पृथिवीशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा पृथिवीशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीत इति ॥ १६ ॥

अन्वयार्थः- **तत्थ** - આ પૃથ્વીકાયના આરંભના વિષયમાં **खलु** - નિશ્ચય **भगवया** - પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામીએ **परिण्णा** - પરિજ્ઞા **पवेइया** - ફરમાવેલ છે. અર્થાત્ કારણ બતાવેલ છે કે **इमस्स** - આ **जीवियस्स** - જીવનને માટે **चेव** - અને **परिवंदणमाणणपूयणाए**

- પ્રશંસાને માટે, માન તથા પૂજા-પ્રતિષ્ઠા માટે **जाइमरणमोयणाए** - જન્મ-મરણથી છૂટવા માટે અને **दुक्खपडिघायहेउं** - દુઃખોનો નાશ કરવા માટે **से** - તે જીવ **सयमेव** - સ્વયં (પોતે) **पुढविसत्थं** - પૃથ્વીરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभइ** - આરંભ કરે છે. **वा** - અને **अण्णेहिं** - બીજાઓ દ્વારા **पुढविसत्थं** - પૃથ્વીરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभावेइ** - આરંભ કરાવે છે. **वा** - અને **पुढविसत्थं** - પૃથ્વીરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभंते अण्णे** - આરંભ કરવાવાળા બીજા જીવોના **समणुजाणइ** - અનુમોદન કરે છે.

ભાવાર્થ :- અજ્ઞાની જીવ જે જે કારણોથી પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે છે, કરાવે છે, કરતાને અનુમોદે છે તે કારણો ઉપરના સૂત્રમાં બતાવેલા છે. ॥ ૧૬ ॥

भावार्थ :- अज्ञानी जीव जिन जिन कारणों से पृथ्वीकाय का आरम्भ करते हैं वे कारण ऊपर के सूत्र में बताये गये हैं ॥ १६ ॥

तदेवं प्रवृत्तमतेर्यद्भवति तद्दर्शयितुमाह -

तं से अहियाए, तं से अबोहिए, से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा खलु भगवओ अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं पुढविकम्मसमारंभेण पुढविसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ, से बेमि-अप्पेगे अंधमब्भे अप्पेगे अंधमच्छे, अप्पेगे पायमब्भे अप्पेगे पायमच्छे अप्पेगे गुप्फमब्भे अप्पेगे गुप्फमच्छे, अप्पेगे, जंघमब्भे अप्पेगे जंघमच्छे, अप्पेगे जाणुमब्भे अप्पेगे जाणुमच्छे, अप्पेगे ऊरुमब्भे अप्पेगे ऊरुमच्छे, अप्पेगे कडिमब्भे अप्पेगे कडिमच्छे, अप्पेगे णाभिमब्भे अप्पेगे णाभिमच्छे, अप्पेगे उदरमब्भे अप्पेगे उदरमच्छे, अप्पेगे पासमब्भे अप्पेगे पासमच्छे, अप्पेगे पिट्ठिमब्भे अप्पेगे पिट्ठिमच्छे, अप्पेगे उरमब्भे अप्पेगे उरमच्छे, अप्पेगे

हिययमब्भे अप्पेगे हिययमच्छे, अप्पेगे थणमब्भे अप्पेगे थणमच्छे, अप्पेगे खंधमब्भे अप्पेगे खंधमच्छे, अप्पेगे बाहुमब्भे अप्पेगे बाहुमच्छे, अप्पेगे हत्थमब्भे अप्पेगे हत्थमच्छे, अप्पेगे अंगुलिमब्भे अप्पेगे अंगुलिमच्छे, अप्पेगे णहमब्भे अप्पेगे णहमच्छे, अप्पेगे गीवमब्भे अप्पेगे गीवमच्छे, अप्पेगे हणुमब्भे अप्पेगे हणुमच्छे, अप्पेगे होट्ठमब्भे अप्पेगे होट्ठमच्छे, अप्पेगे दंतमब्भे अप्पेगे दंतमच्छे, अप्पेगे जिब्भमब्भे अप्पेगे जिब्भमच्छे, अप्पेगे तालुमब्भे अप्पेगे तालुमच्छे, अप्पेगे गलमब्भे अप्पेगे गलमच्छे, अप्पेगे गंडमब्भे अप्पेगे गंडमच्छे, अप्पेगे कण्णमब्भे अप्पेगे कण्णमच्छे, अप्पेगे णासमब्भे अप्पेगे णासमच्छे, अप्पेगे अच्छिमब्भे अप्पेगे अच्छिमच्छे, अप्पेगे भमुहमब्भे, अप्पेगे भमुहमच्छे, अप्पेगे णिडालमब्भे अप्पेगे णिडालमच्छे, अप्पेगे सीसमब्भे अप्पेगे सीसमच्छे, अप्पेगे संपमारए, अप्पेगे उद्दवए, इत्थं सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिण्णाया भवंति ॥ १७ ॥

तत्तस्य अहिताय, तत्तस्य अबोधये। स तत् संबुध्यमान आदानीयं-सम्यग्दर्शनादि समुत्थाय-आदाय श्रुत्वा च खलु भगवतोऽनगाराणां इहैकेषां ज्ञातं भवति - एष खलु मोहः, एष खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्येवमर्थं गृद्धो लोको यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः पृथ्वीकायसमारम्भेण पृथिवीशस्त्रं समारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान्-प्राणिनो विहिनस्ति।

स्यात् शङ्का ये हि न पश्यन्ति न श्रृण्वन्ति न जिघ्रन्ति न गच्छन्ति कथं पुनस्ते वेदनामनुभवन्तीति ज्ञातव्यम् ? अमुष्यार्थस्या सिद्धये दृष्टान्तमाह -से बेमीत्यादि।

सोऽहं ब्रवीमि - अप्येकः अन्धमाभिन्द्यात्, अप्येकः अन्धमाच्छिन्द्यात, अप्येकः पादमाभिन्द्यात्, अप्येकः पादमाच्छिन्द्यात्, अप्येको गुल्फमाभिन्द्यात् अप्येको गुल्फमाच्छिन्द्यात्,

अप्येको जंघामाभिन्द्यात् २, अप्येको जानुमाभिन्द्यात् २ । अप्येक ऊरुमाभिन्द्यात् २ । अप्येक कटिमाभिन्द्यात् २ । अप्येंको नाभिमाभिन्द्यात् २ । अप्येक उदरमाभिन्द्यात् २ । अप्येकः पार्श्वमाभिन्द्यात् २ । अप्येकः पृष्ठमाभिन्द्यात् २ । अप्येक उर आभिन्द्यात् २ । अप्येको हृदयमाभिन्द्यात् २ । अप्येकः स्तनमाभिन्द्यात् २ । अप्येकः स्कन्धमाभिन्द्यात् २ । अप्येको बाहुमाभिन्द्यात् २ । अप्येको हस्तमाभिन्द्यात् २ । अप्येक औष्ठमाभिन्द्यात् २ । अप्येको दन्तमाभिन्द्यात् २ । अप्येको जिह्वामाभिन्द्यात् २ । अप्येकस्तालुमाभिन्द्यात् २ । अप्येको गलमाभिन्द्यात् २ । अप्येकोः गण्डमाभिन्द्यात् २ । अप्येकः कर्णमाभिन्द्यात् २ । अप्येको नासिकामाभिन्द्यात् २ । अप्येकः अक्षि आभिन्द्यात् २ । अप्येको भ्रुवमाभिन्द्यात् २ । अप्येको ललाटमाभिन्द्यात् २ । अप्येकः शीर्षमाभिन्द्यात् २ । एवं शिरःप्रभृतिष्ववयवेषु भिद्यमानेषु वा वेदनोत्पत्तिर्लक्ष्यते, एवमेषामुत्कटमोहाज्ञानभाजां स्त्यानर्द्ध्याद्युदयादव्यक्तचेतनानामव्यक्तैव वेदना भवतीति ग्राह्यम् । अत्रैव दृष्टान्तान्तरं दर्शयितुमाह- अप्येकः सम्प्रमारयेत्, अप्येकः अपद्रावयेत्, मुर्च्छाऽऽपादनादव्यक्तत्वान्नासौ तां वेदनां स्फुटमनुभवति, अस्ति चाव्यक्ता वेदना, एवं पृथिवीजीवानामपि । इत्थं शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते अपरिज्ञाता भवन्तीति ॥ १७ ॥

अन्वयार्थः- **तं** તે પૃથ્વીકાયનો આરંભ **से** - તેનો આરંભ કરવાવાળા પુરૂષને **अहियाए** - અહિતને માટે થાય છે. **तं** - તે આરંભ **से** - તેને **अबोहिए** - બોધિ (સમકિત) નાશને માટે થાય છે.

इह - આ સંસારના **एगेसिं** - કેટલાક જીવોને **भगवओ** - ભગવાન તીર્થંકર પાસેથી **वा** - અથવા **अणगाराणं** - સાધુઓ પાસેથી **सोच्चा** - સાંભળીને **तं** - પૃથ્વીકાયના આરંભનું **णायं भवइ** - જ્ઞાન થઈ જાય છે ત્યારે **से** - તે આરંભને **संबुज्झमाणे** - સમજવાવાળો જીવ **आयाणीयं** - ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સમ્યગ્દર્શન આદિને **समुट्ठाय** - સ્વીકાર કરીને વિચારે છે કે **खलु** - નિશ્ચયથી **एस** - આ પૃથ્વીકાયનો આરંભ **गंथे** - કર્મબંધનું કારણ છે. **मोहे** - માહનું કારણ છે **मारे** - મૃત્યુનું કારણ છે **णरए** - નરકનું કારણ છે. તો પણ **गढिए** - વિષયભોગોમાં આસક્ત **लोए** - જીવ **इच्चत्थं** - **इच्चेवमट्ठं** - સ્વયંના વંદન - પૂજન અને સન્માન આદિને માટે **विरूवरूवेहिं** - વિવિધ પ્રકારના **सत्थेहिं** - શસ્ત્રો દ્વારા **पुढविकम्मसमारंभेण** - પૃથ્વીકાયના આરંભથી **इणं** - આ **पुढविसत्थं** - પૃથ્વીકાયરૂપી શસ્ત્રનો **समारंभमाणे** - આરંભ કરતો થકો જીવ **अण्णे** - બીજા **अणेगरूवे** - અનેક પ્રકારના **पाणे** - પ્રાણિયોની **विहिंसइ** - હિંસા કરે છે.

से - ગુરૂવર કહે છે કે હે શિષ્યો ! જો તમો મને પુછશો કે પૃથ્વીકાયના જીવો દેખતા નથી, સાંભળતા નથી, બોલતા નથી, સુંઘતા નથી અને ચાલતા-ફરતા પણ

નથી, તો પછી તેઓને મારવાથી તેઓ વેદનાનો અનુભવ કેવી રીતે કરે છે ? તો હું એક દૃષ્ટાંત દ્વારા આ વાતને **बेमि** - બતાવવું છું કે **अप्पेगे** - જેમ કોઈ (દરેક ઠેકાણે આ શબ્દનો અર્થ સમજી લેવો) **अंधं** - જન્માંધ પુરૂષને યાવત્ બહેરા - મુંગા - કોઢિયા - અને લૂલા-લંગડા પુરુષોને **अब्भे** - ભેદન કરે તથા **अंधमच्छे** - ઉપરોક્ત અંધ પુરૂષને છેદન કરે. **पायमब्भे पायमच्छे** - જેમ કોઈ તેના પગનું ભેદન કરે, છેદન કરે **गुप्फमब्भे गुप्फमच्छे** - ગુલ્ફનું (ઘુંટી-ઢીંચણ) ભેદન-છેદન કરે. **जंधमब्भे जंधमच्छे** - જંઘાનું ભેદન - છેદન કરે **जाणुमब्भे जाणुमच्छे** - ઘુંટનોનું ભેદન-છેદન કરે **उरुमब्भे उरुमच्छे** - ઉરુનું (સાથળ) ભેદન-છેદન કરે, **कडिमब्भे कडिमच्छे** - કમરનું ભેદન-છેદન કરે. **णाभिमब्भे णाभिमच्छे** - નાભિનું (ડુંટી) ભેદન-છેદન કરે. **उदरमब्भे उदरमच्छे** - પેટનું ભેદન-છેદન કરે **पासमब्भे पासमच्छे** - પાંસળીયોને ભેદન-છેદન કરે **पिट्ठिमब्भे पिट्ठिमच्छे** - પીઠને ભેદન-છેદન કરે **उरमब्भे उरमच्छे** - છાતીનું ભેદન-છેદન કરે **हिययमब्भे हिययमच्छे** - હૃદયનું ભેદન-છેદન કરે **थणमब्भे थणमच्छे** - સ્તનોનું ભેદન-છેદન કરે. **खंधमब्भे खंधमच्छे** - ખંભાનું ભેદન-છેદન કરે **बाहुमब्भे बाहुमच्छे** - બાહુ-ભૂજાનું ભેદન-છેદન કરે **हत्थमब्भे हत्थमच्छे** - હાથનું ભેદન-છેદન કરે **अंगुलिमब्भे अंगुलिमच्छे** - આંગળીયોનું ભેદન-છેદન કરે **णहमब्भे णहमच्छे** - નખોનું ભેદન-છેદન કરે **गीवमब्भे गीवमच्छे** - ડોકનું ભેદન-છેદન કરે **हणुमब्भे हणुमच्छे** - દાઢીનું ભેદન-છેદન કરે **होट्ठमब्भे होट्ठमच्छे** - ઓઠોનું ભેદન-છેદન કરે **दंतमब्भे दंतमच्छे** - દાંતોનું ભેદન-છેદન કરે **जिब्भमब्भे जिब्भमच्छे** - જીભનું ભેદન-છેદન કરે **तालुमब्भे तालुमच्छे** - તાળવાનું ભેદન-છેદન કરે **गलमब्भे गलमच्छे** - ગળાનું ભેદન-છેદન કરે **गंडमब्भे गंडमच्छे** - ગાલનું ભેદન-છેદન કરે **कण्णमब्भे कण्णमच्छे** - કાનનું ભેદન-છેદન કરે **णासमब्भे णासमच्छे** - નાકનું ભેદન-છેદન કરે **अच्छिमब्भे अच्छिमच्छे** - આંખનું ભેદન-છેદન કરે **भमुहमब्भे भमुहमच्छे** - ભ્રુકુટિનું ભેદન-છેદન કરે **णिडालमब्भे णिडालमच्छे** - લલાટ (કપાળ) નું ભેદન-છેદન કરે **सीसमब्भे सीसमच्छे** - માથાનું છેદન-ભેદન કરે તો તે પ્રાણીને જેવું દુ:ખ થાય છે. તે પ્રકારે જ પૃથ્વીકાયના જીવોને પણ થીણદ્ધિ નિદ્રાથી અવ્યક્ત દુ:ખ થાય છે. આ વિષયમાં બીજું દૃષ્ટાંત આપે છે, જેમ કે કોઈ કોઈને **अप्पेगे** - કોઈ **संपमारए** - મૂર્છિત બેભાન કરીને કરે છે **अप्पेगे** - કોઈ અને **उद्दवए** - મારી નાંખે છે. **इत्थं** - આ પ્રકારે **सत्थं** - પૃથ્વીકાયરૂપી શસ્ત્રનો **समारंभमाणस्स** - આરંભ કરતા એવા પુરૂષ દ્વારા **इच्चेए** - તે પૂર્વોક્ત **आरंभा** - આરંભ **अपरिण्णाया हवंति** - ત્યાગ નથી થતાં અર્થાત્ આરંભ કરવામાં રત આ આરંભોનો ત્યાગ નથી કરતા.

ભાવાર્થ :- પૃથ્વીકાય જીવ છે એટલે તેઓનો આરંભ કરવો એ પાપનું કારણ છે, યદ્યપિ પૃથ્વીકાયના જીવો દેખતા-સાંભળતા નથી. સુંઘવું-ચાલવું-ફરવું નથી કરતા

તો પણ વેદનાનો અનુભવ તો કરે જ છે. જેમકે પૂર્વ કર્મના ઉદયથી કોઈ પુરૂષ મૃગાપુત્ર સમાન જન્માન્ધ, બહેરો-મુંગો, કોઢી-પાંગળો અને હાથ-પગ વગરનો હોય અને જે કોઈ પુરૂષ તેના અવયવાદિનું છેદન-ભેદન કરે, મારે તો પણ તે જીવ બોલતો-ચાલતો-ફરતો-રડતો નથી. પરંતુ દુઃખનો અનુભવ તો કરે છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયને ખોદવું તથા છેદન-ભેદન કરવાથી પૃથ્વીકાયના જીવો પણ દુઃખનો અનુભવ તો કરે જ છે. એટલે જે પુરૂષો તીર્થંકરના વચનોથી અથવા સાધુ પુંગવો દ્વારા સાંભળેલ છે કે પૃથ્વીકાયના આરંભથી પાપબંધ થાય છે. તેથી વિચારવાન પુરૂષો પૃથ્વીકાયના આરંભનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

भावार्थ :- पृथ्वीकाय जीव है, इसलिए उसका आरम्भ करना पाप का कारण है। यद्यपि पृथ्वीकाय का जीव देखता, सुनता, सूँघता, बोलता और चलता फिरता नहीं है, तथापि वह वेदना का अनुभव तो करता ही है। जैसे पूर्व कर्म के उदय से कोई पुरुष मृगापुत्र के समान जन्मान्ध, बधिर-बहरा, मूक-गूंगा, कोढ़ी, पंगु और हाथ-पैर आदि से रहित हो यदि कोई पुरुष उसके अवयवादि का छेदन भेदन करे, मारे, पीटे तो यद्यपि वह बोलता, चलता, फिरता और रोता नहीं है परन्तु दुःख का अनुभव तो करता ही है। इसी तरह पृथ्वीकाय को खोदने, खनने और छेदन भेदन करने से पृथ्वीकाय का जीव भी दुःख का अनुभव तो करता ही है। इसलिए जो पुरुष तीर्थंकर भगवान् से अथवा दूसरे साधु महात्माओं से यह सुन चुके हैं कि पृथ्वीकाय के आरम्भ से पापबन्ध होता है वे विचारवान् पुरुष पृथ्वीकाय के आरम्भ का सर्वथा त्याग कर देते हैं ॥ १७ ॥

पृथिवीकायिकानां जीवत्वं प्रसाध्य तथा नानाविधशस्त्रसंपाते वेदनां चाविर्भाव्य अधुना तद्वधे बन्धं दर्शयितुमाह-

एत्थं सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चए आरंभा परिण्णाया भवंति । तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं पुढविसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं पुढविसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे पुढविसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्स एए पुढविकम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे ॥ १८ ॥ त्ति बेमि ॥

अत्र शस्त्रमसमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं पृथिवीशस्त्रं समारभेत, नैव अन्यैः पृथिवीशस्त्रं समारम्भयेत्, नैव अन्यान् पृथिवीशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात् । यस्यैते पृथिवीकर्मसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स एव मुनिः परिज्ञातकर्मेति ब्रवीमि ॥ १८ ॥

अन्वयार्थः- **एत्थं** - આ પૃથ્વીકાયરૂપ **सत्थं** - શસ્ત્રનો **असमारंभमाणस्स** - આરંભ ન કરવાવાળા પુરૂષને **इच्चेए** - તે પૂર્વોક્ત **आरंभा** - આરંભની **परिण्णाया भवंति** -

જાણકારી હોય છે. **मेहावी** - બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ **तं** - પૃથ્વીકાયના આરંભને કર્મબંધનું કારણ **परिण्णाय** - જાણીને **सयं** - સ્વયં **पुढविसत्थं** - પૃથ્વીકાયનો **णेव समारंभज्जा** - આરંભ ન કરે **अण्णेहिं** - બીજાઓ દ્વારા પણ **पुढविसत्थं** - પૃથ્વીકાયરૂપ શસ્ત્રનો **णेव समारंभावेज्जा** - આરંભ કરાવે નહીં **पुढविसत्थं समारंभंते** - પૃથ્વીકાયરૂપ શસ્ત્રનો આરંભ કરતા એવા **अण्णे** - બીજાઓનું **णेव समणुजाणेज्जा** - અનુમોદન પણ કરે નહીં, **जस्स** જેઓએ - **एए** - આ **पुढविकम्मसमारंभा** - પૃથ્વીકાયના આરંભોનો **परिण्णाया भवंति** - ત્યાગ કરી દીધો છે **हु** - વાસ્તવમાં (ખરેખર) **से** - તે જ **मुणी** - મુનિ છે અને તે જ **परिण्णायकम्मा** - કર્મના રહસ્યોને જાણવાવાળો છે. **त्ति बेमि** - પૂર્વવત્.

ભાવાર્થ :- બુદ્ધિમાન પુરૂષ પૃથ્વીકાયના આરંભને કર્મબંધનું કારણ જાણીને સ્વયં આરંભ કરતો નથી. બીજા પાસે કરાવતો નથી અને જે પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે છે, તેની અનુમોદના પણ ન કરે, જેણે આ પૃથ્વીકાયના આરંભનો ત્યાગ કરી દીધો છે. તે વાસ્તવમાં ખરો મુનિ છે અને તે જ ખરો કર્મબંધના કારણને જાણવાવાળો છે. પૂર્વવત્ ॥ ૧૮ ॥

भावार्थ :- बुद्धिमान पुरुष पृथ्वीकाय का आरंभ को कर्मबन्ध का कारण जानकर स्वयं आरंभ न करे, न करावे और अनुमोदन न करे, जिसने यह आरंभो का त्याग कर दिया है, वही मुनि है, वही कर्म के रहस्यों को जानने वाला है ॥ १८ ॥

तृतीय उद्देशकः

इहानन्तरोद्देशके पृथिवीकायजीवाः प्रतिपादिताः । साम्प्रतं क्रमायातस्याप्कायस्य जीवत्वं यथा च संपूर्णो मुनिर्भवति तथा प्रतिपाद्यते :-

से बेमि से जहावि अणगारे उज्जुकडे णियागपडिवण्णे
अमायं कुव्वमाणे वियाहिए ॥ १९ ॥

स यथा अनगारो भवति तथाऽहं ब्रवीमि - ऋजुकृत्- संयमानुष्ठायी नियागप्रतिपन्नः नियागः- अधिको यागः संयमस्तं प्रतिपन्नः । 'निकायं पडिवन्ने' इति पाठान्तरं चाश्रित्य मोक्षं प्रतिपन्नः अमायां कुर्वाणो मुनि-र्व्याख्यात इति ॥ १९ ॥

अन्वयार्थः- **से** - પૃથ્વીકાયના આરંભનો ત્યાગ કરવાવાળો પુરૂષ **जहा वि** - જે પ્રકારે **अणगारे** - સાધુ બને છે **से बेमि** - તે હું બતાવું છું ? **उज्जुकडे** - સરલતાવાળો અને પૂર્ણરૂપથી સંયમનું પાલન કરવાવાળો **णियागपडिवण्णे** - સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરેલો અને **अमायं कुव्वमाणे** - માયા નહીં કરતો એવો પુરૂષ પૂર્ણ અનગાર **वियाहिए** - કહેલો છે.

ભાવાર્થ :- સરલતા યુક્ત અને પૂર્ણરૂપથી સંયમનું પાલન કરવાવાળો, સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગને પામેલો અને માયા વગરનો પુરૂષ અનગાર કહેલો છે ॥ ૧૯ ॥

भावार्थ :- सरलतायुक्त एवं पूर्णरूप से संयम का पालन करने वाला सम्यग्ज्ञान दर्शन चारित्र मोक्ष मार्ग को प्राप्त हुआ और माया नहीं करता हुआ पुरुष पूर्ण अनगार कहा गया है ॥ १९ ॥

तदेवमसावुद्धृतसकलमायावल्लीवितानः किं कुर्यादित्याह-

जाए सद्धाए णिक्खंतो, तमेव अणुपालिया वियहित्तु विसोत्तियं ॥ २० ॥

यया श्रद्धया निष्क्रमान्तस्तामेव अनुपालयेद् विहाय विस्रोतसिकां - अप्कायजीवत्वशङ्कां क्रोधादिरूपां वा । 'वियहित्ता पूव्वसंजोयं' इति पाठान्तरमाश्रित्य - विहाय पूर्वसंयोगं पश्चात्संयोगं चेति ॥ २० ॥

अन्वयार्थः- जाए - જે **सद्धाए** - શ્રદ્ધાથી **णिक्खंतो** - દીક્ષા ધારણ કરેલી છે **विसोत्तियं** - શંકાને **वियहित्तु-विजहित्ता** - છોડીને **तमेव** - તે શ્રદ્ધાની સાથે **अणुपालिया** - દીક્ષાનું પાલન કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- દીક્ષા ધારણ કરતી વખતે દીક્ષાર્થીના પરિણામ ઊંચા હોય છે. પછી પરિણામમાં વૃદ્ધિ કરવાવાલો કોઈક જ ભાગ્યશાળી હોય છે. એટલે જ શાસ્ત્રકાર ઉપદેશ આપતા ફરમાવે છે કે જો તમારા પરિણામ વધે નહીં પણ તેને ઘટવા તો નહીં દેવા જોઈએ. પરંતુ તે ઊચ્ચ પરિણામો સાથે જીવન પર્યંત સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ.

भावार्थ :- दीक्षा धारण करते समय दीक्षार्थी के परिणाम बहुत उच्च होते है । बाद में उन परिणामों में वृद्धि करने वाला कोई भाग्यवान् व्यक्ति ही होता है । किन्तु कितनेक व्यक्तियों के परिणाम गिर जाते हैं, इसलिए शास्त्रकार उपदेश देते हैं कि यदि तुम्हारे परिणाम बढ़े नहीं तो उन्हें घटने तो नहीं देना चाहिए किन्तु जिन उच्च परिणामों से दीक्षा ली है उन्हीं परिणामों के साथ जीवन पर्यन्त संयम का पालन करना चाहिए ॥ २० ॥

एतत्सम्यग्दर्शनाद्यनुष्ठानमन्यैरपि महासत्त्वैः कृतपूर्वमिति दर्शयितुमाह-

पणया वीरा महावीहिं, लोगं च आणाए अभिसमिच्चा अकुओभयं ॥ २१ ॥

प्रणताः अभिमुखीभूताः वीराः - पूर्वमहापुरुषा महाविथिं मोक्षमार्गमिति, किञ्च - लोकम् - अप्कायलोकम् आज्ञया अभिसमेत्य-ज्ञात्वा अकुतोभयं-संयममनुपालयेदिति ॥ २१ ॥

अन्वयार्थः- वीरा - વીર પુરૂષો **महावीहिं** - મહાવીથી એટલે સંયમરૂપ રાજમાર્ગે **पणया** - સંચર્યા છે માટે **आणाए** - તીર્થંકર પ્રભુના ઉપદેશાનુસાર **लोगं** - અપ્‌કાયને **अभिसमिच्चा** - સમજીને ઉત્તમ પુરૂષ **अकुओभयं** - સમસ્ત ભયોથી રહિત સંયમનું પાલન કરે.

ભાવાર્થ :- પરિષહ, ઉપસર્ગ અને કષાયોને જીતવા સમર્થ એવા વીરપુરૂષ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે સંયમનો સ્વીકાર કરે છે. અહીં સંયમને "અકુતોભય" કહ્યું છે. જેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. સંયમ સ્વીકારેલા પુરૂષોથી સંપૂર્ણ પ્રાણિયોને અભયદાન મળે છે. જેથી બુદ્ધિમાન પુરૂષ અપ્‌કાયને સમજીને આવા સંયમનું નિરંતર પાલન કરે છે: ॥ ૨૧ ॥

भावार्थ :- परीषह, उपसर्ग और कषायों को जीतने में समर्थ वीर पुरुष मोक्ष प्राप्ति के लिए संयम अङ्गीकार करते हैं। यहाँ संयम को 'अकुतोभय' कहा है जिसका अभिप्राय यह है कि संयम स्वीकार करने वाले पुरुष से सम्पूर्ण प्राणियों को अभयदान मिल जाता है। अतः बुद्धिमान् पुरुष ऐसे संयम का निरंतर पालन करे ॥ २१ ॥

अप्कायलोकमाज्ञया ज्ञात्वा यत्कर्तव्यं यदाह-

से बेमि णेव सयं लोगं अब्भाइक्खिज्जा, णेव अत्ताणं अब्भाइक्खिज्जा, जे लोयं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ, जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ ॥ २२ ॥

सोऽहं ब्रवीमि नैव स्वयं लोकम् *अप्कायलोकम् अभ्याचक्षीत - अपलपेत्,* **नैव आत्मानमभ्याचक्षीत, यो लोकमभ्याचष्टे स आत्मानमभ्याचष्टे, य आत्मानमभ्याचष्टे स लोकमभ्याचष्टे ॥ २२ ॥**

अन्वयार्थः- से बेमि - હું કહું છું કે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય **सयं** - સ્વયં **लोगं** - અપ્‌કાયના જીવોના અસ્તિત્વનો **णेव अब्भाइक्खिज्जा** - અપલાપ ન કરે તથા **अत्ताणं** - આત્માનો **णेव अब्भाइक्खिज्जा** - અપલાપ ન કરે (હોવા છતાં ના કહેવું તે) **जे** - જે પુરૂષ **लोयं** - લોક એટલે અપ્‌કાયના જીવોનો અસ્તિત્વનો **अब्भाइक्खइ** - અપલાપ કરે છે. **से** - તે **अत्ताणं** - આત્માનો **अब्भाइक्खइ** - અપલાપ કરે છે અને **जे** - જે પુરૂષ **अत्ताणं** - આત્માનો **अब्भाइक्खइ** - અપલાપ કરે છે **से** - તે **लोयं** - લોક એટલે અપ્‌કાયના જીવો છે કે નહીં **अब्भाइक्खइ** - અપલાપ કરે છે.

ભાવાર્થ :- અપ્‌કાયનું વર્ણન ચાલે છે. અહીંયા "લોક" શબ્દથી અપ્‌કાયરૂપ લોક અર્થ ગ્રહણ કરેલ છે. અપ્‌કાયના જીવોનું અસ્તિત્વ ન માનવું અને અપ્‌કાયને

ચેતનરૂપ ન માની જડ માનવા તે મિથ્યાભાષણ છે. જે પુરૂષ અપ્કાયના જીવોનો અપલાપ કરે છે. તે આત્માના અસ્તિત્વનો પણ અપલાપ કરે છે. અર્થાત્ જે અનાત્મવાદી પુરૂષ ખરેખર અપ્કાયના જીવોના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર નથી કરતા, પરન્તુ તેની આ માન્યતા મિથ્યા અને અજ્ઞાનમૂલક છે. ॥ ૨૨ ॥

भावार्थ :- यहाँ अपूकाय का वर्णन चल रहा है। इसलिए यहाँ 'लोक' शब्द के अपूकाय रूप लोक लिया गया है। अप्काय के जीवों के अस्तित्व को न मानना उनका अभ्याख्यान करना है। अतः अप्काय को चेतन न मान कर जड़ मानना मिथ्या भाषण करना है। जो पुरुष अप्काय के जीवों के अस्तित्व का अपलाप करता है वह आत्मा के अस्तित्व का भी अपलाप करता है अर्थात् अनात्मवादी पुरुष ही अप्काय के जीवों के अस्तित्व को स्वीकार नहीं करता किन्तु यह उसकी मान्यता मिथ्या एवं अज्ञानमूलक है ॥ २२ ॥

अप्कायलोकं ज्ञात्वा साधवो न तद्विषयमारम्भं कुर्वन्ति, शाक्यादयस्त्वन्यथोपस्थिता इति दर्शयितुमाह-

लज्जमाणा पुढो पास । अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ । तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया । इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण-माणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव उदयसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा उदयसत्थं समारंभावेइ, अण्णे उदयसत्थं समारंभंते समणुजाणइ । तं से अहियाए, तं से अबोहिए । से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय, सोच्चा खलु भगवओ अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ-एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्म-समारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ । से बेमि संति पाणा उदयणिस्सिया जीवा अणेगे ॥ २३ ॥

एते लज्जमानाः- संयमानुष्ठानपराः पृथक् २ पश्य । अथवा तान् लज्जमानान् पश्य ये अनगाराः स्मः-अनगारा वयमित्येके प्रवदन्तो यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः उदककर्मसमारम्भेण उदकशस्त्रं समारभमाणः अनेकरूपान् प्राणान्-प्राणिनो विहिनस्ति । तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता । अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातहेतु च स स्वयमेव उदकशस्त्रं समारभते, अन्यैर्वा उदकशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् उदकशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीते । तत्तस्य अहिताय, तत्तस्य अबोधये । स तत् संबुध्यमान आदानीयं - सम्यग्दर्शनादि समुत्थाय - आदाय श्रुत्वा च भगवतः अनगाराणामन्तिके इहैकेषां ज्ञातं भवति एष खलु मोहः, एस खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्यर्थं गृद्धो लोको यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः उदककर्मसमारम्भेण उदकशस्त्रं समारभमाण उदकनिश्रितान् अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् प्राणिनो विहिनस्ति । सोऽहं ब्रवीमि सन्ति प्राणाः- प्राणिन उदकनिश्रिता जीवा अनेक इति ॥ २३ ॥

अन्वयार्थः- ગુરૂ મહારાજ ફરમાવે છે કે હે શિષ્ય ! **लज्जमाणा** - લજ્જિત થવા વાળા અર્થાત્ ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી અપ્કાયનો આરંભ ન કરવાવાળા મુનિયો ને **पुढोपास** - અલગ દેખો અર્થાત્ જે આરંભ કરવાવાળા છે તેનાથી ભિન્ન સમજો.

अणगारा मो त्ति - અમો અણગાર છીયે એવું **पवयमाणा** - કહેતા એવા **एगे** - કેટલાક અન્યતીર્થિકો **उदयकम्मसमारंभेणं** - અપ્કાયના આરંભ દ્વારા **विरूवरूवेहिं** - વિવિધ પ્રકારના શસ્ત્રોથી **इणं** - આ **उदयसत्थं** - અપ્કાયરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभमाणे** - આરંભ કરતા એવા **अणेगरूवे** - અનેક પ્રકારના **पाणे** - પ્રાણિયોની અને **अण्णे** - તેના આશ્રિત અન્ય પ્રાણિયોની **विहिंसइ** - હિંસા કરે છે. તે ખરેખર અનગાર નથી પરંતુ ગૃહસ્થના સરખા સાવદ્ય - પાપકારી ક્રિયા કરવાવાળા છે. અતઃ હિંસાનું આચરણ કરવા છતાં પણ સ્વયંને અનગાર કહેડાવવાવાળા અન્યતીર્થિ મિથ્યાવાદી છે. જેથી ઉત્તમ સાધુઓએ તેનું અનુસરણ કરવું જોઈએ નહીં.

तत्थ - આ અપ્કાયના આરંભના વિષયમાં **खलु** - નિશ્ચયથી **भगवया** - ભગવાને **परिण्णा** - પરિજ્ઞા **पवेइया** - ફરમાવેલ છે **इमस्स** - આ **जीवियस्स** - જીવનને માટે **परिवंदणमाणणपूयणाए** - પ્રશંસા - પૂજા - માન - પ્રતિષ્ઠા માટે **जाइमरणमोयणाए** - જન્મ મરણથી છૂટવા માટે અને **दुक्खपडिघायहेउं** - દુઃખોનો નાશ કરવા માટે **से** - તે જીવ **सयमेव** સ્વયં **उदयसत्थं** - અપ્કાયરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभइ** - આરંભ કરે છે. **वा** - અને **अण्णेहिं** - બીજાઓ દ્વારા **उदयसत्थं समारंभावेइ** - અપ્કાયરૂપ શસ્ત્રનો આરંભ કરાવે છે. **वा** - અને **उदयसत्थं समारंभंते** - અપ્કાયરૂપ શસ્ત્રનો આરંભ કરતા એવા **अण्णे** - બીજા જીવોનું **समणुजाणइ** - અનુમોદન કરે છે. **तं** - તે અપ્કાયનો આરંભ **से** - તે આરંભ

કરવાવાળા પુરૂષને માટે **अहियाए** - અહિતને માટે થાય છે. **तं** - તે **से** - તેના **अबोहिए** - બોધિ એટલે સમકિતના નાશનું કારણ બને છે. **इह** - આ સંસારમાં **एगेसिं** - કેટલાક જીવોને **भगवओ** - પ્રભુ તીર્થંકરથી **वा** - અથવા **अणगाराणं** - સાધુઓની પાસેથી **सोच्चा** - સાંભળીને **तं** - અપ્કાયના આરંભનું **णायं भवइ** - જ્ઞાન થઈ જાય છે. ત્યારે **से** - તે આરંભને **संबुज्झमाणे** - સમજવાવાળો જીવ **आयाणीयं** - ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સમ્યગ્દર્શનાદિને **समुट्ठाय** - સ્વીકાર કરી લે છે. તે જીવ આ જાણી લે છે કે **खलु** - નિશ્ચયથી **एस** - આ અપ્કાયનો આરંભ **गंथे** - કર્મબન્ધનું કારણ છે. **खलु** - નિશ્ચયથી **एस** - આ અપ્કાયનો આરંભ **मोहे** - મોહનું કારણ છે. **खलु एस मारे, खलु एस णरए** - આ અપ્કાયનો આરંભ મૃત્યુનું કારણ - નરકનું કારણ છે. તો પણ **गढिए** - વિષય ભોગોમાં આસક્ત **लोए** - જીવ **इच्चइं** - **इच्चेवमइं** - સ્વયંના વંદન-પૂજન અને સન્માનને માટે **विरूवरूवेहिं** - વિવિધ પ્રકારના **सत्थेहिं** - શસ્ત્રો દ્વારા **उदयकम्मसमारंभेणं** - અપ્કાયના આરંભથી **इणं** - આ **उदयसत्थं** - અપ્કાયરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभमाणे** - આરંભ કરતો એવો **अण्णे** - બીજા **अणेगरूवे** - અનેક પ્રકારના **पाणे** - પ્રાણિયોની **विहिंसइ** - હિંસા કરે છે.

से बेमि - હું કહું છું કે **उदयणिस्सिया** - અપ્કાયના આશ્રયમાં રહેવાવાળા **अणेगे** - અનેક **पाणा** - પ્રાણી અને **जीवा** - જીવ **संति** - છે.

ભાવાર્થ :- અહીંયા મૂળપાઠમાં અપ્કાયના આરંભને કર્મની ગ્રંથી, મોહ, માર (મૃત્યુ) અને નરક કહેલ છે. એ પ્રમાણે સમજવું કે અપ્કાય આદિ જીવોનાં આરંભ આદિ ગ્રંથ (કર્મબંધનું કારણ) મોહ, મૃત્યુ અને નરકના કારણ કહેલ છે. આ કારણોથી નરકગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલે જ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને આને ગ્રંથ-મોહ-મૃત્યુ-નરક કહેલ છે. ॥ ૨૩ ॥

भावार्थ :- गुरु महाराज फरमाते है कि हे शिष्य ! तीन करण-तीन योग से अप्काय का आरंभ न करनेवाले मुनियों को पृथक् देखो, अर्थात् जो आरंभ करनेवाले है उससे भिन्न समजो, हिंसा का आचरण करते हुए भी अपने को अनगार कहने वाले अन्यतीर्थि मिथ्यावादी है, अतः उत्तम साधुओं को उनका अनुकरण नहीं करना चाहिए ।

जो पुरुष अप्काय का आरंभ करता है उसका हित नहीं होता है और उसे बोधि-समकित की प्राप्ति नहीं होती है ॥ २३ ॥

शाक्यादयस्तूदकश्रितानेव द्वीन्द्रियादीन् जीवानिच्छन्ति नोदकमित्येतदेव दर्शयति -

इहं च खलु भो ! अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया

॥ २४ ॥

इह - जैनेन्द्रप्रवचने खलु भो ! अनगाराणाम् उदकजीवा व्याख्याता इति ॥ २४ ॥

अन्वयार्थः- ગુરુ કહે છે કે **भो** - હે શિષ્ય ! **इहं** - આ જૈન શાસ્ત્રમાં **खलु** - નિશ્ચયથી **अणगाराणं** - સાધુઓ માટે **उदयजीवा** - પાણીરૂપ જીવ **वियाहिया** - કહેલા છે.

ભાવાર્થ :- જૈન શાસ્ત્રોમાં અપ્‌કાય એટલે પાણીના જીવો કહેલ છે. પાણીના ૩ ભેદ છે. સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર, અગ્નિ આદિ શસ્ત્રના સંપર્કથી સચિત્ત જલ અચિત્ત (નિર્જીવ) થઈ જાય છે. આવા અચિત્ત જલને જ જૈન સાધુ ભગવંતો સ્વયંના ઉપયોગમાં લે છે. સચિત્ત અને મિશ્ર જલને લેતા નથી. ॥ ૨૪ ॥

भावार्थ :- जैन शास्त्रों में अप्काय अर्थात् जल के जीव कहे गये हैं । जल के तीन भेद हैं :- सचित्त, अचित्त और मिश्र । अग्नि आदि शस्त्र के सम्पर्क से सचित्त जल अचित्त निर्जीव हो जाता है । ऐसे अचित्त जल को ही जैन साधु अपने उपयोग में लेते हैं, सचित्त और मिश्र जल को नहीं । २४ ॥

अतो यद्बाह्यशस्त्रसम्पर्कात् अचित्तं भवति तत् साधुपरिभोगाय कल्पते, किं पुनस्तच्छस्त्रमित्यत आह-

सत्थं चेत्थ अणुवीइ पास, पुढो सत्थं पवेइयं ॥ २५ ॥

शस्त्रं चैतस्मिन् अनुविचिन्त्य पश्य पृथक् २ शस्त्रं प्रवेदितम् । 'पुढोऽपासं प्रवेदितमि'ति पाठान्तरमाश्रित्य-एवं शस्त्रेण परिणामितमुदक-ग्रहणमपाशं निर्दोषं प्रवेदितमिति ॥ २५ ॥

अन्वयार्थः- **एत्थ** - આ અપ્‌કાયના વિષયમાં **सत्थं** - શસ્ત્ર **अणुवीइ** - વિચાર કરીને **पास** - જાણો, પ્રભુએ **पुढो** - અલગ અલગ **सत्थं** - અપ્‌કાયના શસ્ત્ર **पवेइयं** - કહેલા છે.

ભાવાર્થ :- સ્વકાયશસ્ત્ર, પરકાયશસ્ત્ર અને ઉભયશસ્ત્ર આ ત્રણ શસ્ત્રો દ્વારા જલ (પાણી) અચિત્ત થાય છે. જે પાણીનો વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ બદલાઈ ગયો હોય તે અચિત્ત મનાય છે. (કહેવાય છે.) ॥ ૨૫ ॥

भावार्थ :- स्वकाय शस्त्र, परकाय शस्त्र और उभय शस्त्र इन तीन शस्त्रों से जल अचित्त हो जाता है। जिस जल का वर्ण, गन्ध, रस और स्पर्श बदल गया हो वह जल अचित्त माना जाता है ॥ २५ ॥

एवं तावत् साधूनामचित्तपयसा परिभोगः प्रतिपादितः । ये पुनः शाक्यादयोऽप्कायोपभोग-प्रवृत्तास्ते नियमत एवाप्कायं विहिंसन्ति, तदाश्रितांश्चान्यानिति तत्र न केवलं प्राणातिपातापत्तिरेव तेषां, किमन्यदित्यत आह-

अदुवा अदिण्णादाणं ॥ २६ ॥

अथवा अदत्तादानम् अप्कायजीवादत्तत्वादिति ॥ २६ ॥

अन्वयार्थः- **अदुवा** - અથવા જે લોકો સચિત્ત પાણીનો ઉપભોગ કરે છે તે ફક્ત

(કેવલ) હિંસા નથી કરતા પરંતુ તેઓ **अदिण्णादाणं** - અદત્તાદાન (ચોરી) નું પણ સેવન કરે છે.

ભાવાર્થ :- પાણી-જલકાય (અપ્કાય) ના જીવોની સમ્પત્તિ છે. તે તમોને આપતા નથી. પરંતુ અજ્ઞાની જીવો તેની પાસેથી જબરદસ્તીથી છીનવી લે છે. એટલે સચિત્ત જલનો ઉપભોગ કરવાવાળા અદત્તાદાનના પણ દોષી છે. ॥ ૨૬ ॥

भावार्थ :- जल, जलकाय, के जीवों की सम्पत्ति है । वे उसे देते नहीं है किन्तु अज्ञानी जीव उनसे जबरदस्ती छीनते हैं । अतः सचित्त जल का उपभोग करने वाले अदत्तादान के भी दोषी बनते हैं ॥ २६ ॥

साम्प्रतमेतद्दोषद्वयं स्वसिद्धान्ताभ्युपगमद्वारेण परः परिहारायाह-

कप्पइ णे कप्पइ णे पाउं अदुवा विभूसाए ॥ २७ ॥

कल्पते नः कल्पते नः पातुं, अथवा विभूषायै इति ॥ २७ ॥

अन्वयार्थः- અન્યતીર્થિ સચિત્ત (કાચું) પાણી પીએ છે. હાથ-પગ ધોવે તથા સ્નાન કરે છે. જો કોઈ તેઓને કહે કે આમ ન કરવું તો તેઓ જવાબ આપે છે કે **णे** - અમોને **पाउं** - સચિત્ત પાણી પીવું **कप्पइ** - કલ્પે છે **अदुवा** - અથવા **विभूसाए** - પાણીથી હાથ-પગ ધોવા, સ્નાન કરવું, વસ્ત્ર આદિ ધોવા **कप्पइ** - કલ્પે છે. (ખપે છે.)

ભાવાર્થ :- અમોને સચિત્તજલ કલ્પે છે તેનાથી હાથ-પગ ધોવા, સ્નાન કરવું આદિ કલ્પે છે. એવું કથન અન્યતીર્થિયોનું અજ્ઞાનમૂલક અને મિથ્યા છે. ॥ ૨૭ ॥

भावार्थ :- अन्यतीर्थि कच्चा (सचित्त) जल पीते है, उससे हाथ-पैर धोते है, स्नान करते है, यदि कोइ उनसे ऐसा न करने के लिए कहता है तो वे उत्तर देते है कि हम लोगो को कल्पता है, यह उपरोक्त कथन अज्ञानमूलक एवं मिथ्या है ॥ २७ ॥

एवं ते परिफल्गुवचसः परिव्राजकादयो निजसिद्धान्तोपन्यासेन मुग्धमतीन्विमोह्य किं कुर्वन्तीत्याह-

पुढो सत्थेहिं विउट्टंति ॥ २८ ॥

पृथक् पृथक् शस्त्रैर्विकुट्टन्ति-जीविताद् व्यपरोपयन्तीति ॥ २८ ॥

अन्वयार्थः- અન્યતીર્થિ **पुढो** - અલગ અલગ **सत्थेहिं** - શસ્ત્રો દ્વારા **विउट्टंति** - અપ્કાયના જીવોની હિંસા કરે છે.

ભાવાર્થ :- અન્યતીર્થિયો વિવિધ પ્રકારના શસ્ત્રો દ્વારા અપ્કાય (પાણી) ના જીવોની હિંસા કરે છે. ॥ ૨૮ ॥

भावार्थ :- अन्यतीर्थि भिन्न भिन्न शस्त्रो के द्वारा अप्काय-जलकाय के जीवों की हिंसा करते हैं ॥ २८ ॥

अधुनैषामागमासारत्वप्रतिपादनायाह-

एत्थ वि तेसिं णो णिकरणाए ॥ २९ ॥

एतस्मिन् - स्वागमानुसारेणाभ्युपगमे सति आस्तां युक्तयस्तेषाम् आगमोऽपि न निकरणाय - निश्चयाय समर्थो भवतीति ॥ २९ ॥

अन्वयार्थः- **एत्थ वि** - આ વિષયમાં **तेसिं** - તે અન્યતીર્થિ (જૈનેતર) ના શસ્ત્રો પણ **णो णिकरणाए** - નિશ્ચય કરવામાં સમર્થ નથી.

ભાવાર્થ :- આ વિષયમાં અન્યતીર્થિઓના શાસ્ત્ર પણ નિશ્ચય કરવામાં સમર્થ નથી કારણ તે રાગ-દ્વેષ રહિત આપ્ત પુરૂષ દ્વારા રચેલા શાસ્ત્રો નથી, માટે સાચો નિર્ણય નથી કરી શકતા.

भावार्थ :- इस विषय में अन्यतीर्थियों के शास्त्र भी निश्चय करने में समर्थ नहीं है क्योंकि वे राग-द्वेष रहित आप्तपुरुष द्वारा रचे हुए नहीं है ॥ २९ ॥

तदेवं निर्बाधं जीवत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रवृत्तिविनिवृत्तिविकल्पफलप्रदर्शनद्वारेणोपसंजिहीर्षुः सकलमुद्देशार्थमाह-

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं उदयसत्थं समारंभेज्जा, णेव अण्णेहिं उदयसत्थं समारंभावेज्जा, उदयसत्थं समारंभंते वि अण्णे ण समणुजाणेज्जा, जस्सेए उदयसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे । ॥ ३० ॥ त्ति बेमि ।

एतस्मिन् शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता भवन्ति, एतस्मिन् शस्त्रम् असमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयम्

उदकशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारम्भयेत्, उदकशस्त्रं समारभमाणान् अपि अन्यान् न समनुजानीयात् यस्यैते उदकशस्त्र-समारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मेति ब्रवीमि ॥ ३० ॥

अन्वयार्थः- **एत्थ** - આ અપ્‌કાયની ઉપર **सत्थं** - જે શસ્ત્રનો **समारंभमाणस्स** - પ્રયોગ કરે છે તેના દ્વારા **इच्चेए** - આ **आरम्भा** - આરંભ **अपरिण्णाय भवंति** - જાણતા નથી પરંતુ **एत्थ** - જે અપ્‌કાયની ઉપર **सत्थं** - શસ્ત્રનો **असमारंभमाणस्स** - પ્રયોગ નથી કરતા તેના દ્વારા **इच्चेए** - તે પૂર્વોક્ત **आरम्भा** - આરંભ **परिण्णाया भवंति** - જાણે છે. **मेहावी** - બુદ્ધિવાળો પુરૂષ **तं** - અપ્‌કાયના આરંભથી થતી હિંસાને **परिण्णाय** - જાણીને **सयं** - સ્વયં **उदयसत्थं** - અપ્‌કાયના શસ્ત્રનો **णेव समारंभेज्जा** - આરંભ કરે નહીં. **अण्णेहिं** - બીજાઓ દ્વારા પણ **उदयसत्थं** - અપ્‌કાયના શસ્ત્રનો **णेव समारंभावेज्जा** - આરંભ ન કરાવે અને **उदयसत्थं** - અપ્‌કાયરૂપ શસ્ત્રનો **समारंभंते वि** - આરંભ કરતા એવા **अण्णे** - બીજાઓનું **ण समणुजाणेज्जा** - અનુમોદન પણ ન કરે. **जस्स** - જેના દ્વારા **एए** - આ **उदयसत्थसमारंभा** - અપ્‌કાયરૂપ શસ્ત્રના આરંભનો **परिण्णाया भवंति** - જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા દ્વારા ત્યાગ કરી દીધો છે **से हु मुणी** - તે મુનિ છે અને તે **परिण्णायकम्मे** - કર્મોના રહસ્યને જાણવાવાળો છે. **त्ति बेमि** - પૂર્વવત્.

ભાવાર્થ :- જે આ અપ્‌કાયને વિષે સ્નાન-પાન-ધાવન વિગેરે ઉપભોગ રુપ દ્રવ્યશસ્ત્રથી અને અશુભ મન-વચન-કાયાના યોગરૂપ ભાવશસ્ત્રથી આરંભો કરે છે, તેને આ અપ્‌કાયના આરંભો બંધ માટે થાય છે એવું જાણ્યું નથી. આ જ અપ્‌કાયને વિષે જે દ્રવ્ય-ભાવ શસ્ત્રોથી આરંભ કરતો નથી તેને આ અપ્‌કાયના આરંભો બંધ માટે થાય છે એવું જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણ્યું છે તથા પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી એ આરંભોનો ત્યાગ કર્યો છે. આ હકીકત જાણીને મેધાવી જાતે અપ્‌કાયનો આરંભ કરતો નથી, બીજા પાસે કરાવતો નથી અને કરતાને સારો જાણતો નથી તથા જેને આ અપ્‌કાયના આરંભોનો જ્ઞાન પૂર્વક ત્યાગ કર્યો છે તે જ મુનિ પરિજ્ઞાતકર્મા છે, અર્થાત્ સાવદ્યાનુષ્ઠાનરુપ કર્મ=ક્રિયા અને તેથી બંધાતા કર્મનો જાનકાર છે. ॥ ૩૦ ॥

भावार्थ :- जलकाय के ऊपर जो शस्त्र का प्रयोग करता है वह आरंभ को जानता नहीं, और जो शस्त्र का प्रयोग नहीं करता वह आरंभ को जानता है, बुद्धिमान पुरुष अपूकाय का स्वयं आरंभ न करे, न करावे, अनुमोदन न करे, यह आरंभ को ज्ञ परिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञा द्वारा त्याग दिये है वही मुनि है। वही कर्म के रहस्य को जानने वाला है ॥ ३० ॥

चतुर्थ उद्देशकः

इहानन्तरोद्देशके मुनित्वप्रतिपत्तये अप्कायः प्रतिपादितः तदधुना तदर्थमेव क्रमायाततेजस्काय-प्रतिपादनायायमुद्देशकः समारभ्यते ।

से बेमि, णेव सयं लोगं अब्भाइक्खेज्जा-णेव अत्ताणं अब्भाइक्खेज्जा, जे लोयं अब्भाइक्खाइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ, जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ ॥ ३१ ॥

सोऽहं ब्रवीमि - नैव स्वयम् अग्निलोकम् अभ्याचक्षीत, नैव आत्मानम् अभ्याचक्षीत, यः अग्निलोकम् अभ्याचष्टे स आत्मानम् अभ्याचष्टे, य आत्मानम् अभ्याचष्टे सोऽग्निलोकम् अभ्याचष्टे इति ॥ ३१ ॥

अन्वयार्थः- પૂર્વવત્, આ સૂત્રનો અન્વયાર્થ સૂત્ર નં. ૨૨ ના સમાન જ છે. તે સૂત્રમાં અપ્કાયનું વર્ણન છે અને આ સૂત્રમાં અગ્નિકાયનું વર્ણન છે. ફક્ત આટલો જ ફેરફાર છે.

ભાવાર્થ :- અહીંયા "લોક" શબ્દથી અગ્નિકાયરૂપ "લોક" લીધેલો છે. બાકી સર્વ અર્થ સમાન છે. ॥ ૩૧ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. २२ के समान ही है । उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में अग्निकाय का वर्णन है । सिर्फ इतना ही फर्क है । यहाँ 'लोक' शब्द से अग्निकाय रूप 'लोक' लिया गया है । बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ३१ ॥

एवम् अग्निलोकः सामान्यात्मवत्राभ्याख्यातव्य इति प्रदर्शितम् अधुनाऽग्निजीवप्रतिपत्तौ सत्यां तद्विषयसमारम्भकटुकफलपरिहारोपन्यासाय सूत्रमाह-

जे दीहलोगसत्थस्स खेयण्णे से असत्थस्स खेयण्णे, जे असत्थस्स खेयण्णे से दीहलोगसत्थस्स खेयण्णे ॥ ३२ ॥

यो दीर्घलोकशस्त्रस्य - पृथिव्यादिशस्त्रस्य अग्नेः खेदज्ञः - ज्ञायकः सोऽशस्त्रस्य - संयमस्य खेदज्ञः, यः अशस्त्रस्य संयमस्य खेदज्ञः स दीर्घलोकशस्त्रस्य - अग्नेः खेदज्ञ इति ॥ ३२ ॥

अन्वयार्थः- **जे** - જે પુરૂષ **दीहलोगसत्थस्स** - દીર્ઘલોક અર્થાત્ વનસ્પતિ વિગેરે ષટ્કાયના શસ્ત્રરૂપ અગ્નિનો **खेयण्णे** ખેદજ્ઞ છે અર્થાત્ તેના સ્વરૂપને જાણે છે. **से** - તે **असत्थस्स** - સંયમના **खेयण्णे** - સ્વરૂપને જાણે છે અને **जे** - જે પુરૂષ **असत्थस्स** -

સંયમના **खेयण्णे** - સ્વરૂપને જાણે છે **से** - તે **दीहलोगसत्थस्स** - વનસ્પતિકાય વિગેરે ષટ્કાયના શસ્ત્રરૂપ અગ્નિના **खेयण्णे** - સ્વરૂપને જાણે છે.

ભાવાર્થ :- સંસારમાં જેટલા પણ એકેન્દ્રિય પ્રાણી છે એમાં સૌથી મોટું (વનસ્પતિ) અર્થાત્ વૃક્ષો જ મોટા હોય છે. કારણ વનસ્પતિની અવગાહના ૧૦૦૦ યોજન કરતા વધારે છે. બાકી ૪ સ્થાવરની અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ છે. એટલે તેઓને દીર્ઘલોક કહેલ છે. અગ્નિ તેઓને બાળી નાખે છે, ત્રસકાયને પણ બાળી નાખે છે, એટલે જ અગ્નિને "દીર્ઘલોકશસ્ત્ર" કહેલ છે. ખરેખર સંયમ જ એક એવી વસ્તુ છે કે જેનાથી કોઈપણ પ્રાણીનો ઘાત થતો નથી માટે એને "અશસ્ત્ર" કહેલ છે. ॥ ૩૨ ॥

भावार्थ :- संसार में जितने भी एकेन्द्रिय प्राणी हैं उन सब से वनस्पति अर्थात् वृक्ष ही बड़ा होता है। क्योंकि अवगाहना १००० योजन ज्यादेरी है। बाकी चार स्थावर की अवगाहना अंगुल के असंख्यातवें भाग मात्र ही है। इसलिए उसे 'दीर्घलोक' कहा है। अग्नि उसे जला डालती है इसलिए अग्नि को 'दीर्घ लोक शस्त्र' कहा है। संयम ही एक ऐसी वस्तु है जिससे किसी भी प्राणी का घात नहीं होता है अतः उसे 'अशस्त्र' कहा है ॥ ३२ ॥

कैः पुनरिदमेवमुपलब्धमित्याह-

वीरेहिं एयं अभिभूय दिट्ठं, संजएहिं सया जत्तेहिं सया अप्पमत्तेहिं ॥ ३३ ॥

संयतैः सदा यतैः सदा अप्रमत्तैर्वीरैः- तीर्थकृद्गणधरैः एतद् - अग्निशस्त्रं ज्ञानावरणीयादीनि अभिभूय दृष्टमिति ॥ ३३ ॥

अन्वयार्थः- सया - સદા **अप्पमत्तेहिं** - પ્રમાદ વગરના અને **सया** - સદા **जत्तेहिं** - અતિચાર રહિત મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણના પાલનને માટે પ્રયત્ન કરવાવાળા **संजएहिं** - સંયમી **वीरेहिं** - વીર - તીર્થંકરોએ **अभिभूय** - પરિષહ - ઉપસર્ગ અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો પરાભવ કરીને **एयं** - આ **दिट्ठं** - દેખેલું છે. અર્થાત્ અગ્નિને શસ્ત્રરૂપ અને સંયમને અશસ્ત્રરૂપ દેખેલું છે.

ભાવાર્થ :- કેવલજ્ઞાની ભગવંતોએ આ પ્રમાણે ફરમાવેલ છે કે અગ્નિ સમસ્ત પ્રાણિયોનું ઘાતક શસ્ત્ર છે અને સંયમ સમસ્ત પ્રાણિયોનું રક્ષણ અશસ્ત્ર છે. એટલે મુનિઓને અગ્નિના આરંભનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ સંયમના યોગોનું પાલન કરવું જોઈએ. ॥ ૩૩ ॥

भावार्थ :- केवलज्ञानी पुरुषों ने यह फरमाया है कि अग्नि समस्त प्राणियों का घातक शस्त्र है और संयम समस्त प्राणियों का रक्षक अशस्त्र है अतः मुनि को अग्नि के आरम्भ का त्याग कर शुद्ध संयम का पालन करना चाहिए ॥ ३३ ॥

ये प्रमादवशगा अग्निशस्त्रं न परिहरन्ति तानुद्दिश्य विपाकदर्शनायाह-

जे पमत्ते गुणट्ठिए से हु दंडे त्ति पवुच्चइ ॥ ३४ ॥

यः प्रमत्तो रन्धनाद्यग्निगुणार्थी स खलु प्राणिनां दण्डहेतुत्वाद् दण्ड इति प्रोच्यत इति ॥ ३४ ॥

अन्वयार्थः- **जे** - જે પુરૂષ **पमत्ते** - પ્રમાદ કરે છે અને **गुणट्ठिए** - કોઈ રાંધવા વગેરે પ્રયોજન ખાતર અગ્નિનો આરંભ કરે છે **से** - તે **हु** - નિશ્ચયથી **दंडे त्ति** - પ્રાણિયોને દંડ આપવાવાળો **पवुच्चइ** - કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- જે મદ્યપાન વિષય સેવન વિગેરે પ્રમાદોથી પ્રમાદી છે તે અસંયત રાંધવા-પકાવવા-પ્રકાશ-તાપવા વિગેરે પ્રયોજન માટે દુષ્ટ મન-વચન-કાયાના યોગોથી અગ્નિશસ્ત્રનો સમારમ્ભક હોવાના લીધે જીવોને માટે દંડનું કારણ હોવાથી દંડ કહેવાય છે. ॥ ૩૪ ॥

भावार्थ :- जो पुरुष मद्यपान और विषय सेवन करने वाला है तथा रसोई बनाने, प्रकाश करने और शीतनिवारण आदि प्रयोजनों के लिए अग्निकाय का आरम्भ करता है वह समस्त प्राणियों को दण्ड देने वाला है क्योंकि अग्नि के आरम्भ से छहों काय के जीवों का घात होता है ॥ ३४ ॥

यतश्चैवं ततः किं कर्तव्यमित्यत आह-

तं परिण्णाय मेहावी इयाणिं णो, जमहं पुव्वमकासी
पमाएणं ॥ ३५ ॥

तम् - अग्निकायसमारम्भं दण्डफलं परिज्ञाय मेधावी तत्परिहारं निश्चिनोति यथा - इदानीं न करोमि यदहं पूर्वमकार्षं प्रमादेनेति ॥ ३५ ॥

अन्वयार्थः- **मेहावी** - બુદ્ધિમાન પુરૂષ **तं** - અગ્નિકાયના આરંભને **परिण्णाय** - સર્વ પ્રાણિયોના ઘાતક તરીકે જાણીને નિશ્ચય કરે છે. **पुव्वं** - પહેલા **पमाएणं** - પ્રમાદના કારણથી **अहं** - મે **जं** - જે **अकासी** - અગ્નિકાયનો આરંભ કરેલો તે **इयाणिं** - હવે **णो** - નહીં કરીશ.

ભાવાર્થ :- અગ્નિકાયના આરંભથી ખરાબ પરિણામો થાય છે (આવે છે) તે જાણીને બુદ્ધિમાન પુરૂષો તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે છે. ॥ ૩૫ ॥

भावार्थ :- अग्निकाय के आरम्भ के बुरे परिणामों को जान कर बुद्धिमान् पुरुष उसका सर्वथा त्याग कर दे ॥ ३५ ॥

अन्ये त्वन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयितुमाह-

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो त्ति पवयमाणा
जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं अगणिकम्म-समरंभेणं
अगणिसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे

विहिंसइ । तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव अगणिसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा अगणिसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा अगणिसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए तं से अबोहिए; से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय, सोच्चा भगवओ अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं अगणिकम्मसमारंभेणं अगणिसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ३६ ॥

एते लज्जमानाः - संयमानुष्ठानपराः पृथक् २ पश्य । अथवा तान् लज्जमानान् पश्य ये अनगाराः स्म इत्येके प्रवदमाना यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः अग्निकर्मसमारम्भेण अग्निशस्त्रं समारभमाणोऽन्यान् अनेकरुपान् प्राणान्-प्राणिनो विहिनस्ति ।

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता, अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दन-मानन-पूजनाय जातिमरणमोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुं च स स्वयमेव अग्निशस्त्रं समारभते, अन्यैर्वा अग्निशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा अग्निशस्त्रं समारम्भमाणान् समनुजानीते, तत् तस्य अहिताय, तत् तस्य अबोधये, स तत् संबुध्यमानः आदानीयं - सम्यग्दर्शनादि समुत्थाय - आदाय श्रुत्वा भगवतः अनगाराणां वाऽन्तिके, इहैकेषां ज्ञातं भवति एष खलु ग्रन्थः, एष खलु मोहः, एस खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्येवमर्थं गृद्धो लोको यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः अग्निकर्मसमारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान्-प्राणिनो विहिनस्ति ॥ ३६ ॥

अन्वयार्थः- પૂર્વવત્ સૂત્ર નં.૨૩ ના સમાન જ અન્વયાર્થ સમજવો.

ભાવાર્થ :- નં. ૨૩ ના સૂત્રમાં અપ્કાયનું વર્ણન કરેલું છે અને આ સૂત્રમાં અગ્નિકાયનું વર્ણન છે. ફક્ત એટલો જ ફરક છે. બાકી સર્વ અર્થ સમાન જ છે. ॥ ૩૬ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. २३ के समान ही है। उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में अग्निकाय का वर्णन है। सिर्फ इतना ही फर्क है। बाकी सारा अर्थ समान है॥ ३६॥

कथं पुनरग्निसमारम्भप्रवृत्तो नानाविधान् प्राणिनो विहिनस्तीति दर्शयितुमाह-

से बेमि - संति पाणा पुढविणिस्सिया तणणि-स्सिया पत्तणिस्सिया कट्ठणिस्सिया गोमयणिस्सिया कयवरणि-स्सिया, संति संपाइमा पाणा आहच्च संपयंति, अगणिं च खलु पुट्ठा एगे संघायमावज्जंति, जे तत्थ संघायमावज्जंति ते तत्थ परियावज्जंति, जे तत्थ परियावज्जंति ते तत्थ उद्दायंति ॥ ३७ ॥

सोऽहं ब्रवीमि - सन्ति प्राणाः - प्राणिनः पृथिवीनिश्रिताः, तृणनिश्रिताः, पत्रनिश्रिताः, काष्ठनिश्रिताः, गोमयनिश्रिताः, कचवरनिश्रिताः, सन्ति सम्पातिनः प्राणिनस्त आहत्य-उपेत्य सम्पतन्ति, अग्निं च खलु स्पृष्टा एके संघातमापद्यन्ते, ये तत्र संघातं-गात्रसंकोचम् आपद्यन्ते, ते तत्र पर्यापद्यन्ते, - मूर्च्छामापद्यन्ते, ये तत्र पर्यापद्यन्ते ते तत्र अपद्रावन्ति - प्राणान् मुञ्चन्तीत्यर्थः ॥ ३७ ॥

अन्वयार्थः- **से बेमि** - હું કહું છું કે **पुढविणिस्सिय** - પૃથ્વીના આશ્રયમાં રહેવાવાળા **तणणिस्सिया** - ઘાસના આશ્રયમાં રહેવાવાળા **पत्तणिस्सिया** - પાંદડાઓના આશ્રયમાં રહેવાવાળા **कट्ठणिस्सिया** - લાકડાના આશ્રયમાં રહેવાવાળા **गोमयणिस्सिया** - છાણના આશ્રયમાં રહેવાવાળા **कयवरणिस्सिया** - કચરાના આશ્રયમાં રહેવાવાળા **पाणा** - પ્રાણી **संति** - છે. તે અગ્નિના આરંભથી સળગીને મરી જાય છે તથા જે **संपाइमा** - ઉડવાવાળા પતંગિયા આદિ **पाणा** - પ્રાણી **संति** - છે તે **आहच्च** - ઉડીને **संपयंति** - અગ્નિમાં પડે છે. **च** - અને **ते** - તેઓ **अगणिं** - અગ્નિનો **पुट्ठा** - સ્પર્શ કરીને **खलु** - નિશ્ચયથી **संघायमावज्जंति** - ઘાયલ થઈ જાય છે અને **जे** - જેઓ **तत्थ** - અગ્નિનો સ્પર્શ કરીને **संघायमावज्जंति** - ઘાયલ થઈ જાય છે **ते** - તેઓ **तत्थ** - ત્યાં **परियावज्जंति** - મૂર્છિત થઈ જાય છે અને **जे** - જેઓ **तत्थ** - ત્યાં **परियावज्जंति** - મૂર્છિત થઈ જાય છે **ते** - તેઓ **तत्थ** - ત્યાં **उद्दायंति** - મૃત્યુ પામે છે.

ભાવાર્થ :- પૃથ્વીકાય તથા પૃથ્વીને આશ્રિત અને ઘાસ, પાંદડા, લાકડું, છાણ અને કચરા આદિને આશ્રિત જીવો અને પતંગીયા, ભમરી, માંખી, મચ્છર આદિ

જીવો અગ્નિના આરંભથી બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. એટલે જ અગ્નિના આરંભ છએ કાયનાં જીવોનો ઘાતક છે માટે પાપનું કારણ જાણીને તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. ॥ ૩૭ ॥

भावार्थ :- पृथ्वीकाय तथा पृथ्वी के आश्रित और तृण, पत्र, काष्ठ, गोबर तथा कचरा आदि के आश्रित जीव एवं पतंग भ्रमर मक्खी मच्छर आदि जीव अग्नि के आरम्भ को छह काय जीवों का घातक होने से पाप का कारण जान कर उसका सर्वथा त्याग कर देना चाहिए ॥ ३७ ॥

तदेवं प्रभूतसत्त्वोपमर्दनकरमग्न्यारम्भं विज्ञाय मनोवाक्कायैः कृतकारितानुमतिभिश्च तत्परिहारः कार्य इति दर्शयितुमाह-

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं अगणिसत्थं समारंभेज्जा, णेव अण्णेहिं अगणिसत्थं समारंभावेज्जा, अगणिसत्थं समारंभमाणे अण्णे ण समणुजाणेज्जा, जस्सेए अगणिकम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे ॥ ३८ ॥

त्ति बेमि ॥

अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता भवन्ति, अत्र शस्त्रं असमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयम् अग्निशस्त्रं समारभेत, नैव अन्यैः अग्निशस्त्रं समारम्भयेत्, अग्निशस्त्रं समारभमाणान् अन्यान् न समनुजानीयात्, यस्यैते अग्निकर्मसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मेति ब्रवीमि ॥ ३८ ॥

अन्वयार्थः- પૂર્વવત્, સૂત્ર નં.૩૦ ના અનુસાર અન્વયાર્થ સમજી લેવો.

ભાવાર્થ :- સૂત્ર નં. ૩૦ માં અપ્કાયનું વર્ણન કરેલ છે અને આ સૂત્રમાં અગ્નિકાયનું વર્ણન છે. ફક્ત એટલો જ ફરક છે. બાકી સર્વ અર્થ સમાન છે. ॥ ૩૮ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. ३० के अनुसार है । उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में अग्निकाय का वर्णन है, सिर्फ इतना ही फर्क है । बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ३८ ॥

पंचम उद्देशकः

આ ઉદ્દેશામાં વનસ્પતિકાયનું વર્ણન કરાય છે. જો અગ્નિકાયની પછી વાયુકાયનું વર્ણન કરવું જોઈયે પરંતુ વાયુકાય (અચાક્ષુષ) આંખોથી નહીં દેખાતો હોવાથી તેનું જ્ઞાન કઠિનતાથી થાય છે. વનસ્પતિકાય તો બધાને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. તેનું જ્ઞાન થવું અતિ સરલ છે એટલે જ પહેલા વનસ્પતિકાયનું વર્ણન કરાય છે.

इहानन्तरोद्देशके तेजःकायः प्रतिपादितः, तदनन्तरं वायुकायस्याऽवसरः । स च न चक्षुः- प्रत्यक्ष इति दुःश्रद्धानः । मा च शैक्षस्तमश्रद्दधानो विप्रतिपद्येतेति तेन क्रममुल्लङ्घ्य समस्तलोकप्रत्यक्षो वनस्पतिकायः प्रतिपाद्यते-

तं णो करिस्सामि समुट्ठाए, मत्ता मइमं, अभयं विइत्ता, तं जे णो करए, एसोवरए, एत्थोवरए, एस अणगारेत्ति पवुच्चइ ॥ ३९ ॥

यं पूर्वमकार्षं प्रमादेन तं - वनस्पतिकायसमारम्भं नो करिष्यामि समुत्थाय - आदाय प्रव्रज्याम् । एवमात्मनि मत्वा - निश्चित्य हे मतिमन् ! अभयम् - संयमं च विदित्वा तं - वनस्पत्यारम्भं यो न कुर्यात् एष उपरतः - निवृत्तः । अत्र मौनीन्द्रप्रवचने य उपरत एषः अनगार इति प्रोच्यते ॥ ३९ ॥

अन्वयार्थः- શ્રી સુધર્માસ્વામીજી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે કે **मइमं** - હે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા શિષ્ય ! **मत्ता** - જીવાદિ પદાર્થોને જાણીને તથા **समुट्ठाए** - શ્રી જિનેશ્વર દેવે ફરમાવેલ માર્ગ અનુસાર પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરીને **अभयं** - સર્વ ભયો રહિત સંયમને **विइत्ता** - જાણીને મુનિ આ પ્રતિજ્ઞા કરે કે હવે હું **तं** - વનસ્પતિકાયનો આરંભ **णो** - નહીં **करिस्सामि** - કરીશ, **जे** - જે પુરૂષ **तं** - વનસ્પતિકાયનો આરંભ **णो** - નથી **करए** - કરતો **एसोवरए** - તે જ પુરૂષ (ઉપરત એટલે) સાવદ્ય (પાપકારી) કર્મથી નિવૃત્ત છે. **एत्थोवरए** - આ પ્રમાણે બધા સાવદ્ય કર્મથી નિવૃત્ત પુરૂષ આ જૈન શાસનમાં જ હોય છે. અન્ય ધર્મમાં હોતા નથી **एस** - આવા પુરૂષ જ **अणगारेत्ति** - અનગાર **पवुच्चइ** - કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- જે વનસ્પતિકાયનો આરંભ સ્વયં નથી કરતા બીજાના પાસે નથી કરાવતાં અને જે આરંભ કરે છે તેનું અનુમોદન નથી કરતા તે જ અનગાર કહેવાય છે. જે એનાથી વિપરિત આચરણ કરે છે. તે અનગાર સાધુ નથી. ॥ ૩૯ ॥

भावार्थ :- जो वनस्पतिकाय का आरम्भ स्वयं नहीं करता है, दूसरों से करवाता नहीं है और करने वाले का अनुमोदन भी नहीं करता है, वही अनगार कहलाता है । जो इससे विपरीत आचरण करता है, वह अनगार नहीं है ॥ ३९ ॥

शब्दादिविषयाः प्रायो वनस्पतिसमारम्भाद् निष्पद्यन्ते तेषु च वर्तमाना नरकादि-चतुर्विधगत्यन्तःपातिनो बोद्धव्याः तदन्तःपातिन एव च शब्दादिविषयाभिष्वङ्गिनो भवन्तीति दर्शयन्नाह-

जे गुणे से आवट्टे, जे आवट्टे से गुणे ॥ ४० ॥

यः शब्दादिगुणेषु रज्यते द्वेष्टि च स संसाराऽऽवर्ते परिभ्रमति । य आवर्ते परिभ्रमति स शब्दादिगुणेषु वर्तत इति ॥ ४० ॥

अन्वयार्थः- **जे** - જે, **गुणे** - શબ્દાદિ ગુણ છે. **से** - તે **आवट्टे** - આવર્ત્ત સંસાર છે અને **जे** - જે **आवट्टे** - સંસાર છે **से** - તે **गुणे** - શબ્દાદિ ગુણ છે.

ભાવાર્થ :- શબ્દાદિ વિષયોને ગુણ કહે છે અને સંસારને આવર્ત્ત કહે છે. યદ્યપિ આવર્ત્ત શબ્દનો અર્થ નદિ આદિના વમળ થાય છે. જેમ નદિના વમળોમાં પડેલી ચીજ નિરંતર ભ્રમણ કરતી રહે છે. તેવી જ રીતે સંસારમાં પડેલા પ્રાણીઓ પણ નિરંતર ચાર ગતિયોમાં ભ્રમણ કરતા રહે છે. એટલે અહીંયા સંસારને માટે આવર્ત્ત શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. શબ્દાદિ વિષયોમાં જીવોની જે આસક્તિ છે તે જ સંસારના પરિભ્રમણનું કારણ છે. એટલે જ વિવેકી પુરૂષોએ તેની આસક્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥ ૪૦ ॥

भावार्थ :- शब्दादि विषयों को गुण कहते हैं और संसार को आवर्त्त कहते हैं । यद्यपि आवर्त्त शब्द का अर्थ नदी आदि का भँवर भी होता है तथापि जैसे नदी आदि के भँवर में पड़ी हुई वस्तु निरन्तर भ्रमण करती रहती है इसी तरह संसार में पड़े हुए प्राणी भी निरन्तर चारों गतियों में भ्रमण करते रहते हैं, इसलिए यहाँ संसार के लिए आवर्त्त शब्द का प्रयोग किया गया है । शब्दादि विषयों में जीवों की जो आसक्ति है वही संसार परिभ्रमण का कारण है । इसलिए विवेकी पुरुषों को उस असक्ति का त्याग कर देना चाहिए ॥ ४० ॥

एते शब्दादिगुणाः कुत्र ? भण्यते

उड्ढं अहं तिरियं पाईणं पासमाणे रूवाइं पासइ,
सुणमाणे सद्दाइं सुणेइ, उड्ढं अहं तिरियं पाईणं
मुच्छमाणे रूवेसु मुच्छइ, सद्देसु आवि ॥ ४१ ॥

ऊर्ध्वं वैमानिकानां अवाङ्-अधो-भवनपतीनां, तिर्यग् प्राचीनादिषु दिक्षु विदिक्षु च व्यन्तर-ज्योतिष्कमनुष्यतिरश्चां पश्यन् रूपाणि पश्यति, श्रृण्वन् शब्दान् श्रृणोति । ऊर्ध्वमवाङ् प्राचीनादिषु मूर्च्छन् रुपेषु मूर्च्छति, शब्देषु चापि ततोऽस्य बन्ध इति शेषः ॥ ४१ ॥

अन्वयार्थः- **उड्ढं** - ઉપર **अहं** - નીચે **तिरियं** - તિર્છા **पाईणं** - પૂર્વ આદિ દિશાઓમાં **पासमाणे** - દેખતા એવા જીવ **रूवाइं** - રૂપોને **पासइ** - દેખે છે અને **सुणमणे** - સાંભળતા એવા **सद्दाइं** - શબ્દોને **सुणेइ** - સાંભળે છે. **उड्ढं** - ઉપર **अहं** - નીચે **तिरियं** - તિર્છા **पाइणं** - પૂર્વ આદિ દિશાઓમાં દેખવાવાળા **रूवेसु** - રૂપોમાં **मुच्छमाणे** - રાગ કરતો એવો પ્રાણી (જીવ) **मुच्छइ** - તેમાં મૂર્છાવાળો થાય છે અને આ પ્રમાણે **सद्देसु आवि** - શબ્દોમાં પણ રાગ કરતો એવો જીવ બંધને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- શબ્દાદિ, કામ, ગુણ સંસારના પરિભ્રમણનું કારણ છે. તે ઉપર,

નીચે, તીર્છા સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. કોઈ પણ સ્થાન તેનાથી ખાલી નથી. જે પુરૂષ આમાં રાગ-દ્વેષ કરે છે, તે કર્મોનો બંધ કરી સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે. ॥ ૪૧ ॥

(ઉર્ધ્વાદિ ત્રણે લોકોમાં આ જીવ ઈન્દ્રિયો દ્વારા રૂપાદિ વિષયોના સંપર્કમાં આવીને વિષયના રાગે કર્મથી બંધાય છે.)

भावार्थ :- शब्दादि काम गुण संसार परिभ्रमण के कारण हैं । वे ऊपर, नीचे, तिरछे सर्वत्र व्याप्त हैं, कोई भी स्थान इनसे खाली नहीं है । जो पुरुष इनमें राग-द्वेष करता है वह कर्मों का बन्ध करके संसार परिभ्रमण करता है ॥ ४१ ॥

एवं विषयलोकमाख्याय विवक्षितमाह-

एस लोए वियाहिए, एत्थ अगुत्ते अणाणाए ॥ ४२ ॥

एष विषयलोको व्याख्यातः अत्राऽगुप्तः अनाज्ञायामिति ॥ ४२ ॥

अन्वयार्थः- एस - આ **लोए** - લોક અર્થાત્ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ અને શબ્દને **वियाहिए** - વિષયો કહેલા છે. જે પુરૂષ **एत्थ** - આ વિષયોમાં **अगुत्ते** - અગુપ્ત છે. અર્થાત્ તેમાં રાગ-દ્વેષ કરે છે તે **अणाणाए** -, પ્રભુની આજ્ઞામાં નથી.

ભાવાર્થ :- અહીંયા "લોક" શબ્દથી રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ અને શબ્દ અર્થ લીધેલો છે. જે પુરૂષ આ પાંચમાં આસક્ત થઈ રાગ-દ્વેષને વશીભૂત થાય છે, તે સંસાર સાગરમાં પરિભ્રમણ કરે છે. (આ રૂપાદિવિષય લોક પ્રભુએ કહ્યો છે આ વિષયોમાં રાગદ્વેષ કરતો જીવ અગુપ્ત હોવાથી પ્રભુની આજ્ઞામાં નથી.) ॥ ૪૨ ॥

भावार्थ :- यहाँ लोक शब्द से रूप, रस, गन्ध, स्पर्श और शब्द लिये गये हैं । जो पुरुष इनमें आसक्त होकर राग द्वेष के वशीभूत होता है वह संसार सागर में परिभ्रमण करता है ॥ ४२ ॥

एवं गुणश्च यत् कुर्यात्तदाह-

पुणो पुणो गुणासाए, वंक समायरे ॥ ४३ ॥

पुनः पुनः शब्दादिगुणाऽऽस्वादको विषयलम्पटो वक्रसमाचारः - असंयमानुष्ठायी भवतीति ॥ ४३ ॥

अन्वयार्थः- पुणो-पुणो - વારંવાર **गुणासाए** - શબ્દાદિમાં આસક્ત થઈને તેનો ઉપભોગ કરવાવાળો પુરૂષ **वंक समायरे** - કુટિલ આચરણ કરવાવાળો હોય છે.

ભાવાર્થ :- વારંવાર શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત થઈ તેનો ઉપભોગ કરવાવાળો પુરૂષ કુટિલ આચરણ કરે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે હિંસા, જુઠ આદિ પાપોનું સેવન કરે છે. ॥ ૪૩ ॥

भावार्थ :- बारबार शब्दादि में आसक्त हो कर उनका उपभोग करने वाला पुरुष कुटिल आचरण करने वाला होता है और इनकी प्राप्ति के लिए वह हिंसा, झूठ आदि सभी पापों का सेवन करता है ॥ ४३ ॥

एवं चासौ नितरां जितः शब्दादिविषयसमास्वादनात् इदमाचरति-

पमत्ते अगारमावसे ॥ ४४ ॥

प्रमत्तः अगारं - गृहम् आवसति ॥ ४४ ॥

अन्वयार्थः- જે પુરૂષ **पमत्ते** - પ્રમાદી અર્થાત્ શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત છે. તે **अगारं** - ગૃહસ્થવાસમાં **आवसे** - નિવાસ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત થઈ ગયેલો છે તે જ વિષયોના સેવન માટે ગૃહસ્થાવાસમાં રહે છે. પરંતુ જે એનાથી વિરક્ત છે તે ગૃહસંબંધોને છોડીને આત્મકલ્યાણમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ॥ ૪૪ ॥

भावार्थ :- ऊपर कहे हुए शब्दादि विषयों में जो पुरुष आसक्त हैं वे ही इन विषयों के सेवन के लिए गृहस्थवास में निवास करते हैं किन्तु जो इनसे विरक्त हैं वे गृहसम्बन्ध को छोड़ कर आत्म-कल्याण में प्रवृत्त हो जाते हैं ॥ ४४ ॥

अन्यतीर्थिकाः पुनः सर्वदा सर्वथाऽन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयितुमाह-

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइ-कम्मसमारंभेणं वणस्सइसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ, तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरण-मोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव वणस्सइसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा वण्णस्सइसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा वणस्सइसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए तं से अबोहिए, से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय, सोच्चा भगवओ अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं

गढिए लोए, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइ-कम्मसमारंभेणं वणस्सइसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ४५ ॥

लज्जमानाः पृथक् पश्य अनगाराः स्म इत्येके प्रवदन्तो यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैर्वनस्पतिकाय-समारम्भेण वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणा अन्यान् अनेकरूपान् प्राणिनो विहिंसन्ति, तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता, अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दन-मानन-पूजनाय जातिमरणमोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुं च स स्वयमेव वनस्पतिशस्त्रं समारभते अन्यैर्वा वनस्पतिशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीते, तत्तस्य अहिताय, तत्तस्य अबोधये, स तत् संबुध्यमान आदानीयं सम्यग्दर्शनादि समुत्थाय-आदाय श्रुत्वा भगवतः अनगाराणां वाऽन्तिके इहैकेषां ज्ञातं भवति एष खलु मोहः, एष खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्येवमर्थं गृद्धो लोको यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैर्वनस्पतिकर्मसमारम्भेण वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणिनो विहिनस्ति ॥ ४५ ॥

अन्वयार्थः- પૂર્વવત્, સૂત્ર નં.૨૩ ના સરખો જ છે.

ભાવાર્થ :- નં. ૨૩ ના સૂત્રમાં અપ્કાયનું વર્ણન છે, આ સૂત્રમાં વનસ્પતિકાયનું વર્ણન છે. ફક્ત આટલો જ ફરક છે. બાકી સર્વ અર્થ સમાન છે. ॥ ૪૫ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. २३ के समान ही है। उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में वनस्पतिकाय का वर्णन है। सिर्फ इतना ही फर्क है। बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ४५ ॥

साम्प्रतं वनस्पतिजीवास्तित्वे लिङ्गमाह-

से बेमि-इमं वि जाइधम्मयं एयं वि जाइधम्मयं, इमं वि वुड्ढिधम्मयं, एयं वि वुड्ढिधम्मयं, इमं वि चित्तमंतयं एयं वि चित्तमंतयं, इमं वि छिण्णं मिलाइ एयं वि छिण्णं मिलाइ, इमं वि आहारगं एयं वि आहारगं, इमं वि अणिच्चयं एयं वि अणिच्चयं, इमं वि असासयं एयं वि असासयं, इमं वि चयोवचइयं एयं वि चयोवचइयं, इमं वि विपरिणामधम्मयं एयं वि विपरिणामधम्मयं ॥ ४६ ॥

सोऽहं ब्रवीमि - इदमपि मनुष्यशरीरमपि जातिधर्म-जननस्वभावम् एतदपि - वनस्पतिशरीरमपि जातिधर्मम्, इदमपि वृद्धिधर्मम्, एतदपि वृद्धिधर्मम्, इदमपि चित्तमत्, एतदपि चित्तमत्, इदमपि छिन्नं म्लायति, एतंदपि छिन्नं म्लायति, इदमपि आहारकम्, एतदपि आहारकम्, इदमपि अनित्यकम् एतदपि अनित्यकम्, इदमपि अशाश्वतम्, एतदपि अशाश्वतम्, इदमपि चयापचयिकम्, एतदपि चयापचयिकम्, इदमपि विपरिणामधर्मकम्, एतदपि विपरिणामधर्मकमिति ॥ ४६ ॥

अन्वयार्थः- से बेमि - હું કહું છું કે જેમ **इमं वि** - આ મનુષ્યનું શરીર **जाइधम्मयं** - ઉત્પત્તિ ધર્મવાળું છે તે પ્રમાણે જ **एयं वि** - આ વનસ્પતિકાય પણ **जाइधम्मयं** - ઉત્પત્તિ ધર્મવાળા છે, જેમ **इमं वि** - આ મનુષ્યનું શરીર **वुड्ढिधम्मयं** - વધવાના ધર્મવાળું છે. તે પ્રમાણે જ **एयं वि** આ વનસ્પતિકાય પણ **वुड्ढिधम्मयं** - વૃદ્ધિ ધર્મવાળા છે, જેમ **इमं वि** - આ મનુષ્યનું શરીર **चित्तमंतयं** - ચેતનવાળું છે તે પ્રમાણે જ **एयं वि चित्तमंतयं** - આ વનસ્પતિકાય પણ ચેતનાવાળા છે, જેમ **इमं वि छिण्णं मिलाइ** - આ મનુષ્યનું શરીર કાપી નાંખવાથી સુકાઈ જાય છે તે પ્રમાણે જ **एयं वि छिण्णं मिलाइ** - આ વનસ્પતિકાય પણ કાપવાથી સુકાઈ જાય છે, જેમ **इमं वि आहारगं** - આ મનુષ્યનું શરીર આહાર કરે છે તે પ્રમાણે જ **एयं वि आहारगं** - આ વનસ્પતિકાય પણ આહાર કરે છે, જેમ **इमं वि अणिच्चयं** - આ મનુષ્યનું શરીર અનિત્ય છે તે પ્રમાણે જ **एयं वि अणिच्चयं** - આ વનસ્પતિકાય પણ અનિત્ય છે, જેમ **इमं वि असासयं** - આ મનુષ્યનું શરીર અશાશ્વત છે તે પ્રમાણે **चयोवचइयं** - આ મનુષ્યનું શરીર અપચય - હ્રાસ થવાવાળું અને ઉપચય-વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થનારું છે તે પ્રમાણે જ **एयं वि चयोवचइयं** - આ વનસ્પતિકાય પણ અપચય અને ઉપચયને પ્રાપ્ત કરનાર છે, જેમ **इमं वि विपरिणामधम्मयं** - આ મનુષ્યનું શરીર પરિણામી છે. અર્થાત્ અનેક પરિણામો-વિકારોને પ્રાપ્ત કરે છે. તે પ્રમાણે જ **एयं वि विपरिणामधम्मयं** - આ વનસ્પતિકાય પણ પરિણામી છે. અર્થાત્ અનેક પરિણામો વિકારોને પ્રાપ્ત કરે છે. (જનન સ્વભાવ આદિ ધર્મોનો સમૂહ મનુષ્ય શરીરમાં-ત્રસજીવના શરીરમાં જોવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયમાં પણ જોવામાં આવે છે.)

ભાવાર્થ :- ઘણાં અન્યતીર્થિયો (જૈનેતર) વનસ્પતિકાયને અચેતન માને છે અને તેના છેદન-ભેદનમાં હિંસા થતી નથી એમ માને છે. પરંતુ તેઓની આ માન્યતા અજ્ઞાનમૂલક છે, કેમ કે જેમ અમારા ચેતનાયુક્ત શરીરમાં ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, ચેતના, ચય-ઉપચય આદિ ધર્મો દેખાય છે. તે પ્રમાણે જ બધા ધર્મો વનસ્પતિકાયમાં પણ દેખાય છે. એટલે વનસ્પતિ સચેતન છે, અચેતન નથી. ॥ ૪૬ ॥

भावार्थ :- बहुत से अन्यतीर्थि वनस्पतिकाय को अचेतन मानते हैं और उसके छेदन-भेदन में हिंसा न होना बताते हैं किन्तु उनकी यह मान्यता अज्ञानमूलक है क्योंकि जैसे हमारे चेतनायुक्त शरीर में उत्पत्ति, वृद्धि, चेतना, चय, उपचय आदि धर्म पाये जाते हैं वैसे ही वे सारे धर्म वनस्पतिकाय में भी पाये जाते हैं। इसलिए वनस्पति चेतन है, अचेतन नहीं ॥ ४६ ॥

एवं वनस्पतेश्चैतन्यं प्रदर्श्य तदारम्भे बन्धं तत्परिहाररूपविरत्यासेवनेन मुनित्वं प्रदिपादयन्नुपसञ्जिहीर्षुराह-

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं वणस्सइसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं वणस्सइसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे वणस्सइसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेए वणस्सइसत्थ-समारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे ॥ ४७ ॥ त्ति बेमि ॥

अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता भवन्ति, अत्र शस्त्रमसमारभमाणस्य इत्येते आरम्भा परिज्ञाता भवन्ति, तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं वनस्पतिशस्त्रं समारभेत, नैव अन्यैर्वा वनस्पतिशस्त्रं समारम्भयेत् नैव अन्यान् वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात्। यस्यैते वनस्पतिशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मेति ब्रवीमि ॥ ४७ ॥

अन्वयार्थः- સૂત્ર નં.૩૦ ના અનુસાર સમજવો.

ભાવાર્થ :- સૂત્ર નં. ૩૦ માં અપ્કાયનું વર્ણન કરેલ છે અને આ સૂત્રમાં વનસ્પતિકાયનું વર્ણન છે. ફક્ત આટલો જ ફરક છે. બાકી સર્વ અર્થ સમાન છે. ॥ ૪૭॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. ३० के अनुसार है। उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में वनस्पतिकाय का वर्णन है। सिर्फ इतना ही फर्क है। बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ४७ ॥

षष्ठं उद्देशकः

इहानन्तरोद्देशके वनस्पतिकायः प्रतिपादितः, तदनन्तरं च त्रसकाय आगमे परिपठित इति तत्स्वरूपं प्रतिपादनाय षष्ठोद्देशकः समारभ्यते-

से बेमि-संतिमे तसा पाणा, तंजहा - अंडया, पोयया, जराउया, रसया, संसेयया (संसेइमा), सम्मुच्छिमा, उब्भियया, उववाइया, एस संसारे त्ति पवुच्चइ ॥ ४८ ॥

सोऽहं ब्रवीमि - सन्ति इमे त्रसाः प्राणिनः, तद्यथा - अण्डजाः पोतजाः जरायुजा रसजाः संस्वेदजाः सम्मूर्च्छिमा उद्भिज्जा औपपातिकाश्च, एष त्रसकायस्य संसारः - अष्टविधोत्पत्तिप्रकार इति प्रोच्यते ॥ ४८ ॥

अन्वयार्थः- **से बेमि** - હું કહું છું **इमे** - આ **तसा** - ત્રસ **पाणा** - પ્રાણી **संति** - છે **तंजहा** - જેમકે **अंडया** - ઈન્ડા દ્વારા ઉત્પન્ન થનારા કબૂતર-કુકડા આદિ **पोयया** - પોતજ બચ્ચાના રૂપથી ઉત્પન્ન થનારા હાથી, વલ્ગુલી, જલૂક આદિ **जराउया** - જરાયુજ એટલે જંબાલથી એટલે પાતળી ચામડીથી વેષ્ટિત થઈને ઉત્પન્ન થનારા ગાય-ભેંસ-મનુષ્ય આદિ **रसया** - વિકૃત (ચલિત) રસમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા **संसेयया (संसेइमा)** - પરસેવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જૂ, માંકડ આદિ **सम्मुच्छिमा** - માત-પિતાના સંયોગ-સંબંધ વગર ઉત્પન્ન થવાવાળા કીડી, માંખી આદિ **उब्भियया** - ઉદ્‌ભિજ અર્થાત્ જમીનને ફોડીને ઉત્પન્ન થનારા પતંગિયા-આગિયા આદિ **उववाइया** - ઔપપાતિક અર્થાત્ ઉપપાત-શય્યામાં ઉત્પન્ન થવાવાળા દેવ-નારક **एस** - આ **संसारेत्ति** - આઠ પ્રકારે ઉત્પત્તિ ત્રસકાયનો સંસાર **पवुच्चइ** - કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- આ આઠ પ્રકારના ત્રસ કહેલા છે. આ બધા સંસારમાં સદા વિદ્યમાન હોય છે. સંસાર આનાથી કોઈપણ દિન ખાલી થતો નથી. ॥ ૪૮ ॥

भावार्थ :- ये आठ प्रकार के त्रस कहे गये हैं। ये संसार में सदा विद्यमान रहते हैं। संसार इनसे कभी भी खाली नहीं होता क्योंकि इन प्राणियों का ही नाम संसार है ॥ ४८ ॥

कस्य पुनरष्टविधभूतग्रामे उत्पत्तिर्भवतीत्याह-

मंदस्सावियाणओ ॥ ४९ ॥

मंदस्य - बालस्य अविजानतः-हिताहितविज्ञानशून्यस्य अनन्तरोक्तः संसारो भवतीति ॥ ४९ ॥

अन्वयार्थः- मंदस्स - मंદ પુરૂષ અને **अवियाणओ** - અજ્ઞાની પુરૂષોની જ સંસારમાં ઉત્પત્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે પ્રાણી હિત અને અહિતનો વિચાર કરવામાં બાલક સમાન અસમર્થ છે તે મન્દ કહેવાય છે અને જે કુશાસ્ત્રના શ્રવણથી અને કુસંગના કારણે વિપરિત બુદ્ધિવાલો છે તે અજ્ઞાની છે. આવા મન્દ અને અજ્ઞાની પુરૂષો ખરેખર વારંવાર સંસારમાં ઉત્પન્ન થયા કરે છે. ॥ ૪૯ ॥

भावार्थ :- जो प्राणी हित और अहित का विचार करने में बालक के समान असमर्थ है, वह मन्द कहलाता है और जो कुशास्त्र के श्रवण और कुसंग के कारण विपरीत बुद्धि वाला है, वह अज्ञानी है। ये मन्द और अज्ञानी पुरुष ही बार-बार संसार में उत्पन्न होते रहते हैं ॥ ४९ ॥

यद्येवं ततः किमित्याह -

ण्जिझाइत्ता पडिलेहित्ता पत्तेयं परिणिव्वाणं सव्वेसिं
पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं
असायं अपरिणिव्वाणं महब्भयं दुक्खं त्ति बेमि, तसंति
पाणा पदिसो दिसासु य ॥ ५० ॥

निर्ध्याय - विचिन्त्य प्रत्युपेक्ष्य - दृष्ट्वा च प्रत्येकं त्रसकायं ब्रवीमि सर्वेषां प्राणिनां सर्वेषां भूतानां सर्वेषां सत्त्वानां च सुखं परिनिर्वाणं - समन्तात् प्रियम् असातं च अपरिनिर्वाणं - समन्तादप्रियम्, महाभयं दुःखमिति ब्रवीमि त्रस्यन्ति - उद्विजन्ति प्राणिनः सर्वतः प्रदिक्षु-विदिक्षु दिक्षु चेति ब्रवीमि ॥ ५० ॥

अन्वयार्थः- णिज्झाइत्ता - મનથી ચિંતન કરીને અને **पडिलेहित्ता** - યથાર્થ રૂપથી નિશ્ચય કરીને **त्ति बेमि** - હું કહું છું કે **सव्वेसिं पाणाणं** - સર્વ પ્રાણી **सव्वेसिंभूयाणं** - સર્વ ભૂત **सव्वेसिंजीवाणं** - સર્વ જીવ અને **सव्वेसिं सत्ताणं** - સર્વ સત્ત્વોને **पत्तेयं** - પ્રત્યેકને **परिणिव्वाणं** - સુખ પ્રિય છે. **असायं** - અસાતા **अपरिनिव्वाणं** - અપ્રિય છે. **महाब्भयं** - મહાન ભય અને **दुक्खं** - દુઃખનો અનુભવ થાય છે, **पाणा** - બધા ત્રસ પ્રાણી **पदिसो दिसासु य** - દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં **तसंति** - નાશની શંકાથી ડરતા રહેલા હોય છે.

ભાવાર્થ :- વિકલેન્દ્રિય અર્થાત્ બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય જીવોને "પ્રાણ" કહેવાય છે. વનસ્પતિકાયને "ભૂત" કહેવાય છે અને પંચેન્દ્રિયને "જીવ" કહેવાય છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય આ ચાર સ્થાવર જીવોને "સત્વ" કહેવાય છે.

જેમ કે શ્લોકમાં કહેલ છે-

प्राणाः द्वि त्रि चतुः प्रोक्ताः, भूतास्तु तरवः स्मृताः ।

जीवाः पञ्चेन्द्रियाः प्रोक्ताः, शेषाः सत्वाः उदीरिता ॥

જ્યાં સુધી સંયમ સ્વીકાર ન થાય ત્યાં સુધી આ જીવો કોઈ પણ દિશામાં અથવા વિદિશામાં રહેલા હોય પરન્તુ ભયભીત જ રહેતા હોય છે. એટલે જ આની હિંસાથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તે જ ખરેખર મુનિ છે. ॥ ૫૦ ॥

भावार्थ :- विकलेन्द्रिय अर्थात् द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय जीवों को 'प्राण' कहते हैं। वनस्पतिकाय को 'भूत' कहते हैं। पंचेन्द्रिय प्राणियों को 'जीव' कहते हैं और पृथ्वीकाय, अप्काय, तेउकाय और वायुकाय इन चार स्थावर जीवों को 'सत्त्व' कहते हैं। जब तक संयम स्वीकार न किया जाय जब तक ये जीव चाहे किसी दिशा में या विदिशा में रहें किन्तु भयभीत ही होते रहते हैं। इसलिए जो इनकी हिंसा से सर्वथा निवृत्त हो जाता है, वही मुनि है ॥ ५० ॥

कुतः पुनस्त्रस्यन्ति ? यत आरम्भवद्भिस्ते व्यापाद्यन्ते इत्यत आह-

तत्थ तत्थ पुढो पास अउरा परितावेंति, संति पाणा पुढो सिया ॥ ५१ ॥

तत्र तत्र पृथक् २ प्रयोजने उत्पन्ने सति पश्य आतुरास्त्रसान् परितापयन्ति, सन्ति च कृम्यादयः प्राणिनः पृथक् त्रसान् श्रितास्तानपि परितापयन्ति। एतच्च ज्ञात्वा निरवद्यानुष्ठायिना भवितव्यमित्यभिप्रायः ॥ ५१ ॥

अन्वयार्थः- **तत्थ तत्थ पुढो** - અલગ અલગ પ્રયોજનો માટે **आउरा** - વિષયાસક્ત પ્રાણી **परितावेंति** - આ જીવોનો ઘાત કરે છે, **पाणा** - આ પ્રાણી **सिया** - પૃથ્વી આદિને આશ્રિત રહેલા અને **पुढो** - અલગ અલગ સ્થાનોમાં અર્થાત્ સર્વ જગ્યાએ **संति** - છે.

ભાવાર્થ :- આ પ્રાણી સર્વત્ર છે. એવું કોઈ સ્થાન નથી જે એનાથી ખાલી હોય, એટલે સમિતિ અને ગુપ્તિના પાલનથી જ મનુષ્ય આની હિંસાથી બચી શકે છે. ॥ ૫૧ ॥

भावार्थ :- ये प्राणी सर्वत्र हैं। ऐसा कोई स्थान नहीं जो इनसे खाली हो। इसलिए समिति और गुप्ति के पालन से ही मनुष्य इनकी हिंसा से बच सकता है ॥ ५१ ॥

अन्ये पुनरन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयन्नाह-

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा

जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तसकाय-समारंभेणं तसकायसत्थं समारंभमाणं अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ, तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरण-मोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव तसकायसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा तसकायसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा तसकायसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए तं से अबोहिए, से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय, सोच्चा भगवओ अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तसकाय-समारंभेणं तसकायसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ५२ ॥

पूर्ववत् व्याख्येयम् नवरं त्रसकायालापकेनेति ॥ ५२ ॥

अन्वयार्थः- પૂર્વવત્, સૂત્ર નં.૨૩ પ્રમાણે સમજવો.

ભાવાર્થ :- સૂત્ર નં. ૨૩ માં અપ્કાયનું વર્ણન છે અને આ સૂત્રમાં ત્રસકાયનું વર્ણન છે. ફક્ત એટલો જ ફરક છે. બીજો સર્વ અર્થ સમાન છે. ॥ ५२ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. २३ के समान ही है। उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में त्रसकाय का वर्णन है। सिर्फ इतना ही फर्क है। बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ५२ ॥

यानि कानिचित् प्रयोजनान्युद्दिश्य त्रसवधः क्रियते तानि दर्शयितुमाह-

से बेमि-अप्पेगे अच्चाए वहंति, अप्पेगे अजिणाए वहंति, अप्पेगे मंसाए वहंति, अप्पेगे सोणियाए वहंति एवं हिययाए पित्ताए वसाए पिच्छाए पुच्छाए बालाए सिंगाए विसाणाए दंताए दाढाए णहाए ण्हारुणीए

अट्ठीए अट्ठिमिंजाए अट्ठाए अणट्ठाए वा अप्पेगे हिंसिस्सु मे त्ति वा वहंति अप्पेगे हिंसंति मे त्ति वा वहंति ॥ ५३ ॥

तदहं ब्रवीमि अप्येके अर्चायै घ्नन्ति, अप्येके अजिनाय- चर्मणि घ्नन्ति, अप्येके मांसाय घ्नन्ति, अप्येके शोणिताय घ्नन्ति एवं हृदयाय, पित्ताय वसायै, पिच्छाय पुच्छाय वालाय शृङ्गाय विषाणाय दन्ताय दंष्ट्रायै नखाय स्नाय्वे अस्थने अस्थिमिञ्जायै अर्थाय-प्रयोजनाय, अनर्थाय - निष्प्रयोजनं, अप्येके हिंसितवान् मे स्वजनादिकमिति वा घ्नन्ति, अप्येके हिंसन्ति मे स्वजनादिकमिति वा घ्नन्ति, अप्येके हिंसिष्यन्ति मे स्वजनादिकमिति घ्नन्तीति ॥ ५३ ॥

अन्वयार्थः- से बेमि - હું કહું છું કે **अप्पेगे** - કેટલાક જીવ **अच्चाए** - પ્રાણિયોના શરીરના ભોગ આપવા માટે અથવા વિદ્યા-મન્ત્ર આદિની સિદ્ધિ માટે લક્ષણવંત પૂર્ણાંગ પુરૂષને એવં પ્રાણિયોને **वहंति-हणंति** - મારે છે. **अप्पेगे** - કોઈ **अजिणाए** - **वहंति** - ચામડા માટે વાઘ-ચિત્તા આદિ ત્રસ પ્રાણિયોને મારે છે **अप्पेगे** - કોઈ **मंसाए वहंति** - માસં માટે ભૂંડ આદિને મારે છે. **अप्पेगे** - કોઈ **सोणियाए वहंति** - લોહી માટે મારે છે. **एवं** - આ પ્રમાણે કોઈ **हिययाए** - હૃદયને માટે, કોઈ **पित्ताए** - પિત્તને માટે મોર આદિને **वसाए** - ચરબી માટે મગરમચ્છ આદિને **पिच्छाए** - પાંખ-પિંછા આદિ માટે મોર-ગીધ પક્ષીને **पुच्छाए** - પૂંછડા માટે રોઝ આદિ પશુને **वालाए** - વાળ માટે ચમરી ગાય આદિને **सिंगाए** - શિંગડાઓ માટે હરણ તથા બારશિંગીને **विसाणाए** - અંધકાર વિનાશક દાંતવિશેષ માટે શિયાળ આદિને **दंताए** - દાંતને માટે હાથીને **दाढाए** - દાઢ માટે સૂઅર - ડુક્કર આદિને **णहाए** - નખને માટે વાઘને **ण्हारुणीए** - સ્નાયુ માટે ગાય-ભેંસ આદિને **अट्ठीए** - હાડકાં માટે શંખ - છીપલા આદિને **अट्ठिमिंजाए** - હાડકાની ચરબી માટે ભેંસ-સૂઅર આદિને **अट्ठाए** - ઉપરોક્ત કહેલ પ્રયોજનો માટે **वा** - અથવા **अणट्ठाए** - વગર પ્રયોજને પણ ત્રસ પ્રાણિયોનો ઘાત (મારે) કરે છે. **अप्पेगे** - કોઈ તો **मे** - આ પ્રાણીએ મારા આત્મીય અને સંબંધીને **हिंसिंस्सु** - મારેલ હતા **त्ति** - આ દ્વેષથી **वहंति** - તેને મારે છે **वा** - અને **अप्पेगे** - કોઈ **मे** - આ પ્રાણી મને અથવા સંબંધીને **हिंसंति** - મારી રહેલ છે. **त्ति** - આ જાણીને **वहंति** - તેને મારે છે **वा** - અથવા **अप्पेगे** - કોઈ **मे** - આ પ્રાણી મને અથવા મારા સંબંધીને **हिंसिस्संति** - મારશે **त्ति** - આ જાણીને **वहंति** - મારે છે.

ભાવાર્થ :- આ જગતમાં ઘણાં વિષયાસક્ત પ્રાણી પોતાના સ્વાર્થની પૂર્તિ થાય તે માટે અલગ અલગ પ્રયોજનો દ્વારા ત્રસ પ્રાણીયોની હિંસા કરે છે અને ઘણાં અજ્ઞાની

જીવો એવા હોય છે કે કોઈ પણ પ્રયોજન (કારણ) વિના પોતાના ચિત્તને આનંદ થાય માટે તથા પ્રમાદના કારણથી ત્રસ પ્રાણિયોની હિંસા કરે છે. આ બધુ કર્મબંધનું કારણ છે. એટલે જ્ઞાની (મુમુક્ષુ) પુરૂષ સંયમ ધારણ કરીને ઉપર જણાવેલ હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે છે. ॥ ૫૩ ॥

भावार्थ :- इस जगत् में बहुत से विषयासक्त प्राणी अपने स्वार्थों की पूर्ति के लिए भिन्न-भिन्न प्रयोजनों से त्रस प्राणियों की हिंसा करते हैं और बहुत से अज्ञानी जीव ऐसे भी होते हैं जो बिना प्रयोजन केवल अपने चित्त विनोद के लिए तथा प्रमाद के कारण त्रस प्राणियों की हिंसा करते हैं। यह सब कर्म बन्ध का कारण है। अतः मुमुक्षु ज्ञानी पुरुष संयम धारण करके उस हिंसा का सर्वथा त्याग कर देते हैं ॥ ५३ ॥

एवमनेकप्रयोजनोपन्यासेन हननं त्रसविषयं प्रदर्श्य उद्देशकार्थमुपसञ्जिहीर्षुराह-

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थं सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं तसकायसत्थं समारंभेज्जा, णेव अण्णेहिं तसकायसत्थं समारंभावेज्जा, णेव अण्णे तसकायसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेए तसकायसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे ॥ ५४ ॥ त्ति बेमि ॥

पूर्ववत् व्याख्येयमिति नवरं त्रसकायालापकेनेति ॥ ५४ ॥

अन्वयार्थः- પૂર્વવત્, સૂત્ર નંબર ૩૦ ને અનુસાર સમજવો.

ભાવાર્થ :- તે સૂત્રમાં અપ્કાયનું વર્ણન છે અને આ સૂત્રમાં ત્રસકાયનું વર્ણન, ફક્ત આટલો જ ફરક બાકી સર્વ અર્થ સમાન છે. પૂર્વની માફક. ॥ ૫૪ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. ३० के समान ही है। उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में त्रसकाय का वर्णन है। सिर्फ इतना ही फर्क है। बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ५४ ॥

सप्तम उद्देशकः

अथ प्रतिज्ञातवायुकायप्रतिपादनायारभ्यते-

पहू एजस्स दुगुंछणाए ॥ ५५ ॥

प्रभुः- समर्थ एजस्य - एजनशीलस्य - कम्पनशीलस्य वायोः जुगुप्सायां-निवृत्तौ । एतदुक्तं भवति साधुर्वायुकाय- समारम्भनिवृत्तौ समर्थो भवतीत्यर्थ ॥ ५५ ॥

अन्वयार्थः- જે પુરૂષ વાયુકાયને ચેતના સ્વરૂપ (ચેતન) જાણે છે તે **एजस्स** - વાયુકાયના **दुगुंछणाए** - આરંભથી નિવૃત્ત થવામાં **पहू** - સમર્થ થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે વાયુકાયને સચેતન નથી માનતા તે વાયુકાયના આરંભથી નિવૃત્ત નથી થઈ શકતા, પરન્તુ જે વાયુકાયને સચેતન જાણે છે તે જ ખરેખર તેના આરંભનો ત્યાગ કરી શકે છે. ॥ ૫૫ ॥

भावार्थ :- जो वायुकाय को सचेतन नहीं मानते हैं वे वायुकाय के आरम्भ से निवृत्त नहीं हो सकते किन्तु जो वायुकाय को सचेतन जानते हैं वे ही इसके आरम्भ का त्याग कर सकते हैं ॥ ५५ ॥

कथं वायुकायसमारम्भनिवृत्तौ - समर्थो भवतीत्याह-

आयंकदंसी अहियं ति णच्चा, जे अज्झत्थं जाणइ से
बहिया जाणइ, जे बहिया जाणइ से अज्झत्थं जाणइ,
एयं तुलमण्णेसिं ॥ ५६ ॥

भवातन्कदर्शी वायुकायसमारम्भे अहितमिति ज्ञात्वा, अन्यच्च यः अध्यात्म-आत्मनि सुखदुःखादि जानाति स बहिः - वायुकायादावपि जानाति, यो बहिर्जानाति सः अध्यात्मं जानाति। ज्ञात्वा च किं कुर्यादित्याह - 'यथा मम सुखदुःखे इष्टानिष्टे तथा सर्व जीवानामिति' एतां तुलाम् अन्वेषयेद् - कुर्यादित्यर्थः ॥ ५६ ॥

अन्वयार्थः- आयंकदंसी - વાયુકાયના આરંભથી થવાવાળા તેના દુઃખને દેખવાવાળો અને જાણવાવાળો પુરૂષ **अहियं ति** - વાયુકાયના આરંભને અહિતકારી **णच्चा** - જાણીને તેનો ત્યાગ કરી દે છે. **जे** - જો **अज्झत्थं** - સ્વયંના સુખ-દુઃખોને **जाणइ** - જાણે છે. **से** - તે **बहिया** - બહારના અર્થાત્ બીજા પ્રાણિયોના સુખ-દુઃખોને પણ **जाणइ** - જાણે છે અને **जे** - જો **बहिया** - બહારના અર્થાત્ બીજા પ્રાણિયોના સુખ-દુઃખને **जाणइ** - જાણે છે **से** - તે **अज्झत्थं** - સ્વયંના સુખ-દુઃખોને પણ **जाणइ** - જાણે છે. **एयं** - આ પ્રમાણે

अण्णेसिं - બીજા પ્રાણિયોમાં પણ **तुलं** - તુલના કરવી જોઈએ અર્થાત્ સ્વયંના સમાન ખરેખર બીજાના સુખ-દુઃખને સમજવા જોઈએ.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ એ જાણે છે કે જેમ મને સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે, તે જ પ્રકારે બીજા સમસ્ત પ્રાણિયોને સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે. તે પુરૂષ વાયુકાયના આરંભનો, સમસ્ત પ્રાણિયોના આરંભનો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ થાય છે. ॥ ૫૬ ॥

भावार्थ :- जो पुरुष यह जानता है कि 'जिस प्रकार मुझे सुख प्रिय और दुःख अप्रिय है उसी प्रकार दूसरे समस्त प्राणियों को भी सुख प्रिय और दुःख अप्रिय है' वही पुरुष वायु काय के आरम्भ का एवं समस्त प्राणियों के आरम्भ का त्याग करने में समर्थ होता है ॥ ५६ ॥

अतः साधवो जन्तुसंघातरक्षणायैव प्रवर्तन्ते, कथमिति दर्शयति-

इह संतिगया दविया णावकंखंति जीविउं ॥ ५७ ॥

इह - मौनीन्द्रप्रवचने शान्तिगताः सम्यग्दर्शनादिव्यवस्थिता द्रविकाः - कर्मकाठिन्यद्रवणात् संयमिनो नावकाङ्क्षन्ति जीवितुं वायुजीवोपमर्दनेनेत्यर्थः भावार्थस्त्वयम्-जैनप्रवचन एव परप्राणव्यरोपणनिष्पन्नसुखजीविकानिरभिलाषाः साधवा नान्यत्र एवंविधक्रियाज्ञानाभावादिति ॥ ५७ ॥

अन्वायर्थ :- इह - આ જૈન શાસનમાં **संतिगया** - શાંતિને પામેલા **दविया** - દ્રવિક અર્થાત્ સંયમી મુનિ **जीवियं** - જીવવું એટલે વાયુકાયનો આરંભ કરીને અસંયમપૂર્ણ જીવનની **णावकंखंति** - ઈચ્છા કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ શાંતિને પામેલા સંયમી મુનિવર વાયુકાયનો આરંભ નથી કરતાં. ॥ ૫૭ ॥

भावार्थ :- सम्यग्ज्ञान, दर्शन, चारित्ररूप शान्ति को प्राप्त संयमी मुनि वायुकाय का आरम्भ नहीं करते ॥ ५७ ॥

अन्ये पुनरन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयन्नाह-

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा
जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्म-समारंभेणं
वाउसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ।
तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया । इमस्स चेव
जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए

दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव वाउसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा वाउसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहिए; से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा भगवओ अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं वाउसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ५८ ॥

पूर्ववत् व्याख्येयं नवरं वायुकायाभिलापेनेति ॥ ५८ ॥

अन्वयार्थः- પૂર્વવત્, સૂત્ર નં. ૨૩ ના સમાન અર્થ સમજવો.

ભાવાર્થ :- સૂત્ર નં. ૨૩ માં અપ્કાયનું વર્ણન છે અને આ સૂત્રમાં વાયુકાયનું વર્ણન, ફક્ત આટલો જ ફરક, બાકી અર્થ સમાન છે. ॥ ૫૮ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. २३ के समान ही है। उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में वायुकाय का वर्णन है। सिर्फ इतना ही फर्क है। बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ५८ ॥

कथं पुनर्वायुसमारम्भप्रवृत्ता नानाविधान् प्राणिनो विहिंसन्तीति दर्शयितुमाह-

से बेमि - संति संपाइमा पाणा आहच्च संपयंति य फरिसं च खलु पुट्ठा एगे संघायमावज्जंति, जे तत्थ संघायमावज्जंति ते तत्थ परियावज्जंति, जे तत्थ परियावज्जंति ते तत्थ उद्दायंति, एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं वाउसत्थं

समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं वाउसत्थं समारंभावेज्जा, णेव अण्णे वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेए वाउसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे ॥ ५९ ॥ त्ति बेमि ॥

सोऽहं ब्रवीमि - सन्ति संपातिनः प्राणिन आहत्य संपतन्ति च स्पर्शं च खलु स्पृष्टा एके संघातं - गात्रसंकोचनम् आपद्यन्ते । ये तत्र संघातमापद्यन्ते ते तत्र पर्यापद्यन्ते - मूर्छामापद्यन्ते, ये तत्र पर्यापद्यन्ते ते तत्र अपद्रावन्ति प्राणान् मुञ्चतीत्यर्थः । अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता भवन्ति, अत्र शस्त्रं असमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं वायुशस्त्रं समारभेत, नैव अन्यैर्वायुशस्त्रं समारम्भयेत्, नैव अन्यान् वायुशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात् । यस्यैते वायुशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मेति ब्रवीमि ॥ ५९ ॥

अन्वयार्थः- **से बेमि** - હું કહું છું કે **संपाइमा** - ઉડીને ચાલવાવાળા **पाणा** - ઘણા પ્રાણિયો **संति** - છે. તે જીવો **आहच्च** - વાયુના આઘાતથી **संपवंति** - નીચે પડી જાય છે **य** - અને **खलु** - નિશ્ચયથી ખરેખર **एगे** - તે જીવ **फरिसं** - વાયુકાયના સ્પર્શને **पुट्ठा** - પ્રાપ્ત કરીને **संघायमावज्जंति** - ઘાયલ થઈ જાય છે **जे** - જેઓ **तत्थ** - ત્યાં **संघायमावज्जंति** - ઘાયલ થઈ જાય છે **ते** - તેઓ **तत्थ** - ત્યાં **परियावज्जंति** - મૂર્છિત થઈ જાય છે. **जे** - જેઓ **तत्थ** - ત્યાં **परियावज्जंति** - મૂર્છિત થઈ જાય છે **ते** - તેઓ **तत्थ** - ત્યાં **उद्दायंति** - મૃત્યુને પામી જાય છે.

આની આગળનો સંપૂર્ણ પાઠ સૂત્ર નં. ૩૦ પ્રમાણે છે. તે સૂત્રમાં અપ્‌કાયનું વર્ણન છે અને આ સૂત્રમાં વાયુકાયનું વર્ણન છે. ફક્ત આટલો જ ફરક, બાકી સર્વ અર્થ સમાન છે.

ભાવાર્થ :- આ વિશ્વમાં સંપાતિમ જીવ અર્થાત્ ઉડીને ચાલવાવાળા ઘણા પ્રાણી હોય છે. તેઓ વાયુના આઘાતથી નીચે પડે અને સ્પર્શથી ઘાયલ થાય. ઘાયલ થયેલા મૂર્છિત થઈ જાય અને મૂર્છિત થયેલ જીવો મૃત્યુને પામે છે. માટે તેનો આરંભ કરે, કરાવે, અનુમોદન આદિ ન કરે. ॥ ૫૯ ॥

भावार्थ :- इस सूत्र का भावार्थ सूत्र नं. ३० के समान ही है। उस सूत्र में अप्काय का वर्णन किया गया है और इस सूत्र में वायुकाय का वर्णन है। सिर्फ इतना ही फर्क है। बाकी सारा अर्थ समान है ॥ ५९ ॥

सम्प्रति षड्जीवनिकायविषयवधकारिणामपायादिदर्शयिषया तन्निवृत्तिकारिणां च संपूर्ण-मुनिभावप्रदर्शनाय सूत्राणि प्रकथ्यन्ते -

एत्थं वि जाण उवाईयमाणा, जे आयारे ण रमंति,
आरंभमाणा विणयं वयंति, छंदोवणीया, अज्झोववण्णा
आरंभसत्ता पकरंति संगं ॥ ६० ॥

एतस्मिन्नपि - वायुकाये, अपिशब्दात् पृथिव्यादिषु च जानीहि आरम्भमाणान् कर्मणा उपादीयमानान् ये ज्ञानाचारादिषु न रमन्ते। के ते ? आरम्भमाणा अपि विनयं - कर्माष्टकविनयात् संयमं वदन्ति शाक्यादयः। किं पुनः कारणं ? छन्दसा उन्मार्गम् उपनीता विषयेषु च अध्युपपन्नाः, अत एव आरम्भसक्ताः प्रकुर्वन्ति सङ्गम् अष्टविधं कर्म विषयसङ्गं वेति ॥ ६० ॥

अन्वयार्थः- **एत्थं वि** - વાયુકાય તથા પૃથ્વીકાય આદિ કોઈ પણ એક કાયનો આરંભ કરનાર પ્રાણી **उवाईयमाणा** - કર્મથી જકડાયેલા બાકી રહેલા કાયોના વધથી થવાવાળા પાપનો ભાગી થાય છે. એમ **जाण** - જાણો. **जे** - જે પુરૂષ **आयारे** - જ્ઞાનાદિ આચારમાં **ण रमंति** - રમણતા નથી કરતા તેઓને આરંભજનિત પાપકર્મનો બંધ થાય છે આ પ્રકારે **आरंभमाणा** - છ કાયના જીવોનો આરંભ કરવા છતાં પણ **विणयं** - તેઓ સ્વયંને સંયમી **वयंति** - કહે છે. **छंदोवणीया** - તેઓ સ્વયં ઈચ્છાનુસાર આચરણ કરે છે અને **अज्झोववण्णा** - વિષયોનો આસક્ત રહે છે. **आरंभसत्ता** - તેઓ આરંભમાં આસક્ત થઈને વિષયોમાં અથવા કર્મનો **संग पकरंति** સંગ કરે છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક અન્યતીર્થિઓ પોતાને સ્વયંને સાધુ તરીકે કહે છે. પરન્તુ જીવાજીવનું વાસ્તવિક ખરૂં જ્ઞાન ન હોવાને કારણે પૃથ્વીકાયાદિ છકાય જીવોનો આરંભ કરતા તેઓને પાપ કર્મ લાગી જાય છે. ॥ ૬૦ ॥

भावार्थ :- कितनेक अन्यतीर्थि अपने आपको साधु कहते हैं किन्तु जीवाजीव का वास्तविक ज्ञान न होने के कारण वे पृथ्वीकायादि छहकाय जीवों का आरम्भ करते हुए पापकर्म के भागी होते हैं ॥ ६० ॥

अथ यो निवृत्तस्तदारम्भात् स किंविशिष्टो भवतीत्यत आह-

से वसुमं सव्वसमण्णागयपण्णाणेणं अप्पाणेणं
अकरणिज्जं पावं कम्मं णो अण्णेसि, तं परिण्णाय
मेहावी णेव सयं छज्जीवणिकायसत्थं समारंभेज्जा,
णेव अण्णेहिं छज्जीवणिकायसत्थं समारंभावेज्जा, णेव

अण्णे छज्जीवणिकायसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा,
जस्सेए छज्जीवणिकायसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति
से हु मुणी परिण्णायकम्मे ॥ ६१ ॥ त्ति बेमि ॥

स भाववसुमान् - संयमवान् सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेन आत्मना अकरणीयं पापं कर्म न अन्वेषयेत् - कुर्यात्, तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं षड्जीवनिकायशस्त्रं समारभेत, नैवाऽन्यैः षड्जीवनिकायशस्त्रं समारभयेत्, नैवाऽन्यान् षड्जीवनिकायशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात् । यस्यैते षड्जीवनिकायसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मेति ब्रवीमि ॥ ६१ ॥

अन्वयार्थः- वसुमं - જે પુરૂષ સમ્યક્ત્વાદિરૂપ ભાવધનથી યુક્ત છે **से** - તે **सव्वसमण्णागयपण्णाणेणं अप्पाणेणं** - વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણીને સ્વયંના આત્મા દ્વારા **अकरणिज्जं** - અકરણીય ન કરવા યોગ્ય. **पावं कम्मं** - પાપકર્મ **णो अण्णेसिं** - ન કરે, **मेहावी** - બુદ્ધિમાન પુરૂષ **तं** - આ વિષયને **परिण्णाय** - જાણીને **सयं** - સ્વયં **छज्जीवणिकायसत्थं** - છ કાયના જીવોનો **णेव - समारंभेज्जा** - આરંભ ન કરે **अण्णेहिं** - બીજાઓ પાસે **छज्जीवणिकायसत्थं** - છ કાયના જીવોનો **णेव समारंभावेज्जा** આરંભ કરાવે નહીં અને **छज्जीवणिकायसत्थं** - છ કાયના જીવોનો **समारंभंते** - આરંભ કરવાવાળા **अण्णे** - બીજાઓની **णेव समणुजाणेज्जा** - અનુમોદના પણ કરે નહીં. **जस्स** - જે પુરૂષને **एए** - આ **छज्जीवणिकायसत्थ - समारंभा** - છ એ કાયના જીવોના આરંભને **परिण्णायाभवंति** - જાણીને, ત્યાગ કરી દીધો છે **से हु** - તે જ **परिण्णायकम्मे** - કર્મોના રહસ્યને જાણવાવાળો **मुणी** - મુનિ છે. **त्ति बेमि** - પૂર્વવત.

ભાવાર્થ :- જે સમ્યક્ત્વાદિભાવનાથી ભાવિત છે તેથી જ વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણવાથી જાતે ન કરવા યોગ્ય હિંસાદિ અઢાર પાપ કર્મ કરે નહીં, કરાવે નહીં અને કરતાને સારો જાણે નહીં. આ જ વાત કહે છે - તે અઢાર પાપકર્મને સારી રીતે જાણી મેધાવી પોતે છ જીવનીકાયને વિષે શસ્ત્રનો સમારંભ કરે નહીં, બીજાઓ પાસે કરાવે નહીં અને કરતા બીજાઓને સારા જાણે નહીં. આ પ્રમાણે જેને આ છ જીવનિકાયના આરંભનો જાણીને ત્યાગ કર્યો છે તે જ કર્મોના રહસ્યોના જાણકાર મુનિ છે. ॥ ૬૧ ॥

भावार्थ :- जो पुरुष सम्यक्त्वादि भाव धन से युक्त है वह वस्तु के यथार्थ स्वरूप को जान कर अपनी आत्मा द्वारा अकरणीय यानी न करने योग्य पापकर्म न करे । बुद्धिमान् पुरुष इस विषय को जान कर स्वयं छह काय के जीवों का आरम्भ न करे, आरम्भ न करावे और छह काय के जीवों का आरम्भ न करावे और आरम्भ करने वाले दूसरों की अनुमोदना भी न करे । जिस पुरुष ने इन छह काय जीवों के आरम्भ को जान कर त्याग कर दिया है वही कर्मों के रहस्य को जानने वाला मुनि है ॥ ६१ ॥

लोकविजयनामक द्वितीयअध्ययन

प्रथम उद्देशकः

ईहानन्तराध्ययनप्रतिपादितषट्कायरक्षापरिणामवतः सर्वोपाधिशुद्धस्याऽऽरोपित - पञ्चमहाव्रत-भारस्य साधोर्यथा रागादिकषायलोकस्य शब्दादिविषयलोकस्य वा विजयो भवति तथाऽनेनाऽध्ययनेन प्रतिपाद्यत इत्यनेन संबन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्यादिसूत्रम्-

जे गुणे से मूलट्ठाणे, जे मूलट्ठाणे से गुणे । इइ से गुणट्ठी महया परियावेणं पुणो पुणो वसे पमत्ते तंजहा माया मे, पिया मे, भाया मे, भइणी मे, भज्जा मे, पुत्ता मे, धूया मे, सुण्हा मे, सहि सयण संगंथसंथुया मे, विवित्तोवगरणपरिवट्टणभोयणच्छायणं मे, इच्चत्थं गढिए लोए वसे पमत्ते अहो य राओ य परितप्पमाणे कालाकालसमुट्ठाई संजोगट्ठी अट्ठालोभी आलुंपे सहसाकारे विणिविट्ठचित्ते, एत्थ सत्थे पुणो पुणो, अप्पं च खलु आउयं इहमेगेसिं माणवाणं ॥ ६२ ॥

यः शब्दादिविषयगुणेषु वर्तते स संसारस्य मूलस्थाने - क्रोधादि-कषायेषु वर्तते, यश्च मूलस्थाने वर्तते स गुणेषु वर्तते । इति स गुणार्थी महता परितापेन पुनः पुनर्वसेत् प्रमत्तः माता मे, पिता मे, भार्या मे, पुत्रा मे, दुहिता मे, स्नुषा मे, सखिस्वजनसंग्रन्थसंस्तुता मे, विविक्तं - प्रभुतं हस्त्यश्वाद्युपकरणं परिवर्तनं - द्वित्रिगुणं भोजनाच्छादनं मे । इत्येवमर्थं गृद्धो लोको वसेत् प्रमत्तः । अहश्च रात्रिं च परितप्यमानो मम्मणवत् कालाऽकालसमुत्थायी, संयोगार्थी, अर्थाऽऽलोभी, आलुम्पः गलकर्तन-चौर्यादिकर्ता, सहसाकारो, विनिविष्टचित्तो, 'विणिविट्ठचिट्ठे' पाठान्तरमाश्रित्य विनिविष्टचेष्टो वा अत्र - मातापित्रादौ शब्दादिविषय-संयोगे वा पृथ्व्यादिजीवानां यत् शस्त्रं तत्र पुनः पुनः प्रवर्तते । 'एत्थ सत्ते पुणो पुणो' इति पाठान्तरमाश्रित्य अत्र मातापितृशब्दादि संयोगे सक्तः - गृद्धः सन् पौनःपुण्येन षड्जीवकायोपमर्दने प्रवर्तत इति । एतच्च युज्येत यद्यजरामरत्वं दीर्घायुष्कं वा स्यात्, तच्चोभयमपि नास्तीत्याह - अल्पं च खलु आयुष्यकमिहैकेषां मानवानां ॥ ६२ ॥

अन्वयार्थः- **जे** - જે **गुणे** - શબ્દાદી ગુણ છે **से** - તે જ **मूलट्ठाणे** - સંસારનું મૂળ કારણ કષાયોના સ્થાન છે અને **जे** - જે **मूलट्ठाणे** - સંસારના મૂળ કારણ કષાયોના સ્થાન છે **से** - તે જ **गुणे** - શબ્દાદી ગુણ છે **इइ** - એટલે જે પુરૂષ **गुणट्ठी** - શબ્દાદી વિષયોની ઈચ્છા કરે છે **से** - તે **महया** - મોટા **परियावेणं** - પરિતાપ (દુ:ખ) ની સાથે

पुणो पुणो - વારંવાર **वसे** - આ સંસારમાં જન્મધારણ કરે છે અને **पमत्ते** - પ્રમાદમાં પડેલો રહે છે. **मे माया** - મારી માતા છે **मे पिया** - મારા પિતા છે **मे भाया** - મારો ભાઈ છે **मे भइणी** - મારી બહેન છે **मे भज्जा** - મારી પત્ની છે **मे पुत्ता** - મારો પુત્ર છે **मे धूया** - મારી પુત્રી છે **मे सुण्हा-ण्हुसा** - મારી પુત્રવધુ છે **मे सहि सयण संगंथसंथुया** મારા મિત્ર-સ્વજન-સંબંધી-પરિચિત છે. **मे विवित्तोवगरणपरिवट्टणभोयणच्छायणं** - મારા અનેક જાતિના ઉપકરણ, હાથી-ઘોડા આદિ વાહન, ભોજન અને વસ્ત્ર આદિ છે. **इच्चत्थं** - આ પ્રકારે આ વસ્તુઓને સ્વયંની સમજીને **लोए** - અજ્ઞાની જીવ **गढिए वसे** - આમાં અત્યન્ત આસક્ત રહે છે અને **पमत्ते** - સ્વયંના કલ્યાણના અનુષ્ઠાનમાં પ્રમાદ કરે છે **य** - અને **अहो य राओ** - રાતદિવસ **परितप्पमाणे** - આની ચિંતાથી મનમાં સંતાપને પામેલો આનું રક્ષણ કરવા માટે **कालाकालसमुट्ठाई** - કાલ અને અકાલમાં અર્થાત્ સમય અને કસમયમાં ઉઠીને કઠોર પરિશ્રમ કરે છે. **विणिविट्ठचित्ते** - સ્વયંના આત્મીય અને વ્હાલાજનોમાં મસ્ત થઈને રહે છે, અને **संजोगट्ठी** - સદા-હંમેશા તેના સંયોગની ચાહના કરે છે. તેઓના પાલન માટે **अट्ठालोभी** - ધનનો લોભી બનીને **आलुंपे** - ચોરી કરે છે અને **सहसाकारे** - વગર વિચારે પાપકાર્ય કરે છે. તે સ્વયંની કામવાસનાની પૂર્તિ માટે **पुणो पुणो** - વારંવાર **एत्थ सत्थे** - પૃથ્વીકાય આદિનો આરંભ કરે છે. **इह** - આ સંસારમાં **खलु** નિશ્ચયથી **एगेसिं माणवाणं** - કેટલાક મનુષ્યોની **आउयं** - આયુષ્ય **अप्पं** - થોડું હોય છે. જેથી આ થોડા આયુષ્યને માટે પાપકર્મ કરવું અત્યંત મૂર્ખતા છે.

ભાવાર્થ :- રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ આ પાંચ ગુણ છે. આમાંથી જે મનોજ્ઞ (મનપસંદ) હોય એના પર રાગ અને અમનોજ્ઞ હોય તેમાં દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રાગ-દ્વેષ જ ખરેખર સંસારનું કારણ છે. જે પુરૂષ આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપ (સાચું સ્વરૂપ) ને નથી જાણતો તે માતા-પિતા સ્વજન સંબંધી આદિમાં મમત્વ (મોહ) સ્થાપિત કરીને તેઓના સુખને માટે સ્વયંના સુખને તિલાંજલી આપીને સમય-અસમયનો ખ્યાલ ન રાખી કઠોર પરિશ્રમ કરે છે. હિંસા, જુઠું, ચોરી, કપટ આદિ પાપકાર્યો દ્વારા મમ્મણની જેમ ધનનો સંગ્રહ કરે છે. તે જરા પણ વિચારતો નથી કે, જેઓના પાલન માટે ઘોર પાપ કરવામાં પણ મને જરાય હિચકિચાટ થતો નથી તો તેઓ મારા આત્માને માટે આ લોક અને પરલોકમાં શું સહાય કરી શકવાના છે ? તેઓનું જીવન સુખમય બનાવવા પાપ કર્યે જાવું છું. આ જીવન થોડું ને ચંચલ છે તો પછી આ સ્વલ્પજીવન માટે ઘોર પાપ શા માટે કરવાના ? આવું અજ્ઞાની જીવ જરાય વિચારતો નથી. એટલે જ વિવેકી પુરૂષોએ કોઈનામાં પણ મમતા તથા રાગ-દ્વેષ ન રાખતા આપણા કલ્યાણને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ॥ ૬૨ ॥

भावार्थ :- रूप, रस, गन्ध, स्पर्श और शब्द ये पाँच गुण हैं। इन में मनोज्ञ में राग और अमनोज्ञ में द्वेष उत्पन्न होता है। ये राग-द्वेष ही संसार के मूल कारण हैं। जो पुरुष आत्मा के यथार्थ स्वरूप को नहीं जानता है। वह माता-पिता, स्वजन-सम्बन्धी आदि में ममत्व स्थापित करके उनके सुख के लिए अपने सुख को तिलाञ्जलि देकर समय असमय का ख्याल न करके कठिन परिश्रम करता है। हिंसा, झूठ, चोरी और कपट आदि पाप कार्यों के द्वारा धन का संग्रह करता है, वह यह नहीं सोचता कि 'जिनके पालन के निमित्त मैं घोर पाप करने में भी नहीं हिचकिचाता हूँ वे लोग मेरी आत्मा के लिए इस लोक और परलोक में क्या सहायक हो सकते हैं ? उनके जीवन भी तो अत्यल्प और अत्यन्त चञ्चल है। फिर इस स्वल्प जीवन के लिए इतना घोर पाप क्यों किया जाय' यह अज्ञानी जीव इतना भी नहीं सोचता है। अतः विवेकी पुरुष को किसी में भी ममता तथा राग-द्वेष न रखते हुए अपने कल्याण के लिए प्रयत्न करना चाहिए ॥ ६२ ॥

ये दीर्घाऽऽयुष्का भवन्ति तेऽपि जराभिभूता मृतकतुल्या, तद्यथा-

तंजहा - सोयपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं, चक्खु-परिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं, घाणपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं, रसणापरिण्णाणेहिं, परिहायमाणेहिं, फासपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं, अभिक्कंतं च खलु वयं संपेहाए तओ से एगया मूढभावं जणयइ ॥ ६३ ॥

तद्यथा - श्रोत्रपरिज्ञानैः परिहीयमानैः, चक्षुःपरिज्ञानैः परिहीयमानैः, घ्राणपरिज्ञानैः परिहीयमानैः, रसनापरिज्ञानैः परिहीयमानैः, स्पर्शपरिज्ञानैः परिहीयमानैः, अभिक्रान्तं च खलु वयः सम्प्रेक्ष्य तत इन्द्रिय-विज्ञानापचयाद्वयोऽतिक्रमणाद्वा स एकादाऽऽत्मनो मूढभावं जनयति यदि वा तानि परिहीयमाणानि श्रोत्रादिविज्ञानानि तस्य मूढभावं जनयन्तीति ॥ ६३ ॥

अन्वयार्थः- **सोयपरिण्णाणेहिं** - કર્ણેન્દ્રિયની સાંભળવાની શક્તિ **परिहायमाणेहिं** - હીન-ક્ષીણ થઈ જાય ત્યારે **चक्खुपरिण्णाणेहिं** - ચક્ષુરિન્દ્રિયની દેખવાની-જોવાની શક્તિ **पुरिहायमाणेहिं** - ક્ષીણ થઈ જાય ત્યારે **घायपरिण्णाणेहिं-परिहायमाणेहिं** - ઘ્રાણેન્દ્રિયની સુંઘવાની શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય ત્યારે **रसनापरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं** - રસનેન્દ્રિય (જીભ) ની રસ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય ત્યારે **फासपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं** - સ્પર્શેન્દ્રિયના જ્ઞાન ક્ષીણ થઈ જાય ત્યારે **च** - અને **तओ** - આના પછી **अभिक्कंतं** - **अइक्कंतं** - વીતેલી **वयं** - આયુષ્યને **संपेहाए** - દેખીને **खलु** - નિશ્ચયથી **से** - તે મનુષ્ય **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક **मूढभाव** - મૂઢતાને **जणयइ** - પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :-શ્રોત-નેત્રાદિ (આંખ-કાન) ઈન્દ્રિયો દ્વારા જ ખરેખર આત્મા પ્રત્યેક વસ્તુઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને એના જ દ્વારા રૂપ-રસાદિ વિષયોને ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે ત્યારે ઈન્દ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે, ત્યારે તે મનુષ્ય વિવેકશૂન્ય થઈ જાય છે. કારણ કે હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિત્યાગ ઈન્દ્રિયોની શક્તિ હોય ત્યારે જ થાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં બધી ઈન્દ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે ત્યારે વૃદ્ધ (ઘરડો) માણસ ચિંતા અને અવિવેકથી મૂઢ બની જાય છે એટલે જ વિવેકી મનુષ્યોએ વિચારવું જોઈએ કે ઈન્દ્રિયોમાં શક્તિ હોય ત્યારે ધર્માચરણમાં એક ક્ષણ માત્ર પણ પ્રમાદ ન કરવો જેથી વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે તેને ચિન્તિત અને મૂઢ થવું ન પડે. ॥ ૬૩ ॥

भावार्थ :- श्रोत, नेत्रादि इन्द्रियों के द्वारा ही आत्मा प्रत्येक वस्तु का ज्ञान करता है और उन्हीं के द्वारा रूप रसादि विषयों को ग्रहण करता है परन्तु जब वृद्धावस्था आती है तब इन्द्रियों की शक्ति क्षीण हो जाती है तब वह मनुष्य विवेकशून्य हो जाता है क्योंकि हित की प्राप्ति और अहित का परित्याग इन्द्रियों की शक्ति रहते हुए ही हो सकता है किन्तु वृद्धावस्था में सब इन्द्रियों की शक्ति क्षीण हो जाती है तब वृद्ध मनुष्य को चाहिए कि इन्द्रियों की शक्ति रहते हुए धर्माचरण में एक क्षण मात्र भी प्रमाद न करे ताकि वृद्धावस्था आने पर उसे चिन्तित एवं मूढ न होना पड़े ॥ ६३ ॥

स एवं वार्धक्ये मूढस्वभावः सन् प्रायेण लोकनिन्दितो भवतीत्याह-

जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते वि णं एगया णियगा तं पुव्विं परिवयंति, सो वा ते णियगे पच्छा परिवएज्जा, णालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमं वि तेसिं णालं ताणाए वा सरणाए वा, से ण हासाए ण किड्डाए ण रइए ण विभूसाए ॥ ६४ ॥

यैर्वा सार्द्धं संवसति तेऽपि एकदा निजकाः पूर्वं परिवदन्ति - निन्दन्ति, सोऽपि तान् निजकान् पश्चात् परिवदेत्-निन्देत् नालं ते तव त्राणाय - आपद्रक्षार्थं वा शरणाय निर्भयस्थित्यर्थं वा, त्वमपि तेषां नालं त्राणाय वा शरणाय वा । स च वृद्धो न हासाय, न क्रीडायै, न रत्यै, न विभूषाय अर्हतीति ॥ ६४ ॥

अन्वयार्थः- **जेहिं सद्धिं** - જેઓની સાથે **संवसइ** - તે નિવાસ કરે છે **ते** - તે **णियगा** - તે વૃદ્ધના પુત્ર-પુત્રી-સ્ત્રી અને આત્મીયજન **एगया** - એક વખત કોઈ સમય **पुव्विं-पच्छा** - પહેલા અથવા પાછળ **परिवयंति** - તેની નિંદા કરે છે અને તેનો અનાદર કરે છે. **वा** - અથવા **सो** - તે વૃદ્ધ મનુષ્ય પણ **ते** - તે **णियगे** - સ્વયંના પુત્ર-સ્ત્રી આદિ અને

આત્મીયજનોની **परिवएज्जा** - નિંદા કરે છે. જેથી શાસ્ત્રકાર તે વૃદ્ધપુરૂષને સમક્ષ રાખી કરે છે કે હે વૃદ્ધ ! **तव** - તમારા - **ते** - તે પુત્ર-સ્ત્રી આદિ **ताणाए** - તમારી રક્ષા કરવામાં **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણ આપવામાં **णालं** - સમર્થ નથી. **वा** - અને **तुमं वि** - તમો પણ **तेसिं** - તેઓની **ताणाए** - રક્ષા કરવામાં **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણ આપવામાં **णालं** - સમર્થ નથી **से** - તે વૃદ્ધ પુરૂષ **ण हासाए** - હાસ્ય કરવા માટે **ण किड्डाए** - ક્રીડા કરવા માટે **ण रइए** - પ્રેમ કરવા માટે અને **ण विभूसाए** - વિભૂષાને (સુશોભિત થવા) માટે યોગ્ય રહેતો નથી.

ભાવાર્થ :- વૃદ્ધાવસ્થા ઘણી દુઃખદાયક છે. ઘરડાપણું આવે ત્યારે બીજા લોકો તો શું પરંતુ સ્વયંના દ્વારા પાલન પોષણ કરેલા સ્વયંના જ પુત્ર-પુત્રી તથા સ્ત્રી આદિ આત્મીયજન પણ એની નિંદા કરે છે અને કહે છે કે આ ઘરડો ક્યારે મરશે ? અને એનું શરીર ક્યારે છુટશે ? આ પ્રકારે અનાદરને પ્રાપ્ત થયેલો વૃદ્ધ દુઃખી થઈને સ્વયંના પુત્ર-પુત્રી અને સ્ત્રી આદિની નિંદા કરે છે અને ક્રોધિત થઈ તેઓને ગાળો (અપૂશબ્દ) બોલે છે. આ પ્રકારે તે ઘરડો મનુષ્ય સ્વયં દુઃખી થાય છે અને પોતાના પરિવારને પણ દુઃખી બનાવે છે. એટલે જ વૃદ્ધાવસ્થા (ઘડપણ) ઘણું દુઃખદાયી છે. તે જ્યાં સુધી આવે નહીં ત્યાં સુધીમાં ખરેખર મનુષ્યોએ સ્વયંના કલ્યાણમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈ જવું જોઈએ. ॥ ૬૪ ॥

भावार्थ :- वृद्धावस्था बड़ी दुःखरूप है उसके आने पर दूसरे लोग तो क्या किन्तु अपने द्वारा पालन पोषण किये गये निज के पुत्र, पुत्री तथा स्त्री आदि आत्मीयजन भी उसकी निन्दा करते हैं और कहते हैं कि यह बुड्ढा कब मरेगा और कब इससे पिण्ड छूटेगा ? इस प्रकार अनादर को प्राप्त हुआ बुड्ढा दुःखी होकर अपने पुत्र, पुत्री और स्त्री आदि की निन्दा करता है और क्रोधित होकर उन्हें गालियाँ देता है । इस प्रकार वह बुड्ढा स्वयं दुःखी होता है और अपने परिवार को भी दुःखी बनाता है । अतः वृद्धावस्था बड़ी ही दुःखदायिनी है । वह जब तक न आवे तब तक ही मनुष्य को अपने कल्याण मार्ग में प्रवृत्त हो जाना चाहिए ॥ ६४ ॥

गतमप्रशस्तं मूलस्थानं, साम्प्रतं प्रशस्तमुच्यते-

इच्चेवं समुट्ठिए अहोविहाराए अंतरं च खलु इमं संपेहाए धीरो मुहुत्तमवि णो पमायए वओ अच्चेइ जोव्वणं च ॥ ६५ ॥

इत्येवं मत्वा समुत्थितः अहोविहाराय - आश्चर्यभूताय संयमानुष्ठानाय अन्तरम् - अवसरं च आर्यक्षेत्रसत्कुलादिकं खलु इमं - तपःसंयमावसरं सम्प्रेक्ष्य धीरो मुहूर्त्तमपि न प्रमाद्येत वयः अत्येति - अतीव याति यौवनमिव यातीति ॥ ६५ ॥

अन्वयार्थः- મિત્ર આદિ તથા પુત્ર-પુત્રી-સ્ત્રી આદિની રક્ષા કરવામાં સમર્થ થતા નથી, **इच्चेवं** - આ જાણીને મનુષ્ય **समुट्ठिए** - કલ્યાણ કરવા માટે ઉદ્યમવન્ત થાય અને **अहोविहाराए** - શાસ્ત્રોક્ત રીતિથી સંયમનું પાલન કરે **च** - અને **खलु** - નિશ્ચયથી **धीरे** - ધીરપુરૂષ **इमं अंतरं** - આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમકુલ આદિ પ્રાપ્ત થયેલ સુઅવસરને **संपेहाए** - દેખીને **मुहुत्तमवि** - ક્ષણમાત્ર પણ **णो पमायए** - પ્રમાદ કરે નહીં, કારણ કે, **वओ** - આયુષ્ય **अच्चेइ** - જલ્દીથી પૂર્ણ થાય છે **च** - અને **जोव्वणं** - યૌવનવય તો નદીના વેગની સમાન અતિશીઘ્રતાથી પૂર્ણ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- ખરેખર આયુષ્ય ઓસબિંદુ (ઝાકળનું પાણી પાંદડા ઉપર પડે તો મોતી જેમ દેખાય પણ પવન આવે ઉડી જાય) સમાન ચંચલ છે અને યૌવન (યુવાનીપણું) ખરેખર પર્વત ઉપરથી ઉતરવાવાળી નદીના વેગની (વેગ જલ્દી હોય) જેમ અતિશીઘ્રતાપૂર્વક પસાર થવાવાળુ છે એટલે જ આર્યક્ષેત્ર-ઉત્તમકુળ આદિને પ્રાપ્ત કરીને બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ એક ક્ષણ પણ ધર્મકાય કરવામાં પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં. ॥ ૬૫ ॥

भावार्थ :- आयुष्य ओस बिन्दु के समान चंचल है और यौवन तो पर्वत से उतरने वाली नदी के वेग के समान अति शीघ्रता पूर्वक व्यतीत होने वाला है। अतः आर्य क्षेत्र उत्तम,कुल आदि को प्राप्त करके बुद्धिमान् पुरुष को एक क्षण भर भी धर्म कार्य में प्रमाद नहीं करना चाहिए ॥ ६५ ॥

तदेवं मत्वा अहोविहारायोत्थानं श्रेय इति । ये पुनः संसाराभिष्वङ्गिणोऽसंयमजीवितमेव बहु मन्यन्ते किंभूता भवन्तीत्याह-

जीविए इह जे पमत्ता, से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपित्ता विलुंपित्ता उद्दवित्ता उत्तासइत्ता, अकडं करिस्सामित्ति मण्णमाणे, जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते वा णं एगया णियगा तं पुव्विं पोसेंति, सो वा ते णियगे पच्छा पोसिज्जा, णालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमं वि तेसिं णालं ताणाए वा सरणाए वा ॥ ६६ ॥

असंयमजीविते इह - अप्रशस्तगुणमूलस्थाने विषयकषायेषु ये प्रमत्तास्ते वयोऽतिक्रमणं नावगच्छति, असंयमजीविते प्रमत्ताश्च विविधाः सत्त्वोपघातकारिणी क्रियाः समारभन्त इत्याह - स हन्ता, अत्र च बहुवचन-प्रकमेऽपि जात्यपेक्षयैकवचननिर्देश इति, छेत्ता भेत्ता, लुम्पयिता, विलुम्पयिता,

अपद्रावयिता, उत्त्रासकः, अकृतं करिष्यामीति मन्यमानो यैः सार्द्धं संवसति ते वा एकदा तं पूर्वं पोषयन्ति, स वा तान् निजकान् पश्चात् पोषयेत्, नालं ते तव त्राणाय वा शरणाय वा त्वमपि तेषां नालं त्राणाय वा शरणाय वेति ॥६६॥

अन्वयार्थः- **जे** - જે અજ્ઞાની **इह** - આ **जीविए** - જીવનમાં **पमत्ता** - પ્રમાદયુક્ત છે અર્થાત્ ભૂલા પડેલા છે. તે પ્રાણિયોની હિંસા કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા **से** - તે અજ્ઞાનીજીવ **हंता** - પ્રાણિયોને હણે છે **छेत्ता** - તેઓના અંગોનું છેદન કરે છે **भेत्ता** - તેઓના મસ્તક અને નેત્ર આદિને ભેદે છે **लुंपिता** - લોકોની ગાંઠ કાપે છે. **विलुंपिता** - ઈન્દ્રિયોના છેદન-ભેદન કરે છે **उद्दवित्ता** - વિષ (ઝેર) અને શસ્ત્રોના પ્રયોગ દ્વારા પ્રાણિયોના પ્રાણોનું હરણ કરે છે અને **उत्तासइत्ता** - પ્રાણિયોને અનેક પ્રકારથી ભય અને ત્રાસ આપે છે **मण्णमाणे** - અજ્ઞાની જીવ એમ માને છે કે **अकडं** - આજ સુધી જે કાર્ય કોઈયે કર્યું નથી તે કાર્ય **करिस्सामित्ति** - હું કરીશ, એવું માનીને દ્રવ્ય-ધન મેળવવા માટે પાપકર્મ કરે છે પરંતુ લાભાંતરાય કર્મના ઉદયથી ધન ન મળે અથવા મળેલા ધનનો નાશ થઈ જવાથી **जेहिं सद्धिं** - જેની સાથે **संवसइ** - તે નિવાસ કરે છે **ते** - તે **णियगा** - પુત્ર-સ્ત્રી આદિ આત્મીયજન **एगया** - કોઈ સમય **पुव्विं** - પહેલા **तं** - તે પુરૂષનું **पोसंति** પોષણ કરે છે **वा** - અથવા ધન પૂર્ણ થઈ જાય ત્યારે **सो** - તે **पच्छा** - પાછળ અથવા પહેલા કોઈ સમય **ते** - તે **णियगे** - પુત્ર-સ્ત્રી આદિ આત્મીયજનોના **पोसिज्जा** - પાલન પોષણ કરે છે. આવાં પુરૂષને સમક્ષ રાખીને શાસ્ત્રકાર કહે છે કે હે દેવાનુપ્રિયે ! **ते** - તે પુત્ર-સ્ત્રી આદિ આત્મીયજન **तव** - તમારી **ताणाए** - રક્ષા કરવામાં **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણ આપવામાં **णालं** - સમર્થ નથી **वा** - તથા **तुमं वि** - તમો પણ **तेसिं** - તેઓની **ताणाए** - રક્ષા કરવામાં **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણ આપવામાં **णालं** - સમર્થ થતા નથી.

ભાવાર્થ : વિષયભોગોમાં આસક્ત અજ્ઞાની જીવ ત્રસ અને સ્થાવર બધા પ્રાણિયોનો વિવિધ પ્રકારે ઘાત કરે છે (મારે છે) અને પુત્ર-સ્ત્રી અને કુટુંબ, પરિવારના પાલન પોષણ માટે ધન ઉપાર્જન કરવા વિવિધ પ્રકારે પાપાચરણ કરે છે. પરંતુ તેઓ બધા તેના માટે (રક્ષા કરવામાં) ત્રાણ શરણરૂપ નથી થઈ શકતા. ॥ ૬૬ ॥

भावार्थ :- विषयभोगों में आसक्त अज्ञानी जीव त्रस और स्थावर सभी प्राणियों का नाना प्रकार से घात करता है और पुत्र कलत्रादि एवं कुटुम्ब परिवार के पालन पोषणार्थ धनोपार्जन करने के लिए वह नानाविध पापाचरण करता है किन्तु वे उसके लिए त्राण-शरण रूप नहीं हो सकते ॥ ६६ ॥

एवं तावत् स्वजनो न त्राणाय स्वजनादपि धनं प्रियतरं तदपि न त्राणाय भवतीत्याह -

उवाईयसेसेण वा संणिहिसंणिचओ किज्जइ, इहमेगेसिं असंजयाण भोयणाए, तओ से एगया रोगसमुप्पाया समुप्पजंति, जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते वा णं एगया णियगा तं पुव्विं परिहरंति, सो वा ते णियगे पच्छा परिहरेज्जा, णालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमं वि तेसिं णालं ताणाए वा सरणाए वा ॥ ६७ ॥

उपादितशेषेण उपभुक्तशेषेण वा सन्निधिसन्निचयः क्रियते, इहैकेषां असंयतानां भोगाय भोजनाय वा ततस्तस्य एकदा रोगसमुत्पादाः - ज्वरादि-प्रादुर्भावाः समुत्पद्यन्ते, यैर्वा सार्द्ध संवसति ते वा एकदा निजकास्तं पूर्वं परिहरन्ति, स वा तान् निजकान् पश्चात् परिहरेत् सेडुकवत्, नालं ते तव त्राणाय वा शरणाय वा, त्वमपि तेषां नालं त्राणाय वा शरणाय वेति ॥६७॥

अन्वयार्थः- उवाईयसेसेण - ખાધા પછી જે વધે તેનાથી કોઈ ધનસંગ્રહ કરે છે **वा** - અથવા **संणिहिसंणिचओ** - કોઈ ખાવામાં અત્યંત કૃપણતા કરીને પણ ધનનો સંગ્રહ **किज्जइ** - કરે છે. **इह** - આ સંસારમાં **एगेसिं** કેટલાક **असंजयाण** - અસંયમી પ્રાણી **भोयणाए** - સ્વયંના ભોગ માટે દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરે છે પરંતુ **एगया** - ક્યારેક આમ થાય છે કે **तओ** - ધન ઉપાર્જન કર્યા બાદ ભોગવવાના સમયે **से** - તે પુરૂષના શરીરમાં **रोगसमुप्पाया समुप्पज्जंति** - રોગ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે ત્યારે **जेहिं सद्धिं** - જેઓની સાથે **संवसइ** - તે નિવાસ કરે છે **ते** - તે **णियगा** - પુત્ર-સ્ત્રી આદિ આત્મીયજન **एगया** - કોઈકવાર **पुव्विं** - પહેલા જ **तं** - તે પુરૂષને **परिहरंति** - છોડી દે છે **वा** - અથવા **सो** - તે પુરૂષ **ते** - તે **णियगे** - આત્મીયજનોને **पच्छा** - પાછળથી **परिहरेज्जा** - છોડી દે છે. સંસારની સ્થિતિ જ આવી છે. આ સ્થિતિ દેખીને શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે હે ભવ્યજીવો ! **ते** - તે પુત્ર-સ્ત્રી આદિ આત્મીયજન **तव** - તમારી **ताणाए** - રક્ષા કરવામાં **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણ આપવામાં **णालं** - સમર્થ નથી **वा** - અને **तुमं वि** - તમો પણ **तेसिं** - તે પુત્ર-સ્ત્રી આદિ આત્મીયજનોની **ताणाए** - રક્ષા કરવામાં **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણ આપવામાં **णालं** સમર્થ નથી.

ભાવાર્થ :- સંસારી જીવો વિવિધ પ્રકારે ઘણાં કષ્ટો કરીને ધનનો સંચય કરે છે. તેઓ સમજે છે કે આ સંગ્રહ કરેલું ધન ભવિષ્યમાં મને તથા મારા સંબંધીયોને કામમાં

આવશે અને આ ધનનો ઈચ્છા પ્રમાણે ઉપભોગ કરશું અને આ ધનથી અમે અમારી રક્ષા કરી શકશું આવો વિચાર કરી વિવિધ પ્રકારે કષ્ટ સહન કરી ધનનો સંગ્રહ કરે છે. તેઓ પોતે પેટ ભરીને ખાતા નથી અને પોતાના પરિવારને પેટ ભરીને ખાવા દેતા નથી. ॥ ૬૭ ॥

भावार्थ :- संसारी जीव नाना कष्ट उठा कर धन सञ्चय करते हैं। वे समझते हें कि यह संग्रह किया हुआ द्रव्य भविष्य में हमारे तथा हमारे सम्बन्धियों के काम में आयेगा तथा इस धन को यथेच्छ उपभोग करेंगे और इन धन से हम अपनी रक्षा कर सकेंगे ऐसा सोच कर नाना प्रकार के कष्ट सहन करके धन का संग्रह करते है। वे न तो स्वयं पेट भर खाते हैं और न अपने परिवार वालों को ही खाने देते हैं। परन्तु इस तरह कष्ट पूर्वक उपार्जन किया हुआ धन भी उनकी रक्षा नहीं कर सकता। बहुत बार यह भी देखा जाता है कि भोगने के समय में उस पुरूष को रोग आकर घेर लेते हैं और वह उस संचित धन का भोग नहीं कर सकता। दूसरे लोग ही उस धन का उपभोग करते हैं। वह तो केवल परिश्रम और पाप का भागी होता है। इसलिए बुद्धिमान् पुरूषों को धन की तृष्णा से अपने अमूल्य समय को नष्ट करना उचित नहीं है ॥ ६७ ॥

किमालभ्य रोगवेदनाः सोढव्या इत्याह-

जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं ॥ ६८ ॥

ज्ञात्वा दुःखं प्रत्येकं प्राणिनां सातं-सुखं वेति ॥६८॥

यावञ्च जराजीर्णं न निजाः परिवदन्ति, यावाच्चानुकम्पया न पोषयन्ति, रोगाभिभूतं च न परिहरन्ति तावदात्मार्थोऽनुष्ठेय इत्येतद्दर्शयति-

अणभिक्कंतं च खलु वयं संपेहाए ॥ ६९ ॥

अनभिक्रान्तं च खलु वयः सम्प्रेक्ष्य "आयट्ठं संमं समणुवासेज्जासि" इत्युत्तरेण सूत्रेण सम्बन्धः, आत्महितं कुर्यादित्यर्थः ॥६९॥

किमनतिक्रान्तवयसैवात्महितमनुष्ठेयमुतान्येनापीति ? परेणापि लब्धावसरेणात्महितमनुष्ठेयमित्येतदर्शयति -

खणं जाणाहि पंडिए ॥ ७० ॥

अन्वयार्थः- પ્રાણિયોં ને **सायं** -શાતા-સુખ અને **दुक्खं** - દુઃખ **पत्तेयं** - પ્રત્યેક એટલે અલગ અલગ ભોગવવું પડે છે. **जाणित्तु** - આ જાણીને રોગ આવે ત્યારે તે કષ્ટોને સમભાવ-સમતા પૂર્વક સહન કરવા જોઈએ.

अणभिक्कंतं - નહીં વીતેલી સ્વયંની **वयं** - આયુષ્યને **संपेहाए** - દેખીને **खलु** - નિશ્ચયથી વિવેકી પુરૂષ ખરેખર આત્મકલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરે.

શાસ્ત્રકાર સંસારી પ્રાણિયોને સ્વયં સમક્ષ રાખીને કહે છે કે **पंडिए** - હે પંડિત ! અર્થાત્ આત્મતત્ત્વજ્ઞ ! તમો **खणं** - આ ક્ષણને ધર્મસેવનના અવસર રૂપ **जाणाहि** - સમજો.

ભાવાર્થ - સંસારમાં જેટલા પ્રાણીઓ છે તે બધા સ્વયંના કરેલા કર્મના ફલસ્વરૂપ સુખ દુઃખને એકલાજ ભોગવે છે. કોઈ પણ બીજાના સુખ દુઃખમાં ભાગીદાર થતા નથી. અને તે કર્મનું ફલ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે. ભોગવ્યા સિવાય કર્મથી છુટકારો થતો નથી એ પ્રમાણે વિચાર કરી વિવેકી પુરૂષોએ સમતાપૂર્વક તે દુઃખને સહન કરવું જોઈયે ॥ ૬૮ ॥ જ્યાં સુધી ઈન્દ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ થઈ નથી ત્યાં સુધી મનુષ્યોએ સ્વયંના આત્મકલ્યાણમાં પ્રવૃત્ત થઈ જવું જોઈએ ॥ ૬૯ ॥ આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમકુલમાં જન્મ, પાંચે ઈન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, અને નિરોગી શરીરની પ્રાપ્તિ થવી તે ખરેખર ધર્માચરણ કરવાનો ઉત્તમ અવસર છે. આને મેળવીને જે ફોગટ ગુમાવતો નથી પરંતુ ધર્મનું સેવન કરે છે તેજ પંડિત છે ॥ ૭૦ ॥

भावार्थ :- संसार में जितने प्राणी है वे सब स्वयं किये हुए कर्म के फलस्वरूप सुख दुःख को अकेला ही भुगता है। किसी ओर के सुख दुःख में सहभागी नहीं होते और इस कर्म का फल अवश्य भुगतना ही पडता है। भुगते बिना कर्म से छुटकारा नहीं होता इस तरह विचार करके विवेकी पुरूष को समतापूर्वक इस दुःख को सहन करना चाहिए। आर्य क्षेत्र और उत्तम कुल में जन्म, पांचों इन्द्रियों की पूर्णता और नीरोगि शरीर की प्राप्ति होना धर्म सेवन का उत्तम अवसर है। इसे पाकर जो व्यर्थ नहीं गंवाता किन्तु धर्म सेवन करता है, वही पण्डित है ॥ ७० ॥

किञ्च

जाव सोयपरिण्णाणा अपरिहीणा, णेत्त-परिण्णाणा अपरिहीणा, घाणपरिण्णाणा अपरिहीणा, जीह-परिण्णाणा अपरिहीणा, फरिसपरिण्णाणा अपरिहीणा, इच्चेएहिं विरूवरूवेहिं परिण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं आयट्ठं सम्मं समणुवासिज्जासि ॥ ७१ ॥ त्तिबेमि ॥

यावत् श्रोतपरिज्ञानानि अपरिहीनानि, नेत्रपरिज्ञानानि अपरिहीनानि, घ्राणपरिज्ञानानि अपरिहीनानि, जिह्वापरिज्ञानानि अपरिहीनानि, स्पर्शपरिज्ञानानि अपरिहीनानि, इत्येतैः विरूपरूपैः प्रज्ञानैः अपरिहीनैः आत्मार्थं यदि वा आयतार्थं - अपर्यवसनाद् मोक्षार्थं यद्वा आयत्तार्थं - आयत्तत्वाद् मोक्षार्थं सम्यक् समनुवासयेत् - आत्मनि कुर्याः यदि वा रत्नत्रय्याऽऽत्मानं वासयेद् भावयेत् रञ्जयेदिति यावत् ॥७१॥

अन्वयार्थ :- **जाव** - જયાં સુધી **सोयपरिण्णाणा** - શ્રોત્રેન્દ્રિય પરિજ્ઞાન એટલે કાનની સાંભળવાની શક્તિ **अपरिहीणा** - ક્ષીણ (નષ્ટ) થઈ નથી, **णेत्तपरिण्णाणा अपरिहीणा**- ચક્ષુરિન્દ્રીય-આંખની રુપ દેખવાની શક્તિ ક્ષીણ થઈ નથી, **घाणपरिण्णाणा अपरिहीणा** -

ઘ્રાણેન્દ્રિય-નાકને ગંધ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ક્ષીણ નથી થઈ, **जीहपरिण्णाणा अपरिहीणा**-રસનેન્દ્રિય-જીભની રસ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ક્ષીણ નથી થઈ, અને **फरिसपरिण्णाणा-अपरिहीणा**-સ્પર્શનેન્દ્રિય-સ્પર્શ કરવાની શક્તિ ક્ષીણ નથી થઈ, **इच्चेएहिं**-આ પ્રકારે **विरूवरूवेहिं**-વિવિધ પ્રકારની **परिण्णाणेहिं**-જ્ઞાન શક્તિઓ **अपरिहाय-माणेहिं**-જ્યાં સુધી ક્ષીણ થઈ નથી ત્યાં સુધી **आयट्ठं**-સ્વયંના કલ્યાણાર્થે **सम्मं समणुवासिज्जासि**-સારી રીતે પ્રયત્ન-ઉદ્યમ કરવો જોઈયે. **त्ति बेमि**-પૂર્વવત્,

ભાવાર્થ - આ વિનાશી શરીરનો કોઈ ભરોસો નથી. જરાય વિશ્વાસ રાખવા જેવો નથી, વૃદ્ધાવસ્થા અને રોગનો સમુદાય તેની ઈન્દ્રિયોની શક્તિઓનો નાશ કરી દે છે એટલે જ્યાં સુધિ ઈન્દ્રિયોની શક્તિ વૃદ્ધાવસ્થા અને રોગો દ્વારા ક્ષીણ નથી થઈ ત્યાં સુધી મનુષ્યોએ આત્મકલ્યાણમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈયે. અન્યથા અવસર વીતી ગયા બાદ પશ્ચાતાપ કરવા સિવાય કંઈ પણ હાથમાં આવવાનું નથી ॥ ૭૧ ॥

भावार्थ :- इस विनाशी शरीर का कुछ भरोसा नहीं है तथा जरा (बुढ़ापा) और रोग इसकी इन्द्रियों की शक्ति का नाश कर देते हैं। इसलिए जब तक ही मनुष्य को आत्म-कल्याण में प्रवृत्त हो जाना चाहिए अन्यथा अवसर बीत जाने पर केवल पश्चात्ताप के सिवाय कुछ हाथ आने का नहीं है ॥ ७१ ॥

द्वितीय उद्देशकः

संयमे वर्तमानस्य कदाचिदरतिः स्यात् तद्व्युदासार्थमाह-

अरइं आउट्टे से मेहावी, खणंसि मुक्के ॥७२॥

अरतिं आवर्तेत - अपवर्तेत स मेधावी एवं क्षणे क्षणेन वा मुक्तो भवेदिति ॥७२॥

अन्वयार्थ : **से**-ते **मेहावी**-બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ **अरइं**-સંયમમાં ઉત્પન્ન થયેલ અરતિનો **आउट्टे**-ત્યાગ કરે, આમ કરવાવાળો પુરૂષ **खणंसि**-ક્ષણમાત્રમાં જ અર્થાત્ થોડાક જ સમયમાં ખરેખર **मुक्के**-મુક્ત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ-સાંસારિક વિષય ભોગોથી મનને સર્વથા હટાવીને સંયમમાં પ્રેમ રાખવાવાળા પુરૂષ જે આનંદનો અનુભવ કરે છે, તે અનુભવ ચક્રવર્તી પણ નથી કરી શક્તા. ॥ ૭૨ ॥

भावार्थ :- सांसारिक विषयभोगों से मन को सर्वथा हटा कर एकान्त संयम में रति रखने वाला पुरूष जिस आनन्द का अनुभव करता है, चक्रवर्ती भी उसका अनुभव नहीं कर सकता है ॥ ७२ ॥

ये पुनरनुपदेशवर्तिनः कण्डरीकाद्यास्ते चतुर्गतिकसंसारान्तवर्तिनो दुःखसागरमधिवसन्तत्याह-

अणाणाए पुट्ठा वि एगे णियट्टंति, मंदा मोहेण

पाउडा, अपरिग्गहा भविस्सामो, समुट्ठाए लद्धे कामे

अभिगाहइ, अणाणाए मुणिणो पडिलेहंति, इत्थं मोहे पुणो पुणो सण्णा णो हव्वाए णो पाराए ॥ ७३ ॥

अनाज्ञया - अनुपदेशेन स्त्र्यादिपरीषहोपसर्गैः स्पृष्टा एके निवर्तन्तपि मन्दा मोहेन प्रवृत्ताः। अपरिग्रहा भविष्यामः- अन्त्यव्रतोपादानात् शेषाण्यपि ग्राह्याणि स्वैरिण्या बुद्ध्या, इति समुत्थाय लब्धान् कामान् अभिगाहन्ते, अनाज्ञया मुनयः - वेषविडम्बिनः कामोपायान् प्रत्युपेक्षन्ते, अत्र भावमोहे पुनः पुनः सन्नाः - निमग्ना न हि अर्वाचे - आरायतीरदेश्याय गृहवाससौख्यायेत्यर्थः, न च पाराय-संयमाय, वान्तभोगाभिलाषितया यथोक्तसंयमाभावेन तत्क्रियायां विफलत्वात्। उभयभ्रष्टो न गृहस्थो नापि प्रव्रजित इत्यर्थः ॥७३॥

अन्वयार्थः- अणाणाए-તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાથી વિપરિત આચરણ કરવાવાળા **मोहेण**-મોહથી **पाउडा**-આવૃત્ત (ઢંકાયેલ) થયેલ **एगे**-કેટલાક **मंदा**-અજ્ઞાની જીવ **पुट्ठा वि**-પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી સ્પર્શ થયેલ એટલે પરિષહ-ઉપસર્ગો આવવા પર **णियट्टंति**-સંયમથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને કેટલાક જીવ તો **अपरिग्गहा**-અમો પરિગ્રહ રહિત **भविस्सामो**-થઈશું, આવી પ્રતિજ્ઞાની સાથે **समुट्ठाए**-સંયમ લઈને પણ **कामे**-કામ ભોગો **लद्धे**-પ્રાપ્ત થવા પર **अभिगाहइ**-તેને ભોગવવા લાગી જાય છે. **अणाणाए**-તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાથી વિપરિત એટલે સ્વચ્છન્દ બુદ્ધિથી વિચરણ કરવાવાળા કેટલાક **मुणिणो**-વેષધારી મુનિ **पडिलेहंति**-વિષયભોગોની પ્રાપ્તિના ઉપાયોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે **इत्थं**-આ પ્રકારે **मोहे**-મોહમાં **पुणो पुणो** - વારં વાર **सण्णा**-અત્યન્ત આસક્ત જીવ **णो हव्वाए णो पाराए**-નથી આ લોકમાં રહેતા અને નથી પરલોકમાં પણ રહેતા, અર્થાત્ તેઓનો ઈહલોક અને પરલોક એમ બન્ને બગડી જાય છે.

ભાવાર્થ - હિત-અહિતના વિવેક રહિત કેટલાક અજ્ઞાનીજીવ ગૃહસ્થાશ્રમને છોડીને સંયમ (દીક્ષા) તો ગ્રહણ કરી લે છે પરન્તુ વિષયભોગો જ્યારે સામે આવી જાય ત્યારે તેઓ તેમાં ફસાઈ જાય છે. તેઓ અહિના કે ત્યાંના રહેતા નથી. ન તો ગૃહસ્થ કહેવાય, ન તો સાધુ દા.ત. કોઈ તરસ્યો હાથી પાણી પીવા તલાવમાં ગયો અને કીચડમાં ફસાયો અને અંદર જતા વધારે ફસતો જાય છે. બહાર નિકળી શક્તો નથી અંતે મૃત્યુપામે છે. આ પ્રકારે કોઈ સાધક મોહનીય કર્મના ઉદયથી મોહની પ્યાસ બુઝવવા વિષયભોગરૂપી જલાશયમાં જાય. આસકતીરૂપી કીચડમાં ફસાઈ જાય. ભોગોની પ્રાપ્તી થઈ નહીં અને સંયમી જીવનનું મૃત્યુ થઈ જાય. એટલે વેષમાત્રથી તે મુનિ પણ આચરણથી ગૃહસ્થ થઈ જાય છે. ॥ ૭૩ ॥

भावार्थ :- हिताहित के विवेक से रहित कितनेक अज्ञानी जीव गृहस्थाश्रम को छोड़ कर प्रव्रजित तो होते हैं किन्तु विषयभोगों के सामने आने पर वे उनमें फँस जाते हैं। वे न इधर के रहते हैं और न उधर के अर्थात् वे न तो गृहस्थ ही कहे जा सकते हैं और न साधु ही कहे जा सकते हैं ॥ ७३ ॥

ये पुनरप्रशस्तरतिनिवृत्ताः प्रशस्तरतिमधिशयानास्ते किंभूता भवन्तीत्याह-

विमुत्ता हु ते जणा जे जणा पारगामिणो, लोभमलोभेण दुगुंछमाणे लद्धे कामे णाभिगाहइ ॥ ७४ ॥

विमुच्यमाना विमुक्ताः खलु ते जना ये जनाः पारगामिनः संयमानुष्ठायिनः कथमित्याह- लोभमलोभेन जुगुप्समानो- निन्दन् परिहरन् वा लब्धान् कामान् नाभिगाहत इति ॥७४॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **जणा** - પુરૂષ **पारगामिनो** - પારગામી છે અર્થાત્ જે પુરૂષોએ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી દીધેલ છે. **ते** - તે **हु** - અવશ્યમેવ જ **मुत्ता** - મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાવાળા છે. **अलोभेण** - અલોભ વૃત્તિના દ્વારા **लोभं** - લોભથી **दुगुंछमाणे** - ઘૃણા કરવાવાળા પુરૂષ **लद्धे** - પ્રાપ્ત થયેલ **कामे** - કામભોગોને **णाभिगहइ** - સેવન નથી કરતાં.

ભાવાર્થ - ક્રોધ-માન-માયા-લોભ આ ચાર કષાયોમાં લોભ સૌથી પ્રધાન છે. લોભને વશ થયેલા પ્રાણી ન કરવાના કાર્યો કરી નાંખે છે. એટલેજ લોભાદિ કષાયોને છોડીને જેઓએ સમ્યગ્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અંગીકાર કરેલા છે તે અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

यथाहारपरित्यागः ज्वरितस्यौषधं तथा ।

लोभस्यैवं परित्यागः असंतोषस्य भेषजम् ॥

જેમકે લોભને સંતોષથી, ક્રોધને શાંતિ (ક્ષમાથી), માનને મૃદુતા (નમ્રતાથી) અને માયાને ઋજુતા (સરલતા) થી જીતવા જોઈએ. જેમ તાવથી પીડિત મનુષ્યને આહાર પરિત્યાગ ઔષધિ છે તેમ લોભ પરિત્યાગ માટે સંતોષ ઔષધિ સમાન છે. ॥ ૭૪ ॥

भावार्थ :- क्रोध, मान, माया, और लोभ इन चारों कषायों में लोभ सब से प्रधान है। लोभ के वश हुआ प्राणी न करने योग्य कार्य भी कर बैठता है। इसलिए लोभादि को छोड़ कर जिसने सम्यग् ज्ञान दर्शन चारित्र को अंगीकार कर लिया है वह अवश्य मोक्ष को प्राप्त करता है।

लोभ को अलोभ (संतोष) से जीतना। क्रोध को शान्ति से, मान को मृदुता (नम्रता) से और माया को ऋजुता (सरलता) से जीतना चाहिये। जैसे - बुखार से पीड़ित व्यक्ति के लिये आहार परित्याग (उपवास करना) औषधि है वैसे ही लोभ परित्याग के लिये संतोष औषधि है ॥ ७४ ॥

तदेवं कुतश्चिन्निमित्तात् सहापि लोभादिना निष्क्रम्य पुनर्लोभादिपरित्यागः कार्यः, अन्यस्तु लोभं विनापि प्रव्रज्यां प्रतिपद्यत इति दर्शयति-

विणा वि लोभं णिक्खम्म एस अकम्मे जाणइ पासइ, पडिलेहाए णावकंखइ, एस अणगारे त्ति पवुच्चइ, अहो य राओ परितप्पमाणे कालाकालसमुट्ठाई संजोगट्ठी अट्ठालोभी आलुंपे सहसाकारे विणिविट्ठचित्ते इत्थ सत्थे पुणो पुणो से आयबले से णाइबले से सयणबले से मित्तबले से पेच्चबले से देवबले से रायबले से चोरबले से अतिहिबले से किविणबले से समणबले, इच्चेएहिं विरूवरूवेहिं कज्जेहिं दंडसमायाणं संपेहाए भया कज्जइ, पावमुक्खो त्ति मण्णमाणे, अदुवा आसंसाए ॥ ७५ ॥

भरतराजवत् विनापि लोभं निष्क्रम्य एषः अकर्मा जानाति पश्यति, 'विणइत्तु लोभं' पाठान्तरमाश्रित्य विनीय लोभमित्यर्थ । अन्यच्च प्रत्युपेक्षणया-पर्यालोचनया विषयादि नावकाङ्क्षति एषः अनगार इति प्रोच्यते । गृद्धो लोकस्तु अहंश्च रात्रिं च परितप्यमानः कालाकालसमुत्थायी संयोगार्थी अर्थाऽऽलोभी आलुम्पः सहसाकारो विनिष्टचित्तो विनिविष्टचेष्टो वा, अत्र शस्त्रे पुनः पुनः प्रवर्तते । तद् आत्मबलं मे भावीतिकृत्वा इत्यस्य सर्वत्रानुवृत्तिः तद् ज्ञातिबलं, तद् मित्रबलं, तत् प्रेत्यबलं, तद् देवबलं, तद् राजबलं, तत् चोरबलं, तद् अतिथिबलं, तत् कृपणबलं, तत् श्रमणबलं मे भावीतिकृत्वैतैर्विरूपरूपैः कार्यैर्दण्डसमादानं - सत्त्वोपघातं क्रियते । अन्यथा तदात्मबलादिकं मे न भावीति संप्रेक्षया - आलोचनया भयात् क्रियते । पापमोक्ष इत्यपि मन्यमानः अथवाऽऽशंसया अप्राप्तपणाभिलाषयापि सत्त्वोपघातकारिणीक्रियासु प्रवर्तत इति ॥७५॥

अन्वयार्थ :- **लोभं विणा वि** - લોભ વગર અર્થાત્ લોભનો ત્યાગ કરીને **णिक्खम्म** - દીક્ષા સ્વીકાર કરીને **एस** - આ **अकम्मे** - કર્મમલથી રહિત **जाणइ** - કેવલજ્ઞાનથી જાણે છે. અને **पासइ** - કેવલદર્શનથી જુવે છે. માટે **पडिलेहाए** - આ વિચારીને **णावकंखइ** - વિષયોને જે ઈચ્છતો નથી તે. **एस** - આ પુરૂષ **अणगारे त्ति** - અનગાર (સાધુ) **पवुच्चइ** - કહેવાય છે. લોભથી વશીભૂત થયેલો પુરૂષ **अहो य राओ** - દીવસ અને રાત દુઃખને ભોગવે છે. **कालाकालसमुट्ठाई** - કાલ અને અકાલમાં ઉભો થઈ પરિશ્રમ કરે છે.

संजोगट्ठी - ઈષ્ટ (અનુકુલ) સંયોગની ઈચ્છા કરે છે. **अट्ठालोभी** - ધનનો લોભ કરે છે. **आलुंपे** - પ્રાણિયોનો ઘાત કરે છે **सहसाकारे** - ચોરી આદિરૂપ સાહસ કરીને કાર્ય કરે છે. **विणि-विट्ठचित्ते** - તે સદાય ધનની જ ચિંતા કરે છે. તે **पुणो पुणो** - નિરંતર **इत्थ** - પૃથ્વીકાય આદિનો **सत्थे** - ઘાત કરે છે. **से** - તે **आयबले** - બળવાન બનવા માટે **णाइबले** - જ્ઞાતિજનોના બળની વૃદ્ધિ માટે **सयणबले** - સ્વજનના બળને માટે **मित्तबले** - મિત્રોના બળને માટે **पेच्चबले** - મર્યા પછી એટલે પરભવમાં બળવાન થવા માટે **देवबले** - દેવના બળને માટે **रायबले** - રાજાના બળને માટે **चोरबले** - ચોરના બળ માટે **अतिहि-बले** - અતિથિના બળને માટે **किविणबले** - કૃપણના બળને માટે **समणबले** - શ્રમણના બળને માટે **इच्चेएहिं** - આ પ્રકારે **विरूवरूवेहिं** - વિવિધ પ્રકારના **कज्जेहिं** - પ્રયોજનોથી લોભી પુરૂષ **दंडसमायाणं** - પ્રાણિયોંને (જીવો) દંડ આપે છે અર્થાત્ પ્રાણિયોની હિંસા કરે છે. તે **संपेहाए** - આ પ્રમાણે વિચારીને જો બકરા આદિ પ્રાણિયોંનો ઘાત નહીં કરું તો મારા મનોરથ પૂર્ણ નહીં થાય. **भया** - આ ભયથી પ્રાણિયોંનો ઘાત કરે છે. **पावमुक्खोत्ति** - હું પાપથી મુક્ત થઈ જઈશ એવું **मण्णमाणे** - માનતા કેટલાક પુરૂષ જીવહિંસા કરે છે **अदुवा** - અથવા કેટલાક જીવ **आसंसाए** - આશંસાથી અર્થાત્ ભાવિમાં શુભ ફળની આશાથી અને આગામી ભવમાં શુભફળની આશાથી જીવોનો ઘાત કરે છે.

ભાવાર્થ :- લોભથી વશીભૂત થયેલા પુરૂષ ઈહલૌકિક અને પરલૌકિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે જીવહિંસા આદિ અનેકવિધ પાપાચરણ કરે છે. જે પુરૂષો લોભનો ત્યાગ કરી સંયમ અંગીકાર કરી લે છે. અને ચારિત્રનું વિશુદ્ધ રૂપથી પાલન કરે છે તેઓ થોડાક જ સમયમાં ઘાતીકર્મોનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન - કેવલદર્શન ઉપાર્જન કરી લે છે. આ સંસારમાં કેટલાક પ્રાણીઓ એવા છે જે સાધુના વેષને ધારણ કરીને આલોક તથા પરલોકના સુખને માટે લોભમાં પડી જાય છે. એવા સ્વયંને સાધુ કહેવડાવવામાં યોગ્ય માને છે પણ વાસ્તવમાં તેઓ સાધુ નથી. જેઓ લોભને જીતીને અકર્મા બનવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓ જ સાચા સાધુ અને અનગાર છે ॥ ૭૫ ॥

भावार्थ :- लोभ के वशीभूत पुरूष इहलौकिक और पारलौकिक सुखों की प्राप्ति के लिए जीव हिंसा आदि अनेकविध पापाचरण करता है। जो पुरूष लोभ का त्याग करके संयम अङ्गीकार कर लेता है एवं चारित्र का विशुद्ध रूप से पालन करता है वह थोड़े ही समय में घातीकर्मों का क्षय करके केवलज्ञान केवलदर्शन उपार्जन कर लेता है।

इस संसार में कितने ही प्राणी ऐसे हैं जो साधु के वेश को धारण करके भी इस लोक या परलोक के सुख के लोभ में पड़ जाते हैं वे अपने को साधु कहने की धृष्टता करते हैं किन्तु वास्तव में वे साधु नहीं हैं। जो लोभ को जीत कर अकर्मा बनने की चेष्टा करते हैं वे ही सच्चे साधु एवं अनगार हैं ॥ ७५ ॥

तदेवं ज्ञात्वा किं कर्तव्यमित्याह -

तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभिज्जा णेव अण्णं एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभाविज्जा, एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभंतं वि अण्णं ण समणुजाणिज्जा, एस मग्गे आरिएहिं पवेइए, जहेत्थ कुसले णोवलिंपिज्जासि ॥ ७६ ॥ त्तिबेमि ॥

तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं एतैः कार्यैर्दण्डं समारभेत, नैव अन्यम् एतैः कार्यैर्दण्डं समारम्भयेत्, एतैः कार्यैर्दण्डं समारभमाणम् अन्यं न समनुजानीत एष मार्ग आर्यैः - तीर्थकृद्भिः प्रवेदितः, यथाऽत्र - आत्मावलोपधानादिकेषु कार्येषु समुपस्थितेषु सत्सु दण्डमादानं परिहरन् तज्जनितकर्मणा त्वं कुशलो नोपलिम्पयेरिति ब्रवीमि ॥७६॥

अन्वयार्थ :- **मेहावी** - વસ્તુના સ્વભાવને (તત્ત્વને) જાણવાવાળો બુદ્ધિવાળો પુરૂષ **तं** ઉપરોક્ત વિષયોને **परिण्णाय** - જાણીને **एएहिं** - આ ઉપર બતાવેલ **कज्जेहिं** - કાર્યોને માટે **सयं** - સ્વયં **णेव दंडं समारंभिज्जा** - પ્રાણિયોંની હિંસા ન કરે તથા **एएहिं** - આ **कज्जेहिं** - કાર્યોને માટે **अण्णं** - બીજાઓ દ્વારા પણ **णेव दंडं समारंभाविज्जा** - પ્રાણિયોંની હિંસા ન કરાવે અને **एएहिं कज्जेहिं** - આ કાર્યો માટે **दंडं समारंभंत वि** - પ્રણિયોંની હિંસા કરવાવાળા **अण्णं** - બીજા પુરૂષની **ण समणुजाणिज्जा** - અનુમોદના પણ કરે નહીં, **आरिएहिं** - આર્ય પુરૂષોએ **एस** - આ **मग्गे** - માર્ગ **पवेइए** - ફરમાવેલ છે. એટલે **कुसले** - બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ **जहेत्थ** - આ જીવહિંસારૂપ વ્યાપારમાં **णोवलिंपिज्जासि** - લેપાય નહીં, **त्ति बेमि** - પૂર્વવત્

ભાવાર્થ - ત્રણયોગ અને ત્રણ કરણથી પ્રાણીયોંની હિંસાનો ત્યાગ અને સમ્યગ્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ ભાવમાર્ગ તીર્થંકર અને ગણધર એવા આર્યપુરૂષો દ્વારા કહેલ છે. એટલે તે આદર કરવા યોગ્ય છે. બુદ્ધિમાન પુરૂષો આ આર્યમાર્ગને અંગીકાર કરી આત્મકલ્યાણમાં પ્રવૃત્તિ કરે ॥ ૭૬ ॥

भावार्थ :- तीन योग और तीन करण से प्राणियों की हिंसा का त्याग और सम्यग्ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप भाव मार्ग आर्य पुरूषों के द्वारा कहा गया है इसलिए यही आदर करने योग्य है। इसलिए बुद्धिमान् पुरूष को चाहिए कि इस आर्य मार्ग को अङ्गीकार करके आत्मकल्याण में प्रवृत्ति करें ॥ ७६ ॥

तृतीय उद्देशकः

બીજા ઉદ્દેશામાં લોભને જીતવાના વિષયમાં કહ્યું હવે માનને જીતવાના વિષયમાં કથન કરે છે.

दूसरे उद्देशक में लोभ को जीतने के विषय में कहा गया है । अब मान को जीतने के विषय में कथन किया जाता है :-

भणितः कषायविषयात्मको भावलेपः अत्रापि कषाया वर्ण्यन्ते-

से असइं उच्चागोए असइं णीयागोए, णो हीणे णो अइरित्ते, णो पीहए, इइ संखाए को गोयावाई को माणावाई, कंसि वा एगे गिज्झे, तम्हा पंडिए णो हरिसे, णो कुज्झे, भूएहिं जाण पडिलेह सायं ॥ ७७ ॥

स असकृद् उच्चैर्गोत्रे उत्पन्नः, असकृद् नीचैर्गोत्रे उत्पन्नः, तदेवं न मानो विधेयो नापि दीनता, उच्चावचयोर्गोत्रयोर्बन्धाऽध्यवसायस्थानकण्डकानि तुल्यानीति, उच्चैर्गोत्रकण्डकार्थतयाऽसकृत् न हीनो नातिरिक्तः । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति - एगमेगे खलु जीवे अइअद्धाए असइं उच्चोगोए असइं नीआगोए - कंडगट्ठयाए नो हीनो नो अइरित्त उक्तार्थ एव, एवं सति किमपि मदस्थानं न ईहेताऽपि न स्पृहयेदपि । एवमसकृदुच्चावचस्थानोत्पादादिकं संख्याय-ज्ञात्वा को गोत्रवादी भवेत् ? तथोच्चैर्गोत्रनिमित्तं को मानवादी भवेत् ? कस्मिन् उच्चेर्गोत्रादिकेऽनवस्थितस्थानके वा एको गृद्ध्येत् ? तस्मान्न हृष्येन्न कुप्येत्, भूतेषु प्रत्युपेक्ष्य जानीहि सातम् असातमपि ॥७७॥

अन्वयार्थ :- से - આ જીવ **असइं** - અનેકવાર **उच्चगोए** - ઉચ્ચગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે તથા **असइं** - અનેકવાર **णीयागोए** - નીચ ગોત્ર અને નીચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે માટે આ જીવે ન તો અભિમાન કે ન દીનતા કરવી. **णो हीणे** - નીચ-ઉચ્ચગોત્રના કંડકસ્થાનો ન તો હીન છે અને **णो अइरित्ते** - નથી અધિક, માટે **णो पीहए** - જીવ ઉચ્ચ જાતિ આદિ મદસ્થાન પ્રાપ્ત કરવાની ક્યારે પ ઈચ્છા ન કરે **इइ** - આ ઉપરોકત વાતને **संखाए** - જાણીને **को** - ક્યો પુરૂષ **गोयावाई** - ઉચ્ચ ગોત્રનો મદ કરી શકે છે. તથા **को** - કોણ **माणावाई** - માન કરી શકે છે **वा** - અને **कंसि** - ક્ષણભંગુર ક્યા સ્થાન માટે મનુષ્ય **गिज्झे** - લોભ કરી શકે છે. **तम्हा** - એટલે **पंडिए** - પંડિત પુરૂષ **णो हरिसे** - ઉચ્ચ ગોત્ર પામીને હર્ષવાળો ન થાય તથા **णो कुज्झे** - **णो कुप्पे** - અભિમાનને

વશ ક્રોધ નહીં કર. પંડિત પુરૂષ **पडिलेह** - વિચાર કરીને **जाण** - આ વાત જાણવી જોઈયે કે **भूएहिं** - સમસ્ત જીવો દ્વારા **सायं** - સુખની ઈચ્છા કરાય છે. અર્થાત્ સર્વ જીવો સુખના અભિલાષી અને દુઃખના દ્વેષી જ હોય છે.

ભાવાર્થ - બીજા ઉદ્દેશામાં લોભને જીતવાના વિષયમાં કહ્યુ. હવે માનને જીતવાના વિષયમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે. આ જીવ અનેકવાર ઉચ્ચ-નીચ ગોત્રમાં જન્મ લઈ ચુકેલ છે. પરન્તુ ઉચ્ચગોત્રમાં જન્મ લેવાથી મોટો અને નીચ ગોત્રમાં જન્મ લેવાથી હીન નથી થતો. જ્યાં સુધી જીવ કષાયોને નથી જીતતો ત્યાં સુધી તેનું ઉત્થાન સંભવ નથી. એટલે કષાયોને જીતવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કષાયોને જીતવાથી જ જીવ સુખી થઈ શકે છે ॥ ૭૭ ॥

भावार्थ :- यह जीव अनेक बार उच्च गोत्र में और अनेक बार नीच गोत्र में जन्म ले चुका है । किन्तु उच्च गोत्र में जन्म लेने से कोई हीन नहीं हो जाता । जब तक यह जीव कषायों को नहीं जीतता है तब तक इसका उत्थान संभव नहीं है । इसलिए कषायों को जीतने का प्रयत्न करना चाहिए । कषायों को जीतने से ही जीव सुखी हो सकता है ॥ ७७ ॥

सर्वोऽपि प्राणी साताभिलाष्यसातं च जुगुप्सते, अथवा भूतेषु शुभाशुभरूपं कर्म्म प्रत्युपेक्ष्य यत्तेषामप्रियं तन्न विदध्यात् इत्ययमुपदेशः -

समिए एयाणुपस्सी, तंजहा-अंधत्तं बहिरत्तं मूयत्तं काणत्तं कुंटत्तं खुज्जत्तं वडभत्तं सामत्तं सबलत्तं सह पमाएणं अणेगरूवाओ जोणीओ संधायइ विरूवरूवे फासे पडिसंवेयइ ॥ ७८ ॥

नागार्जुनीयास्तु पठन्ति - पुरिसे णं खलु दुक्खुव्वेअ सुहेसए"

पुरुषः - संसारिजीवो दुःखात् उद्वेगवान् सुखस्य चैषक एव । अतः प्रतिप्राणि आत्मौपम्येनाऽऽचरता तदुपमर्दकानि हिंसादिस्थानानि परिहत्याऽऽत्मा च पञ्चमहाव्रतेष्वास्थेयः, तत्परिपालनार्थं चोत्तरगुणा अप्यनुशीलनीयाः तदर्थमुपदिश्यते-

समितिभिः समितः एतदनुदर्शी, तद्यथा-अन्धत्वं, बधिरत्वं मूकत्वं काणत्वं कुण्टत्वं कुब्जत्वं बडभत्वं, श्यामत्वं, शबलत्वं च कर्मवशगो भूरिशः परिसंवेदयते । किञ्च - सह प्रमादेन अनेकरूपा योनीः संदधाति - संधावति वा, तासु विरूपरूपान् दुःखस्पर्शान् परिसंवेदयते ॥७८॥

अन्वयार्थ :- समिए - પાંચ સમિતિનું પાલન કરતો એવો પુરૂષ **एयाणु पस्सी** - આ વાતોને દેખે **तं जहा** - જેમ કે **अंधत्तं** - આંધળો હોવો **बहिरत्तं** - બહેરો હોવો **मूयत्तं** - મુંગો - ગુંગો હોવો **काणत्तं** - કાણો હોવો **कुंटत्तं** - હાથ આદિ વાંકા હોવા **खुज्जत्तं** -

કુબડો હોવો **वडभत्तं** - વામન - ઠીંગણો હોવો **सामत्तं** - શ્યામ (કાળો) હોવો અને **सबलत्तं** - શંબલત્વ એટલે કાબરચિતરો હોય, સફેદ કોઢ વાળો હોય, **पमाएणं सह** - પ્રમાદ કરીને આ જીવ **अणेगरूवाओ** - અનેક પ્રકારની **जोणीओ** - યોનિયોંની સામે **संधायइ** - **संधेइ** - દોડે છે અર્થાત્ અનેક પ્રકારની યોનિયોંમાં જન્મ ધારણ કરે છે અને **विरूवरूवे** - વિવિધ પ્રકારના **फासे** - સ્પર્શોને એટલે દુ:ખોને **पडिसंवेयइ** - ભોગવે છે.

ભાવાર્થ - દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બન્ને પ્રકારથી આંધળો - બહેરો, બોબડો - મૂંગો આદિ થાય તે પૂર્વ જન્મના ઉચ્ચગોત્રના અભિમાનથી ઉપાર્જિત ભારી પાપકર્મોનું ફલ છે. વિષય કષાયાદિ પ્રમાદમાં ફસાઈને જીવ અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે. એટલે જ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ સદા તેવા પાપકર્મોથી દૂર રહેવું જોઈયે ॥ ७८ ॥

भावार्थ :- द्रव्य और भाव दोनों प्रकार से अन्धा, बहरा, गूंगा, आदि होना पूर्व जन्म के भारी पाप कर्मों का फल है। विषय भोगादि प्रमाद में फंस कर प्राणी अनेक प्रकार की योनियों में परिभ्रमण करता रहता है। इसलिए बुद्धिमान् पुरूष को चाहिए कि वह सदा पाप कर्मों से दूर रहे ॥ ७८ ॥

तदेवमुच्चैर्गोत्रोत्थापितमानोपहतचेता नीचैर्गोत्रविहितदीनभावो वाऽन्धबधिरमूकत्वादिप्राप्तः अनवगततत्त्वो मूढस्तत्रैवोच्चैर्गोत्रादिके विपर्यासमुपैति आह च-

से अबुज्झमाणे हओवहए जाइमरणं अणु-
परियट्टमाणे, जीवियं पुढो पियं इहमेगेसिं माणवाणं
खित्तवत्थुममायमाणाणं, आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह
हिरण्णेण इत्थियाओ परिगिज्झ तत्थेव रत्ता, ण इत्थ
तवो वा दमो वा णियमो वा दिस्सइ, संपुण्णं बाले
जीविउकामे लालप्पमाणे मूढे विप्परियासमुवेइ ॥ ७९ ॥

स कर्मविपाकादिकम् अनवबुध्यमानो हतोपहतो जातिमरणम् अनुपरिवर्तमानो विपर्यासमुपैति, जीवितम् असंयमजीवितं वा प्रत्येकं प्रियम्, इहैकेषां मानवानां क्षेत्र-वास्तु-ममायमानानां तत्क्षेत्रादिकं वा प्रत्येक प्रियम्, इहैकेषां मानवानां क्षेत्र-वास्तु-ममायमानानां तत्क्षेत्रादिकं प्रेयः, किंच - आरक्तं विरक्तं मणिकुण्डलं सह हिरण्येन स्त्रीः परिगृह्य तत्रैव रक्ताः सक्ता वदन्ति च - "नात्र तपो वा दमो वा नियमो वा फलवान् दृश्यते"। सम्पूर्णं बालो जीवितुकामो लालप्यमानो मूढो विपर्यासमुपैति ॥७९॥

अन्वयार्थ :- से - તે **अबुज्झमाणे** - અજ્ઞાની જીવ **हओवहए** - હતપ્રહત થાય છે અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારની વ્યાધિયોંથી પિડીત અને સમસ્ત લોકમાં અપમાન પાત્ર થાય છે તથા **जाइमरणं अणुपरियट्टमाणे** - તે વારંવાર જન્મ - મરણના ચક્રમાં ભમ્યા કરે છે, **इह** - આ જગતમાં **खित्तवत्थुममायमाणाणं** - ખેતર, મકાન આદિ પરિગ્રહમાં મમતા રાખવાવાળો **एगेसिं** - કેટલાક **माणवाणं** - મનુષ્યોને **पुढो जीवियं** - અસંયમી જીવન **पियं** - ઘણું વ્હાલું લાગે છે, આવા અજ્ઞાની જીવ **आरत्तं विरत्तं** - રંગબેરંગી વસ્ત્ર **मणिकुंडलं** - મણિઓ કાનોના કુંડલ **हिरण्णेण सह इत्थियाओ** - સોનું અને સ્ત્રી આદિનો **परिगिज्झ** - સંગ્રહ કરીને **तत्थेव** - તે વસ્તુઓમાં જ **रत्ता** - આસકત રહે છે. **बाले** - બાલ - અજ્ઞાની જીવ **जीविउकामे** - અસંયમરૂપી જીવનની ઈચ્છા કરતો એવો **संपुण्णं** - પ્રાપ્ત થયેલ કામભોગોને (વિષયોને) ભોગવતો થકો તેમાં આસક્ત રહે છે અને **इत्थ** - આ સંસારમાં **तवो वा दमो वा णियमो वा** - તપ, દમ - ઈન્દ્રિયદમન (સંયમ) અને નિયમોના કંઈ પણ ફલ **ण दिस्सइ** - દેખાતું નથી, આ પ્રકારે **लालप्पमाणे** - કહેતા એવા **मूढे** - તે મૂઢ - અજ્ઞાની જીવ **विप्परियासमुवेइ** - સમસ્ત પદાર્થોને વિપરિત જ દેખે છે.

ભાવાર્થ - પ્રાણિયોંને સ્વયંના કરેલા કર્મોના ફલ અવશ્ય ભોગવવા પડે છે. આ સંસારમાં જે વિવિધ પ્રકારે દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે તે જીવોએ કરેલાજ કર્મોના ફલ છે. એટલેજ વિવેકી પુરૂષો સાવદ્ય કર્મોનું સેવન નથી કરતા. અજ્ઞાની જીવ આ વાતને સમજતા નથી એટલે પાપકર્મો ઉપાર્જન કરી ઉચ્ચ-નીચ વિવિધ પ્રકારના ગોત્રોમાં ઉત્પન્ન થઈ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે,

અસંયમરૂપી જીવનની ઈચ્છા કરતો, કામભોગો પ્રાપ્ત થતાં આસક્ત રહે છે. આ સંસારમાં તપ-દમ-ઈન્દ્રિયદમન આદિ નિયમોના ફળ નથી દેખાતા, આ પ્રમાણે કહેતા અજ્ઞાની જીવ સમસ્ત પદાર્થોને વિપરિત દેખે છે. ॥ ૭૯ ॥

भावार्थ :- प्राणियों को अपने कर्मों का फल अवश्य भोगना पड़ता है । इस संसार में जो नाना प्रकार के दुःख भोगे जाते हैं वे सब प्राणियों के किए हुए कर्म के ही फल हैं । अतः विवेकी पुरूष सावद्य कर्म का सेवन नहीं करते हैं परन्तु अज्ञानी जीव उस बात को नहीं समझते हैं इसीलिए वे पाप कर्मों का उपार्जन कर ऊंच नीच नाना प्रकार के गोत्रों में उत्पन्न होकर संसार में परिभ्रमण करते रहते हैं ॥ ७९ ॥

ये पुनरुन्मज्जत्शुभकर्मादिताध्यवसायपुरस्कृतमोक्षास्ते किंभूता भवन्तीत्याह-

इणमेव णावकंखंति, जे जणा धुवचारिणो ।

जाइमरणं परिण्णाय, चरे संकमणे दढे ॥ १ ॥

णत्थि कालस्सणागमो, सव्वे पाणा पियाउया ।

सुहसाया दुक्खपडिकूला अप्पियवहा पियजीविणो जीविउकामा, सव्वेसिं जीवियं पियं, तं परिगिज्झ दुपयं चउप्पयं अभिजुंजिया णं संसिंचिया णं तिविहेण जा वि से तत्थ मत्ता भवइ अप्पा वा बहुया वा, से तत्थ गड्डिए चिट्ठइ, भोयणाए, तओ से एगया विविहं परिसिट्ठं संभूयं महोवगरणं भवइ, तं वि से एगया दायाया वा विभयंति, अदत्तहारो वा से अवहरइ, रायाणो वा से विलुंपंति, णस्सइ वा से, विणस्सइ वा से, अगारदाहेण वा से डज्झइ, इइ से परस्स अट्ठाए कूराइं कम्माइं बाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण सम्मूढे विप्परियासमुवेइ, मुणिणा हु एयं पवेइयं, अणोहंतरा एए, णो य ओहं तरित्तए, अतीरंगमा एए, णो य तीरं गमित्तए, अपारंगमा एए, णो य पारं गमित्तए, आयाणिज्जं च आयाय तम्मि ठाणे ण चिट्ठइ, वितहं पप्प अखेयण्णे तम्मि ठाणम्मि चिट्ठइ ॥ ८० ॥

इदमेव - पूर्वोक्तं सम्पूर्णजीवितं क्षेत्राङ्गनापरिभोगादिकं वा नावकाङ्क्षन्ति ये जना ध्रुवचारिणो ध्रुवः - मोक्षो धूतं वा चारित्रं तच्चारिणो धूतचारिणो वा । जातिमरणं परिज्ञाय चरेत् सङ्क्रमणं - चारित्रं दृढः सन् यदि वा अशङ्कमनाः सन् संजमं चरेत् यतो नास्ति कालस्य -मृत्योः अनागमः, सर्वे पाणिनः प्रियायुष्काः, 'सव्वेषाणा पियायया'' इति पाठान्तरमाश्रित्य प्रियायताः- आयतः - आत्माऽनाद्यनन्तत्वात् स प्रियो येषां ते तथा, सुखास्वादा दुःखप्रतिकुला अप्रियबधाः प्रियजीविनः - प्रियमायुष्यकमसंयमजीवितं वा येषां ते तथा, जीवितुकामाः, सर्वेषां जीवितं - असंयमजीवितं प्रियं, तदसंयमजीवितं परिगृह्य - आश्रित्य द्विपदं चतुष्पदम् अभियुज्य - व्यापार्य अर्थनिचयं संसिंच्य - संवर्ध्य त्रिविधेन - योगत्रिककरणत्रिकेन याऽपि तस्य - आरम्भिणः तत्र द्विपदाद्यारम्भे मात्रा - अर्थमात्रा भवति अल्पा वा बहुका वा, स अर्थवान् तत्र गृद्धस्तिष्ठति भोजनाय भोगाय

वा भविष्यतीति । ततस्तस्य - गृद्धस्य एकदा विविधं परिशिष्टं सम्भूतं परिभोगाङ्गत्वात् महोपकरणं भवति, तदपि - स्वोपभोगायोपार्जितमपि तस्य - गृद्धस्य एकदा दायादा वा विभजन्ते अदत्तहारो दस्युर्वा तस्य - गृद्धस्य अपहरति, राजानो वा तस्य विलुम्पन्ति, नश्यति वा तस्य, विनश्यति वा तस्य, अगारदाहेन वा तस्य दह्यते, एवं स परस्य अर्थाय क्रूराणि कर्माणि बालः प्रकुर्वाणस्तेन-कर्मविपाकापादितेन दुःखेन सम्मूढो विपर्यासमुपैति, मुनिना - तीर्थकृता खलु एतत् प्रवेदितं, अनोघन्तरा एते - कुतीर्थकाः पार्श्वस्थादयो वा, न च ओघं - संसारम् अष्टप्रकारं कर्म वा तरितुं समर्थाः, अतीरंगमा एते न च तीरं मोहनीयक्षयं घातिचतुष्टयापगमं वा गन्तुं समर्थाः, अपारंगमा एते न च पारं-मोहनीयातिरिक्तशेषघातिक्षयं भवोपग्राह्यभावं वा गन्तुं समर्थाः, आदानीयं च श्रुतं भोगाङ्गकर्म वाऽऽदाय तस्मिन् - श्रुतोक्ते संयमस्थाने न तिष्ठति, वितथमुपदेशं प्राप्याऽखेदज्ञः खेदज्ञो वा तस्मिन् साम्प्रेतक्ष्युपदिष्टेऽसंयमस्थाने तिष्ठति । अथवा वितथम् आदानीयंभोगाङ्गव्यतिरिक्तं संयमस्थानं प्राप्य खेदज्ञः तस्मिन् सर्वज्ञारूपे स्थाने तिष्ठतीति ॥८०॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **जणा** - મનુષ્ય **धुवचारिणो** - ધ્રુવચારી છે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે સમ્યક્ ચારિત્રનું પાલન કરે છે તે **इणमेव** - આ સાંસારિક વિષયભોગોની **णावकंखंति** - ઈચ્છા કરતા નથી, **जाइमरणं** - જન્મ અને મરણના તત્ત્વને **परिण्णय** - જાણીને **संकमणे** - સંયમમાં **दढे** - દૃઢ થઈને **चरे** - વિચરે, **कालस्सणागमो णत्थि** - કાલ અર્થાત્ મૃત્યુ ચોક્કસ આવવાનું જ છે. **सव्वे** - સર્વ **पाणा** - પ્રાણિયોને **पियाउया** - સ્વયનું આયુષ્ય પ્રિય છે **सुहसाया** - બધા પ્રાણી સુખ ભોગવવાની ચાહના કરે છે. **दुक्खपडिकूला** - બધા પ્રાણી દુઃખને પ્રતિકૂળ માને છે. **अप्पियवहा** - બધાને વધ અપ્રિય છે **पियजीविणो** - બધાને સ્વયંનુ જીવન પ્રિય હોય છે. **जीविउकामा** - બધા પ્રાણી જીવવાનું ચાહે છે. **सव्वेसिं जीवियं पियं** - બધા જીવોને સ્વયનું જીવન પ્રિય હોય છે. તો પણ અજ્ઞાની જીવ **तं** - અસંયમ જીવનને **परिगिज्झ** - સ્વીકાર કરીને **दुपयं चउप्पयं** - દ્વિપદ અર્થાત્ દાસ-દાસી આદિ નોકરોને તથા ચતુષ્પદ અર્થાત્ ઉંટ - બળદ - ઘોડો આદિને **अभिजुंजिया** - કામમાં લગાડીને **तिविहेण** - ત્રણકરણ - ત્રણ યોગથી **संसिंचिया** - ધનની વૃદ્ધિ કરે છે, આ પ્રકારે સખ્ત (કઠોર) પરિશ્રમ કરવા છતાં **अप्पा** વા **बहुया** - થોડું અથવા ઘણું **जा वि** - જે કાંઈક **से** - તે ધનની **मत्ता** - માત્રા (પ્રમાણ) **भवइ** - થાય છે. **तत्थ** - તેમાં તે પ્રાણી **भोयणाए** - ભોગને માટે **गड्ढिए** - અત્યંત આસક્ત **चिट्ठइ** - રહે છે. **तओ** - ત્યાર બાદ **एगया** - કોઈક વાર **से** - ધનની ઉપાર્જના કરતા એવા તે પુરૂષને લાભાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી **परिसिट्ठं** - ભોગ કરવા છતાં વધેલી સંપત્તિ **विविहं** - વિવિધ અને **महोवगरणं** - ઘણા પ્રમાણમાં **संभूयं भवइ** - એકઠી થઈ જાય છે પરંતુ **से** - તેની **तं** - તે

સંપત્તિને **एगया** - ક્યારેક તો **दायाया** - દાયાદ અર્થાત્ પૈતૃક સંપત્તિના ભાગીદાર **विभयंति** - ભાગે પાડીને લઈ લે છે **वा** - અથવા **से** - તે સંપત્તિને ક્યારેક **अदत्तहारो** - ચોર **अवहरइ** - ચોરી લે છે. **वा** - અથવા **से** - તે સંપત્તિને ક્યારેક **रायाणो विलुंपंति** - રાજા તેની પાસેથી છીનવી લે છે. **वा** - અથવા **से णस्सइ** - તેની સંપત્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે. **वा** - અથવા **विणस्सइ** - વિવિધ પ્રકારે નષ્ટ થઈ જાય છે. **वा** - અથવા **से** - તેની સંપત્તિ **अगारदाहेण** - ઘરમાં આગ લાગીને **डज्झइ** - બળી જાય છે આ પ્રકારે **परस्स अट्ठाए** - બીજાઓ માટે **कूराइं** - ક્રૂર **कम्माइं** - કર્મ **पकुव्वमाणे** - કરતો એવો **से** - તે **बाले** - બાળ-અજ્ઞાની **तेण** - તે પાપથી ઉત્પન્ન થયેલ **दुक्खेण** - દુ:ખથી **सम्मूढे** - મૂઢ બનીને **विप्परियासमुवेइ** - કર્ત્તવ્ય - અકર્તવ્યના વિવેકથી હીન થઈ જાય છે, **मुणिणा** - શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ **हु** - નિશ્ચયથી **एयं** - આ **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે કે **एए** - તે અજ્ઞાની જીવ **अणोहंतरा** - સંસારસાગરને પાર કરાવવાવાળા નથી, **य** - અને આ **ओहं** - સંસારસાગરને **तरित्तए** - પાર કરવામાં **णो** - સમર્થ છે નહીં, **एए** - આ અજ્ઞાની જીવ **अतीरंगमा** - સંસારસાગરથી કીનારા પર જવાવાળા નથી **य** - અને **तीरं** - સંસારસાગરના કીનારે **गमित्तए** - જવામાં **णो** - સમર્થ છે નહીં. **एए** - આ અજ્ઞાની જીવ **अपारंगमा** - સંસારસાગરથી પાર પામવાવાળા નથી **य** - અને **पारं गमित्तए णो** - સંસારસાગરથી પાર પામવા માટે સમર્થ છે નહીં. **य** - અને તે **आयाणिज्जं** - દ્વિપદ - ચતુષ્પદ આદિ ભોગસામગ્રીને **आयाय** - ગ્રહણ કરીને **तम्मि ठाणे** - તે સર્વજ્ઞ પ્રભુએ બતાવેલ માર્ગમાં **ण चिट्ठइ** - રહેલા હોતા નથી, **अखेयंण्णे** - તે અકુશલ પુરૂષ **वितहं** - અસંયમ માર્ગનો **पप्प** - આશ્રય લઈને **तम्मि** - તે **ठाणम्मि** - સ્થાનમાં **चिट्ठइ** - રહે છે અર્થાત્ અસંયમ માર્ગમાં જ રમણ (રમતો) કરે છે. (રહે છે.)

ભાવાર્થ - મોક્ષની ઈચ્છા કરવાવાળા જ્ઞાનીપુરૂષ પરિસહ અને ઉપસર્ગોને સહન કરીને દ્રઢતાની સાથે સંયમનું પાલન કરે છે. પરંતુ અજ્ઞાની પુરૂષ ધર્માચરણમાં પ્રમાદ કરે છે. એ લોકો વિચારે છે કે વૃદ્ધાવસ્થા આવશે ત્યારે ધર્માચરણ કરી લઈશું પરંતુ આ વિચારવું એ તેની ભૂલ છે. કેમ કે મૃત્યુને આવવાનો કોઈ નિયત, ચોક્કસ સમય નથી તેથીજ ધર્મના આચરણમાં એક ક્ષણમાત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં.

સંસારમાં જેટલા પ્રાણી છે તે બધાયને પોતાનું આયુષ્ય ઘણું પ્યારૂં હોય છે. મરવાનું કોઈને પસંદ નથી હોતું. બધા સુખના અભિલાષી હોય છે. દુ:ખને કોઈ ઈચ્છતા નથી એટલે જ કોઈ પણ પ્રાણીઓને દુ:ખ આપવું ન જોઈયે. અને કોઈના

પ્રાણોનો વિનાશ ન કરવો જોઈયે. અજ્ઞાની પુરૂષ ધનઉપાર્જનના નિમિત્ત વિવિધ પ્રકારે આરંભ કરે છે પરંતુ તે જ ધન તેના રક્ષણરૂપ, શરણરૂપ થતું નથી. તે બીચારો સ્વયં કરેલા પાપકર્મોને સાથે લઈને પરલોકમાં જાય છે અને વિવિધ પ્રકારે દુ:ખોને ભોગવે છે.

શ્રી તીર્થંકર પ્રભુએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે સાવદ્ય આરમ્ભમાં જીવન વ્યતીત કરવાવાળા પુરૂષો (જીવો) સંસારસાગર પાર કરી શકતા નથી એટલે જ વિવેકી પુરૂષોએ સાવદ્ય આરંભનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈયે ॥ ૮૦ ॥

भावार्थ :- मोक्ष की इच्छा करने वाले ज्ञानी पुरूष परीषह और उपसर्गों को सहन करते हुए दृढ़ता के साथ संयम का पालन करते हैं किन्तु अज्ञानी मनुष्य धर्माचरण में प्रमाद करते हैं। वे सोचते हैं कि वृद्धावस्था आने पर धर्माचरण कर लेंगे परन्तु ऐसा सोचना उनकी भूल है क्योंकि मृत्यु के आने का कोई नियत समय नहीं है अतः धर्माचरण में एक क्षण मात्र का भी प्रमाद न करना चाहिए।

संसार में जितने प्राणी हैं सभी को अपनी आयु बड़ी प्यारी होती है। सभी सुख के अभिलाषी हैं, दुःख कोइ नहीं चाहता। अतः किसी भी प्राणी को दुःख न देना चाहिए और न किसी के प्राणों का विनाश करना चाहिए। अज्ञानी पुरूष धनोपार्जन के निमित्त नाना प्रकार का आरम्भ करते हैं किन्तु वह धन उनके लिए त्राण शरण रूप नहीं होता। वह बिचारा केवल अपने पाप कर्म को अपने साथ लेकर परलोक में जाता है और वहाँ नाना प्रकार के दुःखों को भोगता है। श्री तीर्थङ्कर देव ने स्पष्ट कहा है कि सावद्य आरम्भ में जीवन व्यतीत करने वाले पुरूष कभी संसार सागर को पार नहीं कर सकते हैं। अतः विवेकी पुरूष को सावद्य आरम्भ का अवश्य त्याग कर देन चाहिये ॥ ८० ॥

अयं चोपदेशोऽनवगततत्त्वस्य विनेयस्य यथोपदेशं प्रवर्त्तमानस्य दीयते, यस्त्ववगतहेयोपादेयविशेषः स यथावसरं यथाविधेयं स्वतः एव विधत्ते इत्याह च-

उद्देसो पासगस्स णत्थि बाले पुण णिहे काम-
समणुण्णे असमियदुक्खे दुक्खी दुक्खाणमेव आवट्टं
अणुपरियट्टइ ॥ ८१ ॥ त्ति बेमि ॥

उपदेश उद्देशो वा - नारकादिव्यपदेशो वा पश्यकस्य - सर्वज्ञस्य तदुपदेशवर्तिनो वा नास्ति, बालः पुनः निहः - परीषहोपसर्गैर्निहन्यत इति यदि वा स्निहः-स्नेहवान् रागीति यावत् कामसमनोज्ञः कामाः सम्यग् मनोज्ञा यस्य स यद्वा कामैः सह मनोज्ञः यदिवा कामान् सम्यगनु-पश्चात् स्नेहानुबन्धाज्ञानाति - सेवत इति कामसमनुज्ञः, एवंभूतश्च किंभूतो भविष्यतीत्याह - अशमितदुःखो दुःखी दुःखानामेव आवर्तम् अनुपरिवर्तते ॥ इति ब्रवीमि ॥८१॥

अन्वयार्थ - **पासगस्स** - જે મનુષ્ય જ્ઞાનવાન છે તેના માટે **उद्देशो** - ઉપદેશની આવશ્યકતા **णत्थि** - છે નહીં, **बाले** - બાલ - અજ્ઞાની **णिहे** - રાગદ્વેષથી મોહિત અને

કષાયોથી પીડિત - દુઃખ **पुण** - અને **कामसमणुण्णे** - વિષયભોગોને સારા - મનોહર માનીને તેમાં આસક્ત રહેવાવાળા પુરૂષ **असमियदुक्खे** - વિષયભોગો અને કષાયોથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખોને શાંત નથી કરી શકતા, આ પ્રકારે **दुक्खी** - શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી પીડિત તે **दुक्खाणमेव** - દુઃખોના **आवट्टं** - ચક્કરમાં જ **अणुपरियट्टइ** - હંમેશા ભમતો રહે છે. **त्ति बेमि** - પૂર્વવત્

ભાવાર્થ - જે વસ્તુ સ્વરૂપને દેખવાવાળા છે એને 'પશ્યક' કહેવાય છે. અથવા કેવલજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત પદાર્થોને જાણવાવાળા તીર્થંકર ભગવાન અને તેઓશ્રીની આજ્ઞામાં ચાલવાવાળા પુરૂષ 'પશ્યક' કહેવાય છે. આ બધાને માટે ઉપદેશની કોઈ આવશ્યકતા નથી, તેઓ સ્વયં ખરેખર 'અહિતથી નિવૃત્તી' અને 'હિતમાં પ્રવૃત્તી' કરે છે.

રાગાદિમાં મોહ પામનારા, વિષય ભોગોમાં આસક્ત અજ્ઞાની પુરૂષ શારીરીક અને માનસિક દુઃખોથી સદા પીડિત થતા સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે. એટલે વિવેકી પુરૂષોએ રાગાદિનો, તથા વિષય ભોગોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈયે. ॥ ૮૧ ॥

भावार्थ :- जो वस्तु स्वरूप को देखने वाला हे उसे पश्यक कहते हैं अथवा केवलज्ञान के द्वारा समस्त पदार्थों को जानने वाले तीर्थंकर भगवान् और उनकी आज्ञा में चलने वाले पुरूष पश्यक कहलाते हैं। इस सब के लिये उपदेश की कोई आवश्यकता नहीं है। वे स्वतः ही अहित से निवृत्ति और हित में प्रवृत्ति करते हैं।

रागादि से मोहित और विषय भोगों में आसक्त अज्ञानी पुरूष शारीरिक और मानसिक दुःखों से सदा पीड़ित होता हुआ संसार चक्र में परिभ्रमण करता रहता है। इसलिए विवेकी पुरूष को रागादि तथा विषय भोगों का सर्वथा त्याग कर देना चाहिए ॥ ८१ ॥

चतुर्थ उद्देशकः

दुःखी दुक्खाणमेव आवट्टं अणुपरियट्टइ इति अनन्तरोक्तं तानि चामूनि दुःखानि 'तओ से' इत्यादिनोच्यन्ते-

तओ से एगया रोगसमीप्पाया समुप्पज्जंति,
जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते वा णं एगया णियया पुव्विं
परिवयंति, सो वा सरणाए वा, तुमं वि तेसिं णालं
ताणाए वा सरणाए वा, जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं,
भोग मे व अणुसोयंति इहमेगेसिं माणवाणं ॥ ८२ ॥

ततस्तस्य एकदा रोगसमुत्पादाः समुत्पद्यन्ते, यैर्वा सार्द्धं संवसति ते एव एकदा निजकाः पूर्वं परिवदन्ति - परिभवन्ति - निन्दन्ति वा स वा तान् निजकान् पश्चात् परिवदेत् - निन्देत्, नालं ते तव त्राणाय वा शरणाय वा, त्वमपि तेषां नालं त्राणाय वा शरणाय वा ज्ञात्वा दुःखं प्रत्येकं सातं-सुखं वा । न केवलं स्वजना दुःखकारणं, किन्तु भोगा अपि, तदाह - भोगा मे वा इति अनुशोचयन्ति । ईदृक्षश्चाध्यवसायो न सर्वेषां सनत्कुमारादीनाम्, अपितु इहैकेषां मानवानां ब्रह्मदत्तादीनां भवति ॥८२॥

अन्वयार्थ :- **तओ** વિષયભોગમાં આસક્ત રહેવાથી **से** - તે વિષયાસક્ત પુરૂષને **एगया** - ક્યારેક **रोगसमुप्पाया** - **समुप्पज्जंति** - રોગ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્યારે **जेहिं सद्धिं** - જેઓની સાથે **संवसइ** - તે રહે છે **ते** - તે **णियया** - તેના આત્મીયજન **एगया** - ક્યારેક **पुव्विं** - પહેલા જ **णं** - તે રોગી પુરૂષની **परिवयंति** - અવહેલના અને નિંદા કરે છે. **सो वा** - અથવા તો તે પુરૂષ **ते णियगे** - આત્મીયજનોને **पच्छा परिवइज्जा** પછી **निन्दे**, જ્ઞાની પુરૂષ કહે છે કે **ते** - તે આત્મીયજન **तव** - તમારા **ताणाए** - રક્ષણ આપવા **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણને માટે **णालं** - સમર્થ નથી **वा** - અને **तुमंवि** - તમો પણ **तेसिं** - તેઓની માટે **ताणाए** - રક્ષણ આપવા **वा** - અથવા **सरणाए** - શરણરૂપ નથી થઈ શકતા, **पत्तेयं** - પ્રત્યેક પ્રાણીને **दुक्खं** - પોત-પોતાના દુઃખ અને **सायं** - સુખ ભોગવવા પડે છે. આ પ્રમાણે **जाणित्तु** - જાણીને રોગ આવે ત્યારે ઘબરાવવું ન જોઈયે. **इह** - આ સંસારમાં **एगेसिं** - કેટલાક **माणवाणं** - મનુષ્યોને રોગાવસ્થામાં આ પ્રકારના વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે **भोगा** - આ ભોગ **मे** - મારા છે, મે આ ભોગોને કઠોર પરિશ્રમથી ઉપાર્જન કરેલ છે પરંતુ કર્મના દોષથી હું એને ભોગવી શકતો નથી, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને **अणुसोयंति** - બ્રહ્મદત્ત ચક્રીની જેમ શોક કરે છે.

ભાવાર્થ - વિષયભોગ દુ:ખરૂપ છે. તેમાં આસક્ત પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. જે માતા-પિતા-સ્ત્રી-પુત્રાદિને માટે મનુષ્ય સ્વયં તો જીવ લગાવી અનેક કષ્ટોની પરવાહ કર્યા સિવાય ધનનું ઉપાર્જન કરે છે તે આત્મીયજન તે મનુષ્યની રોગાવસ્થામાં રક્ષણરૂપ - શરણરૂપ નથી થઈ શક્તા. તે મનુષ્ય દ્રવ્યાદિ દ્વારા ખરેખર સ્વયંના બંધુઓને સહાયતા કરે પરન્તુ સ્વયંની શારીરિક વ્યાધિને તેઓ મટાડી શક્તા નથી, એટલે જ રોગ અને દુ:ખની ઉત્પત્તી થાય ત્યારે વિધ્વાન પુરૂષ ચિત્તમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઉદાસીનતા લાવતા નથી, તે રોગ-દુ:ખને સ્વયં કરેલા કર્મોના ફલ જાણીને સમત્વ ભાવથી અને ધીરતાથી સહન કરી લે છે. ॥ ૮૨ ॥

भावार्थ :- विषय भोग दुःख रूप हैं । उनमें आसक्त प्राणी को अनेक प्रकार के रोग उत्पन्न हो जाते हैं । जिन माता पिता स्त्री पुत्रादि के लिए मनुष्य जी जान लड़ा कर तथा अनेकों कष्टों की परवाह न करके धन का उपार्जन करता है वे आत्मीय जन उस मनुष्य की रोगावस्था में त्राण-शरण रूप नहीं हो सकते । इसी तरह वह मनुष्य भी द्रव्यादि द्वारा भले ही अपने बन्धु बान्धवों की सहायता करे परन्तु उनकी शारीरिक व्याधि को तो वह भी नहीं मिटा सकता है । इसलिए रोग एवं दुःख की उत्पत्ति होने पर विद्वान् पुरूष चित्त में किसी प्रकार की उदासीनता नहीं लाते हैं । उसे वे अपने कर्म का फल जान कर समभाव और धीरता के साथ सहन कर लेते हैं ॥ ८२ ॥

अपि च - भोगानां प्रधानं कारणमर्थोऽतस्तत्स्वरूपमेव निर्दिदिक्षुराह-

तिविहेण जा वि से तत्थ मत्ता भवइ अप्पा वा बहुया वा, से तत्थ गड्ढिए चिट्ठइ, भोयणाए, तओ से एगया विपरिसिट्ठं संभूयं महोवगरणं भवइ, तं वि से एगया दायाया विभयंति, अदत्तहारो वा से अवहरइ रायाणो वा से विलुंपंति, णस्सइ वा से, विणस्सइ वा से, अगारदाहेण वा से डज्झइ, इइ से बाले परस्स अट्ठाए कूराइं कम्माइं पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे विप्परियासमुवेइ ॥ ८३ ॥

त्रिविधेन - सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन याऽपि तस्य - आरम्भिणः तत्र - आरम्भे मात्रा - अर्थमात्रा भवति अल्पा वा बहुका वा स - आरम्भी तत्र गृद्धस्तिष्ठति भोजनाय भोगाय वा

भविष्यतीति मन्यमानः, ततः तस्यैकदा विपरिशिष्टं सम्भूतं महोपकरणं भवति तदपि - स्वोपभोगायोपार्जितमपि तस्यैकदा दायादा विभजन्ते अदत्तहारो - दस्युर्वा हरति, राजानो वा तस्य विलुम्पन्ति, नश्यति वा तस्य, विनश्यति वा तस्य, अगारदाहेन वा तस्य दह्यते, एवं स परस्मै अर्थाय क्रूराणि कर्माणि बालः प्रकुर्वाणस्तेन दुःखेन मूढो विपर्यासमुपैति ॥८३॥

अन्वयार्थ :- આ સંસારમાં કેટલાક મનુષ્ય **तिविहेण** - ત્રણ કરણ - ત્રણ યોગથી ધન મેળવવા માટે કઠોર-સખ્ત પરિશ્રમ કરે છે. આ પ્રકારે કઠોર પરિશ્રમ કરવા છતાં **अप्पा** - થોડું **वा** - અથવા **बहुया** - ઘણું **जा वि** - જે કાંઈક **से** - તે ધનનું **मत्ता** - પ્રમાણ **भवइ** થાય છે. **तत्थ** - તેમાં તે **भोयणाए** - ભોગને માટે **गड्ढिए** - અત્યંત આસક્ત **चिट्ठइ** - રહે છે. **तओ** - ત્યારબાદ **एगया** - કોઈક સમય **से** - ધન મેળવતા એવા તે પુરૂષને લાભાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી **परिसिट्ठं** - ભોગવવાથી વધેલી સંપત્તિ **विविहं** - વિવિધ અને **महोवगरणं** - ઘણા પ્રમાણમાં **संभूयं** - એકઠી **भवइ** - થઈ જાય છે પરંતુ **से** - તેની **तं वि** - તે સંપત્તિને **एगया** - ક્યારેક તો **दायाया** - દાયાદ અર્થાત્ પિતાની સંપત્તિના ભાગીદાર ભાઈ-બંધુ આદિ **विभयंति** - ભાગે પાડીને લઈ લે છે. **वा** - અથવા **से** - તેની સંપત્તિને ક્યારેક **अदत्तहारो** - ચોર **अवहरइ** - ચોરીને લઈ જાય છે. **वा** - અથવા **से** - તેની સંપત્તિને ક્યારેક **रायाणो विलुंपंति** - રાજા તેની પાસેથી છીનવી લે છે **वा** - અથવા **से** - તેની સંપત્તિ **णस्सइ** - નાશ થઈ જાય છે **वा विणस्सइ** - અથવા વિવિધ પ્રકારથી નષ્ટ થઈ જાય છે **वा** - અથવા **से** - તેની સંપત્તિ **अगारदाहेण डज्झइ** - ઘરમાં આગ લાગવાથી બળી જાય છે. આ પ્રકારે **परस्स अट्ठाए** - બીજાઓને માટે **कूराइं** - ક્રૂર **कम्माइं** - કર્મ **पकुव्वमाणे** - કરતો એવો **से** - તે **बाले** - બાળ-અજ્ઞાની **तेण** - તે પાપથી ઉત્પન્ન થયેલ **दुक्खेण** - દુઃખથી **मूढे** - મૂઢ બનીને **विप्परियासमुवेइ** - કર્ત્તવ્ય-અકર્ત્તવ્ય વિવેકથી હીન થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ - અજ્ઞાની પુરૂષ ધનોપાર્જનના નિમિત્તથી વિવિધ પ્રકારના આરંભ કરે છે પરન્તુ તે ધન તેના શરણરૂપ નથી થતું, તે બિચારો ફક્ત સ્વયંના પાપકર્મોને સ્વયં સાથે લઈ પરલોકમાં જાય છે. અને વિવિધ પ્રકારના દુઃખોને ભોગવે છે એટલે પુરૂષે સાવદ્ય આરંભનો અવશ્ય ત્યાગ કરી દેવો જોઈયે ॥ ૮૩ ॥

भावार्थ :- अज्ञानी पुरूष धनोपार्जन के निमित्त नाना प्रकार का आरम्भ करते हैं किन्तु वह धन उनके लिए त्राण शरण रूप नहीं होता। वह बिचारा केवल अपने पाप कर्म को अपने साथ लेकर परलोक में जाता है और वहाँ नाना प्रकार के दुःखों को भोगता है। अतः विवेकी पुरूष को सावद्य आरम्भ का अवश्य त्याग कर देना चाहिए ॥ ८३ ॥

तदेवं दुःखविपाकान् भोगान् प्रतिपाद्य यत् कर्तव्यं तदुपदिशतीत्याह-

आसं च छंदं च विगिंच धीरे, तुमं चेव तं सल्लमाहट्टु, जेण सिया तेण णो सिया, इणमेव णावबुज्झंति जे जणा मोहपाउडा, थीभि लोए पव्वहिए, ते भो ! वयंति एयाइं आययणाइं, से दुक्खाए मोहाए माराए णरगाए णरगतिरिक्खाए, सययं मूढे धम्मं णाभिजाणइ, उदाहु वीरे, अप्पमाओ महामोहे, अलं कुसलस्स पमाएणं, संतिमरणं संपेहाए, भेउरधम्मं संपेहाए, णालं पास, अलं तव एएहिं ॥ ८४ ॥

आशां च छन्दम् - इच्छां च वेविक्ष्व - त्यज धीर ! त्वमेव तत् भोगादिलक्षणं शल्यम् आहृत्य - स्वीकृत्य परमशुभमादत्से न तु पुनरूपभोगं यतो भोगोपभोगो येनाऽर्थादिना स्यात्तेन नापि स्यात्, विचित्रत्वात् कर्मपरिणतेः । अथवा येन केनचित् हेतुना कर्मबन्धः स्यात्तत्र न वर्तेत । यदिवा येनैव राज्यभोगादिना कर्मबन्धो येन वा निर्ग्रन्थत्वादिना मोक्षः स्यात्तेनैव तथाभूतपरिणामवशात् न स्यात्, इदमेव नावबुध्यन्ते ये जना मोहप्रावृत्ताः। स्त्रीभिर्लोकः प्रव्यथितो मोहनीयस्य च तद्भेदकामानां च स्त्रियः प्रबलकारणमिति, ते - स्त्रीभिः प्रव्यथिता भो ! वदन्ति - एतानि - स्त्र्यादीनि आयतनानि उपभोगास्पदभूतानि । एतत् तेषां प्रव्यथनम् इत्थमुपदेशदानं वा दुःखाय मोहाय मरणाय नरकाय नरकतिरश्चे जायते । सततं मूढो धर्मं नाभिजानाति, उदाह वीरः - तीर्थकृत् अप्रमादः कर्तव्यो महामोहे - अङ्गनाऽभिष्वङ्गे महामोहकारणत्वात्, अलं कुशलस्य प्रमादेन, शान्तिः - मोक्षः, मरणं च - संसार एतयोः समाहारः अथवा शान्त्या मरणं शान्तिमरणं तच्च संप्रेक्ष्यं, किंच - भिदुरधर्म्मं शरीरं संप्रेक्ष्य । भोगास्तृप्तये नालम् एतत् पश्य अलं तव एभिः - प्रमादमयैर्दुःखकारणस्वभावैर्विषयैकरूपभोगैरिति ॥८४॥

अन्वयार्थ :- શાસ્ત્રકાર ધીરપુરૂષને સંબોધન કરીને કહે છે કે **धीरे** - હે ધીર ! તમો **आसं** - આશા **च** - અને **छंदं** - ભોગની ઈચ્છાને **विगिंच** - છોડી દો. **तुमं चेव** - તમો સ્વયં **तं सल्लं** - ભોગની આશારૂપ શલ્યને **आहट्टु** - હૃદયમાં ધારણ કરીને દુઃખને ભોગવો છો કારણ કે **जेण** - જે ઉપાયોથી **सिया** - ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, ક્યારેક ક્યારેક **तेण** - તે ઉપયોથી જ **णो सिया** - ભોગોની પ્રાપ્તિ નથી પણ થતી. **जे** - જે **जणा** - લોકો **मोहपाहुडा** - મોહથી ઢંકાયેલા છે તે **इणमेव** - આ વાતને **णावबुज्झंति** - નથી

જાણતા. **लोए** - આ લોક **थीभि** - સ્ત્રિયોથી **पव्वहिए** - પીડિત છે. **भो** - હે શિષ્ય ! **ते** - તે સ્ત્રી મોહિત જીવ **वयंति** - કહે છે કે **एयाइं** - આ સ્ત્રી આદિ **आययणाइं** - ઉપયોગનું સાધન છે આના વિના શરીરની સ્થિતિ નથી થઈ શક્તી પરંતુ **से** - આનું આ કથન મંતવ્ય **दुक्खाए** - દુઃખને માટે **मोहाए** - મોહને માટે **माराए** - મૃત્યુને માટે **णरगाए** - નરકને માટે **णरगतिरिक्खाए** - નરકથી નિકળીને તિર્યંચયોનિને માટે થાય છે **सययं** - નિરંતર **मूढे** - દુઃખથી પીડિત મૂઢજીવ **धम्मं** - ધર્મને **णाभिजाणइ** - નથી જાણતા, **वीरे** - શ્રમણ પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **उदाहु** - ફરમાવેલ છે કે **महामोहे** - મહામોહરૂપ સ્ત્રિયોંમાં **अप्पमाओ** - પ્રમાદી ન બનવું જોઈયે. **कुसलस्स** - કુશળ એટલે સૂક્ષ્મદર્શી પુરૂષે **पमाएण अलं** - સર્વથા પ્રમાદ ન કરવો જોઈયે, **संतिमरणं** - શાંતિ અર્થાત્ મોક્ષ અને મરણ અર્થાત્ સંસારના સ્વરૂપને **संपेहाए** - વિચાર કરીને તથા **भेउरधम्मं** - શરીરને નાશવંત **संपेहाए** - જાણીને પ્રમાદ ન કરવો જોઈયે, શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે ભોગ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તે **णालं** - ઈચ્છાની તૃપ્તિ કરવામાં સમર્થ નથી **पास** - આ દેખો ! **तव** - હે સૂક્ષ્મદર્શિન્ ! તમોને **एएहिं अलं** - આ વિષયભોગોથી પ્રયોજન રાખવું જોઈએ નહીં.

ભાવાર્થ - હિત - અહિતના જ્ઞાનમાં દક્ષ એવા પુરૂષને સમક્ષ રાખી શાસ્ત્રકાર કહે છે કે. હે ધીર ! તમો આશાને એટલે વિષયતૃષ્ણાને છોડી દો. આ આત્મા સ્વયં આશારૂપી બાણથી (આશારૂપ શલ્ય હૃદયમાં ધારણ કરી) દુઃખ ભોગવે છે. આશાથી દુઃખજ પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ ભોગ પ્રાપ્ત થતાં નથી. કર્મોના પરિણામ વિચિત્ર છે. એક મનુષ્યને જે ઉપાયથી દ્રવ્યાદી દ્વારા ભોગની પ્રાપ્તી થાય છે તે જ ઉપાયથી બીજાને થતી નથી પરન્તુ અજ્ઞાની જીવ આ કર્મની વિચિત્રતાને સમજતા નથી, તેઓ ધન - સ્ત્રી આદિ ભોગ સાધનોને જ સ્વયંના જીવનના લક્ષ્ય સમજે છે. તેઓ સ્ત્રીઓના ફંદામાં પડીને તથા વિષય ભોગોમાં આસક્ત થઈને અનેક પ્રકારે દુઃખો ભોગવે છે, નરકની વેદનાઓને પણ ભોગવે છે. આ પ્રમાણે અનંતકાલ સુધી દુઃખચક્રમાં પડી રહે છે.

એટલે જગતના હિતને માટે પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ ફરમાવેલ છે કે સ્ત્રી સંગથી મહામોહની ઉત્પત્તિ થાય છે. આના સમાન બીજું કોઈ બંધન નથી. એ જિતવાથી બીજા વિષયોને સુગમતા - સરળતાથી જીતી શકાય છે. એટલે વિવેકી પુરૂષોએ વિષયભોગોમાં ક્યારે પણ પ્રવૃત બનવું જોઈએ નહીં ॥ ૮૪ ॥

भावार्थ :- **हिताहित के ज्ञान में दक्ष धीर पुरूष को लक्ष्य करके शास्त्रकार कहते हैं कि हे धीर ! तुम आशा को यानी विषय तृष्णा को छोड़ दो । यह आत्मा स्वयं आशा रूपी बाण**

को अपने हृदय में डाल कर दुःख भोगता है । आशा से केवल दुःख ही प्राप्त होता है परन्तु भोग प्राप्त नहीं होते । कर्मों का परिणाम विचित्र है इसलिए द्रव्यादि द्वारा जिन उपायों से एक मनुष्य को भोग की प्राप्ति होती है उन्हीं उपायों से दूसरे को नहीं भी होती है किन्तु अज्ञानी जीव कर्मों की इस विचित्रता को नहीं समझते । वे धन और स्त्री आदि भोग साधनों को ही अपने जीवन का लक्ष्य समझते हैं । वे विषय भोगों में आसक्त होकर अनेक दुःख भोगते हैं और नरक की वेदना को भी भोगते हैं । वहाँ से निकल कर तिर्यञ्च योनि में और फिर नरक गति में जाते हैं । इस प्रकार वे अनन्त काल तक दुःख के चक्र में पड़े रहते हैं । इसलिए जगत् के हित के लिए श्रमण भगवान् महावीरस्वामी ने फरमाया है कि स्त्री संसर्ग से महामोह की उत्पत्ति होती है । इसके समान कोई दूसरा बन्धन नहीं हैं । इसको जीत लेने पर दूसरे विषय सुगमता से जीत लिये जाते हैं । इसलिए विवेकी पुरूष को विषय भोगों में कभी प्रमत्त न बनना चाहिए ॥ ८४ ॥

तदेवं भोगलिप्सूनां तत्प्राप्तावप्राप्तौ च दुःखमेवेति दर्शयति-

एयं पास मुणी ! महब्भयं, णाइवाइज्ज कंचणं,
एस वीरे पसंसिए, जे ण णिविज्जइ आयाणाए, ण
मे देइ ण कुप्पिज्जा, थोवं लद्धुं ण खिंसए, पडिसेहिओ
परिणमिज्जा, एयं मोणं समणुवासिज्जासि ॥ ८५ ॥
त्ति बेमि ॥

एतत्-कामदशावस्थात्मकं पश्य मुने ! महद्भयं, नातिपातयेत् कंचन, एष-आशाछन्दविवेचको वीरः प्रशंसितः, यो न निर्विद्यते-खिद्यते आदानाय - संयमानुष्ठानाय, भिक्षाटनादि कुर्वन् क्वचिदलाभादौ न मे ददातीति न कुप्येत्, स्तोकं लब्ध्वा न निन्देत्, प्रतिषिद्धः परिणमेत्-अपगच्छेत् । एतत् मौनं - प्रव्रज्याऽनिर्वेदरूपं अदानाऽकोपनं स्तोकाऽजुगुप्सनं प्रतिषिद्धनिवर्तनं च मुनिभावं समनुवासयेः - सम्यग् अनुपालयेति ब्रवीमि ॥८५॥

अन्वयार्थ :- અહીંયા શાસ્ત્રકાર મુનિને સંબોધીને કહે છે કે **मुणी** - હે મુનિ ! **एयं** - ભોગોની લાલસા - ઈચ્છા રાખવી **महब्भयं** - મહાન ભયનો હેતુ છે, આ વાતને **पास** - તમો દેખો, **कंचणं** - કોઈ પણ પ્રાણીનો **णाइवाइज्ज** - વધ (હિંસા) ન કરો, **एस** - ભોગોની લાલસા ન રાખવાવાળા પુરૂષ **वीरे** - વીર છે અને **पसंसिए** - દેવો દ્વારા પણ તેની પ્રશંસા કરાય છે, **जे** - જે **आयाणाए** -સંયમથી **ण णिविज्जइ** - નથી કંટાળતા તે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ છે, આ ગૃહસ્થ **मे** - મને **ण** - નથી **देइ** - આપતા, **ण कुप्पिज्जा** - આ

જાણીને તેની ઉપર ક્રોધ ન કરવો જોઈયે, અથવા ગૃહસ્થથી **थोवं** - થોડો આહાર **लद्धुं** - મળવાથી **ण खिंसए** - તેની નિંદા ન કરવી જોઈયે, **पडिसेहिओ** - ગૃહસ્થ દ્વારા નિષેધ કરવા છતાં અર્થાત્ 'મારા ઘરે આવતા નહીં' આ પ્રકારે ના કહેવા છતાં **परिणमिज्जा** - તે ગૃહસ્થના ઘરથી પાછો વળી જાય અર્થાત્ તેના ઘરે જાય નહીં, **एयं** - આ પ્રમાણે **मोणं** - મુનિના વ્રતનું **समणुवासिज्जासि** - આચરણ કરવું જોઈયે. **त्ति बेमि** - **पूर्ववत्**

ભાવાર્થ :- વિષયભોગોને જીતવાવાળો પુરૂષ સાચો વીર છે. તેની પ્રશંસા ઈન્દ્રાદિ દેવો પણ કરે છે. તે પુરૂષ સંયમાનુષ્ઠાનોમાં ક્યારે પણ ઉદાસીનતાવાળો નથી થતો પણ ઉત્સાહ સાથે સંયમપાલન કરે છે.

સંયમ પાલનમાં તત્પર સાધુ કોઈ ગૃહસ્થના ઘરે ભિક્ષાદિના નિમિત્તથી જાય ત્યારે તે ગૃહસ્થની પાસે દાન આપવા યોગ્ય સંપૂર્ણ સામગ્રી હોવા છતાં દાન ના આપે તો સાધુ તેના પર ક્રોધ કરે નહીં, જો તે ગૃહસ્થ થોડું દાન આપે તો તેની નિન્દા નકરે, અથવા કોઈ ગૃહસ્થ સ્વયંના ઘરમાં સાધુને આવવાની ના પાડે તો સાધુ તરત જ ત્યાંથી પાછો વળી જાય. તે મુનિઓનો આચાર છે. મુનિએ આ આચારનું દ્રઢતા પૂર્વક પાલન કરવું જોઈએ ॥ ૮૫ ॥

भावार्थ :- विषय भोगों को जीत लेने वाला पुरूष सच्चा वीर है। उसकी प्रशंसा इन्द्रादि देव भी करते हैं। वह पुरूष संयमानुष्ठान से कभी उदासीन नहीं होता बल्कि उत्साह के साथ संयम का पालन करता है।

संयम पालने में तत्पर साधु किसी गृहस्थ के पास दान योग्य सम्पूर्ण सामग्री के होते हुए भी यदि वह साधु को दान न देवे तो साधु उस पर क्रोध न करे। यदि वह गृहस्थ थोड़ा दान दे तो साधु उसकी निन्दा न करे तथा यदि कोई गृहस्थ अपने घर में आने से साधु को मना कर दे तो साधु उसके घर से तुरन्त लौट जाय। यह मुनि का आचार है। मुनि को इस आचार का दृढ़ता के साथ पालन करना चाहिए ॥ ८५ ॥

पंचम उद्देशकः

त्यक्तभोगेन संयमदेहपालनार्थं लोकनिश्रया विहर्तव्यम्, लोकश्चाऽऽत्मीयपरिवारार्थमारम्भे प्रवृत्तस्तत्र साधुना वृत्तिरन्वेषणीयेति दर्शयति -

जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं लोगस्स कम्म-
समारम्भा कज्जंति, तंजहा - अप्पणो से पुत्ताणं
धूयाणं सुण्हाणं णाइणं धाईणं राईणं दासाणं दासीणं
कम्मकराणं कम्मकरीणं आएसाए पुढो पहेणाए
सामासाए पायरासाए, संणिहिसंणिचओ कज्जइ,
इहमेगेसिं माणवाणं भोयणाए ॥ ८६ ॥

यैर्यद् वा इदं - सुखदुःखप्राप्तिपरिहारत्वमुद्दिश्य विरूपरूपैः शस्त्रैः लोकाय लोकेन वा कर्मसमारम्भाः - कृषिवाणिज्यादिरूपसंरम्भसमारम्भारम्भाः क्रियन्ते, तद्यथा-आत्मने-शरीराय, तस्य पुत्रेभ्यः, दुहितृभ्यः, स्नुषाभ्यः, ज्ञातिभ्यः, धात्रीभ्यः, राजभ्यः, दासेभ्यः, दासीभ्यः, कर्मकरेभ्यः, कर्मकरीभ्यः, आदेशाय-प्राघूर्णकाय, पृथक् पृथक् पुत्रादिभ्यः प्रहेणकार्थ - खाद्योपायनार्थं, श्यामाशाय - रजनीभोजनाय, प्रातराशाय सन्निधिसन्निचयः क्रियते इहैकेषां मानवानां भोजनाय। अतस्तस्मिन् लोके साधुर्वृत्तिमन्वेषयेदिति ॥८६॥

अन्वयार्थ :- **जं** - જેઓએ **इणं** - આ **लोगस्स** - જગત્નું સાચું સ્વરૂપ નથી જાણ્યું તે લોકો સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખના નાશને માટે **विरूवरूवेहिं** - વિવિધ પ્રકારના **सत्थेहिं** - શસ્ત્રો દ્વારા **कम्मसमारंभा** - કર્મોનો આરંભ **कज्जंति** - કરે છે. **तं जहा** - જેમ કે **से** - લોકો સ્વયંના **पुत्ताणं** - પુત્રોને માટે **धूयाणं** - પુત્રિઓં માટે **सुण्हाणं** - પુત્રવધુઓ માટે **णाईणं** - જ્ઞાતિજનો માટે **धाईणं** - ધાવમાતા માટે **राईणं** - રાજાને માટે **दासाणं** - નોકરને માટે **दासीणं** - નોકરાણી માટે **कम्मकराणं** - કર્મચારિયોં માટે **कम्मकरीणं** - કર્મચારિણિયોં માટે **आएसाए** - અતિથિયોં માટે **पुढो पहेणाए** - સ્વયંના સંબંધિયોને ત્યાં મોકલવા માટે **सामासाए** - સાંજના ખાવા માટે **पायरासाए** - સવારમાં ખાવા માટે **संणिहिसंणिचओ** - ખાવાના પદાર્થોના તથા ભોગવવા યોગ્ય પદાર્થોના સંચય કર્યા કરતા હોય છે તથા **इहं** - આ લોકમાં **एगेसिं** - કેટલાક **माणवाणं** - મનુષ્યોના **भोयणाए** - ભોજનને માટે વસ્તુઓનો સંગ્રહ-સંચય કરે છે.

ભાવાર્થ - ગૃહસ્થ લોકો સ્વયં માટે અને પુત્ર-પુત્રી આદિ પરિવાર માટે ભોજન બનાવે છે.

સાધુઓએ તે ગૃહસ્થના ત્યાંથી ભિક્ષાવૃત્તિ (ગોચરી) દ્વારા આહારાદિ લાવીને સંયમ જીવનનો નિર્વાહ કરવો જોઈયે ॥ ૮૬ ॥

भावार्थ :- गृहस्थ लोग अपने लिए और पुत्र, पुत्री, स्त्री आदि परिवार वर्ग के लिए भोजन बनाते हैं। साधु को उनके यहां से भिक्षा वृत्ति द्वारा आहारादि लाकर संयम जीवन का निर्वाह करना चाहिए ॥ ८६ ॥

किं भूतेन साधुना कथं वृत्तिरन्वेषणीयेत्याह -

समुट्ठिए अणगारे आरिए आरियपण्णे आरि-
यदंसी अयं संधित्ति अदक्खु, से णाईए णाइयावए
णाइयंते समणुजाणइ, सव्वामगंधं परिण्णाय
णिरामगंधो परिव्वए ॥ ८७ ॥

समुत्थितः अनगार आर्यः - चारित्रार्हः आर्यप्रज्ञ आर्यदर्शी अयं संधिः सर्वाः प्रत्युपेक्षणादिक्रिया अन्योन्याऽऽबाधयाऽऽत्मीय-कर्तव्यकाले करोतीत्यर्थः, अयं संधिमदक्खु इति पाठान्तरमाश्रित्य अयं-साधुः सन्धि - कर्तव्यासरं अद्राक्षीत्, स नाददीत अकल्प्यं, सइंगालं सधूमं वा नाऽद्याद् वा नाऽऽदापयेत् नाऽऽदयेद् वा । आददानं अदन्तं वा न समनुजानीयात् । सर्वामगन्धमूआमम्- अपरिशुद्धम् एतेन विशुद्धकोटिरूपात्ता, गन्धः- पूतिरित्यनेनाऽविशुद्धकोटिग्रहणं, तत्सर्वं परिज्ञाय निरामगन्धः परिव्रजेदिति ॥८७॥

अन्वयार्थ :- **समुट्ठिए** - संयम मार्गमां उद्यमवंत - प्रयत्नशील **अणगारे** गृहबंधनथी रहित **आरिए** - आर्य **आरियपण्णे** - आर्य बुद्धिवाळा **आरियदंसी** - आर्यदर्शी **अयंसंधि त्ति** - समयने अनुकुळ कार्य करवावाळा अने **अदक्ख** - जेओए परमार्थ तत्त्वने देखेल छे **से** - आवो साधु **णाईए** - अकल्पनीय आहारादि पदार्थने स्वयं ग्रहण न करे अने **णाइयावए** - बीजाओ पासे पण ग्रहण न करावे तथा **आइयंते** - ग्रहण करतो होय एवाने **न समणुजाणइ** - सारो न समजे अर्थात् अनुमोदन न करे, **सव्वामगंधं** - बधी जातना अशुद्ध अने औदेशिक आदि आहारने **परिण्णाय** - ज्ञपरिज्ञा द्वारा विशुद्धकोटि अने अविशुद्धकोटि जाणीने तथा प्रत्याख्याम परिज्ञा द्वारा अकल्प्यनो त्याग करीने **णिरामगंधो** - निर्दोष आहारने ग्रहण करतो एवो साधु **परिव्वए** - विचरे (विहार करे).

भावार्थ - पुत्र-स्त्री आदिना बंधनथी रहित, संयम पालन करवामां तत्पर एवा मुनि अशुद्ध अने आधाकर्मादि दोषथी रहीत आहारने ग्रहण करता विहार करे ॥ ८७ ॥

भावार्थ :- पुत्र कलत्रादि के बन्धन से रहित, संयम का पालन करने में तत्पर मुनि अशुद्ध तथा आधाकर्मादि दोषों से रहित आहार को ग्रहण करता हुआ विचरे ॥ ८७ ॥

अनन्तरोक्तसूत्रे "निरामगन्धो परिव्रजेदित्युक्तं तत्र व्याख्यान्तरेण आमग्रहणेन हननकोटित्रयं गन्धग्रहणेन च पचनकोटित्रिकमुपात्तं क्रयणकोटित्रिकं तु पुनः स्वरूपेणैवोच्यते-

अदिस्समाणे कयविक्कएसु, से ण किणे ण किणावए किणंतं ण समणुजाणइ, से भिक्खू कालण्णे बलण्णे मायण्णे खेयण्णे खणयण्णे विणयण्णे ससमयण्णे परसमयण्णे भावण्णे परिग्गहं अममायमाणे कालाणुट्ठाई अपडिण्णे ॥ ८८ ॥

अदृश्यमान आकिञ्चन्यात् यदिवा अदिश्यमानः क्रीतकृताऽपरिभोगात् क्रयविक्रययोः स न क्रीणीयात् न क्रापयेत् क्रीणन्तं न समनुजानीयात् स भिक्षुः कालज्ञो बलज्ञः छान्दसत्त्वद्दीर्घत्वं मात्रज्ञः खेदज्ञः क्षैत्रज्ञो वा क्षणज्ञो विनयज्ञः स्वसमयपरसमयज्ञो भावज्ञः परिग्रहम् अममायमानः- मनाऽप्यनाददानः कालानुष्ठायी अप्रतिज्ञः - कषायप्रधानप्रतिज्ञारहितः अनिदानो वेति ॥८८॥

अन्वयार्थ :- **कयविक्कएसु** - ખરીદવું અને વેચવું એના વ્યવહારમાં **अदिसमाणे** - ન દેખાતો હોય એવો અર્થાત્ ક્રય-વિક્રય આદિ કાર્યોથી નિવૃત્ત સાધુ **ण किणे** - સ્વયં કોઈ વસ્તુ ન ખરીદે **ण किणावए** - બીજાઓ પાસે પણ ન ખરીદાવડાવે તથા **किणंतं** - ખરીદતા એવાને **ण समणुजाणिइ** - સારો ન સમજે. **से** - તે **भिक्खू** - સાધુ **कालण्णे** - કાળને જાણવવાળો **बलण्णे** આત્મબળ ને જાણવાવાળો **मायण्णे** - માત્રા અર્થાત્ પ્રમાણને જાણવાવાળો **खेयण्णे** - ખેદજ્ઞ **खणयण्णे** - અવસરને જાણવાવાળો **विणयण्णे** - વિનયને જાણવાવાળો **ससमयण्णे** - સ્વસમય - સ્વસિદ્ધાન્તને જાણવાવાળો **परसमयण्णे** - પરસમય પરસિદ્ધાન્તને જાણવાવાળો અને **भावण्णे** - ભાવને જાણવાવાળો છે. તે સાધુ **परिग्गहं** - પરિગ્રહમાં **अममायमाणे** - મૂર્છાવાળો ન થતો એવો અર્થાત્ પરિગ્રહના મમત્વને ત્યાગ કરીને **कालाणुट्ठाई** - કાલાનુસાર અનુષ્ઠાન કરે અને **अपडिण्णे** - કોઈ પણ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા અર્થાત્ નિયાણા ન કરે.

ભાવાર્થ - સાધુ ક્રય-વિક્રય એટલે વસ્તુ ખરીદવી અને વેચવી એ કાર્ય કરે નહી. પરંતુ ક્રય-વિક્રયના સાધનભૂત દ્રવ્યથી રહીત થઈને વિચરે, આવો સાધુ કાલ-આત્મબલ-માત્રા-ખેદ-અવસર-વિનય અને સ્વસિદ્ધાન્ત તથા પરસિદ્ધાન્તને જાણવાવાળા હોય છે. સાધુઓએ કોઈ પણ પ્રકારના નિયાણા અને તેવી રાગદ્વેષ પૂર્વકની પ્રતિજ્ઞા (જેથી સ્વ-પરની હાની થાય) નહીં કરવી જોઈયે ॥ ૮૮ ॥

भावार्थ :- साधु क्रय किक्रय यानी कोई भी वस्तु खरीदना या बेचना, यह कार्य न करे किन्तु क्रय विक्रय के साधनभूत द्रव्य से रहित होकर विचरे। ऐसा साधु काल, आत्मबल, मात्रा, खेद, अवसर, विनय और स्वसिद्धान्त तथा परसिद्धान्त को जानने वाला होता है। साधु को किसी प्रकार नियाणा और ऐसी प्रतिज्ञा, (जिससे स्वपर की हानि हो), नहीं करनी चाहिए ॥ ८८ ॥

अनेषणीयग्रहणभोगोपभोगप्रतिज्ञा च रागद्वेषाभ्यां भवत्यतस्तां छित्त्वा परिव्रजतीत्याह -

दुहओ छित्ता णियाइ, वत्थं पडिग्गहं कंबलं
पायपुंछणं ओग्गहं च कडासणं एएसु चेव जाणिज्जा
॥ ८९ ॥

द्विधा रागेण द्वेषेण वा प्रतिज्ञा तां छित्त्वा नियाति-नियतं याति, वस्त्रं पतद्ग्रहं कम्बलं पादपुञ्छनं, अवग्रहः-वसतिश्च कटाऽऽसनम् एतेषु - स्वारम्भप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु चैव जानीयात्-निर्दोषचर्यया परिव्रजेदिति भावः ॥८९॥

अन्वयार्थ :- **दुहओ** - રાગ અને દ્વેષ બન્નેથી કરાય તેવી પ્રતિજ્ઞાને **छित्ता** - ત્યાગ કરીને **णियाइ** - જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગના અનુષ્ઠાનમાં અથવા સંયમના અનુષ્ઠાનમાં નિયત ગતિ કરવી જોઈયે. **वत्थं** - વસ્ત્ર **पडिग्गहं** - પાત્રા **कंबलं** - કામળી **पायपुंछणं** - પાદ પ્રોચ્છન એટલે રજોહરણ **च** - અને **ओग्गहं** - અવગ્રહ **चेव** - તથા **कडासणं** - કટાસણું એટલે સંથારો અને આસન **एएसु** - આમાં **जाणिज्जा** - ઉપયોગ રાખે એટલે કે શુદ્ધ ગ્રહણ કરે, અશુદ્ધ ગ્રહણ ન કરે.

ભાવાર્થ - રાગ - અને દ્વેષના કારણથી જે પ્રતિજ્ઞા કરાય છે તે પાપને ઉત્પન્ન કરવાવાળી છે. જેથી સાધુએ તેવી પ્રતિજ્ઞા ક્યારે પણ ન કરવી જોઈયે. હું જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગની અવશ્ય આરાધના કરીશ અને શાસ્ત્રોક્તરીતિથી સંયમનું પાલન કરીશ આવી પ્રતિજ્ઞાઓ સાધુએ કરવી જોઈયે. સાધુ સ્વયંના આવશ્યક પદાર્થોની શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિનો વિચાર રાખીને શુદ્ધ વસ્ત્રાદિને ગ્રહણ કરે અને અશુદ્ધને ગ્રહણ ન કરે ॥ ૮૯ ॥

भावार्थ :- राग और द्वेष के कारण जो प्रतिज्ञा की जाती है वह पाप को उत्पन्न करने वाली है। अतः साधु को वैसी प्रतिज्ञा कदापि न करनी चाहिए। 'मैं ज्ञान-दर्शन-चारित्र रूप मोक्ष मार्ग की अवश्य आराधना करूँगा एवं मैं शास्त्रोक्तरीति से संयम का पालन करूँगा' इत्यादि शुभ प्रतिज्ञाएँ साधु को करनी चाहिए। साधु अपने आवश्यक पदार्थों की शुद्धि और अशुद्धि का विचार रखता हुआ शुद्ध वस्त्रादि को ग्रहण करे और अशुद्ध को ग्रहण न करे ॥ ८९ ॥

एतेषु च स्वारम्भप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु परिव्रजन् यावल्लाभं गृह्णीयादुत कश्चिन्नियमोऽप्यस्ति ?

लद्धे आहारे अणगारो मायं जाणिज्जा, से जहेयं भगवया पवेइयं, लाभुत्ति ण मज्जिज्जा, अलाभुत्ति ण सोइज्जा, बहुं वि लद्धुं ण णिहे, परिग्गहाओ अप्पाणं अवसक्किज्जा ॥ ९० ॥

लब्धे आहारे मात्रां- परिमाणं जानीयात् यथैतत्-परिमाणं भगवता प्रवेदितं, किञ्च - लाभ इति न माद्येत्, अलाभ इति न शोचेत्, बह्वपि लब्ध्वा न निदध्यात् - आहारसन्निधिं न कुर्यात् अपरमपि वस्त्रपात्रादिकं संयमोपकरणातिरिक्तं न बिभृयादित्याह-परिग्रहात् आत्मानम् अवष्वष्केद्अपसर्पयेदिति ॥९०॥

अन्वयार्थ :- आहारे - આહાર **लद्धे** - પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ **अणगारो** - સાધુ **मायं** - માત્રા એટલે પરિમાણ (પ્રમાણ)ને **जाणिज्जा** - જાણે **जहा** - જેમ કે **से** - તે **इयं** - આહારનું પ્રમાણ **भगवया** - ભગવાને **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે. **लाभुत्ति** - લાભ થવા પર **ण मज्जिज्जा** - સાધુ અભિમાન ન કરે. **अलाभुत्ति** - લાભ ન થવા પર **ण सोइज्जा** - શોક કરે નહીં, **बहुं वि लद्धुं** - ઘણું પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ **ण णिहे** - સંચય (સંગ્રહ) સન્નિધિ ન કરે. **परिग्गहाओ** - પરિગ્રહથી **अप्पाणं** - સ્વયંને **अवसक्किज्जा** - દૂર રાખે.

ભાવાર્થ - આહાર-વસ્ત્ર-ઔષધિ આદિ લેતી વખતે સાધુ (પરિમિત) માપસર વસ્તુને ગ્રહણ કરે, જેથી તે ગ્રહણથી ગૃહસ્થ તે વસ્તુ ફરીથી બનાવવાના આરંભમાં પ્રવૃત્તિશિલ ન થાય. કોઈકવાર સાધુ આહારાદિ ન મળે તો આ પ્રમાણે શોક ન કરે ''હું કેવો અભાગિયો છું. જે સમસ્ત વસ્તુઓને આપવાવાળો દાતા વિદ્યમાન હોવા છતા હું કંઈ પ્રાપ્ત ન કરી શક્યો.'' અને આહારાદિ મળી જાય ત્યારે ગર્વ ન કરે ''હું કેટલો ભાગ્યશાળી છું'' પરંતુ સાધુ લાભાલાભમાં સમભાવ રાખે. યદિ જો કોકવાર સાધુને આહારાદિ ઘણા મળી જાય તો તેનો સંચય ન કરે સાધુ પાપના મૂલ કારણરૂપ પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ કરે અને સંયમના સાધનભૂત ધર્મોપકરણોમાં મૂર્ચ્છા - મમત્વ ન રાખે ॥ ૯૦ ॥

भावार्थ :- आहार, वस्त्र, औषधि आदि लेते समय साधु उतने ही परिमाण में वस्तु को ग्रहण करे जितने के ग्रहण से वह गृहस्थ फिर उस वस्तु को बनाने के आरम्भ में प्रवृत्त न हो । किसी समय साधु को आहारादि न मिले तो वह यह शोक न करे कि ''मैं कैसा अभागा हूँ जो समस्त वस्तुओं को देने वाले दाता के विद्यमान होते हुए भी मैं कुछ प्राप्त नहीं कर सकता ।'' आहारादि के मिल जाने पर गर्व भी न करे कि ''मैं बड़ा ही भाग्यवान् हुँ'' किन्तु साधु लाभालाभ में समभाव रखे । यदि कभी साधु को आहारादि बहुत मिल जाय तो उसका सञ्चय नहीं करे । साधु पाप के मूल कारण परिग्रह का सर्वथा त्याग करे और संयम के साधनभूत धर्मोपकरणों में मूर्च्छा - ममत्व न रखे ॥ ९० ॥

आह च-

अण्णहा णं पासए परिहरिज्जा, एस मग्गे
आरिएहिं पवेइए, जहित्थ कुसले णोवलिंपिज्जासि
त्तिबेमि ॥ ९१ ॥

अन्यथा - आचार्यसत्कामेदमुपकरणं न ममेत्यनेन प्रकारेण पश्यकः सन् परिग्रहं परिहरेत् - त्यजेत् । धर्मोपकरणं न परिग्रहायेति एष मार्ग आर्यैः प्रवेदित इति तथा विधेयं यथाऽत्र कुशल ! नोपलिम्पयेरिति ब्रवीमि ॥९१॥

अन्वयार्थ :- अण्णहा णं - અન્ય પ્રકારથી આ ઉપકરણો આચાર્યના છે, મારી માલિકીના નથી, આ પ્રમાણે **पासए** - દેખતો એવો સાધુ **परिहरिज्जा**-પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે **एस** - આ **मग्गे** - માર્ગ **आरिएहिं** - આર્ય પુરૂષો દ્વારા **पवेइए** - કહેલ છે. **जहित्थ** - જે પ્રકારે આ પાપરૂપ પરિગ્રહથી **णोवलिंपिज्जासि** - લેપાય નહીં તે પ્રકારે **कुसले** - કુશળ પુરૂષ કાર્ય કરે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ - સાધુ ધર્મોપકરણને અન્યથા બુદ્ધિથી દેખે અર્થાત્ તેને સંયમ પાલનમાં સાધન સમજે પરન્તુ તેમાં મમત્વ બુદ્ધિ ન રાખે. કુશલ અર્થાત્ વિવેકી પુરૂષ શાસ્ત્રોકતરિતીથી સંયમનું પાલન કરે જેથી તેને પાપકર્મનો બંધ ન થાય, બાંધેલા કર્મોની નિર્જરા કરી મોક્ષની શીઘ્ર પ્રાપ્તિ થાય. ॥ ૯૧ ॥

भावार्थ :- साधु धर्मोपकरणों को अन्यथाबुद्धि से देखे अर्थात् उनको संयमपालन का साधन समझे किन्तु उसमें ममत्व बुद्धि न रखे । कुशल अर्थात् विवेकी पुरूष शास्त्रोक्तरीति से संयम का पालन करे जिससे उसे पाप कर्म का बन्ध न हो, प्रत्युत कर्मों की निर्जरा होकर मोक्ष की शीघ्र प्राप्ति हो ॥ ९१ ॥

परिग्रहमूलं च शब्दादिपञ्चगुणानुगामिनः कामाः, तेषां चोच्छेदः असुकरो यत आह -

कामा दुरइक्कमा, जीवियं दुप्पडिवूहगं, काम-
कामी खलु अयं पुरिसे, से सोयइ जूरइ तिप्पइ
परितप्पइ ॥ ९२ ॥

कामा दुरतिक्रमाः, जीवितं संयमजीवितं वा दुष्प्रतिबृंहकं - कामानुषक्तजनाऽन्तर्वर्तिना दुःखेन वृद्धिं नीयते, दुःखेन निष्कलङ्कसंयमः प्रतिपाल्यत इति; कामकामी कामाभिलाषी खलु अयं पुरूषः अविरतचेताः शोचति - शोकमनुभवति शोचते वा - प्रलपति वा, जूर्यते - हृदयेन खिद्यते, तेपते - मर्यादतो भ्रश्यति तथा शारीरमानसैर्दुःखैः परितप्यते पश्चातापं वा करोति ॥९२॥

अन्वयार्थ :- कामा - કામને (કામ ભોગોને) **दुरइक्कमा** - જીતવું ઘણું કઠીન છે. **जीवियं** - જીવન **दुप्पडिवूहगं** - વધારી શકાતું નથી. **कामकामी** - કામભોગોની લાલસા - ઈચ્છા રાખવાવાળા **अयं** - આ **पुरिसे** - પુરૂષ **खलू** - નિશ્ચયથી **सोयइ** - શોક કરે છે **जूरइ** - ખેદ કરે છે **तिप्पइ** - મર્યાદાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે **परितप्पइ** - પશ્ચાતાપ કરે છે.

ભાવાર્થ - અનાદિકાલના અભ્યાસના કારણથી કામભોગોને જીતવા ઘણા કઠીન છે. કામભોગોની લાલસાવાળા પુરૂષને જ્યારે ઈષ્ટપદાર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી અથવા તેનો વિયોગ થાય છે ત્યારે તે અત્યંત શોક કરે છે. હૃદયમાં મોટા ખેદનો અનુભવ કરે છે. શારિરીક તથા માનસીક દુ:ખોથી પીડિત રહે છે. કામાસકત મનુષ્ય જયાંસુધી યુવાવસ્થામાં રહે છે ત્યાં સુધી તે યૌવન અને ધનના મદથી અંધ થઈને દુરાચાર સેવન

કરે છે. પરન્તુ જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે મૃત્યુને નજદીક દેખી અત્યંત પશ્ચાતાપ કરે છે. અતઃ વિવેકી પુરૂષોએ પહેલેથીજ વિચાર કરી એવું કાર્ય કરવું જોઈયે જેથી ભવિષ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારનો પશ્ચાતાપ કરવો ન પડે ॥ ૯૨ ॥

भावार्थ :- अनादि काल से अभ्यस्त होने के कारण कामभोगों का जीतना बड़ा कठिन है। कामभोगों की लालसा रखने वाले पुरूष को जब इष्ट पदार्थ की प्राप्ति नहीं होती अथवा उसका वियोग हो जाता है तब वह अत्यन्त शोक करता है, खेद अनुभव करता है, शारीरिक और मानसिक दुःखों से पड़ित रहता है कामासक्त मनुष्य जब तक युवा रहता है तब तक वह यौवन और धन के मद से अन्ध होकर दुराचार का सेवन करता है परन्तु जब वृद्धावस्था आती है तब वह मृत्युकाल को निकट देख कर अत्यन्त पश्चात्ताप करता है। अतः विवेकी पुरूष को पहेले से ही सोच विचार कर ऐसा कार्य करना चाहिए जिससे भविष्य में किसी तरह का पश्चात्ताप न करना पड़े ॥ ९२ ॥

कः पुनरेवं न शोचत इत्याह -

आययचक्खू लोगविपस्सी लोगस्स अहोभागं जाणइ, उड्ढं भागं जाणइ, तिरियं भागं जाणइ, गड्ढिए लोए अणुपरियट्टमाणे, संधिं विइत्ता इह मच्चिएहिं, एस वीरे पसंसिए जे बद्धे पडिमोयए, जहा अंतो तहा बाहिं जहा बाहिं तहा अंतो, अंतो पूइ देहंतराणि पासइ पुढो वि सवंताइं पंडिए पडिलेहाए ॥ ९३ ॥

ऐहिकामुष्मिकापायदर्शित्वात् आयतचक्षुः लोकविदर्शी लोकस्य अधोभागं जानाति, ऊर्ध्वभागं जानाति, यदि वा गृद्धान् लोके-संसारे पश्येत्युपदेशः। मर्त्येषु एव-मनुष्येष्वेव सन्धिं- ज्ञानादिकं भावसन्धिं सम्पूर्णं विदित्वा यो विषयकषायादीन् परित्यजति एष वीरः प्रशंसितो यश्च बद्धान् प्रतिमोचयति, यथा अन्तः-भावबन्धनमष्टप्रकारकर्मनिगडनं विषयाभिष्वङ्गं वा तथा बहिर्बन्धुबन्धनं मोचयति। बहिर्यथा तथाऽन्तरपि। अन्तोऽन्तः पूतिदेहान्तराणि - इह मांसमिह रुधिरमिह मेदो मज्जा चेत्येवमादि पश्यति पृथक् पृथक् अपि स्रवन्ति, अपि शब्दात् कुष्ठाद्यवस्थायां यौगपद्येनापि स्रवन्तीति पण्डितः प्रत्युपेक्षेत। ॥९३॥

अन्वयार्थ :- आययचक्खू - દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા તથા लोगविपस्सी - લોકના સ્વરૂપને દેખવાવાળો પુરૂષ लोगस्स - લોકના अहोभागं - અધો ભાગને जाणइ - જાણે છે उड्ढभागं - ઉર્ધ્વભાગને जाणइ - જાણે છે અને तिरियं भागं - તિર્છા ભાગને जाणइ - જાણે છે.

गड्ढिए - વિષયભોગમાં આસક્ત પ્રાણી **लोए** - સંસારમાં **अणुपरियट्टमाणे** - પરિભ્રમણ કરે છે, આ પ્રમાણે તે જાણે છે **इह** - આ **मच्चिएहिं** - મનુષ્ય જન્મમાંજ **संधिं** - સંધિ અર્થાત્ જ્ઞાનાદિકની પ્રાપ્તિના અવસરને આ **विइत्ता** - જાણીને, જે વિષય - કષાયોનો ત્યાગ કરી દે છે **एस** - તે **वीरे** - વીર છે અને તે **पसंसिए** - પ્રશંસનીય છે **जे** - જે તે, સ્વયં કર્મોથી મુક્ત થઈને **बद्धे** - કર્મોથી બંધાયેલ બીજા જીવોને **पडिमोयए** - મુક્ત કરાવવામાં સમર્થ થાય છે. તે પુરૂષ **जहा** - જેમ **अंतो** - અંદરના બંધનોને તોડે છે **तहा** - તેમ જ **बाहिं** - બહારના બંધનોને પણ તોડે છે અને **जहा** - જેમ તે **बाहिं** - બંધુ - બાંધવોના સંબંધરૂપ બહારના બંધનોને તોડે છે **तहा** - તેમ જ **अंतो** - કષાય આદિ આંતરિક બંધનોને પણ તોડે છે. તે **अंतो अंतो** - શરીરના અંદરના **पूइ देहंतराणि** - અપવિત્ર પદાર્થોને તથા દેહની અવસ્થાઓને **पासइ** - દેખે છે. તથા **पुढो वि** - અલગ અલગ **सवंताइं** - મળમૂત્ર આદિ અપવિત્ર પદાર્થોને વહાવવાવાળી ઈન્દ્રિયોને દેખે છે. જેથી **पंडिए** - પંડિત પુરૂષ **पडिलेहाए** - આ શરીરના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણે, જાણી વમેલા ભોગોમાં પાછો લપટાય નહીં.

ભાવાર્થ - જે દિર્ઘદૃષ્ટીવાળા અને સંસારના સ્વરૂપને જાણવાવાળા પુરૂષ છે તે આ વાતને જાણે છે કે સંસારી પ્રાણી કામભોગની પ્રાપ્તિ માટે વિવિધ પ્રકારના સાવદ્ય કાર્ય કરીને તેના ફલ ભોગવવા માટે સદા સંસારચક્રમાં ફર્યા કરે છે.

જ્ઞાનાદિ (ભાવસંધિ) મનુષ્યભવમાં જ પૂર્ણ રૂપથી પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા ભવોમાં થતી નથી એટલે આ વિષયને જાણીને જે વિવેકી મનુષ્ય વિષયકષાયોનો ત્યાગ કરી દે છે તે જ પુરૂષ આ જગતમાં ખરેખર વીર છે. તથા જે પુરૂષ દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બન્ને પ્રકારના બંધનોથી સ્વયં મુક્ત થઈને બીજા જીવોને પણ બંધનથી મુક્ત કરવા માટે ઉપદેશ કરે તે વીર છે.

આ શરીરના અલગ અલગ ઈન્દ્રિયરૂપી નવદરવાજામાંથી અપવિત્ર અને દુર્ગંધિ પદાર્થ નિકળ્યા જ કરે છે. અપવિત્ર પદાર્થોથી પૂર્ણ અને નાશવંત એવા આ શરીરના તત્ત્વને જાણીને પંડિત પુરૂષ તેમાં રાગ નથી કરતા પરન્તુ તે શરીરાદિ સમસ્ત પદાર્થોમાંથી મમત્વ ત્યાગ કરીને શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે છે. ॥ ૯૩ ॥

भावार्थ :- ज्ञानादि भावसन्धियाँ मनुष्य भव में ही पूर्ण रूप से प्राप्त होती है, दूसरे भवों में नहीं होती है। अतः इस विषय को जान कर जो विवेकी मनुष्य विषय कषायों का त्याग कर देती है वही पुरूष इस जगत् में वास्तविक वीर है तथा जो पुरूष द्रव्य और भाव दोनों प्रकार के बन्धनों से स्वयं मुक्त होकर दूसरे जीवों को भी बन्धन से मुक्त होने का उपदेश करता है वही पुरूष वीर है।

इस शरीर के इन्द्रिय रूपी नौ दरवाजे हैं। उन में से अलग-अलग अपवित्र और दुर्गन्ध पदार्थ ही

निकलते रहते हैं। ऐसे अपवित्र पदार्थों से पूर्ण और नश्वर इस शरीर के तत्त्व को जान कर पण्डित पुरूष इसमें राग नहीं करता है किन्तु वह शरीरादि समस्त पदार्थों में ममत्व त्याग कर शुद्ध संयम का पालन करता है ॥ १३ ॥

तदेवं पूतिदेहान्तराणि पश्यन् पृथगपि स्रवन्ति इति एवं प्रत्युपेक्ष्य किं कुर्यादित्याह-

से मइमं परिण्णाय मा य हु लालं पच्चासी,
मा तेसु तिरिच्छमप्पाणमावायए, कासंकसे खलु अयं
पुरिसे, बहुमाई कडेण मूढे, पुणो तं करेइ लोहं वेरं
वड्ढेइ अप्पणो, जमिणं परिकहिज्जइ इमस्स चेव
पडिवूहणयाए, अमरायइ महासड्ढी अट्टमेयं तुं पेहाए
अपरिण्णाए कंदइ ॥ १४ ॥

स मतिमान् देहस्वरूपं कामस्वरूपं च परिज्ञाय मा च लालां निर्गतामपि बालः पुनरश्नाति एवं त्वं त्यक्तान् भोगान् मा प्रत्यशान, प्रत्याशी-प्रत्यशनशीलः, सन् मा तेषु-ज्ञानादिषु तिरश्चिनं-प्रतिकूलम् आत्मानमापादयेः, यतः कासंकाससः - इदमहमकार्षम् इदं करिष्ये इत्येवं किंकर्तव्यतामूढः प्राकृतशैल्या कासंकासः दधिघटिकाद्रमकवत् अथवा कस्यते-हिंस्यतेऽस्मिन्निति कासः-संसारस्तदभिमुखं कषति यातीति कासंकषः। खलु अयं पुरूषो बहुमायी कृतेन मूढः मम्मणवणिक्वत् पुनस्तत् परवञ्चनबुद्धया लोभाद्यनुष्ठानं करोति, अथवा लोभं करोति तथा वैरं वर्धते आत्मनः। यदिदं प्राणघातादिनाऽऽत्मनो वैरं वर्धते तद् अस्य-विशरारोः शरीरस्यैव परिबृंहणार्थ- पुष्ट्यर्थं जीवः प्राणिघातादिकाः क्रियाः करोतीति, यदिवा यदिदं उपदेशप्रायं पौनःपुन्येन मया परिकथ्यते तदस्य-संयमस्यैव परिबृंहणार्थं-स्फात्यर्थमिति। किञ्च-स कासंकासः अमरायते-अजरामरदत् क्रियासु प्रवर्तते यतो महाश्रद्धी भोगेषु तदुपायेषु वा महतीश्रद्धावान्। अत एव आर्तः। आर्तमेतं तु प्रेक्ष्य कामार्थयोर्मनो न विधेयमिति। पुनः अमरायमाणो भोगश्रद्धावान् कामस्वरूपं तद्विपाकं वाऽपरिज्ञाय क्रन्दत इति ॥१४॥

अन्वयार्थ :- **से** - તે ઉપરોક્ત **मइमं** - બુદ્ધિમાન પુરૂષ **लालं** - લાલા એટલે મોઢાની લાળને **मा पच्चासी** - ન ખાય, અર્થાત્ ત્યાગ કરેલા કામભોગોની ફરીથી અભિલાષા ન કરે, **अप्पाणं** - સ્વયંની આત્માને **तेसु** - સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિથી **तिरिच्छं** - પ્રતિકૂલ **मा आवायए** - ન થવા દે, **अयं** - આ **पुरिसे** - પુરૂષ અર્થાત્ સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિથી પ્રતિકૂલ જવાવાળો પુરૂષ **खलु** - નિશ્ચયથી **कासंकसे** - સંસારચક્રને વધારે છે તથા **बहुमाई** - ઘણી માયા કરે છે અને **कडेण मूढे** - કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈને દુ:ખ ભોગવે છે. **पुणो**

- ફરીથી **तं** - તે **लोहं करेइ** - વારંવાર કરેલા પાપોથી મમ્મણની જેમ લોભ કરે છે અને જીવોની સાથે **अप्पणो** - સ્વયંની આત્મા નો **वेरं** - વૈર **वड्ढेइ** - વધારે છે, અજ્ઞાની જીવ **इमस्स** - આ નાશવંત શરીરની **पडिवूहणाए** - વૃદ્ધિને માટે પ્રાણાતિપાત આદિ કરે છે **अमरायइ** - તે દેવતાની માફક હંમેશા યુવાન અથવા અજરામર રહેવાની ચાહના કરે છે **महासड्ढी** - વિષય ભોગોમાં મોટી શ્રદ્ધા રાખવાવાળો અર્થાત્ વિષયાસક્ત પુરૂષ **अट्टं** - આર્ત્ત એટલે દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે. **एयं** - આ **पेहाए** - દેખીને બુદ્ધિવાળો પુરૂષ ભોગની ઈચ્છા ન કરે, **अपरिण्णाय** - જે પુરૂષ વિષયભોગોના પરિણામને ન જાણીને તેમાં આસક્ત રહે છે **ते कंदइ** - તેનાથી પેદા થયેલ દુઃખોને પ્રાંપ્ત કરીને રડે છે, વિષયભોગોના કટુ પરિણામને દેખાડવાને માટે **जमिणं** - આ **परिकहिज्जइ** - વારંવાર ઉપદેશરુપ કથન કરાય છે.

ભાવાર્થ - બુદ્ધિમાન પુરૂષ વિષયભોગોના કટુ પરિણામને જાણીને તેનો ત્યાગ કરી દે અને એ ત્યાગ કરેલા વિષયોને ફરીવાર ભોગવવાની ઈચ્છા ના કરે. જેમ બાળક અવિવેકી હોવાના કારણથી સ્વયંના મુખમાંથી નિકળતી બહાર લટકતી લાળને ચાટી જાય છે એ પ્રમાણે અવિવેકી પુરૂષ વિષયભોગોનો ત્યાગ કરી ફરીથી તેને ભોગવવાની ઈચ્છા કરે છે. એટલે શાસ્ત્રકાર ઉપદેશ દ્વારા કહે છે વિષયભોગોનો ત્યાગ કરી ફરીથી તેનું ઉપાર્જન કરે તે મોઢામાંથી નિકળેલ ઉલ્ટી (વમન) ને ખાવાવાળો અતિઘૃણાપાત્ર પુરૂષ છે. કામી પુરૂષ સ્વયંને દેવતા સમાન અજર - અમર માનતો એવો વિષયોમાં આસક્ત રહે છે. પરન્તુ કામસેવનથી તેના દુઃખોમા વૃદ્ધિ થાય છે. એટલે વિવેકી પુરૂષોએ કામભોગોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ ॥ ૯૪ ॥

भावार्थ :- बुद्धिमान् पुरूष विषयभोगों के कटु परिणाम को जान कर उनका त्याग कर देवे और उन त्यागे हुए विषयों को फिर भोगने की इच्छा न करे। जैसे बालक लटकते हुए लार को खा जाता है उसी तरह अविवेकी पुरूष विषय भोगो को त्याग कर भी फिर उसे भोगने की इच्छा करता है। अतः शास्त्रकार उपदेश करते हैं कि - विषय भोग को त्याग कर फिर उसका उपार्जन मत करो, क्योंकि जो ऐसा करता है वह वमन को खाने वाला अतिघृणित पुरूष है। कामी पुरूष अपने आपको देवता के समान अजर अमर मानता हुआ विषयों में आसक्त रहता है किन्तु काम सेवन से उसके दुःख की वृद्धि ही होती है। अतः विवेकी पुरूषों को काम भोगों का सर्वथा त्याग कर देना चाहिए ॥ १४ ॥

तदेवम् अनेकधा कामविपाकमुपदर्श्य उपसंहरति-

से तं जाणह जमहं बेमि, तेइच्छं पंडिए पवयमाणे
से हंता छित्ता भित्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उद्दवइत्ता,
अकडं करिस्सामित्ति मण्णमाणे, जस्स वि यं णं

करेइ, अलं बालस्स संगेणं, जे वा से कारइ बाले,

ण एवं अणगारस्स जायइ ॥ १५ ॥ त्ति बेमि ॥

तत्-तस्मात् तम्-उपदेशं कामपरित्यागविषयं जानीत यमहं ब्रवीमिचिकित्सां - कामचिकित्सां व्याधिचिकित्सां वा पण्डितः - पण्डिताभिमानी प्रवदन् स हन्ता-जीवोपमर्दकः छेत्ता भेत्ता लुम्पयिता विलुम्पयिता अपद्रावयिता अकृतं-यदपरेण न कृतं कामचिकित्सनं व्याधिचिकित्सनं वा तदहं करिष्यामीति मन्यमानः, यस्यापि चाऽन्यस्य करोति, अलं-पर्याप्तं तस्य बालस्यं सङ्गेन, यो वैतत् कारयति बालस्तस्यापि सङ्गेनाऽलम्, न एवं कामचिकित्सोपदेशदानं करणं वा अनगारस्य जायते-कल्पते इति ब्रवीमि ॥१४॥

अन्वयार्थ :- શાસ્ત્રકાર કહે છે કે કામભોગ - વિષયો દુઃખના કારણ છે **से** - એટલે **तं** - આ વાતને **जाणह** - સમજો **जं** - જે **अहं** - હું **बेमि** - કહું છું, **तेइच्छं** - કામભોગની ચિકીત્સાનો **पवयमाणे** - ઉપદેશ આપવાવાળો **पंडिए** - પંડિતાભિમાની - સ્વયંને સ્વયં પંડિત માનવાવાળો અન્યતીર્થિ **से** - પ્રાણિયોને **हंता** - હણે છે **छित्ता** - તેના નાક-કાન આદિનું છેદન કરે છે **भित्ता** - સોય આદિથી તેના અંગોનું ભેદન કરે છે **लुंपइत्ता** - તેની ગાંઠ કાપે છે **विलुंपइत्ता** - તેને બંધન આદિ દ્વારા રોકે છે **उद्दवइत्ता** - તેઓના પ્રાણોને હરણ કરે છે, **अकडं** - જે કાર્ય બીજાઓએ નથી કરેલ તે કાર્ય **करिस्सामित्ति** - હું કરીશ, આ પ્રમાણે **मण्णमाणे** - માનતો એવો અજ્ઞાની પ્રાણિઘાતાદિ ક્રિયાઓ કરે છે અને **जस्स वि णं** - જેણે તે આ પ્રમાણે **करेइ** - ઉપદેશ આપે છે અને જેની કામચિકિત્સા કરે છે તેનું પણ અહિત છે. જેથી **बालस्स** - અજ્ઞાનીનો **संगेणं अलं** - સંગ પણ ન કરવો જોઈયે, **वा** - અને **जे** - જે **बाले** - અજ્ઞાની **से** - તે પ્રાણિયોની હિંસા દ્વારા **कारइ** - ચિકિત્સા કરાવે છે તેનું કાર્ય પણ ખરાબ છે, **एवं** - આ પ્રકારે હિંસા દ્વારા ચિકિત્સા કરવાનો ઉપદેશ અથવા ચિકિત્સા કરાવવી **अणगारस्स** - સાધુ ને **ण जायइ** - કલ્પતું નથી (ખપતું નથી) **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ - અજ્ઞાની જીવ સમજે છે કે ''બીજાઓએ જે કામભોગોની કે વ્યાધિની ચિકિત્સા આજ સુધી કરી નથી (દ્રવ્ય ઉપચાર) તે હું કરીશ'' આવું સમજીને તે સ્વયં પ્રાણીઘાત આદિ પાપકર્મ કરે છે. અને બીજાઓને પણ તેવો ઉપદેશ આપે છે. પરન્તુ આથી તે બન્નેનું અહિત જ થાય છે. આવા અજ્ઞાની જીવોનો સંગપણ કર્મબંધનું કારણ થાય છે તેથી તેઓનો સંગ કરવો જોઈયે નહીં. જે પ્રાણિઘાતાદિ પાપરૂપ ચિકિત્સા સ્વયં ન કરે એવી ચિકિત્સાનો બીજાને ઉપદેશ ન આપે, તે જ સંસારના સ્વરૂપને જાણવાવાળો ખરો સાધુ છે. તેઓનો સંગ હિતકારી અને કલ્યાણકારી થાય છે ॥૯૫॥

भावार्थ :- अज्ञानी जीव समझता है कि - "दुसरे ने जो काम भोगों की चिकित्सा या व्याधि की चिकित्सा अब तक नहीं की है वह में करूँगा" यह समझ कर वह स्वयं प्राणिघात आदि पाप कर्म करता है और दूसरों को भी वैसा ही उपदेश देता है किन्तु इससे उन दोनों का अहित ही होता है। ऐसे अज्ञानी जीवों का संग भी कर्म बन्धन का कारण होता है, अतः उनका संग भी न करना चाहिए। जो प्राणिघातादि रूप पापकारी चिकित्सा न तो स्वयं करता है और न ऐसी चिकित्सा का उपदेश देता है वही संसार के स्वरूप को जानने वाला सच्चा साधु है। उनका संग हितकारी एवं कल्याणकारी होता है ॥ १५ ॥

षष्ठं उद्देशकः

नैवमनगारस्य जायते - कल्पत इत्युक्तम् प्रतिपादयिषुराह -

से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय तम्हा
पावं कम्मं णेव कुज्जा ण कारवेज्जा ॥ १६ ॥

सः - अनगारः तत्-प्राण्युपघातकारि चिकित्सोपदेशदानमनुष्ठानं वा एतद्वा - ज्ञानाद्यपवर्गैककारणं संबुध्यमानः आदानीयं - ज्ञानादित्रयं समुत्थाय - आदाय किं कुर्यादित्याह- यस्मात् संयमः सर्वसावद्यनिवृत्तिरूपः तस्मात् पापकर्म-प्राणातिपाताद्यष्टादशप्रकारं नैव कुर्यात् एवकाराच्च न समनुजानीयात् न कारयेदिति ॥१६॥

अन्वयार्थ :- **तं** - પ્રાણિયોની હિંસા દ્વારા ચિકિત્સાનો ઉપદેશ આપવો અથવા ચિકિત્સા કરવી પાપનું કારણ છે આ **संबुज्झमाणे** - સમજતો એવો **से** - તે સાધુ **आयाणीयं** - આદાણીય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને **समुट्ठाय** - ગ્રહણ કરીને **तम्हा** - સંયમ જે છે તે સર્વસાવદ્ય નિવૃત્તિરૂપ છે એટલે **पावं कम्मं** - પાપકર્મ **णेव कुज्जा** - સ્વયં ન કરે અને **ण कारवेज्जा** - બીજાઓ પાસે પણ ન કરાવે.

ભાવાર્થ :- સમ્યગ્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં રમણ કરવાવાળા અણગાર સ્વયં સાવદ્ય (પાપવાળું) કાર્ય ન કરે, બીજાઓ પાસે ન કરાવે, અને જે કરે છે તેને સારો ન માને ॥ ૧૬ ॥

भावार्थ :- सम्यग् ज्ञान दर्शन चारित्र रूप मोक्ष मार्ग में रमण करने वाला अनगार स्वयं सावद्य कार्य न करे, दूसरों से भी न करवावे और करते हुए को भला भी न जाने ॥ १६ ॥

स्यादेतत्-किमेकं प्राणातिपातादिकं पापं कुर्वतोऽपरमपि ढौकते आहोस्विन्नेत्याह -

सिया तत्थ एगयरं विप्परामुसइ छसु अण्णय-
रम्मि, कप्पइ सुहट्ठी लालप्पमाणे, सएण दुक्खेण मूढे

विप्परियासमुवेइ, सएण विप्पमाएण पुढो वयं पकुव्वइ,
जंसिमे पाणा पव्वहिया, पडिलेहाए णो णिकरणयाए,
एस परिण्ण पकुव्वइ, कम्मोवसंती ॥ १७ ॥

स्यात्तत्र-पापारम्भे एकतरं - पृथिवीकायादिसमारम्भं प्राणातिपाताद्याश्रवं वा विपरामृशति-समारभते स षट्स्वन्यतरस्मिन् कल्पते- योग्यो भवति, सर्वस्मिन्नेव प्रवर्तते इति भावः अकार्य प्रवृत्तत्वात्, यदिवाऽसौ अष्टप्रकारं कर्मादाय षट्सु इति भावः अकार्य प्रवृत्तत्वात्, यदिवाऽसौ अष्टप्रकारं कर्मादाय षट्सु पृथिव्यादिषु अन्यतरस्मिन् कल्पते- प्रभवते सर्वस्मिन् पृथिव्यादौ पौनःपुन्येनोत्पद्यते यतः स सुखार्थी वाचा लालप्यमनः, कायेन कृष्यादिक्रियाः कुर्वन्, मनसा च तत् तच्चिन्तयन् स्वकीयेन दुःखेन मूढो विपर्यासमुपैति । स्वकीयेन च प्रमादेन पृथग् व्रतं - विभिन्नं व्रतं प्रकरोति, यदि वा पृथुवयं- पृथु-विस्तीर्ण वयन्ति-पर्यटन्ति प्राणिनो यस्मिन् स वयः - संसारस्तं करोति, यद्वा वयः - एकेन्द्रियाद्यवस्थाविशेषस्तं करोति, यस्मिन् चतुर्गतिकसंसारे एकेन्द्रियाद्यवस्थाविशेषे वा इमे प्राणाः - अभेदोपचारात् प्राणिनः प्रव्यथिताः, तत्-प्रव्यथनं प्रत्युपेक्ष्य नो निकरणाय - शारीरमानसदुःखोत्पादनाय आरम्भं कुर्यात् । एषा- सावद्यनिवृत्तिः परिज्ञा प्रोच्यते । एवं प्राणिनिकारपरिहारे कर्मोपशान्तिः- कर्मक्षयो भवतीती ॥१७॥

अन्वयार्थ :- **सिया** - જો **तत्थ** - છ કાયના પ્રાણિયોમાંથી **एगयरं** - કોઈ એક કાયનો પણ **विप्परामुसइ** - આરંભ કરે છે, તે **छसु अण्णयरम्मि** - છ એ કાયનો આરંભ કરે છે, અથવા તેમાં ઉત્પન્ન થવાની તૈયારી કરે છે, કારણ કે **सुहट्ठी** - સાંસારિક વિષયસુખની ઈચ્છા કરવાવાળો **लालप्पमाणे** - મન-વચન-કાયા દ્વારા પાપકારી (સાવદ્ય) ક્રિયાઓ કરતો એવો **मूढे** - અજ્ઞાની જીવ **सएण** - સ્વયં દ્વારા કરાયેલ **दुक्खेण** - દુઃખ (પાપ) ફલ આપવાવાળા કર્મોથી **विप्परियासमुवेइ** - દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે. અજ્ઞાની જીવ **सएण** - સ્વયંના **विप्पमाएण** - પ્રમાદના કારણે **पुढो** - અલગ અલગ રૂપથી **वयं पकुव्वइ** - સ્વયંના સંસારને વધારે છે. **जंसि** - જે સંસારમાં **इमे** - આ પ્રાણી **पव्वहिया** - કષ્ટ (વ્યથા)ને પામે છે **पडिलेहाए** - જ્ઞાની પુરૂષ આ પ્રમાણે જાણીને **णो णिकरणयाए** - જેનાથી શારીરિક માનસિક કલેશ થાય તે કર્મોને ન કરે, **एस** - આ અર્થાત્ સાવદ્ય (પાપકારી) કાર્યોથી નિવૃત્તિ જ **परिण्णा** - સાચું જ્ઞાન **पवुच्चइ** - કહેવાય છે. **कम्मोवसंती** - સાવદ્ય યોગની નિવૃત્તિ થી જ કર્મોના ક્ષયરૂપ (નાશથી જ) મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ - જેમ કુંભારની શાળામાં પાણી નાખવાથી ફક્ત અપૂકાયનો જ આરંભ નથી થતો પણ પૃથ્વી, તેઉ, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયનો પણ આરંભ થાય છે. આ પ્રમાણે એક કાયના આરંભથી છ કાયનો આરંભ થઈ જાય છે. જે એક

આશ્રવ દ્વારને ખોલે છે તે બધા આશ્રવોને ખોલવાવાળો છે. જેમ કે એક પ્રાણાતિપાત આશ્રવને ખોલવાવાળો પુરૂષ સ્વયંની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો લોપ કરીને અસત્ય ભાષણરૂપ બીજા આશ્રવને પણ ખોલે છે તથા જે પ્રાણીને તે હણે છે તે પ્રાણીએ સ્વયંના પ્રાણ હરણ કરવાની અનુમતી આપી નથી એટલે તેના પ્રાણ હરણ કરવાથી અદત્તાદાનનું પણ સેવન કરે છે. સાવદ્યને ગ્રહણ કરવાથી પરિગ્રહ સેવી પણ થાય છે. પરિગ્રહી હોવાથી તે મૈથુન અને રાત્રિભોજનનું પણ સેવન કરે છે. આમ એક આશ્રવના સેવનથી સમસ્ત આશ્રવોના સેવન અને એક કાયના આરંભથી છએ કાયનો આરંભ થાય છે. અજ્ઞાની જીવ વિષયભોગોમાં આસકત થઈ છએ કાયનો આરંભ કરે છે જેથી કર્મોનો બંધ કરી દુઃખનો ભાગી થાય છે. વિવેકી પુરૂષ આ વિષયભોગોનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ સંયમની પાલના કરે છે. તે કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે ફરીથી તેને ક્યારે પણ સંસારમાં આવવાનું કારણ રહેતું નથી ॥ ૯૭ ॥

भावार्थ :- जैसे कुम्हार की शाला में जल डालने से केवल जल का ही आरम्भ नहीं होता किन्तु अग्नि का, पृथ्वी का, त्रस का, वनस्पति का और वायुकाय का भी आरम्भ होता है । इस तरह एक काय का आरम्भ करने से छह ही काय का आरम्भ होता है । जो पुरूष एक आस्रव द्वार को खोलता है वह सभी आस्रवों को खोलने वाला है । जैसे कि एक प्राणातिपात आस्रव को खोलने वाला पुरूष अपनी ली हुइ प्रतिज्ञा लोप करके मिथ्या भाषण रूप दूसरे आस्रव द्वार को भी खोलता है तथा जिस प्राणी को वह मारता है उस प्राणी ने अपने प्राण हरण की अनुमति उसे नहीं दी है इसलिए उनके प्राणों का हरण करने से वह अदत्तादान का भी सेवन करता है । सावद्य को ग्रहण करने से वह परिग्रहसेवी भी बनता है । परिग्रह होने से वह मैथुन और रात्रिभोजन का भी सेवन करता है । इस प्रकार एक आस्रव के सेवन से समस्त आस्रवों का सेवन और एक काय के आरम्भ से सभी काय का आरम्भ होता है । अज्ञानी जीव विषयभोगों में आसक्त होकर छह ही काय का आरम्भ करता है जिससे कर्मों का बन्ध कर वह दुःखों का भागी बनता है । विवेकी पुरूष इन विषयभोगों का त्याग कर शुद्ध संयम का पालन करता है वह समस्त कर्मों का क्षय कर मोक्ष को प्राप्त करता है, फिर उसे कभी संसार में आने का कारण नहीं रहता है ॥ १७ ॥

अस्य च कर्मक्षयविघ्नस्य प्राणिदुःखोत्पादनस्य मूलं ममता परिग्रहो मूर्छेति यावत् तत्त्यागायाह -

जे से ममाइयमइं जहाइ से चयइ ममाइयं, से हु दिट्ठपहे मुणी जस्स णत्थि ममाइयं, तं परिण्णाय मेहावी विइत्ता लोगं वंता लोगसण्णं से मइमं परिक्कमिज्जासि त्ति बेमि ॥ १८ ॥

णारइं सहइ वीरे, वीरे ण सहइ रइं ।
जम्हा अविमणे वीरे, तम्हा वीरे ण रज्जइ ॥ १ ॥

यो ममायितं-मम माता, मम पिता, मम धनमिति ममायतिं तत्र मतिः ममायितपतिस्तां जहाति त्यजति स ममायितं - परिग्रहं त्यजति । अत एव स खलु दृष्ट-पथः- दृष्टमोक्षमार्गो मुनिर्यस्य नास्ति ममायितं - परिग्रहः । 'दिट्ठभए' इति पाठान्तरमाश्रित्य दृष्टभयः परिग्रहत्यागात् ज्ञातभयत्वमिति । किंच - तं - परिग्रहं परिज्ञाय मेधावी विदित्वा लोकं-परिग्रहाग्रहयोगविपाकिनं वान्त्वा च लोकसंज्ञां - दशप्रकारां स मतिमान् संयमानुष्ठाने पराक्रमेतेति ब्रवीमि । नारतिं संयमे सहते वीरः । वीरो न सहते असंयमे विषयेषु परिग्रहे वा रतिम् । यस्मात् अविमनस्को वीरः, तस्मात् वीरो न रज्यते शब्दादिविषयग्राम इति ॥१॥ ॥९८॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે પુરૂષ **ममाइयमइं** - મમત્વ બુદ્ધિને **जहाइ** - ત્યાગી દે છે **से** - તે **ममाइयं** - પરિગ્રહને **चयइ** - ત્યાગી દે છે, **जस्स** - જેને **ममाइयं** - કોઈ વસ્તુ પર મમત્વ **णत्थि** - નથી **से हु** - તે જ **मुणी** - મુનિ **दिट्ठपहे** - મોક્ષના માર્ગને દેખવાવાળો છે, જેથી **मेहावी** - મેધાવી **मइमं** - બુદ્ધિમાન પુરૂષ **तं** - તેને **परिण्णाय** - ત્યાગ કરી તથા **लोगं** - લોકનાં સ્વરૂપને **विइत्ता** - જાણીને એવં **लोगसण्णं** - લોક સંજ્ઞાને **वंता** - છોડીને **परिक्कमिज्जासि** - સંયમનું પાલન કરે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

वीरे - વીર પુરૂષ **अरइं** - સંયમમાં અરતિને **ण सहइ** - સહન કરતો નથી અર્થાત્ સંયમમાં અરતિ કરતો નથી, **वीरे** - વીરપુરૂષ **रइं** - અસંયમાં રતિ (પ્રેમ)ને **ण सहइ** - સહન કરતો નથી અર્થાત્ સંયમમાં રતિ કરતો નથી **जम्हा** - કારણ કે **वीरे** - વીરપુરૂષ **अविमणे** - રાગી છે નહીં **तम्हा** - એટલે **वीरे** - તે વીરપુરૂષ **ण रज्जइ** - શબ્દાદિ વિષયોમાં અનુરાગી હોતા નથી.

ભાવાર્થ - જેઓએ આભ્યંતર અને બાહ્ય બેઉ પ્રકારના પરિગ્રહ અને મમત્વ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરેલ છે તેજ સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિરૂપ મોક્ષમાર્ગને દેખવાવાળો છે. તે મેધાવી અને મતિમાન્ છે તે ક્યારે પણ અસંયમમાં રતિ અને સંયમમાં અરતિ નથી કરતા આ પ્રમાણે કરવાવાળા પુરૂષ ખરેખર વીર છે. કારણ કે તેઓ આઠ કર્મનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થાય છે. ॥ ૯૮ ॥

भावार्थ :- जिसने आभ्यंतर और बाह्य दोनों प्रकार के परिग्रह का और ममत्व बुद्धि का त्याग कर दिया है वही सम्यग् ज्ञानदि रूप मोक्षमार्ग का देखने वाला है । वही मेधावी और मतिमान् है वह कभी भी असंयम में रति और संयम में अरति नहीं करता । ऐसा करने वाला पुरूष ही वीर हैं क्योंकि वही आठ प्रकार के कर्मों को क्षय करने में समर्थ होता है ॥ ९८ ॥

यत एवं ततः किमित्याह -

सद्दे फासे अहियासमाणे, णिव्विंद णंदिं इह
जीवियस्स । मुणी मोणं समायाय, धुणे कम्मसरीरगं ॥

पंतं लूहं सेवंति, वीरा सम्मत्तदंसिणो । एस ओहंतरे
मुणी तिण्णे, विरए वियाहिए ॥ त्ति बेमि ॥ ९९ ॥

शब्दान् स्पर्शान् आद्यन्तग्रहणाद्रूपादीनपि अध्यासमानः सम्यक् सहमानः निर्विन्दस्व- जुगुप्सस्व नन्दिम् - ऐश्वर्यविभवात्मिकां मनसस्तुष्टिं इह- मनुष्यलोके जीवितस्य असंयमजीवितस्य। मुनिः मौनं - मुनिभावं संयमं समादाय धुनिहि- पृथक्कुरु कर्मशरीरकं- औदारिकशरीरं वा तदुपरि ममत्वाऽविधानेन । आदाय संयमं प्रान्तं रूक्षं सेवन्ते वीराः सम्यक्त्वदर्शिनः समत्वदर्शिनो वा । अनेकादेशे चैकादेश इति कृत्वा एष - प्रान्तरूक्षसेवी भवौघं तरतीति ओघन्तरो मुनिः, अथवा क्रियमाणं कृतमितिकृत्वा तीर्णो मुक्तो विरतो विख्यात इति ब्रवीमि ॥९९॥

अन्वयार्थ :- ગુરૂમહારાજ કહે છે કે હે શિષ્ય ! **सद्दे** - શબ્દોને અને **फासे** - સ્પર્શોને **अहियासमाणे** - સહન કરતા એવા તમો **इह** - આ લોકમાં **जीवियस्स** - અસંયમ જીવનમાં **णंदिं** - સંતુષ્ટિને **णिव्विंद** - ખરાબ સમજો અર્થાત્ અસંયમ જીવનમાં રમણતા ન કરો, **मुणी** - મુનિ **मोणं** - સંયમને **समायाय** - સ્વીકાર કરીને **कम्मसरीरगं** - કર્મરૂપી શરીરને **धुणे** - ઝાટકી (ખંખેરી) નાંખે, **सम्मत्तदंसिणो** - સમત્વદર્શી **वीरा** - વીર પુરૂષ **पंतं** - નીરસ (રસ વગરનો) અને **लूहं** - રુક્ષ - લુક્ખાં આહારનું **सेवंति** - સેવન કરે છે. **एस** - આવા **मुणी** - મુનિ **ओहंतरे** - સંસાર સાગરનો પાર પામવાવાળો **तिण्णे** - તીર્ણ **मूत्ते** - મુક્ત અને **विरए** - વિરત - પાપથી અટકી ગયેલો **वियाहिए** - કહેલો છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ - શાસ્ત્રકાર ઉપદેશ આપતા કહે છે કે. મુમુક્ષુ પુરૂષે મનોજ્ઞ-સુંદર શબ્દાદિમાં રાગ અને સમભાવ રાખવો જોઈયે. આ પ્રમાણે કરવાવાળા પુરૂષ નીરસ અને રૂક્ષ આહાર કરતા શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે છે. જેથી આઠ કર્મોનો ક્ષય કરી શીઘ્રાતીશીઘ્ર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૯૯ ॥

भावार्थ :- शास्त्रकार उपदेश देते हुए कहते हैं कि मुमुक्षु पुरूष को मनोज्ञ शब्दादि में राग और अमनोज्ञ शब्दादि में द्वेष न करना चाहिए किन्तु दोनों प्रकार के विषयों में समभाव रखना चाहिए। ऐसा करने वाला पुरूष नीरस एवं रूक्ष आहार करता हुआ शुद्ध संयम का पालन करता है। जिससे अष्ट कर्मों का क्षय कर शीघ्र ही मोक्ष प्राप्त करता है ॥ ९९ ॥

यश्च मुक्तत्वविरतत्वाभ्यां न विख्यातः स किंभूतो भवतीत्याह -

दुव्वसु मुणी अणाणाए, तुच्छए गिलाइ वत्तए,
एस वीरे पसंसिए अच्चेइ लोयसंजोगं, एस णाए
पवुच्चइ ॥ १०० ॥

दुर्वसुः मुक्तिगमनाऽयोग्यो मुनिर्भवति अनाज्ञया । अत एव तुच्छको ज्ञानादिरहितत्वात् शुद्धमार्गप्ररुपणावसरे ग्लायति वक्तुम् । एष तु सुवसुः - मुक्तिगमनयोग्यो मुनिर्ज्ञानादिसमन्वितो वीरः प्रशंसितः । किञ्च- एषः अत्येति-अतिक्रामति लोकसंयोगं-असंयतलोकेन धनहिरण्यमातृपित्रादिना रागद्वेषादिना तत्कार्येण वाऽष्टप्रकारेण कर्मणा वा संयोगम् । एष लोगसंयोगातिक्रमः न्यायः- युक्तियुक्तत्वात् मोक्षमार्गः प्रोच्यते मोक्षप्रापकत्वाद् यदिवा एष त्यक्तलोकसंयोगः परम् आत्मानं च सदुपदेशात् मोक्षं नयतीति नायः छान्दसत्वादिति ॥१००॥

अन्वयार्थ :- **अणाणाए** - જે ભગવંતની આજ્ઞામાં ન રહીને સ્વયંની ઈચ્છા પૂર્વક આચરણ કરે છે તે **मुणी** - મુનિ **दुव्वसु** - મોક્ષમાં જવા માટે યોગ્ય નથી, **तुच्छए** - તે જ્ઞાનાદિથી રહિત છે, જ્યારે કોઈ શ્રાવક આદિ તેને કાંઈક સંશયાત્મક વાત પૂછે છે ત્યારે તે અજ્ઞાનતાના કારણે **वत्तए** - જવાબ આપવામાં સમર્થ થતો નથી, આ કારણથી **गिलाइ** - તેના મનમાં ગ્લાનિ (ખેદ) ઉત્પન્ન થાય છે. **एस** - તે પુરૂષ, જે પ્રભુની આજ્ઞામાં રહીને યથાવસ્થિત માર્ગની પ્રરૂપણા કરવાવાળો અને તે પ્રમાણે જ આચરણ કરવાવાળો છે, **वीरे** - કર્મોને નાશ કરવામાં સમર્થ છે અને તે **पसंसिए** - પ્રશંસાને યોગ્ય છે, તે પુરૂષ **लोयसंजोगं** - લોકના સંયોગનો **अच्चेइ** - ઉલ્લંઘન કરી જાય છે અર્થાત્ સાંસારિક સર્વ બંધનોને તોડી નાંખે છે, **एस** - આ **णाए** - ન્યાયમાર્ગ - સન્માર્ગ **पवुच्चइ** - કહેલ છે.

ભાવાર્થ - તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાનો આરાધક પુરૂષ જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને બીજાને પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે. પ્રભુ આજ્ઞાની અવહેલના કરી સ્વયંની ઈચ્છાનુસાર આચરણ કરવાવાળા વિરાધક પુરૂષ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શક્તા નથી ॥ ૧૦૦ ॥

भावार्थ :- तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा का आराधक पुरूष ही मोक्ष प्राप्त कर सकता है अर्थात् तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा की अवहेलना कर अपनी इच्छानुसार आचरण करने वाला पुरूष नहीं ॥ १०० ॥

स्यादेतत् - किंभूतोऽसावुपदेश इत्यत आह -

जं दुक्खं पवेइयं इह माणवाणं तस्स दुक्खस्स कुसला परिण्णमुदाहरंति, इइ कम्मं परिण्णाय सव्वसो जे अणण्णदंसी से अणण्णारामे, जे अणण्णारामे से अणण्णदंसी, जहा पुण्णस्स कत्थइ तहा तुच्छस्स कत्थइ, जहा तुच्छस्स कत्थइ तहा पुण्णस्स कत्थइ ॥ १०१ ॥

यद् दुक्खं प्रवेदितं तीर्थकृद्भिः इह-अस्मिन् संसारे मानवानां तस्य दुःखस्य कुशलाः स्वभाव-हेतु-फलरूपां परिज्ञाम् उदाहरन्ति- कथयन्ति । किञ्च- तद्दुःखं कर्मकृतमिति कर्म परिज्ञाय सर्वशः कर्माश्रवद्वारेषु न वर्तेत, अथवा सर्वशः परिज्ञाय कथयति, यदिवा सर्वशः - आक्षेपण्याद्या धर्मकथयेति । सा च किदृक् कथेत्याह - यः अनन्यारामः सः अनन्यदर्शी । एवं सम्यक्त्वस्वरूपं कथयंश्चारक्तद्विष्टः कथयतीति दर्शयति- यथा पुण्यवतः कथ्यते तथा तुच्छस्य कथ्यते, यथा तुच्छस्य कथ्यते तथा पुण्यवतः कथ्यते निरीहत्वात् प्रत्युपकारनिरपेक्षः सन् यो यथा बुध्यते तस्य तथैव कथयतीति भावः ॥१०१॥

अन्वयार्थ :- **इह** - આ સંસારમાં **माणवाणं** - મનુષ્યોના **जं** - જે **दुक्खं** - દુઃખ **पवेइयं** - તીર્થંકર પ્રભુએ બતાવેલ છે **कुसला** - કુશળ પુરૂષ **तस्स** - તે **दुक्खस्स** - દુઃખને **परिण्णं** - જાણીને તેને ત્યાગ કરવાનો **उदाहरंति** - ઉપદેશ આપે છે. **इइ** - આ પ્રકારે વિદ્વાન્ પુરૂષ તેના કારણરૂપ **कम्मं** - કર્મને **परिण्णाय** - જાણીને **सव्वसो** - સર્વથા અર્થાત્ ત્રણ કરણ - ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરે, **जे** - જે પુરૂષ **अणण्णदंसी** - અનન્યદર્શી હોય છે એટલે કે યથાર્થવસ્તુ તત્ત્વને જાણે છે **से** - તે **अणण्णारामे** હોય છે અર્થાત્ તીર્થંકરોક્ત મોક્ષમાર્ગ થી બીજે રમણ કરતા નથી, **जे** - જે પુરૂષ **अणण्णारामे** - મોક્ષમાર્ગથી અન્યત્ર રમણ નથી કરતા **से** - તે **अणण्णदंसी** - યથાર્થ વસ્તુતત્ત્વને દેખવાવાળો છે, મુનિ **जहा** - જેમ **पुण्णस्स** - પુણ્યવાન્ - ભાગ્યવાન્‌ને **कत्थइ** - કહે છે **तहा** - તેમ જ **तुच्छस्स** - તુચ્છને (હીન) પણ **कत्थइ** - કહે છે અને **जहा** - જેમ **तुच्छस्स कत्थइ** - તુચ્છને કહે છે **तहा** - તેમ જ **पुण्णस्स कत्थइ** - પુણ્યવાન્‌ને પણ કહે છે.

ભાવાર્થ - તીર્થંકર પ્રભુએ પ્રાણિયોના જે દુઃખ બતાવેલ છે તેમાંથી મુક્ત થવા માટે કુશળ પુરૂષ ઉપદેશ આપે છે કે તે દુઃખ કર્મકૃત છે તેથી કર્મોના સ્વરૂપને તથા આશ્રવ દ્વારોને સમજીને ત્રણ કરણ - ત્રણ યોગથી તેઓનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈયે.

જે પુરૂષ વસ્તુના સ્વરૂપનું યથાર્થ રૂપ જાણે છે તેનું ચિત્ત મોક્ષમાર્ગ સિવાય બીજા પદાર્થોમાં લાગતું નથી તે જ પુરૂષ અનન્યદર્શી છે અર્થાત્ તે તીર્થંકરે પ્રરૂપેલ (કહેલ) શાસ્ત્ર સિવાય બીજા શાસ્ત્રોમાં રત (પ્રેમવાળો) થતો નથી. જેમ મુનિ - દેવોનાઈન્દ્ર - ચક્રવર્તી - રાજા તથા જાતિ-કુલ-બલ-ધનાદિથી રહિત એવા તુચ્છ પુરૂષોને પણ ઉપદેશ આપે છે કારણ કે મુનિવર બધા જીવોનું કલ્યાણ અને હિતને ચાહવાવાળા છે. તેઓ કોઈની પાસેથી પ્રતિ ઉપકારની આશા રાખતા નથી એટલે જ તેઓ બધા જીવો પર સમાન દૃષ્ટિથી દેખતાં તેઓના કલ્યાણને માટે ઉપદેશ આપે છે. જે સમકિતી છે તે મોક્ષમાર્ગમાં જ રાચે છે અને જે મોક્ષમાર્ગમાં રાચે છે તે જ સમકિતિ

છે, આવા સમ્યગ્ દર્શનનો ઉપદેશ રાજા-રંક બન્નેને સમાન રીતે આપે છે. શ્રોતા પાસે બદલાની ઈચ્છા વિના સમભાવે ઉપદેશ આપે, છતાં સાંભળનાર કોણ છે? કોણે માનનારો છે? વિગેરે વિચારીને ઉપદેશ આપે, તે માટે કહે છે. ॥ ૧૦૧ ॥

भावार्थ :- तीर्थंकर भगवान् ने प्राणियों के जो दुःख बताये हैं उनसे मुक्त होने के लिए कुशल पुरुष उपदेश देते हैं कि वह दुःख कर्मकृत है। अतः कर्मों के स्वरूप को तथा आस्रव द्वारों को समझ कर तीन करण तीन योग से उनका त्याग कर देना चाहिए।

जो पुरुष वस्तु स्वरूप को यथार्थ रूप से जानता है उसका चित्त मोक्ष मार्ग से अन्य पदार्थ में नहीं लगता है वही पुरुष अनन्यदर्शी है अर्थात् वह तीर्थंकरोक्त शास्त्र के सिवाय दूसरे शास्त्रों में रत नहीं होता है ॥ १०१ ॥

राज्ञश्च कथयता तदभिप्रायमनुवर्तमानेन कथनीयम्, अन्यथा कदाचिदसौ प्रद्वेषमुपगगच्छेद् द्विष्टश्चैतद्विदध्यादिति आह च-

अवि य हणे अणाइयमाणे, इत्थं वि जाण सेयंति णत्थि, केयं पुरिसे कं च णए ? एस वीरे पसंसिए, जे बद्धे पडिमोयए, उड्ढं अहं तिरियं दिसासु, से सव्वओ सव्वपरिण्णाचारी, ण लिप्पइ छणपएण, वीरे, से मेहावी अणुग्घायणस्स खेयण्णे, जे य बंधपमुक्खमण्णेसी कुसले पुण णो बद्धे णो मुक्के ॥ १०२ ॥

अपि च हन्यात् अनाद्रियमाणः । अत्रापि - पुरुषमविदित्वा धर्मकथा-करणेऽपि श्रेयो नास्तीति जानीहि । स्यादेतत्, कथं तर्हि धर्मकथा कार्येत्युच्यते - कोऽयं पुरुषः ? कं च देवताविशेषं नतः ? एवमालोच्य एष श्रोतृविवेचको वीरः प्रशंसितः, यो बद्धानां प्रतिमोचकः । कुतो व्यवस्थितान्, तिर्यक्षु च दिक्षु मनुष्यादीनिति । किञ्च स सर्वतः सर्वपरिज्ञाचारी- सर्वचारित्री न लिप्यते क्षणपदेन- हिंसाऽऽस्पदेन वीरः । किञ्च - स मेधावी अणोद्घातनखेदज्ञः - कर्मोद्घातनिपुणः । यश्च बन्धप्रमोक्षान्वेषी स कुशलः - केवली छद्मस्थो वा यदाचीर्णवानाचरति वा तदपरेणावि मुमुक्षुणा विधेयमिति दर्शयति ॥ १०२ ॥

अन्वयार्थ :- केयं पुरिसे - આ પુરૂષ કોણ છે **च** - અને **कं** - કોને **णए** - નમસ્કાર કરવાવાળો છે **इइ** - આ પ્રકારે ઉપદેશ આપવાવાળા સાધુએ પહેલા **जाण** - જાણવું જોઈયે, **इत्थं वि** - આ પ્રમાણે જાણ્યા સિવાય ઉપદેશ આપવો **सेयं** - શ્રેયસ્કર **णत्थि** - છે નહીં કારણ કે સાધુ દ્વારા ઉપદેશ આપવા છતાં **अवि य** - જો કદાચિત્ **अणाइयमाणे**

- સ્વયંને સ્વયં અપમાનિત થયેલ સમજીને રાજા આદિ **हणे** - તે સાધુને મારી શકે છે, જેથી **जे** - જે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવને દેખીને ઉપદેશ આપે છે, **एस** - તે **वीरे** - વીર પુરૂષ **पसंसिए** - પ્રશંસનીય થાય છે અને તે **उड्ढं** - ઉંચી **अहं** - નીચી અને **तिरियं** - તિરછી **दिसासु** - દિશાઓમાં **बद्धे** - કર્મબંધથી બંધાયેલ એવા પ્રાણિયોને **मोयए** - મુક્ત કરવામાં સમર્થ હોય છે **से** - તે પુરૂષ **सव्वओ** - બધા કાલમાં બધા પ્રકારે **सव्वपरिण्णाचारी** - સર્વ સંવર - સર્વ ચારિત્રથી યુક્ત થઈને રહે છે, તે પુરૂષ **छणपएण** - હિંસાથી **ण लिप्पइ** - લિપ્ત થતો નથી, **से** - તે **वीरे** - વીર પુરૂષ **मेहावी** - બુદ્ધિમાન્ છે અને **अणुग्धायणस्स** - કર્મોના નાશ કરવામાં **खेयण्णे** - કુશળ છે **य** - અને **जे** - જે પુરૂષ **बंधपमुक्खं** - બંધનથી મુક્ત થવાના ઉપાયનું **अण्णेसी** - અન્વેષણ કરે છે **पुण** - અને અન્વેષણ કરીને જેને **कुसले** - ઘાતી કર્મોનો નાશ કરી દીધેલ છે એવો કુશલ પુરૂષ **णो बद्धे** - ન તો બંધાયેલો છે અને **णो मुक्के** - ન મુક્ત થયેલો છે.

ભાવાર્થ - ધર્મોપદેશ કરવાવાળા મુનિઓએ પહેલા ઉપદેશ આપવાની વિધિ શીખવી જોઈએ પછીથી ધર્મનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ; આનાથી વિપરિત જે સાધુ ઉપદેશ આપવાની વિધિને જાણ્યા સિવાય ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે - કરે છે તે આ લોકમાં હાનિને પ્રાપ્ત કરે છે અને પરલોકમાં પણ કર્મબંધ કરીને પાપના ભાગી થાય છે.

સભામાં બેઠેલા શ્રોતાવર્ગની યોગ્યતાને જાણી, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને અનુસાર ઉપદેશ આપવો જોઈએ સભામાં રાજા અન્યદર્શી બેઠા હોય તો તેઓના મતનું એકદમ જ ખંડન ન કરે કારણ કે તે અવિધિ જે જાણતા નથી તેઓએ મૌન રહેવું સારું, ધર્મોપદેશ કરવાવાળા સાધુ પાસે આવીને કોઈ ધર્મ વિષયક પ્રશ્ન કરે તો તે વિષયમાં વિચાર કરવો જોઈએ કે આ પુરૂષ કોણ છે ? આ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે કે ભદ્રસ્વભાવી ? આ ક્યા અભિપ્રાયથી ધર્મ પૂછે છે ? આ દર્શનનો - કયા દેવતાને માનવાવાળો છે ? ઈત્યાદિ વાતોનો નિશ્ચય કરી પછી જ ઉપદેશ આપવો જોઈએ જે સાધુ પુણ્યવાન તથા તુચ્છ ને સમાનભાવથી ઉપદેશ આપે છે તે પ્રશંસાપાત્ર બને છે. તે પોતે કર્મોથી મુક્ત કરાવવામાં સમર્થ હોય છે.

જે પુરૂષ કર્મોના ઘાતના ઉપાયોને જાણે છે અને અન્વેષણ કરે છે. તે પુરૂષ કુશલ છે. આ કુશલ છદ્મસ્થ અને કેવલી એમ બન્ને પ્રકારે હોઈ શકે, કારણ કે છદ્મસ્થ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સંપન્ન છે. તેના મિથ્યાત્ત્વ અને કષાયોનો ઉપશમ થવાથી બદ્ધ નથી અને કર્મથી યુક્ત હોવાથી મુક્ત પણ નથી અથવા કેવલીએ ચાર ઘાતી કર્મોનો

ક્ષય કર્યો છે. તે કારણથી બદ્ધ નથી, અને ભવોપગ્રાહી ચાર અઘાતી કર્મો છે. માટે મુક્ત પણ નથી એટલે જ આવા કુશલ પુરૂષ નથી બદ્ધ અને નથી મુક્ત ॥૧૦૨ ॥

भावार्थ :- धर्मोपदेश करने वाले साधु को पहले उपदेश देने की विधि सीखनी चाहिए पश्चात् धर्म का उपदेश करना चाहिए। इसके विपरीत जो साधु उपदेश की विधि को जाने बिना धर्म का उपदेश करता है वह इस लोक में हानि को प्राप्त करता है और परलोक में भी कर्म बन्ध करके पाप का भागी बनता है। सभा में बैठे हुए पुरुषों की योग्यता को देख कर द्रव्य क्षेत्र काल भाव के अनुसार उपदेश देना चाहिए। सभा में यदि कोई राजा महाराजा बैठा हो और वह अन्यदर्शनी हो तो साधु उसके दर्शन का एकाएक खण्डन करना आरम्भ न कर दे क्योंकि ऐसा करना अविधि है। इससे वह राजा महाराजा कुपित होकर साधु को अपनी इच्छानुसार घोर दण्ड भी दे सकता है। इसलिए जो धर्मोपदेश की विधि को नहीं जानता है उसको मौन रहना ही अच्छा है।

धर्मोपदेश की विधि का वर्णन करते हुए श्री तीर्थंकर भगवान् ने फरमाया है कि - धर्मोपदेश करने वाले साधु के पास आकर यदि कोई धर्म विषयक प्रश्न करे तो उसके विषय में साधु को विचार करना चाहिए कि यह पुरुष कौन है ? यह मिथ्यादृष्टि है या भद्र स्वभावी ? यह किस अभिप्राय से धर्म पूछ रहा है ? यह किस दर्शन और किस देवता को मानने वाला है ? इत्यादि बातों का निश्चय करने के पश्चात् धर्म का उपदेश करना चाहिए। इस प्रकार द्रव्य क्षेत्र काल भाव का विचार कर जो साधु पुण्यवान् और तुच्छ को समान भाव से उपदेश देता है वह प्रशंसा का पात्र है। वह स्वयं कर्मों से मुक्त कराने में समर्थ होता है।

जो पुरुष कर्मों के घात के उपायों को जानता है और अन्वेषण करता है वह पुरुष कुशल है। ऐसा पुरुष छद्मस्थ पुरुष ज्ञान दर्शन चारित्र सम्पन्न है वह मिथ्यात्व और कषाय के उपशम हो जाने के कारण बद्ध नहीं है और वह कर्म से युक्त होने के कारण मुक्त भी नहीं है। अथवा ऐसा कुशल पुरुष केवली भी हो सकता है क्योंकि चार घाती कर्मों का क्षय कर देने के कारण वह बद्ध नहीं है और भवोपग्राही चार अघाती कर्मों के होने से वह मुक्त भी नहीं है। इसलिए ऐसा कुशल पुरुष न तो बद्ध है और न मुक्त है॥ १०२ ॥

से जं च आरभे जं च णारभे, अणारद्धं च ण आरभे, छणं छणं परिण्णाय लोगसण्णं च सव्वसो ॥ १०३ ॥

स यच्च संयमानुष्ठानमारभते यच्च संसारकारणं नाऽऽरभते, तदारब्धव्यमनारब्धव्यं च, अनारब्धं- अनाचीर्णं च नाऽऽरभेत, क्षणं क्षणं - प्रत्येकं हिंसास्थानं परिज्ञाय परिहरेत् यदिवा प्रत्येकम् अवसरं परिज्ञाय तदनुरुपमाचरेदिति। किंञ्च- लोकसंज्ञां - विषयसुखेच्छां परिग्रहसंज्ञा वा सर्वशः परिहरेदिति ॥१०३॥

अन्वयार्थ :- **से** - તે ઉપરોક્ત કુશલ પુરૂષ **जं** - જે કાર્ય કરે છે અથવા જે કરેલું છે **आरभे** - તે કરવું જોઈએ **च** - અને **जं** - જે કાર્ય નથી કરેલ તે **ण आरभे** - નહીં કરવું જોઈયે, **च** - અને **अणारद्धं** - કેવલીભગવંતે તથા વિશિષ્ટ મુનિયોએ જે આચરણ નથી

કરેલ તે ण आरभे - મોક્ષાર્થીએ ક્યારેક પણ કરવું જોઈયે નહીં, छणं छणं - જે જે કાર્યથી હિંસા થાય છે તેને परिण्णाय - જાણીને તેનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈયે च - અને सव्वसो - ત્રણ યોગ અને ત્રણ કરણોથી लोगसण्णं - વિષયસુખની ઈચ્છા અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈયે.

ભાવાર્થ - કેવલીઓએ તથા વિશિષ્ટ મુનિઓએ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે જે આચરણ કરેલું છે તેમ મોક્ષાર્થી પુરૂષોએ તે પ્રમાણે જ આચરણ કરવું જોઈએ જે કાર્ય કરવાથી હિંસા થાય છે. તથા જે કાર્યના આચરણનો જ્ઞાનીયોએ નિષિદ્ધ કરેલ છે. તેનું ક્યારેય પણ આચરણ ન કરવું જોઈયે ॥ ૧૦૩ ॥

भावार्थ :- केवलियों ने तथा विशिष्ट मुनियों ने मोक्ष प्राप्ति के लिए जो आचरण किया है मोक्षार्थी पुरूष को वैसा ही आचरण करना चाहिए। जिन कार्यों से हिंसा होती है तथा जिस कार्य का आचरण ज्ञानियों ने निषिद्ध बतलाया है उसका कदापि आचरण न करे ॥ १०३ ॥

एवंविधस्य सत्पथव्यवस्थितस्य यद्भवति तद्दर्शयति -

उद्देसो पासगस्स णत्थि, बाले पुण णिहे
कामसमणुण्णे असमियदुक्खे दुक्खी दुक्खाणमेव
आवट्टं अणुपरियट्टइ ॥ १०४ ॥ त्ति बेमि ॥

उद्देशः-नारकादिव्यपदेशः पश्यकस्य-परमार्थदृशो नास्ति । बालः पुनः निहः स्निहो वा पूर्ववत् कामसमनोज्ञः अशमितदुःखो दुःखी दुःखानामेवाऽऽवर्तमनुपरिवर्तत इति ब्रवीमि ॥१०४॥

अन्वयार्थ :- તથા ભાવાર્થ શ્લોક નંબર ૮૧ પ્રમાણે સમજી લેવું.

भावार्थ :- जो वस्तु स्वरूप को देखने वाला हे उसे पश्यक कहते हैं अथवा केवलज्ञान के द्वारा समस्त पदार्थों को जानने वाले तीर्थंकर भगवान् और उनकी आज्ञा में चलने वाले पुरूष पश्यक कहलाते हैं। इस सब के लिये उपदेश की कोई आवश्यकता नहीं है। वे स्वतः ही अहित से निवृत्ति और हित में प्रवृत्ति करते हैं।

रागादि से मोहित और विषय भोगों में आसक्त अज्ञानी पुरूष शारीरिक और मानसिक दुःखों से सदा पीड़ित होता हुआ संसारचक्र में परिभ्रमण करता रहता है। इसलिए विवेकी पुरूष को रागादि तथा विषय भोगों का सर्वथा त्याग कर देना चाहिए ॥ १०४ ॥

शीतोष्णीयनामक तृतीय अध्ययन

प्रथम उद्देशकः

હવે ત્રીજા અધ્યયનમાં એ વસ્તુ બતાવે છે કે સાધુએ શીત અને ઉષ્ણ, અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોને સમભાવથી સહન કરવા જોઈયે, પ્રથમ અધ્યયનમાં બતાવેલ મહાવ્રતોથી યુક્ત અને બીજા અધ્યયનમાં વર્ણવેલ સંયમમાં સ્થિરતાવાળો તથા કષાય આદિનો વિજય કરેલો છે એવા મોક્ષાર્થી મુનિ જો ક્યારેક અનુકૂલ અથવા પ્રતિકૂલ પરિષહ આવે તો તેમાં તે સમભાવ રાખી સહન કરે આ ઉપદેશ આપવા માટે જ આ અધ્યયનનો આરંભ કરે છે માટે જ આ શીતોષ્ણીય અધ્યયન કહેવાય છે.

अब तीसरे अध्ययन में यह बतलाया जायगा कि साधु को शीत और उष्ण एवं अनुकूल और प्रतिकूल उपसर्कों को समभाव पूर्वक सहन करना चाहिए । प्रथम अध्ययन में बताये हुए महाव्रतों से युक्त और दूसरे अध्ययन में वर्णित संयम में स्थित तथा कषाय आदि का विजय किये हुए मोक्षार्थी मुनि को यदि कभी अनुकूल और प्रतिकूल परीषह उत्पन्न हों तो वह समभाव से उनको सहन करे यह उपदेश करने के लिए इस अध्ययन का आरम्भ हुआ है । इसलिए शीतोष्णीय अध्ययन कहते हैं ।

अनन्तरसूत्रे दुःखी दुःखानामेवावर्तमनुपरिवर्तत इत्युक्तं, तदिहापि भावसुप्ता अज्ञानिनो दुःखीनो दुःखानामेवावर्तमनुपरिवर्तन्त इत्याह -

सुत्ता अमुणी सया मुणिणो सययं जागरंति

॥ १०५ ॥

अज्ञानमोहनिद्रया सुप्ता अमुनयः मिथ्यादृष्टयः, सदा मुनयः सद्बोधोपेता असंयम-निद्राऽपगमात् जाग्रति-हिताहितप्राप्तिपरिहारं कुर्वत इति ॥१०५॥

अन्वयार्थ :- **अमुणी** - અમુનિ એટલે અજ્ઞાની પુરૂષ **सया** - સદા **सुत्ता** - સુતેલા છે પરંતુ **मुणिणो** - મુનિ **सययं** - હંમેશા **जागरंति** - જાગતા છે.

ભાવાર્થ - નિદ્રા લેવી - સુવું તે ૨ પ્રકારે છે. એક દ્રવ્યશયન બીજું ભાવશયન. આમાં નિદ્રારુપ શયન તે દ્રવ્યશયન અને મિથ્યાત્ત્વ તથા અજ્ઞાનમયશયન તે ભાવશયન, ભાવશયન સર્વ દુઃખોનું કારણ છે. જે જીવ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે. તેઓ દ્રવ્યથી જાગતા છે. છતાં ભાવથી ઉંઘતા છે. કારક કે તેઓ ઉત્તમજ્ઞાનરુપી અનુષ્ઠાનથી રહિત છે. જે ઉત્તમજ્ઞાનથી સંપન્ન છે અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા મુનિ છે. તે દ્રવ્યથી ઉંઘવા છતાં ભાવથી સદા જાગૃત છે ॥ ૧૦૫ ॥

भावार्थ :- शयन यानी सोना दो प्रकार का है - एक द्रव्य शयन और दूसरा भाव शयन । इनमें निद्रा रूप शयन द्रव्य शयन है और मिथ्यात्व तथा अज्ञानमय शयन भाव शयन है । भाव शयन समस्त दुःखो का कारण है । जो जीव अज्ञानी मिथ्यादृष्टि हैं वे द्रव्य से जागते हुए भी भाव से सोये हुए हैं क्योंकि वे उत्तम ज्ञान के अनुष्ठान से रहित हैं । जो उत्तम ज्ञान से सम्पन्न और मोक्ष मार्ग में प्रवृत्ति करने वाले मुनि हैं वे द्रव्य से सोते हुए भी भाव से सदा जागते हैं ॥ १०५ ॥

ये तु सुप्तास्तेऽज्ञानोदयाद् भवन्ति, अज्ञानं च महादुःखं, दुःखं च जन्तूनामहितायेति दर्शयति -

लोयंसि जाण अहियाय, दुक्खं, समयं लोगस्स जाणित्ता, इत्थ सत्थोवरए, जस्सिमे सद्दा य रूवा य रसा य गंधा य फासा य अभिसमण्णागया भवंति ॥ १०६ ॥

लोके- षड्जीवनिकाये जानीहि अहिताय दुःखं, समय्- आचारं महामोहमोहितमतेर्लोकस्य, यदिवा समतां जन्तुसमूहे लोके ज्ञात्वा, अत्र षट्कायलोके शस्त्रोपरतो भवेदथवा धर्मजागरेण जागृहि वा । य उपरत स मुनिः, आह च- यस्य मुनेः इमे शब्दाश्च रूपाश्च रसाश्च गन्धाश्च स्पर्शाश्च अभिसमन्वागताः इष्टानिष्टेषु रागद्वेषाऽकरणतया ज्ञाता भवन्ति स लोकं जानातीति ॥१०६॥

अन्वयार्थ :- लोयंसि - છ એ કાયના જીવોથી પરિપૂર્ણ આ લોકમાં **दुक्खं** - અજ્ઞાન જ **अहियाय** - અહિતને માટે છે આ **जाण** - જાણો, **लोगस्स** - લોકના **समयं** - આચારને અથવા સમતાને **जाणित्ता** - જાણીને કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરે, **इत्थ** - આ છ કાયના લોકમાં **सत्थोवरए** - શસ્ત્રનો પ્રયોગ ન કરતા એવા એ ધર્મનો આશ્રય લેવો જોઈયે, **इमे** - આ **सद्दा** - શબ્દ **रूवा** - રૂપ **रसा** - રસ **गंधा** - ગંધ **य** - અને **फासा** - સ્પર્શ **जस्स** - જે પુરૂષને **अभिसमण्णागया** - સંપૂર્ણરીતે જ્ઞાત **भवंति** - થઈ જાય છે તથા ઈષ્ટ અનિષ્ટમાં રાગ દ્વેષ કરતો નથી, તે પુરૂષ લોકને જાણવાવાળો છે.

ભાવાર્થ - છ કાયના જીવોથી પરિપૂર્ણ આ લોકમાં અજ્ઞાન જ દુઃખનું કારણ છે. આનાથી પ્રાણી આ લોકમાં તથા પરલોકમાં વિવિધ દુઃખોને પ્રાપ્ત કરે છે એટલે જ અજ્ઞાનના ઉન્મૂલન માટે (નાશ માટે) પ્રયત્ન કરવો જોઈયે.

અજ્ઞાનના વેશ કરી જીવ પ્રાણિયોની હિંસા કરે છે. અને વિવિધ પાપોનું ઉપાર્જન કરે છે. તેના ફલને ભોગવવા નરકાદિ ગતિયોમાં જાય છે. અજ્ઞાનના નાશ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈયે.

અજ્ઞાની જીવ મનોજ્ઞ (સુંદર) રૂપ રસાદિમાં રાગ અને અ મનોજ્ઞમાં (અસુંદર)

દ્વેષ કરે છે. કરંતુ વિવેકી પુરૂષ બંન્નેમાં સમભાવ રાખે છે. કારણ રાગ - દ્વેષ કર્મબંધનું કારણ છે ॥ ૧૦૬ ॥

भावार्थ :- छहकाय के जीवों से परिपूर्ण इस लोक में अज्ञान ही दुःख का कारण है । इसी से प्राणी इस लोक और परलोक में नानाविध दुःखों को प्राप्त होता है । इसलिए अज्ञान के उन्मूलन के लिए प्रयत्न करना चाहिए । अज्ञान के वशीभूत होकर जीव प्राणियों की हिंसा करता है एवं विविध पाप उपार्जन करता है उनका फल भोगने के लिए नरकादि गतियों में जाता है । आर्य क्षेत्र, मनुष्य भव आदि का मिलना बड़ा कठिन है । इसे प्राप्त कर अज्ञान के नाश के लिए प्रयत्न करना चाहिए ।

अज्ञानी जीव मनोज्ञ रूप रसादि में राग और अमनोज्ञ में द्वेष करते हैं किन्तु विवेकी पुरुष दोनों में समभाव रखते हैं क्योंकि राग द्वेष कर्म बन्ध के कारण हैं ॥ १०६ ॥

एवं शब्दादीनिह-लोके परत्र च दुःखस्वभावानवगम्य यः परित्येजेदसौ कं गुणमवाप्नुयादित्याह -

से आयवं णायवं वेयवं धम्मवं बंभवं पण्णाणेहिं परियाणइ लोयं, मुणीति वच्चे, धम्मविऊत्ति अंजू आवट्टसोए संगमभिजाणइ ॥ १०७ ॥

स आत्मवान् ज्ञानवान् वेदवान् - आगमवान् धर्मवान् ब्रह्मवान्योगिशर्मवान् अष्टादशधा वा ब्रह्मवान् से "आयवी नाणवी" इत्यादि पाठान्तरमाश्रित्य स आत्मविद् ज्ञानविद् वेदविद् धर्मविद् ब्रह्मवित् प्रज्ञानैः परिजानाति लोकं मुनिरिति उच्येत । किञ्च- स धर्मविद् ऋजुः आवर्तश्रोतसोः - आवर्तः संसारः श्रोतः - विषयाभिलाषस्तयोः संगं- रागद्वेषाभ्यां सम्बन्धम् अभिजानाति । तत्संगं चानर्थरूपं ज्ञात्वा परिहरतीति ॥१०७॥

अन्वयार्थ :- **से** - તે પુરૂષ **आयवं** - આત્મવાન્ છે **णायवं** - **णाणयं** - જ્ઞાનવાન્ છે **वेयवं** - વેદ અર્થાત્ આચારાંગાદિ સૂત્રોને જાણવાવાળો છે, **धम्मवं** - ધર્મજ્ઞ છે **बंभवं** - બ્રહ્મજ્ઞ છે, તે **पण्णाणेहिं** - મતિ આદિ જ્ઞાનો દ્વારા **लोयं** - લોકને **परियाणइ** - જાણે છે, તે જ **मुणीत्ति** - મુનિ **वच्चे** - કહેડાવવાને યોગ્ય છે, **धम्मविउत्ति** - તે ધર્મવેત્તા છે **अंजू** - સરળ છે, તે **आवट्टसोए संगं** - સંસાર આવર્ત્ત રાગ દ્વેષથી થતાં સંબંધ અને સ્રોત વિષયાભિલાષના સંગને **अभिजाणइ** - જાણે છે.

ભાવાર્થ - જે આત્મવાન્ જ્ઞાનવાન્ આદિ ઉપરોક્ત વિશેષણોવાળા મુનિ છે. તે સંસારના મૂલ કારણ રાગ - દ્વેષને જાણીને તેને છોડી દે છે. અતઃ ખરેખર તે જ વિદ્વાન અને ધર્મજ્ઞ છે ॥ ૧૦૭ ॥

भावार्थ :- जो आत्मवान् ज्ञानवान् आदि उपरोक्त विशेषणों वाला मुनि है वह संसार के मूल कारण राग द्वेष को जान कर उन्हें छोड़ देता है । अतः वास्तव में वही विद्वान और धर्मज्ञ है ॥ १०७ ॥

सुप्तजाग्रतां दोषगुणज्ञाता कं गुणमवाप्नुयादित्याह -

सीउसिणच्चाई से णिग्गंथे अरइरइसहे, फरूसयं णो वेएइ, जागरवेरोवरए, वीरे एवं दुक्खा पमुक्खसि, जरामच्चुवसोवणीए णरे सययं मूढे धम्मं णाभिजाणइ ॥ १०८ ॥

शीतोष्णत्यागी-शीतोष्णरूपौ परीषहावतिसहमानः स निर्ग्रन्थः अरतिरतिसहः परुषतां - परीषहोपसर्गाणां कर्कशतां नो वेत्ति, पीडाकारित्वेन न तान् गृह्णातीत्यर्थः । किञ्च - जागरः असंयमनिद्रापगमात् वैराच्चोपरतश्चेति जागरवैरोपरतो वीरस्त्वमेवात्मानं परं च दुःखात् प्रमोक्ष्यसि । एतद्विपरीतश्चजरामृत्युवशोपनीतो नरः सततं मूढो धर्मं नाभिजानातीति ॥१०८॥

अन्वयार्थ :- सीउसिणच्चाई - ઠંડુ અને ગરમને ત્યાગવાવાળો એટલે કે શીત અને ઉષ્ણના કષ્ટને સહન કરવાવાળો **अरइरइसहे** - અસંયમમાં અરતિ અને સંયમમાં રતિ રાખવાવાળો **से** - તે **णिग्गंथे** - નિર્ગ્રન્થ (સાધુ) **फरूसयं** - પરિષહ અને ઉપસર્ગોને પીડાકારી **णो वेएइ** - નથી સમજતો, **जागर** - તે પુરૂષ અસંયમ જીવનરૂપ ભાવનિદ્રાનો ત્યાગ કરી હંમેશા જાગતો રહે છે, **वेरोवरए** - તે વૈરભાવથી હંમેશા નિવૃત્ત રહે છે. **एवं** - આ પ્રમાણે **वीरे** - હે વીર પુરૂષ તું **दुक्खा** - દુઃખોથી **पमुक्खसि** - છુટી જશે અને બીજાઓને છોડાવશે. **जरामच्चुवसोवणीए** - એનાથી વિપરિત અસહિષ્ણુ અને અસંયમી ઘડપણ અને મૃત્યુના વશમાં જવાવાળો **णरे** - પુરૂષ **सययं** - હંમેશા **मूढे** - મૂઢ છે, તે **धम्मं** - ધર્મને **णाभिजाणइ** - નથી જાણતો.

ભાવાર્થ - જેઓએ આભ્યન્તર અને બાહ્ય એમ બંન્ને પ્રકારની ગ્રંથિઓને તોડી નાખી છે. એવા નિર્ગ્રન્થ (મુનિ) સાંસારિક સુખોની ઈચ્છા કરતા નથી અને દુઃખોથી ઘબરાતા નથી. પરંતુ તેઓ અનુકૂલ યા પ્રતિકૂલ બધા પરિષહોને સમતા-પૂર્વક-સમભાવ રાખીને સહન કરે છે એવા વીરપુરૂષ ભાવનિદ્રાનો ત્યાગકરી સંયમમાં નિરંતર રત (પ્રેમવાળા) રહે છે. તેઓ સર્વ દુઃખોથી છૂટી જાય છે. તથા અસહિષ્ણુ અને અસંયમી જ્યારે ઘડપણ અને મૃત્યુને વશ પડે છે, મૂઢ થઈ જાય છે, ખરેખર તે ધર્મને જાણતો નથી ॥ ૧૦૮ ॥

भावार्थ :- जिसने आभ्यन्तर और बाह्य दोनों प्रकार की ग्रन्थियों को तोड़ दी है ऐसा निर्ग्रन्थ न तो सांसारिक सुख की इच्छा करता है और न दुःखों से घबराता है किन्तु वह अनुकूल और प्रतिकूल सब परीषहों को समभाव पूर्वक सहन करता है । ऐसा वीर पुरुष भाव निद्रा का त्याग कर संयम में निरन्तर रत रहता है । वह समस्त दुःखों से छूट जाता है ॥ १०८ ॥

यतश्चैवम् अतः सर्वं जरामृत्युवशोपनीतं दृष्ट्वा किं कुर्यादित्याह-

पासिय आउरे पाणे अप्पमत्तो परिव्वए, मंता एयं मइमं पास आरंभजं दुक्खमिणं त्ति णच्चा, माई पमाई पुण एइ गब्भं, उवेहमाणो सद्दरूवेसु अंजू माराभिसंकी मरणा पमुच्चइ, अप्पमत्तो कामेहिं, उवरओ पावकम्मेहिं, वीरे आयगुत्ते जे खेयण्णे, जे पज्जवजायसत्थस्स खेयण्णे से असत्थस्स खेयण्णे, से पज्जवजायसत्थस्स खेयण्णे, अकम्मस्स ववहारो ण विज्जइ, कम्मुणा उवाही जायइ, कम्मं च पडिलेहाए ॥ १०९ ॥

भावजागर आतुरप्राणिनः शारीरमानसैर्दुःखैः किंकर्तव्यमूढान् दृष्ट्वा अप्रमत्तः परिव्रजेत् । अपि च- जाग्रतसुप्तगुणदोषान् मत्वा च मतिमन् ! पश्य भाव-सुप्तातुरान्, तेषां आरम्भजं दुःखमिदमिति ज्ञात्वा निराम्भो भूत्वाऽऽत्महिते जागृहि । मायी प्रमादी पुनरेति तिर्यक्षु गर्भम् । उपेक्षमाणो रागद्वेषौ शब्दरूपादिषु ऋजुः - अनगारो माराभिशङ्की तत् करोति येन मरणात् प्रमुच्यते । अप्रमत्तः कामप्रसादे, उपरतः पापकर्मभ्यः, वीरो गुप्तात्मा खेदज्ञः यः पर्यवजातशस्त्रस्य-शब्दादिविषयाणां पर्यवा विशेषास्तदुपादानाय यत् शस्त्रं प्राण्युपघातकार्यनुष्ठानं तस्य खेदज्ञः, यदि वा शब्दादिपर्यायेभ्यस्तज्जनितरागद्वेषपर्यायेभ्यो वा जातं यज्ज्ञानावरणीयादि कर्म तस्य यच्छस्त्रं तपः तस्य खेदज्ञः स अशस्त्रस्य - संयमस्य खेदज्ञः, यः अशस्त्रस्य खेदज्ञः स पर्यवजातशस्त्रस्य खेदज्ञः । आश्रवनिरोधात् अकर्मणो व्यवहारो-नारकतिर्यग्नरामरादिरूपो न विद्यते । कर्मणा उपाधिर्जायते - मन्दमतिस्तीक्ष्णो वेत्यादि । कर्म च प्रत्युपेक्ष्य अकर्मतोपाये यतितव्यमिति ॥१०९॥

अन्वयार्थ :- ભાવથી જાગતો એવો પુરૂષ **आउरे** - આતુર અર્થાત્ શારીરિક અને માનસિક દુઃખ પામતા એવા **पाणे** - પ્રાણિયોને **पासिय** - દેખીને **अप्पमत्तो** - પ્રમાદ રહિત બનીને **परिव्वए** - સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે, શાસ્ત્રકાર કહે છે કે **मइमं** - હે મતિમન્ ! **पास** - ભાવથી સૂતેલા એવા જીવોની દુર્દશાને દેખો, **एयं** - આ પ્રમાણે **मंता** - માનીને ભાવથી સુવાવાળાનો વિચાર ન કરો, **इणं** - આ જે પ્રાણિયોમાં વિવિધ પ્રકારના **दुक्खं** - દુઃખ દેખાય છે તે **आरंभजं** - આરંભજનિત છે **इइ** - આ પ્રમાણે **णच्चा** - સમજીને આરંભરહિત બનવાનો પ્રયત્ન કરો, **माई** - માયાવી અને **पमाई** - પ્રમાદી

પુરૂષ **पुण** - વારંવાર **गब्भं** - ગર્ભવાસને **एइ** - પ્રાપ્ત કરે છે, **सद्दरूवेसु** - શબ્દ અને રુપાદિ વિષયોમાં **उवेहमाणो** - રાગ - દ્વેષ ન કરવાવાળો જીવ જ **अंजू** - ખરેખર સરળ છે તથા **माराभिसंकी** - મૃત્યુથી શંકા રાખવાવાળો પુરૂષ આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે છે કે **मरणापमुच्चइ** - તે મરણથી જ છૂટી જાય છે, **कामेहिं** - જે કામભોગોમાં ફસાઈને **अप्पमत्तो** - પ્રમાદ નથી કરતો પરંતુ **पावकम्मेहिं** - પાપ કર્મોથી **उवरओ** - ઉપરત (વિરત) થયેલો છે. **वीरे** - તે વીર પુરૂષ છે અને **आयगुत्ते** - તે સ્વયંના આત્માની રક્ષા કરવાવાળો છે, **जे** - જે પુરૂષ **खेयण्णे** - સંયમપાલન અને તપ આદિ કષ્ટોને સહન કરવાનું જાણે છે તે પુરૂષ સ્વયંના આત્માની રક્ષાને પણ જાણે છે. **जे** - જે પુરૂષ **पज्जवजायसत्थस्स** - શબ્દાદિ વિષયોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણિયો દ્વારા કરાયેલા એવા ઘાતક કર્મોના અનુષ્ઠાનોને **खेयण्णे** - જાણે છે. **से** - તે જ **असत्थस्स** - અશસ્ત્ર અર્થાત્ નિરવદ્યાનુષ્ઠાનરૂપ સંયમ પાલનના કષ્ટોને પણ **खेयण्णे** - જાણે છે. **जे** - જે પુરૂષ **असत्थस्स** - સંયમ પાલનના કષ્ટોને **खेयण्णे** - જાણે છે **से** - તે જ **पज्जवजायसत्थस्स** - શબ્દાદિ વિષયોની પ્રાપ્તિ ને માટે કરાયેલ સાવદ્યાનુષ્ઠાનોને પણ **खेयण्णे** - જાણે છે. અથવા શબ્દાદિ વિષયોથી ઉત્પન્ન થતાં રાગ દ્વેષના કારણે કર્મબંધ થાય છે. તેનું શસ્ત્ર જે તપ છે તેને જાણે છે, જે તપને જાણે છે તે સંયમને જાણે છે આ જાણી આશ્રવોના નિરોધથી **अकम्मस्स** - જે પુરૂષ કર્મોથી રહિત થઈ જાય છે તેની **ववहारो** - આ સંસારમાં દેવ-નારક-મનુષ્ય વિ. વ્યવહાર **ण विज्जई** - નથી હોતો અર્થાત્ તે ફરીથી સંસારમાં આવતો નથી, **कम्मुणा** - કર્મોથી જ **उवाहि** - ઉપાધિયોં **जायइ** - પ્રાપ્ત થાય છે જેથી **कम्मं** - કર્મને જ સંસારનું કારણ **पडिलेहाए** - જાણીને તેના ક્ષય - નાશને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈયે.

ભાવાર્થ - ભાવનિદ્રા અતિ દુઃખદાયી છે, જેથી તેનો ત્યાગ કરી અપ્રમત્તભાવથી વિચરવું જોઈયે. શબ્દાદિ વિષયોમાં પ્રમાદિ ન હોવાવાળા પુરૂષ ખરેખર સાચો વીર છે. સાવદ્ય (પાપકારી) અનુષ્ઠાનોથી નિવૃત્ત થઈને (પાછો હઠી) શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવાવાળો પુરૂષ જલ્દીથી સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઈ જાય છે. તે પાછો ક્યારે પણ સંસારમાં આવતો નથી. કારણ કે જ્યાં સુધી કર્મ છે ત્યાં સુધી સંસારની ઉપાધિયોં છે, કર્મોનો નાશ થઈ જાય (ક્ષય) એટલે જીવ નિરૂપાધિક (ઉપાધિવગરનો) થઈને અનંત સુખોમાં એટલે મોક્ષ સ્થાનમાં બિરાજમાન થઈ જાય છે, આ જાણી કર્મના ક્ષય માટે ઉદ્યત બનવું જોઈયે ॥ ૧૦૯ ॥

भावार्थ :- भाव निद्रा अति दुःखदायिनी है। अतः उसका त्याग कर अप्रमत्त भाव से विचरना चाहिए। शब्दादि विषयों में प्रमत्त न होने वाला पुरुष ही सच्चा वीर है। सावद्य अर्थात् पापकारी अनुष्ठानों से निवृत्त होकर शुद्ध संयम का पालन करने वाला पुरुष शीघ्र ही समस्त कर्मों से मुक्त हो जाता है। वह फिर कभी संसार

में नहीं आता क्योंकि जब तक कर्म है तब तक ही सांसारिक उपाधियाँ हैं। कर्मों का क्षय हो जाने पर जीव निरुपाधिक होकर अनन्त सुखों में विराजमान हो जाता है ॥ १०९ ॥

किंच -

कम्ममूलं च जं छणं, पडिलेहिय सव्वं समायाय दोहिं अंतेहिं अदिस्समाणे तं परिण्णाय मेहावी विइत्ता लोगं वंता लोगसण्णं से मेहावी परक्कमिज्जासि ॥११०॥

कर्ममूलं च यत् क्षणं - हिंसनं तत् प्रत्युपेक्ष्य परित्यजेत्। 'कम्माहुय जं छणं' पाठान्तरमाश्रित्य कर्मोपादाय तत्क्षणमेव तदुपादानहेतोर्निवृत्तिं विदध्यादित्यर्थः। प्रत्युपेक्ष्य सर्वं - कर्म मोक्षं च समादाय-ज्ञात्वा द्वाभ्याम् अन्ताभ्यां- रागद्वेषाभ्यां सह अदृश्यमानः अनपदिश्यमानो वा तत्- कर्म तदुपादानं वा परिज्ञाय परिहरेत् मेधावी पराक्रमेतेति ब्रवीमि ॥११०॥

अन्वयार्थ :- અને **जं** - જે **कम्ममूलं च** - કર્મના મૂલનું કારણ છે, તે **छणं** - હિંસાને **पडिलेहिय** - જાણીને ત્યાગ કરી દે, **सव्वं** - પૂર્વોકત સર્વ ઉપદેશોને **समायाय** - ગ્રહણ કરીને **अंतेहिं** - રાગ અને દ્વેષ **दोहिं** - બન્નેની સાથે **अदिस्समाणे** - દેખાતો નથી અર્થાત્ રાગ-દ્વેષથી લિપ્ત ન થતો એવો **मेहावी** - બુદ્ધિમાન પુરૂષ **तं** - કર્મ અને રાગ-દ્વેષને **परिण्णाय** - ત્યાગ કરીને તથા **लोगं** - રાગ દ્વેષમાં ફસાયેલ લોકને **विइत्ता** - જાણીને અને **लोगसण्णं** - લોકસંજ્ઞાને અર્થાત્ વિષયભોગ તથા કષાયોને **वंता** - છોડીને **परक्कमिज्जासि** - સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું. (પાઠાન્તર - **कम्ममाहूयं जं छणं च** - **जं** - જે **छणं** - ક્ષણ **कम्मं** - કર્મ બંધ થાય તે જ ક્ષણમાં **आहूय** - તેની નિવૃત્તિ કરવી જાઈયે અર્થાત્ અજ્ઞાન અને પ્રમાદના વશથી જે ક્ષણમાં કર્મ બંધન કારક કાર્ય થઈ જાય તે જ ક્ષણમાં સાવધાન થઈને કર્મના કારણોની નિવૃત્તિ કરી દેવી જોઈયે.)

ભાવાર્થ - કર્મબંધનું મૂલ કારણ હિંસા છે. હિંસાનું મૂલકારણ રાગ દ્વેષ છે, રાગ દ્વેષનું મૂલ કારણ વિષય છે. આને જાણીને વિવેકી પુરૂષો તેનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ સંયમના અનુષ્ઠાન કરવામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈયે ॥ ૧૧૦ ॥

भावार्थ :- कर्मबंधका मूल कारण हिंसा है, हिंसाका मूल कारण रागद्वेष है, रागद्वेष का मूल कारण विषय है। इसको जानकर विवेकी पुरुष उसका त्याग करके शुद्ध संयम का अनुष्ठान करने में प्रयत्न करे ॥ ११० ॥

द्वितीय उद्देशकः

अथ लोकसंज्ञाप्रधानस्य भावसुप्तस्याऽसातलक्षणं फलमुच्यते-

जाइं च वुड्ढिं च इहज्ज पास, भूएहिं सायं पडिलेह जाणे ।
तम्हा अइविज्जे परमं त्ति णच्चा, सम्मत्तदंसी ण करेइ पावं ॥१॥

जाति- प्रसूतिं च बालकुमारयौवनवृद्धावस्थापर्यन्तां च वृद्धिं तत्फलं च दुःखम् इह अद्य आर्य ! वा पश्य दृष्ट्वा अवबुद्ध्यस्व । किञ्च भूतैः - चतुर्दशभूतग्रामैः सममात्मनः सातं प्रत्युपेक्ष्य जानीहि, यथा त्वं सुख-प्रियस्तथाऽन्येऽपि । तस्मात् अतिविद्यः परमं- मोक्षं ज्ञानादिकं वा तन्मार्गमिति ज्ञात्वा सम्यक्त्वदर्शी समत्वदर्शी वा न करोति पापमिति ।

पापस्य च मूलं स्नेहपाशास्तदपनोदार्थमाह -

उम्मुंच पासं इह मच्चिएहिं, आरंभजीवी उभयाणुपस्सी ।
कामेसुगिद्धाणिचयं करंति, संसिच्चमाणा पुणरिंतिगब्भं ॥ २ ॥

उन्मुञ्च पाशं इह मर्त्यैः सार्धं, स हि मर्त्य आरम्भजीवी उभयानुदर्शी शारीरमानसैहिकामुष्मिकदुःखानुदर्शी । किञ्च- कामेषु गृद्धाः कर्मनिचयं कुर्वन्ति, संसिच्यमानाः कर्मणा पुनर्यान्ति गर्भमिति ॥२॥

तदेवमनिभृतात्मा किंभूतो भवतीत्याह -

अवि से हासमासज्ज, हंता णंदीति मण्णइ ।
अलं बालस्स संगेण, वेरं वड्ढइ अप्पणो ॥ ३ ॥

स हासमासाद्य हत्वाऽपि प्राणिनो नन्दिरिति मन्यते । अलं बालस्य सङ्गेन, यो वैरं वर्द्धयति आत्मनः ॥३॥

यतश्चैवमतः किमित्याह -

तम्हा अइविज्जो परमंति णच्चा, आयंकदंसी ण करेइ पावं ।
अग्गं च मूलं विगिंच वीरे, पलिच्छिंदिया णं णिक्कम्मदंसी ॥४॥

तस्माद् अतिविद्यो मोक्षं तत्कारणं वा संयमं परममिति ज्ञात्वा, आतङ्कदर्शी न करोति पापम् । अग्रं-भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयम् मोहनीयव्यतिरिक्तं मिथ्यात्वव्यतिरिक्तं वा कर्म मूलं च घातिचतुष्टयं मोहनीयं मिथ्यात्वं वा कर्म त्यज धीरः । किञ्च रागादीनि कर्माणि वा तपःसंयमाभ्यां परिच्छिद्य निष्कर्मदर्शी भवति ॥ ४ ॥

अन्वयार्थ :- શાસ્ત્રકાર કહે છે કે હે આર્ય ! **अज्ज** - આજે જ એટલે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા સિવાય **इह** - આ જગતમાં **जाइं** - જન્મ અને **वुड्ढिं** - ત્યાર પછી બાલકુમાર - યૌવન અને વૃદ્ધાવસ્થા સુધીની અવસ્થાઓ અને તેના દુઃખોને **पास** - દેખો, **सायं** - શાતા, સ્વયંના સુખને **भूएहिं** - પ્રાણિયો ના સાથે સમાનરૂપથી **पडिलेह** - વિચાર કરીને **जाणे** - જાણો **तम्हा** - એટલે **अइविज्जे** - વિદ્વાન્ પુરૂષ **परमं त्ति** - મોક્ષમાર્ગને **णच्चा** - જાણી **सम्मत्तदंसी** - સમ્યકત્વદર્શી અથવા સર્વજીવોને વિષે તુલ્યદર્શી બનીને **पावं** - પાપ **ण करेइ** - કરતો નથી ॥ ૧ ॥

ગુરૂ કહે છે કે હે શિષ્ય ! **इह** - આ મનુષ્ય લોકમાં **मच्चिएहिं** - પ્રાણિયોની સાથે **पासं** - પાશ તે એટલે કે દોરડાની સમાન બાંધવાવાળા કામભોગ અને આરંભ પરિગ્રહ હિંસાદિ પાપોના સંબંધ નો **उम्मुंच** - ત્યાગ કરી દો, **आरंभजीवी** - કારણ કે તે પુરૂષ આરંભથી જીવન વ્યતીત કરે છે, તેથી **उभयाणुपस्सी** - ઉભયાનુદર્શી અર્થાત્ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો ભોગ થાય છે, **कामेसु** - કામ-વિષયભોગોમાં **गिद्धा** - આસક્ત જીવ **णिचयं** - કર્મોનો સંચય (ભેગા) **करंति** - કરે છે, આ પ્રકારે **संसिच्चमाणा** - કર્મોના સંચયથી ભારી બનેલો જીવ **पुणो** - વારંવાર **गब्भं** - ગર્ભાવાસને **इंति** - પામે છે. ॥૨॥

से - તે વિષયી જીવ **हासमासज्ज** - હાસ્ય અથવા ક્રિડાને માટે **हंता अवि** - શિકારાદિનિમિત્તે જીવોને મારીને પણ **णंदीति** - તેને એક પ્રકારની રમત-ક્રીડા **मण्णइ** - માને છે, આ પ્રમાણે કરીને તે અજ્ઞાની જીવ બીજા જીવો - પ્રાણિયોની સાથે ફોગટ જ **अप्पणो** - સ્વયં-પોતાનું **वेरं** - વૈરંને **वड्ढइ** - વધારે છે જેથી **बालस्स** - આવા બાલ અજ્ઞાની જીવનો **संगेण अलं** - સંગ પણ ન કરવો જોઈયે. ॥ ૩ ॥

तम्हा - એટલે **अइविज्जो** - અતિશય બુદ્ધિશાળી પુરૂષ **परमं ति** - મોક્ષને સર્વશ્રેષ્ઠ **णच्चा** - જાણીને અને **आयंकदंसी** - આતંકદર્શી અર્થાત્ નરક આદિના ભય એવા **पावं** - પાપકર્મ **ण करेइ** - નથી કરતો **धीरे** - હે ધીર ! તું **अग्गं** - અગ્ર એટલે ભવને ગ્રહણ કરવાવાળા ચાર અઘાતી કર્મોનો **च** - અને **मूलं** - મૂલ એટલે ચાર ઘાતી કર્મોને **विगिंच** - સ્વયંથી જુદા કરો, કારણ કે **पलिच्छिंदिया** - કર્મબંધનોને તોડીને **णं** - ખરેખર તે પુરૂષ **णिक्कम्मदंसी** - આત્મદર્શી કેવલી થાય છે. ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ :- શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીજી ગણધર ગૌતમસ્વામીજીને સંબોધન કરીને કહે છે કે હે આર્ય ! તમો જન્મ-મરણના દુઃખોને દેખો, જે પ્રકારથી તમોને સુખપ્રિય છે. તેમ તે જ પ્રકારે સંસારના સર્વ જીવોને સુખ પ્રિય છે આવું સમજીને એવું

કાર્ય ન કરવું જોઈયે કે જેથી બીજા પ્રાણિયોને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય, આમ કરવાવાળો પંડિત સમ્યક્ત્વદર્શી પુરૂષ જન્મ-મરણના દુઃખોથી મુક્ત થાય છે. સમ્યક્ત્વી પુરૂષ મિથ્યાદર્શનશલ્યરૂપ પાપનો બંધ નથી કરતો, જ્યાં સુધી તે વ્રત ધારણ કરતો ત્યાં સુધી તેના બધી બાજુના પાપ ખૂલ્લા છે. ॥ ૧ ॥

કામભોગોમાં આસક્ત બનેલો જીવ હિંસા આદિ વિવિધ પ્રકારના પાપાચરણ કરે છે, અને શારિરીક તથા માનસિક દુઃખોથી દુઃખિત થતો રહે છે જેથી બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ વિષયભોગોમાં આસક્ત થવું ન જોઈયે. ॥ ૨ ॥

ઘણા કામાસક્ત જીવો સ્વયંના હાસ્ય માટે, ક્રિડા માટે અને મનના વિનોદના માટે જીવોની હિંસા કરે છે જેથી તે અજ્ઞાની ફોગટ જ તે પ્રાણિયોની સાથે અનેક જન્મને માટે સ્વયંનું વેર વધારે છે. જેથી વિવેકી પુરૂષોએ આ પ્રમાણે ક્યારેય કરવું ન જોઈયે. ॥ ૩ ॥

વિષયભોગોને દુઃખરૂપ જાણવાવાળા પંડિત પુરૂષો વિષયોમાં આસક્ત થતાં નથી, તેઓ સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરીને અનંત સુખમય મોક્ષના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૪ ॥

भावार्थ :- श्रमण भगवान् महावीर स्वामी गौतम स्वामी को सम्बोधित कर कहते हैं कि हे आर्य ! तुम जन्म मरण के दुःखो को देखो । जिस प्रकार तुम को सुख प्रिय है उसी प्रकार संसार के समस्त जीवों को सुख प्रिय है ऐसा समझ कर ऐसा कार्य नहीं करना चाहिए जिससे दूसरे प्राणियों को दुःख उत्पन्न हो । ऐसा करने वाला पंडित सम्यक्त्वदर्शी पुरूष जन्म और मरण के दुःखों से मुक्त हो जाता है । सम्यक्त्वी पुरूष मिथ्यादर्शनशल्य रूप पाप का बंध नहीं करता है । जब तक वह व्रत धारण नहीं करता तब तक उसके सतरह ही पाप खुले हैं ॥ १ ॥

भावार्थ :- कामभोगों में आसक्त बने हुए जीव हिंसा आदि नाना प्रकार का पापाचरण करते हैं जिससे बारबार गर्भवास को प्राप्त होते हैं और शारीरिक और मानसिक दुःखों से दुःखित होते रहते हैं । अतः बुद्धिमान् पुरूषों को विषय भोगों में आसक्त न होना चाहिए ॥ २ ॥

भावार्थ :- बहुत से कामासक्त जीव अपने हास्य क्रीडार्थ एवं मनोविनोदार्थ जीवों की हिंसा करते हैं । वे अज्ञानी व्यर्थ ही उन प्राणियों के साथ अनेक जन्म के लिए अपना वैर बढ़ाते हैं । अतः विवेकी पुरूषों को ऐसा कदापि न करना चाहिए ॥ ३ ॥

भावार्थ :- विषय भोगों को दुःख रूप जानने वाले पण्डित पुरूष विषयों में आसक्त नहीं होते । वे समस्त कर्मों का क्षय करके अनन्त सुखमय मोक्ष में चले जाते हैं ॥ ४ ॥

यश्च निष्कर्म्मदर्शी भवति सोऽपरं किमाप्नुयादित्याह -

एस मरणा पमुच्चइ से हु दिट्ठभए मुणी, लोगंसि परमदंसी विवित्तजीवी उवसंते समिए सहिए सया

जए कालकंखी परिव्वए, बहुं च खलु पावं कम्मं

पगडं ॥ १११ ॥

एष मरणात् प्रमुच्यते । स दृष्टभय एव मुनिः लोके परमदर्शी- परमः- मोक्षस्तत्कारणं वा संयमस्तद्दर्शी, विविक्तजीवी, उपशान्त, समितो, ज्ञानादिभिः सहितः, सदा यतः कालाकाङ्क्षी परिव्रजेत् यतो बहु च खलु पापं कर्म प्रकृतं-बद्धं प्रकटं वा तत्कार्यप्रदर्शनादिति ॥१११॥

अन्वयार्थ :- **एस** - આ પુરૂષ અર્થાત્ ચાર મૂલ એટલે ઘાતી અને ચાર અગ્ર એટલે અઘાતી કર્મોને સ્વયંની આત્માથી અલગ કરવાવાળો પુરૂષ **मरणा** - મરણથી **पमुच्चइ** - મુક્ત થઈ જાય છે. **से हु** - તે **मुणी** - મુનિ **दिट्ठभए** - સંસારના સાત ભયોને દેખવાવાળો છે, તે **लोगंसि** - લોકમાં **परमदंसी** - સર્વથી શ્રેષ્ઠ મોક્ષ અથવા સંયમને દેખવાવાળો **विवित्तजीवी** - ભાવથી રાગદ્વેષ રહિત અને દ્રવ્યથી સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક રહિત સ્થાનમાં જીવન પસાર કરવાવાળો **उवसंते** - ઉપશાંત **समिए** - સમિતિયોથી યુક્ત **सहिए** - જ્ઞાનાદિ સહિત **सया** - હંમેશા **जए** - પ્રયત્નવાળો રહે છે, આવો સાધુ **कालकंखी** - કાલની અપેક્ષા કરતો એવો **परिव्वए** - શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે કારણ કે **खलु** - નિશ્ચયથી આ જીવે **बहुं** - ઘણા **पावं** - પાપ **कम्मं** - કર્મ **पगडं** - કરેલ છે.

ભાવાર્થ - પરમદર્શી મુમુક્ષુ પુરૂષ સ્વયંની ઈન્દ્રિયોને વશમાં રાખતા થકા શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે છે, અને જ્ઞાનાદિકથી યુક્ત રહેવા છતાં ક્યારે પણ પ્રમાદ કરતા નથી, તે પુરૂષ મૃત્યુ આવવા સુધી પૂર્વોક્ત ગુણોનું પાલન કરતા રહે છે અને મૃત્યુનો સમય આવે ત્યારે તે પંડિતમરણથી મરે છે. જેથી વિવેકી પુરૂષે પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત થઈને મરણ સુધી સંયમનું પાલન કરવું જોઈયે, જો કોઈ કહે કે મરણ સુધી સંયમનું પાલન કરવાની શું આવશ્યક્તા છે ? તો આના સમાધાનમાં કહે છે કે જીવની સાથે ગાઢ કર્મોના બંધ થયેલા છે તે થોડા કાલમાં ક્ષય થવા સંભવ નથી એટલે જ મરણ સુધી સંયમ પાલનની આવશ્યકતા છે ॥ ૧૧૧ ॥

भावार्थ :- परमदर्शी मुमुक्षु पुरूष अपनी इन्द्रियों को वश में रखता हुआ शुद्ध संयम का पालन करता है और ज्ञान आदि से युक्त रहता हुआ कभी भी प्रमाद नहीं करता है । वह पुरूष मृत्युकाल तक पूर्वोक्त गुणों का पालन करता रहता है और मृत्युकाल आने पर वह पण्डितमरण से मरता है । अतः विवेकी पुरूष को पूर्वोक्त गुणों से युक्त होकर मरण पर्यन्त संयम का पालन करना चाहिए । यदि कोई कहे कि मरण पर्यन्त संयम का पालन करने की क्या आवश्यकता है ? तो इसका समाधान यह है कि जीव के साथ इतने कर्म बन्धे हुए हैं कि थोड़े काल में उनका क्षय होना सम्भव नहीं है । अतः मरण पर्यन्त संयम पालन की आवश्यकता है ॥ १११ ॥

यदि नामैवं ततस्तदपनयानार्थं किं कर्तव्यमित्याह -

सच्चम्मि धिइं कुव्वहा, एत्थोवरए मेहावी सव्वं पावं झोसेइ ॥ ११२ ॥

सत्ये - सद्भ्यो हिते संयमे धृतिं कुरुध्वम्, अत्रोपरतो मेधावी सर्वं पापं कर्म झोषयति-क्षपयतीति ॥११२॥

अन्वयार्थ :- શાસ્ત્રકાર કહે છે કે હે પ્રાણિયોં ! **सच्चम्मि** - સત્ય એટલે કે સંયમમાં **धिइं** - ધીરતા **कुव्वहा** - રાખો **एत्थोवरए** - આ સંયમમાં અથવા જિનાજ્ઞામાં રહેલા **मेहावी** - બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ **सव्वं** - સઘળાં **पावं** - પાપ **कम्मं** - કર્મોને **झोसेइ** - ક્ષય કરી નાંખે છે.

ભાવાર્થ - સંયમની અંદર ધીરતા રાખવાવાળા પુરૂષ સઘળાં કર્મોનો ક્ષય કરી દે છે ॥ ૧૧૨ ॥

भावार्थ :- संयम में धीरता रखने वाला पुरूष समस्त कर्मों को क्षय कर देता है ॥ ११२ ॥

उक्तोऽप्रमादः, तत्प्रत्यनीकस्तु प्रमादः तेन किंगुणो भवतीत्याह-

अणेगचित्ते खलु अयं पुरिसे, से केयणं अरिहइ पूरइत्तए, से अण्णवहाए अण्णपरियावाए अण्ण-परिग्गहाए जणवयवहाए जणवयपरियावाए जणवय-परिग्गहए ॥ ११३ ॥

अनेकचित्तः- कृषिवाणिज्यादिगतचित्त एवाऽयं पुरुषः । स केतनंलोभेच्छारुपां चालनीं समुद्रं वा पूरयितुम् अर्हति । एवंभूतः सः अन्यवधाय अन्यपरितापाय अन्यपरिग्रहाय जनपदवधाय जनपदपरितापाय जनपदपरिवादाय वा जनपदपरिग्रहाय प्रभवति ॥११३॥

अन्वयार्थ :- **खलु** - નિશ્ચયથી ખરેખર **अयं** - આ **पुरिसे** - પુરૂષ **अणेगचित्ते** - અનેક (ચંચલ) ચિત્તવાળો હોય છે. **से** - તે **केयणं** - કેતન અર્થાત્ દ્રવ્યથી ચાળણી અથવા સમુદ્ર અને ભાવથી સ્વયંની લોભેચ્છા અને તૃષ્ણાને **पूरइत्तए** - પૂરી કરવામાં **अरिहइ** - પ્રયત્ન કરે છે. **से** - તેની તે તૃષ્ણા **अण्णवहाए** - બીજા પ્રાણિયોની હિંસા (વધ) ને માટે **अण्णापरियावाए** - તેને પરિતાપ અર્થાત્ શારીરિક અને માનસિક કષ્ટ આપવા માટે અને **अण्णपरिग्गहाए** - અન્ય પદાર્થોના પરિગ્રહને માટે થાય છે તથા **जणवयवहाए** - જનપદના વધને માટે **जणवयपरियावाए** - જનપદને પરિતાપ આપવા માટે અને **जणवयपरिग्गहाए** - જનપદના પરિગ્રહને માટે થાય છે.

ભાવાર્થ :- કામાસક્ત પુરૂષ સ્વયંની ભોગલાલસા અને તૃષ્ણાને પૂરી કરવા માટે વિવિધ પ્રકારના જીવોનો વધ કરે છે. પરંતુ તે લાલસાઓ ક્યારેય પુરી થતી નથી, હમણાં સુધીમાં જેટલા જીવ ઉત્પન્ન થયા છે તો તેમાંથી કોઈ પણ જીવની આ ભોગલાલસા (ઈચ્છાઓ) પૂરી થઈ નથી અને ક્યારેય થશે પણ નહીં. કારણ કે ઈચ્છાઓ આકાશ સમાન અનંત છે. ભોગથી તૃષ્ણા શમતી નથી ત્યાગથી શમે છે. ॥૧૧૩॥

भावार्थ :- कामासक्त पुरूष अपनी भोगलालसा और तृष्णा को पूरा करने के लिए नाना प्रकार से जीवों का वध करते हैं किन्तु यह लालसा कभी पूरी नहीं होती है। अब तक जितने जीव उत्पन्न हुए हैं किसी की भी यह भोगलालसा पूरी नहीं हुई और न किसी की होगी ॥ ११३ ॥

अनन्तरोक्ताः प्रमादिनस्तथाभूता एवासते उतान्यथा ? अन्यथाऽपीति दर्शयति -

आसेवित्ता एयं अट्ठं इच्चेवेगे समुट्ठिया, तम्हा तं बिईयं णो सेवे, णिस्सारं पासिय णाणी, उववायं चवणं णच्चा, अणण्णं चर माहणे, से ण छणे ण छणावए छणंतं णाणुजाणए, णिव्विंद णंदिं, अरए पयासु, अणोमदंसी, णिसण्णे पावेहिं कम्मेहिं ॥११४॥

आसेव्य एवम् - अनन्तरोक्तम् अर्थ-वधपरिग्रहतापादिकम् इत्येव - लोभेच्छाप्रतिपूरणायैव एके भरतादयः समुत्थिताः सिद्धाश्च । यस्मात् कृतप्रतिज्ञस्तस्मात् - विषयसुखसंयमं वा द्वितीयं - पुनः नासेवेत ज्ञानी निस्सारं दृष्ट्वा । उपपातं च्यवनं च ज्ञात्वा अनन्यं - ज्ञानादित्रिकं चर माहण ! स न क्षणुयात्-हन्याद् न क्षाणयेत् क्षणुवन्तं नानुजानीयात् । निर्विन्दस्व विषयजनितां नन्दिम् अरक्तः प्रजासु - स्त्रीषु । अनवदर्शी - रत्नत्रयीदर्शी निषण्णः - निर्विण्णः पापेभ्यः कर्मभ्य इति ॥११४॥

अन्वयार्थ :- एगे - કેટલાક પુરૂષ **एयं** - આ **अट्ठं** - તેથી હિંસા પરિગ્રહ અર્થને **आसेवित्ता** - સેવન કરીને **समुट्ठिया** - સંયમ ગ્રહણ કરે છે અને સિદ્ધ પામે છે. ભરત મહારાજાની જેમ **तम्हा** - તેથી પાપોનો ત્યાગ કરી અને સંયમ સ્વીકારી **बिईयं** - ફરીથી અસંયમમાં અથવા મૃષાવાદનું **णो सेवे** - સેવન નહીં કરવું જોઈયે, **णाणी** - જ્ઞાની પુરૂષ **णिस्सारं** - વિષયસેવનને સાર રહિત **पासियं** - જાણીને તેની ઈચ્છા ન કરે, **माहणे** - 'જીવોને હણો નહીં' આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવાવાળા મુનિ **उववायं** - જન્મ અને **चवणं** - મરણને **णच्चा** - જાણીને **अणण्णं** - સંયમનું **चर** - પાલન કરે, **से** - તે પુરૂષ **ण छणे**

- કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરે, **ण छणावए** - હિંસા ન કરાવે અને **छणंतं** - હિંસા કરવાવાળાની **ण अणुजाणए** - અનુમોદના પણ ન કરે, ગુરૂ મહારાજ શિષ્યને ઉપદેશ આપતા કહે છે કે હે શિષ્ય ! તમો **णंदिं** - વિષયોના આનંદથી **णिव्विंद** - ઘૃણા કરો **पयासु** - સ્ત્રિયોમાં **अरए** - અનુરાગવાળા ન થાઓ તથા **अणोमदंसी** - સમ્યક્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવાન્ બનો, જે ઉક્ત ગુણોવાળા પુરૂષ હોય છે તે **पावेहिं कम्मेहिं** - પાપકર્મોથી **णिसण्णे** - નિવૃત્ત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- પૂર્વકાલમાં ભરતચક્રવર્તી આદિ અનેક રાજાઓએ પરિગ્રહ ઘણો ઉપાર્જિત કરેલો પરંતુ તેનાથી પણ તૃષ્ણાની તૃપ્તિ (સંતોષ) ન થઈ ત્યારે તેઓએ તેનો ત્યાગ કરી, સંયમનો સ્વીકાર કરી અને તેનું વિધિવત્ પાલન કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કર્યો. જેથી મુમુક્ષુ પુરૂષોએ ત્યાગ કરી સંયમનું પાલન કરવું જોઈયે, મા હન અર્થાત્ 'મા-નહીં હન-મારો' આ પ્રકારે ઉપદેશ આપવાવાળા ત્રણ કરણ તથા ત્રણ યોગથી હિંસાનો ત્યાગ કરી દે. ॥ ૧૧૪ ॥

भावार्थ :- पूर्वकाल में भरत चक्रवर्ती आदि अनेक राजा लोगों ने परिग्रह का खूब उपार्जन किया था किन्तु उससे भी तृष्णा की तृप्ति न हुई तब उन्होंने तृष्णा का त्याग कर संयम धारण किया और उसका विधिवत् पालन कर मोक्ष प्राप्त किया । अतः मुमुक्षु पुरूषों को तृष्णा का त्याग कर संयम का पालन करना चाहिए । माहन अर्थात् *"मा-मत' हन-मारो" इस प्रकार उपदेश देने वाला मुनि तीन करण तीन योग से हिंसा का त्याग* कर दे ॥ ११४ ॥

कोहाइमाणं हणिया य वीरे, लोभस्स पासे
णिरयं महंतं । तम्हा य वीरे विरए वहाओ, छिंदिज्ज
सोयं लहुभूयगामी ॥ १ ॥
गंथं परिण्णाय इह अज्ज ! धीरे, सोयं परिण्णाय
चरिज्ज दंते । उम्मज्ज लद्धुं इह माणवेहिं, णो माणिणं
पाणे समारभिज्जा ॥ २ ॥

क्रोधादिमानं हन्यात् च वीरः लोभस्य स्थितिं विपाकं च पश्य नरकं महान्तम् । तस्मात् च वीरो विरतो वधात्, छिन्द्यात् शोकं श्रोतो वा विषयाभिष्वङ्गरूपं लघुभूतगामी-लघुभूतो मोक्षः संयमो वा तद्गामी ॥१॥ ग्रन्थं परिज्ञाय इह अद्य आर्य ! वा धीरः सन् श्रोतः विषयाभिष्वङ्गं परिज्ञाय चरेद् दान्तः । श्रुतिश्रद्धासंयमवीर्यरूपम् उन्मज्जनं लब्ध्वा इह मानुष्येषु, न प्राणिनां प्राणान् समारभेथा इति ब्रवीमि ॥

अन्वयार्थ :- **वीरे** - વીર પુરૂષ **कोहाइमाणं** - ક્રોધ-માન **य** - અને માયાને **हणिया** - હનન કરે તથા **लोभस्स** - લોભનું ફળ **महंतं** - મહાન **णिरयं** - નરક છે આ પ્રમાણે **पासे** - દેખે-વિચાર કરે, **तम्हा** - એટલે - **वीरे** - વીર પુરૂષ **वहाओ** - પ્રાણિવધથી **विरए** - નિવૃત્ત થઈ જાય **य** - અને **लहुभूयगामी** - દ્રવ્ય અને ભાવથી લઘુભૂત (હલકો) બનીને સંયમનું પાલન કરતો એવો **सोयं** -શોક અથવા ભાવસ્રોતનું **छिंदिज्ज** - છેદન કરે. ॥૧॥

શાસ્ત્રકાર ઉપદેશ આપતા ફરમાવે છે કે **अज्ज** - હે આર્યો ! આજે જ **धीरे** - ધૈર્યવાન્ બનીને **इह** - આ **गंथं** - બાહ્ય અને આભ્યન્તર એમ બન્ને પ્રકારના બંધનોને **परिण्णाय** - જાણીને તેનો ત્યાગ કરી દો. **दंते** - ઈન્દ્રિય તથા મનને વશ (દમન) કરીને અને **सोयं** - વિષય સંગરૂપ સંસારના સ્રોતનો-પ્રવાહનો **परिण्णाय** - ત્યાગ કરીને **चरिज्ज**- સંયમનું પાલન કરો. **इह** - આ સંસારમાં **उम्मज्ज** - ઉન્મજ્જન અર્થાત્ મનુષ્ય ભવ-ધર્મશ્રવણ - શુદ્ધ શ્રદ્ધા આદિના સુઅવસરને **लद्धुं** - પ્રાપ્ત કરીને **माणवेहिं** - મનુષ્યો ભવમાં **पाणिणं** - પ્રાણિયોના **पाणे** - પ્રાણોનો **णो समारभिज्जा** - આરંભ ન કરવો જોઈયે અર્થાત્ પ્રાણિવધ નહીં કરવો જોઈયે. ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ :- શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે ક્રોધાદિ ચાર કષાયનો નાશ કરી નાંખો પણ તેમાં લોભનું ફળ તો મહાદુઃખદાયી છે. લોભી પુરૂષ પ્રાણીઓને મારવા આદિથી પાપકર્મોની પ્રવૃત્તિ કરીને સાતમી નરક સુધી જાય છે. જેથી મુમુક્ષુ પુરૂષોએ ક્રોધાદિ કષાયોનો છેદ કરીને સંસારનો છેદ કરી દેવો જોઈયે ॥ ૧ ॥

મોક્ષાર્થી પુરૂષે બાહ્ય અને આભ્યન્તર બેઉ પ્રકારના બંધનોને તોડી વિષયાસક્તિનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈયે, આ સંસાર એક મહાન સમુદ્ર છે. મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરીને જે પુરૂષ શુદ્ધ શ્રદ્ધાને ગ્રહણ કરી સંયમનું પાલન કરે છે તે સંસાર સમુદ્ર તરી જાય છે. જેથી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરી આ સંસારસાગરથી નિકળવા પ્રયત્ન કરવો જોઈયે. ॥૨॥

भावार्थ :- शास्त्रकार फरमाते हैं कि क्रोधादि कषाय का विनाश कर डालो जिसमें भी लोभ का फल तो महा दुःखदायी है । लोभी पुरूष प्राणिवधादि पाप कर्मों में प्रवृत्ति करके सातवें नरक तक जाता है । अतः मुमुक्षु पुरूष को क्रोधादि कषायों का छेदन करके संसार का छेदन कर देना चाहिए ॥ १ ॥

मोक्षार्थी पुरूष को चाहिए कि बाह्य और आभ्यन्तर दोनों प्रकार के बन्धनों को तोड़ कर विषयासक्ति का त्याग कर दे । यह संसार एक महान् समुद्र है । मनुष्य भव को प्राप्त कर जो पुरूष शुद्ध श्रद्धा को ग्रहण कर संयम का पालन करता है वह संसार समुद्र तिर जाता है । अतः मनुष्य भव को प्राप्त कर इस संसार सागर से निकलने का प्रयत्न करना चाहिए ॥ २ ॥

तृतीय उद्देशकः

किंच-

प्राणिनां प्राणान् न समारभेथा इत्यनन्तरोक्तम् । इह तु तदेव चारित्रं सन्धिरित्युच्यते ।

संधिं लोयस्स जाणित्ता, आयओ बहिया पास,
तम्हा ण हंता ण विघायए, जमिणं अण्णमण्ण-
वितिगिच्छाए पडिलेहाए ण करेइ पावं कम्मं, किं
तत्थ मुणी कारणं सिया ? ॥ ११५ ॥

सन्धि - कर्मविवररूपं चारित्रावसरं । लोकस्य लोके वा ज्ञात्वा न प्रमादः श्रेयान् । आत्मनो यत् सुखप्रियत्वमसुखाप्रियत्वं तत् बहिः पश्य । तस्मात् न हन्ता स्यात्, न विघातयेत् । यदिदं अन्योन्यविचिकित्सया - परस्पराऽऽशङ्कातो लज्जातो वा प्रत्युपेक्ष्य न करोति पापं कर्म, किं तत्र-पापकर्माऽकरणे मुनिः - मुनित्वं कारणं स्यात् ? अर्थात्र स्यादिति ॥११५॥

अन्वयार्थ :- लोयस्स - લોકની **संधिं** - સંધિને એટલે સંસારમાં અવસરને **जाणित्ता** - જાણીને પ્રમાદ ન કરવો જોઈયે. **बहिया** - આપણાથી જુદા પ્રાણિયોને પણ **आयओ** - આપણી માફક જ સુખ પ્રિય છે. આ પ્રમાણે **पास** - સમજવું જોઈયે, **तम्हा** - એટલે **ण हंता** - કોઈ પણ પ્રાણીને ન મારવા જોઈયે અને **ण विघायए** - બીજાઓ દ્વારા પણ પ્રાણિયોને ન મરાવા જોઈયે **जं** - જે **अण्णमण्णवितिगिच्छाए** - પરસ્પરની આશંકાને **पडिलेहाए - इणं पावं कम्मं** - જોઈને આવું પાપ કાર્ય **ण करेइ** - નથી કરતા, **किं** - શું **तत्थ** - તેમાં **मुणी** - મુનિપણું **कारणं सिया** - તે કારણ છે ? નથી, ધર્મ આત્મસાક્ષી છે, પરદ્રોહવિરતિ એ જ મુનિપણું છે.

ભાવાર્થ :- મનુષ્ય ભવ - ઉત્તમકુલ - ધર્મશ્રવણ આદિ દુર્લભ અંગોને પ્રાપ્ત કરી વિવેકી પુરૂષોએ આત્મ કલ્યાણ તરફથી પ્રવૃત્તિ કરવામાં થોડો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈયે. બધા પ્રાણી સુખના અભિલાષી હોય છે જેથી કોઈ પણ પ્રાણીનો વધ ન કરવો જોઈયે અને તેઓને દુ:ખ ન આપવું જોઈયે જે ભાવપૂર્વક સંયમનું પાલન કરે છે તે જ સાચો મુનિ છે. બીજા ન દેખતાં પાપ ન કરે, છતાં વિરતિનો ભાવ ન હોય તો મુનિપણું નથી. માટે હિંસાદિની વિરતિનો ભાવ ટકાવવો, વધારવો. ॥ ૧૧૫ ॥

भावार्थ :- मनुष्य भव, उत्तम कुल, धर्म श्रवण आदि दुर्लभ अंगों को प्राप्त करके विवेकी पुरुष को आत्मकल्याण की ओर प्रवृत्ति करने में किञ्चिन्मात्र भी प्रमाद न करना चाहिए। सभी प्राणी सुख के अभिलाषी है अतः किसी भी प्राणी का वध न करना चाहिए और न दुःख देना चाहिए। जो भावपूर्वक संयम का पालन करता है वही सच्चा मुनि है ॥ ११५ ॥

कथं तर्हि नैश्चयिको मुनिभाव इत्यत आह -

समयं तत्थ उवेहाए अप्पाणं विप्पसायए । अणण्णपरमं णाणी, णो पमाए कयाइ वि । आयगुत्ते सया वीरे जायामायाइ जावए ॥ १ ॥ विरागं रूवेसु गच्छिज्जा महया खुड्डएहि वा, आगइं गइं परिण्णाय दोहि वि अंतेहिं अदिस्समाणेहिं से ण छिज्जइ ण भिज्जइ ण डज्झइ ण हम्मइ कंचणं सव्वलोए ॥ ११६ ॥

समतां समयं वा - आगमं वा तत्र-पापकर्माऽकरणे उत्प्रेक्ष्य - पर्यालोच्य आत्मानं विप्रसादयेत् । अनन्यपरमं- सर्वप्रधानात् संयमं ज्ञानी न प्रमादयेत् कदाचित् । आत्मगुप्तः सदा वीरः यात्रामात्रया - संयमयात्रायां या आहारमात्रा तया यापयेद् 'अच्चाहारो न सहे' इत्यादि वचनात् ।

सैवाऽऽत्मगुप्तता कथं स्यादिति चेदाह-

विरागं रूपेषु गच्छेत् महता - दिव्यभावेन व्यवस्थितेषु क्षुल्लकेषु वा - मनुष्यरूपेषु वा, यदि वा दिव्यादि प्रत्येकं महत् क्षुल्लकं च रूपं तत्र विरागं गच्छेदिति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति 'विसयंमि पंचगंमीवि, दुविहंमि तियं तियं । भावओ सुट्ठु जाणित्ता, से न लिप्पइ दोसुवि' विषये पञ्चकेऽपि इष्टानिष्टतया द्विविधे, हीनमध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रिकं त्रिकं । भावतः सुष्ठु ज्ञात्वा स मुनिः न लिप्यते द्वाभ्यां रागद्वेषाभ्यां तदकारणात् । स्यादेतत् -

किमालम्ब्यैतत्कर्तव्यमित्याह - आगतिं गतिं च परिज्ञाय द्वाभ्यां रागद्वेषाभ्याम् अन्ताभ्याम् अन्तहेतुत्वात् अदृश्यमानाभ्यां अनपदिश्यमानाभ्यां वा सिद्ध्यति एव, तथा च स न छिद्यते, न भिद्यते, न दह्यते, न हन्यते केनचित् सर्वलोक इति ॥११६॥

अन्वयार्थ :- तत्थ - ત્યાં પાપ નહીં કરવામાં समयं - સમભાવને અથવા આગમને

उवेहाए - વિચારી ને **अप्पाणं** - સ્વયંની આત્માને **विप्पसायए** - સંયમ અનુષ્ઠાનમાં સાવધાન રાખી, પ્રસન્ન કર **अणण्णपरमं** - બધા પદાર્થો કરતા મોક્ષને શ્રેષ્ઠ **णाणी** - જાણવાવાળો પુરૂષ **कयाइ वि** - ક્યારેય પણ **णो पमाए** - પ્રમાદ ન કરે, **वीरे** - વીરપુરૂષ **सया** - હંમેશા **आयगुत्ते** આત્મગુપ્ત અર્થાત્ સ્વયંના આત્માની પાપથી રક્ષા કરતો એવો **जायामायाइ** - સંયમના નિર્વાહ માટે આહારથી **जावए** - સ્વયંનો નિર્વાહ કરે, **महया** - મહાન્ એટલે દિવ્ય **वा** - અથવા **खुड्डएहि** - ક્ષુદ્ર-તુચ્છ **रूवेसु** - રૂપોમાં **विरागं** - વૈરાગ્ય ને **गच्छिज्जा** - પ્રાપ્ત કરે, **आगइं** - આગતિ અને **गइं** - ગતિને **परिण्णाय** - જાણીને **दोहि वि अंतेहिं** - રાગ અને દ્વેષ એમ બન્નેને **अदिस्समाणेहिं** - ત્યાગ કરવાવાળો અલિપ્ત પુરૂષ ભૂલ થઈ જાય છે અને **सव्वलोए** - સર્વ લોકમાં **कंचणं** - કોઈકના દ્વારા **ण छिज्जइ** - છેદાતો નથી. **ण भिज्जइ** - ભેદાતો નથી **ण डज्झइ** - અગ્નિ આદિથી સળગાવાતો નથી અને **ण हम्मइ** - હણાતો નથી.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં સંયમથી ચઢિયાતો બીજો કોઈ પદાર્થ નથી તેથી જ સંયમાનુષ્ઠાનમાં મુનિએ પ્રમાદ ન કરવો જોઈયે, સાધુ સ્વયંની ઈન્દ્રિય તથા મનને પાપકાર્યમાં ન જવા દઈને સ્વયંના આત્માની રક્ષા કરે અને જેટલો આહાર કરવાથી સંયમના આધારભૂત શરીરનો નિર્વાહ થઈ શકે તેટલા આહારથી જ નિર્વાહ કરે પરંતુ અધિક આહારનું સેવન કરે નહીં, મનોજ્ઞરૂપ (સુંદર) રસાદિમાં આસક્ત ન થાય (રાગ ન કરે) અને અમનોજ્ઞથી (અસુંદર) દ્વેષ ન કરે, પરંતુ સમભાવ રાખે. આ પ્રકારે શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવાવાળા મુનિ થોડા સમયમાં સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૧૬ ॥

भावार्थ :- इस संसार में संयम से बढ़ कर दूसरा कोई पदार्थ नहीं है। अतः संयम के अनुष्ठान में मुनि को प्रमाद न करना चाहिए। साधु इन्द्रिय और मन को पाप में न जाने देकर अपनी आत्मा की रक्षा करे और जितना आहार करने से संयम के आधारभूत शरीर का निर्वाह हो सके उतने से ही अपना निर्वाह करे परन्तु अधिक आहार का सेवन न करे। मनोज्ञ रूप रसादि में आसक्त न होवे और अमनोज्ञ से द्वेष न करे किन्तु समभाव रखे। इस प्रकार शुद्ध संयम का पालन करने वाला मुनि स्वल्प काल में ही समस्त कर्मों का क्षय कर मोक्ष सुख को प्राप्त करता है ॥ ११६ ॥

अपरे साम्प्रतेक्षिणः कुतो वयमागताः ? क्व यास्यामः ? किं व तत्र नः सम्पत्स्यते ? नैवं भावयन्त्यतः संसार-भ्रमणपात्रतामनुभवन्तीति दर्शयितुमाह -

अवरेण पुव्विंण सरंति एगे, किमस्स तीयं किं
वाऽऽगमिस्सं। भासंति एगे इह माणवाओ, जमंस्स

तीयं तमाऽऽगमिस्सं ॥ १ ॥ णाईयमट्ठं ण य आगमिस्सं, अट्ठं णियच्छंति तहागया उ। विहूयकप्पे एयाणुपस्सी, णिज्झोसइत्ता खवए तवस्सी ॥ २ ॥

अपरेण जन्मादिना सह पूर्वमतिक्रान्तं जन्मादि न स्मरन्ति नाऽऽकाङ्क्षन्ति वा एके, किमस्याऽतीतं ? किं वाऽऽगमिष्यत् ? भाषन्ते एके इह मानवाः - यदस्यातीतं तदागमिष्यत्। अपरे तु पठन्ति अवरेण पुव्विं किह से अतीतं, किह आगमिस्सं न सरंति एगे। भासन्ति एगे इह माणवाओ, जह से अईअं तह आगमिस्सं न सरंति एगे। भासन्ति एगे इह माणवाओ, जह से अईअं तह आगमिस्सं ॥१॥ उक्तार्थमेव ॥ नातीतमर्थम् अनागतरूपतयैव, न वाऽऽगमिष्यन्तमर्थम् अतिक्रान्तरूपतयैव नियच्छति- अवधारयन्ति तथागताः-सर्वज्ञास्तु विचित्रत्वात् परिणतेः। विधूतकल्पः - साधुः एतदनुदर्शी - पूर्वापरानुदर्शी निझोषयिता - क्षपयिष्यति कर्म क्षपको महर्षिरिति।

अन्वयार्थ :- **एगे** - કોઈક અજ્ઞાની **अवरेण** - પહેલા થયેલી વાતની સાથે **पुव्विं** - વીતેલી વાતને **ण सरंति** - યાદ કરતા નથી. **अस्स** - આ જીવની **किं** - કઈ કઈ અવસ્થાઓ **तीयं** - વીતેલી છે. **वा** - અને **किं** - કઈ કઈ અવસ્થાઓ **आगमिस्सं** - વીતશે ? **इह** - આ સંસારમાં **एगे** - કેટલાક **माणवाओ** - મનુષ્ય **भासंति** - આ પ્રકારે કહે છે કે **अस्स** - આ જીવને **जं** - જે સ્ત્રીપણું પુરૂષપણું અને નપુંસકપણું આદિ **तीयं** - પ્રાપ્ત થયેલું છે **तं** - તે **आगमिस्सं** - આગળના ભવોમાં પણ પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૧ ॥ **तहागया** - તથાગત અર્થાત્ સર્વજ્ઞ પ્રભુ **तथागता** = સર્વજ્ઞ ભગવંતો ભૂતકાલની અવસ્થાને ભવિષ્યરૂપે જોતાં નથી, તેમજ ભવિષ્યકાલની અવસ્થાને ભૂત પર્યાયરૂપે જોતા નથી, કારણ કે સંસારી જીવોના પરિણામ વિચિત્ર હોય છે. સમાન હોતા નથી. **ण** - નહીં તો **अइयं** - અતીતકાલની અવસ્થાને **णियच्छंति** - સ્મરણ કરે છે **य** - અને **ण आगमिस्सं** - ન તો આગામીકાલના સુખની ઈચ્છા કરે છે. **उ** - આ પ્રમાણે **विहूयकप्पे** - કર્મોના ક્ષય કરવા માટે ઉદ્યમશીલ બનેલો **तवस्सी-महेसी** - તપસ્વી મહર્ષિ સાધુ પણ **एयाणुपस्सी** - આ માર્ગનું અનુસરણ કરે છે. અર્થાત્ અતીત સુખનું સ્મરણ નથી કરતા અને ભવિષ્યમાં સ્વર્ગાદિ સુખ પામવાની ઈચ્છા નથી કરતાં, પરંતુ **णिज्झोसइत्ता खवए** - પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ :- આ જગતમાં ઘણાખરા પુરૂષ વર્તમાનને જ દેખે છે. ભૂત અને ભવિષ્યનો વિચાર કરતા નથી. તે આ નથી જાણતા કે અમો ક્યાંથી આવ્યા અને ક્યાં

જઈશું ? તથા અમારી કઈ દશા થશે ? આવો વિચાર કરતા નથી, એટલે જ તેઓ ભ્રમણ કરતા રહે છે. કેટલાક અજ્ઞાની આ પ્રમાણે કહે છે કે આ જીવ પૂર્વભવમાં સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુંસક આદિ ભેદોમાં જેવા પ્રકારનો હતો તે જ આગામી ભવમાં પણ તે જ પ્રકારે થશે. પરંતુ જ્ઞાની એમ કહેતાં નથી કારણ કે કર્મપરિણતિ વિચિત્ર હોય છે. ||૧||

આઠ કર્મોનો ક્ષય કરી જે જીવ મોક્ષમાં જાય છે તે 'સિદ્ધ' કહેવાય છે. તેઓ પાછા ક્યારેય સંસારમાં આવતા નથી. તે સિદ્ધ પ્રભુ અને તેઓના માર્ગને અનુસરણ કરવાવાળા પુરૂષ ગયેલા કાળના સુખનું સ્મરણ નથી કરતા અને આગામી કાલના સુખોની ચાહના (ઈચ્છા) નથી કરતા. પરંતુ સંસારની વિચિત્રતા જોઈ જેને સંસારના બાહ્ય અભ્યંતર બંધનોને ફગાવી દીધા છે તે કર્મ ખપાવી મોક્ષે જશે. || ૨ ||

भावार्थ :- इस जगत् में बहुत से पुरूष वर्तमान को ही देखते हैं, भूत और भविष्यत् का विचार नहीं करते। वे यह नहीं जानते हैं कि - हम कहाँ से आये हैं और कहाँ जायेंगे तथा हमारी क्या दशा होने वाली है ? ऐसा विचार वे नहीं करते हैं। इसलिए वे भ्रमण करते रहते हैं। कितनेक अज्ञानी तो यह कहते हैं कि - यह जीव पूर्व भव में स्त्री, पुरूष, नपुंसक आदि भेदों में जैसा भेद वाला था वह आगामी भव में भी वैसा ही होगा ॥ १ ॥

आठों कर्मों का क्षय करके जो जीव मोक्ष में चले जाते हैं वे 'सिद्ध' कहलाते हैं। वे फिर कभी संसार में नहीं आते हैं। वे सिद्ध भगवान् और उनके मार्ग का अनुसरण करने वाले पुरूष गत काल के सुखों का स्मरण नहीं करते और आगामी काल के सुखों की चाह नहीं करते हैं।

रति और अरति अर्थात् हर्ष और विषाद अज्ञानियों को हुआ करते हैं, ज्ञानी पुरूष तो सभी अवस्थाओं में समभाव रखते हैं और शुद्ध संयम का पालन करते हैं।

कर्मक्षपणोद्यतस्य यत्स्यात्तद्दर्शयति -

का अरई के आणंदे ? इत्थं वि अगहे चरे,
राव्वं हासं परिच्चज्ज अलीणगुत्तो परिव्वए, पुरिसा !
तुममेव तुमं मित्तं किं बहिया मित्तमिच्छसि ?
॥ ११७ ॥

का अरतिः क आनन्दः। अत्रापि - अरत्तावानन्दे अग्रहः अगृध्नुः सन् चरेत्। सर्वं हास्यं परित्यज्य आलीनगुप्तः - इन्द्रियनिरोधादिके आलीनः स च गुप्तो मनोवाकायकर्मभिः कूर्मवद् वा संवृतगात्रः परिव्रजेत्। पुरुष ! त्वमेव तव मित्रम् किमिति बहिर्मित्रमिच्छसि ? ॥११७॥

अन्वयार्थ :- યોગીને માટે **अरई** - અરતિ **का** - શું છે ? અને **आणंदे** - આનંદ રતિ **के** - શું છે ? **इत्थं वि** - આ અરતિ અને આનંદના વિષયમાં **अग्गहे** - આસક્તિ ભાવ ન રાખતો એવો **चरे** - વિચરે, વિહાર કરે. **सव्वं** - સમસ્ત-સઘળાં **हासं** - હાસ્યને **अल्लीणगुत्तो** - ત્યાગ કરીને જિતેન્દ્રિય અને મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત થઈને **परिव्वए** - સંયમનું પાલન કરે, **पुरिसा** - હે પુરૂષ ! હે આત્મન્ ! **तुममेव** - તું જ - **तुमं** - તારો **मित्तं** - મિત્ર છે **बहिया** - બાહ્ય **मित्तं** - મિત્રની **किं इच्छसि** - ઈચ્છા શું કામ કરે છે ?

ભાવાર્થ :- રતિ-અરતિ અર્થાત્ હર્ષ અને ખેદ અજ્ઞાનિયોને જ થયા કરે છે, જ્ઞાની પુરૂષ બધી અવસ્થાઓમાં સમભાવ રાખે છે અને શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે છે.

શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે હે આત્મન્ ! તું જ તારો મિત્ર છે, બાહ્ય મિત્રની શું કામ ઈચ્છા કરે છે ? કુમાર્ગ પર ચાલી રહેલ સ્વયંનો આત્મા જ ખરેખર આત્માનો શત્રુ છે અને સુમાર્ગ પર ચાલતો એવો આત્મા સ્વયં આત્માનો મિત્ર છે. ॥ ૧૧૭ ॥

भावार्थ :- रति और अरति अर्थात् हर्ष और विषाद अज्ञानियों को होते है, ज्ञानी पुरुष सभी अवस्थाओ में समभाव रखते हुए शुद्ध संयम का पालन करते है । शास्त्रकार फरमाते हैं कि - हे आत्मन् ! तू ही तेरा मित्र है । बाह्य मित्र की तू क्यों इच्छा करता है ? कुमार्ग पर चलता हुआ यह आत्मा ही आत्मा का शत्रु है और सुमार्ग पर चलता हुआ आत्मा ही आत्मा का मित्र है ॥ ११७ ॥

यो हि निर्वाणनिर्वर्तकव्रतमाचरति स आत्मनो मित्रम्, स चैवम्भूतः कुतोऽवगन्तव्यः ? किं फलश्चेत्याह-

जं जाणिज्जा उच्चालइयं तं जाणिज्जा दूरालइयं,
जं जाणिज्जा दूरालइयं तं जाणिज्जा उच्चालइयं,
पुरिसा ! अत्ताणमेव अभिणिगिज्झ एवं दुक्खा
पमुच्चसि, पुरिसा ! सच्चमेव समभिजाणाहि, सच्चस्स
आणाए से उवट्ठिए मेहावी मारं तरइ, सहिओ
धम्ममायाय सेयं समणुपस्सइ ॥ ११८ ॥

यं जानीयात् कर्मणां विषयसङ्गानां च उच्चालयितारम् - अपनेतारं तं जानीयात् दूरालयिकं - मोक्षमार्गव्यवस्थितम्, यं जानीयात् दूरालयिकं तं जानीयात् दूरालयिकं - मोक्षमार्गव्यवस्थितम्, यं जानीयात् दूरालयिकं तं जानीयात् उच्चालयितारम् । पुरुष ! धर्मध्यानाद् बहिर्विषयाभिष्वङ्गाय निःसरन्तम् आत्मानमेवम् अभिनिगृह्य - अवरुध्यैव एवम् अवधारणे दुःखात् प्रमोक्ष्यसि । पुरुष ! सत्यमेव - संयमम् आगमं वा समभिजानीहि यतः सत्यस्य आज्ञया स उपस्थितः सन् मेधावी मारं - संसारं तरति । किञ्च-ज्ञानादिना हितेन वा सहितो धर्ममादाय श्रेयः समनुपश्यतीति ॥११८॥

अन्वयार्थ :- जं - જે પુરૂષને **उच्चालइयं** - વિષયના સંગને દૂર કરવાવાળા **जाणिज्जा** - જાણો **तं** - તેને **दूरालइयं** - મોક્ષમાર્ગનો પથિક **जाणिज्जा** - સમજો **तं** - તેને **उच्चालइयं** - વિષયના સંગને દૂર કરવાવાળો **जाणिज्जा** - સમજો. **पुरिसा** - હે પુરૂષ ! હે આત્મન્ ! તું **अत्ताणमेव** - સ્વયંના આત્માને જ **अभिणिगिज्झ** - વિષય સંગથી દૂર રાખ, **एवं** - આમ કરવાથી આ આત્મા **दुक्खा** - દુ:ખોથી **पमुच्चसि** - છૂટી જાય છે, **पुरिसा** - હે પુરૂષ ! **सच्चमेव** - સત્ય=સંયમ અથવા આગમને જ સાચું-વાસ્તવિક તત્ત્વ **समभिजाणाहि** - જાણો અર્થાત્ સર્વ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરીને સંયમની જ આરાધના કરો, કારણ કે **सच्चस्स** - સત્ય=સંયમ અથવા આગમની **आणाए** - આજ્ઞા એટલે આરાધના કરવામાં **उवट्ठिए** - ઉદ્યમવંત **से** - તે **मेहावी** - બુદ્ધિમાન પુરૂષ **मारं** - મૃત્યુને અર્થાત્ જન્મ-મરણના કારણભૂત સંસારને **तरइ** - તરી જાય છે, **सहिओ** - જ્ઞાન - દર્શન - ચારિત્રથી યુક્ત પુરૂષ **धम्मं** - શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મને **आयाय** - સ્વીકાર કરીને **सेयं** - યથાર્થ કલ્યાણને **समणुपस्सइ** - દેખે છે.

ભાવાર્થ :- વિષયોથી નિવૃત્ત (વિરક્ત) જે પુરૂષ છે તે જ ખરેખર મોક્ષમાર્ગનો આરાધક છે પણ વિષયોમાં આસક્તિ રાખવાવાળો નહીં, એટલે શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે હે આત્મન્ ! સુમાર્ગ પર ચાલતો એવો આત્મા જ ખરેખર આપણો મિત્ર છે તારે બાહ્ય મિત્ર શોધવાની શું આવશ્યકતા છે ? શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે સંયમનું શુદ્ધ પાલન કરતો એવો આત્મા સંસાર સાગરને તરી જાય છે. ॥ ૧૧૮ ॥

भावार्थ :- विषयों से विरक्त पुरूष ही मोक्ष मार्ग का आराधक है किन्तु विषयों में आसक्ति रखने वाला नहीं । इसलिए शास्त्रकार फरमाते हैं कि हे आत्मन् ! सुमार्ग पर चलता हुआ आत्मा ही अपना मित्र है । तुझे बाह्य मित्र ढूंढने की क्या आवश्यकता है ? संयम का पालन करो । शुद्ध संयम का पालन करता हुआ आत्मा संसार सागर को तिर जाता है ॥ ११८ ॥

उक्तोऽप्रमत्तः तद्गुणाश्च, तद्विपर्ययमाह -

दुहओ जीवियस्स परिवंदण माणणपूयणाए,
जंसि एगे पमायंति ॥ ११९ ॥

द्विधा - रागद्वेषप्रकारद्वयेनाऽऽत्मपरनिमित्तमैहिकामुष्मिकार्थं वा हतो द्विर्हतो दुर्हतो वा जीवितस्य परिवन्दन-मानन-पूजनाय कर्मोपचिनोति । किं च - यस्मिन् परिवन्दनादिनिमित्ते एके प्रमाद्यन्ति न ते आत्मने हिता इति ॥११९॥

अन्वयार्थ :- दुहओ - બન્ને પ્રકારથી અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષથી અજ્ઞાની જીવ **जीवियस्स** - આ જીવનને **परिवंदणमाणणपूयणाए** - વંદનીય, માનનીય અને પૂજનીય

બનાવવા માટે ચેષ્ટા કરે છે, **जंसि** - જેમાં અર્થાત્ આ વંદન આદિના માટે **एगे** - કેટલાક અજ્ઞાની **पमायंति** - પ્રમાદનું સેવન કરે છે.

ભાવાર્થ :- અજ્ઞાની મનુષ્યો સ્વયંના આ ક્ષણભંગુર-વિનાશી જીવનને વંદનીય - માનનીય અને પૂજનીય બનાવવા માટે વિવિધ પ્રકારના પાપોનું આચરણ કરે છે. ॥૧૧૯॥

भावार्थ :- अज्ञानी मनुष्य अपने इस क्षणभंगुर जीवन को वन्दनीय-माननीय और पूजनीय बनाने के लिए नाना प्रकार से पापाचरण करते हैं ॥ ११९ ॥

एतद्विपरीतं त्वाह -

सहिओ दुक्खमत्ताए पुट्ठो णो झंझाए, पासिमं
दविए लोए लोयालोयपवंचाओ मुच्चइ ॥ १२० ॥
त्ति बेमि ॥

सहितो ज्ञानादिना हितेन वा दुःखमात्रया स्पृष्टः सन् नो झञ्झयेत् - व्याकुलितमतिर्भवेत् । पश्य इमम्, द्रविकः - साधुः लोकालोकप्रपञ्चाद् मुच्यते इति ब्रवीमि ॥१२०॥

अन्वयार्थ :- सहिओ - જ્ઞાનાદિથી યુક્ત પુરૂષ **दुक्खमत्ताए** - દુઃખના પ્રમાણથી **पुट्ठो** - સ્પર્શ થઈને અર્થાત્ પરિષહ ઉપસર્ગાદિ જનિત દુઃખો આવવાથી **णो झंझाए** - દ્વેષ ન કરે, **इमं** - આ **पास** - દેખી કે **दविए** - દ્રવ્યભૂત અર્થાત્ શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવાવાળા મુનિ **लोयलोयपवंचाओ** - લોક-અલોકના પ્રપંચ એટલે કે વિસ્તારથી **मुच्चइ** - મુક્ત થઈ જાય છે, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- ઈષ્ટ (મનપસંદ) વિષયોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય તો તેના પર રાગ નથી કરતા અને અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં જે દ્વેષ નથી કરતા પરંતુ સમભાવ રાખે છે. એવા સમભાવી, શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવાવાળા મુનિવર સાંસારિક સર્વે બંધનોથી છૂટીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૧૨૦ ॥

भावार्थ :- इष्ट विषय की प्राप्ति होने पर जो राग नहीं करता और अनिष्ट की प्राप्ति में जो द्वेष नहीं करता किन्तु समभाव रखता है ऐसा समभावी शुद्ध संयम का पालन करने वाला मुनि सांसारिक समस्त बन्धनों से छूट कर मोक्ष को प्राप्त हो जाता है ॥ १२० ॥

चतुर्थ उद्देशकः

लोकालोकप्रपञ्चाद् मोक्षोऽस्य कषायवमनाद् भवति तदधुना प्रतिपाद्यते -

से वंता कोहं च माणं च मायं च लोभं च,
एयं पासगस्स दंसणं, उवरयसत्थस्स पलियंतकरस्स
आयाणं सगडब्भि ॥ १२१ ॥

स वमिता वमिष्यति वा क्रोधं च मानं च मायां च लोभं च, एतत् - कषायवमनं पश्यकस्य दर्शनम् उपरतशस्त्रस्य - असंयमादुपरतस्य, कर्मणां संसारस्य वा पर्यंतकरस्य, तथाहि - आदानम् - आश्रवद्वारं निषेध्य स्वकृतभिद् भवति - स्वोपात्तं कर्म भिनत्तीति ॥१२१॥

अन्वयार्थ :- જે પુરૂષ શાસ્ત્રોક્તરીતિથી સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે છે **से** - તે **कोहं** - ક્રોધ **माणं** - માન - **मायं** - માયા **य** - અને **लोभं** - લોભને **वंता** - જલ્દીથી નાશ કરી દે છે **एयं** - આ **दंसणं** - ઉપદેશ **उवरयसत्थस्स** - શસ્ત્રથી નિવૃત્ત અને **पलियंतकरस्स** - કર્મ અને સંસારનો અંત કરવાવાળા **पासगस्स** - સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોનો છે, **आयाणं** - આદાન અર્થાત્ હિંસા આદિ આસ્રવોનો ત્યાગ કરવાવાળા પુરૂષ **सगडब्भि** - સ્વયંના કર્મોનો નાશ કરી દે છે.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ સહિત થઈને સંયમના યોગોનું પાલન કરે છે, તે ક્રોધ-માન-માયા-લોભનો ક્ષય કરીને અને આઠ કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ પ્રમાણે કેવલજ્ઞાન-દર્શનના ધારક તીર્થંકરપ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામીજીએ ફરમાવેલ છે. ॥ ૧૨૧ ॥

भावार्थ :- "जो पुरूष सम्यग् ज्ञानादि सहित होकर संयम का पालन करता है वह आठों कर्मों का क्षय करके मोक्ष को प्राप्त हो जाता है।" ऐसा केवलज्ञान केवलदर्शन के धारक तीर्थंकर भगवान् श्री महावीरस्वामी ने फरमाया है ॥ १२१ ॥

यथावस्थितैकपदार्थज्ञानं च न सर्वज्ञतामन्तरेणेति दर्शयितुमाह-

जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ
से एगं जाणइ ॥ १२२ ॥

य एकं जानाति स सर्वं जानाति, यः सर्वं जानाति स एकं जानाति यतः अतीतानागतपर्यायिद्रव्यपरिज्ञानं समस्तवस्तुपरिज्ञानाविनाभावीति ॥१२२॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **एगं** - પરમાણુઆદિ દ્રવ્યોમાંથી કોઈ એકને **जाणइ** - જાણે

છે. **से** - તે **सव्वं** - સંસારના સર્વ પદાર્થોને **जाणइ** - જાણે છે. **जे** - જે **सव्वं** - સંસારના સમસ્ત પદાર્થોને **जाणइ** - જાણે છે **से** - તે **एगं** - એક પદાર્થને **जाणइ** - જાણે છે.

ભાવાર્થ :- ભૂત અને ભવિષ્યત્ કાલની અપેક્ષાથી એક પદાર્થના અનંત પર્યાયો થાય છે તે પર્યાયોને સમસ્તરૂપથી સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી ભગવાન જ જાણી શકે છે આ પ્રકારે આ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જે અનંતપર્યાયો સહિત એક પદાર્થને જાણે છે તે સર્વે પદાર્થોને જાણે છે અને જે સર્વ પદાર્થોને જાણે છે તે જ અનંતપર્યાયો સહિત એક પદાર્થને સંપૂર્ણરૂપથી જાણે છે. ॥ ૧૨૨ ॥

भावार्थ :- भूतकाल और भविष्यत् काल की अपेक्षा एक पदार्थ की अनन्त पर्यायें होती हैं। उन्हें समस्त रूप से सर्वज्ञ सर्वदर्शी भगवान् ही जान सकते हैं। इस प्रकार यह बात सिद्ध होती है कि - जो अनन्त पर्यायों सहित एक पदार्थ को जानता है वह समस्त पदार्थों को जानता है और जो समस्त पदार्थों को जानता है वही अनन्त पर्यायों सहित एक पदार्थ को सम्पूर्ण रूप से जानता है ॥ १२२ ॥

तदेवं सर्वज्ञस्तीर्थकृत् सर्वज्ञश्च सम्भविनमेव सर्वसत्त्वोपकारिणमुपदेशं ददातीति दर्शयति -

सव्वओ पमत्तस्स भयं, सव्वओ अप्पमत्तस्स
णत्थि भयं, जे एगं णामे से बहुं णामे, जे बहुं णामे
से एगं णामे, दुक्खं लोगस्स जाणित्ता वंता लोगस्स
संजोगं जंति धीरा महाजाणं, परेण परं जंति,
णावकंखंति जीवियं ॥ १२३ ॥

सर्वतः प्रमत्तस्य भयं, सर्वतोऽप्रमत्तस्य नास्ति भयम्। य एकं क्रोधं नामयति - क्षपयति स बहून् - मानादीन् नामयति, यो बहून् नामयति स एकं नामयति। संयोगमूलं दुःखं लोकस्य ज्ञात्वा वान्त्वा च आत्मव्यतिरिक्तस्य पुत्रकलत्रादेः लोकस्य संयोगं यान्ति धीरा महायानं - ज्ञानादित्रयं मोक्षं वा, तद्यथा - परेण - संयमेन परं - स्वर्गादिकं प्राप्य पारंपर्येणाऽपवर्गमपि यान्ति। यदि वा चतुर्थगुणस्थानेन केवलिपर्यन्तमयोगं यद्वोत्तरोत्तरतेजोलेश्यामवाप्नुवन्ति। एते च नावकाङ्क्षन्ति जीवितम्असंयमजीवितं दीर्घजीवितं वेति ॥१२३॥

अन्वयार्थ :- पमत्तस्स - પ્રમાદ કરવાવાળા પુરૂષને **सव्वओ** - બધે ઠેકાણે **भयं** - ભય છે અને **अप्पमत्तस्स** - પ્રમાદ ન કરવાવાળા પુરૂષને **सव्वओ** - સર્વત્ર **भयं** - ભય **णत्थि** - નથી, **जे** - જે પુરૂષ **एगं** - એક કષાયનો **णामे** - ક્ષય કરે છે **से** - તે **बहुं** - ઘણાનો **णामे** - ક્ષય કરે છે અને **जे** - જે **बहुं** - ઘણાનો **णामे** - ક્ષય કરે છે **से** - તે **एगं** - એકનો **णामे** - ક્ષય કરે છે, **लोगस्स** - લોકના અર્થાત્ સંસારી પ્રાણિયોના **दुक्खं** -

દુ:ખને તથા દુ:ખના કારણભૂત કર્મોને **जाणित्ता** - જાણીને તેનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈયે, અને **लोगस्स** - લોકના અર્થાત્ સંસારી પ્રાણિયોના **संजोगं** - ધન-પુત્ર આદિમાં મમતાકૃત સંબંધને **वंता** - ત્યાગ કરીને **धीरा** - **वीरा** - ધીરપુરૂષ **महाजाणं** - મહાયાન અર્થાત્ મોક્ષને **जंति** - પ્રાપ્ત કરે છે, તે આ પ્રમાણે - એ જ ભવમાં કદાચ મોક્ષ ન પામે તો સંયમ પામી સ્વર્ગે જાય અને પરંપરાએ મોક્ષે જાય (**परेण** - સંયમથી, **परं** - સ્વર્ગાદિકે જાય) અથવા ચતુર્થ ગુણસ્થાનકેથી ચૌદમા ગુણસ્થાનકે જાય. તે પુરૂષ **परेण** - ઉત્કૃષ્ટ પદને પ્રાપ્ત કરીને પછી **परं** - પરમપદ અર્થાત્ મોક્ષને **जंति** - પ્રાપ્ત કરે છે. તે સાધક પુરૂષ **जीवियं** - અસંયમજીવનની **णावकंखंति** - ઈચ્છા કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ પ્રમાદ કરે છે એટલે કે આત્મોદ્ધારના માર્ગને છોડીને અવનતિ (અધોગતિ) ના માર્ગમાં જવાનો, મદ્યપાન (દારૂ) આદિના નિંદિત કાર્યો કરે છે તેઓને આ લોકમાં અને પરલોકમાં ભય હોય છે. જે પુરૂષ સ્વયંના કલ્યાણમાં સદા સાવધાન રહે છે તેને સંસારથી અથવા કર્મોથી ભય હોતો નથી. કારણ કે સમસ્ત અનર્થોના મૂલભૂત કષાયનો તે વિનાશ કરે છે (કરી દે છે).

સાંસારિક પ્રાણિયોને શારિરીક અથવા માનસિક જે દુ:ખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું મૂલ કારણ ધન અને પુત્રાદિક પ્રત્યે મમત્વપૂર્વકનો સંબંધ છે અને મમત્વપૂર્વકનો સંબંધ જ ખરેખર કર્મબંધનો કારણ છે જેથી વિવેકી પુરૂષ તેનો ત્યાગ કરી ચારિત્રનું અનુષ્ઠાન કરે છે તે તેઓમાંથી કેટલાક જીવ તો આ ભવમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે અને કેટલાક જીવ અનુત્તરવિમાન સુધી દેવલોક પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાર બાદ સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૨૩ ॥

भावार्थ :- जो पुरूष प्रमाद करता है यानी आत्मोद्धार के मार्ग को छोड़ कर अवनति के मार्ग में जाता हुआ मद्यपान आदि निन्दित कर्म करता है उसको इस लोक और परलोक दोनों में ही भय होता है । जो पुरूष अपने कल्याण में सदा सावधान रहता है उसको संसार से अथवा कर्मों से भय नहीं होता हैं क्योंकि समस्त अनर्थो के मूलभूत कषाय का वह विनाश कर चुका है ।

सांसारिक प्राणियों को शारीरिक या मानसिक जो दुःख उत्पन्न होता है उसका मूल कारण धन और पुत्र आदि में ममत्वपूर्वक सम्बन्ध है और ममत्वपूर्वक सम्बन्ध ही कर्मबन्ध का कारण है । अतः विवेकी पुरूष इनका त्याग करके चारित्र का अनुष्ठान करते हैं । उनमें से कितनेक जीव तो उसी भव में मोक्ष प्राप्त कर लेते हैं और कितनेक जीव अनुत्तर विमान पर्यन्त स्वर्गलोक को प्राप्त करते हैं और बाद में समस्त कर्मों का क्षय करके मोक्ष को प्राप्त करते हैं ॥ १२३ ॥

यश्च क्षपणोद्यतः स किमेकक्षयादेवाऽपवर्तते उत नेत्याह -

एगं विगिंचमाणे पुढो विगिंचइ, पुढो विगिंचमाणे
एगं विगिंचइ, सड्ढी आणाए मेहावी लोगं च आणाए

अभिसमिच्चा अकुओभयं, अत्थि सत्थं परेण परं
णत्थि असत्थं परेण परं ॥ १२४ ॥

एकम् अनन्तानुबन्धिनं क्रोधं क्षपयन् पृथग्-अन्यदपि दर्शनादिकं क्षपयति, पृथगपि क्षपयन् एकं क्षपयति । किंगुणः क्षपयतीत्याह - श्रद्धावान् आज्ञया यथोक्तानुष्ठानविधायी मेधावी नापरः । किं च - लोकं च आज्ञया अभिसमेत्य - ज्ञात्वा यथा अकुतोभयं - जीवलोकस्य न कुतश्चित् निमित्ताद् भयं भवति तथा विधेयम् । अस्ति शस्त्रं - असंयमः परेण परं यथाऽनन्तरसूत्रेण स्वयं वक्ष्यते । नास्ति अशस्त्रं - सप्तदशविधसंयमः परेण परमिति ॥१२४॥

अन्वयार्थ :- ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થયેલો પુરૂષ **एगं** - એક અનંતાનુબંધી કષાયનો **विगिंचमाणे** - ક્ષય કરતો એવો **पुढो** - બીજાનો પણ **विगिंचइ** - ક્ષય કરે છે અને **पुढो** - બીજાનો **विगिंचमाणे** - ક્ષય કરતો એવો પુરૂષ **एकं** - એક અનંતાનુબંધીનો **विगिंचइ** - ક્ષય કરે છે, **सड्ढी** - મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં શ્રદ્ધાવાળો તથા **आणाए** - તીર્થંકરપ્રભુએ ફરમાવેલ આગમના અનુસાર આચરણ કરવાવાળો **मेहावी** - બુદ્ધિમાન્ મુનિ જ ક્ષપકશ્રેણીના યોગ્ય હોય છે **च** - અને તે **लोगं** - છ કાય જીવરૂપ લોકને **आणाए** - સર્વજ્ઞપ્રભુએ ફરમાવેલ આગમના ઉપદેશથી **अभिसमिच्चा** - જાણીને **अकुओभयं** - કોઈ પણ પ્રાણીને ભય આંપતો નથી, **सत्थं** - શસ્ત્ર **परेण परं** - તીક્ષ્ણ કરતા પણ અધિક તીક્ષ્ણ **अत्थि** - હોય છે પરંતુ **असत्थं** - અશસ્ત્ર એટલે સંયમથી **परेण परं** - ઉત્કૃષ્ટ **णत्थि** - કાંઈ નથી.

ભાવાર્થ :- ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થયેલા સાધુ એક અનંતાનુબંધી ક્રોધનો ક્ષય કરતો એવો બીજા પણ દર્શન-મોહ આદિનો ક્ષય કરે છે. જે સાધુ કષાયોનો ક્ષય કરી દે છે તેને કોઈનાથી પણ ભય હોતો નથી.

શસ્ત્ર દ્વારા પ્રાણિયોને ભય ઉત્પન્ન થાય છે. તે શસ્ત્ર બે પ્રકારે - દ્રવ્યશસ્ત્ર અને ભાવશસ્ત્ર, દ્રવ્યશસ્ત્ર એકબીજાથી તીક્ષ્ણથી તીક્ષ્ણ હોય છે. સંયમથી કોઈપણ પ્રાણીયોને ભય હોતો નથી, સંયમ સર્વ પ્રાણિયોને અભય આપવાવાળું છે તે એક જ પ્રકારથી છે તેના ભિન્ન ભિન્ન (અલગ) ભેદ નથી, કારણ કે સંયમધારી પુરૂષ પૃથ્વી આદિ સર્વ પ્રાણિયોમાં સમભાવ રાખે છે. તેઓનો કોઈની સાથે દ્વેષ હોતો નથી અથવા શૈલેષી અવસ્થાવાલા સંયમથી વધીને બીજું કોઈ સંયમ નથી, કારણ કે તેની ઉપર કોઈ ગુણસ્થાનક નથી. ॥ ૧૨૪ ॥

भावार्थ :- क्षपक श्रेणी पर चढ़ा हुआ साधु एक अनन्तानुबन्धी क्रोध का क्षय करता हुआ दूसरे भी दर्शन मोह आदि का क्षय करता है । जो साधु कषायों का क्षय कर देता है उसको किसी से भी भय नहीं होता है ।

शस्त्र के द्वारा प्राणियों को भय उत्पन्न होता है। वह शस्त्र दो प्रकार का है। एक द्रव्य शस्त्र और दूसरा भाव शस्त्र। द्रव्य शस्त्र एक दूसरे से तीक्ष्ण से तीक्ष्ण होता है। संयम से किसी भी प्राणी को भय नहीं होता। संयम सब प्राणियों को अभय देने वाला है। वह एक ही प्रकार का है। इसकी भिन्न भिन्न कक्षाएं नहीं हैं क्योंकि संयमधारी पुरुष पृथ्वी आदि समस्त प्राणियों में समभाव रखता है। उसका किसी के साथ द्वेष नहीं होता। अथवा शैलेशी अवस्था वाले संयम से बढ़ कर दूसरा संयम नहीं है क्योंकि उससे ऊपर कोई गुणस्थानक नहीं है ॥ १२४ ॥

असंयमरूप भावशस्त्रं कथं परं परं दुःखावहं भवतीत्याह -

जे कोहदंसी से माणदंसी, जे माणदंसी से मायादंसी, जे मायादंसी से लोभदंसी, जे लोभदंसी से पिज्जदंसी, जे पिज्जदंसी से दोसदंसी, जे दोसदंसी से मोहदंसी, जे मोहदंसी से गब्भदंसी, जे गब्भदंसी से जम्मदंसी, जे जम्मदंसी से मारदंसी, जे मारदंसी से णरयदंसी, जे णरयदंसी से तिरियदंसी, जे तिरियदंसी से दुक्खदंसी। से मेहावी अभिणिवट्टिज्जा कोहं च माणं च मायं च लोभं च पिज्जं च दोसं च मोहं च गब्भं च जम्मं च मारं च णरयं च तिरियं च दुक्खं च। एयं पासगस्स दंसणे उवरयसत्थस्स पलियंतकरस्स, आयाणं णिसिद्धा सगडब्भि, किमत्थि ओवाही पासगस्स ? ण विज्जइ ?, णत्थि ॥१२५॥ त्ति बेमि ॥

यः क्रोधदर्शी स मानदर्शी यतो यः क्रोधं गच्छति स मानमपि गच्छति। एवमुत्तरमपि योजनीयम्। यो मानदर्शी स मायादर्शी, यो मायादर्शी सो लोभदर्शी, यो लोभदर्शी स प्रेमदर्शी, यः प्रेमदर्शी स द्वेषदर्शी, यो द्वेषदर्शी स मोहदर्शी, यो मोहदर्शी स गर्भदर्शी, यो गर्भदर्शी, स जन्मदर्शी, यो जन्मदर्शी स मारदर्शी - मरणदर्शी, यो मारदर्शी स नरकदर्शी, यो नरकदर्शी स तिर्यग्दर्शी, यस्तिर्यग्दर्शी स दुःखदर्शी। क्रोधादेः साक्षान्निवर्तनमाह - स मेधावी अभिनिवर्तयेत् क्रोधं च मानं च मायां च लोभं च द्वेषं च मोहं च गर्भं च जन्म च मारं च नरकं च तिर्यञ्चं च दुःखं च। एतत् पश्यकस्य दर्शनम् उपरतशस्त्रस्य पर्यन्तकरस्य, तथाहि - आदानं निषेध्य

स्वकृतभिद् भवति पूर्ववत् । किमस्ति उपाधिः पश्यकस्य आहोस्वित् न विद्यते? नास्तीति ब्रवीमि ॥१२५॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે પુરૂષ **कोहदंसी** - ક્રોધને અનર્થકારી દેખે છે **से** - તે **माणदंसी** - માનને અનર્થકારી દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **माणदंसी** - માનને અનર્થકારી દેખે છે. **से** - તે **मायादंसी** - માયાને અનર્થકારી દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **मायादंसी** - માયાને અનર્થકારી દેખે છે **से** - તે **लोभदंसी** - લોભને અનર્થકારી દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **लोभदंसी** - લોભને અનર્થકારી દેખે છે **से** - તે **पेज्जदंसी** - રાગને અનર્થકારી દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **पेज्जदंसी** - રાગને અનર્થકારી દેખે છે **से** - તે **दोसदंसी** - દ્વેષને અનર્થકારી દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **दोसदंसी** - દ્વેષને અનર્થકારી દેખે છે **से** - તે **मोहदंसी** - મોહને અનર્થકારી દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **मोहदंसी** - મોહને અનર્થકારી દેખે છે **से** - તે **गब्भदंसी** - ગર્ભાવાસના દુઃખોને દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **गब्भदंसी** - ગર્ભાવાસના દુઃખોને દેખે છે **से** - તે **जम्मदंसी** - જન્મના દુઃખોને દેખે છે, **जे** - જે **जम्मदंसी** - જે પુરૂષ જન્મના દુઃખોને દેખે છે **से** - તે **मारदंसी** - મરણના દુઃખોને દેખે છે, **जे** - જે **मारदंसी** - જે પુરૂષ મરણના દુઃખોને દેખે છે, **से** - તે **णरयदंसी** - નરકના દુઃખોને દેખે છે, **जे** - જે પુરૂષ **णरयदंसी** - નરકના દુઃખોને દેખે છે. **से** - તે **तिरियदंसी** - તિર્યગ્યોનિના દુઃખોને દેખે છે, જે **तिरियदंसी** - જે પુરૂષ તિર્યંચયોનિના દુઃખોને દેખે છે. **से** - તે **दुक्खदंसी** - ઉપરોક્ત બતાવેલ સઘળા દુઃખોને દેખે છે અર્થાત્ ઉપર બતાવેલ બધા દુઃખોને અનર્થકારી સમજીને તેનાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે અથવા પૂર્વોક્ત બધા વાક્યોનો આ પ્રકારે અર્થ કરવો જોઈયે.

जे - જે પુરૂષ **कोहदंसी** - ક્રોધ કરે છે **से** - તે **माणदंसी** - માન પણ કરે છે, આ પ્રકારે **'दुक्खदंसी'** સુધીના બધા વાક્યોનો અર્થ કરવો જોઈયે, એટલે કે **से** - તે **मेहावी** બુદ્ધિમાન પુરૂષ **कोहं-माणं-मायं-लोभं-पिज्जं-दोसं-मोहं-गब्भं-जम्मं-मारं-णरयं-तिरियं-च दुक्खं** - ક્રોધમાન માયા-લોભ-રાગ-દ્વેષ-મોહ-ગર્ભ-જન્મ-મરણ-નરક-તિર્યગ્યોનિ અને દુઃખ આ બધાનો **अभिणिवट्टेज्जा** - ત્યાગ કરી દે, **एयं** - આ **दंसणं** - ઉપદેશ **उवरयसत्थस्स** - બધા પ્રકારના શસ્ત્રોથી નિવૃત્ત **पलियंतकरस्स** - કર્મોનો અંત કરવાવાળો **पासगस्स** - સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી તીર્થંકર પ્રભુનો છે, તે તીર્થંકર પ્રભુ **आयाणं** - કર્મના ઉપાદાનરૂપ હિંસાદિને **णिसिद्धा** - ત્યાગ કરીને **सगडब्भि** - સ્વયંના કર્મોનો નાશ કરવાવાળા છે, **किं** - શું **पासगस्स** - સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી પ્રભુને **ओवाही** - કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ **अत्थि** - હોય છે અથવા **ण विज्जइ** - નથી હોતી ? **णत्थि** - ઉપાધિ હોતી નથી **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી તીર્થંકર પ્રભુએ ફરમાવેલ છે કે બુદ્ધિમાન પુરૂષે ક્રોધ-માન-માયા-લોભ આદિના સ્વરૂપને સારી રીતે સમજીને તેનો ત્યાગ કરવો જોઈયે. જે પુરૂષ ક્રોધ-માન આદિને અનર્થકારી સમજે છે તે ગર્ભાવાસ-જન્મ-મરણ આદિના દુઃખોને દેખે છે માટે તે દુઃખોથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેને ત્યાગી દે છે. આ ઉપદેશ બધા પ્રકારના શસ્ત્રોથી નિવૃત્ત, કર્મોનો અંત કરવાવાળા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી તીર્થંકર પ્રભુનો છે. ॥ ૧૨૫ ॥

भावार्थ :- सर्वज्ञ सर्वदर्शी तीर्थंकर भगवान् ने फरमाया है कि - बुद्धिमान् पुरूष को क्रोध, मान, माया, लोभ आदि के स्वरूप को अच्छी तरह जान कर उसका त्याग कर देना चाहिए

जो पुरूष क्रोध-मान-माया-लोभ-राग-द्वेष-मोह को अनर्थकारी देखता है वह गर्भावास-जन्म-मरण-नरक-तिर्यग्योनि के दुःखो को देखता है वह सभी दुःखो को अनर्थकारी समझकर उनसे छूटने का प्रयत्न करता है, और उसे त्याग दे, यह उपदेश सभी प्रकार के शस्त्रो से निवृत्त, कर्मो का अंत करनेवाले सर्वज्ञ-सर्वदर्शी तीर्थंकर भगवान का है ॥ १२५ ॥

सम्यक्त्वनामक चतुर्थ अध्ययन

प्रथम उद्देशकः

શસ્ત્રપરિજ્ઞાનામક પહેલા અધ્યયનમાં છ કાયના જીવોનું વર્ણન કરીને જીવ-અજીવ પદાર્થોનું વર્ણન કરેલ છે. જીવોના વધથી કર્મબંધ અને તેઓનો વધ ન કરવાથી તથા તેની રક્ષા કરવાથી કલ્યાણ થાય એ બતાવીને આશ્રવ અને સંવરનામક બે પદાર્થ કહ્યાં, આ પ્રમાણે પ્રથમ અધ્યયનમાં જીવ-અજીવ-આશ્રવ-સંવર એ ચાર પદાર્થ કહ્યાં, લોકવિજય નામના બીજા અધ્યયનમાં જે પ્રકારે પ્રાણિયોને કર્મબંધ થાય છે અને જે પ્રકારે તેઓની કર્મોથી મુક્તિ થાય છે તે બતાવીને બંધ અને નિર્જરા નામક પદાર્થ કહ્યાં, શીતોષ્ણીય નામક ત્રીજા અધ્યયનમાં સાધુઓને શીત અને ઉષ્ણ પરિષહોને સહન કરવા જોઈયે, આ પ્રમાણે કહીને તેના ફલસ્વરૂપ મોક્ષનું વર્ણન કર્યું, આમ ત્રણે અધ્યયનોમાં મળી કુલ સાત તત્ત્વ બતાવ્યા. આ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. તેનું આ ચોથા અધ્યયનમાં વર્ણન કરે છે.

शस्त्रपरिज्ञा नामक पहले अध्ययन में छह काय के जीवों का वर्णन करके जीव और अजीव पदार्थों का वर्णन किया गया है। जीवों के वध से कर्मबन्ध और उनका वध न करने से तथा उनकी रक्षा करने से कल्याण होना बताकर आस्रव और संवर नामक दो पदार्थ कहे गये हैं। इस प्रकार प्रथम अध्ययन में जीव, अजीव, आस्रव और संवर ये चार पदार्थ कहे गये हैं। लोकविजय नामक दूसरे अध्ययन में जिस प्रकार प्राणियों को कर्मबन्ध होता है और जिस प्रकार उनकी कर्मों से मुक्ति होती है यह बताकर बन्ध और निर्जरा नामक पदार्थ कहे गये हैं। शीतोष्णीय नामक तीसरे अध्ययन में साधु को शीत और उष्ण परीषहों को सहन करना चाहिए यह कह उनके फलरूप मोक्ष का वर्णन किया गया है। इस प्रकार इन तीन अध्ययनों में जीव, अजीव, आस्रव, संवर, बन्ध, निर्जरा और मोक्ष ये सात पदार्थ कहे गये हैं परन्तु इन अध्ययनों में सम्यक्त्व का वर्णन नहीं आया है। इसलिए अब चौथे अध्ययन में सम्यक्त्व का वर्णन किया जाता है :-

अनन्तरसूत्रे उपाधि पश्यकस्य नास्तीति प्रतिपादितम्। तस्मात् हितैषिणा पश्यकस्य तीर्थकृतो दर्शने यतितव्यं, दर्शनं च तत्त्वार्थश्रद्धानं, तत्त्वं च तीर्थकृद्भिर्यदभाषि तदेव सूत्रेण दर्शयति-

से बेमि जे य अईया जे य पडुप्पण्णा जे य
आगमिस्सा अरहंता भगवंतो ते सव्वे एवमाइक्खंति

एवं भासंति एवं पण्णवेंति एव परूविंति - सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परिघेतव्वा ण परियावेयव्वा ण उद्देवेयव्वा, एस धम्मे सुद्धे णिइए सासए समिच्च लोयं खेयण्णेहिं पवेइए, तंजहा-उट्ठिएसु वा अणुट्ठिएसु वा उवट्ठिएसु वा अणुवट्ठिएसु वा उवरयदंडेसु वा अणुवरयदंडेसु वा सोवहिएसु वा अणुवहिएसु वा संजोगरएसु वा असंजोगरएसु वा, तच्चं चेयं तहा चेयं अस्सिं चेयं पवुच्चइ ॥ १२६ ॥

सोऽहं ब्रवीमि-ये अतीता ये च प्रत्युत्पन्ना ये च आगमिष्यन्तः अर्हन्तो भगवन्तस्ते सर्वे एवमाचक्षते, एवं भाषन्ते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयन्ति - सर्वे प्राणिनः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वा न हन्तव्याः, न आज्ञापयितव्याः, न परिग्राह्याः, न परितापयितव्याः, न अपद्रावयितव्याः। एष धर्मः शुद्धो नित्यः शाश्वतः, समेत्य - ज्ञात्वा लोकं दुःखसागरावगाढं खेदज्ञैः प्रवेदितः, तद्यथा - उत्थितेषु वा - गणधरादिषु, अनुत्थितेषु वा गृहस्थेषु, उपस्थितेषु वा - चिलातिपुत्रादिषु, अनुपस्थितेषु वा इन्द्रनागादिषु, उपरतदण्डेषु वा - यतिषु स्थैर्यगुणान्तराधानार्थं, अनुपरतदण्डेषु-गृहिषु, सोपधिकेषु वा द्रव्यतो हिरण्यादि भावतो माया तद्वत्सु, अनुपधिकेषु वा - अनगारेषु, संयोगरतेषु पुत्रकलत्रादिसंयोगवत्सु, असंयोगरतेषु निःसङ्गेषु वा तथ्यं चैतत् तथा चैतद् यथा भगवान् जगाद । अस्मिन् मौनीन्द्रप्रवचने चैतद् - सर्वे प्राणिनो न हन्तव्या इत्यादि प्रोच्यत । एवं सम्यगदर्शनं विधेयमिति ॥१२६॥

अन्वयार्थ : से बेमि - હું કહું છું **जे** - જે **अरहंता** - અરિહંત **भगवंतो** - ભગવાન **अईया** - પૂર્વકાલમાં થઈ ગયા છે **य** - અને **जे** - જે **पडुप्पण्णा** - વર્ત્તમાનકાળમાં જે હયાત (વિદ્યમાન) છે **य** - તથા **जे** - જે **आगमिस्सा** - ભવિષ્યત્કાળમાં થશે **ते** - તે **सव्वे** - સઘળાં **एवं** - આ પ્રકારે **आइक्खंति** - કહે છે. **एवं** - આ પ્રકારે **भासंति** - ભાષણ કરે છે **एवं** - આ પ્રકારે **पण्णविंति** - ઉપદેશ કરે છે **एवं** - આ પ્રકારે **परूविंति** - પ્રરૂપણા કરે છે **सव्वे** - સઘળાં **पाणा** - પ્રાણી - બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય **सव्वे** - સઘળાં **भूया** - ભૂત - વનસ્પતિકાયના જીવ **सव्वे** - સઘળાં **जीवा** - જીવ - પંચેન્દ્રિય અને **सव्वे** - સઘળાં **सत्ता** - સત્ત્વ - પૃથ્વી, અપ્, તેઉ અને વાયુકાય આ એકેન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના સઘળાં જીવો તે **ण हंतव्वा** - ન મારવા જોઈએ **ण अज्जावेयव्वा** - તેને

પરિતાપ ન આપવો જોઈયે **ण उद्देवेयव्वा** - તેના પ્રાણોનો નાશ ન કરવો જોઈયે, **एस** - આ **धम्मे** - ધર્મ **सुद्धे** - શુદ્ધ છે **णिइए** - નિત્ય છે **सासए** - શાશ્વત છે, **लोगं** - સમસ્ત લોકને **समिच्च** - કેવલજ્ઞાન દ્વારા દેખીને **खेयण्णेहिं** - તીર્થંકરોના દ્વારા **पवेइए** - આ કહેલ છે. **तं जहा** - જેમ કે **उट्ठिएसु** - ધર્મનું આચરણ કરવામાં પ્રવૃત્ત **वा** - અથવા **अणुट्ठिएसु** - અપ્રવૃત્ત પુરૂષોને માટે **उवट्ठिएसु** - ધર્મ સાંભળવા માટે ઉપસ્થિત **वा** - અથવા **अणुवट्ठिएसु** - અનુપસ્થિત પુરૂષોને માટે **उवरयदंडेसु** - પ્રાણિયોને દંડ આપવાથી નિવૃત્ત **वा** - અથવા **अणुवरयदंडेसु** - અનિવૃત્ત પુરૂષોને માટે **सोवहिएसु** - સોપાધિક એટલે હિરણ્ય આદિ દ્રવ્ય ઉપધિ અને માયારૂપ ભાવઉપધિથી યુક્ત **वा** - અથવા **अणोवहिएसु** - ઉપધિથી રહિત પુરૂષોને માટે **संजोगरएसु** - સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્ર આદિના સંયોગમાં રત **वा** - અથવા **असंजोगरएसु** - આના સંયોગમાં રતિ (પ્રેમ) ન રાખવાવાળા પુરૂષોને માટે અર્થાત્ સંસારના સર્વ પ્રાણિયોને માટે પ્રભુએ ઉપદેશ આપેલ છે, પ્રભુએ જે ઉપદેશ આપેલો છે **एयं** - તે અહિંસા **तच्चं** - સત્ય છે **च** - અને **एयं** - તે **तहा** - તેમ જ છે **च** - અને **अस्सिं** - આ જૈનદર્શનમાં જ **एयं** - આ ધર્મ **पवुच्चइ** - કહેવાય છે, અન્યત્ર નહીં.

(કોઈ પ્રતિમાં '**न परियावेयव्वा**' ની આગળ '**न किलामेयव्वा**' તેમ પાઠ છે, કિલામણા ન ઉપજાવી અર્થાત્ કષ્ટ ન આપવું.)

ભાવાર્થ :- ભૂતકાલમાં અનંત તીર્થંકરો થઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં અનંત તીર્થંકરો થશે તથા વર્તમાન સમયમાં પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જઘન્યથી ૨૦, ઉત્કૃષ્ટાથી ૧૬૦ તીર્થંકર વિદ્યમાન છે તે સર્વે તીર્થંકર પ્રભુએ ફરમાવેલ છે કે એકેન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના કોઈ પણ પ્રાણિયોની હિંસા ન કરવી જોઈયે તેઓને શારિરીક અથવા માનસિક કષ્ટ ન આપવું જોઈયે તથા તેઓના પ્રાણોનો નાશ નહીં કરવો જોઈયે. આ અહિંસાધર્મ નિત્ય છે - શાશ્વત છે. સંસારસાગરમાં ડુબતા એવા પ્રાણિયો પર અનુકંપા કરીને તેઓના ઉદ્ધાર માટે તીર્થંકર પ્રભુએ આ અહિંસાત્મક ધર્મ ફરમાવેલ છે. પ્રભુએ જગતના જીવોના કલ્યાણાર્થે જે ધર્મોપદેશ આપ્યો છે તે સર્વથા સત્ય છે. વસ્તુનું જે યથાર્થ સ્વરૂપ છે તેવું જ ભગવાને ફરમાવેલ છે તેમાં કિંચિન્માત્ર પણ અન્યથા (ખોટું) નથી. આ પ્રકારે પદાર્થનું યથાર્થ વર્ણન જૈનદર્શનમાં જ મળી શકે છે. અન્ય દર્શનોમાં (જૈનેતર) નથી મળતું કારણ કે તેઓમાં પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ વાતો આવે છે. આ પ્રકારની શ્રદ્ધા તે જ સમ્યક્ત્વ છે. ॥ ૧૨૬ ॥

भावार्थ :- गत काल में अनन्त तीर्थंकर हो चुके हैं और भविष्यत् काल में अनन्त तीर्थंकर होंगे तथा वर्तमान काल में पांच महाविदेह क्षेत्र में जघन्य २० उत्कृष्ट १६० तीर्थंकर विद्यमान हैं उन सब का यही उपदेश है कि एकेन्द्रिय से लेकर पंचेन्द्रिय तक किसी भी प्राणी की हिंसा न करनी चाहिए, उन्हें शारीरिक या मानसिक कष्ट न देना चाहिए तथा उनके प्राणों का नाश नहीं करना चाहिए। यह अहिंसा धर्म नित्य है, शाश्वत है। संसार सागर में डूबते हुए प्राणियों पर अनुकम्पा करके उनके उद्धार के लिए तीर्थंकर भगवान् ने यह अहिंसात्मक

धर्म फरमाया है। भगवान् ने जगत् जीवों के कल्याणार्थ जो धर्मोपदेश दिया है वह सर्वथा सत्य है। वस्तु का जैसा स्वरूप है वैसा ही भगवान् ने फरमाया है, उसमें किञ्चिन्मात्र भी अन्यथा नहीं है। इस प्रकार पदार्थ का यथार्थ वर्णन इस जैन दर्शन में ही पाया जाता है, अन्य दर्शनों में नहीं क्योंकि उनमें पूर्वापर विरूद्ध बातें पाई जाती हैं ॥ १२६ ॥

तदेवं सम्यक्त्वस्वरूपमभिधाय तदवाप्तौ यत् कर्तव्यं तद्दर्शयितुमाह -

तं आइत्तु ण णिहे ण णिक्खिवे जाणित्तु धम्मं जहा तहा, दिट्ठेहिं णिव्वेयं गच्छेज्जा, णो लोगस्सेसणं चरे ॥ १२७ ॥

तद्-सम्यग्दर्शनम् आदाय न गोपयेद् न निक्षिपेत् - त्यजेद् ज्ञात्वा धर्मं - श्रुतचारित्ररूपं वस्तूनां वा स्वभावं यथातथा दृष्टेषु - रूपादिषु निर्वेदं गच्छेद् नो लोकस्यैषणां चरेदिति ॥१२७॥

अन्वयार्थ :- **तं** - ते सम्यग्दर्शनने **आइत्तु** - प्राप्त करीने तेना अनुसार कार्य न करीने **ण णिहे** - तेनुं गोपन न करे तथा **ण णिक्खिवे** - तेनो त्याग न करे, **धम्मं** - धर्मना स्वरूपने **जहा तहा** - यथार्थ, सारी रीते **जाणित्तु** - जाणीने **दिट्ठेहिं** - देखाता विषयोथी **णिव्वेयं गच्छेज्जा** - विरक्त थई जाय,. **लोगस्सेणं** - लोकैषणा **णो चरे** - न करे.

भावार्थ :- सम्यग्दर्शनने प्राप्त करीने तेना अनुकूल कार्य न करवुं ते सम्यग्दर्शनने छूपाववा लायक छे. એટલે જ વિવેકી પુરૂષ આમ ન કરે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિઓના સંગથી તેનો ત્યાગ પણ ન કરે, વસ્તુના યથાર્થસ્વરૂપને જાણીને મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ (પ્રીતિ-અપ્રીતિ) ન કરે, પરંતુ સર્વપદાર્થમાં સમભાવ રાખે ॥ ૧૨૭ ॥

भावार्थ :- सम्यग्-दर्शन को प्राप्त करके उसके अनुकूल कार्य न करना उस सम्यग् दर्शन को छिपाना है अतः विवेकी पुरूष ऐसा न करे तथा मिथ्यादृष्टियों के संसर्ग से उसका त्याग भी न करे। वस्तु के यथार्थ स्वरूप को जान कर मनोज्ञ और अमनोज्ञ शब्दादि विषयों में राग द्वेष न करे किन्तु समस्त पदार्थों में समभाव रखे ॥ १२७ ॥

यस्य चैषा लोकैषणा नास्ति तस्यान्याप्यप्रशस्ता मतिर्नास्तीति दर्शयति -

जस्स णत्थि इमा णाई, अण्णा तस्स कओ सिया ? दिट्ठं सुयं मयं विण्णायं जं एयं परिकहिज्जइ, समेमाणा पलेमाणा पुणो पुणो जाइं पकप्पंति ॥ १२८ ॥

यस्य नास्ति इयं ज्ञातिः- लोकैषणाबुद्धिः अन्या - सावद्यप्रवृत्तिस्तस्य कुतः स्यातः ? यदिवा इयं ज्ञासिः - सम्यक्त्वमतिर्यस्य नास्ति अन्या - विवेकिनी बुद्धिस्तस्य कुतः स्यात् ? दृष्टं श्रुतं मतं विज्ञातं यद् एतत् - सम्यक्त्वादिकं परिकथ्यते गणधरादिभिस्तत्र यत्नवता भवितव्यम् । ये पुनर्विषयलम्पटाः सावाद्यारम्भप्रवृत्ताः स्युस्ते तस्मिन्नेव मनुष्यादिजन्मनि शाम्यन्तस्तथा मनोज्ञेन्द्रियार्थेषु प्रलीयमानाः पुनः पुनः एकेन्द्रियादिकां जातिं प्रकल्पयन्ति - विदधतीति ॥१२८॥

अन्वयार्थ :- जस्स - જે મોક્ષાર્થી પુરૂષની **इमा** - આ પૂર્વોક્ત લોકૈષણામાં **णाई** - જ્ઞાતિ, બુદ્ધિ **णत्थि** - છે નહીં **तस्स** - તેની **अण्णा** - બીજી સાવદ્યઆરંભમાં પ્રવૃત્તિ **कओ** - કેમ **सिया** - થઈ શકે છે ? **एयं** - આ **जं** - જે **परिकहिज्जइ** - મારા દ્વારા કહેવાય છે તે **दिट्ठं** - સર્વજ્ઞના દ્વારા દેખાયેલ છે અને **सुयं** - સાંભળવાની ઈચ્છાવાળા વડે સાંભળેલ છે તથા **मयं** - ભવ્ય જીવો દ્વારા મનન કરાયેલ છે અને **विण्णायं** - વિશેષરૂપથી જાણેલ છે, **समेमाणा** - જે પુરૂષ મનુષ્ય આદિ જન્મોમાં અત્યંત આસક્ત છે અને **पलेमाणा** - મનોજ્ઞ (સુંદર) ઈન્દ્રિયસુખમાં તલ્લીન થઈ રહ્યા છે તે **पुणो पुणो** - વારંવાર **जाइं** - એકેન્દ્રિય આદિ જાતિને **पकप्पंति** - પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- મનોજ્ઞ વિષયોમાં રાગ-અમનોજ્ઞ વિષયોમાં દ્વેષ કરે તેને લોકૈષણા કહેવાય છે. આ લોકૈષણા દ્વારા જીવ મોહિત થઈ રહ્યો છે અને તેનાથી પ્રેરિત થઈને જીવ વિવિધ પ્રકારના કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. પરંતુ જે જ્ઞાની (મોક્ષાર્થી) પુરૂષે આ લોકૈષણાને સંસાર ભ્રમણનું કારણ જાણીને ત્યાગ કરી દીધી છે. તેઓની સાવદ્ય (પાપકારી) કર્મોમાં પણ ક્યારેય પ્રવૃત્તિ થતી નથી.

ગુરૂ શિષ્યને કહે છે કે હે શિષ્ય ! હું જે આ કહી રહ્યો છું તે ખરેખર સર્વથા સત્ય છે. કારણ કે કેવલજ્ઞાનીઓએ કેવલજ્ઞાન દ્વારા તેને દેખેલું છે અને તેઓના શિષ્યોએ તેનું શ્રવણ કરીને મનન કરેલું છે. જેથી આ વિષયમાં કોઈપણ પ્રકારનો સંશય ન કરતા એવા તેનું યથાર્થરૂપથી પાલન કરવું જોઈયે અને આ ઉપદેશનું જે પાલન નથી કરતા તે વારંવાર એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૨૮ ॥

भावार्थ :- मनोज्ञ विषयों में राग और अमनोज्ञ में द्वेष करना लोकैषणा कहलाती है । इस लोकैषणा के द्वारा जीव मोहित हो रहे हैं और इसी से प्रेरित होकर प्राणी नाना प्रकार के कार्यों में प्रवृत्त होते हैं किन्तु जिस ज्ञानी मोक्षार्थी पुरूष ने इस लोकैषणा को संसार भ्रमण का कारण जान कर त्याग दिया है उसकी सावद्य कर्मों में कभी भी प्रवृत्ति नहीं होती है ।

गुरु शिष्य से कहते हैं कि हे शिष्य ! मैं जो कुछ यह कह रहा हूँ वह सर्वथा सत्य है क्योंकि केवलज्ञानियों ने केवलज्ञान के द्वारा इसे देखा हैं और उनके शिष्यों ने इसे श्रवण कर मनन किया है । अतः इस विषय में किसी प्रकार का संशय न करते हुए इसका यथार्थ रूप से पालन करना चाहिए ॥ १२८ ॥

एवं सति किं कर्तव्यमित्याह -

अहो य राओ य जयमाणे, धीरे सया आगयपण्णाणे । पमत्ते बहिया पास, अप्पमत्ते सया परक्कमिज्जासि त्ति बेमि ॥ १२९ ॥

अहश्च रात्रिं च यतमानो धीरः सदा आगतप्रज्ञानः - स्वीकृतसदसद्विवेकस्त्वं प्रमत्तान् बहिः पश्य, तांश्च दृष्ट्वा अप्रमत्तः सन् सदा पराक्रमेथा इति ब्रवीमि ॥१२९॥

अन्वयार्थ :- ગુરૂ કહે છે કે હે શિષ્ય ! તમો **अहो य राओ य** - દિવસ અને રાત **जयमाणे** - મોક્ષનો પ્રયત્ન કરતા એવા **सया** - હંમેશા **धीरे** - ધૈર્યવાન્ અને **आगयपण्णाणे** - વિવેકવાળા બનો અને **पमत्ते** - પ્રમાદી પુરૂષને અથવા પરતીર્થિયોને **बहिया** - ધર્મથી બહાર **पास** - સમજો અને તમો **अप्पमत्ते** - પ્રમાદ રહિત થઈને **सया** - હંમેશા **परक्कमिज्जासि** - મોક્ષમાર્ગમાં જ પરાક્રમ કરો **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જે લોકો પ્રમાદી છે એટલે કે ધર્માચરણથી વિમુખ છે તેઓનું અનુકરણ ન કરતા એવા મુમુક્ષુ પુરૂષે વિચારવું જોઈયે કે તે સ્વયં નિદ્રા-વિકથા આદિ પ્રમાદોથી રહિત થઈને નિરંતર-હંમેશા મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે. ॥ ૧૨૯ ॥

भावार्थ :- जो लोग प्रमादी हैं यानी धर्माचरण से विमुख है उनका अनुकरण न करते हुए मुमुक्षु पुरूष को चाहिए कि वह निद्रा, विकथा आदि प्रमादों से रहित होकर निरन्तर मोक्ष प्राप्ति के लिए प्रयत्न करे ॥१२९॥

द्वितीय उद्देशकः

પહેલા ઉદ્દેશામાં સમ્યક્ત્વનું વર્ણન કર્યું. હવે આ બીજા ઉદ્દેશામાં આશ્રવ અને નિર્જરાનું વર્ણન કરે છે.

पहले उद्देशक में सम्यक्त्व का वर्णन किया गया है । इस दूसरे उद्देशक में आस्रव और निर्जरा का वर्णन किया जाता है :-

इह सम्यक्त्वमधिकृतं तत्र संसारमोक्षकारणे आश्रवनिर्जरे दर्शयितुमाह -

जे आसवा ते परिसव्वा, जे परिसव्वा ते आसवा, जे अणासवा ते अपरिसव्वा, जे अपरिसव्वा ते अणासवा, एए पए संबुज्झमाणे लोयं च आणाए अभिसमिच्चा पुढो पवेइयं ॥ १३० ॥

ये आश्रवास्ते परिश्रवाः - निर्जरास्पदानि भरतस्येव, ये परिश्रवास्ते आश्रवाः कण्डरिकस्येव, येऽनाश्रवाः - व्रतविशेषास्तेऽपि कर्मणः अपरिश्रवाः कोङ्कणार्यप्रभृतीनामिव, ये अपरिश्रवास्ते कणवीरलताभ्रामकक्षुल्लकस्येव अनाश्रवा भवन्तीति। यदिवा कर्माणि आश्रवन्तीत्याश्रवाः - बन्धका एव परिश्रवन्तीति परिस्रवाः - निर्जरकाः। अत्र चतुर्भङ्गि - प्रथम भङ्गपतिताः सर्वेऽपि चतुर्गतिकाः संसारिणस्तेषां प्रतिक्षणमुभयसद्भावात् तथा ये आश्रवास्तेऽपरिस्रवा इति शून्योऽयं द्वितीयभङ्गको बन्धस्य शाटाविनाभावित्वात्, एवं येऽनास्रवास्ते परिस्रवाः एते च अयोगिकेवलिनस्तृतीयभङ्गपतिताः, चतुर्थभङ्गपतितास्तु सिद्धाः तेषांमुभयाभावात्। एतानि पदानि संबुध्यमानस्तथा लोकं चाऽऽज्ञया अभिसमेत्य पृथक् पृथक् प्रवेदितं आश्रवोपादानं निर्जरोपादानं च ज्ञात्वा को नाम धर्मचरणं प्रति नोद्यच्छेदिति ? ॥१३०॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **आसवा** - આશ્રવ છે **ते** - તે **परिसव्वा** - પરિસ્રવ એટલે કે નિર્જરાના સ્થાન થઈ શકે છે **जे** - જે **परिसव्वा** - પરિસ્રવ એટલે કે નિર્જરાના સ્થાન છે **ते** - તે જ **आसवा** - આશ્રવના સ્થાન થઈ શકે છે, **जे** - જે **अणासवा** - અનાસ્રવ એટલે કે વ્રતવિશેષ છે **ते** - તે પણ **अपरिसव्वा** - કર્મબંધના કારણ થઈ શકે છે અને **जे** - જે **अपरिसव्वा** - કર્મબંધના કારણ છે **ते** - તે **अणासवा** - અનાસ્રવ એટલે કે કર્મબંધના કારણ નથી થઈ શકતા **एए** - આ **पए** - પદોને **संबुज्झमाणे** - સમજીને **च** - અને **लोयं** - લોકને **आणाए** - તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાથી **अभिसमिच्चा** - જાણીને અને **पुढो** - અલગ-અલગ પ્રકારે **पवेइयं** - કહેવાયેલ પદાર્થો ને જાણીને ક્યો મનુષ્ય ધર્માચરણ ન કરે ?

ભાવાર્થ :- વિષયલોલુપ જીવ અજ્ઞાનવશથી જે ફૂલમાળા અને સુંદર સ્ત્રિયોને સુખનું કારણ સમજે છે. તે તેઓને કર્મબંધનું કારણ હોવાથી આશ્રવ છે અને તત્ત્વદર્શી પુરૂષોને માટે ફૂલમાળા અને સ્ત્રી આદિ પરિશ્રવ એટલે કર્મ નિર્જરાનું કારણ છે. કારણ કે તેઓ તેને નિઃસાર સમજી ત્યાગી દે છે (અતઃ) જેથી તત્ત્વદર્શી પુરૂષોને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવાના કારણથી તે પદાર્થ કર્મનિર્જરાના કારણ બની જાય છે. આ પ્રકારે સંસારના જેટલા પદાર્થ છે તે બધા અનેકાંત છે આ બતાવતા આ જ વાતને ફરીથી શાસ્ત્રકાર કહે છે કે જે પરિસ્રવ છે તે જ આશ્રવ ખરેખર થાય છે. અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તત્ત્વદર્શી પુરૂષને માટે જે કર્મનિર્જરાના સ્થાન છે તે જ ખરેખર વિપરીત બુદ્ધિવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિઓને માટે પાપનું કારણ થઈ જાય છે.

આ વિષયનું નિષેધાત્મક દૃષ્ટિથી વર્ણન કરતા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે 'જે અનાશ્રવ છે તે અપરિસ્રવ છે અર્થાત્ અનાશ્રવ એટલે વ્રત આદિ જે પણ કર્મનિર્જરાના કારણો

મનાય છે પરંતુ કર્મના ઉદયથી જેના અધ્યવસાય અશુભ છે એવા લોકો માટે અપરિસ્રવ એટલે કર્મનિર્જરાના કારણ નથી થતા, તથા જે પરિસ્રવ એટલે પાપબંધના કારણ મનાય છે તે કાર્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષોને માટે નિર્જરાનું કારણ થઈ શકે છે. આ પ્રકારે સંસારના જેટલા પણ પદાર્થ છે. તે બધા અનેક ધર્માત્મક છે. આ પ્રમાણે આશ્રવત્યાગ અને સંવરના ઉપાદાનરુપ ધર્મમાં કોણ ઉદ્યત ન થાય ? ઉદ્યત થાય જ. ॥ ૧૩૦ ॥

भावार्थ :- विषयलोलुप जीव अज्ञानवश जिन फूल माला और सुन्दर स्त्रियों को सुख का कारण समझते हैं वे उनके कर्मबन्ध के कारण होने से आस्रव हैं और तत्त्वदर्शी पुरूषों के लिए वे ही माला और स्त्री आदि परिस्रव यानी कर्म निर्जरा के कारण हैं क्योंकि वे इन्हें निःसार जान कर त्याग देते हैं । अतः तत्त्वदर्शी पुरूषों को वैराग्य उत्पन्न करने के कारण वे पदार्थ कर्म निर्जरा के कारण हो जाते हैं । इस प्रकार संसार के जितने पदार्थ हैं व सभी अनेकान्त हैं यह दिखाते हुए इसी बात को उलट कर शास्त्रकार कहते हैं कि - जो परिस्रव हैं वे ही आस्रव हो सकते हैं, अर्थात् सम्यगदृष्टि तत्त्वदर्शी पुरूष के लिए जो कर्म निर्जरा के स्थान हैं वे ही विपरीत बुद्धि मिथ्यादृष्टियों के लिए पाप के कारण हो जाते हैं ।

इसी विषय का निषेध दृष्टि से वर्णन करते हुए शास्त्रकार कहते हैं कि 'जो अनास्रव हैं वे अपरिस्रव हैं अर्थात् अनास्रव यानी व्रत आदि यद्यपि कर्म निर्जरा के कारण माने जाते हैं किन्तु कर्म के उदय से जिनका अध्यवसाय अशुभ है ऐसे लोगों के लिए अपरिस्रव यानी कर्म निर्जरा के कारण नहीं होते हैं तथा जो परिस्रव यानी पापबन्ध के कारण माने जाते हैं वे कार्य सम्यग्दृष्टि पुरूषों के लिए निर्जरा के कारण हो सकते हैं । इस प्रकार संसार के *जितने भी पदार्थ हैं वे सभी अनेक धर्मात्मक हैं ॥ १३० ॥*

एतानि पदानि तीर्थंकरगणधरैः प्रवेदितानि, अन्योऽपि तदाज्ञावर्ती चतुर्दशपूर्वादिः सत्त्वहिताय परेभ्य आवेदयतीत्येद्दर्शयितुमाह -

आघाइ णाणी इह माणवाणं संसारपडिवण्णाणं
संबुज्झमाणाणं विण्णाणपत्ताणं, अट्टा वि संता अदुवा
पमत्ता अहा सच्चमिणं त्ति बेमि, णाणागमो मच्चुमुहस्स
अत्थि, इच्छापणीया वंकाणिकेया कालगहिया
णिचयणिविट्ठा पुढो पुढो जाइं पकप्पयंति ॥ १३१ ॥

आख्याति ज्ञानी इह मानवानां संसारप्रतिपन्नानां सम्बुध्यमानानां विज्ञानप्राप्तानां - संज्ञिभ्यो मुनिसुव्रतस्वामिघोटकदृष्टान्तेन । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति - "आघाइ धम्मं खलु से जीवाणं तंजहा संसारपडिवन्नाणं माणुसभवत्थाणं आरंभविणईणं दुक्खुव्वेअ-सुहेसगाणं धम्मसवणगवेसयाणं सुस्सुसमाणाणं पडिपुच्छमाणाणं विण्णाणपत्ताणं' एतच्च प्रायो गतार्थमेव.... नवरमारम्भविनयिना-मारम्भविनयः - आरम्भाभावः स विद्यते येषामिति मत्वर्थी मत्वर्थीयस्तेषामिति ।

यथा च ज्ञानी धर्ममाचष्टे तथा दर्शयति - आर्त्ता अपि सन्तः चिलातिपुत्रादय इव अथवा प्रमत्ता अपि शालिभद्रादय इव प्रतिपद्यन्ते यथा - सत्यमिदं कथ्यमानं कथितं चेति ब्रवीमि, नाऽनागमो मृत्युमुखस्य अस्ति। इच्छाप्रणीताः - इच्छया संसारभिमुखप्रणिताः, वक्रनिकेताः - पूर्वपदस्य दीर्घत्वात् असंयमस्याऽऽश्रयाः, कालगृहीताः - मृत्युना गृहीता धर्मचरणाय वा गृहीतो वृद्धावस्थादिरूपः कालो यैस्ते, निचयनिविष्टाः - धनादिनिचये निविष्टाः पृथक् पृथक् एकेन्द्रियादिजातिं प्रकल्पयन्ति - प्रकुर्वन्ति। पाठान्तरं वा 'एत्थ मोहे पुणो पुणो' तथा च - अत्र इच्छाप्रणीतादिके निमग्नाः पुनः पुनस्तत्कुर्वन्ति येन मोहाऽप्रच्युतिः कर्माऽप्रच्युतिर्वा स्यादिति ॥१३१॥

अन्वयार्थ :- **इह** - આ જૈનશાસનમાં **माणवाणं** - મનુષ્યોને માટે **संसारपडिवण्णाणं** - સંસારને પ્રાપ્ત **संबुज्झमाणाणं** - ધર્મોપદેશને સમજી શકવાવાળા **विण्णाणपत्ताणं** - વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત એટલે પૂર્ણ પર્યાપ્તિયોથી યુક્ત[1] **णाणी** - સર્વજ્ઞપુરૂષ **आघाइ** - ધર્મનું કથન કરે છે, હિતાહિતનો વિવેક રાખવાવાળા પુરૂષ જો કોઈ કારણવશ **अट्टा वि संता** - દુઃખી થઈ ગયા હોય[2] **अदुवा** - અથવા - **पमत्ता** - વિષયાસક્તિના કારણે પ્રમાદી[3] થઈ ગયા હોય તો જે પ્રકારે તે સમજી શકે તે પ્રમાણે જ જ્ઞાની પુરૂષ ઉપદેશ આપે છે, શ્રી સુધર્માસ્વામી ફરમાવે છે કે **त्ति बेमि** - હું જે કહી રહ્યો છું અથવા જે કહેલ છે **इणं** - આ બધું **अहासच्चं** - યથાતથ્ય સત્ય છે, **मच्चुमुहस्स** - મૃત્યુનું **अणागमो** - ન આવવું **ण अत्थि** - નથી થઈ શકતું અર્થાત્ મૃત્યુ નહીં આવે એવું કદાપિ નહીં થઈ શકે, અવશ્ય આવવાનું જ છે. **इच्छापणीया** - ઈચ્છા અનુસાર વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળો પુરૂષ **वंकाणिकेया** - અસંયમનું ઘર છે, **कालगहिया** - તે વારંવાર કાલ (મૃત્યુ) દ્વારા ગ્રહણ કરાય છે, **णिचयणिविट्ठा** - તે ધનધાન્યાદિનો સંગ્રહ કરવામાં દત્તચિત્ત (તદાકાર) તે **पुढो पुढो जाइं** - એકેન્દ્રિય આદિ અલગ-અલગ જન્મો **पकप्पयंति** - ધારણ કરતા રહે છે.

ભાવાર્થ :- સર્વજ્ઞ કેવલજ્ઞાની ભગવાન સંસારના સમસ્ત પદાર્થોને જાણે અને દેખે છે તે સંસારના પ્રાણિયોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે જેથી તેઓ હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ થઈ શકે છે. શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે મૃત્યુને આવવાનો કોઈ સમય નિશ્ચિત નથી જેથી ધર્મકાય કરવામાં ક્ષણભરનો પણ પ્રમાદ કરવો જોઈયે નહીં, ઈચ્છાને વશ પડેલા જીવો ધર્મારાધનામાં ઢીલ કરે છે અને આરંભ-પરિગ્રહમાં રાચે છે તેઓ એકેન્દ્રિયાદિમાં ભ્રમણ કરે છે. ॥ ૧૩૧ ॥

(૧. મુનિસુવ્રતસ્વામી-ઘોડાને, ૨. ચિલાતીપુત્રને, ૩. શાલિભદ્રના દૃષ્ટાંતથી.)

भावार्थ :- सर्वज्ञ केवलज्ञानी भगवान् संसार के समस्त पदार्थों को जानते और देखते हैं। वे संसार के प्राणियों को इस तरह उपदेश देते हैं जिससे वे हित की प्राप्ति और अहित का त्याग करने में समर्थ हो सकते हैं। शास्त्रकार फरमाते हैं कि मृत्यु के आने का कोई समय निश्चित नहीं है अतः धर्म कार्य करने में क्षण भर का भी प्रमाद नहीं करना चाहिए ॥ १३१ ॥

तदाप्रच्युतौ च किं स्यादित्याह -

इहमेगेसिं तत्थ तत्थ संथवो हवइ, अहोववाइए फासे पडिसंवेयंति, चिट्ठं कूरेहिं कम्मेहिं, चिट्ठं परिचिट्ठेइ, अचिट्ठं कूरेहिं कम्मेहिं, णो चिट्ठं परिचिट्ठइ, एगे वयंति अदुवा वि णाणी, णाणी वयंति अदुवा वि एगे ॥ १३२ ॥

इहैकेषां तत्र तत्र - नरकतिर्यग्गत्यादिषु संस्तवो भवति, ततः किमित्याह - अधऔपपातिकान् - नरकादिभवान् स्पर्शान्- दुःखान् प्रतिसंवेदयन्ति । किं सर्वः अध औपपातिकान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति आहोश्चित् कश्चिदेव ? न सर्व इति दर्शयति - यो भृशं कर्मभिः क्रूरैः वधबन्धादिभिर्वर्तते स भृशं तमस्तमादिस्थानेषु परितिष्ठति - उत्पद्यते, यस्तु न भृशं क्रूरैः कर्मभिर्वर्तते स न भृशं नरकेषु परितिष्ठति, इत्येके चतुर्दशपूर्वविदादयो वदन्ति अथवापि यद् ज्ञानी - केवली भाषते तदेव ज्ञानिनः श्रुतकेवलिनो वदन्ति अथवापि एके श्रुतकेवलिनो यद् वदन्ति तदेकमेव ॥१३२॥

अन्वयार्थ :- **इह** - આ સંસારમાં **एगेसिं** - કોઈક જીવોનો **तत्थ तत्थ** - તે તે સ્થાનોમાં **संथवो** - પરિચય **हवइ** - થાય છે, તે **अहोववाइए** - નરકાદિ દુઃખોના **फासे** - સ્પર્શનો **पडिसंवेयंति** - અનુભવ કરે છે, **चिट्ठं** - અત્યન્ત **कूरेहिं** - ક્રૂર **कम्मेहिं** - કર્મ કરવાવાળો પુરૂષ **चिट्ठं** - અત્યન્ત પીડાકારી સ્થાનોમાં **परिचिट्ठइ** - નિવાસ કરે છે, જે પુરૂષ **अचिट्ठं कूरेहिं कम्मेहिं** - અત્યન્ત ક્રૂર કર્મ નહીં કરતો એવો તે **णो चिट्ठं परिचिट्ठइ** - નરકાદિ સ્થાનોમાં નિવાસ કરતો નથી, **एगे** - ચૌદ પૂર્વધારી **वयंति** - આ પ્રમાણે કહે છે, **अदुवावि** - અથવા **णाणी** - કેવલજ્ઞાની આ પ્રમાણે જ **एगे** - શ્રુતકેવલી પણ કહે છે.

ભાવાર્થ :- કેવલજ્ઞાની ભગવાન અથવા ચૌદપૂર્વધારી શ્રુત કેવલી ફરમાવે છે કે ઈન્દ્રિયોના વશીભૂત થયેલ પુરૂષ પાપકર્મોનું ફળ ભોગવવા માટે નરકાદિ નીચ ગતિયોમાં વારંવાર જન્મ ધારણ કરે છે અને અત્યન્ત દુઃખોને ભોગવે છે. ॥ ૧૩૨ ॥

भावार्थ :- केवलज्ञानी भगवान् अथवा चौदह पूर्वधारी श्रुतकेवली फरमाते हैं कि इन्द्रियों के वशीभूत पुरूष पापकर्मों का फल भेगने के लिए नरकादि नीच गतियों में बारबार जन्म धारण करते हैं और अत्यन्त दुःख भोगते हैं ॥ १३२ ॥

एकेषां सर्वार्थप्रत्यक्षत्वादपरेषां तदुपदेशप्रवृत्तेरिति, वक्ष्यमाणेऽप्येक-वाक्यतेति । तदाह-

आवंती केयावंती लोयंसि समणा य माहणा य पुढो विवायं वयंति, से दिट्ठं च णे सुयं च णे मयं च णे विण्णायं च णे उड्ढं अहे तिरियं दिसासु

सव्वओ सुपडिलेहियं च णे, सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, हंतव्वा अज्जावेयव्वा परियावेयव्वा परिघेत्तव्वा उद्दवेयव्वा, इत्थवि जाणह णत्थित्थ दोसो अणारियवयणमेयं, तत्थ जे ते आरिया ते एवं वयासी, से दुद्दिट्ठं च भे, दुस्सुयं च भे, दुम्मयं च भे, दुव्विण्णायं च भे, उड्ढं अहे तिरियं दिसासु सव्वओ दुप्पडिलेहियं च भे, जं णं तुब्भे एवमाइक्खह, एवं भासह, एवं पण्णवेह, एव परूवेह - सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता हंतव्वा अज्जावेयव्वा परियावेयव्वा परिघेत्तव्वा उद्दवेयव्वा, इत्थवि जाणह णत्थित्थ दोसो अणारियवयणमेयं । वयं पुण एवमाइक्खामो एवं भासामो एवं पण्णवेमो एवं परूवेमो-सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्व जीवा, सव्वे सत्ता, ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा, ण परियावेयव्वा, ण परिघेत्तव्वा, ण उद्दवेयव्वा, इत्थवि जाणह णत्थित्थ दोसो आरियवयणमेयं; पुव्वं णिकाय-समयं पत्तेयं पत्तेयं पुच्छिस्सामि, हं भो पावादुया किं भे सायं दुक्खं उदाहु असायं ? समिया पडिवण्णे यावि एवं बूया - सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं असायं अपरिणिव्वाणं महब्भयं दुक्खं त्ति बेमि ॥ १३३ ॥

यावन्तः केचन लोके श्रमणाश्च पृथक् पृथग् विवादं वदन्ति - विवदन्ते यदि वा धर्मविरुद्धवादं वदन्ति, विवदन्ते यदि वा धर्मविरुद्धवादं वदन्ति, तथाहि - यदहं वक्ष्ये तत् दृष्टं च नस्तीर्थकृता, श्रुतं च नः, मतं च नः, विज्ञातं च नः ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्दिक्षु सर्वतः सुप्रत्युपेक्षितं च नः - सर्वे प्राणिनः सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वा हन्तव्या आज्ञापयितव्याः परितापयितव्या परिग्रहीतव्याः अपद्रापयितव्याः अत्रापि - धर्मचिन्तायामपि जानीथ नास्त्यत्र यागार्थं देवतोपयाचितकतया

प्राणिहननादौ दोषः । आह च - अनार्यवचनमेतत्, तत्र ये आर्यास्ते एवमवादिषुः - तद् दुर्दुष्टं च वस्तीर्थकृता, दुश्रुतं च वः, दुर्मतं च वः, दुविज्ञातं च वः, ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्दिक्षु सर्वतो दुष्प्रत्युपेक्षितं च वः, यद् यूयमेवमाचक्षध्वम् एवं भाषध्वम् एवं प्ररूपयत, एवं प्रज्ञापयत - सर्वे प्राणिनः ४ हन्तव्याः ५, अत्रापि - यागोपहारादौ जानीथ नास्ति अत्र - प्राण्युपमर्दानुष्ठाने दोषः । अनार्यवचनमेतत् । वयं पुनः एवमाचक्ष्महे, एवं भाषामहे, एवं प्ररूपयामः, एवं प्रज्ञापयामः - सर्वे प्राणिनः ४ न हन्तव्याः ५, अत्रापि - धर्मचिन्तायां जानीथ नास्ति अत्र - हननादिप्रतिषेधविधौ दोषः । आर्यवचनमेतत् । पूर्वं समयम् - आगमं निकाच्य - व्यवस्थाप्य प्रत्येकं प्रश्नयिष्यामि- भो प्रवादुकाः ! किं वः सातं दुःखम् उत असातम् ? सम्यक् प्रतिपन्नान् तान् चापि एवं ब्रूयात - सर्वेषां प्राणिनां सर्वेषां भूतानां सर्वेषां जीवाना सर्वेषां सत्त्वानाम् असातम् अपरिनिर्वाणं महद्भयं दुःखमिति सर्वेऽपि प्राणिनो न हन्तव्या इति ब्रवीमि ॥१३३॥

अन्वयार्थ :- **लोगंसि** - આ જગતમાં **आवंती** - જેટલા **केयावंती** - કેટલાક **समणा** - શ્રમણ **य** - અને **माहणा** - બ્રાહ્મણ છે તે **पुढो** - અલગ-અલગ **विवायं** - વિવાદ અર્થાત્ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વયંના સિદ્ધાંતને **वयंति** - બતાવે છે, **से** - તે કહે છે કે **णे** - અમે અથવા અમારા આચાર્યોએ **दिट्ठं** - આ મત દિવ્યજ્ઞાન દ્વારા દેખેલો છે **च** - તથા **णे** - અમોએ **सुयं** - ગુરુ પાસેથી સાંભળેલ છે **णे** - અમારો આ સિદ્ધાંત **मयं** - મનન કરેલો છે એટલે કે યુક્તિયુક્ત છે, આ સિદ્ધાંત **णे** - અમારા અને અમારા ગુરુઓ દ્વારા **विण्णायं** - જાણેલું છે, **उड्ढं** - ઉપર **अहे** - નીચે **च** અને **तिरियं** - તિર્છી **दिसासु** - દિશાઓમાં **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી **सुपडिलेहियं** - વિચારેલ છે કે **सव्वे पाणा** - સર્વે પ્રાણી **सव्वे जीवा** - સર્વે જીવ **सव्वे भूया** - સર્વે ભૂત અને **सव्वे सत्ता** - સર્વે સત્ત્વોને **हंतव्वा** - હણવા જોઈયે **अज्जावेयव्वा** - તેના ઉપર અનુશાસન કરવું જોઈયે, દાસ-દાસી આદિરૂપથી રાખવા જોઈયે. **उद्दवेयव्वा** - તેના પ્રાણ નાશ કરવા જોઈયે **इत्थवि** - આ વિષયમાં **अत्थ** - આ પ્રમાણે **जाणह** - જાણવું જોઈયે કે ધર્મને માટે કરાતી એવી હિંસામાં **दोसो** - કોઈ દોષ **णत्थि** - નથી, પરંતુ **एयं** - આ **अणारियवयणं** - અનાર્યોનો સિદ્ધાંત છે, **तत्थ** - આ વિષયમાં **ते** - તે **जे** - જે **आरिया** - આર્યપુરૂષ છે **ते** - તેઓએ **एवं** - આ પ્રમાણે **वयासी** - કહેલ છે કે **से** - આ **भे** - તમારો સિદ્ધાંત **दुदिट्ठं** - ખરાબરિતીએ દેખેલ છે. **दुस्सुयं** - ખરાબ રીતીએ સાંભળેલ છે **दुम्मयं** - ખરાબ રીતીએ મનન કરેલ છે **च** - અને **दुव्विण्णायं** - ખરાબ રીતીએ જાણેલ છે. **उड्ढं** - ઉપર **अहे** - નીચે ચ અને **तिरियं** - તિર્છી **दिसासु** - દિશાઓમાં **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી **दुप्पडिलेहियं** - ખરાબ રીતીએ દેખેલ છે **जं** - જે **तुब्भे** - તમે લોકો **एवं** - આ પ્રકારે **आइक्खह** - કહે છે **एवं** - આ પ્રકારે **भासह** - ભાષણ કરે છે. **एवं** - આ પ્રકારે **परूवेह** - પ્રરૂપણા કરે છે અને **एवं** - આ પ્રકારે **पण्णवेह** - વિજ્ઞાપન કરે છે કે **सव्वे पाणा** - બધા પ્રાણી **सव्वे जीवा** - બધા જીવો **सव्वे भूया** - બધા ભૂત અને **सव्वे सत्ता** - સર્વે સત્ત્વોને **हंतव्वा** - હણવા

જોઈયે **अज्जावेयव्वा** - તેના પર અનુશાસન કરવું જોઈયે. **परियावेयव्वा** - તેને પરિતાપ આપવો જોઈયે **परिघेत्तव्वा** - કષ્ટ આપવું જોઈયે, દાસ-દાસી આદિરૂપથી રાખવા જોઈયે **उद्दवेयव्वां** - તેના પ્રાણ નાશ કરવા જોઈયે **इत्थ वि** - આ વિષયમાં **अत्थ** - આ પ્રમાણે **जाणह** - જાણવું જોઈયે કે ધર્મને માટે કરાતી એવી હિંસામાં **दोसो** - કોઈ **णत्थि** - નથી, પરંતુ **एयं** - આ **अणारियवयणं** - અનાર્યોનો સિદ્ધાંત છે, **तत्थ** - આ વિષયમાં **ते** - તે **जे** - જે **आरिया** - આર્યપુરૂષ છે **ते** - તેઓએ **एवं** - આ પ્રમાણે **वयासी** - કહેલ છે કે **से** - આ - **भे** - તમારો સિદ્ધાંત **दुदिट्ठं** - ખરાબ રિતીએ દેખેલ છે **दुस्सुयं** - ખરાબ રીતીએ સાંભળેલ છે **दुम्मयं** - ખરાબ રીતીએ મનન કરેલ છે **च** - અને **दुव्विण्णायं** - ખરાબરિતીએ જાણેલ છે. **उड्ढं** - ઉપર **अहे** - નીચે **च** - અને **तिरियं** - તિર્છી **दिसासु** - દિશાઓમાં **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી **दुप्पडिलेहियं** - ખરાબ રિતીએ દેખેલ છે **जं** - જે **तुब्भे** - તમે લોકો **एवं** - આ પ્રકારે **आइक्खह** - કહે છે **एवं** - આ પ્રકારે **भासह** - ભાષણ કરે છે. **एवं** - આ પ્રકારે **परूवेह** - પ્રરૂપણા કરે છે અને **एवं** - આ પ્રકારે **पण्णवेह** - વિજ્ઞાપન કરે છે કે **सव्वे पाणा** - બધા પ્રાણી **सव्वे जीवा** - બધા જીવો **सव्वे भूया** - બધા ભૂત અને **सव्वे सत्ता** - સર્વે સત્ત્વોને **हंतव्वा** - હણવા જોઈયે **अज्जावेयव्वा** - તેના પર અનુશાસન કરવું જોઈયે. **परियावेयव्वा** - તેને પરિતાપ આપવો જોઈયે **परिघेत्तव्वा** - કષ્ટ આપવું જોઈયે દાસદાસી આદિ રૂપથી રાખવા જોઈયે **उद्दवेयव्वा** - તેના પ્રાણ નાશ કરવા જોઈયે કારણ કે **इत्थ वि** - આ વિષયમાં **अत्थ** - આ પ્રમાણે **जाणह** - જાણવું જોઈયે કે ધર્મને માટે કરાતી હિંસામાં **दोसो** - કોઈ દોષ **णत्थि** - નથી, તે **एवं** - આ તમારૂં કથન **अणारियवयणं** - અનાર્યોનું વચન છે; **पुण** - પરંતુ **वयं** - અમે તો **एवं** - આ પ્રકારે **आइक्खामो** - કહીયે છીયે **एवं** - આ પ્રકારે **भासामो** - ભાષણ કરે છે અને આ પ્રકારે **परूवेमो** - પ્રરૂપણા કરે છે. **एवं** - આ પ્રકારે **पण्णवेमो** - વિજ્ઞાપન કરે છે કે **सव्वे पाणा** - **सव्वे जीवा** - **सव्वे भूया** - **सव्वे सत्ता** - **ण हंतव्वा** - બધા પ્રાણી-જીવ-ભૂત-સત્ત્વોને ન હણવા જોઈયે. **ण अज्जावेयव्वा** - તેના પર અનુશાસન ન કરવું જોઈયે **ण परियावेयव्वा** - તેને પરિતાપ ન આપવો જોઈયે **ण परिघेत्तव्वा** - તેને કષ્ટ ન આપવું જોઈયે અને દાસ-દાસીના રૂપમાં ન રાખવા જોઈયે. **ण उद्दवेयव्वा** - તેના પ્રાણ નાશ ન કરવા જોઈયે **इत्थवि** - આ અહિંસારૂપ વચનમાં **दोसो** - કોઈ દોષ **णत्थि** - છે નહીં **अत्थ** - આ પ્રમાણે **जाणह** - જાણવું જોઈયે **एयं** - આ **आरियवयणं** - આર્યપુરૂષોનું વચન છે, **पुव्वं** - પહેલા **समयं** તે પરમતાવલમ્બિયોના સિદ્ધાંતની **णिकाय** - વ્યવસ્થા કરીને અર્થાત્ તેઓના સિદ્ધાંતને દેખાડીને **पत्तेयं पत्तेयं** - પ્રત્યેકને માટે **पुच्छिस्सामि** - પ્રશ્ન કરીશ, **हंभो** ! **पावादुया** - હે પ્રવાદુકો ! **किं** - શું **दुक्खं** - દુઃખ **भे** - તમોને **सायं** - મનને પ્રસન્ન કરવાવાળું છે ? **उदाहु** - અથવા **असायं** - મનને પ્રતિકૂલ છે ? **समिया पडिवण्णे यावि** - જ્યારે તે સમ્યક્ વાતનો સ્વીકાર કરે અર્થાત્ આ કહે કે દુઃખ અમારા મનને પ્રતિકૂલ

છે, દુઃખ અમોને અભીષ્ટ છે નહીં (ઈચ્છિત) ત્યારે તે લોકોને **एवं** - આ પ્રકારે **बूया** - કહેવું જોઈયે કે જે પ્રકારે તમોને દુઃખ અપ્રિય છે તે જ પ્રકારે **सव्वेसिं पाणाणं - सव्वेसिं भूयाणं - सव्वेसिं जीवाणं - सव्वेसिं सत्ताणं** - બધા પ્રાણી-ભૂત-જીવ અને બધા સત્ત્વોને માટે **दुक्खं** - દુઃખ **असायं** - પ્રતિકૂલ છે, અપ્રિય છે **अपरिणिव्वाणं** - આનંદરહિત છે અને **महब्भयं** - મહાન ભયકારી છે, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું. (કોઈ પ્રતમાં **ण परियावेयव्वा** ની આગળ **ण किलामेयव्वा** છે.)

ભાવાર્થ :- આ લોકમાં દાર્શનિક છે તેઓ બધા સ્વ-સ્વના દર્શનના અનુરાગથી અલગ-અલગ મતોની સ્થાપના કરે છે, તેઓ કહે છે કે અમારા આગમોને બનાવવાવાળા આચાર્યોએ દિવ્ય જ્ઞાન દ્વારા આ ધર્મને દેખેલો છે અને યુક્તિ-પ્રયુક્તિપૂર્વક વિચાર અને મનન કરેલ છે અને સારી રીતે જાણેલું છે કે ધર્મને માટે જે હિંસા કરાય છે તેમાં કોઈ દોષ નથી. તેનાથી કોઈ પાપ બંધ થતો નથી.

શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે હે અન્યતીર્થિઓ (બીજા ધર્મવાળા) તમારૂ ઉપરોક્ત વચન હિંસાનું સમર્થન હોવાના કારણથી પાપાનુબંધી અને અનાર્યપ્રણીત છે. અમારા ધર્મના અનુસાર સિદ્ધાંત આ છે કે કોઈપણ પ્રાણિને મારવો ન જોઈયે યાવત્ કોઈપણ પ્રાણિને કષ્ટ પહોંચાડવું ન જોઈયે, આર્ય પુરૂષોએ હિંસાનો નિષેધ કરેલ છે. જેથી હિંસામાં ધર્મ નથી, જે પ્રકારે આપણને સુખં મળે, દુઃખ ન મળે તેવી રીતે જગતના સમસ્ત પ્રાણિયોને સુખ જોઈયે છે દુઃખ નથી જોઈતું, જેથી કોઈપણ જીવને મારવો ન જોઈયે, પ્રાણીઓનો વધ કરવાથી પાપબંધ થાય છે. આવી દશામાં પ્રાણીના વધનું સમર્થન કરવાવાળા વચન અનાર્યોના જ છે, આર્ય પુરૂષોનું વચન નથી જેથી કોઈ પણ પ્રાણીયોનો વધ ન કરવો જોઈયે, મારવા ન જોઈયે ॥ ૧૩૩ ॥

भावार्थ :- इस लोक में जितने दार्शनिक हैं वे सभी अपने-अपने दर्शन के अनुराग से भिन्न भिन्न मतों की स्थापना करते हैं। वे कहते हैं कि हमारे आगमों को बनाने वाले आचार्यों ने दिव्य ज्ञान के द्वारा इस धर्म को देखा है और युक्तिपूर्वक विचार एवं मनन किया हैं और अच्छी तरह जाना है कि धर्म के लिए जो हिंसा की जाती है उसमें कोई दोष नहीं है, उससे कोई पापबन्ध नहीं होता है।

शास्त्रकार फरमाते हैं कि हे अन्यतीर्थियो ! तुम्हारा उपरोक्त वचन हिंसा का समर्थक होने के कारण पापानुबन्धी और अनार्य-प्रणीत है। हमारा धर्मानुकूल सिद्धांत यह है कि - किसी भी प्राणी को हनन न करना चाहिए यावत् किसी भी प्राणी को कष्ट न पहुँचना चाहिए। आर्य पुरुषों ने हिंसा का प्रतिषेध किया है अतः हिंसा में धर्म नहीं है। जिस प्रकार अपने को सुख अभीष्ट है, दुःख नहीं। अतः किसी भी प्राणी का हनन न करना चाहिए। प्राणी का हनन करने से पापबन्ध होता है। ऐसी दशा में प्राणी के वध का समर्थन करने वाला वचन अनार्यों का ही है, आर्य पुरुषों का नहीं है। अतः किसी भी प्राणी का हनन न करना चाहिए ॥ १३३ ॥

तृतीय उद्देशकः

આગળના ઉદ્દેશોમાં સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન અને વિરતિનું કથન કર્યું, હવે આમાં તપનું વર્ણન કરાય છે.

पहले के उद्देशों में सम्यक्त्व, ज्ञान और विरति का कथन किया है। अब इस उद्देशे में तप का वर्णन किया जाता है :-

सर्वेऽपि प्राणिनो न हन्तव्या इत्यन्यतीर्थिकानामुपदेशो दत्तः । इहापि स एवोपदेशो विश्वस्य दीयते -

उवेह णं बहिया य लोगं, से सव्वलोगम्मि जे
केइ विण्णू, अणुवीइ पास णिक्खित्तदंडा, जे केइ
सत्ता पलियं चयंति, णरा मुयच्चा धम्मविउत्ति अंजू,
आरंभजं दुक्खमिणं त्ति णच्चा, एवमाहु सम्मत्तदंसिणो,
ते सव्वे पावाइया दुक्खस्स कुसला परिण्णमुदाहरंति
इइ कम्मं परिण्णाय सव्वसो ॥ १३४ ॥

उपेक्षस्व बहिर्व्यवस्थितं च पाषण्डिलोकं यतः स उपेक्षकः सर्वस्मिंल्लोके ये केचिद् विद्वांसस्तेभ्योऽग्रणीः स्यात् यद्वा ये केचन विद्वांसस्ते निक्षिप्तदण्डा इत्येतदनुविचिंत्य पश्य । निक्षिप्तदण्डा ये केचन सत्त्वाः पलितं-कर्म त्यजन्ति, ये नरा मृतार्चा - मृता संस्काराभावादर्चा-शरीरं येषां ते निष्प्रतिकर्मशरीराः, यदि वा अर्चा - तेजः स क्रोधः स च कषायोपलक्षणार्थः ततः अकषायिणस्ते च धर्मविद इति ऋजवः आरम्भजं दुःखमिदमिति ज्ञात्वा एवमाहुः - पूर्वोक्तमाहुः समत्वदर्शिनः सम्यक्त्वदर्शिनः समस्तदर्शिनो वा यस्मात्ते सर्वेऽपि सर्वविदः प्रावादिकाः - प्रकर्षेण मर्यादया वदनशीला दुःखस्य तदुपादानस्य कर्मणो वा कुशलाः परिज्ञां - प्रत्याख्यानपरिज्ञामुदाहरन्ति । कथमुदाहरन्तीति चेदुच्यते इति - एवं कर्म परिज्ञाय सर्वश उदाहरन्तीति ॥१३४॥

अन्वयार्थ :- बहिया लोगं - જે લોક ધર્મથી બહિર્ભૂત છે તે અન્યતીર્થિયોની **उवेह** - ઉપેક્ષા કરો, **जे केइ** - જે ધાર્મિક અન્યતીર્થિયોની ઉપેક્ષા કરે છે **से** - તે **सव्वलोगम्मि** - **सव्वलोगंसि** - સમસ્ત લોકમાં **विण्णू** - બધા વિદ્વાનોમાં ઉત્તમ છે, **णिक्खित्तदंडा** - જે મન-વચન-કાયાથી પ્રાણિયોને દંડ નથી આપતાં તે જ જગતમાં વિદ્વાન્ છે **अणुवीइ** - આ પ્રમાણે વિચાર કરીને **पास** - દેખો, જે **केइ सत्ता** - પ્રાણિયોને દંડ આપવાથી નિવૃત્ત થયેલ જે પુરૂષ **पलियं** - આઠ પ્રકારના કર્મોનો **चयंति** - ત્યાગ કરે છે તે વિદ્વાન્ છે, **मुयच्चा** - મડદાની માફક જે સ્વયંના શરીરનો સંસ્કાર નથી કરતા **णरा** - તે મનુષ્ય **धम्मविउत्ति** - ધર્મના જાણવાવાળા અને **अंजू** - સરળ છે, **इणं** - આ **दुक्खं** - દુઃખ

आरंभजं - આરંભથી ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે **णच्चा** - જાણીને વિવેકી પુરૂષ શરીરનો સંસ્કાર કરતા નથી **सम्मत्तदंसिणो** - સમ્યક્ત્વદર્શી પુરૂષ **एवं** - આ પ્રમાણે **आहु** - કહે છે, **दुक्खस्स कुसला** - દુઃખનો અને કર્મોનો નાશ કરવામાં કુશળ **ते** - તે **सव्वे** - બધા **पावाइया** - ઉત્કૃષ્ટ વક્તા પુરૂષ **परिण्णं** - સાવદ્ય કર્મોના પ્રત્યાખ્યાનની શિક્ષા **उदाहरंति** - આપે છે. **इइ** - આ પ્રમાણે **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી **कम्मं** - કર્મને **परिण्णाय** - જાણીને વિદ્વાન્ પુરૂષ તેના પ્રત્યાખ્યાનનો ઉપદેશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- શાસ્ત્રકાર કહે છે કે જે પરપાખંડિયોનું વર્ણન પહેલા કરેલું છે તેઓની સાથે પરિચય આદિ પણ ન કરવો જોઈયે. જે પુરૂષ પરપાખંડિયોનો અને અનાર્યોના પૂર્વોક્ત વચનોને જાણીને તેઓની ઉપેક્ષા કરે છે, તે વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. જે પુરૂષ મન-વચન-કાયાથી કોઈ પણ પ્રાણીને દંડ નથી આપતો અને શરીરના સંસ્કારથી પણ નિવૃત્ત થઈ જાય છે તે વિદ્વાન્ પુરૂષ આઠ કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૩૪ ॥

भावार्थ :- शास्त्रकार कहते हैं कि जिन परपाखण्डियों का वर्णन पहले किया जा चुका है उनके साथ परिचय आदि भी न करना चाहिए। जो पुरूष परपाखण्डियों को और अनार्यों के पूर्वोक्त वचनों को जान कर उनकी उपेक्षा करता है वह विद्वानों में श्रेष्ठ गिना जाता है। जो पुरूष मन, वचन और काया से किसी प्राणी को दण्ड नहीं देता और शरीर संस्कार से भी निवृत्त हो जाता है वह विद्वान् पुरूष आठ कर्मों का क्षय कर मोक्ष प्राप्त करता है ॥ १३४ ॥

यदि नाम कर्मपरिज्ञामुदाहरन्ति ततः किं कार्यमित्याह -

इह आणाकंखी पंडिए अणिहे, एगमप्पाणं संपेहाए धुणे सरीरं, कसेहि अप्पाणं, जरेहि अप्पाणं, जहा जुण्णाइं कट्ठाइं हव्ववाहो पमत्थइ एवं अत्तसमाहिए अणिहे, विगिंच कोहं अविकंपमाणे ॥ १३५ ॥

इह - मौनीन्द्र प्रवचने आज्ञाकाङ्क्षी पण्डितः अस्निहः अनिहतो वा एकमात्मानं सम्प्रेक्ष्य धुनीयाच्छरीकं, किं च - कृशं कुरु आत्मानं शरीरकं कर्म वा, तथा जरीकुरु आत्मानं - शरीरकं यथा जीर्णानि काष्ठानि हव्यवाहः - अग्निः प्रमथ्नाति। एवम् आत्मसमाहितः अस्निहः परित्यज्य क्रोधं अविकम्पमानश्च संस्तपोऽग्निना कर्मकाष्ठं दहेदिति ॥१३५॥

अन्वयार्थ : इह - આ જૈન શાસનમાં **आणाकंखी** - જે પુરૂષ તીર્થંકરની આજ્ઞાનું અનુસરણ કરે છે તે **पंडिए** - પંડિત છે અને તે **अणिहे** - કર્મોથી લેપાતો નથી, શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે **अप्पाणं** - આત્માને **एगं** - એકલો **संपेहाए** - જાણીને **सरीरं** - શરીરના

મોહને **ना धुणे** - ધુણાવો, ખંખેરી નાંખ **अप्पाणं** - આપણા શરીરને **कसेहि** - કૃશ કરો **अप्पाणं जरेहि** - આપણા શરીરને જીર્ણ કરો, **जहा** - જે પ્રકારે **जुण्णाइं** - જીર્ણ **कट्ठाइं** - લાકડાને **हव्ववाहो** - અગ્નિ **पमत्थइ** - બાળી નાંખે છે **एवं** - તે જ પ્રકારે **अत्तसमाहिए** - આત્મસમાધિવાળા અર્થાત્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં હંમેશા ઉપયોગ રાખવાવાળા **अणिहे** - રાગ-દ્વેષ રહિત પુરૂષ **अविकंपमाणे** - કંપ રહિત થઈને અને **कोहं** -ક્રોધ કષાયને **विगिंच** - નાશ કરીને કર્મરૂપી લાકડાને બાળી નાંખે છે.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ તીર્થંકરની આજ્ઞા અનુસાર આચરણ કરે છે તે પંડિત છે અને તે કર્મોથી લિપ્ત હોતો નથી. શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે આ આત્મા એકલો છે તેને આ પ્રમાણે વિચાર કરવો જોઈયે કે હું કાયમનો એકલો જ છું, મારૂં કોઈ પણ નથી અને હું પણ કોઈનો નથી, આ જગતમાં પ્રાણી એકલો જ કર્મ કરે છે અને એકલો જ કર્મોના ફળ ભોગવે છે, એકલો જન્મે છે અને એકલો જ મૃત્યુ પામે છે તથા એકલો જ પરલોકમાં જાય છે, એટલે તપ દ્વારા આ શરીરને કૃશ (નબળું) અને જીર્ણ બનાવી દો, જે પ્રકારે સુકાયેલા લાકડાને અગ્નિ જલ્દીથી બાળી નાંખે છે, આ પ્રમાણે જે પુરૂષ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં સદા (હંમેશા) ઉપયોગ રાખે છે તથા રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરે છે તે તપરૂપી અગ્નિ દ્વારા જલ્દીથી ખરેખર કર્મરૂપી ઈંધનને બાળી નાંખે છે. આ સૂત્રમાં તપશુદ્ધિના બીજો છે ૧. **आत्मसमाधि** - થી આત્મમરણતા, ૨. **अणिहे** - અલિપ્તભાવથી વિષયનો વૈરાગ્ય, ૩. **विगिंच कोहं** થી કષાયોનો ત્યાગ, તથા **अविकंपमाणे** - પ્રભુના વચનમાં અટલ શ્રદ્ધા. ॥ ૧૩૫ ॥

भावार्थ :- जो पुरूष तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा के अनुसार आचरण करता है वह पण्डित है और वह कर्मों से लिप्त नहीं होता है। शास्त्रकार फरमाते हैं कि यह आत्मा अकेला है। इसे ऐसा विचार करना चाहिए कि - मैं सदा ही अकेला हूँ, मेरा कोई भी नहीं है और मैं भी किसी का नहीं हूँ। इस जगत् में प्राणी अकेला ही कर्म करता है और अकेला ही उसका फल भोगता है। अकेला ही जन्मता है और अकेला ही मरता है तथा अकेला ही परलोक में जाता है। इसलिए तप के द्वारा इस शरीर को कृश एवं जीर्ण कर डालो। जिस प्रकार सूखे हुए काठ को अग्नि शीघ्र ही जला डालती है इसी तरह जो पुरूष ज्ञान दर्शन चारित्र में सदा उपयोग रखता है तथा राग द्वेष को त्याग देता है। वह तप रूपी अग्नि के द्वारा शीघ्र ही कर्म रूपी काष्ट को जला देता है ॥ १३५ ॥

किं विगणय्यैतत्कुर्यादित्याह -

इमं णिरुद्धाउयं संपेहाए, दुक्खं च जाण अदु
आगमेस्सं, पुढो फासाइं च फासे, लोयं च पास
विफंदमाणं, जे णिव्वुडा पावेहिं कम्मेहिं अणियाणा
ते वियाहिया, तम्हा अइविज्जो णो पडिसंजलिज्जासि
त्ति बेमि ॥ १३६ ॥

इदं - मनुष्यत्वं निरुद्धायुष्कं - परिगलितायुष्कं सम्प्रेक्ष्य क्रोधादिना दन्दह्यमानस्य यद् दुःखं तच्च जानीहि, अथवा तज्जनितकर्मविपाकाऽऽपादितम् आगमिष्यद् दुःखं जानीहि, पृथक् पृथक् दुःखान् स्पर्शान् च स्पृशेत् । लोकं च पश्य विस्पन्दमानं धावन्तमितश्चेतश्च, ये निर्वृताः- विषयकषायाग्न्युपशमात् शीतीभूताः पापेषु कर्मसु अनिदानास्ते व्याख्याताः । तस्मात् अतिविद्यः सन् त्वं क्रोधाग्निना नो प्रतिसञ्ज्वलेरिति ब्रवीमि ॥१३६॥

अन्वयार्थ :- શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે **इमं** - આ **णिरुद्धाउयं** - વીતેલા આ આયુષ્યને **संपेहाए** - જાણીને ક્રોધનો ત્યાગ કરો, **च** - અને ક્રોધ કરવાથી મનુષ્યને જે **दुक्खं** - માનસિક દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેને પણ **जाण** - જાણો **अदु** - અને **आगमेस्सं** - ક્રોધ કરવાથી જે આગામી કાળમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેને જાણીને ક્રોધનો ત્યાગ કરો, ક્રોધ કરવાથી જીવ **पुढो** - અલગ-અલગ **फासाइं** - સ્પર્શોને એટલે કે દુઃખોને **फासे** - પ્રાપ્ત કરે છે, ક્રોધના કારણથી સ્વયં શારિરીક અને માનસિક દુઃખોથી પીડિત છે એવું નથી પણ બીજા પણ **विफंदमाणं** - આજુબાજુ દોડતા એવા **लोयं** - લોકને **पास** - દેખો જે - જે **पावेहिं** - પાપ **कम्मेहिं** - કર્મોથી **णिव्वुडा** - નિવૃત્ત છે **च** - અને તીર્થંકરપ્રભુના ઉપદેશથી શાંત છે **ते** - તે **अणियाणा** - નિયાણા રહિત પરમસુખી **वियाहिया** - કહેલા છે **तम्हा** - એટલે **अइविज्जो** - શાસ્ત્રના રહસ્યોને જાણવાવાળો થઈને **णो पडिसंजलिज्जासि** - ક્રોધથી પોતાના આત્માને ન બાળે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- કીંમતિ જીવન વીતી રહ્યું છે તે જો તથા ક્રોધથી માનસિક દુઃખ થાય છે, ક્રોધી મનુષ્ય પાપકર્મને બાંધીને નરકમાં જાય છે અને ત્યાં વિવિધ પ્રકારના દુઃખોને ભોગવે છે. આ જાણીને ક્રોધનો ત્યાગ કરવો જોઈયે, જે પુરૂષ ક્રોધનો ત્યાગ કરે છે તે પરમસુખી થાય છે. તપથી જ નિર્જરા થાય છે તેમાં સમતા હેતુ છે. ક્રોધ *તપને નિષ્ફલ કરી દે છે. માટે ક્રોધનો ત્યાગ કરો. ॥ ૧૩૬ ॥*

भावार्थ :- क्रोध मनुष्य की आयु को नष्ट करता है क्रोध से मानसिक दुःख होता है । क्रोधी मनुष्य पाप कर्म को बांध कर नरक में जाता है और वहाँ नाना प्रकार के दुःखों को भोगता है । यह जान कर क्रोध का त्याग करना चाहिए । जो पुरुष क्रोध का त्याग कर देते हैं वे परम सुखी होते हैं ॥ १३६ ॥

चतुर्थ उद्देशकः

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં તપનું વર્ણન કર્યું, તે તપ ઉત્તમસંયમમાં રહેલ સાધુ દ્વારા જ થઈ શકે છે જેથી આ ઉદ્દેશામાં સંયમનું વર્ણન કરેલ છે.

तीसरे उद्देशक में तप का वर्णन किया गया है। वह तप उत्तम संयम में स्थित साधु के द्वारा ही हो सकता है अतः इस चौथे उद्देशक में संयम का वर्णन किया जाता है :-

यः शीतीभूतः संवृताश्रवः स तपसा शरीरकमापीडयेत् प्रपीडयेदित्याह -

आवीलए पवीलए णिप्पीलए जहित्ता पुव्वसंजोगं हिच्चा उवसमं, तम्हा अविमणे वीरे, सारए समिए सहिए सया जए, दुरणचरो मग्गो वीराणं अणियट्टगामीणं, विगिंच मंससोणियं, एस पुरिसे दविए वीरे, आयाणिज्जे वियाहिए, जे धुणाइ समुस्सयं वसित्ता बंभचेरंसि ॥ १३७ ॥

आपीडयेत् प्रपीडयेत् निष्पीडयेत् तपसा शरीरकं त्यक्त्वा पूर्वसंयोग - धनधान्यादि-पुत्रकलत्रादिकृतं यदिवा असंयमसंयोगं हित्वा - प्रतिपद्य उपशमम्। यस्मात् कर्मक्षयायऽसंयमपरित्यागः तस्मात् अविमना वीरः।

ततः संयमानुष्ठाने स्वारतः - सुष्ठु आजीवनं रतः समितो ज्ञानादिना सहितः सदा यतेत। यतो दुरनुचरो मार्गो वीराणां अनिवर्तगामिनाम् - अनिवर्तो मोक्षस्तत्र गमनशीलानाम्। तस्मात् विवेचय - ह्रासं नय मांसशोणितं दर्पकारीति। एष तपस्वी पुरुषो द्रविकः - संयमी वीर आदानियो व्याख्यातो यो धुनाति समुच्छ्रयं - शरीरं कर्मोपचयं वा उषित्वा ब्रह्मचर्य इति ॥१३७॥

अन्वयार्थ :- નવદીક્ષિત મુનિ **पुव्वसंजोगं** - પૂર્વ સંયોગનો **जहित्ता** - ત્યાગ કરીને, અને **उवसमं** - ઉપશમને **हिच्चा** - પ્રાપ્ત કરીને અર્થાત્ અસંયમને છોડીને સંયમનો સ્વીકાર કરીને **आवीलए** - પહેલા તપસ્યા દ્વારા શરીરને થોડું પીડિત કરે **पवीलए** - પછી વધારે પીડિત કરે અને અંતિમ સમયમાં **णिप्पीलए** - નિશ્ચિતરૂપથી ઘણું જ સારી રીતે પીડિત કરે, **तम्हा** - એટલે **अविमणे** - ભોગ અને કષાયોમાં જેનું મન નથી જતું તે પુરૂષ **वीरे** - વીર છે, **सारए** - સંયમ પાલનમાં રત **समिए** - પાંચ સમિતિથી યુક્ત **सहिए** - જ્ઞાનાદિ સહિત તે પુરૂષ **सया** - હંમેશા **जए** - સંયમ પાલન માટે પ્રયત્ન કરે, **अणियट्टगामीणं** - મોક્ષમાં જવાવાળા **वीराणं** - વીર પુરૂષોનો **मग्गो** - માર્ગ **दुरणुचरो** -

કઠિનાઈથી આચરણ કરાય તેવો છે, એટલે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે **मंससोणियं** - માંસ અને લોહી **विगिंच** - સૂકવી દો, કારણ કે માંસ-ચર્બીનો વધારો ઉન્માદજનક છે. **एस** - આ પ્રમાણે કરવાવાળા આ **पुरिसे** - પુરૂષ **दविए** - સંયમવાળા છે **वीरे** - વીર છે અને **आयाणिज्जे** - આદાનીય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વચનવાળા **वियाहिए** - કહેલ છે અને **जे** - જે **बंभचेरंसि** - બ્રહ્મચર્યમાં **वसित्ता** - નિવાસ કરતો એવો **समुस्सयं** - શરીરને **धुणाइ** - કૃશ (પાતળું) કરી નાંખે છે તે પુરૂષ ગ્રાહ્ય વચનવાળા થાય છે.

ભાવાર્થ :- ધન-ધાન્ય તથા સ્ત્રી આદિના પહેલાના સંયોગોને અને અસંયમનો ત્યાગ કરીને તથા સંયમનો સ્વીકાર કરીને નવદીક્ષિત મુનિ પ્રથમ તપસ્યા દ્વારા શરીરને થોડી પીડા ઉપજાવે કારણ કે એ સમય જ્ઞાનોપાર્જનનો છે. પછી વિશેષ પીડિત કરે અને અંતિમ સમયમાં શરીરને ત્યાગવાની ઈચ્છાવાળો મુનિ માસક્ષમણ-અર્ધ માસક્ષમણ આદિ તપ દ્વારા શરીરને નિશ્ચયથી પીડા પમાડે, સાંસારિક ભોગવિલાસોથી તથા અરતિથી મનને સંપૂર્ણ હટાવી કર્મોને નાશ કરવામાં સમર્થ-વીર બને અને જીવન પર્યન્ત શુદ્ધ સંયમના પાલનમાં રક્ત રહે (રાગવાળો રહે) અને બ્રહ્મચર્યવ્રતની સારી રીતે પાલના કરતો એવો તપસ્વી મુનિ સ્વયંના શરીર અને કર્મોને કૃશ (પાતળા-ઓછા) કરે. ॥ ૧૩૭ ॥

भावार्थ :- धन धान्य तथा कलत्रादि के पूर्व संयोग को एवं असंयम को त्याग कर और संयम को स्वीकार करके नवदीक्षित मुनि पहले तपस्या द्वारा शरीर को थोड़ा पीड़ित करे, फिर विशेष पीड़ित करे और अन्तिम समय में शरीर को त्यागने की इच्छा करता हुआ साधु मासक्षपण और अर्द्ध मासक्षपण आदि के द्वारा शरीर को निश्चय ही पीड़ित करे। सांसारिक भोग विलासों से तथा अरति से मन को हटा कर कर्मों का विनाश करने में समर्थ वीर बने और जीवन पर्यन्त शुद्ध संयम के पालन में रत रहे तथा ब्रह्मचर्य व्रत में सम्यक् निवास करता हुआ तपस्वी मुनि अपने शरीर और कर्मों को कृश करे ॥ १३७ ॥

उषित्वाऽपि ब्रह्मचर्ये पुनर्मोहोदयात् प्रमत्तो भवतीत्याह -

णित्तेहिं गलिच्छिण्णेहिं आयाणसोयगढिए बाले,
अव्वोच्छिण्णबंधणे अणभिक्कंतसंजोए तमंसि अवि-
याणओ आणाए लंभो णत्थि त्ति बेमि ॥ १३८ ॥

नेत्रादीन्द्रियैः परिच्छिन्नैः - यथास्वं विषयग्रहणं प्रति निरुद्धैः आदानंकर्म तस्य श्रोतांसि इन्द्रियविषया मिथ्यात्वादि वा तेषु गृद्धः आदानश्रोतोगृद्धः स्याद् बालः । एवम्भूतो यश्च अव्यवच्छिन्नबन्धनः अनभिक्रान्तसंयोगस्तस्य विषयलाम्पट्ये मोहात्मके वा तमसि वर्तमानस्य अविजानत आज्ञाया लाभः - बोधिलाभो नास्तीति ब्रवीमि ॥१३८॥

अन्वयार्थ :- बाले - અજ્ઞાની જીવ **णित्तेहिं** - નેત્ર આદિ ઈન્દ્રિયોને **पलिच्छिण्णेहिं** સ્વ - સ્વ વિષયોથી રોકીને પણ **आयाणसोयगढिए** - પાછો વિષયભોગમાં આસક્ત થઈ જાય છે, **अव्वोच्छिण्णबंधणे** - તે કર્મોના બંધનનો છેદ કરી શકતા નથી તથા **अणभिक्कंतसंजोए** - સંયોગોનો ઉલ્લંઘન પણ નથી કરી શકતો, **तमंसि** - વિષય લંપટતામાં અથવા મોહરૂપી અંધકારમાં પડેલા એવા અને **अवियाणओ** - કલ્યાણના માર્ગને ન જાણવાવાળા તે પુરૂષને **आणाए** - તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાનો **लंभो** - લાભ **णत्थि** - થતો નથી **त्ति बेमि** - આ હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- કેટલાક અજ્ઞાની જીવ ઈન્દ્રિયોનો નિરોધ કરવા છતાં પણ મોહના ઉદયથી ફરીથી વિષયભોગોમાં આસક્ત બની જાય છે, તેઓ કર્મબંધનનો છેદ કરવાવાળા અને અસંયમ તથા ધન-ધાન્ય-પુત્ર-સ્ત્રી આદિના સંબંધને ત્યાગવાવાળા હોતા નથી, તેઓ સ્વયંના કલ્યાણને અથવા મોક્ષના ઉપાયને જાણતા નથી અતઃ આવા પુરૂષોને તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞા તથા બોધિ (સમ્યક્ત્વ) નો લાભ થતો નથી. ॥ ૧૩૮ ॥

भावार्थ :- कितनेक अज्ञानी जीव इन्द्रियों का निरोध करके भी मोह के उदय से फिर विषय भोग में आसक्त बन जाते हैं। वे कर्म बन्धन का छेदन करने वाले और असंयम तथा धन, धान्य, पुत्र कलत्रादि के सम्बन्ध को त्यागने वाले नहीं होते हैं। वे अपने कल्याण को अथवा मोक्ष के उपाय को नहीं जानते हैं। अतः ऐसे पुरूषों को तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा का तथा बोधि का लाभ नहीं होता है ॥ १३८ ॥

एतदेवाह -

जस्स णत्थि पुरा पच्छा मज्झे तस्स कुओ सिया ? से हु पण्णाणमंते बुद्धे आरंभोवरए, सम्ममेयंति पासह, जेण बंधं वहं घोरं परियावं च दारुणं पलिछिंदिय बाहिरगं च सोयं णिक्कम्मदंसी इह मच्चिएहिं कम्माणं सफलं दट्ठूण तओ णिज्जाइ वेयवी ॥ १३९ ॥

यस्य बोधिलाभः अतिक्रान्तसुखस्मरणं वा नास्ति पुरा, पश्चादपि न भावी, मध्ये- वर्तमानकाले तस्य कुतः स्यात् ? स हि - यस्मान्निवृत्तभोगाभिलाषः तस्मात् प्रज्ञानवान् बुद्ध आरम्भोपरतः । एतच्चारम्भोपरमणं सम्यगेतत् सम्यक्त्वमेतद्वेत्येवं पश्यत । येन कारणेन सावद्यारम्भप्रवृत्तो बन्धं वधं घोरं परितापं च दारुणमवाप्नोति, तेन कारणेन परिच्छिन्द्य- अपनीय बाह्यं च धनधान्यादिरूपं हिंसादिरूपं वा च शब्दादान्तरं च रागद्वेषात्मकं विषयपिपासाऽऽख्यं वा स्रोतः स निष्कर्मदर्शी -

मोक्षदर्शी भवेद् इह मर्त्येषु कर्मणां सफलत्वं दृष्ट्वा ततः - कर्मोपादानाद् आस्रवाद्वा निर्याति वेदविद् - आगमवेत्तेति ॥१३९॥

अन्वयार्थ :- जस्स - જેણે **पुरा** - પૂર્વભવમાં બોધિનો લાભ થયો **णत्थि** - નથી અને **पच्छा** - આગામી કાળમાં પણ થવાનો નથી **तस्स** - તેણે **मज्झे** - મધ્યમાં અર્થાત્ વર્તમાનમાં **कुओ** - ક્યાંથી **सिया** - થઈ શકે ? **आरंभोवरए** - જે પુરૂષ સાવદ્ય આરંભથી નિવૃત્ત થઈ ગયા છે **से** - તે **हु** - વાસ્તવિકમાં **पण्णाणमंते** - ઉત્તમજ્ઞાની છે અને **बुद्धे** - તત્ત્વને જાણવાવાળા છે **एयं** - આ **सम्मं** - સત્ય છે **इह** - આ પ્રમાણે **पासह** - દેખો અને જાણો, **जेण** - કારણ કે સાવદ્ય આરંભ કરવાવાળો પુરૂષ **बंधं** - બંધન **वहं** - વધ **घोरं** - ઘોર **परियावं** - પરિતાપ **च** - અને **दारुणं** - ભયંકર દુઃખોને પ્રાપ્ત કરે છે, **इह** - આ સંસારમાં **मच्चिएहिं** - મનુષ્યોની મધ્યમાં **बाहिरगं** - બાહ્ય ધનધાન્યાદિ **च** - અને આભ્યંતર **सोयं** - વિષય પિપાસારૂપ સ્રોતનો **पलिछिंदिय** - છેદન કરીને વિચરે છે તે **णिक्कम्मदंसी** - મોક્ષદર્શી છે, **कम्माणं** - કર્મોની **सफलं** - સફળતાને **दट्ठूण** - દેખીને **वेयवी** - વેદજ્ઞ એટલે આગમોના રહસ્યને જાણવાવાળો પુરૂષ **तओ** - આશ્રવોથી **णिज्जाइ** - બહાર નિકળી જાય છે અર્થાત્ આશ્રવોનો ત્યાગ કરી દે છે.

ભાવાર્થ :- મિથ્યાત્વ આદિના કારણથી જે પુરૂષને પૂર્વ ભવમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તથા આગામી કાળમાં થવાની નથી તો તેને વર્તમાનકાળમાં પણ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ? અર્થાત્ જે જીવને પૂર્વભવમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે અથવા આગામી જન્મમાં થવાની છે અને વર્તમાનકાળમાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, જેને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી લીધી છે, પરંતુ ફરીથી મિથ્યાત્વના ઉદયથી સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ ગયેલ છે તેને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન કાળમાં ફરીથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થઈ જાય છે.

અથવા જે પુરૂષ વિષયભોગના કડવા પરિણામોને જાણીને પહેલા ભોગવેલા કામભોગોને સ્મરણ નથી કરતો તથા ભવિષ્યમાં પણ વિષયભોગની ઈચ્છા નથી રાખતા તેને વર્તમાનકાળમાં પણ ભોગની ઈચ્છા કેવી રીતે થાય ? અર્થાત્ થતી જ નથી.

જે પુરૂષ પાપરૂપી આરંભનો ત્યાગ કરી દે છે તે ઉત્તમજ્ઞાની છે કારણ કે પાપરૂપી (સાવદ્ય) આરંભ કરવાવાળા જીવ વિવિધ પ્રકારના શારિરીક અને માનસિક દુઃખોથી પીડિત થાય છે. જે કર્મ કરાય છે તેનું ફળ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે એવું જાણીને વિવેકી પુરૂષ કર્મબંધ થવાના કારણભૂત આશ્રવોથી સર્વથા નિવૃત્ત થઈ જાય છે. ॥ ૧૩૯ ॥

भावार्थ :- मिथ्यात्व, प्रमाद, अविरति आदि के कारण जिस पुरूष को पूर्वभव में सम्यक्त्व की प्राप्ति नहीं हुई है तथा आगामी काल में भी होने वाली नहीं है उसको वर्तमान में भी सम्यक्त्व की प्राप्ति कैसे हो सकती है ? अर्थात् जिस जीव को पूर्वभव में सम्यक्त्व की प्राप्ति हो चुकी है या आगामी जन्म में होने वाली है उसी को वर्तमान समय में सम्यक्त्व की प्राप्ति हो सकती है । जिसने सम्यक्त्व की प्राप्ति कर ली है किन्तु फिर मिथ्यात्व के उदय से सम्यक्त्व से पतित हो गया है उसको अर्द्धपुद्गल परावर्तन में फिर सम्यक्त्व की प्राप्ति अवश्य हो जाती है ।

अथवा - जो पुरूष विषय भोग के कड़वे परिणाम को जान कर पहले भोगे हुए कामभोगों का स्मरण नहीं करता तथा भविष्य में भी विषय भोग की इच्छा नहीं रखता उसको वर्तमान काल में भी भोगों की इच्छा कैसे हो सकती है ? अर्थात् नहीं होती ।

जो पुरूष सावद्य आरम्भ का त्याग कर देता है वह उत्तम ज्ञानी है क्योंकि सावद्य आरम्भ करने वाला जीव नाना प्रकार के शारीरिक और मानसिक दुःखों से पीड़ित होता है । जो कर्म किये जाते हैं उनका फल अवश्य भोगना पड़ता है ऐसा जान कर विवेकी पुरूष कर्मबन्धन के कारणभूत आस्रवों से सर्वथा निवृत्त हो जाते हैं ॥ १३९ ॥

न केवलस्य ममैवायमभिप्रायः, सर्वेषां तीर्थकराणामयमाशय इति दर्शयितुमाह -

जे खलु भो ! वीरा ते समिया सहिया सया जया संघडदंसिणो आओवरया अहातहा लोयं उवेहमाणा पाईणं पडीणं दाहिणं उईणं इय सच्चंसि परिचिट्ठिंसु, साहिस्सामो णाणं वीराणं समियाणं सहियाणं सया जयाणं संघडदंसीणं आओवरयाणं अहातहा लोयं समुवेहमाणाणं, किमत्थि उवाही पासगस्स ण विज्जइ ? णत्थि त्ति बेमि ॥ १४० ॥

ये खलु भो ! संघटदर्शिनः पूर्वापरविस्तरदर्शिनो निरन्तरदर्शिनो वा सर्वज्ञा वीरास्ते समिताः सहिताः ज्ञानादिभिः सदा यता निरन्तरदर्शिन आत्मोपरता यथातथं लोकं - चतुर्दशरज्ज्वात्मकं कर्मलोकं वा उपेक्षमाणाः - पश्यन्तः प्राच्यां प्रतीच्यां दक्षिणस्यां उदीच्यां व्यवस्थिता इत्येवं सत्ये- ऋते तपसि संयमे वा परिचिते तस्थुः । तेषां सत्यवतां कथयिष्यामि ज्ञानं - अभिप्रायो वीराणां सहितानां सदा यतमानानां निरन्तरदर्शिनाम् आत्मोपरतानां यथातथं लोकं समुपेक्षमाणानाम् किमस्ति उपाधिः कर्मजनितः ? आहोस्विद् न विद्यते ? इति प्रश्ने त ऊचुः - पश्यकस्य न विद्यते, नास्तीति-ब्रवीमि ॥१४०॥

अन्वयार्थ :- ગુરૂ મહારાજ કહે છે કે भो - હે શિષ્ય ! खलु - નિશ્ચયથી જ जे -

જે **ते** - તે **समिया** - સમિતિયુક્ત **सहिया** - જ્ઞાનાદિ સહિત **सया** - હંમેશા **जया** - જયણાવાળા **संघडदंसिणो** - નિરંતર શુભ અને અશુભને દેખવાવાળો **आओवरया** - આત્મરમણતા દ્વારા પાપકર્મથી નિવૃત્ત તથા **वीरा** - કર્મોને નાશ કરવામાં સમર્થ **लोयं** - લોકના **अहातहा** - યથાર્થ સ્વરૂપને **उवेहमाणा** - દેખવાવાળા **पाईणं** - પૂર્વ **पडिणं** - પશ્ચિમ **दाहिणं** - દક્ષિણ અને **उईणं** - ઉત્તર દીશામાં **इय सच्चंसि परिचिट्ठिंसु** - નિવાસ કરતા એવા સંયમમાં સ્થિર રહેતા હતા, **समियाणं** - તે સમિતિયુક્ત **सहियाणं** - જ્ઞાનાદિ સહિત **सया** - હંમેશા **जयाणं** - જયણાપૂર્વક રહેવાવાળા **संघडदंसीणं** - હંમેશા શુભાશુભને દેખવાવાળા **आओवरयाणं** - પાપકર્મથી નિવૃત્ત **लोयं** - લોકના **अहातहा** - યથાર્થ સ્વરૂપને **समुवेहमाणाणं** - **समुप्पेहमाणाणं** - દેખવાવાળા **वीराणं** - કર્મોના વિદારણ કરવામાં સમર્થ વીરપુરૂષોના **णाणं** - જ્ઞાન આશયને **साहिस्सामो** - કહીશ, તે તમો સાંભળો, **किं** - શું **पासगस्स** - સમ્યક્અર્થને જાણવાવાળા જ્ઞાનવંત પુરૂષને **उवाही** - કર્મજનિત ઉપાધિ **अत्थि** હોય છે અથવા **णत्थि** - નથી હોતી ? **ण विज्जइ** - ઉપાધિ હોતી નથી. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાના અનુસાર આચરણ કરવાવાળા, પાંચ સમિતિ - ત્રણ ગુપ્તિથી યુકત, જ્ઞાનાદિ ગુણો સહિત, પાપ કર્મથી નિવૃત્ત, સદા (હંમેશા) જયણાપૂર્વક આહાર-નિહાર-વિહારાદિ ક્રિયા કરવાવાળા મુનિશ્વર ભૂતકાળમાં અનંત થઈ ગયા છે અને ભવિષ્યકાળમાં અનંત થશે તથા વર્તમાનકાળમાં પંદર કર્મભૂમિમાં સંખ્યાતા વિદ્યમાન છે. તે પુરૂષોના જ્ઞાનને હું કહું છું કે આવા નિરવદ્ય (પાપરહિત) તપ અને ચારિત્રનું પાલન કરવાવાળા નિર્લેપ મુનિઓને કર્મજનિત ઉપાધિ હોતી નથી, પરંતુ તેઓ તો સ્વયંના સંપૂર્ણ કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષને પામે છે. ॥ ૧૪૦ ॥

भावार्थ :- तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा के अनुसार आचरण करने वाले, पांच समिति तीन गुप्ति से युक्त, ज्ञानादि गुणों सहित, पापकर्म से निवृत्त, सदा यतना पूर्वक आहार विहारादि क्रिया करने वाले मुनीश्वर अतीत काल में अनन्त हो चुके हैं और भविष्यत् काल में भी अनन्त होंगे तथा वर्तमान काल में पन्द्रह कर्मभूमियों में संख्येय विद्यमान हैं उन पुरूषों के ज्ञान को मैं कहता हूँ कि ऐसे निरवद्य तप और चारित्र का पालन करने वाले मुनियों को कर्म जनित उपाधि प्राप्त नहीं होती है किन्तु वे तो अपने समस्त कर्मों का क्षय करके मोक्ष को प्राप्त हो जाते हैं ॥ १४० ॥

लोकसारनामक पंचम अध्ययन

प्रथम उद्देशकः

ચોથા અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વ અને તેના અન્તર્ગત જ્ઞાનનું કથન કર્યું, તેનું ફળ ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર જ મોક્ષનું મુખ્ય કારણ છે અને લોકમાં સારભૂત છે. જેથી આ અધ્યયનનું નામ લોકસાર છે અને તેમાં ચારિત્રનું વર્ણન કરેલ છે.

चौथे अध्ययन में सम्यक्त्व और उसके अन्तर्गत ज्ञान का कथन किया गया है। सम्यक्त्व और ज्ञान का फल चारित्र है और चारित्र ही मोक्ष का प्रधान कारण है और लोक में सारभूत है। अतएव इस पांचवें अध्ययन का नाम लोकसार है और इसमें चारित्र का वर्णन किया गया है-

अनन्तरं ज्ञानं प्रतिपादितं तस्य च चारित्रफलत्वात् तत्पालनार्थं च अचारित्रिणां दोषानाह -

आवंती केयावंती लोयंसि विप्परामुसंति अट्ठाए अणट्ठाए वा, एएसु चेव विप्परामुसंति, गुरू से कामा, तओ से मारस्स अंतो, जओ से मारस्स अंतो तओ से दूरे, णेव से अंतो णेव से दूरे ॥ १४१ ॥

यावन्तः केचन जीवा लोके विपरामृशन्ति - हिंसन्ति अर्थाय अनर्थाय वा एतेषु चैव विपरामृशन्ति - यान् जीवान् हिंसन्ति तेष्वेव जीवयोनिषूत्पद्यन्ते हिंसाफलं च दुःखमनुभवन्ति। नागार्जुनीयास्तु पठन्ति - 'जावंति केइ लोए छक्कायवहं समारंभति अट्ठाए अणट्ठाए वा' इत्यादि गतार्थम्। यतो गुरवस्तस्य कामाः, ततः स मारान्ते वर्तते, यतः स मारान्ते ततः स परमपदात् तदुपायाच्च सुखाच्च दूरे। सम्यग्दृष्टिरेतत्प्रणेता वा नैव स अन्ते नैव दूरे भिन्नग्रन्थित्वात् घातिकर्मक्षयाद्वेति ॥१४१॥

अन्वयार्थ :- **लोयंसि** - આ લોકમાં **आवंती** - **यावंती** - જે **केयावंती** - કોઈ મનુષ્ય **अट्ठाए** - અર્થથી એટલે કે પ્રયોજનથી અથવા **अणट्ठाए** - અનર્થથી એટલે કે વગર પ્રયોજનથી **विप्परामुसंति** - પ્રાણિયોના ઘાત (હિંસા) કરે છે, **एएसु चेव** - તે તેજ પ્રાણિયોમાં **विप्परामुसंति** - જન્મ ધારણ કરે છે અર્થાત્ તે જ યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, **से** - તે અજ્ઞાની જીવોને માટે **कामा** - કામભોગોને ત્યાગવા **गुरू** - ઘણું કઠિન છે, **तओ** - તે કારણથી **से** - તે **मारस्स अंतो-मारंतो** - મૃત્યુના અંદર છે **जओ** - જેમ કે **से** -

તે **मारस्स अंतो मारंतो** - મૃત્યુના અંદર છે **तओ** - એટલે જ **से** - તે **दूरे** - મોક્ષના ઉપાયથી દૂર છે પરંતુ **से** - તે સમકિતી અથવા આ ગ્રન્થના ઉપદેશક તે કાલની અપેક્ષાએ **अंतो** - મોક્ષની અંદર પણ **णेव** - નથી અને **से** - તે **दूरे** - મોક્ષથી દૂર પણ **णेव** - નથી.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં અજ્ઞાની જીવો સ્વયંના સ્વાર્થને ખાતર અથવા સ્વાર્થ વગર (પ્રયોજન વગર) વિવિધ પ્રકારે હિંસા કરે છે અને તે પાપકર્મના ફળોને ભોગવવા માટે છ એ જીવનિકાયની વિવિધ યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થયા કરે છે. અજ્ઞાની જીવ કામભોગોને છોડતા નથી અને જ્યાં સુધી કામભોગોને નથી છોડતા ત્યાં સુધી તે જન્મ-જરા-મરણ અને રોગ-શોકથી પીડિત થઈને સુખથી સદાને માટે દૂર રહે છે. તે સંપૂર્ણતયા વિષય સુખને પણ ભોગવી શકતો નથી અને વિષયભોગની ઈચ્છા અંદર મનમાં રહેવાના કારણથી તે વિષયોનો ત્યાગી પણ કહી શકાતો નથી. પરંતુ સમકિતી અને તીર્થંકર-ગણધર ભગવંતો ભવસ્થ હોવાથી મોક્ષમાં જો કે નથી, પરંતુ મોક્ષથી દૂર પણ નથી, તે કાલની અપેક્ષાએ ટુંકમાં જ મોક્ષ પામવાના છે. ॥ ૧૪૧ ॥

भावार्थ :- इस संसार में अज्ञानी जीव अपने प्रयोजन के लिए अथवा निष्प्रयोजन ही नाना प्रकार से हिंसा करते हैं और उस पाप कर्म का फल भोगने के लिए छह जीवनिकाय की नाना योनियों में उत्पन्न होते रहते हैं। अज्ञानी जीव काम भोगों को नहीं छोड़ता है और जब तक कामभोगों को नहीं छोड़ता है तब तक वह जन्म, जरा, मरण और रोग शोक से पीड़ित होकर सुख से सदा दूर रहता है। वह पूर्ण रूप से विषय सुख को भी नहीं भोग सकता है और विषयभोग की इच्छा बनी रहने के कारण वह विषयों का त्यागी भी नहीं कहा जा सकता है ॥ १४१ ॥

यो हि भिन्नग्रन्थिको दुरापावाप्तसम्यक्त्वः संसारारातीयतीरवर्ती स किमध्यवसायी स्यादित्याह -

से पासइ फुसियमिव कुसग्गे पणुण्णं णिवइयं वाएरियं, एवं बालस्स जीवियं मंदस्स अवियाणओ, कूराइं कम्माइं बाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे विप्परियासमुवेइ, मोहेण गब्भं मरणाइ एइ, एत्थ मोहे पुणो पुणो ॥ १४२ ॥

स पश्यति पृषदिव - उदकबिन्दुमिव **कुशाग्रे प्रणुन्नं वातेरितं निपतितम् एवं बालस्य जीवितं मन्दस्य अविजानतः** । परमार्थमजानानः **क्रूराणि कर्माणि बालः प्रकुर्वमाणस्तेन दुःखेन मूढो विपर्यासमुपैति, मोहेन गर्भमरणादिकम् एति** । **अत्र मोहे** - मोहकार्ये गर्भमरणादिके **पुनः पुनः** पर्यटति ॥१४२॥

अन्वयार्थ :- **से** - તે સમકિતી પુરૂષ **कुसग्गे** - ઘાસના અગ્રભાગમાં **पणुण्णं** - પાણીના પરમાણુઓથી પુષ્ટ થવાના કારણે સ્વયં પ્રેરાયેલું અને એવા **वाएरियं** - પવનથી પણ પ્રેરિંત **णिवइयं** - થઈને પડતા એવા **फुसियमेव** - જલબિંદુના સમાન **मंदस्स** - મંદ **अवियाणओ** - અજ્ઞાની **बालस्स** - બાળના **जीवियं** - જીવનને **पासइ** - દેખે છે, **मूढे** - મુર્ખ **बाले** - બાળજીવ **कूराइं** - ક્રૂર **कम्माइं** - કર્મ **पकुव्वमाणे** - કરતો એવો **तेण** - તે **दुक्खेण** - દુઃખથી **विप्परियासं** - વિપર્યાસ એટલે વિપરિત બુદ્ધિ=હિતમાં અહિતબુદ્ધિ અને અહિતમાં હિતબુદ્ધિ **उवेइ** - પ્રાપ્ત કરે છે **मोहेण** - મોહથી **गब्भं** - ગર્ભ અને **मरणाइ** - મરણ આદિને **एइ** - પ્રાપ્ત કરે છે, તે **पुणो पुणो** - વારંવાર **एत्थ मोहे** - આ મોહમય અનાદિ અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે.

ભાવાર્થ :- જેનું મિથ્યાત્વ ચાલી ગયું છે અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિથી જેને અસાર સંસારના સારને જાણી લીધેલ છે તેવો જ્ઞાની પુરૂષ મનુષ્યના જીવનને કુશ નામના ઘાસના અગ્રભાગમાં રહેલ પવનથી કંપિત જલબિંદુની માફક સમજે છે. પરંતુ વાસ્તવિક જ્ઞાનથી રહિત બાલ-અજ્ઞાની જીવ આ પ્રમાણે જાણતા નથી, તે આ અલ્પ અને તુચ્છ જીવનને માટે વિવિધપ્રકારના પાપકર્મનો બંધ કરી આ અનાદિ અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે. ॥ ૧૪૨ ॥

भावार्थ :- जिसका मिथ्यात्व हट गया है और सम्यक्त्व की प्राप्ति से जिसने संसार के सार को जान लिया है वह ज्ञानी पुरूष मनुष्य के जीवन को कुश के अग्र भाग में लटकते हुए पवन से कम्पित जल बिन्दु की तरह समझता है किन्तु वास्तविक ज्ञान से रहित बाल अज्ञानी जीव ऐसा नहीं जानते हैं । वे इस अल्प एवं तुच्छ जीवन के लिए नाना प्रकार से पाप कर्म का बन्ध कर इस अनादि अनन्त संसार में परिभ्रमण करते रहते हैं ॥ १४२ ॥

एवं संसारे दुखं प्रेक्ष्याऽत्र पुनः पुनर्न भवाम इति संशयतोऽपि मोक्षे तदुपाये संयमे वा प्रवृत्तिर्भवतीत्याह-

संसय परियाणओ संसारे परिण्णाए भवइ,
संसयं अपरियाणओ संसारे अपरिण्णाए भवइ
॥१४३॥

संशयम् अर्थानर्थगतं परिजानतः संसारः परिज्ञया अनर्थतया ज्ञातः परिहृतश्च भवति, संशयम् अपरिजानतः संसारः अपरिज्ञातः अपरिहृतश्च भवति, अर्थानर्थसंशयस्य प्रवृत्तिनिवृत्त्यङ्गत्वादिति ॥१४३॥

अन्वयार्थ :- **संसयं** - હિતાહિતના સંશયને **परियाणओ** - જાણવાવાળા પુરૂષના

દ્વારા **संसारे** - સંસારનો **परिण्णाए भवइ** - ત્યાગ થાય છે અને **संसयं** - સંશયને **अपरियाणओ** - ન જાણવાવાળા પુરૂષના દ્વારા **संसारे** - સંસારનો **अपरिण्णाए भवइ** - ત્યાગ થતો નથી.

ભાવાર્થ :- સંશય ૨ પ્રકારના છે, અર્થસંશય અને અનર્થસંશય. મોક્ષ અને મોક્ષનો ઉપાય અર્થ છે, મોક્ષ પરમપદ કહેલ છે. જેથી તેમાં સંશય નથી થતો, મોક્ષના ઉપાયમાં સંશય થઈ શકે છે તો પણ મનુષ્યની તેમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે કારણ કે પદાર્થનો સંશય પણ પ્રવૃત્તિના કારણરૂપ હોય છે. સંસાર અને તેનું કારણ અનર્થ છે, તેના સંશયથી પણ તેનાથી નિવૃત્તિ થાય છે કારણ કે અનર્થના સંશય પણ નિવૃત્તિનું કારણ હોય છે અતઃ જે મનુષ્ય અર્થ-અનર્થના સંશયને જાણે છે તેની હેય એટલે ત્યાગવા યોગ્ય પદાર્થથી નિવૃત્તિ અને ઉપાદેય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થમાં પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે અને જેણે અર્થ-અનર્થનો સંશય નથી હોતો તેની હેય-ઉપાદેયમાં નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ થતી નથી. ॥ ૧૪૩ ॥

भावार्थ :- संशय दो प्रकार का है, अर्थसंशय और अनर्थसंशय । मोक्ष और मोक्ष का उपाय अर्थ है । मोक्ष परमपद कहा गया है अतः उसमें संशय नहीं हो सकता । मोक्ष के उपाय में संशय हो सकता है फिर भी मनुष्य की उसमें प्रवृत्ति होती है क्योंकि पदार्थ का संशय भी प्रवृत्ति का कारण होता है । संसार और उसका कारण अनर्थ है उनके संशय से भी उनसे निवृत्ति होती है क्योंकि अनर्थ का संशय भी निवृत्ति का कारण होता है । अतः जो मनुष्य अर्थ और अनर्थ के संशय को जानता है उसकी हेय यानी त्यागने योग्य पदार्थ से निवृत्ति और उपादेय यानी ग्रहण करने योग्य पदार्थ में प्रवृत्ति हो सकती है और जिसको अर्थ अनर्थ का संशय नहीं होता उसकी हेय और उपादेय में निवृत्ति और प्रवृत्ति नहीं हो सकती है ॥ १४३ ॥

कुतः पुनरेतन्निश्चीयते ? संसारपरिज्ञानकार्यविरत्युपलब्धेः । तत्र सर्वविरतिप्रतिष्ठां विरतिं निर्दिदिक्षुराह -

जे छेए से सागारियं ण सेवए, कट्टु एवम-
वियाणओ बिइया मंदस्स बालया, लद्धा हुरत्था
पडिलेहाए आगमित्ता आणविज्जा अणासेवणयाए
त्ति बेमि ॥ १४४ ॥

यश्छेकः स मैथुनं न सेवते, कृत्वा एवम्- अकार्यम् अविज्ञापयतो द्वितीया मन्दस्य बालता, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति - 'जे खलु विसए सेवई सेवित्ता वा नालोएइ परेण वा पुट्ठो निण्हवइ अहवा तं परं सएण वा दोसेण पाविट्ठपरेण वा दोसेण उवलिंपिज्जति, सुगमम् । यद्येवं ततः किं कुर्यात् ? आह-लब्धानप्यर्थान् चित्ताद्बहिः कुर्यात् । यदि वा तद्विपाकद्वारेण- प्रत्युपेक्ष्य तत आगम्य-ज्ञात्वा 'मूलमेयमहम्मस्स महादोससमुस्सयं' इत्यादि परान् आज्ञापयेत् अनासेवनतयेति ब्रवीमि ॥१४४॥

अन्वयार्थ :- जे - જે પુરૂષ **छेए** - નિપુણ-વિદ્વાન્ છે **से** - તે **सागारियं** - મૈથુન **ण सेवए** - સેવન કરતા નથી, જે અજ્ઞાની **एवं कट्टु** - મૈથુન સેવન કરીને **अवियाणओ** - ગુરૂની સમક્ષ સ્વયંના કુકૃત્યનું નિવેદન કરતા નથી **मंदस्स** - તે મૂર્ખની **बिइया** - બીજી **बालया** - મૂર્ખતા છે, **हु** - નિશ્ચયથી **लद्धा** - પ્રાપ્ત થયેલ **अत्था** - કામભોગોને પણ **पडिलेहाए** - તેના ફળને વિચારીને અને **आगमित्ता** - તેને દુઃખદાયી જાણીને **अणासेवणयाए** - **अणासेवणाए** - સ્વયં તેનું સેવન કરે અને અનાસેવન દ્વારા **आणविज्जा** - બીજાઓને પણ સેવન કરવાનું નથી આ પ્રમાણે જણાવે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- પુણ્ય-પાપ આદિના સ્વરૂપને જાણવાવાળો વિદ્વાન્ પુરૂષ મૈથુનનું સેવન નથી કરતો, જે પાસત્થા આદિ મોહનીયકર્મના ઉદયથી મૈથુન સેવન કરે છે અને સ્વયંની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા માટે ગુરૂજી દ્વારા પૂછાયેલ છતાં જુઠું બોલે છે અને સ્વયંના ખરાબ કૃત્યને છુપાવે છે તે મૂર્ખ આ બીજી મૂર્ખતા કરે છે કારણ કે મૈથુન સેવન કરવું તે પહેલી મૂર્ખતા અને જુઠું બોલવું તે બીજી મૂર્ખતા કરે છે, જેથી વિવેકી પુરૂષોએ વિચારવું જોઈયે જે કામભોગોના ખરાબ ફલનો વિચાર કરીને પ્રાપ્ત થયેલ કામભોગોને પણ સેવન કરે નહીં, અને બીજાઓને માટે દૃષ્ટાંત=આદર્શરૂપ બને. ॥ ૧૪૪ ॥

भावार्थ :- पुण्य पापदि के स्वरूप को जानने वाला विद्वान् पुरूष मैथुन का सेवन नहीं करता है। जो पासत्था आदि मोहनीय कर्म के उदय से मैथुन सेवन करता है और अपनी प्रतिष्ठा की रक्षा के लिए गुरू के पूछने पर झूठ बोलता है एवं अपने कुकृत्य को छिपाता है वह मूर्ख यह दूसरी मूर्खता करता है क्योंकि मैथुन सेवन करना पहली मूर्खता है और झूठ बोलना दूसरी मूर्खता है। अतः विवेकी पुरूष को चाहिए कि काम भोगों के बुरे फल को विचार कर प्राप्त हुए काम भोगों का भी सेवन न करे और दूसरों को भी सेवन करने की आज्ञा न देवे ॥ १४४ ॥

एतच्च वक्ष्यमाणं ब्रवीमीति तदाह -

पासह एगे रूवेसु गिद्धे परिणिज्जमाणे, एत्थ फासे पुणो पुणो, आवंती केयावंती लोयंसि आरंभ-जीवी, एएसु चेव आरंभजीवी, एत्थ वि बाले परिपच्चमाणे रमइ पावेहिं कम्मेहिं, असरणे सरणंति मण्णमाणे, इहमेगेसिं एगचरिया भवइ, से बहुकोहे बहुमाणे बहुमाए बहुलोभे बहुरए बहुणडे बहुसढे

बहुसंकप्पे आसवसक्की पलिउच्छण्णे उट्ठियवायं
पवयमाणे, मा मे केइ अदक्खू अण्णाणपमायदोसेणं,
सययं मूढे धम्मं णाभिजाणइ, अट्टा पया माणव !
कम्मकोविया जे अणुवरया अविज्जाए पलिमुक्खमाहु
आवट्टमेव अणुपरियट्टंति त्ति बेमि ॥ १४५ ॥

पश्यत एकान् रूपेषु गृद्धान् इन्द्रियैर्विषयाभिमुखं नरकादियातनास्थानेषु वा परिणीयमानान्। अत्र-संसारे दुःखान् स्पर्शान् पुनः पुनः प्राप्नुयुः पाठान्तरं वा 'एत्थ मोहे पुणो पुणो' संसारे अज्ञानरूपमोहे चारित्रमोहे वा पुनः पुनः भवेयुरिति। यावन्तः केचन लोके आरम्भजीविनः, एतेषु चैव पार्श्वस्थादिः आरम्भजीवी पूर्वोक्तदुःखभाग् भवति। अत्रापि संयमेऽपि बालो विषयपिपासया परिपच्यमानो रमते पापैः कर्मभिः सावद्यानुष्ठानं यद् अशरणमेव तत् शरणमिति मन्यमानः। इह एकेषाम् एकचर्या - एकाकिनो विहरणं भवति। स एकाकी बहुक्रोधः, बहुमानः, बहुमायी, बहुलोभी, बहुरजाः, बहुनटः, बहुशठः, बहुसङ्कल्प, आश्रवसक्ती- हिंसाद्यनुषङ्गवान्, पलितावच्छन्नः- कर्मावच्छन्न उत्थितवादं - धर्मचरणायोद्यतः अहमित्यादि प्रवदन् मा माम् - अकार्यकारिणं केचन अद्राक्षुरिति प्रछन्नमकार्यं सेवते। एतच्चाकार्यम् अज्ञानप्रमाददोषेण विधत्ते। किञ्च - सततं मूढो धर्मं नाभिजानाति। तत एव आर्ता विषयकषायैः प्रजाः-जन्तवो मानव ! कर्मकोविदाः - कर्मबन्धे कोविदा ये अनुपरताः सावद्यानुष्ठानेभ्योः ये च अविद्यातः परिमोक्षमाहुस्ते धर्ममजानाना आवर्तमेव- संसारमनुपरिवर्तन्त इति ब्रवीमि ॥१४५॥

अन्वयार्थ :- **रूवेसु** - રૂપ આદિ વિષયોમાં **गिध्दे** - આસક્ત પુરૂષોને **परिणिज्जमाणे** - નરક આદિ યાતના (દુ:ખના) સ્થાનોમાં જતા એવા **पासह** - દેખો, ઈન્દ્રિયને વશીભૂત તે પુરૂષ **पुणो पुणो** - વારંવાર **एत्थ** - આ સંસારમાં **फासे** - સ્પર્શોનો અનુભવ કરે છે એટલે કે દુ:ખ ભોગવે છે, **लोयंसि** - આ લોકમાં **आवंती** - જેટલા **केयावंती** - કોઈ **आरंभजीवी** - આરંભથી જીવવાવાળા પ્રાણી છે તે બધા દુ:ખના ભાગી થાય છે. **चेव** અને **एएसु** - સાવદ્ય આરંભ કરવામાં પ્રવૃત્ત આ ગૃહસ્થોમાં શરીર નિર્વાહના માટે રહેવાવાળા **आरंभजीवी** - આરંભથી જીવવાવાળા અન્યતીર્થિક અને પાર્શ્વસ્થ આદિ પણ આરંભથી જીવવાવાળા પૂર્વોક્ત દુ:ખના ભાગી થાય છે, **एत्थ वि** - આ આર્હત મતના કહેવા મુજબ સંયમનો સ્વીકાર કરીને પણ **बाले** - રાગ દ્વેષથી કલુષિત ચિત્તવાળા બાલ અજ્ઞાની **परिपच्चमाणे** - વિષયતૃષ્ણાથી સંતપ્ત થતા એવા **पावेहिं** - પાપ **कम्मेहिं** - કર્મોમાં **रमइ** - રમણ કરે છે. **असरणे** - અશરણને એટલે કે સાવદ્ય આરંભ શરણરૂપ

નથી તો પણ તેને **सरणंति** - શરણ **मण्णमाणे** - માનતો એવો અજ્ઞાની તેનું સેવન કરે છે, **इह** - આં જગતમાં **एगेसिं** - કોઈ **एगचरिया भवइ** - એકલા વિચરે છે પરંતુ **से** - તે **बहुकोहे - माणे - मायं - लोभे - रए - णडे - सढे - संकप्पे** - ઘણા ક્રોધી - માની - માયી - લોભી - પાપકર્મમાં બહુ રત રહેવાવાળો અથવા બહુત રજ એટલે પાપવાળો - જગતને ઠગવા માટે નટની માફક અનેકરૂપ ધારણ કરવાવાળો - અત્યંત શઠ (લુચ્ચો) - ઘણા સંકલ્પ વિકલ્પવાળો **आसवसक्की - आसवसत्ती** - હિંસાદિ આશ્રવોમાં આસક્ત અને **पलिउच्छण्णे** - કર્મોથી ઢાંકેલા હોય છે, **उट्ठियवायं** - તે સ્વયં સ્વયંને ઉદ્યતવિહારી **पवयमाणे** - કહેતા થકાં પણ પાપકર્મ કરે છે, **अण्णायपमाय दोसेणं** - અજ્ઞાન અને પ્રમાદના દોષથી **मे** - મને - **केइ** - કોઈ **मा अदक्खू** - દેખી ન લે, આ શંકાથી છુપાઈને પાપકર્મ કરે છે **सययं मूढे** - તે અત્યંત મૂઢ **धम्मं** - ધર્મને **णाभिजाणइ** - જાણતા નથી, **माणव** - હે મનુષ્યો ! **पया** - પ્રજાવર્ગ એટલે કે બધા પ્રાણી **अट्टा** - વિષય અને કષાયોમાં (આર્ત્ત) દુઃખી છે, **कम्मकोविया** - તે કર્મ બાંધવામાં નિપુણ છે એટલે કે ગાઢ કર્મબંધ કરે છે, **जे** - જે પુરૂષ **अणुवरया** - પાપથી નિવૃત્ત થયા વગર **अविज्जाए** - અવિદ્યાથી **पलिमोक्खं** - મોક્ષ **आहु** - બતાવે છે, તે **आवट्टमेव** - સંસારરૂપી ભંવરમાં જ **अणुपरियट्टंति** - ભ્રમણ કરતા રહે છે, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

(કોઈ પ્રતમાં '**इत्थ फासे पुणो पुणो**' - ના સ્થાને '**इत्थ मोहे पुणो पुणो**' - વિષયાસક્ત પુરૂષ મોહમય સંસારમાં અથવા ચારિત્રમોહમાં વારંવાર પડેલો રહે છે.)

ભાવાર્થ :- આરંભથી જીવન નિર્વાહ કરવાવાળા વિષયાભિલાષી પુરૂષ વિષયોમાં આસક્ત થઈને વિવિધ પ્રકારે શારિરીક અને માનસિક દુઃખ ઉપાડે છે અને નરકાદિ ગતિયોમાં જાય છે. કેટલાક પુરૂષ સંયમ સ્વીકાર કરીને પણ ફરીથી મોહના ઉદયથી, વિષય પિપાસાંથી આકુલ-વ્યાકુલ મનવાળો થઈને સાવદ્ય (પાપકારી) કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને કેટલાક પુરૂષ તે પાપકારી અનુષ્ઠાનોને જ સ્વયંનું શરણ માને છે. પરંતુ તે તેની અજ્ઞાનતા છે. કેટલાક સાધુ વિષયકષાયને વશ પડેલા એકલા વિચરે છે. તે અત્યન્ત ક્રોધી-માની-માયી-લોભી હોય છે, તેઓ સદા શંકિત રહે છે કે મને પાપકર્મ કરતા કોઈ દેખી ન જાય, તે અજ્ઞાન અને પ્રમાદના વશીભૂત થઈને છૂપાઈને પાપકર્મ કરે છે. જેથી કર્મબંધ કરીને તેઓ કર્મોથી ભારે થાય છે. આવા પુરૂષ વારંવાર સંસાર ચક્રમાં ફરતા એવા નરકાદિ ગતિયોને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૪૫ ॥

भावार्थ :- आरम्भ से जीवन निर्वाह करने वाले विषय लोलुपी पुरूष विषयों में आसक्त होकर नाना प्रकार से शारीरिक और मानसिक दुःख उठाते हैं और नरकादि गतियों में जाते हैं । कितनेक पुरूष संयम स्वीकार करके भी फिर मोहोदय से विषय पिपासा से आकुल चित्त वाले होकर सावद्य कार्यों में प्रवृत्ति करते

हैं और कितनेक पुरूष उन सावद्य अनुष्ठानों को ही अपना शरण मानते हैं किन्तु यह उनकी अज्ञानता है। कितनेक पाखण्डी लोग अपना स्वार्थ सिद्ध करने के लिए साधु का वेष पहन कर अकेले विचरते हैं। वे अत्यन्त क्रोधी, मानी, मायी और लोभी होते हैं। वे सदा शंकित रहते हैं कि - मुझको पाप कर्म करते हुए कोई देख न ले। वे अज्ञान और प्रमाद के वशीभूत होकर छिप कर पाप कर्म करते हैं जिससे कर्मबन्ध कर वे कर्मों से भारी होते हैं। ऐसे पुरूष बारबार संसार चक्र में घूमते हुए नरकादि गतियों को प्राप्त करते हैं ॥ १४५ ॥

द्वितीय उद्देशकः

પહેલા ઉદ્દેશામાં જિનાજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ એકલો વિહાર કરવાવાળો મુનિ નથી, એ બતાવ્યું, જે પ્રકારે મુનિભાવ પ્રાપ્ત કરાય છે તે વસ્તુ આ ઉદ્દેશામાં બતાવે છે.

प्रथम उद्देशक में जिनाज्ञा से विरूद्ध अकेला विचरने वाला मुनि नहीं है यह बतलाया गया है। "जिस तरह मुनिभाव प्राप्त किया जाता है" वह इस उद्देशक में बतलाया जाता है :-

अनन्तरं विरतेरभावान्न मुनिरित्युक्तम्। इह तु तद्विपर्ययेण यथा मुनिभावः स्यात्तथोच्यते -

आयंती केयावंती लोयंसि अणारंभजीविणो एएसु चेव अणारंभजीविणो, एत्थोवरए तं झोसमाणे, अयं संधीत्ति अदक्खू, जे इमस्स विग्गहस्स अयं खणे त्ति अण्णेसी एस मग्गे आरिएहिं पवेइए, उट्ठिए णो पमायए, जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं, पुढो छंदा इह माणवा पुढो दुक्खं पवेइयं से अविहिंसमाणे अणवयमाणे, पुट्ठो फासे विप्पणोल्लए ॥ १४६ ॥

यावन्तः केचन लोके अनारम्भजीविनस्ते तेषु- गृहिषु साधवः पङ्कजवत् निर्लेपा भवन्ति। अत्र- आर्हते धर्मे व्यवस्थित उपरतः पापारम्भात् तत्-कर्म क्षपयन् मुनिभावं भजते। अयं सन्धिः- अवसर इति अद्राक्षीद् भवानित्यतः क्षणमप्येकं न प्रमादयेत्। कश्च न प्रमादयेद् इत्याह - यः अस्यौदारिकस्य विग्रहस्य-शरीरस्य अयं प्रमादविधुननस्य क्षणः - अवसर इति अन्वेषी। एष मार्ग आर्यैः प्रवेदित इति धर्मचरणाय उत्थितो न प्रमादयेत् ज्ञात्वा दुःखं प्रत्येकं सातं च, पृथक्छन्दा इह मानवास्तेषां पृथग्दुःखं प्रवेदितम्। एवं सति स अनारम्भजीवी अविहिंसन् अनपवदन्-मृषावादमब्रुवन् स्पृष्टः परिषहोपसर्गैः स्पर्शान्-शीतोष्णादीन् सहिष्णुतया विप्रणोदयेत् न दुःखासिकयाऽऽत्मानं भावयेदिति ॥१४६॥

अन्वयार्थ :- **लोयंसि - लोए** - લોકમાં **आवंती** - જેટલા **केयावंती** - કોઈ **अणारंभजीविणो** - અનારંભજીવી અર્થાત્ આરંભના ત્યાગી પુરૂષ છે તે **एएसु चेव** ગૃહસ્થોના ઘરથી નિર્દોષ આહાર આદિ લાવીને **अनारंभजीविणो** - અનારંભથી જ સ્વયંના શરીરનો નિર્વાહ કરતા એવા સંયમજીવનથી જીવે છે. **एत्थोवरए** - સાવદ્ય આરંભથી નિવૃત્ત અને **तं** - કર્મોનો - **झोसमाणे** - ક્ષય કરતો એવો પુરૂષ મુનિભાવને પ્રાપ્ત થાય છે, **अयं** - આ **संधी त्ति** - અવસર છે આ પ્રમાણે **अदक्खू** - વિદ્વાનોએ દેખેલ છે, **जे** - જે પુરૂષ **इमस्स** - આ **विग्गहस्स** - શરીરનો **अयं** - આ **खणे त्ति** - ક્ષણ - અવસર છે આ પ્રમાણે **अण्णेसी - मण्णेसी** - અન્વેષણ કરે છે અને માને છે તે પ્રમાદ કરતા નથી **एस** - આ **मग्गे** - માર્ગ **आरिएहिं** - આર્યપુરૂષોએ **पवेइए** - કહેલ છે, **उट्ठिए** - ધર્માચરણ કરવાને માટે તત્પર એવો પુરૂષ **पत्तेयं** - પ્રત્યેક પ્રાણિયોના **सायं** - સુખ **दुक्खं** - દુ:ખને **जाणित्तु** - અલગ અલગ જાણીને **णो पमायए** - પ્રમાદ ન કરે, **इह** - આ જગતમાં **माणवा** - મનુષ્યોના **पुढो** - અલગ અલગ **छंदा** - અભિપ્રાય હોય છે અને **दुक्खं** - તેઓના દુ:ખ પણ **पुढो** - અલગ અલગ **पवेइयं** - કહેલા છે, **से** - તે અનારંભજીવી પુરૂષ **अविहिंसमाणे** - પ્રાણિયોની હિંસા ન કરતો એવો અને **अणवयमाणे** - જુઠું ન બોલતો એવો **फासे** - શીત-ઉષ્ણ આદિ પરિષહોને **पुट्ठो** - સ્પર્શ પામીને અર્થાત્ પરિષહોના આવવા છતાં **विप्पणोल्लए - विप्पणुण्णए** - તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે.

ભાવાર્થ :- જે પ્રકારે પાણીમાં રહેવા છતાં પણ કમળ પાણીથી લિપ્ત થતું નથી તે પ્રકારે સાવદ્ય આરંભમાં પ્રવૃત્ત ગૃહસ્થોના આશ્રયમાં રહીને દેહની (શરીરની) રક્ષા માટે આરંભ ન કરતો એવો પાંચ મહાવ્રતધારી સાધુ પાપથી લિપ્ત થતો નથી.

વિવેકી પુરૂષોએ વિચારવું જોઈએ કે આર્યક્ષેત્ર - ઉત્તમકુલમાં ઉત્પત્તિ-સંપૂર્ણ ઈન્દ્રિયોથી પરિપૂર્ણ-શ્રદ્ધા અને સંવેગરૂપ અવસર પ્રાપ્ત થવો તે ખરેખર દુર્લભ છે, જેથી આને પ્રાપ્ત કરીને ક્ષણમાત્ર પણ પ્રમાદ કરવો જોઈયે નહીં.

દરેક પ્રાણિના સુખ-દુ:ખ અને અભિપ્રાય અલગ-અલગ છે, આ જાણવાવાળો અને વગર આરંભે આજિવિકા ચલાવવાવાળો વિવેકી પુરૂષ પ્રાણિયોની હિંસા ન કરતા એવા અને મિથ્યાભાષણ (ખોટું બોલવું) તથા ચોરિ આદિનો ત્યાગ કરતો એવો પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરે, અને આ મહાવ્રતોનું પાલન કરતાં જે પરિષહ-ઉપસર્ગ આવે તેને સમભાવ-સમતાપૂર્વક સહન કરે. ॥ ૧૪૬ ॥

भावार्थ :- जिस प्रकार जल में रहता हुआ भी कमल जल से लिप्त नहीं होता है उसी प्रकार सावद्य आरम्भ में प्रवृत्त गृहस्थों के आश्रय में रह कर देह की रक्षा के लिए आरम्भ न करते हुए पञ्च महाव्रतधारी साधु पाप से लिप्त नहीं होते हैं ।

विवेकी पुरुष को विचारना चाहिये कि - आर्य क्षेत्र, उत्तम कुल में उत्पत्ति, सम्पूर्ण इन्द्रियों से सम्पन्नता, श्रद्धा और संवेगरूप अवसर प्राप्त होना बड़ा ही दुर्लभ है। अतः इन्हें प्राप्त करके क्षण भर भी प्रमाद नहीं करना चाहिए।

प्रत्येक प्राणी के सुख दुःख और अभिप्राय भिन्न भिन्न हैं यह जानने वाला और बिना आरम्भ से जीविका करने वाला विवेकी पुरुष प्राणियों की हिंसा न करता हुआ और मिथ्याभाषण तथा अदत्तादान आदि का त्याग करता हुआ पञ्च महाव्रतों का पालन करे और पञ्च महाव्रतों का पालन करते हुए जो परीषह उपसर्ग आवें उन्हें समभाव पूर्वक सहन करे ॥ १४६ ॥

यो हि सम्यक्करणतया परिषहान् सहते स किंगुणः स्यादित्याह -

एस समिया परियाए वियाहिए, जे असत्ता पावेहिं कम्मेहिं उदाहु ते आयंका फुसंति, इइ उदाहु धीरे ते फासे पुट्ठो अहियासए, से पुव्विपेयं पच्छापेयं, भेउरधम्मं विद्धंसणधम्ममधुवं अणिइयं असासयं, चयावचइयं विप्परिणामधम्मं, पासह एयं रूवसंधिं ॥१४७॥

एष सम्यक् शमिता वा- शमिनो भावो वा पर्यायः - प्रवज्या व्याख्यातः, ये असक्ताः पापेषु कर्मसु कदाचित् तान् आतङ्काः स्पृशन्ति । इति- एतद्वक्ष्यमाणम् उदाहृतवान् धीरः - तीर्थकृत् तद्यथा - तान् स्पर्शान् स्पृष्टः सन् अध्यासयेत्-सहेत, किमाकलय्येत्याह - स एतद् भावयेत्- पूर्वमप्येतत् पश्चादप्येतद् मयैव सोढव्यं, अपि च एतच्छरीरं भिदुरधर्म -विध्वंसनधर्म-मध्रुवमनित्यमशाश्वतं चयापचयिकं विपरिणामधर्मं, इत्यत्र का मुर्च्छा ? अपि तु साफल्यं नय, एतदेवाह- पश्यतैनं रूपसन्धिंकुशलाऽनुष्ठानाऽवसरमिति ॥१४७॥

अन्वयार्थ :- **एस** - આ પુરૂષ **समिया परियाए** - સમ્યક્ પર્યાયવાળો **वियाहिए** - કહેલો છે, આ સમભાવને પ્રવ્રજ્યા પર્યાય કહ્યો છે. જે પુરૂષ **पावेहिं कम्मेहिं** - પાપ કર્મોમાં **असत्ता** - આસક્ત છે નહીં **उदाहु** - જો કદાચિત્ **ते** - તેને **आयंका** - રોગ **फुसंति** - સ્પર્શ કરે તો **धीरे** - ધીર પુરૂષોએ **इइ** - આ પ્રમાણે **उदाहु** - કહેલ છે કે **ते** - તે **फासे** - રોગોનો **पुट्ठो** - સ્પર્શ થવાથી તે કષ્ટને **अहियासए** - સમભાવપૂર્વક સહન કરે, **से** - તે આ પ્રમાણે વિચારે કે **पुव्विपेयं** - પહેલા પણ આ મારે જ ભોગવવા પડશે અને **पच्छापेयं** - પાછળથી પણ મારે જ ભોગવવા પડશે, **भेउरधम्मं** - આ ઔદારિક શરીર પોતાની મેળે જ ભેદવાનું છે **विध्दंसणधम्मं** - નાશ થવાવાળું છે. **अधुवं** - આ ધ્રુવ છે

નહીં **अणिइयं** - આ નિત્ય છે નહીં **असासयं** - આ શાશ્વત છે નહીં - **चयावचइयं** - આ ચય અને અપચય થવાવાળું છે **विप्परिणामधम्मं** - આ વિવિધ પરિણામવાળું છે, જેથી **एयं** - આ **रूवसंधिं** - પૂર્વોક્ત અવસરને **पासह** - દેખો.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ પરિષહ અને ઉપસર્ગોને સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે તે જ સમ્યક્ (સાચી) પ્રવ્રજ્યાવાળો છે. આવા પુરૂષને જો કદાચિત્ કોઈ રોગ ઉત્પન્ન થાય તો તેને ક્યારેય પણ ચિંતા કરવી જોઈયે નહીં, કારણ કે શરીર તો કાચા ઘડાની માફક વિનષ્ટ-નાશ થવાવાળું છે, અધ્રુવ-અનિત્ય અને અશાશ્વત છે આને સફલ બનાવવા માટે શુભઅનુષ્ઠાન જ કરવા એ વિવેકી પુરૂષોનું કર્ત્તવ્ય છે.

જેથી શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે પાંચ ઈન્દ્રિયોથી પરિપૂર્ણ શરીરની જો પ્રાપ્તિ થઈ છે તો, આ ધર્મનું આચરણ કરવાનો મોટો અવસર છે. આવા સુઅવસરને પ્રાપ્ત કરીને વિષયસુખમાં આસક્ત બનો નહીં, પરંતુ ધર્મનું આચરણ કરો અને તેનું આચરણ કરવામાં ક્ષણમાત્ર પણ પ્રમાદ ન કરો. ॥ ૧૪૭ ॥

भावार्थ :- जो पुरूष परीषह और उपसर्गों को समभाव पूर्वक सहन करता है वही सम्यक् प्रव्रज्या वाला है। ऐसे पुरूष को यदि कदाचित् कोई रोग उत्पन्न हो तो उसे कभी भी चिन्ता न करनी चाहिए क्योंकि यह शरीर तो कच्चे घड़े की तरह विनष्ट हो जाने वाला है। अतएव अध्रुव, अनित्य और अशाश्वत है। इसे सफल बनाने के लिए शुभ अनुष्ठान करना ही विवेकी पुरूषों का कर्त्तव्य है। अतएव शास्त्रकार फरमाते हैं कि - "पांच इन्द्रियों से परिपूर्ण शरीर की जो प्राप्ति हुई है यह धर्माचरण करने का बड़ा भारी अवसर है। ऐसे सुअवसर को पाकर विषय सुख में आसक्त मत बनो। किन्तु धर्माचरण करो और धर्माचरण करने में एक क्षण भर भी प्रमाद मत करो" ॥ १४७ ॥

एतत्पश्यतश्च यत्स्यात्तदाह -

समुप्पेहमाणस्स इक्कायथणरयस्स इह विप्प-
मुक्कस्स णत्थि मग्गो विरयस्स त्ति बेमि ॥ १४८ ॥

समुत्प्रेक्षमाणस्य - पश्यतो भिदुरधर्मादिकं शरीरम् एकायतनरतस्य ज्ञानादित्रयरतस्य, इह विप्रमुक्तस्य नास्ति नरकादिमार्गो विरतस्येति ब्रवीमि ॥१४८॥

अन्वयार्थ :- **समुप्पेहमाणस्स** - આ શરીર અનિત્ય છે આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરવાવાળા તથા **इक्कायथणरयस्स** - જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રમાં રત **विप्पमुक्कस्स** - શરીરાદિના મમત્વથી રહિત **विरयस्स** - વિરતિયુક્ત પુરૂષને માટે **मग्गो** - નરક - તિર્યંચાદિ ગતિમાં જવાનો માર્ગ **णत्थि** - છે નહીં **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે કહું છું.

ભાવાર્થ :- શરીરની અનિત્યતા સારી રીતે જાણીને શરીરના મમત્વથી નિવૃત્ત,

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમાં રમણતા કરવાવાળો અને હિંસાદિ આશ્રવોથી નિવૃત્ત પુરૂષ નરક-તિર્યંચાદિ ગતિમાં જતો નથી, આવું સર્વજ્ઞ પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ ફરમાવેલ છે. ॥ ૧૪૮ ॥

भावार्थ :- शरीर की अनित्यता को भलीभांति जान कर शरीर के ममत्व से निवृत्त, ज्ञान, दर्शन, चारित्र में रमण करने वाला और हिंसादि आस्रवों से निवृत्त पुरूष नरक तिर्यञ्चादि गति में नहीं जाता है, ऐसा सर्वज्ञ भगवान् महावीरस्वामी ने फरमाया है ॥ १४८ ॥

अनन्तरं विरत उक्तस्तद्विपरीतस्तु परिग्रहवानित्याह -

आवंती केयावंती लोगंसि परिग्गहावंती, से अप्पं वा बहुं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा एएसु चेव परिग्गहावंती एतदेव एगेसिं महब्भयं भवइ, लोगवित्तं च णं उवेहाए, एए संगे अवियाणओ ॥ १४९ ॥

यावन्तः केचन लोके परिग्रहवन्तः, तद्-परिग्रहवत्वम् अल्पं वा बहु वा अणु वा स्थूलं वा चित्तवद् वा अचित्तवद्वा, एतेषु-अल्पादिद्रव्येषु यदिवा परिग्रहवत्सु मुर्च्छां कुर्वन्तो व्रतिनोऽपि परिग्रहवन्तो भवन्ति । एतदेवपरिग्रहवत्वम् एकेषां महाभयं भवति । लोकवित्तं लोकवृत्तं वा-आहारदिचतुःसंज्ञात्मकं चोत्प्रेक्ष्य- ज्ञात्वा एतान् सङ्गान् अविजानतः - अकुर्वाणस्य महाभयं न भवतीति ॥१४९॥

अन्वयार्थ :- लोगंसि - લોકમાં **आवंती** - જેટલા પણ **केयावंती** - કોઈ **परिग्गहावंती** - પરિગ્રહવાળા છે, **से** - તેનો તે પરિગ્રહ **अप्पं** - અલ્પ હોય **वा** - અથવા **बहुं** - ઘણો હોય, **अणुं वा थूलं** - નાનો હોય અથવા વિશાલ હોય, **चित्तमंतं वा अचित्तमंतं** - સચિત્ત હોય અથવા અચિત્ત હોય, **एएसु चेव** - તે પરિગ્રહના કારણે તે **परिग्गहावंती** - પરિગ્રહવાળા ગૃહસ્થ જ છે, **एतदेव - एवमेव** - થોડો અથવા વધારે પરિગ્રહ રાખવો જ **एगेसिं** - તે પરિગ્રહ રાખવાવાળાને **महब्भयं** - મહાન ભયદાયક **भवइ** - થાય છે, **लोगवित्तं** - અસંયમી પુરૂષોનો પરિગ્રહ મહાન ભયદાયક થાય છે, જેથી **उवेहाए** - જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા દ્વારા ત્યાગ કરી દે, જે પુરૂષ **एए** - આ **संगे** - પરિગ્રહનો **अवियाणओ** - સેવન કરતા નથી અર્થાત્ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી દે છે તેને ભય હોતો નથી.

ભાવાર્થ :- આ જગતમાં જે થોડું ધન રાખે છે અને જે ધન-ધાન્ય-સોનું આદિ,

ગામ અને જનપદ આદિ બહુ ધનનો (સંગ્રહ) રાખે છે. તથા જે ઘાસ-લાકડા આદિ અથવા હાથી-ઘોડા-ગાય આદિ મહાન્ (મોટી) વસ્તુ, અને જે સચિત્તવાળી વસ્તુ અથવા અચિત્ત પદાર્થ રાખે છે તે બધા પરિગ્રહી છે, તે સ્વયંને વ્રતધારી જ કેમ ન કહેતા હોય ? પરંતુ વાસ્તવમાં તેઓ વ્રતધારી નથી, તેઓને ગૃહસ્થ જ માનવા પડે. પરિગ્રહ મહાન ભયનું કારણ છે. જે પુરૂષ આનો ત્યાગ કરી દે છે તેને પરિગ્રહથી પેદા થયેલ ભય હોતો નથી. જેથી વિવેકી પુરૂષોએ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈયે. ॥ ૧૪૯ ॥

भावार्थ :- इस जगत् में जो थोड़ा धन रखता है और जो धन, धान्य, हिरण्य, ग्राम और जनपद आदि बहुत धन रखता है तथा जो तृण काष्ठ आदि अथवा हाथी घोड़ा आदि महान् वस्तु रखता है एवं जो चित्तवान् वस्तु रखता है अथवा अचित पदार्थ रखता है वे सभी परिग्रही हैं। वे चाहे अपने को व्रतधारी ही क्यों न कहते हों किन्तु वास्तव में वे व्रतधारी नहीं हैं उन्हें गृहस्थ ही मानना चाहिए। परिग्रह महान् भय का कारण है। जो पुरुष इसका त्याग कर देता है उसे परिग्रह जनित भय नहीं होता है। अतः विवेकी पुरूषों को परिग्रह का त्याग कर देना चाहिए ॥ १४९ ॥

किंच -

से सुपडिबद्धं सूवणीयंति णच्चा पुरिसा परम-
चक्खू विपरक्कम, एएसु चेव बंभचेरं त्ति बेमि, से
सुयं च मे अज्झत्थयं च मे बंधपमुक्खो अज्झत्थेव,
इत्थ विरए अणगारे दीहरायं तितिक्खए, पमत्ते बहिया
पास, अप्पमत्तो परिव्वए, एयं मोणं सम्मं अणुवा-
सिज्जासि त्ति बेमि ॥ १५० ॥

तस्य-परिग्रहपरिहर्तुः सुप्रतिबद्धं सूपनीतं ज्ञानादि भवतीति ज्ञात्वा हे पुरुष ! परमचक्षुः - ज्ञानचक्षुर्मोक्षैकदृष्टिर्वा संयमे पराक्रमस्व। एतेषु - परिग्रहविरतेषु चैव ब्रह्मचर्यमिति ब्रवीमि। तत् श्रुतं च मया, तत् अध्यात्मं - चेतसि व्यवस्थितं च मे, किं तत् ? बन्धप्रमोक्षः बन्ध सकाशात् प्रमोक्षः अध्यात्मन्येवेति अत्र - परिग्रहे विरतोऽनगारो दीर्घरात्रं - यावज्जीवम् तितिक्षते। प्रमत्तान् बहिः पश्य, दृष्टवा च अप्रमतः सन् परिव्रजेत्। एतन्मौनं - मुनिभावं सम्यग् अनुवासयेः - प्रतिपालयेरित्यर्थः। ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥१५०॥

अन्वयार्थ :- से - પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાવાળા પુરૂષના જ જ્ઞાનાદિ सुपडिबध्दं - સારી રીતે સ્થિત અને सूवणीयंति - પ્રાપ્ત છે આ પ્રમાણે णच्चा - જાણીને पुरिसा - હે

પુરૂષ ! **परमचक्खू** - જ્ઞાન અને મોક્ષમાં દૃષ્ટિ રાખતા એવા **विपरक्कम - विपरिक्कम** - સંયમપાલન કરવામાં પરાક્રમ કરો, **एएसु चेव** - જે પરિગ્રહથી રહિત છે અને જ્ઞાન એવમ્ મોક્ષમાં દૃષ્ટિ રાખવાવાળો છે તેમાં જ **बंभचेरं** - બ્રહ્મચર્ય છે અથવા બ્રહ્મચર્યનામક આ પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં બતાવેલા એવા ગુણો તેની અંદર જ હોય છે, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું, **से** - તે - **मे** - મેં **सुयं** - સાંભળ્યું છે **च** - અને **मे** - મારા **अज्झत्थयं** - ચિત્તમાં પણ રહેલું છે અર્થાત્ મે અનુભવ કરેલો છે કે **बंधपमुक्खो** - બંધથી છુટકારો **अज्झत्थेव** - અધ્યાત્મ અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યથી જ થાય છે, **इत्थ** - જેથી **विरए** - પરિગ્રહથી રહિત **अणगारे** - સાધુ - **दीहरायं** - જીવનભર **तितिक्खए** - સમભાવ-સમતાપૂર્વક કષ્ટ સહન કરે, શાસ્ત્રકાર કહે છે કે **पमत्ते** - વિષયસેવનરૂપ પ્રમાદમાં પડેલા પુરૂષોને **बहिया** - ધર્મથી બહાર **पास** - દેખો - જાણો અને **अप्पमत्तो** - સ્વયં પ્રમાદ રહિત થઈને **परिव्वए** - સંયમનું પાલન કરો, **एयं** - આ **मोणं** - મુનિવ્રતને **सम्मं** - સારી રીતીએ **अणुवासिज्जासि** - પાલન કરો **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જેઓએ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી દીધેલ છે તેઓનું જ્ઞાન ઉત્તમ છે. જે પરિગ્રહધારી તથા વિષય-કષાયોમાં આસક્ત છે તે ધર્મથી બહિર્ભૂત છે, આ વાતને જાણીને વિવેકી પુરૂષે વિચારવું જોઈયે કે પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરું. ॥ ૧૫૦ ॥

भावार्थ :- जिसने परिग्रह का त्याग कर दिया है उसी का ज्ञान उत्तम है । जो परिग्रह रहित नहीं है तथा विषय और कषायों में आसक्त है वह धर्म से बहिर्भूत है । इस बात को जान कर विवेकी पुरूष को चाहिए कि प्रमाद का त्याग कर शुद्ध संयम का पालन करे ॥ १५० ॥

तृतीय उद्देशकः

બીજા ઉદ્દેશામાં અવિરતિ પુરૂષને પરિગ્રહી કહેલ છે. આ ઉદ્દેશામાં અપરિગ્રહ પુરૂષનું વર્ણન કરાય છે.

दूसरे उद्देशक में अविरत पुरूष को परिग्रह कहा है । अब तीसरे उद्देशक में अपरिग्रही पुरूष का वर्णन किया जाता है :-

अनन्तरं मौनं सम्यगनुपालयेदित्युक्तं तच्चाऽपरिग्रहवत्वात् भवतीत्युच्यते -

आवंती केयावंती लोयंसि अपरिग्गहावंती एएसु
चेव अपरिग्गहावंती, सुच्चा वई मेहावी पंडियाणं
णिसामिया समियाए धम्मे आरिएहिं पवेइए जहित्थ

मए संधी झोसिए एवमण्णत्थ संधी दुज्झोसए भवइ,
तम्हा बेमि णो णिण्हवेज्ज वीरियं ॥ १५१ ॥

यावन्त केचन लोके अपरिग्रहवन्तः ते यतयः । एतेषु-अल्पादि-द्रव्येषु यदिवा परिग्रहवत्सु मुर्छामकुर्वन्तः चैव अपरिग्रहवन्तो भवन्ति । श्रुत्वा वाचं मेधावी तथा पण्डितानां तद्वचनं निशम्य त्यागादपरिग्रहो भवति । समतया शमितया वा धर्म आर्यैः प्रवेदित । यथाऽत्र-मोक्षमार्गे मया सन्धिः मोक्षसन्धिः - ज्ञानादिको झोषितः - सेवितः कर्मसन्धिर्वा क्षपितः एवमन्यत्र-अन्यतीर्थिकप्रणीते मोक्षमार्गे सन्धिर्दुर्झोष्यो भवति । तस्माद् ब्रवीमि नो निहन्यात्- निगूहयेद् वीर्यमिति ॥१५१॥

अन्वयार्थ :- लोयंसि - લોકમાં **आवंती** - જેટલા **केयावंती** - કોઈ **अपरिग्गहावंती** - પરિગ્રહરહિત છે **एएसु चेव** - થોડા-ઘણા આદિ બધા પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાથી તથા આ છ કાયોમાં મમતાના અભાવથી જ **अपग्गिहावंती** - અપરિગ્રહી હોય છે, એટલે **मेहावी** - મર્યાદામાં રહેલા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ **वई** - તીર્થંકરપ્રભુના વચનોને **सोच्च** - સાંભળીને તથા **पंडियाणं** - પંડિત અર્થાત્ ગણધરો અને આચાર્યોના વચનોને **णिसामिया** - સાંભળીને અપરિગ્રહી થાય છે, **आरिएहिं** - આર્યપુરૂષોએ **समियाए** - સમભાવથી **धम्मे** - ધર્મ **पवेइए** - કહેલ છે, પ્રભુએ ફરમાવેલ છે કે **जहा** - જે પ્રકારે **इत्थ** - આ ધર્મમાં **मए** - મેં **संधी** - કર્મસંતતિ (કર્મપરંપરા) નો **झोसिए** - ક્ષય કરેલ છે **एवं** - તે પ્રમાણે **अण्णत्थ** - અન્ય ધર્મમાં **दुज्झोसए भवइ** - કર્મોનો ક્ષય કરવો સંભવ નથી, **तम्हा** - એટલે **बेमि** - હું કહું છું કે **वीरियं** - તપમાં **वीर्य** - પરાક્રમને **णो णिण्हवेज्ज** - છુપાવવું ન જોઈયે.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકરપ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળીને અને તીર્થંકર પ્રભુએ પ્રરૂપેલ આગમના રહસ્યોને જાણીને જે પુરૂષ થોડું અથવા વધારે, બધા પ્રકારે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી દે છે તે અપરિગ્રહી હોય છે. જે અપરિગ્રહી છે તેઓએ તપ સંયમમાં પરાક્રમ (વીર્ય) ફોરવવું જોઈયે. સ્વયં તીર્થંકરપ્રભુ ફરમાવે છે કે આ આર્હત્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ તથા સમભાવમય છે. આમાં મન અને ઈન્દ્રિયોનો વિજય કરવો તે મોક્ષાર્થિયોનું કર્ત્તવ્ય બતાવેલ છે. આવા આ વીતરાગ દ્વારા પ્રરૂપેલ ધર્મમાં સ્થિત-સ્થિર થઈને જે પ્રકારે કર્મોનો ક્ષય કરાય છે તેમ અન્ય ધર્મોમાં નથી, કારણ કે અન્યધર્મોમાં કર્મ ખપાવવાનો સમ્યક્ ઉપાય બતાવેલ નથી, જેથી સાક્ષાત્ તીર્થંકરપ્રભુ ફરમાવે છે કે મેં પણ આ ધર્મમાં સ્થિત-સ્થિર થઈને વિશિષ્ટ પ્રકારના તપો દ્વારા કર્મોનો ક્ષય કરેલ છે. એટલે જ બીજા મોક્ષાર્થિઓએ પણ આ પ્રમાણે કરવું જોઈયે. સંયમના અનુષ્ઠાન દ્વારા અને તપસ્યામાં પણ સ્વયંના પરાક્રમને (વીર્યને) છુપાવવું જોઈયે નહીં. ॥ ૧૫૧ ॥

भावार्थ :- तीर्थंकर भगवान् के उपदेश को सुन कर एवं तीर्थंकरोक्त आगम के रहस्य को जानकर जो पुरूष अल्प या बहुत सब प्रकार के परिग्रह का त्याग कर देते हैं वे अपरिग्रही होते हैं । जो अपरिग्रह हैं उन्हें तप संयम में पराक्रम करना चाहिए । स्वयं तीर्थंकर भगवान् फरमाते हैं कि यह आर्हत् दर्शन ज्ञानं, दर्शन, चारित्र रूप तथा समभावमय है । इसमें मन और इन्द्रियों का विजय मोक्षार्थियों का कर्त्तव्य बताया गया है। ऐसे इस वीतराग प्रतिपादित धर्म में स्थित होकर जिस प्रकार कर्मों का क्षय किया जाता है वैसा अन्य धर्मो में नहीं क्योंकि अन्यधर्मो मे कर्मक्षपण का सम्यक् उपाय नहीं बतलाया गया है । अतः साक्षात् तीर्थंकर भगवान् फरमाते हैं कि मैंने भी इसी धर्म में स्थित होकर विशिष्ट तप के द्वारा कर्मों का क्षय किया है । इसलिए दूसरे मोक्षार्थियों को भी ऐसा ही करना चाहिए । संयम के अनुष्ठान और तपस्या में अपने पराक्रम को नहीं छिपाना चाहिए ॥ १५१ ॥

कश्चैवंभूतः स्यादित्याह -

जे पुव्वुट्ठाई णो पच्छाणिवाई, जे पुव्वुट्ठाई पच्छाणिवाई, जे णो पुव्वुट्ठाई णो पच्छाणिवाई, सेवि तारिसिए सिया, जे परिण्णाय लोगमण्णेसयंति ॥१५२॥

यः पूर्वोत्थायी नो पश्चान्निपाती-सिंहतया निष्क्रान्तः सिंहतया विहारी । यः पूर्वोत्थायी पश्चान्निपाती - नन्दिषेणवत् । तृतीयभङ्गस्य चाभावादनुपादानं स चायम्-जे नो पुव्वुट्ठायी पच्छानिवाती । यो नो पूर्वोत्थायी नो पश्चान्निपाती-चतुर्थभङ्गोऽयं सम्यग्विरतेरभावात् गृहस्थाः शाक्यादयो वा तेषामाश्रवद्वाराणामुभयेषामप्यसंवृतत्वात् उदायिनृपमारकवत् सोऽपि तादृशः स्यात् शाक्यादयोऽपि गृहस्थतुल्या एव । ये- स्वयूथ्याः पार्श्वस्थादयो उभयपरिज्ञया लोकं परिज्ञाय पुनः पचनपाचनाद्यर्थं तमेव लोकमन्वेषयन्ति तेऽपि गृहस्थतुल्या एव भवेयुरिति ॥१५२॥

अन्वयार्थ :- जे - કોઈ પુરૂષ **पुव्वुट्ठाई** - પહેલા સંયમને અંગિકાર કરીને **णो पच्छाणिवाई** - પાછળથી સંયમમાંથી પડતો નથી. **जे** - કોઈ પુરૂષ **पुव्वुट्ठाई** - પહેલાં સંયમને અંગીકાર કરીને **पच्छाणिवाई** - પછી પતિત થઈ જાય છે, **जे** - કોઈ **णो पुव्वुट्ठाई** - પહેલા સંયમનો સ્વીકાર પણ કરતા નથી અને **णो पच्छाणिवाई** - પાછળથી પતિત પણ થતા નથી, **सेवि** - તેઓ પણ **तारिसिए - तारिसए** - તે પ્રમાણે જ **सिया** - છે **जे** - જે **परिण्णाय** - ત્યાગ કરીને પછી **लोगं** - લોકનું **अण्णेसयंति - अणुस्सित्ता** - અન્વેષણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- કોઈ મનુષ્ય સંસારના સ્વરૂપને ઓળખીને, સારી રીતે જાણીને સિંહની સમાન વીરતાપૂર્વક ઘરને (સંસારને) છોડીને દીક્ષા લે છે અને સિંહના સમાન

જ ખરેખર સંયમનું પાલન કરે છે. તેઓ પ્રથમભંગના સ્વામી ઉત્તમકોટિના સાધુ છે જેમકે કાકંદીના ધન્ના અણગાર, ગૌતમકુમાર, ગજસુકુમાળ આદિ ૯૦ મહાપુરૂષ (અંતગડસૂત્ર)

કોઈ પુરૂષ સંયમ સ્વીકાર કરીને પછીથી તે સંયમથી પતિત થાય છે. એવા પુરૂષ બીજા ભંગના સ્વામી છે. જેમ કે પુંડરીક રાજાનો ભાઈ કંડરીક મુનિ (જ્ઞાતાસૂત્ર અ.૧૯)

જે પહેલા સંયમ ગ્રહણ કરતા નથી, બાદમાં પતિત પણ થતાં નથી. આ ત્રીજો ભાંગો છે. પરંતુ આ ભાંગો શૂન્ય છે આ ભંગના સ્વામી ગૃહસ્થ છે અને શાક્ય આદિ પણ આ ભંગમાં છે કારણ કે તેઓ સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરતા નથી, જેથી તે ગૃહસ્થ સમાન જ છે. તથા જેઓ સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરી પાછા પચન-પાચનાદિ કરે, કરાવે છે તેઓ પણ ગૃહસ્થતુલ્ય જ છે. ॥ ૧૫૨ ॥

भावार्थ :- कोई मनुष्य संसार के स्वरूप को भली प्रकार जान कर सिंह के समान वीरता पूर्वक घर को छोड़ कर दीक्षा लेते हैं और सिंह के समान ही संयम का पालन करते हैं वे प्रथम भंग के स्वामी उत्तम कोटि के महात्मा हैं। जैसे कि - काकंदी का धन्ना अनगार, गौतमकुमार, गजसुकुमाल आदि ९० महापुरूष (अन्तगड सूत्र)। कोई पुरूष संयम स्वीकार करके फिर संयम से गिर जाते हैं। ऐसे पुरूष दूसरे भंग के स्वामी हैं। जैसे कि - पुंडरीक राजा का छोटा भाई कंडरीक मुनि (ज्ञातासूत्र अ. १९)। जो पहले संयम ग्रहण नहीं करता है और पीछे पतित हो जाता है यह तीसरा भंग है किन्तु यह शून्य है इसलिए तीसरा भंग इस सूत्र में नहीं लिखा गया है। कोई ऐसे पुरूष होते हैं जो न तो दीक्षा ग्रहण करते हैं और पीछे गिरते भी नहीं। इस भंग के स्वामी गृहस्थ हैं और शाक्य आदि भी इसी भंग में हैं क्योंकि वे सावद्य योग का त्याग नहीं करते हैं अतः वे गृहस्थ के तुल्य ही हैं ॥ १५२ ॥

स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह -

एयं णियाघ मुणिणा पवेइयं, इह आणाकंखी
पंडिए अणिहे पुव्वावररायं जयमाणे, सया सीलं संपेहाए
सुणिया भवे अकामे अझंझे, इमेण चेव जुज्झाहि,
किं ते जुज्झेण बज्झओ ? ॥ १५३ ॥

एतद्-उत्थानपतनादिकं ज्ञात्वा मुनिना -तीर्थकृता प्रवेदितम्। इहमौनीन्द्रप्रवचने आज्ञाकाङ्क्षी पण्डितः अस्निहः पूर्वापररात्रं यतमानः सदाचारमाचरेत्। किंच - सदा शीलं सम्प्रेक्ष्य श्रुत्वा भवेद् अकामः अझञ्झः, अनेनैव स्वैरिणा शरीरेण सार्धं युद्धस्व किं ते युद्धेन बाह्यतः ? नातोऽपरं दुष्करमस्तीति ॥१५३॥

अन्वयार्थ :- एयं - આ વિષયને **णियाय** - કેવલજ્ઞાન દ્વારા જાણીને **मुणिणा** - મુનિએ અર્થાત્ તીર્થંકર પ્રભુએ **पवेइयं** - કહેલ છે. **इह** - આ જૈન શાસનમાં રહેલો પુરૂષ **आणाकंखी** - તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાની ઈચ્છા કરે, તથા **पंडिए** - પંડિત અર્થાત્ સત્ અને અસત્નો વિવેક રાખવાવાળો બને, અને **अणिहे** - સ્નેહ રહિત થાય તથા **पुव्वावररायं** - પૂર્વ રાત્રિ અને બીજી રાત્રિમાં **जयमाणे** - જયણાપૂર્વક સદાચારનું પાલન કરે, અને **सया** - હંમેશા **सीलं** - શીલ અને સંયમને **संपेहाए** - સારી પ્રકારે જાણીને તેનું પાલન કરે, **सुणिया** - શીયલ અને સંયમ પાલનના ફળને સાંભળીને **अकामे** - કામરહિત અને **अझंझे** - માયારહિત બનો. **इमेण चेव** - સ્વયંના કષાયવાળા આત્માની સાથે જ **जुज्झाहि** - યુદ્ધ કરો, **बज्झओ** - બહારના **जुज्झेण** - યુદ્ધથી **ते** - તમારે **किं** - શું પ્રયોજન છે ?

ભાવાર્થ :- પૂર્વસૂત્રમાં જે ત્રિભંગી કહી તે સ્વયંની બુદ્ધિથી કલ્પિત નથી પરંતુ કેવલજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત પદાર્થોને દેખીને શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા દ્વારા કહેલ છે. શ્રી તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવાવાળો પુરૂષ રાતદિવસ પ્રયત્નપૂર્વક સદાચારનું પાલન કરે અને એક ક્ષણ પણ પ્રમાદ ન કરે.

શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે વિષય-કષાયમાં પ્રવૃત્ત રહેતી ઈન્દ્રિયો અને મનની સાથે આંતરિક યુદ્ધ કરીને તેને વશ કરો, જ્યાં સુધી તમો આ દુર્જય શત્રુઓને વશ નહીં કરો ત્યાં સુધી તમારૂં કલ્યાણ નથી થઈ શકતું, આને જીતી લો તો જ ખરેખર આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકે. ॥ ૧૫૩ ॥

भावार्थ :- पूर्व सूत्र में जो चतुर्भंगी कही गई है वह अपनी बुद्धि से कल्पित नहीं किन्तु केवलज्ञान के द्वारा समस्त पदार्थों को देख कर श्री वीतराग देव द्वारा कही गई है। श्री तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा का पालन करने वाला पुरूष रात दिन यत्न पूर्वक सदाचार का पालन करे और एक क्षण भर भी प्रमाद न करे। शास्त्रकार फरमाते हैं कि विषय कषाय में प्रवृत्त होती हुई इन्द्रियों और मन के साथ युद्ध करके इन्हें वश में करो। जब तक तुम इन दुर्जय शत्रुओं को वश में न करोगे तब तक तुम्हारा कल्याण नहीं हो सकता हैं इनको जीत लेने पर ही आत्मा का कल्याण हो सकता है ॥ १५३ ॥

किंत्वियमेव सामग्री अगाधसंसारार्णवे पर्यटतो भवकोटिसहस्रेष्वपि दुष्प्रापेति दर्शयितुमाह -

जुद्धारिहं खलु दुल्लहं, जहित्थ कुसलेहिं परिण्णा
विवेगे भासिए, चुए हु बाले गब्भाइसु रज्जइ, अस्सिं
चेयं पवुच्चइ, रूवंसि वा छणंसि वा, से हु एगे
संविद्धपहे मुणी, अण्णहा लोगमुवेहमाणे, इय कम्मं

परिण्णाय सव्वसो से ण हिंसइ, संजमइ णो पगब्भइ, उवेहमाणो पत्तेयं सायं वण्णाएसी णारभे कंचणं सव्वलोए एगप्पमुहे विदिसपइण्णे णिविण्णचारी अरए पयासु ॥ १५४ ॥

युद्धार्ह- मानुष्यमौदारिकशरीरं वा खलु दुर्लभं, यथाऽत्र कुशलैः परिज्ञा विवेको भाषितः, - तथाहि, - धर्मात् च्युतो बालोऽज्ञः खलु गर्भादिषु रज्यते । 'रिज्जइ'त्ति पाठान्तरमाश्रित्य गर्भादिषु रीयते- गच्छतीत्यर्थः । अस्मिन् च - मौनीन्द्रप्रवचने एतत्-पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं च प्रोच्यते यथारूपे च - रूपादिषु क्षणे - हिंसादिषु वा यः प्रवर्तते स गर्भादिषु गच्छति । यस्तु निवर्तते स जितेन्द्रियः खलु एक संविद्धपथः - क्षुण्णपथः 'संविद्धभयो' पाठान्तरमाश्रित्य दृष्टभयो मुनिः स्यात्, अन्यथा - कषायाभिभूतं हिंसादिषु प्रवृत्तं लोकमुत्प्रेक्षमाणः एवं हिंसादिभिः कर्म परिज्ञाय सर्वतः स न हिनस्ति । किंच- संयमयति नो प्रगल्भते, उत्प्रेक्षमाणः प्रत्येकं सातं वर्णादिशी-कीर्तिश्लाघार्थी सन् नारभते कञ्चन पापारम्भं, यदिवा तपः संयमादिकं नारभते, यद्वा रूपाद्यभिलाषुकः सन् नोद्वर्तनादिकमारभते । सर्वलोके एक प्रमुखो विदिक्प्रतीर्णो - मोक्षसंयमादन्या दिक् तां प्रकर्षेण तीर्ण इति, विदिक्प्रतिज्ञो वा निर्विण्णचारी प्रजासु - प्राणिषु अरतः - आरम्भाप्रवृत्तो निर्ममत्वो वा नारभते कञ्चनेति ॥१५४॥

अन्वयार्थ :- जुद्धारिहं-जुद्धारियं - ભાવ યુદ્ધને યોગ્ય ઔદારિક શરીર પ્રાપ્ત કરવું **खलु** - નિશ્ચયથી **दुल्लहं** - ઘણું દુર્લભ છે, **कुसलेहिं** - કુશળ પુરૂષોએ **इत्थ** - આ જગતમાં **जहा** - જે પ્રકારે **परिण्णा विवेगे - पण्णाविवेगे** - જ્ઞાન **भासिए** - બતાવેલ છે, બુદ્ધિવાળાએ તે પ્રમાણે જ માનવું જોઈયે, **चुए** - ધર્મથી ભ્રષ્ટ **बाले** - અજ્ઞાની જીવ **हु** - નિશ્ચયથી **गब्भाइसु** - ગર્ભ આદિમાં **रज्जइ** - અનુરક્ત થાય છે **अस्सिं** - આ આર્હત પ્રવચનમાં **इयं** - આ વાત **पवुच्चइ** - સારી રીતે બતાવાય છે, **रूवंसि** - રૂપ આદિ ભોગોમાં આસક્ત જીવ **छणंसि - खणंसि** હિંસા - જુઠ આદિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે **हु** - નિશ્ચયથી **से** - તે **एगे** - એક મુનિ જ **संविद्धपहे - संविद्धभये** - મોક્ષમાર્ગ પર ચાલવાવાળો છે. **लोगं** - લોકને **अण्णहा** - અન્યથા એટલે કે વિષય-કષાયમાં આસક્ત **उवेहमाणे** - દેખીને મુનિ મોક્ષમાર્ગનો પથિક બને, **इय** - આ પૂર્વોક્ત કારણોથી **कम्मं** - બંધાયેલ કર્મોને **परिण्णाय** - જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરીને **से** - તે મુનિ **सव्वसो** - બધા પ્રકારથી **ण हिंसइ** - પ્રાણિયોની હિંસા કરતો નથી, **संजमइ** - મુનિ સંયમનું પાલન કરે છે **णो पगब्भइ** - પરંતુ ધૃષ્ટતા કરતો નથી, **पत्तेयं** - બધા પ્રાણિયોના **सायं** - સુખને **उवेहमाणो** - અલગ-અલગ દેખતો એવો પ્રાણિયોની હિંસા ન કરે, **वण्णाएसी** - સ્વયંના શરીરનો

સુંદર વર્ણ બનાવવા માટે અથવા યશ આદિની ઈચ્છાથી **सव्वलोए** - સમસ્ત લોકમાં **कंचणं** - કોઈપણ સાવદ્ય કાર્યનો **ण आरभे** - આરંભ ન કરે, **विदिसपइण्णे** - સંયમવિરોધી માર્ગોને પાર કરીને **एगप्पमुहे** - એક મોક્ષમાં દૃષ્ટિ રાખતો એવો અને **णिविण्णचारी** - વિરક્ત પુરૂષના આચરણનું સેવન કરતો એવો મુનિ **पयासु** - સ્ત્રિયોમાં **अरए** - રતિવાળો ન થાય અથવા પ્રાણિયોના આરંભમાં પ્રવૃત્ત ન થાય.

ભાવાર્થ :- આ જગતમાં પ્રાણિયોની હાનિ (હિંસા) કરવાવાળા, જેમ કે આંતરિક શત્રુ ક્રોધ-માન-માયા-લોભ છે. તેમ બહારના શત્રુ નથી. જ્યાં સુધી જીવ આ શત્રુઓનો નાશ નથી કરતો ત્યાં સુધી તેને શાંતિ પ્રાપ્ત થવી અતિ દુર્લભ છે. તે શત્રુઓ તપ-સંયમ દ્વારા જીતી શકાય છે. તપ-સંયમનું આચરણ આ ઔદારિક શરીર દ્વારા જ થઈ શકે છે. પરંતુ આ મનુષ્ય સંબંધી ઔદારિક શરીર પ્રાપ્ત થવું ઘણું જ દુર્લભ છે. અત્યંત શુભ કર્મોના ઉદયથી જ આ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. આવા દુર્લભ શરીરને પામીને વિવેકી પુરૂષે વિચારવું જોઈયે કે મોક્ષ પ્રાપ્તિના સાધનભૂત તપ-સંયમમાં આ શરીરનો ઉપયોગ કરે. જે અજ્ઞાની જીવ આ શરીરને વિષયભોગોમાં લગાવીને ફોગટ ખોઈ નાંખે છે તેઓ જન્મ-મરણના ચકકરથી છૂટી શકતા નથી.

જે જ્ઞાનવાન્ પુરૂષ વિષયભોગોમાં આસક્ત નથી થતા તેઓ ઈન્દ્રિયોને જીતવાવાળા અને ત્રણે જગતના યથાર્થ સાચા સ્વરૂપનું મનન-ચિંતન કરવાવાળા મુનિ જ ખરેખર જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષના માર્ગ પર જવાવાળો (ચાલવાવાળો) હોય છે અને તે જ સંસારને ભયજનક દેખવાવાળો હોય છે. સાંસારિક મનુષ્ય અને પાખંડી લોકો મોક્ષથી વિપરીત માર્ગે જઈ રહ્યા છે આ જાણીને મુનિ કર્મબંધના કારણભૂત આશ્રવોનો ત્યાગ કરી દે છે.

સંસારના બધા પ્રાણી અલગ-અલગ સ્વયંના સુખ-દુઃખ ભોગવે છે. બધા પ્રાણિયોને સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે આ વિચાર કરીને કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ આપવું જોઈયે નહીં, કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી જોઈયે અને કોઈપણ સાવદ્ય (પાપકારી) કાર્યનો આરંભ ન કરવો જોઈયે. ॥ ૧૫૪ ॥

भावार्थ :- इस जगत् में प्राणियों की हानि करने वाले जैसे आन्तरिक शत्रु क्रोध मान माया और लाभ हैं वैसा बाहर का शत्रु नहीं है। जब तक जीव इन शत्रुओं का नाश नहीं करता तब तक उसको शान्ति प्राप्त होना अति दुर्लभ है। वे शत्रु तप संयम द्वारा जीते जा सकते हैं। तप संयम का आचरण इस औदारिक शरीर द्वारा ही किया जा सकता है किन्तु इस मनुष्य सम्बन्धी औदारिक शरीर की प्राप्ति होना बड़ा ही दुर्लभ है। अत्यन्त शुभ कर्मों के उदय से यह जीव को प्राप्त होता है। ऐसे दुर्लभ शरीर को प्राप्त कर विवेकी पुरुष को चाहिए कि मोक्ष प्राप्त के साधनभूत तप संयम में इसका उपयोग करे। जो अज्ञानी जीव इसे विषय भोगों में लगा कर व्यर्थ खो देता है वह जन्म मरण के चक्कर से नहीं छूट सकता है।

जो ज्ञानवान् पुरुष विषय भोगों में आसक्त नहीं होता है वह इन्द्रियों को जीतने वाला और तीनों जगत् के यथार्थ स्वरूप का मनन करने वाला मुनि ही ज्ञान दर्शन चारित्र रूप मोक्ष के मार्ग पर जाने वाला होता है और वही संसार को भयदायक देखने वाला होता है। सांसारिक मनुष्य और पाखण्डी लोग मोक्ष से विपरीत मार्ग से जा रहे हैं यह जान कर मुनि कर्म बन्ध के कारणभूत आस्रवों का त्याग कर देता है।

संसार के सभी प्राणी पृथक् पृथक् अपना सुख दुःख भोगते हैं। सभी प्राणियों को सुख प्रिय है और दुःख अप्रिय है यह विचार कर किसी प्राणी को दुःख न देना चाहिए, किसी भी प्राणी की हिंसा न करनी चाहिए और किसी भी सावद्य कार्य का आरम्भ न करना चाहिए ॥ १५४ ॥

यश्च प्रजास्वतरः आरम्भरहितः स किम्भूतः स्याद् इति आह -

से वसुमं सव्वसमण्णागयमण्णाणेणं अप्पाणेणं अकरणिज्जं पावं कम्मं तं णो अण्णेसी, जं सम्मं ति पासह तं मोणं ति पासह, जं मोणं ति पासह तं सम्मं ति पासह, ण इमं सक्कं सिढिलेहिं आइज्जमाणेहिं, गुणासाएहिं वंकसमायरेहिं पमत्तेहिं गारमावसंतेहिं, मुणी मोणं समायाए धुणे कम्मसरीरगं, पंतं लूहं सेवंति वीरा सम्मत्तदंसिणो, एस ओहंतरे मुणी, तिण्णे मुत्ते विरए वियाहिए त्ति बेमि ॥१५५॥

स वसुमान् - संयमी सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेन - सम्यक्स्वीकृतसर्वसदसद्विवेकेन आत्मना अकरणीयं पापकर्म तद् नो अन्वेषति। यत् सम्यक् प्रज्ञानं सम्यक्त्वं वा इति एतत् पश्यत तद् मौनं-मुनित्वम् इति-एतत् पश्यत यद् मौनम् इति एतत् पश्यत तत् सम्यक्त्वं इति - एतत् पश्यत सम्यक्त्वज्ञानचरणानामेकताऽध्यवसेयेति भावार्थः। न एतत् - सम्यक्त्वादित्रयम् अनुष्ठातुं शिथिलैः आद्रीयमानैः - पुत्रकलत्रादिस्नेहादाद्रीक्रियमाणैः, गुणास्वादैः-विषयलम्पटैः, वक्रसमाचारैः - मायाविभिः प्रमत्तैः अगारमावसद्भिः आद्याक्षरलोपात् गृहस्थैः। मुनिर्मौनं-संयमं समादाय धुनीयात् शरीरकं, - औदारिकं कार्मणं वा। प्रान्तं रूक्षं सेवन्ते वीराः समत्वदर्शिनः सम्यग्दर्शिनो वा। एष ओघन्तरो - भावौघं - संसारं तरति मुनिः। तीर्णो मुक्तो विरतो व्याख्यात इति ब्रवीमि ॥१५५॥

अन्वयार्थ :- से - તે वसुमं - ધનવાન્ અર્થાત્ સંયમરૂપ ધનનો સ્વામી સંયમી પુરૂષ सव्वसमण्णागयपण्णाणेणं - સમસ્ત પદાર્થોનું યથાર્થ જ્ઞાન રાખવાવાળા अप्पाणेणं -

સ્વયંના આત્મા દ્વારા **अकरणिज्जं** - ન કરવા યોગ્ય **तं** - તે **पावं** - પાપ **कम्मं** - કર્મનો **णो अण्णेसी** - અન્વેષણ ન કરે અર્થાત્ આચરણ ન કરે. **जं** - જેણે **सम्मंति** - સમ્યક્‌જ્ઞાન અથવા સમ્યક્‌દર્શન **पासह** - દેખો **तं** - તેણે **मोणं ति** - સંયમરૂપ **पासह** - દેખો અને **जं** - જેણે **मोणं ति** - સંયમરૂપ **पासह** - દેખો **तं** - તેને **सम्मंति** - સમ્યક્‌દર્શન **पासह** - દેખો, **सिढिलेहिं** - શિથિલ અર્થાત્ સંયમ અને તપમાં જે દૃઢ નથી, **आइज्जमाणेहिं - अद्दिज्जमाणेहिं** - જે પુત્ર-સ્ત્રી આદિના અનુરાગથી અનુરક્ત છે, **गुणासाएहिं** - જે શબ્દાદિ વિષયોના સ્વાદમાં આસક્ત છે, **वंकसमायरेहिं** - જે માયાવી અને **पमत्तेहिं** - પ્રમાદી છે, **गारमावसंतेहिं** - જે ગૃહસ્થાવાસમાં રહે છે તેઓની સાથે **इमं** - તેઓનું અર્થાત્ સંયમનું **ण सक्कं** - પાલન કરવું શક્ય નથી, **मुणी** - મુનિ **मोणं** - સંયમને **समायाए** - સ્વીકાર કરીને **कम्मसरीरगं** - કર્મ શરીરનો એટલે કે કર્મોનો **धुणे** - વિનાશ કરે, **सम्मत्तदंसिणो** - સમ્યક્‌ત્વદર્શી **वीर** - વીરપુરૂષ **पंतं** - આન્તપ્રાન્ત અને **लूहं** - લુક્‌ખા **सेवंति** આહારનું સેવન કરે છે, **एस** - આ **मुणी** - મુનિ **ओहरंते** - સંસારરૂપ સમુદ્રને તરવાવાળો **तिण्णे** - તરેલો **मुत्ते** - મુક્ત અને **विरए** - વિરત (અટકેલો) **वियाहिए** - કહેલો છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- પદાર્થોના યથાર્થ (સત્ય) સ્વરૂપને જાણવાવાળો અને માનવાવાળો મુનિ સાવદ્ય (પાપકારી) કર્મનું અનુષ્ઠાન કરે નહીં, સમ્યગ્‌જ્ઞાન હોવાથી પાપકર્મોનો ત્યાગ અને સંયમનું અનુષ્ઠાન થાય છે એટલે કે કારણ અને કાર્યને અભિન્ન માનીને શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે જે સમ્યગ્‌જ્ઞાન છે તે જ સંયમનું અનુષ્ઠાન છે, અને જે સંયમનું અનુષ્ઠાન છે તે જ સમ્યગ્‌જ્ઞાન છે. સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌દર્શન જ સમ્યક્‌ચારિત્ર છે તથા સમ્યક્‌ચારિત્ર જ સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યગ્‌દર્શન છે. નૈશ્ચયિક સમ્યક્‌ત્વ સાતમે ગુણઠાણે હોવાથી સમ્યક્‌જ્ઞાનદર્શન અને તેનું તેનું કાર્ય સમ્યક્‌ચારિત્ર પરસ્પર એક સાથે જ હોય છે.

સંયમનું પાલન કરવું સહેલું (સરળ) નથી, દરેક જીવો સંયમનું પાલન કરી શકતા નથી. તપ-સંયમમાં શિથીલ, સ્ત્રી-પુત્રાદિમાં મમત્વ રાખવાવાળા, શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત, માયાવી અને પ્રમાદી ઘરવાસમાં વસતા પુરૂષોથી સમસ્ત પાપોના ત્યાગરૂપ સંયમનું પાલન થઈ શકતું નથી પરંતુ સંસારના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણીને તેનો ત્યાગ કરવાવાળા અને કર્મોને ભેદવામાં નિપુણ મુનિ જ ખરેખર સંયમનું પાલન કરી શકે છે. સમ્યક્‌દર્શની અને સમતાધારી તેઓ અન્ત-પ્રાન્ત અને લુખ્ખા આહારનું સેવન કરી સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરે છે અને તપ દ્વારા કર્મોનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ-બુદ્ધ એટલે મુક્ત થઈ જાય છે. (મોક્ષમાં જાય છે.) ॥ ૧૫૫ ॥

भावार्थ :- पदार्थों के यथार्थ स्वरूप को जानने वाला मुनि सावद्य कर्म का अनुष्ठान न करे। सम्यग् ज्ञान होने पर पाप कर्म का त्याग और संयम का अनुष्ठान होते है इसलिए कारण और कार्य को अभिन्न मान कर शास्त्रकार फरमाते हैं कि - जो सम्यग् ज्ञान है वही संयम का अनुष्ठान है और जो संयम का अनुष्ठान है वही सम्यग् ज्ञान है।

संयम का पालन करना सरल नहीं है। हर एक प्राणी संयम का पालन नहीं कर सकता है। तप संयम में शिथिल, स्त्री पुत्रादि में ममत्व रखने वाला, शब्दादि विषयों में गृद्ध, मायावी और प्रमादी पुरुषों से समस्त पापों के त्याग रूप संयम का पालन नहीं हो सकता है किन्तु संसार के स्वरूप को भली भांति जान कर उसका त्याग करने वाले और कर्म विदारण में निपुण मुनि ही संयम का पालन कर सकते हैं। वे अन्त प्रान्त और रूक्ष आहार का सेवन कर संयम यात्रा का निर्वाह करते हैं और तप द्वारा कर्मों का क्षय करके सिद्ध बुद्ध यावत् मुक्त हो जाते हैं ॥ १५५ ॥

चतुर्थ उद्देशकः

त्रीजा उद्देशामां बताव्युं के हिंसा-विषयभोग अने परिग्रहमां महान दोष छे. जेथी आनाथी जे विरती (अटकेलो) छें ते ज मुनि छे. हवे आ उद्देशामां एकला विचरवावाळाना दोषोने बतावीने ते मुनि नथी, तेनुं कारण बतावे छे.

तीसरे उद्देशक में बतलाया गया है कि हिंसा, विषयभोग और परिग्रह में महान् दोष है अतः इनसे जो विरत है वही मुनि है। अब चौथे उद्देशक में अकेले विचरने वाले के दोषों को बता कर उसके मुनि न होने का कारण बताया जाता है :-

अनन्तरं विरत एव मुनिर्भवतीति प्रतिपादितम्। इह एकचरस्य मुनित्वाऽभावे दोषोद्भावनतः कारणमाह -

गामाणुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जायं दुप्परक्कंतं
भवइ अवियत्तस्स भिक्खुणो ॥ १५६ ॥

ग्रामानुग्रामं दूयमानस्य-विहरतो दुर्यातम् अर्हन्नकस्येव दुष्टव्यन्तरीजङ्घाछेदवत्, दुष्पराक्रान्तं - स्थूलभद्रेर्ष्याश्रितोपकोशागृहसाधोरिव दुष्टं पराक्रान्तं स्थानमेकाकिनो भवति अव्यक्तस्य श्रुतवयोभ्याम् भिक्षोरिति ॥१५६॥

अन्वयार्थ :- गामानुगामं - एक गामथी बीजा गाम तरफ **दुइज्जमाणस्स** - जता एवा एटले के विचरता एवा **अवियत्तस्स** - शास्त्र अने अवस्थामां अपरिपक्व **भिक्खुणो** - साधुनुं **दुज्जायं दुप्परक्कंतं भवइ** - गमन अने स्थान खराब होय छे.

भावार्थ :- जे साधु शास्त्रमां अने अवस्थामां (पर्याय) मां परिपक्व नथी, अर्थात् आचार प्रकल्पनो अर्थ नथी जाणतो अने अवस्थामां नानो छे. ते जो गच्छथी

(સમુદાય) નિકળીને એકલો ગ્રામનુગ્રામ વિહાર કરે તો તેનો વિહાર દોષયુક્ત થવા સંભવ છે. કારણ કે માર્ગમાં અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગો આવવાથી તે સંયમથી ભ્રષ્ટ (પતિત) થવાની સંભાવના રહે છે અને જે સ્થાનમાં (ઉપાશ્રયમાં રહે છે) ત્યાં પણ અનેક દોષો થવાની સંભાવના રહે છે એટલે જ શાસ્ત્રકારોએ મુનિઓને એકલા (એકાકી) વિહાર કરવાનો નિષેધ કરેલ છે આ જ વાતને ચાર વિભાગ દ્વારા બતાવે છે.

૧. જે સાધુ શાસ્ત્ર અને અવસ્થામાં અપરિપકવ છે તેને એકલા વિહાર કરવો ઉચિત નથી, કારણ કે સંયમ અને શરીરમાં હાનિ થવાનો સંભવ છે.

૨. જે સાધુ શાસ્ત્રોમાં તો પ્રવીણ નથી જ પરંતુ અવસ્થામાં પરિપકવ છે તેને પણ એકલા વિચરવું યોગ્ય નથી, કારણ કે ગીતાર્થ ન હોવાના કારણે તેને પણ સંયમ અને શરીરની વિરાધના થવા સંભવ છે.

૩. જે સાધુ શાસ્ત્રોમાં પ્રવિણ (હોંશિયાર) છે પરંતુ અવસ્થામાં અપરિપકવ છે તેને પણ એકલા વિહાર કરવો ઉચિત નથી, કારણ કે અવસ્થામાં નાનો હોવાના કારણે તે બધા તરફથી અપમાનને પાત્ર થાય છે, વિશેષથી ચોર અને અન્યતીર્થિયો (જૈનેતર) થી ભય વધારે રહે છે.

૪. જે શાસ્ત્ર અને અવસ્થા એમ બન્નેમાં પરિપકવ છે તે પણ કારણ વિના એકલો વિહાર ન કરે.

એકલા વિહાર કરવામાં સમિતિ-ગુપ્તિ અને ભાષા આદિમાં ઘણા દોષો થવા સંભવ છે એટલે જ શાસ્ત્રકારે મુનિને એકલા વિહાર કરવાનો નિષેધ કરેલ છે. ||૧૫૬||

भावार्थ :- जो साधु शास्त्र में और अवस्था में परिपक्व नहीं है अर्थात् जो आचारकल्प का अर्थ नहीं जानता है और अवस्था में भी अल्प है। वह यदि गच्छ से निकल कर अकेला ग्रामानुग्राम विहार करे तो उसका विहार दोष युक्त होना संभव है। क्योंकि मार्ग में अनुकूल प्रतिकूल उपसर्गों के आने से उसकी संयम से भ्रष्ट हो जाने की सम्भावना रहती है और जिस स्थान पर वह ठहरता है वहाँ पर भी अनेक दोष होने की सम्भावना रहती है। इसलिए शास्त्रकार एकल विहार का निषेध करते हैं। इसी बात को चतुर्भङ्गी के द्वारा बताया जाता है :-

जो साधु शास्त्र और अवस्था दोनों से अपरिपक्व है उसको अकेला विचरना उचित नहीं है क्योंकि उसके संयम और शरीर की हानि सम्भव है। जो साधु शास्त्रों में तो प्रवीण नहीं है किन्तु अवस्था में परिपक्व है उसको भी अकेला विचरना ठीक नहीं है क्योंकि गीतार्थ न होने के कारण उसके भी संयम और शरीर की विराधना सम्भव है। जो साधु शास्त्र में तो प्रवीण है परन्तु अवस्था में अपरिपक्व है उसको भी अकेला विचरना

उचित नहीं है क्योंकि अवस्था में छोटा होने के कारण वह सब के अपमान का पात्र होता है विशेषतः चोर और अन्यतीर्थियों से उसको विशेष भय है। जो शास्त्र और अवस्था दोनों में परिपक्व है वह भी बिना कारण अकेला विहार न करे। अकेला विहार करने में समिति गुप्ति और भाषा आदि में बहुत से दोष सम्भव हैं। इसलिए शास्त्रकार एकल विहार का निषेध करते हैं ॥ १५६ ॥

एवमजातसूत्रवयः पक्षस्तीर्थिकध्वाङ्क्षादिभिर्विलुप्यते गच्छालयान्निर्गतो वाङ्मात्रेणापि चोदितः सन् इति एतद्दर्शयितुमाह -

वयसा वि एगे बुइया कुप्पंति माणवा, उण्णयमाणे य णरे महया मोहेण मुज्झइ, संबाहा बहवे भुज्जो भुज्जो दुरइक्कमा अजाणओ अपासओ, एयं ते मा होउ, एयं कुसलस्स दंसणं तद्दिट्ठीए तम्मुत्तीए तप्पुरक्कारे तस्सण्णी तण्णिवेसणे, जयं विहारी चित्तणिवाई पंथणिज्झाइ पलिबाहिरे, पासिय पाणे गच्छिज्जा ॥ १५७ ॥

वचसाऽपि एके उक्ताः - चोदिताः कुप्यन्ति मानवाः। उन्नतो मानो यस्य स उन्नतं वाऽऽत्मानं मन्यते इति उन्नतमानः अथवा उन्नम्यमानः केनचित् नरो महता मोहेन मुह्यति। सम्बाधाः बह्वयो भूयो भूयः स्युर्दुरतिक्रमाः अजानतः अपश्यतः। एतत् - बाधादुरतिक्रमणीयत्वम् ते मा भवतु। एतत्-पूर्वोक्तमुपदेशरूपं कुशलस्य श्रीवर्धमानस्वामिनो दर्शनम्। तस्मात् तद्दृष्ट्या - आचार्यदृष्ट्या, अग्रेऽपि तदाऽऽचार्यपरामर्शः तन्मुक्त्या - तदुक्तसर्वसङ्गमुक्त्वा, तत्पुरस्कारः - सर्वकार्येषु तं पुरस्कर्तुं शीलमस्येति, तत्संज्ञीतस्य संज्ञा ज्ञानं तद्वान्, तन्निवेशनः - गुरोर्निवेशनस्थानं यस्य स सदा गुरुकुलवासी स्यात्। यतमानो विहारी स्यात्, चित्तनिपाती - आचार्यभिप्रायेण निपतितुं - प्रवर्तितुं शीलमस्येति, पथनिर्ध्यायी - क्वचिद्गतस्य गुरोः पन्थानं निर्ध्यातुं - द्रष्टुं शीलमस्येति, पर्यबाह्यः - परि - समन्तात् गुरोरवग्रहात् पुरतः पृष्ठतो वाऽवस्थानात् सदा कार्यमृतेऽबाह्यः स्यात् क्वचित् कार्यादौ गुर्वादिना प्रेषितः सन् दृष्ट्वा प्राणिनो गच्छेदिति ॥१५७॥

अन्वयार्थ :- **एगे** - કોઈ **माणवा** - મનુષ્ય **वयसा** - વચનથી **बुइया-चोइया** - કહેતો એવો પણ **कुप्पंति** - ક્રોધવાળા થઈ જાય છે. **य** - અને **उण्णयमाणे** - અત્યંત માન કરવાવાળો **णरे** - મનુષ્ય **महया** - મહાન **मोहेण** - મોહથી **मुज्झइ** - મોહિત થાય છે. **अजाणओ** - દુઃખોની નિવૃત્તિના ઉપાયોને ન જાણવાવાળો અને **अपासओ** - તે કષ્ટોને સહન કરવાના ફળને ન દેખવાવાળા ઉક્ત સાધુને **भुज्जो भुज्जो** - વારંવાર **बहवे** - ઘણી

संबाहा - અડચણો (બાધાઓ) થાય છે. **दुरइक्कमा** - જેનું ઉલ્લંઘન કરવું તેના માટે કઠિન થઈ જાય છે. **ते** - તને **एयं** - આ બાધાઓ **मा होउ** - ન થાય **एयं** - આ **कुसलस्स** - કુશળ પુરૂષોએ અર્થાત્ તીર્થંકર પ્રભુનો **दंसणं** - દર્શન એટલે કે અભિપ્રાય છે. જેથી **तद्दिट्ठीए** - હંમેશા આચાર્યની દૃષ્ટિમાં રહેવું જોઈયે. **तम्मुत्तीए** - હંમેશા વિરતિની સાથે રહેવું જોઈયે. **तप्पुरक्कारे** - આચાર્યને આગળ કરીને રહેવું જોઈયે **तस्सण्णी** - આચાર્યની ઈચ્છાનુસાર કાર્ય કરવું જોઈયે અને **तण्णिवेसणे** - હંમેશા આચાર્યની નજદિકમાં રહેવું જોઈયે અર્થાત્ હંમેશા તેઓની આજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈયે, તેને વિચારવું જોઈયે કે **जयं विहारी** - જયણાપૂર્વક વિહાર કરે **चित्तणिवाई** - ગુરૂના ચિત્તને અનુસાર ક્રિયા કરે **पंथणिज्झाइ** - પ્રયોજનથી બહાર ગયેલા ગુરૂના આવવાની રાહ જોતો ગુરૂના માર્ગને દેખે અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારથી ગુરૂની આરાધના કરે **पलिबाहिरे** - અને ગુરુની આજ્ઞામાં રહેલો પ્રયોજનથી બહાર જાય તો ઈર્યાસમિતિથી યુક્ત **पाणे** - પ્રાણિયોને **पासिय** - દેખતો એવો **गच्छिज्जा** - ચાલે.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ ધર્મમાં નિપુણ નથી તથા સાચી વસ્તુને જાણતો નથી તે પુરૂષ તપ અને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં ભૂલ કરે છે, ત્યારે ગુરૂ દ્વારા શિક્ષાવચન અપાય છે ત્યારે તે ગુરૂએ આપેલા ધર્મથી વાસિત વચનથી ક્રોધવાળો થઈ જાય છે અને કહેવા લાગે છે કે ગુરૂ મહારાજે મારૂ અપમાન કર્યું, આવા ક્રોધી અને અભિમાની પુરૂષ ગચ્છને છોડીને બહાર નીકળી જાય છે જ્યારે તેઓના માર્ગમાં આપત્તિઓ ઉપસ્થિત થાય છે અને પરિષહ-ઉપસર્ગ આવે છે ત્યારે તે ઘબરાઈ જાય છે ને સંયમથી પતિત થાય છે, તથા તેના શરીરની હાનિ થવાની સંભાવના રેહે છે એટલે જ સ્વયંનું આત્મકલ્યાણ ચાહવાવાળા સાધુઓએ સદાને માટે આચાર્યની આજ્ઞામાં રહીને વિહાર કરવો, તેઓની આજ્ઞાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે, આ પ્રકારે ગચ્છમાં રહીને આચાર્યની આજ્ઞાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવાવાળો મુનિ આત્મકલ્યાણનો ભાગી થાય છે. ॥ ૧૫૭ ॥

भावार्थ :- जो पुरूष धर्म में निपुण नहीं हैं तथा सत्य वस्तु को नहीं जानते हैं वे पुरूष तप या संयम के अनुष्ठान में भूल करने पर जब गुरू के द्वारा शिक्षा वचन दिये जाते हैं तो वे गुरू के उस धर्ममय वचन से कुपित हो जाते हैं और कहने लगते हैं कि - गुरू महाराज ने हमारा अपमान कर दिया । ऐसे क्रोधी और अभिमानी पुरूष गच्छ को छोड़ कर बाहर चले जाते हैं । जब उनके मार्ग में अनेक बाधाएं उपस्थित होती है और परीषह उससर्ग आते हैं तब वे घबरा जाते हैं, संयम से गिर जाते हैं और उनके शरीर की हानि की भी संभावना रहती है । इसलिए अपना आत्म-कल्याण चाहने वाले साधु को चाहिए कि वह सदा आचार्य की आज्ञा में ही विचरे । उनकी आज्ञानुसार प्रवृत्ति करे । इस प्रकार गच्छ में रह कर आचार्य की आज्ञानुसार प्रवृत्ति करने वाला मुनि आत्म-कल्याण का भागी होता है ॥ १५७ ॥

किं च -

से अभिक्कममाणे पडिक्कममाणे संकुचमाणे पसारेमाणे विणिवट्टमाणे संपलिमज्जमाणे एगया गुणसमियस्स रीयओ कायसंफासमणुचिण्णा एगइया पाणा उद्दायंति, इहलोगवेयणवेज्जावडियं, जं आउट्टी-कयं कम्मं तं परिण्णाय विवेगमेइ, एवं से अप्पमाएण विवेगं किट्टइ वेयवी ॥ १५८ ॥

स भिक्षुः अभिक्रामन् प्रतिक्रामन् सङ्कुचन प्रसारयन् समस्ताऽशुभव्यापारात् विनिवर्तमान सम्परिमृजन् - सम्यक् समन्ताद्धस्तपादादीनवयवांस्तन्निक्षेपस्थानानि वा रजोहरणादिना मृजन् गुरुकुलवासे वसेत् । एकदा गुणसमितस्य रीयमाणस्य कायस्पर्शं समनुचीर्णा आगता एके प्राणिनोऽपद्रावन्ति -प्राणैर्विमुच्यन्ते, तन्निमित्तम् इहलोकवेदनवेद्याऽऽपतितं कर्म, यत्पुनः आकुट्टीकृतं कर्म तत् परिज्ञाय विवेकमेति - प्रायश्चित्तमभावं वा गच्छति । एवं तस्याऽप्रमादेन विवेक कीर्तयति वेदविदिति ॥१५८॥

अन्वयार्थ :- **से** - તે સાધુ **अभिक्कममाणे** - જતો એવો **पडिक्कममाणे** - પાછો આવતો એવો **संकुचमाणे** - અંગોના સંકોચ કરતો એવો **पसारेमाणे** - અંગોને ફેલાવતો એવો **विणिवट्टमाणे** - પાપોથી નિવૃત્ત થતો એવો **संपलिमज्जमाणे** - રજોહરણ (ઓઘા) આદિથી પ્રમાર્જન કરતો એવો જયણા સાથે ગચ્છમાં નિવાસ કરે, **एगया** - કોઈ સમય **गुणसमियस्स** - ગુણોથી યુક્ત તથા **रीयओ** - સારી રીતે ક્રિયા કરતા એવા સાધુથી પણ **कायसंफासं** - કાયાના સ્પર્શને **अणुचिण्णा** - **समणुचिण्णा** - પામીને **एगइया** - કોઈ **पाणा** - પ્રાણી **उद्दायंति** - મરી જાય છે. જો અજ્ઞાનવશ શરીર આદિના સ્પર્શથી પ્રાણિયોનો ઘાત થાય છે. તેનું ફળ **इहलोग वेयणवेज्जावडियं** આ ભવમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે અને **जं** - જે **आउट्टीकयं कम्मं** - જાણીને જે પ્રાણિયોનો વધ (ઘાત) કરાય છે **तं** - તેને **परिण्णाय** - જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને **विवेगमेइ** પ્રાયશ્ચિત કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે **एवं** - આ પ્રકારે **से** - તે કર્મનો **वेयवी** - જાણવાવાળો પુરૂષ **अप्पमाएण** - અપ્રમાદ એટલે કે પ્રાયશ્ચિત દ્વારા **विवेगं** - વિવેક અર્થાત્ અભાવ **किट्टइ** - બતાવે છે.

ભાવાર્થ :- ગુરૂઓની આજ્ઞામાં રહેતો એવો સાધુ ગમનાગમન-શયન-વિહાર આદિ બધી ક્રિયાઓ જયણાપૂર્વક જ કરે.

આ પ્રકારે પ્રમાદ વગરનો થઈને શાસ્ત્રોક્ત મુજબ જયણાપૂર્વક ક્રીયાઓ કરતા એવા સાધુ દ્વારા જો કોઈ પ્રાણી મરી જાય તો તેને કર્મનો બંધ અવશ્ય થાય છે. પરંતુ પરિણામોના ભેદથી કર્મબંધનો ભેદ થાય છે. આવા કર્મનો બંધ તીવ્ર નથી હોતો. કારણ કે તેના પરિણામ (ભાવના) તે પ્રાણીને મારવાના નહોતા, તેનું ફલ આ ભવમાં જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. પરંતુ જાણી જોઈને કોઈ પ્રાણીનો ઘાત (હિંસા) કરે તો પ્રાયશ્ચિત દ્વારા તેની શુદ્ધિ થઈ શકે છે. આવું આગમના જ્ઞાતા બતાવે છે. ॥ ૧૫૮ ॥

भावार्थ :- गुरू की आज्ञा में रहता हुआ साधु गमनागमन शयन विहार आदि समस्त क्रियाएं यतनापूर्वक करे। इस प्रकार प्रमाद रहित होकर शास्त्रोक्त रीति से यतनापूर्वक क्रियाए करते हुए साधु के द्वारा यदि कोई प्राणी मर जाय तो उसको कर्मबन्ध अवश्य होता है किन्तु परिणामों के भेद से कर्मबन्ध में भेद होता है। ऐसे कर्म का बन्ध तीव्र नहीं होता क्योंकि उसका परिणाम उस प्राणी को मारने का नहीं है। उसका फल इसी भव में प्राप्त हो जाता है परन्तु यदि जान बूझ कर किसी प्राणी का घात किया गया हो तो प्रायश्चित्त के द्वारा उसकी शुद्धि होती है; यह आगम के ज्ञाता बताते हैं ॥ १५८ ॥

किम्भूतः पुनरप्रमादवान् भवतीत्याह -

से पभूयदंसी पभूयपरिण्णाणे उवसंते समिए सहिए सया जए, दट्ठुं विप्पडिवेएइ अप्पाणं किमेस जणो करिस्सइ ? एस से परमारामे जाओ लोगम्मि इत्थीओ, मुणिणा हु एयं पवेइयं, उब्बाहिज्जमाणे गामधम्मेहिं अवि णिब्बलासए अवि ओमोयरियं कुज्जा अवि उड्ढं ठाणं ठाइज्जा अवि गामाणुगामं दुइज्जिज्जा अवि आहारं वुच्छिंदिज्जा अवि चए इत्थीसु मणं, पुव्वं दंडा पच्छा फासा, पुव्वं फासा पच्छ दंडा, इच्चेए कलहासंगकरा भवंति, पडिलेहाए आगमित्ता आणविज्जा अणासेवणाए त्ति बेमि, से णो काहिए, णो पासणिए, णो संपसारए, से णो ममाए णो कयकिरिए वइगुत्ते अज्झप्पसंवुडे परिवज्जए सया पावं, एयं मोणं समणुवासिज्जासि त्ति बेमि ॥ १५९ ॥

स प्रभूतदर्शी प्रभूतपरिज्ञान उपशान्तः समितः सहितः ज्ञानादिभिः सदा यतः, अनुकूलपरीषहकरणोद्यतस्त्रीजनं दृष्ट्वा विप्रतिवेदयति पर्यालोचयति अनुशास्ति वाऽऽत्मानं किमेष जनः करिष्यति ? स एष स्त्रीजनः आरमयति मोहयतीति आरामः परमश्चासावारामश्चेति परमारामः । या लोके स्त्रियस्ताः परित्याज्याः, मुनिना खलु एतत् प्रवेदितम् । उद्बाध्यमानो ग्रामधर्मैः - इन्द्रियधर्मैर्यथास्वं विषयेषु प्रवर्तनस्वभावैर्गुर्वादिनाऽनुशास्यते, तथाहि - अपि निर्बलाशकः - अन्तप्रान्तभोजी स्याद् यद्वा निर्बलः सन्नश्नीयात्, अपि अवमौदर्यं कुर्यात्, अपि ऊर्ध्वं स्थानं तिष्ठेत्, अपि ग्रामानुग्रामं दूयेत, अपि आहारं व्यवच्छिन्द्यात्, अपि त्यजेत् स्त्रीषु प्रवृत्तं मनः, किं विचिन्त्येत्याह - पूर्वं दण्डाः कृषिवाणिज्यादिक्रियाजनित- क्षुत्पिपासादिरूपाः गृहमेधिनाम् पश्चात् स्पर्शाः, पूर्वं स्पर्शा उपपतीनाम् ललिताङ्गवत् पश्चात् दण्डाः, इत्येते-स्त्रीसम्बन्धाः कलहाऽऽसङ्गकराः - कलहः क्रोधः आसङ्गो रागः, रागद्वेषकारिणो भवन्तीति प्रत्युपेक्षया ज्ञात्वा आज्ञापयेद् आत्मानम् अनासेवनयेति ब्रवीमि । स नो काथिकः स्त्रीकथां न कुर्यात् - स्त्रीकथाकारी न स्यात् नो तासामङ्गप्रत्यङ्गादीनां पश्यकः स्यात्, न सम्प्रसारणिकः स्यात् नैकान्ते पर्यालोचनकारी स्यात्, नो मामकं-तासु ममत्वकारी स्यात्, नो तासां वैयावृत्यं कुर्यात्, वाग्गुप्तः वाङ्मात्रेणापि नालपेत् । अध्यात्मसंवृत्तः सन् परिवर्जयेत् सदा पापं, एतन्मौनं-मुनिभावं समनुवासयेरिति ब्रवीमि ॥१५९॥

अन्वयार्थ :- पभूयदंसी -પ્રભૂતદર્શી એટલે કર્મોના વિપાકને (ફળને) દેખવાવાળો. **पभूयपरिण्णाणे** - પ્રભૂત જ્ઞાનવાળો એટલે કે સંસારના સાચા સ્વરૂપને જાણવાવાળો **उवसंते** - ઉપશાંત અર્થાત્ ઈન્દ્રિય અને મનની ચંચલતાથી રહિત **समिए** - સમિતિયુક્ત **सहिए** - જ્ઞાનાદિ સહિત **सया जए** - હંમેશા પ્રયત્ન કરવાવાળો **से** - તે સાધુ કર્મોનો અંત કરે છે, **दट्ठुं** - સ્ત્રી આદિના પરિષહને દેખીને **विप्पडिवेएइ** - તે વિચાર કરે છે કે **एस जणो** - આ સ્ત્રી **अप्पाणं** - મારા આત્માની **किं** - શું હાનિ **करिस्सए** - કરી શકે છે ? અર્થાત્ સંયમમાં રમણ કરતો એવો મારૂં આ કંઈ નહીં કરી શકે. **लोगम्मि-लोगंसि** - લોકમાં **जाओ** - જે **इत्थीओ** આ સ્ત્રિયો છે **एस** - તે **से** - તે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોને પણ **परमारामे** - મોહમાં નાંખવાવાળી છે. **हु** - નિશ્ચયથી **एयं** - આ **मुणिणा** - શ્રી વર્ધમાનસ્વામીએ **पवेइयं** - કહેલ છે. **गामधम्मेहिं** - ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી **उब्बाहिज्जमाणे** - પીડિત થતા એવો સાધુ **णिब्बलासए** - નિર્બલ એટલે અન્તપ્રાન્ત આહાર કરે **अवि** - અથવા **ओमोयरियं कुज्जा** - ઓછો આહાર કરે એટલે કે ઉનોદરી તપ કરે **अवि** - અથવા **उड्ढं** ઉંચા **ठाणं** - સ્થાન પર **ठाइज्जा** - સ્થિત થઈ જાય એટલે કે કાઉસગ્ગ કરે, ઠંડીમાં ઉઘાડો રહે અને ગરમીના કાલમાં આતાપના લે **अवि** - અથવા - **गामाणुगामं** - ગ્રામાનુગ્રામ **दुइज्जिज्जा** - વિહાર કરી જાય **अवि आहारं वुच्छिंदिज्जा** - અથવા આહારનો ત્યાગ કરી

દે, પરંતુ **इत्थीसु** - સ્ત્રિયોમાં **मणं चए** - મનને ન જવા દે, કારણ કે સ્ત્રીભોગમાં આસક્તિ હોવાથી **पुव्वं** - પહેલા તો કૃષિ વાણિજ્યાદિરુપે મજુરીથી **दंडा** - દંડ પ્રાપ્ત થાય છે, અને **पच्छा** - પછીથી **फासा** - સ્ત્રી સ્પર્શ ભોગવે છે અથવા **पुव्वं** - પહેલા **फासा** - સ્ત્રી સ્પર્શ થાય છે અને **पच्छा** - પછીથી **दंडा** - દંડ ભોગવવો પડે છે. **इच्चए** - આ પ્રકારે આ સ્ત્રી સંબંધ **कलहासंगकरा** - કજીયાના કારણરૂપ અથવા રાગદ્વેષને વધારનારા **भवंति** - થાય છે, જેથી **पडिलेहाए** - સ્ત્રી સંબંધોને પૂર્વોક્ત અનર્થોના કારણ સમજીને અને **आगमित्ता** - જાણીને **अणासेवणाए** - સેવન ન કરવાની **आणविज्जा** - આજ્ઞા આપે અર્થાત્ સેવન ન કરે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું. **से** - તે સાધુ **णो काहिए** - સ્ત્રી કથા ન કહે **णो पासणिए** - રાગપૂર્વક તેઓના અંગ-પ્રત્યંગોને ન દેખે **णो संपसारए** - તે પરસ્પર એકાંતમાં કામુકતાવાળા ભાવોનું આદાનપ્રદાન ન કરે, **णो ममाए - णो मामए** - તેના પર મમત્વ ન કરે **णो कयकिरिए** - તેની વૈયાવચ્ચ ન કરે **वइगुत्ते** - વચનથી ગુપ્ત રહે અર્થાત્ સ્ત્રિયોની સાથે વિશેષથી આલાપ-સંલાપ ન કરે **अज्झप्पसंवुडे** - સ્ત્રીભોગોમાં ચિત્ત ન આપે અથવા આત્મામાં રમણ કરે. **सया** - હંમેશા **पावं** - પાપને **परिवज्जए** - વર્જિત કરે, **एवं** - આ પ્રકારે **मोणं** - મુનિવ્રતનું **समणुवासिज्जासि** - પાલન કરે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- કર્મોના વિપાક (ફલ) ને દેખવાવાળા, સંસારના સાચા સ્વરૂપને જાણવાવાળા, ઉપશાંત, સમિતિયુક્ત, જ્ઞાનાદિ ગુણોથી યુક્ત અને છ કાય જીવોના રક્ષક મુનિ જલ્દીથી જલ્દી કર્મોનો અંત કરી દે છે. આવા મુનિને જો સ્ત્રી આદિનો પરિષહ આવે તો પણ સ્વયંના સંયમથી ચલિત ન થાય પરંતુ સંયમમાં દૃઢ રહે. આ પ્રકારે સંયમમાં વિચરણ કરતા એવા સાધુને ઈન્દ્રિયો જો તેને પિડિત કરે તો સાધુ રસકસ વગરનો અને અન્તપ્રાન્ત આહાર કરે, આનાથી પણ જો શાંત ન થાય તો સૂર્યની આતાપના લઈને શરીરને કષ્ટ આપે, આટલું કરવા છતાં પણ ઈન્દ્રિયો શાંત ન થાય તો ગામને છોડીને અન્યત્ર વિહાર કરી જાય. જ્યારે કોઈપણ પ્રકારના વિષયોની શાંતિ ન થાય તો સાધુ આહાર ગ્રહણ કરવાનું છોડી દે. આ પ્રકારે તેના શરીરનો વિનાશ થઈ જાય તો સારૂં છે પણ સાધુ વિષયસેવન કરવાની ક્યારેય પણ ઈચ્છા ન કરે.

જે સ્ત્રીસંગની ઈચ્છા કરે છે તેને વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો ભોગવવા પડે છે. સ્ત્રીલંપટ-દુરાચારી પુરૂષ આ લોકમાં દંડાના માર વડે પીટાય છે અને તેના હાથ-પગ આદિ અંગો કાપી નાંખવામાં આવે છે. આ તો આ લોકમાં કષ્ટ થાય છે. પણ પરલોકમાં તેને નરકાદિ ગતિના અસહ્ય દુઃખ ભોગવવા પડે છે. જેથી વિવેકી પુરૂષોએ

વિચારવું જોઈયે કે તેઓ સ્વયંને સ્ત્રી સંગથી સદા અલગ રાખે, તેની કથા ન કરે, તેમાં મમત્વભાવ ન રાખે અને તેની વૈયાવચ્ચ આદિ ન કરે, આ પ્રકારે સ્ત્રીના સંગથી સ્વયંના આત્માની-રક્ષા કરતો એવો સાધુ શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે. ॥ ૧૫૯ ॥

भावार्थ :- कर्मों के विपाक को देखने वाला, संसार के यथार्थ स्वरूप को जानने वाला, उपशान्त, समिति युक्त, ज्ञानादि गुणों सहित और छह काय जीवों का रक्षक मुनि शीघ्र ही कर्मों का अन्त कर देता है, ऐसे मुनि पर यदि स्त्री आदि के परीषह आवें तो भी वह अपने संयम से विचलित न होवे किन्तु संयम में दृढ़ रहे। इस प्रकार संयम में विचरण करते हुए साधु की इन्द्रियाँ यदि उसे पीड़ित करें तो साधु निःसार एवं अन्त प्रान्त आहार करे। इससे भी यदि शान्ति न हो तो आतापना आदि लेकर शरीर को कष्ट दे। इतने पर भी यदि इन्द्रियाँ शान्त न हों तो उस गांव को छोड़ कर अन्यत्र विहार कर जाय। जब किसी प्रकार भी विषय की शान्ति न हो तो साधु आहार ग्रहण करना भी छोड़ दे। इस प्रकार उसके शरीर का विनाश भी हो जाय तो अच्छा है किन्तु साधु विषय सेवन की कदापि इच्छा न करे। जो स्त्रीसङ्ग की इच्छा करता है उसको नाना प्रकार के कष्ट भोगने पड़ते हैं। स्त्रीलम्पट दुराचारी पुरूष इस लोक में डंडों से पीटे जाते हैं और उनके हाथ पैर आदि अङ्ग काट दिये जाते हैं। यह तो इस लोक में कष्ट होता है और परलोक में उसे नरकादि का असह्य दुःख भोगना पड़ता है। अतः विवेकी पुरूष को चाहिए कि वह अपने को स्त्रीसङ्ग से सदा अलग रखे, उनकी कथा न करे, उनमें ममत्व न करे और उनकी वैयावच्च आदि न करे। इस प्रकार स्त्रीसंग से अपनी आत्मा की रक्षा करता हुआ शुद्ध संयम का पालन करे ॥ १५९ ॥

पंचम उद्देशकः

ચોથા ઉદ્દેશામાં મુનિ એકલો વિહાર કરે તો હાનિ જે થાય છે તે બતાવીને એકલા વિહાર કરવાનો નિષેધ બતાવેલ છે. આ ઉદ્દેશામાં એ બતાવે છે કે સાધુએ સદાને માટે આચાર્યની સમીપ (નજદીક) માં રહેવું જોઈયે.

चौथे उद्देशक में एकलविहार की हानियाँ बताकर उसका निषेध किया, अभी यह उद्देशक में बताया जाता है कि साधु को सदा आचार्य के समीप ही रहना चाहिए।

अनन्तरोक्तं मौनमनुवासयमान आचार्यो भवति तेन च ह्रदोपमेन भाव्यमित्याह-

से बेमि तंजहा - अवि हरए पडिपुण्णे समंसि भोमे चिट्ठइ उवसंतरए सारक्खमाणे, से चिट्ठइ सोयमज्झगए से पास सव्वओ गुत्ते, पास लोए महेसिणो जे य पण्णाणमंता पबुद्धा आरंभोवरया सम्ममेयंति पासह, कालस्स कंखाए परिव्वयंति त्ति बेमि ॥ १६० ॥

तदहं ब्रवीमि यद्गुण आचार्यो भवति, तद्यथा-अपि ह्रदः प्रतिपूर्ण समे भूभागे तिष्ठति उपशान्तरजाः संरक्षन् सारक्षन् वा सह यादोगणैरात्मानमारक्षन् ह्रदस्तथाऽऽचार्योऽपि सह शिष्यैरात्मानम् आरक्षन् । स आचार्यस्तिष्ठति स्रौतोमध्यगतः श्रुतार्थदानग्रहणसंभवात् । स पश्य सर्वतो गुप्तः - इन्द्रियनोइन्द्रियगुप्तया गुप्तोऽक्षोभ्य इति । पश्य लोकेऽन्येपि महर्षयः साधवो ये च प्रज्ञानवन्तः प्रबुद्धा आरम्भोपरताः । सम्यगेतदिति पश्यत, ते कालस्य-समाधिमरणकालस्य काङ्क्षया परिव्रजन्तीति ब्रवीमि ॥१६०॥

अन्वयार्थ :- से बेमि - હું કહું છું **तं जहा** - જેમ કે **पडिपुण्णे** - જલથી પરિપૂર્ણ **समंसि** - સરખી **भोमे** - ભૂમિ ઉપર **चिट्ठइ** - રહેલો **उवसंतरए** - રજથી રહિત **सारक्खमाणे** - વિવિધ પ્રકારના જલચર જીવોની રક્ષા કરતો એવો. **सोयमज्झगये** - સ્રોતના મધ્યમાં રહેલો તથા **सव्वओ** - ચારે બાજુથી **गुत्ते** - સુરક્ષિત **अवि से** - કોઈ એક **हरए** - સરોવર છે, આ પ્રમાણે **पास** - દેખો અર્થાત્ સમજો. આ પ્રમાણે **लोए** - લોકમાં **जे** - જે **पण्णाणमंता** - જ્ઞાનવંત એટલે કે આગમોને જાણવાવાળા **पबुद्धा** - પ્રબુદ્ધ એટલે કે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપના જ્ઞાતા અને **आरंभेवरया** - આરંભથી રહિત **महेसिणो** - મહર્ષિ છે, તે મહર્ષિ **सम्ममेयंति** - તે સરોવરની સમાન છે, આ પ્રમાણે **पासह** - દેખો એટલે કે સમજો, તેઓ **कालस्स** - સમાધિની **कंखाए** - આકાંક્ષા-ઈચ્છા કરતા એવા **परिव्वयंति** - સંયમનું પાલન કરે છે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- અહીંયા આચાર્યને સરોવરની ઉપમા આપેલ છે.

૧. એક સરોવર એવું છે કે જેમાંથી પાણી બહાર નીકળે છે અને બહારથી પાણી આવે પણ છે તેમાં આ સરોવરની સમાન આચાર્ય જ્ઞાનનું આદાન-પ્રદાન બેઉ કરે, તેઓનો જ અહીંયા અધિકાર છે. જેમ તલાવ નિર્મલ પાણીથી ભરેલું હોય તેમ આચાર્ય પણ પાંચ પ્રકારના આચાર, આઠ પ્રકારની સંપદા અને જ્ઞાનાદિકથી પરિપૂર્ણ હોય છે. તેઓ સ્વયં પ્રાણિયોની રક્ષા કરે છે અને અહિંસાનો ઉપદેશ આપીને બીજાઓ પાસે પણ રક્ષા કરાવે છે. તેઓ બધા પ્રકારથી ઈન્દ્રિય અને મનની ગુપ્તિથી રક્ષિત હોય છે.

   જેમ ગંગા-પ્રપાતકુંડ-ઉદાહરણરૂપે ગણધરભગવંત તથા તેઓની પાટે આવેલ આચાર્ય ભગવંત...

૨ બીજા નંબરમાં સરોવર એવું છે જેમાંથી પાણી નીકળ્યા જ કરે છે, પરંતુ નવું પાણી આવતું નથી. જેમ પદ્મદ્રહ - ગંગાનું ઉદ્ગમસ્થાન, ઉદાહરણ તીર્થંકરપ્રભુ...

૩ ત્રીજા નંબરમાં સરોવર છે, જેમાંથી પાણી બહાર નીકળતું નથી, પણ બહારથી પાણી આવે છે જેમ લવણસમુદ્ર-કાલોદધિસમુદ્ર, ઉદાહરણ-યથાલંદિક આદિ વિશેષ વ્રતધારી...

૪ ચોથા નંબરનું સરોવર છે. જેમાંથી પાણી બહાર નીકળતું નથી અને નથી બહારથી પાણી આવતું. જેમ અઢી દ્વીપના બહારના સમુદ્ર, ઉદાહરણ પ્રત્યેક બુદ્ધ, સ્વયંબુદ્ધ આદિ... ॥ ૧૬૦ ॥

भावार्थः- यहाँ आचार्य को तालाब की उपमा दी गई है।

(१) एक तालाब ऐसा होता है जिसमें से जल निकलता है और बाहर से आता भी है।

(२) दूसरा वह है जिसमें से पानी निकलता ही है किन्तु आता नहीं है।

(३) तीसरा वह है जिसमें से पानी निकलता नहीं है किन्तु बाहर से आता है।

(४) चौथा वह है जिसमें से पानी न तो निकलता ही है और न बाहर से आता ही हैं।

ये चार प्रंकार के तालाब होते हैं। इसी तरह आचार्य भी चार प्रकार के होते हैं। प्रथम श्रेणी के तालाब के समान जो आचार्य ज्ञान का आदान और प्रदान दोनों करते हैं उन्हीं का यहाँ अधिकार है। जिस प्रकार तालाब निर्मल जल से परिपूर्ण होता है उसी प्रकार आचार्य भी पांच प्रकार के आचार, आठ प्रकार की सम्पदा और ज्ञानादि से परिपूर्ण होते हैं। वे स्वयं प्राणियों की रक्षा करते हैं और अहिंसा का उपदेश देकर दूसरों से भी रक्षा करवाते हैं। वे सब प्रकार से इन्द्रिय और मन की गुप्ति से रक्षित होते हैं।

क्रमशः उदाहरण इस प्रकार हैं -

१. गङ्गा प्रपात कुण्ड।

२. पद्मद्रह - गङ्गा का उद्गम स्थान।

३. लवण समुद्र, कालोदधि समुद्र।

४. अढाई द्वीप के बाहर के समुद्र।

इन चार तालाबों के समान चार आचार्यों के उदाहरण -

१. गणधर देव तथा उनके पाटानुपाट आचार्य।

२. तीर्थङ्कर भगवान्।

३. यथालन्दिक आदि विशेष व्रतधारी।

४. प्रत्येक बुद्ध, स्वयं बुद्ध आदि। ॥१६०॥

आचार्याधिकारं परिसमाप्य विनेयवक्तव्यतामाह-

वितिगिच्छासमावण्णेणं अप्पाणेणं णो लहइ समाहिं, सिया वेगे अणुगच्छंति असिया वेगे अणुगच्छंति, अणुगच्छमाणेहिं अणणुगच्छमाणे कहं ण णिव्विज्जे ? ॥ १६१ ॥

विचिकित्सां - फलं प्रति संदेहरूपां साधुजुगुप्सालक्षणां वा समापन्नो विचिकित्सासमापन्न आत्मा नो लभते समाधिम् । सिताः पुत्रकलत्रादिभिरवबद्धाः वा एकेऽनुगच्छन्ति - आचार्योक्तं सम्यक्त्वादिकं प्रतिपद्यन्ते, असिताः - गृहवासविमुक्ता वा एकेऽनुगच्छन्ति । अनुगच्छद्भिः सह संवसन् तैर्वा चोद्यमानः अननुगच्छन् कथं न निर्विद्येत ? ॥ १६१ ॥

अन्वयार्थ :- **वितिगिच्छासमावण्णेणं अप्पाणेणं** - સંશયવાળો આત્મા જેનો છે એવો પુરૂષ **समाहिं** - સમાધિને **णो लहइ** - પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, **एगे** - કેટલાક **सिया** - ગૃહસ્થવાસમાં રહેલા હોવા છતાં પણ **अणुगच्छंति** - આચાર્યના ઉપદેશને માને છે **वा** - અને - **एगे** - કોઈ **असिया** - ગૃહબંધનથી રહિત એવા પુરૂષ **अणुगच्छंति** - આચાર્યના ઉપદેશને માને છે, **अणुगच्छमाणेहिं** - સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર કરેલ છે એવા પુરૂષોની સાથે રહેવાવાળો પુરૂષ **अणणुगच्छमाणे** - સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર ન કરતા એવા પણ **कहं ण णिव्विज्जे** - નિર્વેદને પ્રાપ્ત કેમ ન કરે ? અર્થાત્ અવશ્ય સમ્યક્ત્વને પામે, અથવા અજ્ઞાનના ઉદયે આચાર્યનો ઉપદેશ ન સમજાય તો કંટાળે નહીં, આચાર્ય કંટાળેલાને સમાધાન આપે છે કે તે સમ્યક્ત્વ પામ્યું છે માટે તું ભવ્ય છો. હવે કહેલું સમજાય નહીં તો જ્ઞાનાવરણનો ઉદય સમજવો આ સ્થિતિમાં સમ્યક્ત્વનો આશ્રય કરવો.

ભાવાર્થ :- તપ-સંયમરૂપ ક્રિયાના ફલમાં સંદેહ-શંકા કરવાવાળા પુરૂષ સમાધિને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. કેટલાક હળુકર્મી પુરૂષ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં રહેવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે અને કેટલાક પુરૂષ ગૃહસ્થાવાસથી રહિત થઈને સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર કરી આચાર્યના માર્ગને અનુસરણ કરે છે. જે મુનિ બનીને પણ આચાર્યના વાક્યોને સારી રીતે સમજી શકતો નથી તેના હૃદયમાં ખેદ થયા વિના રહેતો નથી. આવા સમયમાં ગુરૂએ વિચારીને તે મુનિને સાંત્વના આપે કે નીચે પ્રમાણેના સમ્યક્ત્વને ટકાવવું ॥ ૧૬૧ ॥

भावार्थः- तप संयम रूप क्रिया के फल में सन्देह करने वाला पुरुष समाधि को प्राप्त नहीं कर सकता है - कितनेक हलुकर्मी पुरुष गृहवास में रहते हुए भी सम्यक्त्व को प्राप्त कर लेते हैं और कितनेक पुरुष गृहवास से रहित होकर सम्यक्त्व को स्वीकार कर आचार्य के मार्ग का अनुसरण करते हैं। जो मुनि बन कर भी आचार्य के वाक्यों को भली प्रकार समझ नहीं सकता, उसके हृदय में खेद हुए बिना नहीं रह सकता। ऐसे समय में गुरू को चाहिए कि वह उस मुनि को सान्त्वना दे ॥१६१॥

न निर्वेदं तपः संयमयोर्गच्छेत् निर्विण्णश्चेदमपि भावयेत्, यथा-नाहं भव्यः स्यामित्यादि, एवं च निर्विण्णस्य आचार्या समाधिमाहुः यथा-कथ्यमानेऽपि बोधो न भवति तज्ज्ञानावरणीयविलसितम्, तत्र च श्रद्धानरूपं सम्यक्त्वमालम्बनमित्याह-

तमेव सच्चं णीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं ॥ १६२ ॥

तदेव सत्यं निशङ्कं यज्जिनैः प्रवेदितम् ॥ १६२ ॥

अन्वयार्थ :- **जं** - જે **जिणेहिं** - જિનેશ્વર પ્રભુના દ્વારા **पवेइयं** - કહેલ છે **तमेव** - તે જ **सच्चं** - સત્ય છે અને **णीसंकं** - તે શંકારહિત છે.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકરપ્રભુએ ધર્મ-અધર્મ-આકાશ અને પુદ્‌ગલ આદિ પદાર્થોનું કથન કરેલ છે, તે બધા શંકા રહિત સર્વથા સત્ય છે અને જેથી તીર્થંકરો દ્વારા કહેલ અને ફક્ત આગમ દ્વારા જાણવા યોગ્ય અત્યંત સૂક્ષ્મ પદાર્થોમાં 'આ પદાર્થ આ પ્રકારે છે કે નહીં' આવી શંકા ક્યારેય પણ ન કરવી જોઈયે. કારણ કે રાગ-દ્વેષ ઉપર વિજય મેળવેલા તીર્થંકરપ્રભુ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ હોય છે. તેઓ મિથ્યાવચન કહેતા નથી. તેઓનું વચન સંશયરહિત સત્ય અર્થને બતાવવાવાળું હોય છે. ॥ ૧૬૨ ॥

भावार्थः- तीर्थङ्कर भगवान् ने धर्म, अधर्म आकाश और पुद्गल आदि पदार्थों का कथन किया है। वे सब सर्वथा सत्य हैं और शङ्का रहित हैं। अतः तीर्थंकरो द्वारा कहे हुए केवल आगम के द्वारा जानने योग्य अत्यन्त सूक्ष्म पदार्थों में "ये पदार्थ इस तरह हैं या नहीं हैं" ऐसी शङ्का कदापि न करना चाहिए क्योंकि रागद्वेष पर विजय पाये हुए तीर्थंकर भगवान् वीतराग सर्वज्ञ होते हैं वे मिथ्या वचन नहीं कहते हैं। उनका वचन सत्य अर्थ को बतलाने वाला और संशय रहित होता है। ॥१६२॥

सा पुनर्विचिकित्सा प्रविव्रजिषोर्भवत्यागमापरिकर्मितमतेः, तत्राप्येतत्पूर्वोक्तं भावयितव्यमित्याह-

सड्ढिस्स णं समणुण्णस्स संपव्वयमाणस्स समियंति मण्णमाणस्स एगया समिया होइ, समियं ति मण्णमाणस्स एगया असमिया होइ, असमियंति मण्णमाणस्स एगया समिया होइ, असमियं ति मण्णमाणस्स एगया असमिया होइ, समियं ति मण्णमाणस्स समिया वा असमिया वा समिया होइ उवेहाए, असमियं ति मण्णमाणस्स समिया वा असमिया वा असमिया होइ उवेहाए, उवेहमाणो अणुवेहमाणं बूया उवेहाहि समियाए, इच्चेवं तत्थ संधी झोसिओ भवइ, से उट्ठियस्स ठियस्स गइं समणुपासह, इत्थवि बालभावे अप्पाणं णो उवदंसिज्जा ॥ १६३ ॥

श्रद्धावतः समनुज्ञस्य सम्प्रव्रजतः सम्यगिति मन्यमानस्य एकदा-उत्तरकाले शङ्कादिरहिततया सम्यगेव भवति ॥ १ ॥ कस्यचित्तु सम्यगिति मन्यमानस्यैकदा मिथ्यात्वांशोदयादितः असम्यग् भवति ॥ २ ॥ कस्यचित्तु असम्यगिति मन्यमानस्यैकदा गुर्वाद्युपदेशतः सम्यग् भवति ॥ ३ ॥ असम्यगिति मन्यमानस्यैकदा-उत्तरकालेऽपि आगमापरिभावितमतेरसम्यगेव भवति ॥ ४ ॥ साम्प्रतं भङ्गोपसंहारद्वारेण परमार्थमाविर्भावयन्नाह - सम्यगिति निशङ्कं किञ्चिद्वस्तु मन्यमानस्य सम्यग् वाऽसम्यग् वा भावितं तथापि सम्यगेव भवति यतो रत्नेन तथारूपतयैवोत्प्रेक्षया भावितमिति ॥५॥ असम्यगिति किञ्चिद्वस्तु मन्यमानस्य सम्यग् वाऽसम्यग् वा भावितं तथापि असम्यगेव भवति उत्प्रेक्षयापि शङ्काकलुषितचित्तत्वात् ॥ ६ ॥

समियंति मन्नमाणस्स इत्याद्यन्यथा व्याख्याने-शमिनो भाव शमितेति मन्यमानस्योत्तरकालेऽपि शमिता एव भवति ॥ १ ॥ अन्यस्य तु शमितामपि मन्यमानस्य कषायोदयादशमितोपजायत इति ॥ २ ॥ अनया दिशोत्तरभङ्गेष्वपि सम्यगुपयुज्याऽऽयोज्यमिति ।

एवं पर्यालोचयन्नपरस्याप्युपदेशदानायालमिति, आह च उत्प्रेक्षमाणः - पर्यालोचयन्ननुत्प्रेक्षमाणं ब्रूयाद्-यथा-उत्पेक्षस्व शमितया माध्यस्थ्येन । यदिवा उत्प्रेक्षमाणः संयमे उद्यच्छन् अनुत्प्रेक्षमाणं यथा - उत्प्रेक्षस्व शमितया माध्यस्थ्येन । यदि वा उत्प्रेक्षमाणः संयमे उद्योगं कुरू शमितया । इत्येवं तत्र - संयमे सन्धिः कर्मसन्ततिरूपो झोषितः क्षपितो भवति । तस्योत्थितस्य स्थितस्य गतिं समनुपश्यत । अत्रापि असंयमे बालभावे-इतरजनाचरिते आत्मानं - सकलकल्याणास्पदम् नोपदर्शयेत्-बालानुष्ठानविधायी मा भूदित्यर्थः ॥ १६३ ॥

अन्वयार्थ :- सड्ढिस्स - ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા **समणुण्णस्स** - પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તથા **संपव्वयमाणस्स** - સારી રીતે પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કરતા એવા અને **समियं ति** - તીર્થંકર પ્રભુના કથનને સત્ય **मण्णमाणस्स** - માનતા એવા પુરૂષને **एगया** - સંયમ સ્વીકાર કર્યા પછી પણ **समिया होइ** - તીર્થંકર પ્રભુએ કહેલ પદાર્થ સત્ય જ પ્રતીત થાય છે, કોઈ પુરૂષ દીક્ષા ધારણ કરતી વખતે **समियं ति** - તીર્થંકરોએ પ્રરૂપેલ પદાર્થને સત્ય **मण्णमाणस्स** - માનતા હોવા છતાં પણ **एगया** - એક વખત એટલે કે સંયમ સ્વીકાર કર્યા પછી **असमिया होइ** - તેને મિથ્યા (ખોટું) માનવા લાગે છે, કોઈ તીર્થંકરોક્ત પદાર્થને પહેલા **असमियं ति** - મિથ્યા **मण्णमाणस्स** - માનતા હોવા છતાં પણ **एगया** - એકવખત એટલે કે પછીથી **समिया होइ** - સત્ય માનવા લાગે છે, કોઈ તીર્થંકરોક્ત પદાર્થને પહેલા **असमियं ति** - મિથ્યા **मण्णमाणस्स** - માનતા એવા **एगया** - એક વખત એટલે કે પાછળથી પણ મિથ્યા જ માને છે, તીર્થંકરોક્ત પદાર્થોને **समियं ति** - સત્ય **मण्णमाणस्स** - માનતા એવા પુરૂષને **समिया वा** - ભલે તે પદાર્થ સમ્યક્ હોય **वा** - અથવા **असमिया** - અસમ્યક્ હોય પરંતુ **उवेहाए** - તે તેમાં સમ્યક્ બુદ્ધિ રાખે છે. એટલે **समिया होइ** - તે તેના માટે સમ્યક્ જ છે, **असमियं ति** - તીર્થંકરોક્ત પદાર્થને મિથ્યા **मण्णमाणस्स** - માનતા એવા પુરૂષને **समिया वा** - ભલે તે પદાર્થ સમ્યક્ હોય **वा**

- અથવા **असमिया** - અસમ્યક્ હોય પરંતુ **उवेहाए** - તે તેમાં અસમ્યક્ બુદ્ધિ રાખે છે. એટલે **असमिया होइ** - તે તેના માટે અસમ્યક્ જ થાય છે કારણ કે તેમાં મિથ્યા થવાની ભાવના રાખે છે, **उवेहमाणो** - સત્ અને અસત્નો વિચાર કરવાવાળો પુરૂષ **अणुवेहमाणं** - સત્ અને અસત્નો વિચાર ન કરવાવાળા પુરૂષને **बूया** - કહે કે **समियाए** - સમભાવથી **उवेहाहि** - તમો પદાર્થનો વિચાર કરો **इच्चेवं** - આ પ્રકારે **तत्थ** - આમાં અર્થાત્ સંયમમાં વિચાર રાખવા પર **संधी** - કર્મસન્તતિ **झोसिओ** - નાશ **भवइ** - થઈ જાય છે. **से** - તે **उट्ठियस्स** - સંયમમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવાવાળા પુરૂષની **गइं** - ગતિને **समणुपासह - समणुपस्सह** - દેખો, **इत्थवि** - આ **बालभावे** - બાલભાવરૂપ અસંયમમાં **अप्पाणं** - સ્વયંની આત્માને **णो उवदंसिज्जा** - ન દેખાડો અર્થાત્ અસંયમનું સેવન ન કરો.

ભાવાર્થ :- આ સૂત્રમાં પરિમાણોની વિચિત્રતા બતાવી છે. વીતરાગસર્વજ્ઞ તીર્થંકરપ્રભુએ ફરમાવેલ છે તે સત્ય અને શંકારહિત છે આવા પ્રકારની માન્યતા રાખીને જે પુરૂષ દીક્ષા અંગીકાર કરે છે તે પુરૂષને દીક્ષા બાદ તે માન્યતા અધિક થઈ શકે છે અથવા જેમ પહેલા હતી તેમ રહે છે અથવા ઓછી થઈ જાય છે અથવા બિલકુલ નષ્ટ થઈ શકે છે. આ પ્રકારે પરિણામોની વિચિત્રતા બતાવવા માટે ચઉભંગી બતાવેલ છે.

૧. દીક્ષાના સમયે કોઈ પુરૂષને સર્વજ્ઞ તીર્થંકરપ્રભુએ ફરમાવેલ તે સત્ય અને નિશંક છે, એવી સમ્યક્ શ્રદ્ધા હોય છે અને પછીથી પણ સમ્યક્ શ્રદ્ધા રહે છે.
૨. કોઈ પુરૂષની શ્રદ્ધા પ્રવ્રજ્યાના સમયે સમ્યક્ હોય, પરંતુ પાછળથી મિથ્યા થઈ જાય છે.
૩. કોઈ પુરૂષની શ્રદ્ધા પહેલા અસમ્યક્ છે. પરંતુ પ્રવ્રજ્યા લીધા બાદ તેની શ્રદ્ધા સમ્યક્ થઈ જાય છે.
૪. કોઈ પુરૂષની શ્રદ્ધા પહેલા પણ અસમ્યક્ અને પાછળથી પણ અસમ્યક્ હોય છે.

સંયમમાં ઉદ્યમ કરવાવાળા પુરૂષની શ્રેષ્ઠ ગતિ અને સંયમમાં શિથીલતા કરવાવાળા તથા અસંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા પુરૂષની નીચગતિ થાય છે, તે દેખીને વિવેકી પુરૂષોએ વિચારવું જોઈયે કે સ્વયંના આત્માને અસંયમમાં પ્રવૃત્ત ન થવા દે અને સંયમમાં લેશ માત્ર પણ શિથીલતા ન લાવતો, એક ક્ષણ પણ પ્રમાદ કરે નહીં ॥૧૬૩॥

भावार्थः- इस सूत्र में परिणामों की विचित्रता बतलाई गई । वीतराग सर्वज्ञ तीर्थंकर भगवान्ने जो फरमाया है वह सत्य है और शङ्कारहित है इस प्रकार की मान्यता रख कर जो पुरुष प्रव्रज्या अङ्गीकार करता है, उस पुरुष के प्रव्रज्या के पश्चात् उसकी वह मान्यता अधिक हो सकती है अथवा ज्यों की त्यों रह सकती है अथवा कम हो जाती है या बिलकुल नष्ट भी हो सकती है । इस प्रकार परिणामों की विचित्रता को बतलाने के लिए चौभांगी बतलाई गई है ।

(१) प्रव्रज्या के समय किसी पुरुष की "वही सत्य और निःशङ्क है जो सर्वज्ञ तीर्थंकर भगवान् ने फरमाया है" ऐसी सम्यक् श्रद्धा होती है और पीछे भी सम्यक् ही श्रद्धा रहती है।

(२) किसी की श्रद्धा प्रव्रज्या के समय तो सम्यक् होती है किन्तु पीछे असम्यक्-मिथ्या हो जाती है।

(३) किसी पुरुष की श्रद्धा पहले तो असम्यक् (मिथ्या) होती है किन्तु प्रव्रज्या के बाद उसकी श्रद्धा सम्यक् हो जाती है।

(४) किसी पुरुष की श्रद्धा पहले भी असम्यक् होती है और पीछे भी असम्यक् ही रहती है।

संयम में उद्यम करने वाले पुरुष की श्रेष्ठ गति को और संयम में शिथिलता करने वाले तथा असंयम में प्रवृत्ति करने वाले पुरुष की बुरी गति को देख कर विवेकी पुरुष को चाहिए कि वह अपनी आत्मा को असंयम में प्रवृत्त न होने दे और संयम में किञ्चिन्मात्र भी शिथिलता न करते हुए एक क्षण भर भी प्रमाद न करे ॥१६३॥

शाक्यकापिलादिभावितो बालो बालभावमाचरति, वक्ति च नित्यत्वादमूर्तत्वाद्यात्मनः प्राणातिपात एव नास्ति, आकाशस्येव, इत्याद्यध्यवसायात्तद्धननादौ प्रवृत्तस्य तत्प्रतिषेधार्थमाह-

तुमंसि णाम तं चेव जं हंतव्वंति मण्णसि,
तमंसि णाम तं चेव जं अज्जावेयव्वं ति मण्णसि,
तुमंसि णाम तं चेव जं परियावेयव्वंति मण्णसि, एवं
जं परिघेत्तव्वंति मण्णसि, जं उद्दवेयव्वंति मण्णसि,
अंजू चेयं पडिबुद्धजीवी, तम्हा ण हंता णावि घायए,
अणुसंवेयणमप्पाणेणं जं हंतव्वं णाभिपत्थए ॥१६४॥

त्वमपि नाम स एव यं हन्तव्यमिति मन्यसे, त्वमपि नाम स एव यं आज्ञापयितव्यमिति मन्यसे, त्वमपि नाम स एव यं परितापयितव्यमिति मन्यसे। एवं यं परिगृहीतव्यमिति मन्यसे, यम् अपद्रावयितव्यमिति मन्यसे असौ त्वमेव। ऋजुः - साधुश्च एतत्-हन्तव्यघातकैकत्वं तस्य प्रतिबोधेन जीवितुं शीलमस्येति एतत्प्रतिबुद्धजीवी भवति। तस्मात् न हन्ता स्यात् नापि घातयेत्। अनुसंवेद्य-माऽऽत्मना इत्याकलय्य यत् किमपि हन्तव्यमिति नाभिप्रार्थयेत् ॥ १६४ ॥

अन्वयार्थ :- **जं** - જેને **हंतव्वं ति मण्णसि** - તમો મારવા યોગ્ય માનો છો, **तं चेव** - सच्चेव - તે **तुमंसिणाम** - તમે જ છો, **जं** - જેને **अज्जावेयव्वं ति मण्णसि** - તમે આજ્ઞા આપવા યોગ્ય સમજો છો **तं चेव**-सच्चेव - તે **तुमंसि णाम** - તમે જ છો, **जं** - જેને **परियावेयव्वंति मण्णसि** - તમો પરિતાપ દેવા યોગ્ય માની રહ્યા છો, **तं चेव**-सच्चेव - તે **तुमंसि णाम** - તમે જ છો, **एवं** - આ પ્રમાણે **जं** - જેને **परिघेतव्वं ति मण्णसि** - તમો પરિગ્રહના રૂપથી રાખવા માગો છો **च** - અને **जं** - જેને **उद्दवेयव्वंति मण्णसि** - તમો

ઉપદ્રવ કરવા યોગ્ય સમજો છો, તે તમે જ છો, **अंजू** - સરળ સ્વભાવવાળા સાધુ **एवं पडिबुद्धजीवी** - ઉપરોક્ત બતાવેલ વિવેકપૂર્વક સ્વયંનું સંયમજીવન વ્યતીત કરે છે, **तम्हा**- એટલે **ण हंता** - કોઈ પ્રાણીનો ઘાત ન કરે અને **ण वि घायए** - ન બીજા પાસે કરાડવાવે તથા અનુમોદન પણ ન કરે, **जं** - કારણ કે **अप्पाणेणं** - સ્વયંની આત્માને જ અર્થાત્ હિંસા કરવાવાળા પુરૂષને જ **अणुसंवेयणं** - પ્રાણિયોની હિંસાના દુઃખરૂપ ફળ ભોગવવા પડે છે આ પ્રમાણે જાણીને **हंतव्वं** - કોઈને મારવાની **णाभिपत्थए** - ઈચ્છા ન કરે.

ભાવાર્થ :- હિંસક હોય તેને હિંસાથી નિવૃત્ત થવા (અટકાવા) ઉપદેશ આપતા શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે તમો જે જીવને કષ્ટ આપવા યોગ્ય, પરિતાપ-દુઃખ ઉપજાવવા યોગ્ય યાવત્ મારવા યોગ્ય સમજો છો તે પ્રાણી તમારી સમાન છે. શીર-પગ-પીઠ અને પેટવાળા છે. જો કોઈ પ્રાણી તમોને દુઃખ આપે યાવત્ મારવા માટે આવતો હોય તો તેને દેખીને જે પ્રકારે તમોને દુઃખ થાય છે તેમ જ તે પ્રકારે બીજા જીવોને પણ થાય છે અથવા જે કાયાને તમો હત્યા કરવા યોગ્ય માનો છો તે કાયામાં તમોએ હજારો વાર જન્મધારણ કરેલ છે એટલે તમો સમજો કે તે તમો જ છો. આ પ્રકારે વિચાર કરીને જે પુરૂષ સમસ્ત જીવરાશિને આત્મતુલ્ય સ્વઆત્મવત્ સમજે છે તે જ શ્રેષ્ઠ છે. જે જીવોની હિંસા કરાય છે તેનું ફળ સ્વયંને જ ભોગવવું પડે છે. જેથી કોઈપણ પ્રાણીની (જીવની) સ્વયં હિંસા ન કરે, ન બીજા પાસે કરાવે અને જે કરતાં હોય તેની અનુમોદના પણ ન કરે. ॥ ૧૬૪ ॥

भावार्थ :- हिंसक हो उसको हिंसा से निवृत्त होने के लिए उपदेश देते हुए शास्त्रकार फरमाते है कि आप जो जीवको कष्ट देने योग्य, परिताप-दुःख देने योग्य, यावत् मारने योग्य समजते हो वो प्राणी आपके समान है। शर-पैर-पीठ एवं पेटवाला है। यदि कोइ प्राणी आपको दुःख दे यावत् मारने के लिए आता हो तो उसे देखकर आपको जीतना दुःख होता है उसी तरह बाकी सब जीवो को भी होता है। जो काया को आप हत्या करने योग्य मानते हो उस काया ने हजारोबार जन्म धारण किया है इसलिए आप समजो कि वो आप ही है। इस प्रकार से सोचो की जो पुरुष समस्त जीवराशि को आत्मतुल्य स्वआत्मवत् समजे वो ही श्रेष्ठ है। जो जीवो की हिंसा होती है उसका फल स्वयं को ही भूगतना पडता है। इसलिए कोइ भी प्राणी (जीव) की स्वयं हिंसा न करे, न दूसरें के पास करावे और जो करता हो उसकी अनुमोदना भी न करे ॥ १६४ ॥

ननु चाऽऽत्मनाऽनुसंवेदनमित्युक्तं तच्च नैयायिकादीनामात्मनो भिन्नेन गुणभूतेनैकार्थसमवायिना ज्ञानेन भवति तथा भवतामपि उतान्यथा ? उच्यते -

जे आया से विण्णाया जे विण्णाया से आया,
जेण वियाणइ से आया तं पडुच्च पडिसंखाए, एस
आयावाई समियाए परियाए वियाहिए त्ति बेमि
॥ १६५ ॥

य आत्मा स विज्ञाता, यो विज्ञाता स आत्मा, येन विजानाति स आत्मा । तं ज्ञानपरिणामम् प्रतीत्य आत्माऽऽत्मना प्रतिसङ्ख्यायते-व्यपदिश्यते । एष ज्ञानाऽऽत्मनोरेकत्वस्याऽभ्युपगन्ता आत्मवादी स्यात् । तस्य च सम्यग्भावेन शमितया वा पर्यायः संयमानुष्ठानरूपो व्याख्यात इति ब्रवीमि ॥१६५॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **आया** - આત્મા છે **से** - તે જ **विण्णाया** - વિજ્ઞાતા વિશેષ જાણવાવાળો છે અને **जे** - જે **विण्णाया** - વિજ્ઞાતા છે **से** - તે જ **आया** - આત્મા છે, **जेण** - જેનાથી **वियाणइ** - પદાર્થોને જાણે છે **से** - તે **आया** - આત્મા છે, **तं पडुच्च** - તે જ્ઞાન પરિણામના કારણે **पडिसंखाए** - આત્મા જ્ઞાનવાન્ કહેવાય છે, **एस** - જે જ્ઞાનથી અભિન્ન આત્માને માને છે તે **आयावाई** - આત્મવાદી છે, તે પુરૂષનો **समियाए** - સમ્યક્ **परियाए** - સંયમ પર્યાય **वियाहिए** - કહેલ છે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાન આત્મરૂપી દ્રવ્યનો સહજ અસાધારણ ગુણ છે એટલે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે '**जे आया से विण्णाया**' અર્થાત્ નિત્ય અને ઉપયોગરૂપ જે આત્મા છે તે જ વિજ્ઞાતા છે અર્થાત્ વસ્તુઓને જાણવાવાળો પણ તે જ છે. કારણ કે જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે અને ઉપયોગ જ્ઞાનરૂપ છે, આ પ્રમાણે જ્ઞાન અને આત્માનો અભેદ સંબંધ છે. આ આત્મા જ્ઞાન પરિણામના કારણે મતિજ્ઞાની-શ્રુતજ્ઞાની-કેવલજ્ઞાની આદિ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે જે પુરૂષ જ્ઞાન અને આત્માને અભિન્ન જાણે છે. તે જ આત્મવાદી છે. જેથી તેનું સંયમાનુષ્ઠાન સમ્યક્ છે. ॥ ૧૬૫ ॥

भावार्थः- ज्ञान आत्मरूपी द्रव्य का पर्याय है इसलिए शास्त्रकार कहते हैं कि 'जे आया से विण्णाया' अर्थात् नित्य और उपयोग रूप जो आत्मा है वही विज्ञाता है अर्थात् वस्तुओं को जानने वाला भी वही है। क्योंकि जीव का लक्षण उपयोग है और उपयोग ज्ञान रूप है । इस प्रकार ज्ञान और आत्मा का अभेद सम्बन्ध है । यह आत्मा ज्ञान परिणाम के कारण मतिज्ञानी श्रुतज्ञानी और केवलज्ञानी आदि कहा जाता है । इस प्रकार जो पुरुष ज्ञान और आत्मा को अभिन्न होता जानता है वही आत्मवादी है । अत एव उसका संयमानुष्ठान सम्यक् है ॥१६५॥

षष्ठं उद्देशकः

પાંચમાં ઉદ્દેશામાં કહ્યું કે આચાર્યોયે તલાવ સમાન હોવું જોઈયે, હવે આ ઉદ્દેશામાં બતાવે છે આચાર્યોના સંપર્ક-સત્સંગથી જ કુમાર્ગનો ત્યાગ અને રાગ-દ્વેષની હાનિ થાય છે.

पाँचवें उद्देशक में कहा गया है कि आचार्य को तालाब के समान होना चाहिए । अब छट्ठे उद्देशक में यह बतलाया जाता है कि ऐसे आचार्य के सम्पर्क से ही कुमार्ग का त्याग और राग द्वेष की हानि होती है ।

अनन्तरं सम्यग्भावेन संयमानुष्ठानरूपः पर्यायो व्याख्यातः, इहापि स एव प्रतिपाद्यते -

अणाणाए एगे सोवट्ठाणा, आणाए एगे एरुव-
ट्ठाणा, एयं ते मा होउ, एयं कुसलस्स दंसणं, तद्दिट्ठीए

तम्मुत्तीए तप्पुरक्कारे तस्सण्णी तण्णिवेसणे ॥१६६॥

तीर्थकृत आचार्यस्य वा अनाज्ञया अनाज्ञायां वा प्रवर्तमाना एके दुर्गतिगामिनः सोपस्थानेन धर्मचरणाभासोद्यमेन वर्तन्ते इति सोपस्थानाः । आज्ञायाम् एके तु आलस्यादिना निरूपस्थानाः निरूद्यमाः । एतत् - कुमार्गानुष्ठानं सन्मार्गावसीदनं च ते मा भवतु । एतत्-पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं च कुशलस्य तीर्थकृतो दर्शनम् । अतः सदा तद्दृष्ट्या तदा तीर्थकर आचार्य आगमो वा वाच्यः, तन्मुक्त्या, तत्पुरस्कारः तत्संज्ञी, तन्निवेशनः स्यात् ॥ १६६ ॥

अन्वयार्थ :- एगे - કેટલાક પુરૂષ अणाणाए - તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ सोवट्ठाणा - પ્રવૃત્તિ કરે છે અને एगे - કેટલાક आणाए - તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞા અનુસાર णिरुवट्ठाणा - આચરણ કરતા નથી, ગુરૂ કહે છે કે હે શિષ્ય ! एयं - આ ते - તમારામાં मा होउ - ન થાવ, एयं - આ कुसलस्स - તીર્થંકરપ્રભુનો दंसणं - અભિપ્રાય છે, જેથી तद्दिट्ठिए - આચાર્યની દૃષ્ટિ અને આગમની દૃષ્ટિ તરફ અને तम्मुत्तीए - તેઓના દ્વારા ઉપદેશ કરેલ મુક્તિના અનુસાર તથા तप्पुरक्कारे - આચાર્યને આગળ કરીને तस्सण्णी - તેઓના વિચારોના અનુસાર तण्णिवेसणे - તેઓની પાસે નિવાસ કરવો જોઈયે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક અજ્ઞાની પુરૂષ તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાની અવહેલના કરીને કુમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને કેટલાક પુરૂષ કુમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તો નથી કરતાં પરંતુ આળસી (પ્રમાદી) હોવાના કારણે સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રરૂપેલ (ઉપદેશાયેલ) માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ પણ નથી કરતા, આ બન્ને વાતો દુર્ગતિનું જ કારણ છે. જેથી આ બન્ને વાતોનો ત્યાગ કરીને સર્વજ્ઞ પ્રભુએ બતાવેલ માર્ગ પર ચાલવું જોઈયે અને ગુરૂમહારાજની આજ્ઞાનું સદા પાલન કરવું જોઈયે. ॥ ૧૬૬ ॥

भावार्थ :- कितनेक अज्ञानी पुरुष तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा की अवहेलना करके कुमार्ग में प्रवृत्ति करते हैं और कितनेक पुरुष कुमार्ग में प्रवृत्ति तो नहीं करते किन्तु आलसी होने के कारण सर्वज्ञ द्वारा उपदिष्ट मार्ग में प्रवृत्ति भी नहीं करते है । ये दोनों ही बातें दुर्गति का कारण हैं । अतः इन दोनों बातों का त्याग करके सर्वज्ञ भगवान् के बताए हुए मार्ग पर चलना चाहिए और गुरु महाराज की आज्ञा का सदा पालन करना चाहिए ॥१६६॥

स एवंभूतः किंगुणः स्यादित्याह -

अभिभूय अदक्खू अणभिभूए पभू णिरालंब-
णयाए जे महं अबहिंमणे, पवाएणं पवायं जाणिज्जा,
सहसम्मइयाए परवागरणेणं अण्णेसिं वा अंतिए सुच्चा
॥ १६७ ॥

परिषहोपसर्गान् घातिचतुष्टयं वा अभिभूय अद्राक्षीत् तत्त्वम् उपसर्गैः परतीर्थिकैर्वा सोऽनभिभूतः प्रभुः समर्थो निरालम्बनतया - 'जिनवरवचनमन्तरेण नास्ति शरणं क्वचिल्लोके' इति भावनया यो महान् अणिमाद्यैश्वर्यदर्शनादपि तीर्थकृद्वचनाद् अबहिर्मनाः सन् प्रवादेन-आचार्यपारम्पर्योपदेशेन सर्वज्ञवाक्येन वा प्रवादं-सर्वज्ञोपदेशं तीर्थिकप्रवादं वा जानीयात् सहसम्मत्या-मिथ्यात्वकलङ्करहितया मत्या परव्याकरणेन-तीर्थकृदागमेन अन्येषां वा आचार्यादीनामन्तिके श्रुत्वा यथावस्थितवस्तुसद्भावमवधारयेदिति ॥ १६७ ॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે પુરૂષ **महं** - મહાન એટલે કે લઘુકર્મી છે તથા **अबहिंमणे** - જેનું ચિત્ત તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાની બહાર નથી તથા **अभिभूय** - પરિષહ-ઉપસર્ગોને જીતીને જેણે **अदक्खू** - તત્ત્વને દેખ્યું છે તથા જે પુરૂષ **अणभिभूए** - પરિષહ-ઉપસર્ગો દ્વારા પરાજિત થયેલ નથી તે **णिरालंबणयाए** - નિરાલંબ રહેવામાં **पभू** - સમર્થ થાય છે. **पवाएणं** - સર્વજ્ઞના વાક્યથી **पवायं** - અન્યતીર્થિયોના વાક્યની **जाणिज्जा** - પરીક્ષા કરે, **सहसम्मइयाए** - સ્વયંની બુદ્ધિથી અથવા **परवागरणेणं** - આગમથી **वा** - અથવા **अण्णेसिं अंतिए** - બીજાઓની પાસેથી **सुच्चा-सोच्चा** - સાંભળીને વસ્તુના સ્વરૂપને જાણે.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ-પરિષહ-ઉપસર્ગ દ્વારા તથા અન્યતીથિયો દ્વારા પરાજિત થતો નથી તે પુરૂષ નિરાવલમ્બ રહેવામાં સમર્થ થાય છે. કારણ કે તે જાણે છે કે આ જગતમાં માતા-પિતા-સ્ત્રી-પુત્ર આદિ કોઈપણ દુર્ગતિમાં જતાં જીવની રક્ષા કરી શકતા નથી, ફક્ત તીર્થંકર પ્રભુના વચનોનું આચરણ કરવાથી જ દુર્ગતિમાં જતાં બચી શકાય છે. આ પ્રમાણે જાણીને-સમજીને મોક્ષાર્થી પુરૂષોએ તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞામાં જ સ્વયંનું મન લગાવવું જોઈયે અને અન્યતીર્થિયોની અણિમા આદિ સિદ્ધિઓને દેખીને પણ તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞા સિવાય બીજે મન લગાડવું ન જોઈયે. તીર્થંકર પ્રભુના વચનો દ્વારા અન્યતીર્થિયોના મતની પરિક્ષા કરે અને વસ્તુ તત્ત્વને સમજે. ॥ ૧૬૭ ॥

भावार्थः- जो पुरुष परीषह उपसर्गों द्वारा तथा अन्यतीर्थियों द्वारा पराजित नहीं होता है वह पुरुष निरवलम्ब रहने में समर्थ होता है क्योंकि वह यह जानता है कि इस जगत् में माता पिता और स्त्री पुत्र आदि कोई भी दुर्गति में जाते हुए जीव की रक्षा नहीं कर सकते हैं, केवल तीर्थंकर भगवान् के वचनों का आचरण करने से ही दुर्गति से रक्षा हो सकती है ऐसा जान कर मोक्षार्थी पुरुष को तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा में ही अपना मन लगाना चाहिए और अन्यतीर्थियों की अणिमा आदि सिद्धियों को देख कर भी तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा से बाहर मन नहीं लगाना चाहिए। तीर्थंकर भगवान् के वचनों द्वारा अन्यतीर्थियों के मन की परीक्षा करे और वस्तु तत्त्व को समझे ॥१६७॥

अवधार्य च किं कुर्यादित्याह -

णिद्देसं णाइवट्टेज्जा मेहावी सुपडिलेहिय सव्वओ सव्वप्पणा सम्ममेव समभिजाणिया इह आरामं परिण्णाय अल्लीण-गुत्तो परिव्वए णिट्ठियट्ठी वीरे आगमेणं सया परक्कमेज्जासि त्ति बेमि ॥ १६८ ॥

उड्ढं सोया अहे सोया, तिरियं सोया वियाहिया । एए सोया वियक्खाया, जेहिं संगं ति पासह ॥

निर्देशं-तीर्थकृदाद्युपदेशं नातिवर्तेत मेधावी समुत्प्रेक्ष्य सर्वतः सर्वात्मना सम्यक् समभिज्ञाय । इह - मनुष्यलोके आरामं - संयमं परिज्ञाय आलीनो गुप्तश्च परिव्रजेत् निष्ठितार्थी - निष्ठितो-मोक्षस्तेनार्थी यद्वा निष्ठितः-परिसमाप्तोऽर्थो यस्य सः । वीर आगमेन सर्वज्ञप्रणीताचारादिना सदा पराक्रमेथा इति ब्रवीमि । ऊर्ध्वं श्रोतांसि-वैमानिकसुखनिदानम्, अधः श्रोतांसि भवनपतिसुखाभिलाषः, तिर्यकश्रोतांसि - व्यन्तरमनुष्यतिर्यग्विषयेच्छा, यदिवोर्ध्वाधस्तिर्यग्लोके विषयोपभोगस्थानानि व्याहितानि-स्वधर्मपरिणत्या जनितानि । एतानि च कर्माश्रवद्वाराणीतिकृत्वा स्रोतांसीव स्रोतांसि व्याख्यातानि यैः सङ्गमिति पश्यत । यस्मात् एभिश्च कर्मानुषङ्गस्तस्मात् स्रोतांसीत्युपदिश्यते, यथा आगमेन सदा पराक्रमेथा इति ॥ १६८ ॥

अन्वयार्थ :- **मेहावी** - બુદ્ધિવંત પુરૂષ **सुपडिलेहिय** - અન્યતીર્થિયોના સિદ્ધાંતને સારી રીતે જાણીને તથા **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી અને **सव्वयाए-सव्वप्पणा** - સામાન્ય વિશેષરૂપથી **सम्ममेव-सम्मं** - સમ્યક્ **समभिजाणिया-समभिण्णाय** - જાણીને **णिद्देसं** - સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું **णाइवट्टेज्जा** - ઉલ્લંઘન ન કરે, **इह** - આ મનુષ્યલોકમાં **आरामं** - સંયમને **परिण्णाय** - સ્વીકાર કરીને **अल्लीणगुत्तो** - તેમાં લીન થઈને તથા પાપથી આત્માની રક્ષા કરતો એવો મુનિ **परिव्वए** - સંયમનું પાલન કરે, **णिट्ठियट्ठी** - મોક્ષાર્થી **वीरे** - વીર એટલે કે કર્મોને વિદારણ (નાશ) કરવામાં સમર્થ પુરુષ **सया** - હંમેશા - **आगमेणं** - સર્વજ્ઞપ્રણીત આગમના દ્વારા **परक्कमेज्जासि** - પરાક્રમ કરે અર્થાત્ આગમાનુસાર સંયમનું પાલન કરે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

सोया - કર્મોના આશ્રવ દ્વારા **उड्ढं** - ઉપર પણ છે અને **सोया अहे** - કર્મોના આશ્રવ દ્વાર નીચે પણ છે તથા **सोया तिरियं** - કર્મોના આશ્રવ દ્વારા તિર્છી દિશામાં પણ **वियाहिया** - કહેલા છે, **एए** - આ **सोया** - કર્મોના સ્રોત એટલે કે આશ્રવ દ્વાર **वियक्खाया** - કહેલા છે. **जेहिं** - જેનાથી **संगं** - પ્રાણિયોને કર્મબંધ થાય છે. **इइ** - આ **पासह** - દેખો.

ભાવાર્થ :- બુદ્ધિમાન પુરૂષ અન્યતીર્થિયોના મતને સારી રીતે જાણીને-સમજીને ત્યાગ કરી દે અને તીર્થંકરપ્રભુના માર્ગનું અનુસરણ કરે. સંયમ સ્વીકાર કરીને સ્વયંની ઈન્દ્રિયો અને મનને વશમાં રાખતા એવા મુનિ કર્મરૂપી શત્રુઓ પર સ્વયંનું પરાક્રમ બતાવે.

ઉપર-નીચે અને તીર્છી એટલે બધી દિશાઓમાં સ્રોત એટલે આશ્રવ દ્વાર છે. જે તેમાં આસક્ત થાય છે. તે પ્રાણીને કર્મોનો બંધ થાય છે જેથી વિવેકી પુરૂષોએ સમજવું જોઈયે કે આશ્રવોમાં આસક્ત ન થતાં શાસ્ત્રોક્ત રીતથી વીર્ય (પરાક્રમ) ફોરવે-કરે. ॥ ૧૬૮ ॥

भावार्थः- बुद्धिमान् पुरुष अन्यतीर्थियों के मत को भली प्रकार जान कर उसका त्याग कर दे और तीर्थंकर भगवान् के मार्ग का अनुसरण करे। संयम स्वीकार करके अपनी इन्द्रियों और मन को वश में रखता हुआ मुनि कर्म रूपी शत्रुओं पर अपना पराक्रम दिखावे।

ऊपर नीची और तिर्छी अर्थात् सब दिशाओं में कर्मों के स्रोत यानी आस्रव द्वार हैं। जो उनमें आसक्त होता है उस प्राणी को कर्मों का बन्ध होता है। अतः विवेकी पुरुष को चाहिए कि आस्रवों में आसक्त न होता हुआ शास्त्रोक्त रीति से पराक्रम करे ॥१६८॥

किमर्थं पौनः पुन्येनोपदेशदानमित्याह -

आवट्टं तु पेहाए इत्थ विरमिज्ज वेयवी, विणइत्तु सोयं णिक्खम्म एसमहं अकम्मा जाणइ पासइ पडिलेहाए णावकंखइ इह आगइं गइं परिण्णाय ॥१६९॥

किंच आवर्त्त-भावावर्तं तु प्रेक्ष्याऽत्र-विषयकषायरूपे भावावर्ते विरमेद् वेदविद् - आगमविद्। पाठान्तरं 'विवेगं कित्तइ वेयवी' त्याश्रित्य कर्मविवेकम् अभावं किर्तियति वेदविद्। विनेतुम् अपनेतुं स्रोतो निष्क्रम्य एष महान् अकर्मा जानाति पश्यति। एवंभूतो दिव्यज्ञानी सुरनरोपहितां पूजामुपलभ्य तामसारां प्रत्युपेक्ष्य नावकाङ्क्षति। इह आगतिं गतिं च परिज्ञाय तत्कारणं च निराकरोति ॥ १६९ ॥

अन्वयार्थ :- वेयवी - વેદવિત્ આગમને જાણવાવાળો પુરૂષ **आवट्टं-आवट्टमेयं** - આવર્ત્તને **पेहाए-उवेहाए** - દેખીને **इत्थ** - તેનાથી **विरमिज्ज** - નિવૃત્ત થઈ જાય, **सोयं** - આશ્રવ દ્વારને **विणइत्तु** - દૂર કરવા માટે **णिक्खम्म** - પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરીને **एस** - આ પુરૂષ **महं** - મહાન અને **अकम्मा** - કર્મ રહિત થઈને **जाणइ** - પદાર્થોને જાણે છે અને **पासइ** - દેખે છે, **पडिलेहाए** - તે સંસારને અસાર જાણીને તથા **गइं** - પ્રાણિયોની ગતિ

અને आगइं - આગતિને परिण्णाय - જાણીને णावकंखइ - સંસારભ્રમણની કારણની ઈચ્છા કરતો નથી.

(કોઈ પ્રતિમાં - इत्थ विरमिज्ज वेयवी ની જગ્યાએ विवेगं किट्टइ वेयवी પાઠ છે.)

ભાવાર્થ :- આગમોના રહસ્યોને જાણવાવાળા પુરૂષ આશ્રવોનો નિષેધ કરવા માટે પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરીને શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે છે. તે સ્વયંની પૂજા-પ્રતિષ્ઠા આદિની ઈચ્છા કરતા નથી. તેઓ ભવભ્રમણના કારણોને જાણીને તેનો ત્યાગ કરી દે છે. આવા મહાપુરૂષ ઘાતીકર્મોનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જન કરે છે અને સમસ્ત (સઘળાં) કર્મોનો ક્ષય કરીને સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૬૯ ॥

भावार्थः- आगमो के रहस्य को जानने वाला पुरुष आस्रवों का निरोध करने के लिए प्रव्रज्या धारण करके शुद्ध संयम का पालन करता है । वह पूजा प्रतिष्ठा की इच्छा नहीं करता है । वह भव भ्रमण के कारणों को जान कर उनका त्याग कर देता है । ऐसा महापुरुष घाती कर्मों का क्षय करके केवलज्ञान उपार्जन करता है और समस्त कर्मों का क्षय करके सिद्ध पद को प्राप्त करता है ॥१६९॥

तन्निराकरणे च यत्स्यात्तदाह -

अच्चेइ जाइमरणस्स वट्टमग्गं विक्खायरए, सव्वे सरा णियट्टंति, तक्का तत्थ ण विज्जइ, मई तत्थ ण गाहिया, ओए, अप्पइट्ठाणस्स खेयण्णे, से ण दीहे ण हस्से ण वट्टे ण तंसे ण चउरंसे ण परिमंडले, ण किण्हे ण नीले ण लोहिए ण हालिद्दे ण सुक्किल्ले, ण सुरभि गंधे ण दुरभि गंधे, ण तित्ते ण कडुए ण कसाए ण अंबिले ण महुरे ण लवणे, ण कक्खडे ण मउए ण गुरुए ण लहुए ण सीए ण उण्हे ण णिद्धे ण लुक्खे ण काउ ण रूहे ण संगे, ण इत्थी ण पुरिसे ण अण्णहा, परिण्णे सण्णे, उवमा ण विज्जइ, अरूवी सत्ता, अपयस्स पयं णत्थि ॥ १७० ॥

अत्येति जातिमरणस्य वर्त्म-मार्गं व्याख्यातरतः मोक्षरतः । मुक्तात्मा किम्भूत इति चेत्, न

तत्र शब्दानां प्रवृत्तिरित्याह-सर्वेस्वराः - ध्वनयो निवर्तन्ते, तर्को यत्र न विद्यते, मतिस्तत्र न ग्राहिका, ओजः एकोऽशेषमलकलङ्काङ्करहितः, अप्रतिष्ठानस्य-औदारिकादिशरीररूपप्रतिष्ठानाऽ - भावात् मोक्षस्य खेदज्ञः । स न दीर्घो न ह्रस्वो न वृत्तो न त्र्यस्त्रो न चतुरस्त्रो न परिमण्डलो न कृष्णो न नीलो न लोहितो न हारिद्रो न शुक्लो न सुरभिगन्धो न दुरभिगन्धो न तिक्तो न कटुको न कषायो नाम्लो न मधुरो न कर्कशो न मृदुर्न लघुर्न गुरूर्न शीतो नोष्णो न स्निग्धो न रूक्षो, न कापोतलेश्यावान् यदिवा न कायवान, न रूहो, न सङ्गवान्, न स्त्री न पुरूषो, नाऽन्यथा - न नपुंसकः, परिज्ञः संज्ञः तज्ज्ञानसुखयोर्वा उपमा न विद्यते, अरूपी सत्ता, न विद्यते पदम्- अवस्थाविशेषो यस्य स अपदस्तस्य अपदस्य पदम्-अभिधानं नास्ति वाच्यविशेषाभावादिति ॥१७०॥

अन्वायार्थ :- આશ્રવ દ્વારોનો નિરોધ કરવાવાળો પુરૂષ **जाइमरणस्स** - જન્મ-મરણના **वट्टमग्गं** - માર્ગને **अच्चेइ** - ઉલ્લંઘન કરી જાય છે તથા તે **विक्खायरए** - વિખ્યાતરત એટલે કે મોક્ષમાં રમણ કરવાવાળો થાય છે, તે મોક્ષમાં રહેલો જીવ કેવો છે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે **सव्वे** - બધા **सरा** - સ્વર એટલે કે શબ્દ **णियट्टंति** - તે વિષયમાં નિવૃત્ત થઈ જાય છે અર્થાત્ પ્રવર્ત્તતા નથી **तत्थ** - તે જગ્યાએ **तक्का** - તર્કની પણ **ण विज्जइ** - પ્રવૃત્તિ નથી અને **मई** - મતિ-બુદ્ધિ **तत्थ** - તેને **ण गाहिया** - ગ્રહણ કરાવવાવાળી નથી, **अप्पइट्ठाणस्स** - મોક્ષમાં રહેલો જીવ **ओए** - સંપૂર્ણ કર્મ મલ રહિત એકલો **खेयण्णे** - સંપૂર્ણ જ્ઞાનમય ત્યાં બિરાજમાન હોય છે. **से** - તે **ण दीहे** - ન તો દીર્ઘ થાય છે. (લાંબો) **ण हस्से** - ન તો હ્રસ્વ (ટૂંકો) થાય છે, **ण वट्टे** - તે ન તો ગોળ થાય છે અને **ण तंसे** - ન ત્રિકોણ **ण चउरंसे** - ન ચતુષ્કોણ અને **ण परिमंडले** - ન મંડલાકારે થાય છે, **ण किण्हे** - તે ન તો કાળો છે **ण नीले** - ન લીલો **ण लोहिए** - ન લાલ **ण हालिद्दे** - ન હારિદ્ર (પીળો) અને **ण सुक्किल्ले** - ન શુક્લ (સફેદ) હોય છે. **ण सुरभि गंधे** - તે ન તો સુગંધવાળો હોય છે અને **ण दुरभिगंधे** - ન દુર્ગંધવાળો હોય છે, **ण तित्ते-ण कडुए-ण कसाए-ण अंबिले -ण महुरे** - તે ન તો તિખો હોય છે ન કડવો-ન તુરો-ન ખાટો અને ન મધુર હોય છે, **न लवणे** - ન ખારો હોય છે, **ण कक्खडे-ण मउए** - તે ન કર્કશ હોય છે ન કોમળ હોય છે, **ण गुरुए-ण लहुए** - ન ભારી ન હલકો હોય છે. **ण उण्हे-ण सीए** - ન ગરમ હોય છે ન ઠંડો હોય છે. **ण णिद्धे** - ન સ્નિગ્ધ (ચિકણો) હોય છે અને **ण लुक्खे** - ન લુખો હોય છે. **ण रूहे-ण संगे** - ન જન્મ લેવાવાળો હોય છે ન સંગવાળો હોય છે. **ण इत्थी-ण पुरिसे-ण अण्णहा** - ન સ્ત્રી હોય છે ન પુરૂષ હોય છે અને અન્યથા એટલે કે ન નપુસંક હોય છે **परिण्णे** - તે સમસ્ત પદાર્થોને વિશેષરૂપથી જાણે છે. **सण्णे** - તે સમસ્ત પદાર્થોને સામાન્યરૂપથી પણ સારી

રીતે જાણે છે. **उवमा ण विज्जइ** - તેની કોઈ ઉપમા નથી, **अरूवी सत्ता** - તે રૂપરહિત સત્તા છે, **अपयस्स** - તે વચનથી અગોચર છે માટે તેના માટે **पयं** - કોઈ વાચક શબ્દ **णत्थि** - છે નહીં.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં જન્મ-મરણનું જો કોઈ કારણ હોય તો કર્મ જ છે. જે પુરૂષ જન્મ-મરણના કારણભૂત કર્મોને સર્વથા રીતે ક્ષય કરી નાંખે છે તે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે. તે પુરૂષ જે મોક્ષ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે તે અવસ્થાને શબ્દ દ્વારા પ્રગટ કરવું શક્ય નથી, તે તર્કનો પણ વિષય નથી, ઔત્પતિકી આદિ ૪ પ્રકારની મતિ (બુદ્ધિ) પણ તેને ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ નથી. તે સમસ્ત વિકલ્પોથી અતિત (પર) છે તે પરમ પદરૂપ મોક્ષમાં રહેલ પુરૂષ અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શનથી યુક્ત હોય છે તે ન તો લાંબો-નાનો-ગોલ-ત્રિકોણ-ચતુષ્કોણ અને ન તો પરિમંડલ હોય છે. તે ન તો કાળો-લીલો-લાલ-પીળો અને ન તો સફેદ હોય છે. તે ન તો સુગંધ અને ન તો દુર્ગંધવાળો હોય છે. તે ન તો તિખો-કડવો-તુરો-ખાટો અને ન તો મીઠો હોય છે. તે ન તો કઠોર-કોમળ-હલ્કો-ભારે-ઠંડો-ગરમ-ચિકણો-લુખ્ખો હોય છે. તે ન તો લેશ્યાવાળો ન તો શરીરધારી ન તો પુનર્જન્મવાળો હોય છે. અર્થાત્ મોક્ષમાં ગયેલો જીવ પુનર્જન્મ રહિત હોય છે તે અમૂર્ત્ત હોવાના કારણે અસંગે હોય છે. તે ૩ વેદ રહિત હોય છે. તે અનંતસુખમાં બિરાજમાન હોય છે. તેના સુખની તુલના કરવા માટે કોઈ ઉપમા નથી, મુક્તાત્માની સત્તા રૂપરહિત છે. તે આત્માની કોઈ સ્થૂલ અવસ્થા હોતી નથી એટલે તેનું કોઈ વાચકપદ નથી. તાત્પર્ય આ છે કે પદો દ્વારા જેનું કથન કરાય છે તેમાં રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ આદિમાંથી કોઈપણ અવશ્ય હોય છે. પરંતુ મુક્તાત્મા (મોક્ષગામી) માં આમાંથી બધાનો અભાવ છે. ॥ ૧૭૦ ॥

भावार्थः- इस संसार में जन्म मरण का कारण कर्म है। जो पुरुष जन्म मरण के कारणभूत कर्मों को सर्वथा क्षय कर डालता है वह मोक्ष पद को प्राप्त करता है। वह पुरुष जिस मोक्ष अवस्था को प्राप्त करता है उसको शब्द के द्वारा प्रकट करना शक्य नहीं है। वह तर्क का भी विषय नहीं है, औत्पत्तिकी आदि चार प्रकार की मति उसको ग्रहण करने में समर्थ नहीं है, वह समस्त विकल्पों से अतीत है। उस परम पद रूप मोक्ष में स्थित पुरुष अनन्त ज्ञान और अनन्त दर्शन संपन्न होता है। वह न लम्बा न छोटा न गोल न त्रिकोण न चतुष्कोण और न परिमण्डल होता है। वह न काला न नीला न लाल न पीला और न सफेद होता है। वह न सुगंध और न दुर्गंध वाला होता है। वह न कठोर न कोमल न हल्का न भारी न ठण्डा न गर्म न चिकना न रूक्ष होता है। वह न लेश्या वाला होता है और न शरीरधारी होता है तथा न पुनर्जन्म वाला होता है अर्थात् मुक्त जीव पुनर्जन्म रहित होता है, वह अमूर्त होने के कारण असङ्ग होता है। वह न स्त्री, न पुरुष और न नपुंसक होता है। वह अनन्त सुख में बिराजमान है। उसके सुख की तुलना भी नहीं है जिसे वह उपमा के द्वारा भी जाना जा सके। मुक्तात्मा की सत्ता रूपरहित है। उस आत्मा की कोई स्थूल अवस्था नहीं होती है

इसलिए उनका वाचक कोई पद नहीं है। तात्पर्य यह है कि पदों के द्वारा जिनका कथन किया जाता है उनमें रूप, रस, गन्ध, स्पर्श आदि में से कोई अवश्य होता है परन्तु मुक्तात्मा में इन सब का अभाव है ॥१७०॥

अनन्तरं दीर्घ इत्यादि विशेष निराकरणं कृतम्। इह तु सामान्यनिराकरणं कर्तुकाम आह -

से ण सद्दे ण रूवे ण गंधे ण रसे ण फासे

इच्चेयावंति त्ति बेमि ॥ १७१ ॥

स न शब्दरूपः, न रूपात्मा, न गन्धः, न रसः, न स्पर्श इत्येवेति ब्रवीमि ॥ १७१ ॥

अन्वयार्थ :- से - તે મુક્ત જીવ **ण सद्दे** - ન શબ્દ છે. **ण रूवे** - ન રૂપ છે **ण गंध** - ન ગંધ છે **ण रसे** - ન રસે છે અને **ण फासे** - ન સ્પર્શ છે, **इच्चेयावंति** - આ આટલા જ વસ્તુના ભેદ છે પરંતુ મુક્ત જીવમાં આનામાંથી કાંઈ પણ મેળવી શકાતું નથી, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ અને સ્પર્શ પુદ્ગલના ગુણ છે અર્થાત્ આ બધા પુદ્ગલ જડમાં જ દેખાય છે. પરંતુ મુક્તજીવમાં આમાંથી કોઈ પણ દેખાતા નથી. એટલે તેનો વાચક કોઈ શબ્દ નથી. તેની અવસ્થા શબ્દો દ્વારા અવર્ણનીય છે. ॥૧૭૧॥

भावार्थः- शब्द, रूप, रस, गन्ध और स्पर्श पुद्गल के गुण हैं अर्थात् ये सब पुद्गल-जड़ में ही पाये जाते हैं किन्तु मुक्त जीव में इन में से कुछ भी नहीं पाया जाता है इसलिए उसका वाचक कोई शब्द नहीं है। उसकी अवस्था शब्दों द्वारा अवर्णनीय है ॥१७१॥

धूताख्यनामक षष्ठं अध्ययन

प्रथम उद्देशकः

પાંચમા અધ્યયનમાં લોકમાં સારભૂત સંયમ અને મોક્ષનું વર્ણન કર્યું, તે મોક્ષ, નિસંગ થયા વિના અને કર્મોના ક્ષય કર્યા વગર થતા નથી એટલે આ વિષયોને પ્રતિપાદન કરવા માટે આ અધ્યયનનો આરંભ કરાય છે આમાં કર્મોનો ક્ષય કરવાનો ઉપદેશ છે. એટલે જ આનું નામ 'ધૂત' અધ્યયન છે.

पाँचवें अध्ययन में लोक में सार भूत संयम और मोक्ष का वर्णन किया गया है। वह मोक्ष निःसङ्ग हुए बिना और कर्मों का क्षय किये बिना नहीं होता है। इसलिए इन विषयों का प्रतिपादन करने के लिए छट्ठे अध्ययन का आरम्भ किया जाता है। इस अध्ययन में कर्मों के विधूनन का यानी क्षय करने का उपदेश है इसलिए इसका नाम 'धूत' अध्ययन है।

अनन्तरं मुक्तिस्वरूपमुक्तम् इह तु तन्मार्गं कीर्तयतीत्याह-
इमां चाऽवस्थामनुभवन्तीत्याह -

ओबुज्झमाणे इह माणवेसु आघाइ से णरे, जस्स इमाओ जाइओ सव्वओ सुपडिलेहियाओ भवंति, आघाइ से णाणमणेलिसं, से किट्टइ तेसिं समुट्ठियाणं णिक्खित्तदंडाणं समाहियाणं पण्णाणमंताणं इह मुत्तिमग्गं एवं एगे महावीरा विप्परक्कमंति, पासह एगे अवसीयमाणे अणत्तपण्णे से बेमि, से जहा वि कुम्मे हरए विणिविट्ठचित्ते पच्छण्णपलासे उम्मग्गं से णो लहइ भंजगा इव सण्णिवेसं णो चयंति एवं एगे अणेगरूवेहिं कुलेहिं जाया रूवेहिं सत्ता कलुणं थणंति णियाणओ ते ण लहंति मुक्खं, अह पास तेहिं कुलेहिं आयत्ताए जाया।

गंढी अहवा कोढी, रायंसी अवमारियं। काणियं झिमियं चेव, कुणियं खुज्जियं तहा॥ उदरिं च पास मुयं च, सूणीयं च गिलासणिं। वेवइं पीढसप्पिं च,

सिलिवयं महुमेहणिं ॥ सोलस एए रोगा, अक्खाया अणुपुव्वसो । अह णं फुसंति आयंका, फासा य असमंजसा ॥

मरणं तेसिं संमेहाए उववायं चवणं च णच्चा परियागं च संपेहाए ॥ १७२-१७६ ॥

स्वर्गापवर्गयोः संसारस्य च कारणानि अवबुध्यमान इह मानवेषु धर्ममाख्याति स - तीर्थकृद्गणधरादिः नरो, यस्य इमा जातयः एकेन्द्रियादयः सर्वतः सुप्रत्युपेक्षिता भवन्ति । आख्याति स ज्ञानं - मत्यादि पञ्चधा यदिवा सकलसंशयापनयनेनाऽऽत्मनः अनीदृशम् । स कीर्तियति तेषां समुत्थितानां निक्षिप्तदण्डानां समाहितानां प्रज्ञानवतामिह मुक्तिमार्गम् । एवमप्येके महावीरा विपराक्रमन्ते-संयमसङ्ग्रामशिरसि । एतद्विपर्ययमाह पश्यत एकान् अवसीदतोऽनात्मप्रज्ञान् । कुत एतदित्यारेकायां सोऽहं ब्रवमि दृष्टान्तद्वारेण तद्यथा च कूर्मो ह्रदे विनिविष्टचित्तः पलाशप्रच्छन्न - शैवालप्रच्छन्न उन्मार्गं - विवरम् उन्मज्यं वाऽसौ न लभते । दृष्टान्तान्तरमाह - भञ्जगाः - वृक्षा इव शीताद्युपद्रवान् सहमाना अपि सन्निवेशं - स्थानं न त्यजन्ति । एवमप्येकेऽनेकरूपेषु कुलेषु जाता रूपेषु - शब्दादिविषयेषु सक्ताः करूणं स्तनन्ति - हा ! हा ! इत्यादिदीनमाक्रोशन्ति । निदानं - कर्म ततस्ते न लभन्ते मोक्षम् । अथ पश्य तेषु कुलेषु आत्मत्वाय आत्मीयकर्मानुभवाय जाता इति ।

गण्डी अथवा कुष्ठी राजांसी - राजयक्ष्माग्रस्तः क्षयी, अपस्मारितां, काण्यं, जाड्यं-पक्षाघातः, कुणित्वं, कुब्जित्वं तथा ॥ १ ॥

उदरिणं-जलोदरिणं च पश्य मूकं च शूनत्वं - शोफवत्त्वं च ग्रासणीं-भस्मकं, वेपकत्वं, पीठसर्पित्वं काष्टपाणिं च श्लीपदं मधुमेहनित्वम् ॥ २ ॥

षोडश एते रोगा आख्याता अनुपूर्वशः । अथ स्पृशन्ति आतङ्काः स्पर्शाश्च असमञ्जसाः ॥३॥

मरणं तेषां सम्प्रेक्ष्य उपपातं च्यवनं च ज्ञात्वा परिपाकं च कर्म्मणां सम्प्रेक्ष्य तदुच्छित्तये यतितव्यमिति ॥ १७२-१७६ ॥

अन्वयार्थ :- **ओबुज्झमाणे** - સ્વર્ગ અને મોક્ષ તથા તેના કારણોને અને સંસાર અને તેના કારણોને જાણવાવાળા **से** - તે **णरे** - મનુષ્ય **इह** - આ મનુષ્ય લોકમાં **माणवेसु** - મનુષ્યોના પ્રતિ (તરફ) **आघाई** - ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. **जस्स** - જે મનુષ્યને **इमाओ** - આ **जाइओ** - એકેન્દ્રિય આદિ જાતીઓ **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી **सुपडिलेहायाओ** - સારી રીતીએ જાણી **भवंति** - છે **से** - તે **अणेलिसं** - અનુપમ **णाणं** - જ્ઞાન અને ધર્મનું

आघाइ - કથન કરે છે, **समुट्ठियाणं** - ધર્માચરણ કરવામાં તત્પર **णिक्खित्तदंडाणं** - પ્રાણિયોને દંડ નહીં આપવાના પચ્ચક્ખાણ કરેલ **समाहियाणं** - તપ અને સંયમમાં પ્રવૃત્ત અને **पण्णाणमंताणं** - ઉત્તમજ્ઞાન સંપન્ન **तेसिं** - તે પુરૂષોને **से** - તે તીર્થંકર અથવા ગણધર આદિ **मुत्तिमग्गं** - મુક્તિમાર્ગનો **किट्टइ** - ઉપદેશ કરે છે. **एवं** - આ પ્રકારે તીર્થંકર આદિનો ઉપદેશ સાંભળીને **एगे** - કોઈ **महावीरा** - મહાન વીરપુરૂષ **इह** - આ લોકમાં **विप्परक्कमंति** - કર્મરૂપી શત્રુઓ પર પરાક્રમ કરે છે. **अवसीयमाणे** - સંયમમાં કલેશ ખેદ પામતા=સીદાતા એવા **अणत्तपण्णे** - આત્મકલ્યાણની બુદ્ધિથી રહિત **एगे** - કોઈક પુરૂષને **पासह** - દેખો, તે સંયમના અનુષ્ઠાનમાં જે કારણથી ખેદ પામે છે=સીદાય છે. **से** - તેને **बेमि** - હું બતાવું છું. **जहा वि** - જેમ કે **पच्छण्णपलासे** - કમળના પાંદડાઓથી ઢંકાયેલ **हरए** - સરોવરમાં **विणिविट्ठचित्ते** - સ્વયંના ચિત્તને સ્થાપન કરેલો **कुम्मे** - કાચબો **से** - સરોવરની **उम्मग्गं** - ઉપર આવવા માટે વિવરને **णो लहइ** - પ્રાપ્ત કરતો નથી તથા **भंजगा इव** - જેમ વૃક્ષ છેદવા છતાં **सण्णिवेसं** - સ્વયંના સ્થાનને **णो चयंति** - નથી છોડતા **एवं** - આ પ્રમાણે **एगे** - કોઈ પુરૂષ **अणेगरूवेहिं** - અનેક પ્રકારના **कुलेहिं** - કુલોમાં **जाया** - ઉત્પન્ન થયેલ **रूवेहिं** - રૂપોમાં અર્થાત્ વિષયોમાં **सत्ता** - આસક્ત થયેલા **कलुणं थणंति** - કરૂણ રૂદન કરે છે પરંતુ **ते** - તે **णियाणओ** - સ્વયંના કર્મથી **मुक्खं** - મુક્તિ એટલે કે છુટકારો **ण लहंति** - પ્રાપ્ત કરતા નથી. **अह** - હવે **तेहिं** - તે **कुलेहिं** - કુલોમાં **आयत्ताए** - સ્વયંના કર્મોનું ફળ ભોગવવા માટે **जाया** - ઉત્પન્ન થયેલા પુરૂષોને **पास** - દેખો. **गंडी** - કોઈ કોઢી એટલે કે ગણ્ડમાલાના રોગથી યુક્ત છે **अहवा** - અને **कोढी** - કોઈ કોઢી છે **सयंसी** - કોઈ રાજ્યક્ષ્મા એટલે કે ક્ષય રોગવાળા અને **अवमारियं** - કોઈ અપસ્માર એટલે કે મૃગી રોગથી યુક્ત હોય છે **काणियं** - કોઈ કાણા **तहा** - અને **झिमियं** - કોઈ જડ **कुणियं** - કોઈ હસ્તકટા એટલે કે એક હાથ કપાઈ ગયેલો અને એક પગ કપાઈ ગયેલો **चेव** - અને **खुज्जियं** - કોઈ કુબડો હોય છે. **उदरिं** - કોઈ વાત-વ્યાધિના કારણે મોટા પેટવાળો **मूयं** - કોઈ મૂક મૂંગો **सूणीयं** - કોઈ સોજા (શોથ) યુક્ત શરીરવાળા **च** - અને **गिलासणिं** કોઈ ભસ્મકરોગથી યુક્ત હોય છે. **वेवइं** - કોઈ ધ્રુજતા એવા શરીરવાળા **पीढसप्पिं** - કોઈ પીઢસર્પિ એટલે કે પીઠના ટેકાથી ચાલવાવાળા અને હાથમાં લાકડી પકડીને ચાલવાવાળા **सिलिवयं** - કોઈ શ્લીપદના હાથપગા રોગથી યુક્ત **च** - અને **महुमेहणिं** - કોઈ મધુપ્રમેહના રોગથી યુક્ત હોય છે. **एए** - આ **सोलस** - સોળ **रोगा** - રોગ **अणुपुव्वसो** - ક્રમશઃ **अक्खाया** - કહેલા છે. **पास** - તેને દેખો. **अह** - **आयंका** - આતંક રોગ અને **असमंजसा** - જીવનને શીઘ્ર નષ્ટ કરવાવાળા શૂલ આદિ રોગ **य** - અને **फासा** - બીજા દુઃખ **फुसंति** - પ્રાણિયોને ઉત્પન્ન થાય છે. **तेसिं** - તેના **मरणं** - મરણને **संपेहाए** - દેખીને **च** - અને **उववायं** - ઉત્પત્તિ **च** - તથા **चवणं** - ચ્યવનને **णच्चा** - જાણીને તથા **परियागं** - કર્મોના પરિણામને **संपेहाए** -

દેખીને એવું કાર્ય કરવું જોઈયે જેથી પૂર્વોક્ત રોગોનું સ્થાન અને દુઃખોના ભાગી ન થવું પડે.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકરપ્રભુ, સામાન્યકેવલી તથા બીજા અતિશય જ્ઞાની અથવા શ્રુતકેવલી ધર્મોપદેશ આપે છે. જોકે આ સામાન્યતયા સર્વે પ્રાણિયો માટે ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. તો પણ જે લોકો ધર્મના પ્રતિ રૂચિ રાખે છે. તે હળુકર્મી જીવ જ ખરેખર તેઓનો ઉપદેશ સાંભળીને ધર્મનું આચરણ કરવા માટે તત્પર થાય છે. પરંતુ જે લોકો ધર્મનું આચરણ કરવામાં પ્રમાદ કરે છે તેઓની બુદ્ધિ આત્મકલ્યાણ કરવાવાળી નથી. આ વિષયને સમજાવવા માટે શાસ્ત્રકાર કાચબાનું દૃષ્ટાંત આપે છે.

જેમ કે કોઈ સ્થાનમાં એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળું મોટું સરોવર હતું. તે તલાવનું પાણી સેવાળ અને લતાઓથી ઢંકાયેલું હતું, દૈવયોગથી ફક્ત એક સ્થાનમાં નાનું છીદ્ર હતું જેમાંથી કાચબાની ડોક=ગરદન બહાર નીકળી શકે, તે સરોવરનો એક કાચબો સ્વયંના સમૂહથી ભ્રષ્ટ થઈને સ્વયંના પરિવારને શોધવા માટે પોતાની ગરદનને ઉપર કરીને ફરી રહ્યો હતો, નશીબથી તેની ડોક તે છીદ્રમાં આવી ત્યારે તેને આકાશની શોભા દેખી, આકાશમાં નિર્મલ ચાંદની પથરાયેલી હતી. જેથી એમ લાગતું હતું કે જો ક્ષીરસાગરનો નિર્મલ પ્રવાહ વહેતો ન હોય, અને તેમાં તારાનો સમુદાય વિકસિત કમલની સમાન દેખાતા હતા. આકાશની આ પ્રમાણે શોભા દેખીને ખુશ થયેલા તે કાચબાએ વિચાર કર્યો કે આ અપૂર્વ દૃશ્ય જો મારો પરિવાર દેખે તો સારૂં, આ પ્રમાણે વિચારીને કાચબો સ્વયંના પરિવારને શોધવા માટે પાછો તલાવની અંદર ઘુસ્યો અને તેનો પરિવાર તેને મલ્યો, અને તે છીદ્ર (કાણું) શોધવા માટે નિકળ્યો પરંતુ તે છીદ્ર તેને પાછું મલ્યું નહીં, છેવટે તે છીદ્રને શોધતાં શોધતાં છેલ્લે મરી ગયો.

આ કાચબાના દૃષ્ટાંતથી ઉપનય ઘટાવે છે કે આ સંસાર એક સરોવર છે. જીવરૂપી કાચબો છે જે કર્મરૂપી સેવાળથી ઢંકાયેલો છે. કોઈ સમય મનુષ્યભવ-આર્યક્ષેત્ર-ઉત્તમકુલ અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિરૂપી અવસરને પ્રાપ્ત કરીને પણ મોહના ઉદયથી સ્વયંના પરિવારને માટે વિષયભોગ ઉપાર્જનમાં જ સ્વયંના જીવનને સમાપ્ત કરીને ફરીથી સંસારમાં ભ્રમણ કરવા લાગે છે. તેને ફરીવાર સુયોગ મળવો ઘણો કઠીન છે જેથી સેંકડો જન્મમાં પણ દુર્લભ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્યોએ એક ક્ષણ પણ પ્રમાદ નહીં કરવો જોઈયે.

બીજું દૃષ્ટાંત વૃક્ષનું છે. જેમ વૃક્ષ શર્દી-ગરમી-કંપવું-શાખા છેદન આદિ ઉપદ્રવોને સહન કરતો એવો પણ કર્મથી પરવશ હોવાથી સ્વયંના સ્થાનને છોડી શકતા નથી, આ પ્રકારે ભારેકર્મી જીવ ધર્માચરણ યોગ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ વિષયોમાં આસક્ત થઈને વિવિધ પ્રકારના શારિરીક અને માનસિક દુઃખ ભોગવતા એવા કરૂણ

રૂદન કરે છે. તો પણ તે એ દુઃખોના કારણભૂત વિષયોને અને ગૃહવાસને છોડી શકતા નથી, આ સંસારમાં સ્વયંએ કરેલા કર્મોના ફળને ભોગવવા માટે ગંડમાળ-મૂર્છા-કોઢ-મૃગી આદિ વિવિધ પ્રકારના રોગોથી પિડાતા થતા રહે છે. જેથી શાસ્ત્રકાર ઉપદેશ આપે છે કે હે ભવ્યજીવો ! ગૃહવાસ અને વિષયભોગોમાં આસક્ત રહેવાવાળા પ્રાણિયોને વિવિધ રોગોથી પીડિત દેખીને તથા વારંવાર જન્મ-મરણના દુઃખોનો વિચાર કરી એવું કાર્ય કરો જેથી આ રોગોના શિકાર ન બનવું પડે અને જન્મ-મરણના ચક્કરથી છુટકારો થઈ જાય. ॥ ૧૭૨-૧૭૬ ॥

भावार्थः- तीर्थंकर भगवान्, सामान्य केवली अथवा दूसरे अतिशय ज्ञानी या श्रुतकेवली धर्मोपदेश देते हैं। यद्यपि ये सामान्यतः समस्त प्राणियों के लिए धर्म का उपदेश करते हैं तथापि जो लोग धर्म के प्रति रुचि रखते हैं वे हलुकर्मी जीव ही उनका उपदेश सुन कर धर्माचरण करने के लिए तत्पर होते हैं। किन्तु जो लोग धर्माचरण करने में प्रमाद करते हैं उनकी बुद्धि आत्म कल्याण करने वाली नहीं है। इस विषय को समझाने के लिए शास्त्रकार ने कछुवे का दृष्टान्त दिया है। जैसे कि किसी स्थान में एक सरोवर था। वह लाख योजन का विस्तार वाला था। वह शैवाल और लताओं से ढँका हुआ था। दैवयोग से सिर्फ एक स्थान में एक इतना छोटा सा छिद्र था जिसमें कछुए की गर्दन बाहर निकल सके। उस तालाब का एक कछुआ अपने समूह से भ्रष्ट होकर अपने परिवार को ढूँढने के लिए अपनी गर्दन को ऊपर उठा कर घूम रहा था। दैवयोग से उसकी गर्दन उसी छिद्र में पहुँच गई तब उसने आकाश की शोभा को देखा। आकाश में निर्मल चांदनी छिटक रही थी जिससे ऐसा मालूम पड़ता था कि क्षीर सागर का निर्मल प्रवाह बह रहा है और उसमें तारा गण विकसित के समान दिखाई पड़ते थे। आकाश की ऐसी शोभा को देख कर उस कछुवे ने सोचा कि - इस अपूर्व दृश्य को यदि मेरा परिवार भी देखे तो अच्छा हो। ऐसा सोच कर वह अपने परिवार की शोध के लिए फिर तालाब में घुसा जब उसे उसका परिवार मिल गया तो उस छिद्र-बिल को ढूंढने के लिए निकला परन्तु वह छिद्र उसको फिर नहीं मिला। आखिर उस छिद्र को ढूंढते वह मर गया।

इसका दार्ष्टान्तिक यह है कि- यह संसार एक सरोवर है। जीव रूपी कछुवा है जो कर्म रूपी शैवाल से ढँका हुआ है। किसी समय मनुष्य भव, आर्य क्षेत्र, उत्तम कुल और सम्यक्त्व की प्राप्ति रूपी अवकाश को प्राप्त करके भी मोह के उदय अपने परिवार के लिए विषय भोग उपार्जन मे ही अपने जीवन को समाप्त करके फिर संसार में भ्रमण करने लगता है : उसको फिर यह सुयोग मिलना बड़ा कठिन है। अतः सैंकड़ों जन्मों में भी दुर्लभ सम्यक्त्व को प्राप्त करके मनुष्य को एक क्षण भर भी प्रमाद नहीं करना चाहिए।

दूसरा दृष्टान्त वृक्ष का है। जैसे वृक्ष सर्दी, गर्मी, कम्प, शाखा छेदन आदि उपद्रवों को सहन करता हुआ भी कर्म परवश होने से अपने स्थान को नहीं छोड़ सकता है। इसी प्रकार भारी कर्म जीव धर्माचरण योग्य सामग्री के प्राप्त होने पर भी विषयों में आसक्त होकर नाना प्रकार के शारीरिक और मानसिक दुःख भोगते हुए करुण रुदन करते हैं फिर भी वे उन दुःखों के कारणभूत विषयों को एवं गृहवास को नहीं छोड़ते हैं। दुःख का कारण कर्म हैं उनके रहते हुए दुःखों से छुटकारा नहीं हो सकता है। इस संसार में अपने किये हुए कर्मो के फल को भोगने के लिए गण्डमाला, मूर्छा, कोढ़, मृगी आदि नाना प्रकार के रोगों से पीड़ित होते रहते हैं। अतः शास्त्रकार उपदेश देते हैं कि हे भव्य जीवो ! गृहवास एवं विषयभोगों में आसक्त रहनेवाले प्राणियों को नाना प्रकार के रोगों से पीड़ित देख कर तथा बारबार जन्म मरण के दुःखों को विचार कर ऐसा कार्य करो जिससे इन रोगों का शिकार न बनना पड़े और जन्म मरण के चक्कर से छुटकारा हो जाय ॥१७२ से १७६॥

स च करूणं स्तनतीत्यादिना ग्रन्थेनोपपातच्यवनावसानेनावेदितोऽपि पुनरपि तद्गरीयस्त्व - ख्यापनाय प्राणिनां संसारे निर्वेदवैराग्योत्पत्त्यर्थमभिधित्सुराह -

तं सुणेह जहा तहा संति पाणा अंधा तमसि वियाहिया, तामेव सइमसइमइयच्च उच्चावयफासे पडिसंवेएइ, बुद्धेहिं एयं पवेइयं संति पाणा वासगा रसगा उदए उदएचरा आगासगामिणो पाणा पाणे किलेसंति, पास लोए महब्भयं ॥ १७७ ॥

तं कर्मविपाकं श्रृणुत यथा तथा-सन्ति प्राणिनः अन्धाः-भावान्धाः तमसि-नरकादौ व्याख्याताः तामेव कुष्ठाद्यवस्थां सकृदसकृद्वा वाऽतिगत्य उच्चावचान् दुःखान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयन्ति। बुद्धैरेतत् प्रवेदितं - सन्ति प्राणिनो वासकाः-वासृ शब्द कुत्सायां वासन्तीति वासका भाषालब्धिसंपन्ना द्वीन्द्रियादयः, रसगाः - कटुतिक्तादिरसवेदिनः संज्ञिनः, उदके उदकरूपा उदकचराश्च आकाश-गामिनश्च । सर्वेऽपि प्राणिनोऽपरान् प्राणिनः क्लेशयन्ति । पश्य लोके कर्मविपाकाद् महद् भयमिति ॥ १७७ ॥

अन्वयार्थ :- **तं** - તેને એટલે કે કર્મના ફળને **जहा** - જેમ છે **तहा** - તેમ **सुणेह** - સાંભળો, **अंध** - આંખ વગરનો અને **तमसि** - અંધકારમાં અર્થાત્ નરકગતિ આદિ દ્રવ્ય અંધકારમાં અને મિથ્યાત્વાદિ ભાવઅંધકારમાં રહેલા **पाणा** - જે પ્રાણી **वियाहिया** - કહેલા **संति** - છે, **ते तामेव** - તે જ અવસ્થાને **सइं** - એકવાર અને **असइं** - અનેકવાર **अइयच्च** - પ્રાપ્ત કરીને **उच्चावय** - તીવ્ર અને મંદ - **फासे** - દુઃખોને **पडिसंवेएइ** - ભોગવે છે **एयं** - આ **बुद्धेहिं** - સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ **पवेइयं** - કહેલ છે. **वासगा** - ભાષા લબ્ધિથી યુક્ત એટલે કે બેઈન્દ્રિયાદિ પ્રાણી **रसगा** - કડવા કારેલાના રસને જાણવાવાળા અર્થાત્ સંજ્ઞીજીવ **उदए** - અપ્કાયના જીવ **उदएचरा** - પાણીમાં નિવાસ કરવાવાળા જલચર અને **आगासगामिणो** - આકાશમાં ઉડવાવાળા પક્ષી આદિ **पाणा** - પ્રાણી **संति** - છે. **पाणा** - તે પ્રાણી **पाणे** - એક બીજા પ્રાણીને **किलेसंति** - કલેશ આપે છે, આં પ્રકારે **लोए** - લોકમાં **महब्भयं** - મહાનભયને **पास** - દેખો.

ભાવાર્થ :- આ જગતમાં પ્રાણિયોને મહાન દુઃખ થાય છે નરક-તિર્યંચ-મનુષ્ય-દેવ આ ચાર ગતિઓમાં પડેલા પ્રાણી-જીવો સ્વયં-સ્વયં કરેલા કર્મોના ફળને ભોગવવા માટે વિવિધ પ્રકારની વેદનાઓ સહન કરે છે. કોઈ જીવ જન્મથી જ આંધળો થઈ અનેકવિધ કષ્ટોને ભોગવે છે. અને કોઈ જીવ નેત્રવાળો થઈને પણ સમ્યક્ત્વરૂપી ભાવનેત્રથી હીન હોય છે. કોઈ નરકગતિ આદિ અંધકારમાં પડેલો છે તો કોઈ

મિથ્યાત્ત્વ-અવિરતિ-પ્રમાદ-કષાયાદિ ભાવ અંધકારમાં પડેલો છે. આ ભાવ અંધકાર પ્રાણિયો માટે મહાન દુઃખદાયી છે. આમાં પડેલા પ્રાણિ બીજા પ્રાણિયોનો ઘાત કરે છે. આ પ્રકારે સંસાર મહાનભયનું સ્થાન છે. આ જાણીને જીવે આનાથી પાર પામવા માટે જલ્દીથી જ્ઞાનદર્શનચારિત્રનો આશ્રય લેવો જોઈયે. ॥ ૧૭૭ ॥

भावार्थः- इस जगत् में प्राणियों को महान् दुःख होता है । नरक तिर्यञ्च मनुष्य और देव इन चारों गतियों में पड़े हुए प्राणी अपने अपने कर्मो के फल को भोगने के लिए नाना प्रकार की वेदनाएँ सहन करते हैं। कोई जन्म से ही अन्धा होकर अनेकविध कष्टों को भोगता हैं और कोई नेत्र युक्त होकर भी सम्यक्त्व रूपी भाव नेत्र से हीन होता है । कोई नरक गति आदि अन्धकार में पड़ा हुआ है तो कोई मिथ्यात्त्व, अविरति, प्रमाद और कषाय आदि भाव अन्धकार में पड़ा हुआ है । यह भाव अन्धकार प्राणियों के लिए महान् दुःखदायी है । इसमें पड़े हुए प्राणी दूसरे प्राणियों का घात करते है । इस प्रकार संसार महान् भय का स्थान है, यह जान कर जीव को इससे पार जाने के लिए शीघ्र ही ज्ञान दर्शन चारित्र का आश्रय लेना चाहिए ॥१७७॥

किमिति कर्मविपाकान्महद्भयमित्याह -

बहुदुक्खा हु जंतवो, सत्ता कामेसु माणवा,
अबलेण वहं गच्छंति सरीरेण पभंगुरेण अट्टे से बहुदुक्खे
इइ बाले पकुव्वइ एए रोगा बहू णच्चा आउरा
परियावए णालं पास, अलं तव एएहिं, एयं पास
मुणी ! महब्भयं णाइवाइज्ज कंचणं ॥ १७८ ॥

यस्मात् कर्मविपाकेन बहुदुःखा जन्तवस्तस्मादत्राऽप्रमादवता भाव्यम् । किमित्येवं भूयो भूयः कथ्यत इत्यत आह - यस्मादनादिभवाभ्यासेनाऽगणितोत्तरपरिणामाः सक्ताः कामेसु मानवाः क्षणिकसुखार्थं कर्मोपचित्य अबलेनाऽनेकशो वधं गच्छन्ति शरीरेण प्रभङ्गुरेण । मोहोदयात् आर्त स बुहुदुःख इति एनं कामानुषङ्गं क्लेशं वा बालः प्रकरोति, यदिवा पूर्वोक्तान् एतान् रोगान् कामान् वा रोगरूपान् बहुन् समुत्पन्नानिति ज्ञात्वा आतुराः सन्तः चिकित्सार्थं परान् प्राणिनः परितापयेयुः, किन्तु नालं चिकित्साविधयः कर्म्मोदयोपशमं विधातुमिति पश्य, अलं तव एभिः पापोदानभूतैः चिकित्साविधिभिः । एतत् - प्राण्युपमर्दादिकं पश्य मुने ! महद्भयम् । तस्मात् नातिपातयेत् कञ्चन प्राणिनमिति ॥ १७८ ॥

अन्वयार्थ :- આ સંસારમાં जंतवो - પ્રાણી हु - નિશ્ચયથી बहुदुक्खा - ઘણા દુઃખોથી યુક્ત છે, माणवा - મનુષ્ય कामेसु - કામભોગમાં सत्ता - આસક્ત છે. તે अबलेण - બલરહિત पभंगुरेणं - ક્ષણભંગુર सरीरेण - શરીરના કારણે वहं - વધને गच्छंति - પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ પ્રાણિયોનો વધ કરે છે. अट्टे - આર્ત્ત પીડા અને बहुदुक्खे - ઘણા દુઃખોથી યુક્ત से - તે बाले - અજ્ઞાની પ્રાણી इइ - આ પ્રકારે पकुव्वइ - પ્રાણિયોને

ક્લેશ ઉત્પન્ન કરે છે. **एए** - આ **रोगा** - ગંડમાલાદિ રોગોને ઉત્પન્ન થયેલા **णच्चा** - જાણીને **आउरा** - તેનાથી આતુર થયેલા તે પ્રાણી **बहु परियावए** - પ્રાણિયોને ઘણો પરિતાપ આપે છે પરંતુ ચિકિત્સાવિધિ **अलं** - કર્મને શાંત કરવામાં સમર્થ **ण** - છે નહીં **पास** - આ દેખો, એટલે **एएहिं** - આ ચિકિત્સાવિધિયોથી **तव** - તમોને **अलं** - પ્રયોજન છે નહીં, જેથી **मुणी** - હે મુનિ ! **एयं** - આ સાવદ્ય ચિકિત્સામાં થવાવાળી જીવહિંસા **महब्भयं** - મહાન ભયદાયક છે **पास** - આ દેખો, આ પ્રમાણે દેખીને **कंचणं** - કોઈપણ પ્રાણીનો **णाइवाइज्ज** - અતિપાત ન કરો એટલે કે કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરો.

ભાવાર્થ :- આ શરીર ભુસાની મુઠ્ઠી-ડાંગરના છોતરાની માફક સારહીન અને નશ્વર છે. તો પણ અજ્ઞાની જીવ તેને સુખી બનાવવા માટે વિવિધ પ્રકારના પાપોનું સેવન કરે છે અને તેનાથી કર્મોને બાંધીને અનેક વખત મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે. તે અજ્ઞાની જીવ પાપકર્મોના અનુષ્ઠાનથી ઘણા દુઃખોથી યુક્ત હોય છે. તેઓના શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન થવાથી તેના નિવારણ માટે સાવદ્ય (પાપકારી) ચિકિત્સા દવા કરે છે, પરંતુ તે અજ્ઞાની જીવ આટલું પણ વિચારતો નથી કે પૂર્વમાં કરેલ પાપના ફળસ્વરૂપ આ રોગ ઉત્પન્ન થયેલ છે. એટલે જ તેનું ફળ ભોગવ્યા વિના જીવહિંસાથી તેનું નિવારણ કેવી રીતે થઈ શકે ? જીવહિંસા કરવાથી તો વધારે દુઃખની વૃદ્ધિ થાય છે એટલે પ્રાણાતિપાતમય દવામાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી જોઈયે, પ્રાણાતિપાત મહાન ભયનું કારણ છે, પ્રાણાતિપાતથી આઠેય કર્મોના બંધ થાય છે. જેથી કોઈ પણ પ્રાણીનો ઘાત વધ નહીં કરવો જોઈયે. ॥ ૧૭૮ ॥

भावार्थः- यह शरीर भूसे की मुट्ठी की तरह सारहीन और नश्वर है तो भी अज्ञानी जीव उसे सुखी बनाने के लिए नाना प्रकार के पापों का सेवन करते हैं और उनसे कर्मों को बांध कर अनेकों बार मृत्यु को प्राप्त करते हैं। वे अज्ञानी जीव पाप कर्मों के अनुष्ठान से बहुत दुःखों से युक्त होते हैं। उनके शरीर में रोग उत्पन्न होने पर उनकी निवृत्ति के लिए सावद्य चिकित्सा करते हैं। किन्तु वे अज्ञानी इतना नहीं सोचते कि - पूर्वकृत पाप के फलस्वरूप यह रोग उत्पन्न हुआ है इसलिए उसका फल भोगे बिना जीव हिंसा से इसकी निवृत्ति कैसे हो सकती है ? जीवहिंसा से तो दुःख की वृद्धि होती है। इसलिए प्राणातिपातमय चिकित्सा में प्रवृत्ति नहीं करनी चाहिए। प्राणातिपात महान् भय का कारण है। प्राणातिपात से आठों ही कर्मों का बन्ध होता है अतः किसी भी प्राणी का घात नहीं करना चाहिए ॥१७८॥

तदेवं रोगकामातुरतया सावद्यानुष्ठानप्रवृत्तानां महाभयं प्रदर्श्य तद्विपर्यस्तानां सस्वरूपां गुणवत्तां दिदर्शयिषुः प्रस्तावनामारचयन्नाह -

आयाण भो ! सुस्सूस भो ! धूयवायं
पवेयइस्सामि इह खलु अत्तत्ताए तेहिं तेहिं कुलेहिं

अभिसेएण अभिसंभूया अभिसंजाया अभिणिव्वट्टा अभिसंवुड्ढा अभिसंबुद्धा अभिणिक्खंता अणुपुव्वेण महामुणी ॥ १७९ ॥

आजानीहि भोः ! शुश्रूषस्व भोः ! धूतवादं-कर्मधूननवादं स्वजनधूननवादं वा प्रवेदयिष्यामि। नागार्जुनीयास्तु पठन्ति 'धुतोवायं पवेयंति' कर्मधूननोपायं स्वजनधूननोपायं वा प्रवेदयन्ति तीर्थंकरादय इति। इह - संसारे खलु आत्मतया-जीवास्तित्वेन स्वकर्मपरिणामेन वा तेषु तेषु कुलेषु अभिषेकेन - शुक्रशोणितनिषेकादिक्रमेण, यावत् कललं तावत् अभिसम्भूताः अभिसंजाताः पेशीं यावत्, अभिनिर्वृत्ताः अङ्गोपाङ्गाऽभिनिर्वर्तनात्, अभिसंवृद्धाः प्रसूताः सन्तः, धर्मकथादिना अभिसंबुद्धाः, सदसद्विवेकात् अभिनिष्क्रान्ताः सन्तः अनुपूर्वेण महामुनयोऽभूवन्निति ॥ १७९ ॥

अन्वयार्थ :- भो - હે શિષ્ય ! **आयाणं** - તમે સમજો અને **सुस्सूस** - સાંભળવાની ઈચ્છા કરો, **भो** - હે શિષ્ય ! **पवेयइस्सामि** - હું તે વિધિનું વર્ણન કરીશ, જેનાથી **धूयवायं** - કર્મોનું શમન કરી શકાય છે, **खलु** - નિશ્ચયથી **इह** - આ સંસારમાં **अत्तत्ताए** - પોત પોતાના કર્મોના અનુસાર **तेहिं तेहिं** - તે તે વિવિધ પ્રકારના **कुलेहिं** - કુલોમાં **अभिसेएण** - શુક્ર (વીર્ય) અને લોહીના સંયોગથી **अभिसंभूया** - ગર્ભાવસ્થામાં કલલ ભાવને પ્રાપ્ત **अभिसंजाया** - અભિસંજાત એટલે કે પેશીભાવ ને પ્રાપ્ત **अभिणिवट्टा-अभिणिव्वुडा** - આના પછી અંગ-ઉપાંગથી પરિપૂર્ણ થઈને બાલકરૂપમાં પરિણત **अभिसंवुड्ढा** - ગર્ભથી બહાર જન્મ પામીને **अभिसंबुद्धा** - આના પછી ધર્મકથા સાંભળવાને યોગ્ય થયેલ અને પુણ્ય-પાપ આદિ પદાર્થોને જાણીને સત્ અને અસત્‌ના વિવેકથી યુક્ત **अभिणिक्खंता** - ત્યારબાદ દીક્ષા સ્વીકાર કરીને **अणुपुव्वेण** - અનુક્રમથી **महामुणी** - મહામુનિ થયેલા છે.

ભાવાર્થ :- પૂજ્યપાદશ્રી સુધર્માસ્વામીજી સ્વયંના શિષ્યને સંબોધિત કરીને કહે છે કે હે શિષ્ય ! હવે હું ધૂતવાદનું કથન કરીશ. આઠે પ્રકારના કર્મોને ઝાટકવા તેને ધૂત કહેવાય છે. આ જગતમાં પ્રાણી સ્વયંના પૂર્વકૃત કરેલા કર્મોના અનુસાર વિવિધ પ્રકારના કુલોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે પહેલા તો માત-પિતાના વીર્ય અને લોહીના સંયોગથી ઉત્પન્ન થઈને સાત દિવસ સુધી કલલના રૂપમાં અને ત્યાર બાદ સાત દિન સુધી અર્બુદના રૂપમાં, પછીથી અર્બુદમાંથી પેશીના રૂપમાં, અને પેશીથી ઘનરૂપમાં (ગાઢ) ઉત્પન્ન થાય છે. આના પછી તેના સંપૂર્ણ અંગોપાંગ-નાડીયો-માથું-રોમરાજી આદિ બનીને તૈયાર થાય છે. પછી બાળકના રૂપમાં જન્મ લે છે, પછીથી મોટા થઈને ધર્મકથાઓને સાંભળીને તથા આચારાદિ શાસ્ત્રોને વાંચીને વધેલા પરિણામવાળો થઈને પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરે છે બાદમાં ગીતાર્થ બનીને આત્મકલ્યાણ કરે છે. ॥૧૭૯॥

भावार्थः- श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य को सम्बोधित कर कहते हैं कि हे शिष्य ! अब मैं धूतवाद का कथन करूँगा। आठ प्रकार के कर्मों को झड़काना धूत कहलाता है। इस जगत् में प्राणी अपने पूर्वकृत कर्मो के अनुसार नाना प्रकार के कुलों में उत्पन्न होते हैं। वे पहले तो माता पिता के शुक्र और शोणित के संयोग से उत्पन्न होकर सात दिन तक कलल रूप में और इसके पश्चात सात दिन तक अर्बुद रूप में फिर अर्बुद से पेशी रूप में और पेशी से घनरूप में उत्पन्न होते हैं। इसके पश्चात् उनके सम्पूर्ण अङ्ग और उपाङ्ग, नाड़ियाँ, शिर, रोम आदि बन कर तैयार होते हैं। फिर बालक रूप में जन्म लेते हैं फिर बड़े होकर वे धर्म कथा को सुनकर तथा आचारादि शास्त्रों को पढ़ कर बढ़े हुए परिणाम वाले होकर प्रव्रज्या धारण करते हैं फिर वे गीतार्थ बन कर आत्मकल्याण करते हैं ॥१७९॥

अभिसम्बुद्धं च प्रविव्रजिषुमुपलभ्य यन्निजाः कुर्युस्तदर्शयितुमाह -

तं परक्कमंतं परिदेवमाणा मा णे चयाहि इइ ते वयंति छंदोवणीया अज्झोववण्णा अक्कंदकारी जणगा रुयंति, अतारिसे मुणी ण य ओहंतरए जणगा जेण विप्पजढा, सरणं तत्थ णो समेइ, कहं णु णाम से तत्थ रमइ ? एयं णाणं सया समणुवासिज्जासि त्ति बेमि ॥ १८० ॥

तं मुमुक्षुं परिदेवमानाः विलपन्तो 'माऽस्मान् परित्यज' इति ते स्वजना वदन्ति। किं चापरं वदन्तीत्याह - वयं तव छन्दोपनीताः त्वयि च अध्युपपन्नाः। एवम् आक्रन्दकारिणो जनका जना वा रूदन्ति। एवं च वदेयुर्न तादृशो मुनिर्भवति, न च स ओघं भवौघं तरति जनकाः मातापित्रादयो येन विप्रत्यक्ताः। एवं सत्यपि मुमुक्षुर्बन्धुवर्गं शरणं तत्राऽवसरे न समेति-गच्छति। कथं नु नामाऽसौ तत्र गृहवासे रमते ? एतद् ज्ञानं सदा समनुवासयेरिति ब्रवीमि ॥ १८० ॥

अन्वयार्थ :- परक्कमंतं - મહાપુરૂષોના માર્ગથી જવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલા **तं** - તે પુરૂષના પ્રતિ - તરફ **परिदेवमाणा** - તેના માતા-પિતાદિ રડતા એવા **ते** - તે **इइ** - આ પ્રકારે **वयंति** - કહે છે કે તમો **णे** - અમોને **मा** - નહીં **चयाहि** - છોડો, **अक्कंदकारि** - આક્રંદન-રડતા કરતા એવા **जणगा** - માતા-પિતાદિ **रुयंति** - રૂદન કરે છે અને કહે છે કે **छंदोवणीया** - અમો તમારી ઈચ્છાના અનુસાર ચાલવાવાળા છીયે અને **अज्झोववण्णा** - તમારા ભરોસે રહેવાવાળા છીયે, તે પ્રમાણે પણ કહે છે કે પાખંડિયોના કહેણમાં આવીને **जेण** - જેણે **जणगा** - માતા-પિતાદિનો **विप्पजढा** - ત્યાગ કરી દીધો છે. **अतारिसे मुणी** - આવો મુનિ નથી હોઈ શકતો **य** - અને તે **ओहं** - સંસારને **ण तरए** - પાર કરી શકતો નથી, તેના આ પ્રકારના કથનને સાંભળીને પણ સંસારના સ્વરૂપને જાણવાવાળો પુરૂષ **तत्थ** - તેની તે વાતને **सरणं ण समेइ** - સ્વીકાર કરતો નથી, કારણ કે **से** - તે

જ્ઞાનીપુરૂષ **तत्थ** - ગૃહવાસમાં **कहं णु णाम** - કેવી રીતે **रमइ** - રમણ કરી શકે ? **एयं** - આ **णाणं** - જ્ઞાનને **सया** - સદા-હંમેશા **समणुवासिज्जासि** - સ્વયંના હૃદયમાં ધારણ કરવું જોઈયે.

ભાવાર્થ :- સંસારના સ્વરૂપને વિશેષ પ્રકારે સારી રીતે જાણીને જે પુરૂષ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવા તૈયાર થાય છે તેઓના માતા-પિતા આદિ મમતા સાથે મોહભરી વાતો કરીને તેને ગૃહસ્થવાસમાં રાખવાની કોશિશ કરે છે. પરંતુ તે વિવેકી પુરૂષ ગૃહવાસને સમસ્ત દુઃખોનું કારણ સમજીને તેનો ત્યાગ કરી દે છે અને સંયમ સ્વીકાર કરીને આત્મકલ્યાણના માર્ગ તરફ અગ્રેસર થાય છે. ॥ ૧૮૦ ॥

भावार्थः- संसार के स्वरूप को भली भांति जान कर जो पुरुष प्रव्रज्या अङ्गीकार करने को तैयार होता है उसके माता पिता आदि ममता एवं मोह भरी बातें करके उसको गृहवास में रखने की कोशिश करते हैं किन्तु वह विवेकी पुरुष गृहवास को समस्त दुःखों का कारण समझ कर उसका त्याग कर देता है और संयम स्वीकार कर आत्म कल्याण की ओर अग्रसर होता है ॥१८०॥

द्वितीय उद्देशकः

પ્રથમ ઉદ્દેશામાં સ્વજનવર્ગનો ત્યાગ કરવો તે બતાવ્યું, તે ત્યાગ ક્યારે સફળ થાય છે કે જ્યારે કર્મોનું વિધૂનન થાય અર્થાત્ ક્ષય કરાય, એટલે જ આ ઉદ્દેશામાં કર્મવિધૂનનનો ઉપદેશ કરાય છે.

प्रथम उद्देशक में स्वजनवर्ग का त्याग बताया परंतु वह त्याग तभी सफल हो सकता है जब कर्मों का क्षय किया जाय, अतः इस उद्देशक में कर्मविधूनन का उपदेश दिया जाता है ।

अनन्तरं स्वजनविधूननमुक्तं तच्च सफलं स्यात्यदि कर्मधूननं स्याद् कर्मविधूननार्थमिदमुपक्रम्यते -

आउरं लोगमायाए चइत्ता पुव्वसंजोगं हिच्चा
उवसमं वसित्ता बंभचेरंसि वसु वा अणुवसु वा जाणित्तु
धम्मं जहा तहा, अह एगे तमच्चाइ कुसीला ॥१८१॥

आतुरं लोकं ज्ञानेनाऽऽदाय ज्ञात्वा, त्यक्त्वा पूर्वसंयोगं, हित्वा-गत्वा उपशमम्, उषित्वा च ब्रह्मचर्ये वसुर्वा - साधुः अनुवसुर्वा श्रावको वा ज्ञात्वाऽपि धर्मं यथातथा, अथैके मोहोदयात् कुशीला तं पालयितुं न शक्नुवन्तीति ॥ १८१ ॥

अन्वयार्थ :- **लोगं** - લોકને **आउरं** - આતુર **आयाए** - જાણીને **पुव्वसंजोगं** - પૂર્વ સંયોગને **चइत्ता** - છોડીને **उवसमं** - ઉપશમભાવને **हिच्चा** - પ્રાપ્ત કરીને અને **बंभचेरंसि** - બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીને **वसु** - સાધુ **वा** - અથવા **अणुवसु** - શ્રાવક **धम्मं** - ધર્મના **जहा** - યથાર્થ સ્વરૂપને **जाणित्तु** - જાણીને પણ **अह** - આના પછી **एगे** - કોઈ કોઈ **तं** - તે ધર્મને **अचाइ** - પાલી શકતા નથી અને **कुसीला** - કુશીલ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- સંસારના સ્વરૂપને જાણીને જે પુરૂષ સંયમ સ્વીકાર કરે છે તે ઉપશમભાવને પ્રાપ્ત કરે છે અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે. પરંતુ તેમાંથી કોઈ પુરૂષ મોહના ઉદયથી તથા ભવિતવ્યતાના કારણથી તે ધર્મનું પાલન કરવામાં સમર્થ થતો નથી, અર્થાત્ તે કુશીલ બની જાય છે. ॥ ૧૮૧ ॥

भावार्थः- संसार के स्वरूप को जान कर जो पुरुष संयम स्वीकार करते हैं वे उपशम भाव को प्राप्त होते हैं और ब्रह्मचर्य का पालन करते हैं किन्तु उनमें से कोई पुरुष मोह के उदय से तथा होनहार के कारण उस धर्म को पालन करने में समर्थ नहीं होते हैं। अतएव वे कुशील बन जाते हैं ॥१८१॥

एवम्भूताश्च सन्तः किं कुर्युरित्याह-

वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं विउसिज्जा, अणुपुव्वेण अणहियासेमाणा परीसहे दुरहियासए, कामे ममायमाणस्स इयाणिं वा मुहुत्तेण वा अपरिमाणाए भेओ एवं से अंतराएहिं कामेहिं आकेवलिएहिं अवइण्णा चेए ॥ १८२ ॥

वस्त्रं पतद्ग्रहं कम्बलं पादपुञ्छनं व्युत्सृजेयुः । कथं चेत् अनुपूर्वेण-परिपाट्या यौगपद्येन वाऽनधिसहमानाः परीषहान् दुरधिसह्यान् । ततश्च कामान् ममायमानस्य इदानीं वा मुहूर्तेन वाऽपरिमाणाय कालाय शरीरस्य भेदो भवति कण्डरिकस्येव । एवं स आन्तरायिकैः - बहुप्रत्यपायैः कामैः न केवलमकेवलं तत्र भवैः आकेवलिकैः सद्वन्द्वैः असम्पूर्णैर्वा संसारमवतीर्णः, यदिवा आन्तरायिकान् कामान् आकेवलिकानवतीर्णाश्चैते भोगाभिलाषिणः । कामैरतृप्ता एव शरीरभेदमवाप्नुवन्तीति तात्पर्यार्थः ॥ १८२ ॥

अन्वयार्थ :- **अणुपुव्वेण** - અનુક્રમથી અથવા એકીસાથે ઉત્પન્ન થયેલ **दुरहियासए** - દુઃખે કરીને સહન કરાય તેવા **परिसहे** - પરિષહોને **अणहियासेमाणा** - સહન ન કરતા એવા કોઈ **वत्थं** - વસ્ત્ર **पडिग्गहं** - પાત્ર **कंबलं** - કાંબળી અને **पायपुंछणं** - રજોહરણને (ઓઘો) **विउसिज्जा** - ત્યાગી દે છે અર્થાત્ સાધુવેષને છોડીને ગૃહસ્થ બની જાય છે. **कामे** - કામભોગોમાં **ममायमाणस्स** - આસક્ત બનેલા તે પુરૂષનું **इयाणिं** - આ સમયમાં એટલે સંયમ છોડ્યા પછી ખરેખર **वा** - અથવા **मुहुत्तेण** - મુહૂર્ત માત્રમાં **अपरिमाणाए** - લાંબા કાલ માટે **भेओ-भेए** - તે શરીર નષ્ટ થઈ જાય છે. **एवं** - આ પ્રકારે **से** - તે ભોગવિલાષી પુરૂષ **अंतराएहिं** - ઘણા અંતરાયો અને **आकेवलिएहिं** - વિઘ્ન બાધાઓથી યુક્ત **कामेहिं** - કામભોગોથી **अवइण्णा** - તૃપ્ત થયા વિના જ **चेए** - શરીરના નાશને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- મનુષ્ય જન્મ પામવો ઘણો દુર્લભ છે. આ જન્મ પ્રાપ્ત કરીને સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર દીક્ષા અંગીકાર કરવી તે તો તેનાથી પણ દુર્લભ કઠીન છે. આવા ચારિત્રને અંગીકાર કરીને જ્યારે દુઃખે કરીને સહન થાય એવા પરિષહોના આક્રમણ થાય છે ત્યારે તેને સહન કરવા ઘણો જ કઠીન બની જાય છે. કોઈ ધીર વીરલા પુરૂષ જ તેને સહન કરી શકે છે. અધીર પુરૂષ બાયલા તો તેનાથી ઘબરાઈને સંયમનો ત્યાગ કરીને ગૃહસ્થ બની જાય છે. તે વિષયભોગોમાં આસક્ત થઈને અંતરાયના કારણે તે સ્વયંની ઈચ્છાનુસાર ભોગ ભોગવ્યા વિના જ શરીરનો ત્યાગ કરી દે છે. આ પ્રકારે તે મુર્ખ સંયમથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને ભોગોને પણ ભોગવી શકતો નથી, જેથી સંયમ સ્વીકાર કરીને ક્યારેય પણ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈયે નહીં. ॥ ૧૮૨ ॥

भावार्थः- मनुष्य जन्म पाना बड़ा दुर्लभ हैं। मनुष्य जन्म प्राप्त कर सर्व विरति रूप चारित्र अङ्गीकार करना तो और भी कठिन है। ऐसे चारित्र को अंगीकार करके जब दुःसह परीषहों का आक्रमण होता है तब उन्हें सहन करना बड़ा कठिन हो जाता है। कोई धीर पुरुष ही उन्हें सहन करते हैं। अधीर पुरुष तो उनसे घबरा कर संयम का त्याग करके गृहस्थ बन जाते हैं। वे विषय भोगों में आसक्त होकर विषय भोगों को भोगने के लिए प्रवृत्त होते हैं किन्तु अनेक विघ्न बाधाओं और अन्तराय के कारण वे अपनी इच्छानुसार भोग भोगे बिना ही शरीर को त्याग देते हैं। इस प्रकार वे मृत्यु संयम से भी भ्रष्ट हो जाते हैं और भोगों को भी भोग नहीं सकते है। अतः संयम स्वीकार करके उसे कदापि त्याग नहीं करना चाहिए ॥१८२॥

अपरे त्वासन्नतया मोक्षस्य कथञ्चिदवाप्य चरणपरिणामं प्रवर्धमानाध्यवसायिनो भवन्तीत्याह -

अह एगे धम्ममायाय आयाणप्पभिइसु पणिहिए चरे, अप्पलीयमाणे दढे सव्वं गिद्धिं परिण्णाय, एस पणए महामुणी, अइयच्च सव्वओ संगं ण महं अत्थित्ति इय एगो अहं, अस्सिं जयमाणे इत्थ विरए अणगारे सव्वओ मुंडे रीयंते, जे अचेले परिवुसिए संचिक्खइ ओमोयरियाए, से आकुट्ठे वा हए वा लुंचिए वा पलियं पकत्थ अदुवा पकत्थ अतहेहिं सद्दफासेहिं इय संखाए एगयरे अण्णयरे अभिण्णाय त्तितिक्खमाणे परिव्वए जे य हिरी जे य अहिरीमाणे ॥ १८३ ॥

अथैके धर्ममादाय आदानप्रभृतिषु - ज्ञानादिषु प्रणिहिताश्चरेयुः, यदिवा धर्ममादाय आदानप्रभृति सुप्रणितिहिताश्चरेयुः कामेषु स्वजनेषु चाऽप्रलीयमाना धर्मचरणे दृढाः। किं च सर्वां गृद्धिं परिज्ञाय परित्यजेत्। गृद्धिपरित्यागेन एष संयमे प्रणतः प्रह्वः सन् महामुनिर्भवति। अतिगत्य ममास्तीत्येवम् एकोऽहमस्मिन् संसारे। यतमानोऽत्र-मौनीन्द्रप्रवचने विरतोऽनगारः सर्वतो मुण्डो रीयमाणो यः अचेलः पर्युषितः-अन्तप्रान्तभोजी अवमोदरिकायां संतिष्ठते। स कदाचिद् आक्रुष्टो वा हतो वा लुञ्चितो वा पलितं भो कोलिक इत्यादिकं पूर्वाचरितं जुगुप्सितं प्रकथ्य अथवा प्रकथ्य अतथ्यैः चौरस्त्वमित्यादिकैः शब्दैः स्पर्शैश्च कदर्थ्यते, तदा स्वकृतादृष्टफलमेतदिति संख्याय ज्ञात्वा एकतरान् अनुकुलान् अन्यतरान् प्रतिकुलान् उदीर्णान् अभिज्ञाय तितिक्षमाणः परिव्रजेत। ये च ह्रीरूपाः याचनाऽचेलत्वादयः ये च अह्रीमनसः अलज्जाकारिणः यदिवा ये च हारिणो ये च अहारिण एतान् द्विरूपान् परीषहान् सम्यक् ज्ञात्वा यदिवा 'जक्खाइट्ठे अयं पुरिसे' इत्यादि संख्याय तितिक्षमाणः परिव्रजेदिति ॥ १८३ ॥

अन्वयार्थ :- **अह** - આના પછી **एगे** - કોઈ પુરૂષ **धम्मं** - ધર્મને **आयाय** - સ્વીકાર કરીને **आयाणप्पभिइसु** - ધર્મોપકરણોને રાખતો એવો **पणिहिए चरे** - ધર્મનું આચરણ કરે છે, **अप्पलीयमाणे** - તેઓ માતા-પિતાદિમાં તથા લોકમાં આસક્ત ન થતાં એવા **दढे** - ધર્મમાં દૃઢ તથા **सव्वं** - સમસ્ત **गिद्धिं** - ભોગોની આકાંક્ષાઓનો **परिण्णाय** - ત્યાગ કરીને સંયમ પાલન કરે છે, **एस** - આ **पणए** - કર્મક્ષયમાં તત્પર પુરૂષ જ **महामुणी** - મહા મુની છે, તે પુરૂષ **सव्वओ** - બધા પ્રકારના **संगं** - સંગોને **अइयच्च** - છોડીને **इय** - આ ભાવના ભાવે કે **महं** - આ જગતમાં મારૂં **ण अत्थि** - કોઈ છે નહીં, પરંતુ **अहं** - હું **एगो** - એકલો જ છું, આ પ્રકારે **अस्सिं** - આ પ્રવચનમાં સ્થિત રહેલો **इत्थ** - વિષયભોગોથી **विरए** - અટકેલો તથા **जयमाणे** - દશ પ્રકારની સામાચારીનું જયણાપૂર્વક પાલન કરતો એવો **मुण्डे** - દ્રવ્ય અને ભાવથી મુંડિત **अणगारे** - મુનિ **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી **रीयंते** - સંયમાનુષ્ઠાનમાં પ્રયત્નશીલ રહેતો એવો **अचेले** - થોડા વસ્ત્રથી યુક્ત રહે છે તથા **परिवुसिए** - અન્તપ્રાન્ત આહાર કરતો એવો **ओमोयरियाए** - ઉનોદરી આદિ તપ કરતો એવો **संचिक्खइ** - રહે છે. **से** - તે મુનિને જો કોઈ **आकुट्ठे** - આક્રોશ કરે **वा** - અથવા **हए** - દંડ આદિ દ્વારા મારે **वा** - અથવા **लुंचिए** - કેશ લુંચન કરે **अदुवा** - અથવા **अपकत्थे** - **अपगंथे** - કથન ન કરીને બીજા પ્રકારથી નિંદા કરે તો તે સાધુ **इय** - આને **संखाए** - સ્વયંના પૂર્વકૃત કર્મોનું ફળ સમજીને સહન કરે. **जे** - જો **हिरी** - મનમાં આલ્હાદ (આનંદ) ઉત્પન્ન કરવાવાળા **एगयरे** - અનુકૂલ પરિષહ છે, તેને **य** - અને **जे** - જો **अहिरीमाणे** - અપ્રિય લાગવાવાળા **अण्णयरे** - પ્રતિકૂલ પરિષહ છે, તે બન્નેને **अभिण्णाय** - જાણીને **तितिक्खमाणे** - સમતાપૂર્વક સહન કરતો એવો સાધુ **परिव्वए** - સંયમનું પાલન કરે.

ભાવાર્થ :- મોક્ષાર્થી પુરૂષને પુત્ર-સ્ત્રી આદિ બધા પ્રકારના સંગને છોડીને તથા વિષયની ઈચ્છાને જીતીને આ ભાવના ભાવવી જોઈયે કે... આ સંસારમાં મારો એવો કોઈ પદાર્થ નથી કે જે મને સંસારભ્રમણથી બચાવી શકે, જેથી આ સંસારમાં હું એકલો છું, હું કોઈનો નથી અને મારૂં પણ કોઈ નથી. આ પ્રકારની ભાવના ભાવતો એવો મોક્ષાર્થી મુનિ સંયમનું પાલન કરે, આવું વિચારતા એવા મુનિને જો કોઈ ગાળ આપે, અપમાનિત કરે, દંડ આદિ દ્વારા મારે તો પણ મુનિ આ સમજીને તેને સહન કરે, પૂર્વકૃત અશુભ કર્મોનું ફળ છે આ પ્રમાણે સમજીને જે મુનિ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ બધા પ્રકારના પરિષહોને સમભાવ (સમતા) પૂર્વક સહન કરે છે. તેઓના કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ॥ ૧૮૩ ॥

भावार्थः- मोक्षार्थी पुरुष को पुत्र कलत्रादि के सब प्रकार के संगों को छोड़ कर तथा विषय की इच्छा को जीत कर यह भावना करनी चाहिए कि - इस संसार में मेरा ऐसा कोई भी पदार्थ नहीं है जो मुझे संसार भ्रमण से बचा सके। अतः इस संसार में मैं अकेला हूँ। कोई मेरा नहीं है और में भी किसी का नहीं हूँ। इस प्रकार की भावना करता हुआ मोक्षार्थी मुनि संयम का पालन करे। ऐसा करते हुए मुनि को यदि कोई गाली दे, अपमानित करे, दण्ड आदि के द्वारा मारे तो मुनि यह समझ कर उसको सहन करे कि - पूर्वकृत तपकर्म का फल भोगे बिना छुटकारा नहीं हो सकता है इसलिए ये सब मेरे पूर्वकृत अशुभ कर्मों के फल हैं। इस प्रकार समझ कर जो मुनि अनुकूल और प्रतिकूल सब प्रकार के परीषहों को समभाव पूर्वक सहन करता है उसके कर्मों की निर्जरा होती है ॥१८३॥

किंच -

चिच्चा सव्वं विसुत्तियं संफासे फासे समियदंसणे, एए भो ! णगिया वुत्ता जे लोयंसि अणागमणधम्मिणो आणाए मामगं धम्मं, एस उत्तरवाए इह माणवाणं वियाहिए, इत्थोवरए तं झोसमाणे आयाणिज्जं परिण्णाय परियाएण विगिंचइ, इहमेगेसिं एगचरिया होइ तत्थ इयरा इयरेहिं कुलेहिं सुद्धेसणाए सव्वेसणाए से मेहावी परिव्वए सुब्भिं अदुवा दुब्भिं अदुवा तत्थ भेरवा पाणा पाणे किलेसंति, ते फासे पुट्ठो धीरो अहियासिज्जासि त्ति बेमि ॥ १८४ ॥

त्यक्त्वा सर्वां विश्रोतसिकां स्पृशेत्-अधिसहेत समितदर्शनः - सम्यग्दृष्टिः । एते भो ! निर्ग्रन्था नग्नाः भावनग्ना उक्ता ये लोके अनागमनधर्माणः आरोपितप्रतिज्ञाभारवाहित्वात् न

पुनर्गृहं प्रत्यागमनेप्सव इति । आज्ञया मामकं धर्मं सम्यगनुपालयेदिति तीर्थकर एवाह, यदिवा धर्मानुष्ठाय्येवमाह - धर्म एवैको मामकः अन्यत्सर्वं तु पारक्यमिति तमाज्ञया सम्यक्करोमीति यत एषः अनन्तरोक्त उत्तरवादः उत्कृष्टवाद इह मानवानां व्याख्यातः । अत्र कर्मधूननोपाये संयम उपरतस्तत्-कर्म झोषयन्-क्षपयन् धर्मं चरेत् । आदानीयं-कर्म परिज्ञाय पर्यायेण-श्रामण्येन विवेचयति। इह प्रवचन एकेषां एकचर्याभवति तत्र-एकाकिविहारे इतरे सामान्यसाधुभ्यो विशिष्टा इतरेषु-अन्तप्रान्तेषु कुलेषु शुद्धैषणया सर्वैषणया परिव्रजन्ति । एवमेव स मेधावी परिव्रजेत् । सुरभिरथवा दुरभिराहारः स्यात्तत्र रागद्वेषौ न विदध्यात् । अथवा तत्र-एकाकिविहारित्वे भैरवाः प्राणिनोऽपरान् प्राणिनः क्लेशयन्ति । त्वं तु पुनस्तैः स्पृष्टः स्पर्शान् दुःखविशेषान् धीरः सन्नधिसहस्व इति ब्रवीमि ॥ १८४ ॥

अन्वयार्थ :- **समियदंसणे** - સમ્યગ્દૃષ્ટિ સાધુ **सव्वं** - બધા **विसुत्तियं** - સંસારી સંબંધોનો **चिच्चा** - ત્યાગ કરીને **फासे** - પરિષહોથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખોને **संफासे** - સમભાવપૂર્વક સહન કરે, **भो** - હે શિષ્ય ! **जे** - જે **लोयंसि** - આ લોકમાં **अणागमणधम्मिणो** - દીક્ષા લઈને ફરીથી ગૃહવાસમાં નથી જતા **एए** - તેઓ **णगिणा** - ભાવનગ્ન **वुत्ता** - કહેલા છે. તેઓ **आणाए** - આજ્ઞાનુસાર **मामगं** - મારા **धम्मं** - ધર્મનું પાલન કરે છે, **इह** - આ લોકમાં **माणवाणं** - મનુષ્યોને માટે **एस** - આ **उत्तरवाए** - ઉત્કૃષ્ટ વાદ **वियाहिए** - કહેલ છે. **इत्थोवरए** - આ કર્મક્ષયના ઉપાય સ્વરૂપ સંયમમાં રત રહેવાવાળા પુરૂષ **तं** - કર્મોનો **झोसमाणे** - ક્ષય કરી દે છે, વિવેકી પુરૂષ **आयाणिज्जं** - કર્મોના સ્વરૂપને **परिण्णाय** - જાણીને **परियाएण** - પ્રવ્રજ્યાના દ્વારા **विगिंचइ** - તેને અલગ કરી નાંખે છે, **इह** - આ પ્રવચનમાં રહેલો **एगेसिं** - કોઈ **एगचरिया होइ** - એકલા વિચરે છે, **तत्थ** - તે એકલા વિચરવાવાળા જિનકલ્પી **इयरा** - બીજા સામાન્ય સાધુ કરતા વિશિષ્ટ હોય છે, **से** - તે **मेहावी** - બુદ્ધિમાન સાધુ **इयरेहिं कुलेहिं** - અન્તપ્રાન્ત કુલોમાં **सुद्धेसणाए** - એષણાના દશ દોષોથી રહિત અને **सव्वेसणाए** - ઉદગમ ઉત્પાદના આદિ બધા દોષોથી રહિત શુદ્ધ આહારાદિ દ્વારા **परिव्वए** - સંયમનું પાલન કરે છે. તેઓ **सुब्भिं** - સુગંધવાળા **अदुवा** - અથવા **दुब्भिं** - દુર્ગંધવાળા આહારને સમાન માને છે. ભયંકર સ્થાનોમાં એકલા રહેતા એવા સાધુને જો **भेरवा** - ભયંકર ડર લાગે તેવા શબ્દ સંભળાય **अदुवा** - અથવા જો **पाणा** - પ્રાણી **पाणे** - અન્ય પ્રાણિયોને **किलेसंति** - મારે છે. તેઓ દ્વારા સતામણી થતાં **ते** - તે **फासे** - દુઃખ **पुट्ठो** - પામીને **धीरे** - ધીરપુરૂષ **अहियासिज्जासि** - સમભાવપૂર્વક સહન કરે, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાનુસાર સંયમનું પાલન કરવાવાળા જે પુરૂષ

બધા પ્રકારના પરિષહોના કષ્ટોને સહન કરે છે અને પરિગ્રહથી રહિત હોય છે, તે પુરૂષ ભાવથી નગ્ન કહેવાય છે તેઓ કોઈ પણ સાંસારિક પદાર્થમાં મમત્વ નથી રાખતા, આ જૈન પ્રવચનમાં રહેલો કોઈ અભિગ્રહધારી અને જિનકલ્પી આદિ સાધુ એકલા વિચરે છે. તેઓના વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહ વિશેષ અને તપોવિશેષ હોય છે. તેઓ બીજા સામાન્ય સાધુઓથી વિશિષ્ટ હોય છે તેને અન્ત-પ્રાન્ત, સુગંધી-દુર્ગંધી જેવા પણ આહાર મળી જાય છે તેઓ તેમાં સમભાવ રાખે છે એકલા વિચરતા હોય ત્યારે ભયંકર ભૈરવના શબ્દોને સાંભળીને અથવા હિંસક પ્રાણિયો દ્વારા સતાવવા છતાં પણ ધબરાતા નથી અને શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે છે. ॥ ૧૮૪ ॥

भावार्थः- तीर्थङ्कर भगवान् की आज्ञानुसार संयम का पालन करने वाले जो पुरुष सब प्रकार के परीषह के कष्टों को सहन करते हैं और परिग्रह से रहित होते हैं वे पुरुष भाव से नग्न कहे जाते हैं । वे किसी भी सांसारिक पदार्थ में ममत्व नहीं रखते हैं । इस जैन प्रवचन में स्थित कोई अभिग्रहधारी एवं जिनकल्पी आदि साधु अकेले विचरते हैं । उनके नाना प्रकार के अभिग्रह विशेष और तपोविशेष होते हैं । वे दूसरे सामान्य साधुओं से विशिष्ट होते हैं । उन्हें अन्त प्रान्त सुगन्ध दुर्गन्ध जैसा भी आहार मिल जाता है वे उसमें समभाव रखते हैं । अकेले विचरते हुए वे भयङ्कर शब्दों को सुन कर या हिंसक प्राणियों द्वारा सताये जाने पर भी घबराते नहीं हैं और शुद्ध संयम का पालन करते हैं ॥१८४॥

तृतीय उद्देशकः

બીજા ઉદ્દેશામાં કર્મોના ધૂનન ક્ષય વિશે ઉપદેશ કર્યો, પરંતુ તે શરીર અને ઉપકરણોના ધૂનન (ક્ષય) વિના સંભવ નથી એટલે આ ઉદ્દેશામાં શરીર અને ઉપકરણોના ધૂનન કરવાનો વિધિપૂર્વક ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે.

दूसरे उद्देशक में कर्मों के धूनन का उपदेश किया गया है किन्तु वह शरीर और उपकरणों के धूनन के बिना सम्भव नहीं है । इसलिए इस उद्देशक में शरीर और उपकरणों के धूनन का उपदेश दिया जाता है-

अनन्तरं कर्मधूननं प्रतिपादितं तच्च नोपकरणशरीरविधूननमन्तरेण भवति, इत्यतस्तद् विधूननार्थमिहोच्यते ।

एयं खु मुणी आयाणं सया सुयक्खायधम्मे विधूयकप्पे णिज्झोसइत्ता, जे अचेले परिवुसिए तस्स णं भिक्खुस्स णो एवं भवइ - परिजुण्णे मे वत्थे, वत्थं जाइस्सामि, सुत्तं जाइस्सामि, सूइं जाइस्जामि, संधिस्सामि सीविस्सामि उक्कसिस्सामि वुक्कसिस्सामि परिहिस्सामि पाउणिस्सामि, अदुवा तत्थ परक्कमंतं

भुज्जो अचेलं तणफासा फुसंति सीयफासा फुसंति तेउफासा फुसंति दंसमसगफासा फुसंति एगयरे अण्णयरे विरूवरूवे फासे अहियासेइ अचेले लाघवं आगममाणे, तवे से अभिसमण्णागए भवइ, जहेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा सव्वओ सव्वयाए सम्मत्तमेव समभिजाणिज्जा, एयं तेसिं महावीराणं चिर रायं पुव्वाइं वासाणि रीयमाणाणं दवियाणं पास अहियासियं ॥ १८५ ॥

एतत् वक्ष्यमाणं मुनि आदानं-धर्मोपकरणाऽतिरिक्तं वस्त्रादि सदा स्वाख्यातधर्मा - महाव्रतभारवाही विधूतकल्पः क्षुण्णाऽऽचारो निर्झोषयिस्यति - अपनेष्यति। योऽचेलः पर्युषितस्तस्य भिक्षोर्नैतद भवति, यथा परिजीर्णं मे वस्त्रम् । अतो वस्त्रं याचिष्यामि, सूत्रं याचिष्यामि, सूचिं याचिष्यामि, सेविष्यामि उत्कर्षयिष्यामि व्युत्कर्षयिष्यामि परिधास्यामि प्रावरिष्यामि। अथवोक्तसर्वं जिनकल्पिकाभिप्रायेण नेयम् । तत्राऽचेलत्वे पराक्रमन्तं भूयोऽचेलं साधुं तृणस्पर्शाः स्पृशन्ति, तेजःस्पर्शा स्पृशन्ति दंशमशकस्पर्शाः स्पृशन्ति, एकतरान् अन्यतरान् विरूपरूपान् स्पर्शान्नधिसहतेऽचेलः अचलो वा लाघवं द्रव्यत उपकरणलाघवं भावतः कर्मलाघवम् आगमयन् अवगमयन् । एवं तपस्तस्याऽभिसमन्वागतं - सोढं भवति । यथेदं भगवता प्रवेदितं तद् लाघवम् उपकरण - आहारलाघवं वा अभिसमेत्य सर्वतः सर्वात्मना सम्यक्त्वमेव समत्वमेव वा समभिजानीयात् । एवं तेषां महावीराणां चिररात्रं पूर्वाणि नाभेयादारभ्य शीतलं यावत् पूर्वसंख्यासद्भावात् पूर्वाणीत्युक्तं, तत आरतः श्रेयांसादारभ्य वर्ष संख्याप्रवृत्तेर्वर्षाणीत्युक्तम् तत्र पूर्वस्य तु परिमाणं सप्तति कोटिलक्षाः षट्पञ्चाशत् च कोटिसहस्राः । तथा वर्षाणि रीयमाणानां द्रव्याणां भव्यानां यदिवा द्रव्यं - संयमस्तद्वतां द्रव्यिकाणां पश्य अधिसहनम् । नागार्जुनीयास्तु ''अचेले लाघवं आगममाणे'' इति स्थाने पठन्ति - ''एवं खलु से उवगरणलाघवियं तवं कम्मक्खयकारणं करेइ'' एवं उक्तक्रमेण भावलाघवार्थमुपकरणलाघवं तपश्च करोतीति भावार्थः ॥ १८५ ॥

अन्वयार्थ :- सुयक्खायधम्मे - સર્વજ્ઞપ્રણીત ધર્મનું આચરણ કરવાવાળા અને **विधूयकप्पे** - સાધુના આચારને સારી રીતે પાલન કરવાવાળા **मुणी** - સાધુ **खु** - નિશ્ચયથી જ **एयं** - પૂર્વોક્ત તથા આગળ કહેવાવાળા ધર્મોપકરણથી વધારાના વસ્ત્ર આદિને **आयाणं** - કર્મબંધનું કારણ સમજીને **णिज्झोसइत्ता** - તેનો ત્યાગ કરી દે છે. **जे** - જે સાધુ **अचेले** - થોડા વસ્ત્રથી યુક્ત અથવા વસ્ત્રરહિત જિનકલ્પી **परिवुसिए** - સંયમમાં રહેલા છે **तस्स** - તે **भिक्खुस्स** - સાધુને **एवं** - આ પ્રમાણે વિચાર **णो भवइ** -

નથી થતો કે **मे** - મારા **वत्थे** - વસ્ત્ર **परिजुण्णे** - જીર્ણ થઈ ગયેલા છે એટલે **वत्थं** - વસ્ત્રની **जाइस्सामि** - યાચના કરીશ **सुत्तं** - સૂત્ર એટલે કે દોરાની **जाइस्सामि** - યાચના કરીશ **सूइं** - સોય **जाइस्सामि** - માંગી લાવીશ, પછીથી **संधिस्सामि** - વસ્ત્રને જોડીશ **सीविस्सामि** - સીવીશ **उक्कसिस्सामि** - તેને મોટું બનાવીશ **वुक्कसिस्सामि** - તેને નાનું બનાવીશ **परिहिस्सामि** - તેને પહેરીશ અથવા **पाउणिस्सामि** - ઓઢીસ **अदुवा** - અથવા **तत्थ** - ત્યાં **अचेलं** - ઓછા વસ્ત્રવાળા તથા વસ્ત્ર રહિત **परक्कमंतं** - વિહાર કરતાં એવા મુનિને **तणफासा** - ક્યારેક ઘાસના સ્પર્શનું **फुसंति** - દુઃખ થાય છે, **सीयाफासा फुसंति** - ક્યારેક ઠંડા સ્પર્શનું દુઃખ થાય છે, **तेउफासा फुसंति** - ક્યારેક ગરમીના સ્પર્શનું દુઃખ થાય છે, તથા **दंसमसगफासा फुसंति** - ક્યારેક ડાંસ અને મચ્છરોના સ્પર્શ પીડિત કરે છે. **लाघवं आगममाणे** - કર્મોને હલકા કરતાં એવા **अचेले** - અચેલ એટલે કે થોડા વસ્ત્રવાળા અથવા વસ્ત્રરહિત મુનિ **एगयरे** - એક અથવા **अण्णयरे** - અનેક અને **विरूवरूवे** - વિવિધ પ્રકારના **फासे** - કષ્ટો અને પરિષહોને **अहियासेइ** - સહન કરે છે. આ પ્રકારે **से** - તે સાધુ **तवे** - તપને **अभिसमण्णागए** - પ્રાપ્ત થાય છે. **जहेयं** - જે પ્રકારે **भगवया** - ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે **तमेव** - તેને **अभिसमिच्चा** - સારી રીતે જાણીને **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી અને **सव्वयाए** - સર્વરૂપથી **सम्मत्तमेव** - સમ્યક્ત્વનું જ **समभिजाणिज्जा** - સમ્યક્ અનુષ્ઠાન કરે. **एवं** - આ પ્રકારે **चिररायं पुव्वाइं वासाणि** - ઘણા વર્ષો સુધી એટલે કે જીવનપર્યંત **तेसिं** - તે **रीयमाणाणं** - સંયમસહિત વિચરવાવાળા **दवियाणं** - દ્રવ્ય એટલે કે મુક્તિગમન યોગ્ય **महावीराणं** - મહાવીર પુરૂષોના **अहियासयं** - સમતા-સમભાવપૂર્વક પરિષહ સહનને **पास** - દેખો.

ભાવાર્થ :- ધર્મના ઉપકરણોથી ભિન્ન પદાર્થોના કારણ જાણીને મુનિ તેનો ત્યાગ કરી દે છે. અચેલ એટલે અલ્પવસ્ત્ર રાખીને સંયમ પાલન કરવાવાળા મુનિને વસ્ત્ર સંબંધી ચિંતા નથી થતી કે મારૂં વસ્ત્ર જીર્ણ થઈ ગયું છે હવે મારા શરીરની રક્ષા કેવી રીતે થશે ? તથા શર્દીથી કેવી રીતે બચી શકીશ ? હવે મારે કોઈ શ્રાવક પાસેથી વસ્ત્ર માંગવા પડશે અથવા ફાટેલા વસ્ત્રને સીવવા માટે સૂઈ-દોરા લાવવા પડશે. આ સૂત્રની વ્યાખ્યા જિનકલ્પીના અપેક્ષાથી કરવી જોઈયે. જે જિનકલ્પી મુનિ હોય છે તેઓ વસ્ત્રના સંબંધમાં કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરતા જ નથી, કારણ કે તેઓ વસ્ત્રરહિત હોય છે. આવા મુનિને ક્યારેક ઘાસના સંથારા પર સુવાથી ઘાસનો ખરબચડો સ્પર્શ પીડિત કરે છે. આ પ્રકારે જ તેને ક્યારેક શર્દી-ગરમી અને ક્યારેક ડાંસ-મચ્છર આદિના કષ્ટ-પરિષહ સહન કરવા પડે છે. આ પ્રકારે તે કાયક્લેશ રૂપ તપ કરે છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકરપ્રભુ ફરમાવે છે. ॥ ૧૮૫ ॥

भावार्थः- धर्मोपकरणों से भिन्न पदार्थों को कर्मबन्ध का कारण जान कर मुनि उनका त्याग कर देते

हैं। अचेल यानी अल्प वस्त्र रख कर संयम पालन करने वाले मुनि को वस्त्र सम्बन्धी चिन्ता नहीं होती है कि - मेरा वस्त्र जीर्ण हो गया है। अब मेरे शरीर की रक्षा किस तरह होगी ? तथा सर्दी से कैसे बच सकूँगा। अब मुझे किसी श्रावक से वस्त्र मांगना चाहिए अथवा फटे हुए वस्त्र को सीने के लिए सूई डोरा लाना चाहिए।

अथवा इस सूत्र की व्याख्या जिनकल्पी की अपेक्षा से करनी चाहिए। जो जिनकल्पी मुनि होते हैं वे वस्त्र के सम्बन्ध में किसी प्रकार की चिन्ता करते ही नहीं है क्योंकि वे वस्त्र रहित होते हैं। ऐसे मुनि को कभी तृण की शय्या पर सोने से तृणों का रूक्ष स्पर्श पीड़ित करता है। इसी प्रकार उन्हें कभी सर्दी गर्मी और कभी डांस मच्छर आदि के कष्ट सहन करने पड़ते हैं। इस प्रकार वे कायाक्लेश रूप तप करते हैं ऐसा तीर्थङ्कर भगवान् फरमाते हैं ॥१८५॥

एतच्चाधिसहमानानां यत्स्यात्तदाह -

आगयपण्णाणाणं किसा बाहा भवंति पयणुए य मंससोणिए विस्सेणिं कट्टु परिण्णाय, एस तिण्णे मुत्ते विरए वियाहिए त्ति बेमि ॥ १८६ ॥

आगतप्रज्ञानानां कृशा बाहवो बाधा वा-पीडा भवन्ति प्रतनुके च मांसशोणिते। संसारहेतुभूतां रागद्वेषकषायश्रेणीं क्षान्त्यादिना विश्रेणीं कृत्वा तथा परिज्ञाय - ज्ञात्वा समत्वभावनया कूरगडुप्रायमपि न हीलयति। एष तीर्णो मुक्तो विरतो व्याख्यात इति ब्रवीमि ॥ १८६ ॥

अन्वयार्थ :- आगयपण्णाणाणं - જેઓને પદાર્થોનું જ્ઞાન થઈ ગયેલ છે તે મહાપુરૂષોની **बाहा** - ભુજાઓ તપસ્યાને કારણથી **किसा** - કૃશ (પાતળી) **भवंति** - થઈ જાય છે. **य** અને **मंससोणिए** - તેઓના માંસ અને લોહી પણ **पयणुए** - ઓછા થઈ જાય છે. રાગ-દ્વેષ અને કષાયરૂપી સંસારમાં ઉતરવાની જે શ્રેણિ છે, તેને **परिण्णाय** - જાણીને જે પુરૂષ ક્ષમા આદિના દ્વારા **विस्सेणिं कट्टु** - વિશ્રેણી કરીને એટલે કે નાશ કરીને સંયમમાં રત રહે છે **एस** - તે **तिण्णे** - સંસારથી તરેલો **मुत्ते** - મુક્ત અને **विरए** - વિરત (અટકેલો) **वियाहिए** - કહેલો છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જે મુનિ સંસારના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણી લે છે તેને કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મમત્વભાવ હોતો નથી, તે તપ કરવામાં ઉદ્યમશીલ હોય છે જેથી તેના શરીરનું લોહી અને માંસ સુકાઈને ઓછા થઈ જાય છે. તેઓ સંસારના કારણભૂત રાગ-દ્વેષ-કષાયાદિને પણ નષ્ટ કરી દે છે. તેઓ તીર્થંકરપ્રભુના વચનાનુસાર ઉત્તમ સંયમના પાલનમાં તત્પર રહે છે. આવા ગુણોથી યુક્ત મુનિને સંસારથી પાર પામેલા છે તેમ સમજવું. ॥ ૧૮૬ ॥

भावार्थः- जो मुनि संसार के स्वरूप को भली प्रकार जान लेता है उसे किसी भी पदार्थ पर ममत्व नहीं होता है। वह तपस्या में रत रहता है जिससे उसके शरीर का रक्त और मांस सूख कर कम हो जाता है। वह

संसार के कारणभूत रागद्वेष कषायादि को भी नष्ट कर देता है। वह तीर्थङ्कर के वचनानुसार उत्तम संयम के पालन में तत्पर रहता है। ऐसे गुणों से युक्त मुनि को संसार से पार हुआ ही जानना चाहिए ॥१८६॥

तं च तथाभूतं किमरतिरभिभवेत् उत नेत्याह -

विरयं भिक्खुं रीयंतं चिरराओसियं अरई तत्थ किं विधारए ? संधेमाणे समुट्ठिए, जहा से दीवे असंदीणे एवं से धम्मे आयरियपदेसिए, ते अणवकंखमाणा पाणे अणइवाएमाणा दइया मेहाविणो पंडिया, एवं तेसिं भगवओ अणुट्ठाणे जहा से दिया पोए एवं ते सिस्सा दिया य राओ य आणुपुव्वेण वाइया त्ति बेमि ॥ १८७ ॥

विरतं भिक्षु रीयमाणं - विहरन्तं चिररात्रं - प्रभूतं कालं संयमे उषितम् अरतिः तत्र - संयमे किं विधारयेत् - प्रतिस्खलयेत् ? ओमिति कर्मपरिणतेर्वैचित्र्यात्, यदिवा नैव विधारयेत् यत उत्तरोत्तरं संयमस्थानं गुणस्थानं धर्मं वा संदधानः समुत्थितः । यथाऽसौ द्वीपः असन्दीनः - उदकाऽप्लाव्यो दीपो वा असन्दीनो - विवक्षितकालस्थायी परेषामपि अरतिविधारकः । एवमसौ धर्म आर्य प्रदेशितो भवति । धर्मिणश्च ते साधवोऽनवकाङ्क्षन्तो भोगान् प्राणिनोऽनतिपातयन्तो दयिता मेधाविनः पण्डिता भवन्ति, एवं तेषामपरिकर्मितमतीनां शिष्याणां भगवतो धर्मे-सम्यगनुत्थाने सति यथा द्विजपोतः पक्षिशिशुः द्विजेन पाल्यते, एवं ते शिष्या दिवा च रात्रौ चाचार्येणानुपूर्वेण वाचिताः- पाठिताः संसारोत्तरणसमर्था भवन्तीति ब्रवीमि ॥ १८७ ॥

अन्वयार्थ :- **विरयं** - વિરત એટલે કે પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત **रीयंतं** - પ્રશસ્ત માર્ગમાં ગમન કરતા એવા **चिरराओसियं** - લાંબા કાળ સુધી સંયમમાં રહેતા એવા **भिक्खुं** - સાધુને **किं** - શું **तत्थ** - સંયમમાં **अरई** - અરતિ **विधारए** - ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ? **समुट्ठिए** - કર્મક્ષયના માટે ઉદ્યમવંત થયેલો સાધુ **संधेमाणे** - ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનોમાં ચઢતો જાય છે. **जहा** - જે પ્રકારે **से** - તે **दीवे** - દ્વીપ **असंदीणे** - જલની બાધાથી રહિત હોય છે. **एवं** - આ જ પ્રકારે **से** - તે **आयरियपदेसिए** - આચાર્ય મહારાજ દ્વારા ઉપદેશ કરાયેલ **धम्मे** - ધર્મ છે. **ते** - તે **अणवकंखमाणा** - ભોગોની ઈચ્છા ન કરવાવાળો **पाणे** - પ્રાણિયોની **अणइवाएमाणा** - હિંસા ન કરવાવાળો **दइया** - શુભ પ્રવૃત્તિ કરવાને કારણે બધા લોકોને પ્રિય **मेहाविणो** - મેધાવી અને **पंडिया** - પંડિત છે. **एवं** - આ પ્રકારે **तेसिं** - તે **भगवओ** - તીર્થંકર ભગવાનના **अणुट्ठाणे** - ધર્મમાં જે સમ્યક્ પ્રકારથી ઉત્થિત નથી

से - તેનું આચાર્ય તે જ પ્રકારે પાલન કરે **जहा** - જેમ **दिया** - પક્ષી **पोए** - સ્વયંના શિશુનું પાલન કરે છે. **एवं** - આ પ્રકારે આચાર્યના દ્વારા **दिया** - દિવસ **य** અને **राओ** - રાત **आणुपुव्वेण** - ક્રમથી **वाइया** - ભણાવેલા **ते** - તે **सिस्सा** - શિષ્ય સંસારને પાર કરવામાં સમર્થ થઈ જાય છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ અસંયમથી નિવૃત્ત થઈ ગયા છે અને પ્રશસ્ત (સારા) માર્ગમાં વિચરણ કરે છે તથા જે લાંબાકાળ સુધી સંયમમાં સ્થિર રહી ચૂક્યો છે તેવા પુરૂષને સંયમમાં અરતિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે ? આ પ્રશ્નનો જવાબ આ છે કે કદાચિત્ અરતિ થઈ શકે, કારણ કે કર્મોનું પરિણામ વિચિત્ર છે અને મોહની શક્તિ પ્રબલ (ગાઢ) છે જેથી આવા સાધુને પણ સંયમમાં અરતિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે કે ઉપરોક્ત ગુણવાળા સાધુને ક્યારે અરતિ ઉત્પન્ન થઈ શકે ? અર્થાત્ ન થાય, કારણ કે તે ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનોને સ્પર્શ કરતો એવો યથાખ્યાત ચારિત્રના સન્મુખ થઈ જાય છે. જે પ્રકારે જલની પીડાથી રહિત દ્વીપ સમુદ્રયાત્રિઓને માટે શરણભૂત થાય છે તેમજ તે પ્રકારે ઉપરોક્ત ગુણ સંપન્ન મુનિ બીજા સાધુઓ માટે આધારભૂત થાય છે. આવા ગુણોવાળા મુનિ ફક્ત સ્વયંની રક્ષા નથી કરતા પરંતુ બીજાને પણ જો સંયમમાં અરતિ ઉત્પન્ન થઈ જાય તો તેને પણ દૂર કરી તેની રક્ષા કરે છે. જેંમ પક્ષી સ્વયંના બચ્ચાને ત્યાં સુધી પાલન કરે છે કે જ્યાં સુધી ઉડીને બીજી જગ્યાએ જવા માટે લાયક નથી થતો, તેમ આચાર્ય પણ ત્યાં સુધી શિષ્યની રક્ષા કરેં, જ્યાં સુધી તે ધર્મમાં નિપુણ ન થાય ત્યાં સુધી આ પ્રકારે આચાર્ય દ્વારા શિક્ષાને પામેલો મુનિ સંસારને પાર કરવામાં સમર્થ થઈ જાય છે. ॥ ૧૮૭ ॥

भावार्थः- जो साधु असंयम से निवृत्त हो चुका है और प्रशस्त मार्ग में विचरण करता है और जो चिरकाल तक संयम में स्थित रह चुका है उस पुरुष को क्या संयम में अरति उत्पन्न हो सकती है ? इस प्रश्न का उत्तर यह है कि - हां हो सकती है क्योंकि कर्मो का परिणाम विचित्र है और मोह की शक्ति अति प्रबल है । अतः ऐसे साधु को भी संयम में अरति उत्पन्न हो जाना कोई आश्चर्य की बात नहीं है । अथवा इस पाठ का यह अर्थ भी हो सकता है कि - उपरोक्त गुण वाले साधु को क्या कभी अरति उत्पन्न हो सकती है ? अर्थात् नहीं, क्योंकि वह उत्तरोत्तर गुणस्थानों को स्पर्श करता हुआ यथाख्यात चारित्र के सन्मुख हो जाता है ॥ १८७ ॥

चतुर्थ उद्देशकः

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં શરીરને પાતળું અને ઉપકરણોને ઓછા કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો, પરંતુ તે જ્યાં સુધી પૂર્ણરૂપથી કૃશ થતા નથી ત્યાં સુધી મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના ગારવોનો ત્યાગ કરતો નથી, જેથી આ ઉદ્દેશામાં ત્રણ ગારવોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે.

तीसरे उद्देशक में शरीर और उपकरणों को कृश करने का उपदेश दिया गया है किन्तु वे तब तक पूर्णरूप से कृश नहीं होते जब तक मनुष्य तीन प्रकार के गौरव (गारव) का त्याग नहीं करता है। अतः इस उद्देशक में तीन गौरवों के त्याग का उपदेश दिया जाता है :-

अनन्तरं शिष्यनिष्पादनमुक्तं निष्पादितानां चैके गौरवत्रिकसमन्विता यत्कुर्युस्तदाह-

एवं ते सिस्सा दिया य राओ य अणुपुव्वेण वाइया तेहिं महावीरेहिं पण्णाणमंतेहिं तेसिमंतिए पण्णाणमुवलब्भ हिच्चा उवसमं फारुसियं समाइयंति, वसित्ता बंभचेरंसि आणं तं णोत्ति मण्णमाणा आघायं तु सुच्चा णिसम्म, समणुण्णा जीविस्सामो एगे णिक्खमंते असंभवंता विडज्झमाणा कामेहिं गिद्धा अज्झोववण्णा समाहिमाघायमजोसयंता सत्थारमेव फरुसं वयंति ॥ १८८ ॥

एवं ते शिष्या दिवा च रात्रो चाऽनुपूर्वेण वाचितास्तैर्महावीरैः प्रज्ञानवद्भिः । तेषामन्तिके प्रज्ञानमुपलभ्य हित्वा-त्यक्त्वा उपशमं पारुष्यं कठोरतां समाददति । उषित्वाऽपि ब्रह्मचर्ये आज्ञां तां नो इति मन्यमानाः सातागौरवात् शरीरबाकुशिकतामालम्बन्ते । पाठान्तरं वा 'हेच्चा उवसमं अहेगे फारुसियं समारुहंति' सुगमम् ॥ ''आशातनाबहुलानां दीर्घः संसार इति'' आख्यातं तु श्रुत्वा निशम्य-अवबुध्य च समनोज्ञा उद्यतविहारिणो जीविष्याम इत्येके निष्क्रामन्ते । पुनर्मोहोदयाद् असम्भवन्तो विदह्यमानाः कामैः गृद्धा गौरवत्रिके, अध्युपपन्ना विषयेषु समाधिमाख्यातमजोषयन्तः असेवमाना नोद्यमानाः शास्तारमेव परुषं वदन्तीति ॥ १८८ ॥

अन्वयार्थ :- **तेहिं** - તે **महावीरेहिं** - મહાવીરપ્રભુ **पण्णाणमंतेहिं** - જ્ઞાનવંત તીર્થંકર, ગણધર અને આચાર્યો દ્વારા **दिया** - દિવસ **य** - અને **राओ** - રાત **एवं** - આ પ્રકારે **अणुपुव्वेण** - ક્રમથી **वाइया** - ભણાવેલા **ते** - તે **सिस्सा** - શિષ્ય **तेसिं** - તે આચાર્યોની **अंतिए** - પાસેથી **पण्णाणं** - જ્ઞાનને **उवलब्भ** - પ્રાપ્ત કરીને પછીથી મોહના ઉદયથી **उवसमं** - ઉપદેશભાવને છોડીને **फारुसियं** - પરુષતાને (કઠોરતા) **समाइयंति** - ધારણ કરે

છે, એટલે કે અભિમાની બની જાય છે. કોઈ **बंभचेरंसि** - બ્રહ્મચર્યમાં **वसित्ता** - રત રહેતા એવા પણ એટલે કે સંયમનું પાલન કરતા એવા પણ **तं** - તે **आणं** - આજ્ઞાને એટલે કે તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાને **णो त्ति मण्णमाणा** - સર્વથા ન માનતા એવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. **आघायं** - કુશીલોની દુર્દશાને **सुच्चा** - સાંભળીને અને **णिसम्म** - સમજીને પણ શિક્ષકને જ કઠોર વચન કહે છે. **समणुण्णा** - લોકમાં માનનીય થઈને **जीविस्सामो** - અમો જીવન વ્યતીત કરીશું, આ પ્રમાણે જાણીને **एगे** - કોઈ **णिक्खमंते** - ગૃહબંધનથી નીકળીને **असंभवंता** - મોક્ષમાર્ગમાં ચાલવા માટે સમર્થ નથી. એટલે કે **विडज्झमाणा** - વિવિધ પ્રકારના હૃદયમાં બળતા એવા અને **कामेहिं** - કામભોગોમાં **गिद्धा** - આસક્ત થયેલા અને **अज्झोववण्णा** - ત્રણ ગારવોમાં આસક્ત બનેલા **आघाय** - તીર્થંકર પ્રભુ દ્વારા કહેલી **समाहिं** - સમાધિનું **अजोसयंता** - સેવન ન કરતાં **सत्थारमेव** - ઉપદેશકને જ **फरुसं** - કઠોર વચન **वयंति** - કહે છે.

ભાવાર્થ :- જે પ્રકારે પક્ષી સ્વયંના બચ્ચાઓને ખવડાવી-પીવડાવીને અને નિરંતર (હંમેશા) તેની દેખરેખ રાખતો એવો તેનું પાલન કરે છે. તે જ પ્રકારે આચાર્ય પણ શિષ્યોને યથાયોગ્ય સમયે શાસ્ત્ર ભણાવીને તથા નિયમોનું પાલન કરાવીને તેની રક્ષા કરે. આજ પ્રકારે જો શિષ્ય બહુશ્રુત થઈને ઘણો હોંશિયાર થઈ જાય છે છતાં પણ કોઈ-કોઈ શિષ્ય ગાઢમોહના ઉદયથી અભિમાની થઈ જાય છે અને બીજાઓના અપમાન અને નિંદા કરે છે અને કોઈ-કોઈ શિષ્ય તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાની અવહેલના કરી સંયમમાં શિથિલાચારી બની જાય છે તેને શિક્ષા આપે તો ઉલ્ટુ તે આચાર્યનું જ અપમાન કરે છે. આવા લોકો શાસ્ત્રોક્ત સમાધિનું સેવન કરતા નથી અને તેને આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ॥ ૧૮૮ ॥

भावार्थ :- जिस प्रकार पक्षी अपने बच्चे को खिला पिला कर और निरन्तर उसकी देखरेख रखता हुआ उसका पालन करता है, उसी प्रकार आचार्य भी अपने शिष्यों को यथासमय शास्त्र पढ़ा कर तथा नियमों का पालन करा कर उनकी रक्षा करता है। इस प्रकार वे शिष्य यद्यपि बहुश्रुत होकर बड़े निपुण हो जाते हैं तथापि कोई कोई शिष्य प्रबल मोह के उदय से अभिमानी हो जाते हैं और दूसरो का अपमान एवं निन्दा करते हैं और कोई कोई शिष्य तीर्थङ्कर भगवान् की आज्ञा की अवहेलना करके संयम में शिथिलाचारी बन जाते हैं। उन्हें शिक्षा देने पर वे उस शिक्षक का ही अपमान करते हैं। ऐसे लोग शास्त्रोक्त समाधि का सेवन नहीं करते हैं और उन्हें आत्मशान्ति भी प्राप्त नहीं होती है ॥ १८८ ॥

न केवलं शास्तारं परुषं वदन्ति अपरानपि साधूनपवदेयुरित्येतदाह-

सीलमंता उवसंता संखाए रीयमाणा असीला

अणुवयमाणस्स बिइया मंदस्स बालया ॥ १८९ ॥

ये शीलवन्त उपशान्ताः संख्यया - प्रज्ञया रीयमाणाः संयमे पराक्रममाणास्तान् प्रति 'एते

अशीला' इति अनुवदतः पश्चाद्वदतो द्वितीया मन्दस्य-पार्श्वस्थादेर्बालता, तथाहि-एकं तावत् स्वचारित्रापगमः पुनरपरानुद्यतविहारिणोऽपवदत इत्येषा द्वितीया बालता-बालभाव इति ॥१८९॥

अन्वयार्थ :- शीलमंता - શીલ સંપન્ન **उवसंता** - ઉપશાંત અને **संखाए** - વિવેક પૂર્વક **रीयमाणा** - સંયમનું પાલન કરવાવાળા સાધુઓને **असीला** - 'આ અશીલ છે' **अणुवयमाणस्स** - આમ કહેવાવાળા **मंदस्स**-મૂર્ખની **बिइया**-આ બીજી **बालया**-મૂર્ખતા છે.

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ શીલસંપન્ન છે, કષાયો શાંત થવાથી ઉપશાંત છે તથા વિવેકપૂર્વક સંયમનું પાલન કરે છે આવા મહાત્માઓને અશીલ કહેવું તે અજ્ઞાનિઓનું કામ છે, તે અજ્ઞાની સ્વયં સંયમનું પાલન કરતા નથી, આ તેઓની પહેલી મૂર્ખતા છે, અને સંયમ પાલન સારી રીતે કરવાવાળા મહાત્માઓને અશીલ કહેવું તે તેની બીજી મૂર્ખતા છે. ॥ ૧૮૯ ॥

भावार्थ :- जो पुरुष शीलसम्पन्न हैं, कषायों के शान्त होने से उपशान्त हैं तथा विवेक पूर्वक संयम का पालन करते हैं। ऐसे महात्माओं को अशील कहना अज्ञानियों का काम है। वे अज्ञानी स्वयं संयम का पालन नहीं करते हैं यह उनकी पहली मूर्खता है और संयम का पालन करने वाले महात्माओं को अशील कहना यह उनकी दूसरी मूर्खता है॥ १८९ ॥

अपरे तु पुनर्वीर्यान्तरायोदयात् स्वतोऽवसीदन्तोऽप्यपरसाधुप्रशंसासमन्विता यथावस्थिताचारगोचरमावेदयेयुरित्येतद्दर्शयितुमाह -

णियट्टमाणा वेगे आयारगोयरमाइक्खंति, णाणब्भट्ठा दंसणलूसिणो ॥ १९० ॥

संयमाद् लिङ्गाद्वा निवर्तमाना अनिवर्तमाना वा एके आचारगोचरमाचक्षते, न पुनर्यथा ज्ञानभ्रष्टा दर्शनलूषिणः सम्यग्दर्शनविध्वंसिनः स्वतो विनष्टा अपरानपि शङ्कोत्पादनेन सन्मार्गाच्यावयन्तीति ॥ १९० ॥

अन्वयार्थ :- णियट्टमाणा - સંયમથી નિવૃત્ત થતાં એવા **एगे** - કોઈ કોઈ **आयारगोयरं** - આચારના સ્વરૂપને **आइक्खंति** - થોડું થોડું બતાવે છે. પરંતુ **णाणब्भट्ठा** - જ્ઞાનભ્રષ્ટ પુરૂષ **दंसणलूसिणो** - દર્શનનો નાશ કરી નાંખે છે.

ભાવાર્થ :- કોઈ પુરૂષ કર્મના ઉદયથી સંયમનું પૂર્ણતયા પાલન કરવામાં સમર્થ નથી થતાં તો પણ તેઓની પ્રરૂપણા શુદ્ધ હોય છે. આ પુરૂષોનાં આચારમાં દોષ હોવા છતાં જ્ઞાનમાં કોઈ દોષ નથી. જેથી તે જ્ઞાનથી ભ્રષ્ટ ન હોવાના કારણે દર્શનને દૂષિત કરતા નથી. પરંતુ જે જ્ઞાનથી પણ ભ્રષ્ટ છે અને સ્વયંનું અસંયમજીવન તથા શિથિલાચારનું સમર્થન કરતો હોય અને તેને શાસ્ત્ર સમ્મત બતાવવાની ધૃષ્ટતા કરે છે તેઓ દર્શનનો નાશ કરવાવાળા મહા અજ્ઞાની છે. ॥ ૧૯૦ ॥

भावार्थ :- कोई पुरुष कर्म के उदय से संयम का पूर्णतया पालन करने में समर्थ नहीं होते हैं फिर भी उनकी प्ररूपणा शुद्ध होती है। इन पुरुषों के आचार में दोष होने पर भी ज्ञान में कोई दोष नहीं है। अतः ये ज्ञान से भ्रष्ट न होने के कारण दर्शन को दूषित नहीं करते हैं परन्तु जो ज्ञान से भी भ्रष्ट है और अपने असंयम जीवन एवं शिथिलाचार का समर्थन करते हुए उसे शास्त्रसम्मत बताने की धृष्टता करते हैं वे दर्शन का नाश करने वाले महाअज्ञानी हैं ॥ ११० ॥

अपरे पुनर्बाह्यक्रियोपेता अप्यात्मानं नाशयन्तीत्याह -

णममाणा वेगे जीवियं विप्परिणामंति पुट्ठा वेगे णियट्टंति जीवियस्सेव कारणा, णिक्खंतं वि तेसिं दुण्णिक्खंतं भवइ, बालवयणिज्जा हु ते णरा पुणो पुणो जाइं पकप्पिंति अहे संभवंता विद्दायमाणा अहमंसीति विउक्कसे उदासीणे फरुसं वयंति, पलियं पकत्थे अदुवा पकत्थे अतहेहिं, तं वा मेहावी जाणिज्जा धम्मं ॥ १११ ॥

नमन्तोऽपि द्रव्यतो श्रुतज्ञानार्थम् एकं संयमजीवितं विपरिणामयन्ति अपनयन्ति। परीषहैः स्पृष्टा वा एके निवर्तन्ते संयमाल्लिङ्गाद्वा असंयमजीवितस्यैव कारणात्। निष्क्रान्तमपि तेषां दुर्निष्क्रान्तं भवति यतो बालवचनीयाः प्राकृतपुरुषा गर्ह्याः खलु ते नरा इति। किञ्च पुनः पुनर्जातिं प्रकल्पयन्ति। अधः अधः संयमस्थानेषु संभवन्तः - वर्तमाना अपि विद्वस्यमानाः विद्वांसो वयमिति मन्यमाना अहमस्मीति व्युत्कर्षेयुः। उदासीनानपि - मध्यस्थान् स्खलितचोदनोद्यतान् परुषं वदन्ति। कथमिति चेत्, पूर्वाचरितं पलितं त्वं तृणहारोऽसीत्यादिकं प्रकथयेत् अथवा प्रकथयेदतथ्यैः कुण्टमुण्टादिभिर्गुणैर्मुखविकारादिभिर्वा। उपसंहरन्नाह - तद् वाच्यमवाच्यं वा तं वा धर्मं मेधावी जानीयादिति ॥ १११ ॥

अन्वयार्थ :- **एगे** - કોઈ **णममाणा** - ઉપરથી વિનય કરતાં હોવા છતાં પણ **जीवियं** - સંયમજીવનથી **विप्परिणामंति** - સ્વયં, સ્વયંને પાડી દે છે. **वा** - અને **एगे** - કોઈ **पुट्ठो** - પરિષહોનો સ્પર્શ પામીને **जीवियस्सेव कारणा** - અસંયમજીવનને માટે **णियट्टंति** - સંયમથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. **तेसिं** - તેનું **णिक्खंतं वि** - નિષ્ક્રમણ પણ **दुण्णिक्खंतं** - દુર્નિષ્ક્રમણ **भवइ** - થાય છે. **ते** - તે **णरा** - મનુષ્ય **बालवयणिज्जा** - અજ્ઞાની જીવોના દ્વારા પણ નિંદનીય થાય છે. **पुणो पुणो** - વારંવાર **जाइं** - જન્મ-મરણને **पकप्पिंति** - પ્રાપ્ત થાય છે. તે અજ્ઞાનવશ **अहे** - નીચા સ્થાનમાં **संभवंता** - રહેવા છતાં પણ

विह्रायमाणा - તેઓ સ્વયં, સ્વયંને વિદ્વાન્ સમજે છે અને **अहमंसी त्ति** - હું જ ખરેખર બહુશ્રુત છું આ પ્રમાણે માનતો એવો **विउक्कसे** - તે અભિમાન કરે છે. તેઓ **उदासीणे** - રાગ-દ્વેષ રહિત પુરૂષોને **फरुसं** - કટુવચન **वयंति** - કહે છે. તેઓ **पलियं** - સાધુના પૂર્વાચરણને બતાવીને **पकत्थे** - નિંદા કરે છે. **अदुवा** - અથવા **अतहेहिं** - મિથ્યા ખોટા દોષોના દ્વારા **पकत्थे** - નિંદા કરે છે, પરંતુ **मेहावी** - સાધુની મર્યાદામાં રહેલા બુદ્ધિમાન સાધુ **तं वा** - તે શુભાશુભને અથવા **धम्मं** - શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મને **जाणिज्जा** - સારી રીતે જાણે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક પુરૂષો સંયમ સ્વીકાર કરીને પછી ફરીથી વિષયભોગમાં આસક્ત બનીને અસંયમીજીવન ધારણ કરી લે છે, આવા પુરૂષોનું સંયમ સ્વીકાર કરવું નિરર્થક છે. કારણ કે તેઓને જન્મ-મરણના ચક્રથી છૂટકારો થઈ શકતો નથી. તે સ્વયંને વિદ્વાન્ માનતો એવો મહાપુરૂષોની નિંદા કરે છે અને તેઓના ઉપર મિથ્યા ફોગટ-ખોટા દોષારોપણ કરવામાં પણ જરાય હિચકીચાટ થતો નથી, જેથી બુદ્ધિમાન્ સાધુઓએ વિચારવું કે ઉપરોક્ત કાર્યોથી અલગ રહેતો એવો સાધુ શ્રુત - ચારિત્રરૂપ ધર્મનું સારી રીતે પાલન કરે. ॥ ૧૯૧ ॥

भावार्थः- कितनेक पुरुष संयम स्वीकार करके फिर विषयभोगों में गृद्ध बन कर असंयम जीवन धारण कर लेते हैं। ऐसे पुरुषों का संयम स्वीकार करना निरर्थक है क्योंकि उनका जन्म मरण के चक्र से छुटकारा हो नहीं सकता। वे अपने,आपको विद्वान् मानते हुए महापुरुषों की निन्दा करते हैं और उनके ऊपर मिथ्या दोषारोपण करने से भी नहीं हिचकते हैं। अतः बुद्धिमान् साधु को चाहिए कि वह उपरोक्त कार्यों से अलग रहता हुआ श्रुत-चारित्र रूप धर्म का भली भांति पालन करे ॥१९१॥

सोऽसभ्यवादप्रवृत्तो बालो गुर्वादिना यथानुशास्यते तथा दर्शयितुमाह -

अहम्मट्ठी तुमं सि णाम बाले आरंभट्ठी अणु-
वयमाणे, हण पाणे घायमाणे हणओ यावि समणु-
जाणमाणे, घोरे धम्मे, उदीरिए उवेहइ णं अणाणाए,
एस विसण्ण वियद्दे वियाहिए त्ति बेमि ॥ १९२ ॥

अधर्मार्थी त्वमसि नाम बालो यत आरम्भार्थी यतः अनुवदन, तद्यथा - जहि प्राणिनोऽपरैरेवं घातयन हनतश्चापि समनुजानन् किंच - एवं ब्रवीसि त्वं, तद्यथा - घोरो धर्म उदीरितः - प्रतिपादित इत्येवमध्यवसायी भवांस्तमनुष्ठानत उपेक्षते। अनाज्ञया प्रवृत्त एष बालो विषण्णः कामभोगेषु, वितर्दः - हिंसकः संयमे वा प्रतिकूलो व्याख्यात इति ब्रवीमि - त्वं मेधावी धर्मं जानीया इति ॥ १९२ ॥

अन्वयार्थ :- તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરવાવાળા પુરૂષને લક્ષ્યમાં-સમક્ષ રાખીને શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે **तुमं** - તમો **अहम्मट्ठी** - અધર્માર્થી **सि** - છો, કારણ કે **बालेणाम** - તમો અજ્ઞાની છો, જે કારણથી **आरंभट्ठी** - તમો આરંભમાં પ્રવૃત્ત રહો છો **अणुवयमाणे** - પ્રાણિયોના હિંસાનું વચન કહેતા એવા તમો કહો છો કે **पाणे** - પ્રાણિયોનો **हण** - ઘાત કરો **घायमाणे** - આ પ્રકારે બીજાઓ પાસેથી હિંસા કરાવતા એવા **य** - અને **हणओ अवि** - હિંસા કરવાવાલાનું **समणुजाणमाणे** - અનુમોદન કરતા એવા અધર્મમાં રત રહે છે, તમો કહો છો કે તીર્થંકર ભગવાને **घोरे** - ઘોર **धम्मे** - ધર્મ **उदीरिए** - કહેલો છે, એટલે જ તેનું આચરણ કઠીણ છે. આ પ્રમાણે તમો કહીને **उवेहइ** - ધર્મની ઉપેક્ષા કરો છો અને **अणाणाए** - તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાના વિરૂદ્ધ સ્વયંની ઈચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે છે. **एस** - આ ઉપરોક્ત પુરૂષ **विसण्णे** - વિષયભોગોમાં આસક્ત તથા **वियद्दे** - પ્રાણિયોનો હિંસક **वियाहिअ** - કહેલો છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરવાવાળા પુરૂષને સમક્ષ રાખી શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે ઋદ્ધિ-રસ-શાતા ગારવ એમ આ ત્રણ ગારવોમાં અને કામભોગોમાં આસક્ત બનેલો જીવ પકાવવાદિ ક્રીયામાં પ્રવૃત્ત થઈને સ્વયં હિંસા કરે છે અને બીજાઓ પાસે હિંસા કરાવડાવે છે તથા હિંસા કરવાવાળાની અનુમોદના કરે છે. તેઓ આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા અજ્ઞાની છે. ॥ ૧૯૨ ॥

भावार्थः- तीर्थंकर भगवान् की आज्ञा की उपेक्षा करने वाले पुरुषों का लक्ष्य करके शास्त्रकार फरमाते हैं कि ऋद्धि गारव, रस गारव और साता गारव इन तीन गारवों में एवं काम भोगों में आसक्त बने हुए जीव पचन पाचनादि क्रिया में प्रवृत्त होकर स्वयं हिंसा करते हैं, दूसरों से हिंसा करवाते हैं और हिंसा करने वालों का अनुमोदन करते हैं। वे आरम्भ में प्रवृत्ति करने वाले अज्ञानी हैं ॥१९२॥

एतच्च वक्ष्यमाणं ब्रवीमीत्यत आह -

किमणेण भो ! जणेण करिस्सामित्ति मण्णमाणे एवं एगे वइत्ता मायरं पियरं हिच्चा णायओ य परिग्गहं वीरायमाणा समुट्ठाए अविहिंसा सुव्वया दंता पस्स दीणे उप्पइए पडिवयमाणे वसट्टा कायरा जणा लूसगा भवंति, अहमेगेसिं सिलोए पावए भवइ, से समणो भवित्ता विब्भंते विब्भंते पासह एगे समण्णा-गएहिं सह असमण्णागए णममाणेहिं अणममाणे विरएहिं अविरए दविएहिं अदविए अभिसमिच्चा पंडिए

मेहावी णिट्ठियट्ठे वीरे आगमेणं सया परक्कमिज्जासि
त्ति बेमि ॥ १९३ ॥

किमनेन भो ! जनेन - मातृपितृपुत्रकलत्रादिना करिष्यामि यदिवा समस्तं वाच्यं तथाहि - किमनेन भोजनेन करिष्यामीति मन्यमानः केनचिद् किमनया प्रव्रज्यया ? भुङ्क्ष्व भोजनादिकमित्यभिहितः सन् ब्रवीति - भुक्तं मयानेकशस्तथापि तृप्तिर्नाभूत्, स्वजनश्च न रोगाद्यपनयनायाऽलम् । एवमुदित्वाऽपि एके हित्वा - त्यक्त्वा मातरं पितरं ज्ञातिकान् परिग्रहं च, वीरायमाणाः वीरमिवात्मानमाचरन्तः समुत्थाय अविहिंसाः सुव्रता दान्तास्तान् पश्य । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति समणा भविस्सामो अणगारा अकिंचणा अपुत्ता अपसूया अविहिंसगा सुव्वया दंता परदत्तभोइणो पावं कम्मं न करेस्सामो समुट्ठाए सुगमत्वात्र संस्कृतेन लिख्यते । एवं समुत्थाय पूर्वम्, पश्चात् तान् पश्य दीनान् पूर्वमुत्पतितान् पश्चात् प्रतिपततः, यतो वशार्ताः कातरा जना लूषकाः - व्रतविध्वंसका भवन्ति । अथ एकेषां श्लोकः पापकः अयशःकीर्तिर्भवति, यथा - स श्रमणो भूत्वा विभ्रान्तो विभ्रान्तः । पश्य अथ एकान् समन्वागतैः उद्यतविहारिभिः सह असमन्वागतान्, नममानैः संयमानुष्ठानेन विनयवद्भिः सह अनममानान् विरतैः सह अविरतान्, द्रव्यैः - भव्यैः सह वसतोऽपि अद्रव्यान् । अभिसमेत्य ज्ञात्वैवम्भूतान् त्वं पण्डितो मेधावी निष्ठितार्थो - विषयसुखनिष्पिपासो वीर आगमेन सदा परिक्रामयेरिति ब्रवीमि ॥ १९३ ॥

अन्वयार्थ :- **भो** - શાસ્ત્રકાર સંબોધિને કહે છે કે હે ભવ્યજીવો ! **पस्स-पास** - તમો આ વાતને દેખો કે **एगे** - કેટલાક પુરૂષ **एवं** - આ પ્રકારે **वइत्ता** - કહીને **अणेण** - આ **जणेण** - જનથી **किं** - શું **करिस्सामित्ति** - કરીશ અર્થાત્ આ લોકોથી મારે શું પ્રયોજન છે ? **मायरं** - માતા **पियरं** - પિતા **णायओ** - જ્ઞાતિજન **य** - અને **परिग्गहं** - પરિગ્રહને **हिच्चा** - છોડીને **वीरायमाणा** - વીરની માફક આચરણ કરતા એવા **समुट्ठाए** - પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરીને **अविहिंसा** - હિંસારહિત **सुव्वा** - શ્રેષ્ઠ વ્રતવાળા તથા **दंता** - ઈન્દ્રિયોના દમણ કરવાવાળા - થઈશ. આ પ્રકારે **उप्पइए** - સંયમની શ્રેણી ઉપર ચઢીને પછીથી **दीणे** - દીન બનીને **पडिवयमाणे** - કર્મના ઉદયથી દીક્ષાનો ત્યાગ કરીને પતિત થઈ જાય છે. **वसट्टा** - તેઓ ઈન્દ્રિયોના વશીભૂત **कायरा** - કાયર **जणा** - પુરૂષ **लूसगा** - વ્રતોનો નાશ કરવાવાળા **भवंति** - હોય છે. **अह** - આના પછી **एगेसिं** - દીક્ષા છોડીને પતિત થયેલા કોઈ પુરૂષની **पावए सिलोए** - જગતમાં નિંદા **भवइ** - થાય છે કે **से** - તે **समणो** - શ્રમણ **भवित्ता** - થઈને **विब्भंते** - હવે દીક્ષા છોડીને ભટકતો ફરે છે. **विब्भंते** - દીક્ષા છોડીને ભટકતો ફરે છે. **एगे** - કોઈ પુરૂષ **समण्णागएहिं सह** - ઉગ્રવિહારી પુરૂષોની સાથે રહેવા છતાં પણ **असमण्णागए** - શિથિલવિહારી થઈ જાય છે તથા **णममाणेहिं** -

વિનયવંત પુરૂષોની સાથે રહેવા છતાં પણ **अणममाणे** - વિનય રહિત અને **विरएहिं** - વિરત પુરૂષોની સાથે રહેવા છતાં પણ **अविरए** - અવિરત અને **दविएहिं** - દ્રવ્ય એટલે કે પવિત્ર પુરૂષો સાથે છતાં પણ **अदविए** - અદ્રવ્ય એટલે કે અપવિત્ર થઈ જાય છે **पासह** - આને દેખો, **अभिसमिच्चा** - ઉપરોક્ત કથનને જાણીને **पंडिए** - પંડિત અને **मेहावी** - મર્યાદામાં રહેલ બુદ્ધિવંત પુરૂષ **णिट्ठियट्ठे** વિષયસુખથી નિઃસ્પૃહ રહીને **वीरे** - વીર એટલે કે કર્મોનો વિનાશ કરવામાં સમર્થ થઈને **सया** - સદા (હંમેશા) **आगमेणं** - આગમાનુસાર **परक्कमिज्जासि** - સંયમપાલનમાં પુરૂષાર્થ કરે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- કેટલાક પુરૂષ માતા-પિતા-પુત્ર-સ્ત્રી અને સ્વયંના સંબંધિયોને છોડીને અને ધન-ધાન્ય-પરિગ્રહ આદિનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા લઈને વીરની માફક અહિંસા આદિ મહાવ્રતોનું પાલન કરીશું. પરંતુ થોડા સમય બાદ કર્મના ઉદયથી તેઓ દીન બની જાય છે, વમન ઉલ્ટી કરેલા વિષયભોગોને પાછા ભોગવવાની ચાહના કરે એટલે તે સંયમરૂપી મહેલ પર ચઢીને ફરીથી નીચે પડે છે. આવા પુરૂષોની લોકમાં અપકીર્તિ થાય છે. લોકો વિવિધ પ્રકારના અપશબ્દો બોલીને તેની નિંદા કરે છે. જેથી પંડિત પુરૂષોએ વિચારવું જોઈયે કે જે ચઢતા પરિણામંથી સંયમ ગ્રહણ કરે તે પ્રમાણે જ વધતા પરિણામો દ્વારા વીરની માફક જીવન સુધી સંયમનું પાલન કરે. ॥ ૧૯૩ ॥

भावार्थः- कितनेक पुरुष माता, पिता, पुत्र, स्त्री और अपने सम्बन्धियों को छोड़ कर एवं धन धान्य आदि परिग्रह का त्याग कर दीक्षा ले लेते हैं। दीक्षा लेकर वे वीर की तरह अहिंसा आदि महाव्रतों का पालन करते हैं किन्तु कुछ काल बाद कर्म के उदय से वे दीन बन जाते हैं, वमन किये हुए विषय भोगों को फिर भोगना चाहते हैं। वे संयम रूपी महल पर चढ़ कर फिर नीचे गिर पड़ते हैं। ऐसे पुरुषों की लोक में अपकीर्ति होती है। लोग तरह तरह के अपशब्द कह कर उनकी निन्दा करते हैं। अतः पण्डित पुरुषों को चाहिए कि जिन चढ़ते परिणामों से वीर की तरह जीवन पर्यन्त संयम का पालन करे ॥१९३॥

पंचम उद्देशकः

ચોથા ઉદ્દેશામાં ત્રણ ગારવોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો, પરંતુ તે ગારવોનો ત્યાગ પરિષહ સહન અને સત્કાર-પુરસ્કારાત્મક સન્માનનો ત્યાગ કરવાથી જ સંપૂર્ણતયાએ પહોંચે છે. એટલે આ ઉદ્દેશામાં તેનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

चौथे उद्देशक में तीन गारवों के त्याग का उपदेश दिया गया था। किन्तु वह परीषह सहन और सत्कार पुरस्कारात्मक सम्मान का त्याग करने से ही सम्पूर्ण को प्राप्त होता है। इसलिए इस उद्देशक में इसका उपदेश दिया जाता है।

अनन्तरं सदागमेन पराक्रमयेतेत्युक्तम्। इह तु गौरवत्रिकाऽप्रतिबद्धस्य पराक्रममाणस्य परीषहोपसर्गाः स्युस्तान् अधिसहेत यदिवा धर्ममाचक्षीतेति प्रतिपादनायाह -

से गिहेसु वा गिहंतरेसु वा गामेसु वा गामंतरेसु वा णगरेसु वा णगरंतरेसु वा जणवयेसु वा जणवयंतरेसु वा गामणयरंतरे वा गामजणवयंतरे वा णगरजणवयंतरे वा संतेगइया जणा लूसगा भवंति अदुवा फासा फुसंति, ते फासे पुट्ठे वीरो अहियासए, ओए समियदंसणे, दयं लोगस्स जाणित्ता पाईणं पडीणं दाहिणं उदीणं आइक्खे, विभए किट्टे वेयवी, से उट्ठिएसु वा अणुट्ठिएसु वा सुस्सूसमाणेसु पवेयए संतिं विरइं उवसमं णिव्वाणं सोयं अज्जवियं मद्दवियं लाघवियं अणइवत्तियं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं अणुवीइ भिक्खू धम्ममाइक्खिज्जा ॥ १९४ ॥

तस्य साधोर्गृहेषु वा गृहान्तरेषु वा ग्रामेषु वा ग्रामान्तरेषु वा नगरेषु वा नगरान्तरेषु वा जनपदेषु वा जनपदान्तरेषु वा ग्रामनगरान्तरे वा ग्रामजनपदान्तरे वा नगरजनपदान्तरे वा विहरतः सन्ति लोके जना ये लुषका उपसर्गविधायकाः भवन्ति, अथवा स्पर्शाः दुःखविशेषाः स्पृशन्ति। तान् स्पर्शान् स्पृष्टो वीरो धीरो वाऽधिसहेत। ओजः - एको रागादिरहितः समितदर्शनः - सम्यग्दृष्टि समदृष्टिर्वा दयां लोकस्य ज्ञात्वा प्राचीनं प्रतीचीनं दक्षिणं उदीचीनं जीवानां गत्यादिरूपां भावदिशं यदिवा सर्वत्र दिक्षु विदिक्षु दयां कुर्वन् धर्ममाचक्षीत। धर्ममाचक्षाणो द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदं - धर्मं विभजेत् यदिवा कोऽयं पुरुषः कं वा नत इत्यादिकं विभजेत् तथा व्रतानुष्ठानफलं

स्वर्गापवर्गं कीर्तयेद् वेदवित् - आगमविद् । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति - "जे खलु समणे बहुस्सुए बज्झागमे आहरणहेउकुसले धम्मकहालद्धिसंपन्ने खेत्तं कालं पुरिसं समासज्ज केऽयं पुरिसे कं वा दरिसणमभिसंपन्ने ? एवं गुणजाइए पभू धम्मस्स आघवित्तए" इति कण्ठ्यम् । स - स्वपरसमयज्ञः उत्थितेषु वा - यतिषु, अनुत्थितेषु वा श्रावकेषु शुश्रुषमाणेषु प्रवेदयेत् शान्तिम् - अहिंसां विरतिम् उपशमं निर्वाणं शौचम् आर्जवं मार्दवं लाघवम् अनतिपत्य - अनतिक्रम्य आगमाऽभिहितम् . केषां कथयति ? सर्वेषां प्राणिनां सर्वेषां भूतानां सर्वेषां सत्त्वानां सर्वेषां जीवानामनुविचिन्त्य - स्वपरोपकाराय भिक्षुर्धर्ममाचक्षीत ॥ ११४ ॥

अन्वयार्थ :- **गिहेसु** - घरोमां **वा** - अथवा **गिहंतरेसु** - घरोनी अंदर **गामेसु** - गामोमां **वा** - अथवा **गामंतरेसु** - गामोनी अंदर **णगरेसु वा** - नगरोमां अथवा **णगरंतरेसु** - नगरना अंदरमां **जणवयेसु वा** - जनपदमां अथवा **जणवयंतरेसु** - जनपदोनी अंदरमां **गामणयरंतरे वा** - गाम-नगरना अंदरमां अथवा **गामजणवयंतरे** - गाम जनपदना अंदरमां **णगरजणवयंतरे** - नगर जनपदना अंदरमां **एगइया** - कोई **जणा** - प्राणी **लूसगा** - साधुओने कष्ट आपवावाळा **भवंति, संति** - होय छे. **अदुवा** - अथवा **फासा** - विविध प्रकारना स्पर्श एटले कष्ट-दुःख **फुसंति** - साधुने होय छे. **ते** - ते **फासे** - कष्टोनो **पुट्ठो** - स्पर्श पामीने **ओए** - रागद्वेष रहित **समियदंसणे** - सम्यग्दृष्टि **वीरो** - वीर पुरुष **अहियासए** - समभावपूर्वक सहन करे. **लोगस्स** - लोकोनी **दयं** - दयाने **जाणित्ता** - जाणीने एटले के संसारी प्राणियों उपर दया करीने **पाईणं** - पूर्व **पडीणं** - पश्चिम **दाहिणं** - दक्षिण अने **उदीणं** - उत्तर, बधी दिशाओमां **आइक्खे** - धर्मनुं कथन करे, **वेयवी** - ज्ञानी पुरुष **विभए** - धर्मनो द्रव्य क्षेत्र काल भावनी अपेक्षाए अथवा आक्षेपणी विक्षेपणी वगेरे कथापूर्वक **किट्टे** - उपदेश (स्तुति) करे, **से** - ते साधु **उट्ठिएसु** - धर्मनुं आचरण करवाने माटे उद्यमशील साधुओने **वा** - अने **अणुट्ठिएसु** - श्रावकोने **वा** - तथा **सुस्सूसमाणेसु** - धर्म सांभळवानी ईच्छा करवावाळा प्राणियोने माटे **संतिं** - शांति **विरइं** - विरति **उवसमं** - उपशम **णिव्वाणं** - निर्वाण **सोयं** - शौच **अज्जवियं** - आर्जव **मद्दवियं** - मार्दव अने **लाघवियं** - लघुता धर्मनो **अणइवत्तियं पवेयए** - जिनवचननुं उल्लंघन कर्या विना उपदेश करे. आ प्रकारे **सव्वेसिं पाणाणं** - बधा प्राणी **सव्वेसिं भूयाणं** - बधा भूत **सव्वेसिं जीवाणं** - बधा जीव अने **सव्वेसिं सत्ताणं** - बधा सत्त्व, आनो **अणुवीइ** - विचार करीने **भिक्खू** - साधु जीवोने **धम्मं** - धर्मनुं **आइक्खिज्जा** - कथन करे.

भावार्थ :- गाम-नगर-दूरना देशमां विहार करतां एवा साधुने शीतोष्ण-दंशमशक आदिए करेला परिषह तथा तिर्यंच-मनुष्य अने देवे करेला परिषह-उपसर्ग उत्पन्न थाय छे. तेओए स्वयंना कर्मनुं फळ जाणीने समभाव-समतापूर्वक सहन करे अने सांसारिक जीवो उपर दया करीने तेओना कल्याणार्थे तथा योग्यतानुसार अहिंसा-

વિરતિ-ક્ષમા-માર્દવ-આર્જવ આદિ ધર્મનો ઉપદેશ કરે, આવું કરવાવાળો સાધુ સ્વ-પર (બીજા) નું કલ્યાણ કરી શકે છે. ॥ ૧૯૪ ॥

भावार्थ :- ग्राम, नगर, देश विदेश में विचरण करते हुए साधु को शीत उष्ण दंशमशक आदि कृत परीषह तथा तिर्यञ्च मनुष्य ओर देव कृत परीषह उपसर्ग उत्पन्न होते है, उनको अपने कर्मों का फल जान कर समभाव पूर्वक सहन करे और सांसारिक जीवों पर दया करके उनके कल्याणार्थ उनकी योग्यतानुसार अहिंसा, विरति, क्षमा, मार्दव, आर्जव आदि धर्म का उपदेश करे। ऐसा करने वाला साधु स्व पर का कल्याण करता है ॥ १९४ ॥

यथा च धर्म कथयेत्तथाऽऽह -

अणुवीइ भिक्खू धम्ममाइक्खमाणे णो अत्ताणं आसाइज्जा णो परं आसाइज्जा णो अण्णाइं पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं आसाइज्जा से अणासायए अणासायमाणे वज्झमाणाणं पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं जंहा से दीवे असंदीणे एवं से भवइ सरणं महामुणी, एवं से उट्ठिए ठियप्पा अणिहे अचले चले अबहिल्लेसे परिव्वए संखाय पेसलं धम्मं दिट्ठिमं परिणिव्वुडे तम्हा संगइं पासह गंथेहिं गढिया णरा विसण्णा कामक्कंता तम्हा लूहाओ णो परिवित्तसिज्जा, जस्स इमे आरंभा सव्वओ सव्वयाए सुपरिण्णाया भवंति जेसि मे लूसिणो णो परिवित्तसंति, से वंता कोहं च माणं च मायं च लोभं च एस तुट्टे वियाहिए त्ति बेमि ॥ १९५ ॥

अनुविचिन्त्य भिक्षुर्धर्ममाचक्षाणो नाऽऽत्मानं आशातयेत् न परं शुश्रूषुमाशातयेद् नान्यान् प्राणिनो भूतान् जीवान् सत्त्वान् आशातयेत् । स स्वतोऽनाशातकः परैरनाशातयन् वध्यमानानां प्राणिनां भूतानां जीवानां सत्त्वानां पीडा न स्यात् तथा धर्म कथयेत् । यथाऽसौ द्वीपोऽसन्दीनो भवति एवं स भवति शरणं महामुनिः । एवं स उत्थितः स्थितात्मा, अस्निहोऽचलः परीषहोपसर्गैः, चलः अनियतविहारित्वात्, अबहिर्लेश्यः परिव्रजेत् । संख्याय - ज्ञात्वा पेशलं धर्मं दृष्टिमान् परिनिर्वृत्तस्तस्मात्, यस्मात् विपरीतदर्शनो मिथ्यादृष्टिः सङ्गवान निर्वाति तस्मादिति सम्बन्धः । यदिवा दृष्टिमान् परिनिवृत्तस्तस्मात् सङ्गात्, संग एवानिर्वाणकारणमिति ज्ञात्वा । सङ्गं सङ्गविपाकं

वेति पश्यत, तथाहि - ग्रन्थैर्ग्रथिता नरा विषण्णाः कामाक्रान्ता न निर्वान्ति। तस्मात् रूक्षात् - निसङ्गात्मकात् संयमात् न परिवित्रसेत् यस्य इमे आरम्भाः सर्वतः सर्वात्मना सुपरिज्ञाता भवन्ति येषु आरम्भेषु इमे लूषिणो - हिंसका न परिवित्रसन्ति। स - महामुनिर्वान्त्वा क्रोधं च मानं च मायां च लोभं च मोहनीयं त्रोटयतीति एष तुट्टो - संसार - संसृतेरपसृतो व्याख्यात इति ब्रवीमि ॥ ११५ ॥

अन्वयार्थ :- धम्मं - ધર્મનું **आइक्खमाणे** - કથન કરતો એવો **भिक्खू** - સાધુ **अणुवीइ** - વિચાર કરી **अत्ताणं** - સ્વયંના આત્માની **णो आसाइज्जा** - આશાતના ન કરે અને **परं** - બીજાઓની પણ **णो आसाइज्जा** - આશાતના ન કરે તથા **अण्णाइं** - બીજા **पाणाइं** - પ્રાણી **भूयाइं** - ભૂત **जीवाइं** - જીવ અને **सत्ताइं** - સત્ત્વોની પણ **णो आसाइज्जा** - આશાતના ન કરે, આ પ્રકારે **से** - તે મુનિ **अणासायए** - સ્વયં આશાતના ન કરતો એવો તથા **अणासायमाणे** - બીજાઓ દ્વારા પણ અશાતના ન કરાવતો એવો અને **वज्झमाणाणं** - વધ કરાતા એવા **पाणाणं** - પ્રાણી **भूयाणं** - ભૂત **जीवाणं** - જીવ અને **सत्ताणं** - સત્ત્વોની અનુમોદના ન કરતો એવો વિચરે. **जहा** - જે પ્રકારે **असंदीणे** જલ બાધાઓ રહિત **दीवे** - દ્વીપ એ વિશ્રામનું સ્થાન.હોય છે **एवं** - તે પ્રમાણે **से** - તે **महामुणी** - મહામુનિ **सरणं** - પ્રાણિયો માટે શરણભૂત **भवइ** - હોય છે. **एवं** - આ પ્રકારથી તે **उट्ठिए** - સંયમમાં ઉજમાળ **ठियप्पा** - મનથી મોક્ષમાં રહેલો **अणिहे** - રાગ-દ્વેષ રહિત **अचले** - પરિષહ અને ઉપસર્ગોથી ચલિત ન થવાવાળો **चले** - અપ્રતિબદ્ધ વિહારી **अबहिल्लेसे** - સંયમથી બહાર નહીં નીકળેલા લેશ્યાવાળો થઈને **परिव्वए** - પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરે. **पेसलं** - ઉત્તમ **धम्मं** - ધર્મને **संखाय** - જાણીને **दिट्ठिमं** - સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરૂષ - **परिणिव्वुडे** - બધા પ્રકારથી શાંત રહે **जम्हा** - જે કારણ મિથ્યાદૃષ્ટિ પુરૂષ **संगइं** - વિષયોના સંગથી શાંત હોતા નથી **पासह** - આ દેખો, **गंथेहिं** - બાહ્ય અને અભ્યંતર ગ્રંથિથી **गढिया** - ગ્રથિત થયેલા એટલે કે જકડાયેલા તથા **विसण्णा** - તેમાં આસક્ત અને **कामक्कंता** - કામભોગોથી ઘેરાયેલા **णरा** - પુરૂષ શાંતિને પ્રાપ્ત નથી કરતા **तम्हा** - જેથી **लूहाओ** - લુખ્ખા એટલે કે સંયમના અનુષ્ઠાનથી **णो परिवित्तसिज्जा** - ડરવું જોઈયે નહીં, એટલે કે ધૈર્યપૂર્વક સંયમનું પાલન કરવું જોઈયે **जेसु** - જે આરંભોથી **इमे** - આ **लूसिणो** - હિંસક પુરૂષ **णो परिवित्तसंति** - ડરતા નથી **इमे** - તે **आरंभा** - આરંભ **जस्स** - જે મુનિને **सव्वओ** - સર્વતઃ અને **सव्वयाए** - **सव्वप्पयाए** - બધા પ્રકારથી **सुपरिण्णाया** - સારી રીતે જાણવાવાળા અને ત્યજવાવાળા **भवंति** - હોય છે. **से, एस** - તે **कोहं-माणं-मायं च लोहं** - ક્રોધ-માન-માયા અને લોભનો **वंता** - ત્યાગ કરીને **तुट्टे** - મોહનીય આદિ કર્મોના બંધનોથી છુટેલો **वियाहिए** - કહેલો છે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- ભિક્ષાવૃત્તિ ગોચરી દ્વારા જીવનનિર્વાહ કરવાવાળા સાધુ સમ્યગ્દર્શનની

કોઈ પણ પ્રકારની આશાતના ન કરતો એવો, ધર્મ સાંભળવાની ઈચ્છાવાળા પુરૂષને સારી રીતે જાણીને, વિચાર કરીને જે ધર્મના યોગ્ય હોય તેને તે પ્રકારે ધર્મનું કથન કરે, અને પ્રાણી-ભૂત-જીવ-સત્ત્વને કોઈ પણ પ્રકારે કષ્ટ ન થાય તે પ્રકારે આચરણ કરે અને ઉપદેશ આપે. આવા સાધુ સર્વ પ્રાણિયો માટે આશ્વાસનના સ્થાનરૂપ હોય છે. જેમ સમુદ્રમાં જલથી રહિત દ્વિપ સમુદ્રયાત્રીઓ માટે વિશ્રામના સ્થાનસ્વરૂપ હોય છે. તે પ્રકારે જ તે સાધુ સર્વ પ્રાણિયો માટે શરણરૂપ હોય છે. તે સાધુ સ્વયં દ્વારા ઉત્તમ ઉપદેશથી પ્રાણિયોને જીવોને ધર્મના સન્મુખ કરે છે અને પોતે સંયમનું પાલન કરતા એવા મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર રહે છે. જે પ્રાણી સાંસારિક વિષયોમાં આસક્ત છે તથા કામભોગોમાં નિમગ્ન છે. તેને સુખ-શાંતિ પ્રાપ્ત હોતી નથી. જે પુરૂષ સાંસારિક વિષયોને તથા કામભોગોને છોડીને સંયમનું પાલન કરે છે તે શાંતિ અને સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૧૯૫ ॥

भावार्थ :- भिक्षावृत्ति से जीवन निर्वाह करने वाला साधु सम्यग् दर्शन की किसी प्रकार से आशातना न करता हुआ धर्म सुनने की इच्छा वाले पुरुष को भली भांति विचार कर जो जिस धर्म के योग्य हो उसे उसी प्रकार से धर्म का कथन करे और प्राणी, भूत, जीव, सत्त्व को किसी प्रकार से कष्ट न हो उस प्रकार आचरण करे। ऐसा साधु समस्त प्राणियों के लिए आश्वासन का स्थान होता है। जैसे जल की बाधा से रहित द्वीप समुद्र यात्रियों के लिए विश्राम का स्थान होता है उसी प्रकार वह साधु समस्त प्राणियों के लिए शरण रूप होता है। वह साधु अपने उत्तम उपदेश के द्वारा प्राणियों को धर्म के सन्मुख करता है और स्वयं संयम का पालन करता हुआ मोक्षमार्ग में स्थित रहता है। जो प्राणी सांसारिक विषयों में आसक्त हैं तथा काम भोगों में निमग्न हैं उन्हें शांति और सुख प्राप्त नहीं होता। जो पुरुष सांसारिक विषयों को तथा काम भोगों को छोड़ कर संयम का पालन करता है वह शान्ति और सुख को प्राप्त करता है ॥१९५॥

यदि वैतद्वक्ष्यमाणमित्याह -

कायस्स वियाघाए एस संगामसीसे वियाहिए
से हु पारंगमे मुणी, अविहम्ममाणे फलगावयट्ठी
कालोवणीए कंखिज्ज कालं जाव सरीरभेउ त्ति बेमि
॥ ११६ ॥

कायस्य व्याघातः शरीरविनाश एष संग्रामशीर्षमिव व्याख्यातः। तत्र - मरणकाले स खलु पारङ्गामी मुनिः अविहन्यमानः परीषहोपसर्गैः फलकावस्थायी फलकवदवतिष्ठते न कातरी भवतीति। कालोपनीतः - मृत्युकालेनान्यवशतां प्रापितः काङ्क्षेत् कालं - मरणकालं यावत् शरीरभेदो भवति तावत्। न पुनर्जीवस्य विनाशोऽस्तीति ब्रवीमि ॥ ११६ ॥

अन्वयार्थ :- कायस्स - આયુષ્યના ક્ષયે શરીરનો અથવા ચાર ઘાતી કર્મોનો वियाघाए - વિનાશ संगामसीसे - સંગ્રામભૂમિ वियाहिए - કહેલી છે. हु - નિશ્ચયથી से -

તે **मुणी** - મુનિ **पारंगमे** - સંસારનો પારગામી છે **अविहम्ममाणे** - જે પરિષહ ઉપસર્ગો દ્વારા પીડિત કરાતા હોવા છતાં પણ **फलगावयट्ठी** - લાકડાની માફક છોલવા છતાં સ્થિર રહે છે. **कालोवणीए** - મૃત્યુનો સમય નજદીક આવે ત્યારે **जाव सरीरभेउ** - શરીરનો ભેદ થવા સુધી **कालं** - મૃત્યુની **कंखिज्ज** - પ્રતીક્ષા કરે, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- શરીરનો નાશ અથવા ચાર ઘાતીકર્મોનો વિનાશ જ્ઞાનિયો માટે યુદ્ધભૂમિ માનેલી છે. જેમ શૂરવીર પુરૂષ પણ યુદ્ધભૂમિમાં શત્રૂદલની ચમકતી એવી તલવારોને દેખીને ઘબરાઈ જાય છે, આ પ્રમાણે મરણકાલ નજદિક આવે ત્યારે કોઈ પુરૂષ કાયર થઈ જાય છે, પરંતુ જે ધીરતાવાળો ધૈર્યવાન પુરૂષ મરણકાલ નજદિક આવે ત્યારે ઘબરાતો નથી તે જ ખરેખર પંડિત મરણથી મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરી શુભગતિને મેળવે છે.

મૃત્યુ ખરેખર સંગ્રામ છે, સંગ્રામમાં પરાજિત થવાવાળો વૈભવ વગરનો અને વિજયી થવાવાળો વૈભવસંપન્ન હોય છે. મૃત્યુને મિત્ર માનવાવાળો તેનાથી ભય વગરનો સાધક સાધનાના શિખર પર પહોંચે છે. એટલે આગમકાર કહે છે કે મૃત્યુના સમયે મૂઢતા આશંસા - ભયભીતતા ન હોવી જોઈએ, તેની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ શરીર અને કષાયોને પાતળા ઓછા કરવાના, શરીર મોક્ષનું બાહ્ય કારણ છે મુખ્ય કારણ તો કષાયોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, કષાયોથી જ છૂટકારો તે જ ખરેખર મુક્તિ મોક્ષ છે. કષાયરૂપી અગ્નિને ધીમે ધીમે શાંત કરીને સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે શીતલતા પ્રાપ્ત થાય છે અને મોક્ષના અવ્યાબાધ સુખનો સ્વામી બને છે. ॥ ૧૯૬ ॥

भावार्थ :- शरीर का नाश अथवा चार घाती कर्मों का विनाश ज्ञानियों के लिए युद्धभूमि माना गया है। जैसे शूरवीर पुरुष भी युद्धभूमि में शत्रुदल की चमकती हुई तलवारों को देख कर घबरा जाता है। इसी तरह मरणकाल उपस्थित होने पर कई पुरुष कायर हो जाता हैं किन्तु जो धैर्यवान् पुरुष मरणकाल के उपस्थित होने पर घबराते नहीं हैं वे ही पण्डितमरण से मृत्यु को प्राप्त होकर शुभगति को प्राप्त होते हैं।

मृत्यु सचमुच संग्राम है जैसे संग्राम में पराजित होने वाला वैभव से रहित रहता है और विजयी होने वाला वैभव से सम्पन्न होता है। वैसे ही मृत्युकाल में आशंसा अर्थात् परलोक में विषय भोगों की लालसा और मृत्यु के भय से पराजित होने वाला साधक अपनी साधना से गिर जाता है। तथा अनासक्त अर्थात् आशंसा से रहित और मृत्यु को अपना मित्र मान कर उससे भयभीत नहीं होने वाला साधक साधना के शिखर पर पहुँच जाता है। इसीलिये आगमकार फरमाते हैं कि मृत्यु के उपस्थित होने पर मूढ़ता (आशंसा और भयभीतता) उत्पन्न नहीं होनी चाहिये। इस मूढ़ता से बचने की तैयारी जीवन के अन्तिम क्षण में नहीं होती वह पहले से करनी होती है। उसकी मुख्य प्रवृत्ति है - शरीर और कषायों को पतला करना। शरीर तो मोक्ष का बाह्य कारण है। मुख्य कारण तो कषायों (क्रोध, मान, माया, लोभ) का सर्वथा त्याग करना है। कषायों से छुटकारा पाना ही वास्तव में मुक्ति (मोक्ष) है। कषाय रूपी अग्नि के शान्त हो जाने पर जीव शीतलता को प्राप्त होता है और मोक्ष के अव्याबाध सुखों का भागी बन जाता है॥ १९६॥

सप्तमध्ययनं व्युच्छिन्नम्

विमोक्षनामक अष्टम अध्ययन

प्रथम उद्देशकः

છઠ્ઠા અધ્યયન બાદ સાતમું અધ્યયન હોવું જોઈયે, તે અધ્યયનું નામ 'મહાપરિજ્ઞા' છે તેના સાત ઉદ્દેશા છે પરંતુ આ અધ્યયન વ્યુચ્છિન્ન-નાશ થયેલ છે. એટલે હવે આઠમા અધ્યયનો પ્રારંભ થાય છે આ અધ્યયનું નામ 'વિમોક્ષ' છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં કહ્યું કે મોક્ષાર્થી પુરૂષે સ્વયંના શરીર-ઉપકરણ આદિથી મમત્વ-મમતા હટાવીને નિઃસંગ થઈને વિચરવું જોઈયે. આવું પરમ ધીરપુરૂષ જ કરી શકે છે અને તેને સમ્યગ્ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી જ આ અધ્યયનમાં સમ્યગ્નિર્વાણનું વર્ણન કરાય છે.

छट्ठे अध्ययन के बाद सातवें अध्ययन का वर्णन किया जाना चाहिए । सातवे अध्ययन का नाम 'महापरिज्ञा' है । इसके सात उद्देशक हैं किन्तु यह अध्ययन व्युच्छिन्न हो गया है । इसलिए अब आठवाँ अध्ययन प्रारम्भ किया जाता है । इस अध्ययन का नाम 'विमोक्ष' है । छट्ठे अध्ययन में कहा गया है कि मोक्षार्थी पुरुष को अपने शरीर उपकरण आदि मे ममत्व हटा कर निःसङ्ग होकर विहरना चाहिए । ऐसा परम धीर पुरुष ही कर सकता है और उसे सम्यग् निर्वाण की प्राप्ति होती है । अतः इस अध्ययन में सम्यग् निर्वाण का वर्णन किया जाता है :-

अनन्तरसूत्रे शरीरादिविधूननेन निःसङ्गताऽभिहिता । सा च दर्शनशुद्धौ सत्यां साफल्यमनुभवतीत्यत्र सैव दर्शनशुद्धिः प्रतिपाद्यते -

से बेमि समणुण्णस्स वा असमणुण्णस्स वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा वत्थं वा पडिग्गहं वा कंबलं वा पायपुंछणं वा णो पाएज्जा णो णिमंतिज्जा णो कुज्जा वेयावडियं परं आढायमाणे त्ति बेमि ॥ ११७ ॥

सोऽहं ब्रवीमि समनोज्ञाय - समनोज्ञो दृष्टितो लिङ्गतो न तु भोजनादिभिस्तस्मै, असमनोज्ञाय वा शाक्यादिभ्यो वा अशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा वस्त्रं वा पतद्ग्रहं वा कम्बलं वा पायपुञ्छनं वा नो प्रदद्यात् नो निमन्त्रयेत् न कुर्याद् वैयावृत्यं परम् - अत्यर्थम् आद्रियमाणः आदरवान् न कुर्यादुक्तरूपम् इत्यर्थः ॥ ११७ ॥

अन्वयार्थ :- से बेमि - હું કહું છું કે परं - અતિશય आढायमाणे - આદરવાળો

થઈને **समणुण्णस्स** - સમનોજ્ઞને એટલે કે શ્રદ્ધા અને લિંગથી તો આપણા સમાન જ છે પરંતુ આહાર આદિ વ્યવહારથી સમાન નથી, તેને **वा** - તથા **असमणुण्णस्स** - અસમનોજ્ઞ એટલે કે શાક્ય આદિને **असणं-पाणं-खाइमं-वा-साइमं** - અશન, પાની, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય **वा** - તથા **वत्थं** - વસ્ત્ર **पडिग्गहं** - પાત્ર **कंबलं** - કામળી **वा** - અને **पायपुंछणं** - પાદપ્રોંચ્છન એટલે કે પગ લુંછવા માટેનું કપડું **णो पाएज्जा** - આપે નહીં **वा** - તથા **णो णिमंतिज्जा** - આમને આપવા માટે નિમંત્રિત પણ ન કરે **वा** - અને **णो वेयावडियं कुज्जा** - વૈયાવચ્ચ પણ ન કરે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જેઓનો વેશ લિંગ અને શ્રદ્ધાસમાન હોવાથી સમનોજ્ઞ છે.. પરંતુ આહાર આદિના વ્યવહારથી સમાન નથી તે, જેની શ્રદ્ધા-લિંગ આદિ બધું અલગ છે. તેઓ અસમનોજ્ઞ કહેવાય છે. આ બન્ને પ્રત્યે અતિશય આદરવાળા થઈને અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ-વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ન આપે અને આમંત્રણ પણ ન આપે. ॥૧૯૭॥

भावार्थ :- जिसका वेश (लिङ्ग) और श्रद्धा समान है परन्तु आहार आदि समान नहीं है वह समनोज्ञ कहलाता है । जिसकी श्रद्धा लिङ्ग आदि सब भिन्न हैं वह अमनोज्ञ कहलाता है । इन दोनों के प्रति अतिशय आदरवान् होकर अशन, पान, खादिम, स्वादिम, वस्त्र, पात्रादि न दे और न आमन्त्रण ही करे ॥ १९७ ॥

किञ्चः -

धुवं चेयं जाणिज्जा असणं वा जाव पायपुंछणं वा लभिया णो लभिया णो भुंजिया पंथं विउत्ता विउक्कम्म विभत्तं धम्मं जोसेमाणे समेमाणे चलेमाणे पाइज्जा वा णिमंतिज्जा वा कुज्जा वेयावडियं परं अणाढायमाणे त्ति बेमि ॥ १९८ ॥

ते हि शाक्यादय एवं ब्रूयुः- ध्रुवं चैतज्ज्ञानीयात् - अशनं वा यावत् पादपुञ्छनं वा भवद्भिरन्यत्र लब्ध्वा वा अलब्ध्वा वा भुक्त्वा वा अभुक्त्वा वाऽस्मदावसथे - मठेआगन्तव्यं पन्थानं व्यावर्त्याऽपि व्युत्क्रम्याऽन्यगृहाणि वेति । किंच - स शाक्यादिर्विभक्तं - पृथग्धर्मं जूषन् - आचरन् समेरन् - समागच्छन् प्रतिश्रयमध्येन कदाचित् तथा गच्छन् चलन्नशनादि प्रदद्याद्वा, अशनादिदानेन निमन्त्रयेद् वा कुर्याद् वैयावृत्यं वा, तत्सर्वं तस्य कुशीलस्य नाभ्युपेयात् । कथं ? परं - अत्यर्थम् अनाद्रियमाणः । एवं हि दर्शनशुद्धिर्भवतीति ब्रवीमि ॥ १९८ ॥

अन्वयार्थ :- **एयं** - આને **धुवं** - ધ્રુવ એટલે કે નિશ્ચિત **जाणिज्जा** - જાણો, **असणं** - અશન **वा** - તથા **जाव** - જ્યાં સુધી **पायपुंछणं** - પાદલુંછન **लभिया** - પ્રાપ્ત કરીને **ण भुंजिया** - ન ખાઈને **पंथं** - માર્ગને **विउत्ता** - બદલીને **वा** - અથવા **विउक्कम्म** - ઉલ્લંઘન

કરીને મારા સ્થાન પર આવજો **विभत्तं** - ભિન્ન **धम्मं** - ધર્મનું **जोसेमाणे** - સેવન કરતો એવો બૌદ્ધ ભિક્ષુ આદિ **समेमाणे** - આવતો એવો અથવા **चलेमाणे** - જતો એવો જો કદાચિત્ એમ કહે **वा** - અથવા **पाइज्जा** - આહાર આદિ આપે **वा** - અથવા **णिमंतिज्जा** - આહારદિ આપવા માટે નિમંત્રણ આપે **वा** - અથવા **परं** - અત્યંત આદરસહિત **वेयावडियं** - વૈયાવચ્ચ **कुज्जा** - કરે તો **अणाढायमाणे** - સાધુ તેનો સ્વીકાર ન કરે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- બૌદ્ધ ભિક્ષુ આદિ અન્યતીર્થિક જો સાધુને આહારાદિ આપે અથવા આહારાદિ માટે આમંત્રણ કરે તથા વૈયાવચ્ચ કરે તો સાધુ તેનો સ્વીકાર કરે નહીં. તે અન્યતીર્થિયોની સાથે સાધુએ કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ ન રાખવો જોઈયે. ॥ ૧૯૮ ॥

भावार्थ :- बौद्ध भिक्षु आदि अन्यतीर्थिक यदि साधु को आहारादि दे तथा आहारादि के लिए आमन्त्रण करे और वैयावच्च करे तो साधु इनको स्वीकार न करे । उन अन्यतीर्थियों के साधु से किसी प्रकार का सम्बन्ध न रखना चाहिए ॥ १९८ ॥

शाक्यादिभि सह परिचयादौ के दोषाः ? उच्यन्ते -

इहमेगेसिं आयारगोयरे णो सुणिसंते भवइ ते इह आरंभट्ठी अणुवयमाणा हण पाणे घायमाणा हणओ यावि समणुजाणमाणा अदुवा अदिण्णमाययंति अदुवा वायाउ विउज्जंति, तंजहा - अत्थि लोए णत्थि लोए धुवे लोए अधुवे लोए साइए लोए अणाइए लोए सपज्जवसिए लोए अपज्जवसिए लोए सुकडेत्ति वा दुक्कडेत्ति वा कल्लाणेत्ति वा पावेत्ति वा साहुत्ति वा असाहुत्ति वा सिद्धित्ति वा असिद्धित्ति वा णिरएत्ति वा अणिरएत्ति वा जमियं विप्पडिवण्णा मामगं धम्मं पण्णवेमाणा इत्थवि जाणह अकम्हा एवं तेसिं णो सुयक्खाए धम्मे णो सुपण्णत्ते धम्मे भवइ ॥ १९९ ॥

इहैकेषाम् आचारगोचरो न - सुनिशान्तो - सुपरिचितो भवति, ते इह - लोके आरम्भार्थिनोऽनुवदन्तः, तद्यथा-जहि प्राणिनः, घातयन्तो घ्नतश्चापि सुमनुजानन्तः, अथवा वाचो

वियुञ्जन्ति - विविधं प्रयुञ्जन्ति, तद्यथा - अस्ति लोकः, नास्ति लोकः, ध्रुवो लोकः, अध्रुवो लोकः, सादिको लोकः, अनादिको लोकः, सपर्यवसितो लोकः, अपर्यवसितो लोकः, सुकृतमिति, दुष्कृतमिति वा, कल्याण इति वा, पाप इति वा, साधुरिति वा, असाधुरिति वा, सिद्धिरिति वा, असिद्धिरिति वा नरक इति वा अनरक इति वा यदिदं विप्रतिपन्ना मामकम् आत्मीयं धर्मं प्रज्ञापयन्तः स्वतो नष्टाः परानपि नाशयन्ति । अत्रापि - अस्ति लोको नास्ति वेत्यादौ जानीत अकस्मात् हेतोरभावात् । एवं तेषां नो स्वाख्यातो धर्मो न सुप्रज्ञापितो धर्मो भवतीति ॥ १९१ ॥

अन्वयार्थ :- **इह** - આ સંસારમાં **एगेसिं** - કેટલાક મનુષ્ય **आयारगोयरे** - આચાર સંબંધી જ્ઞાનથી **णो सुणिसंते भवइ** - સારી રીતે પરિચિત હોતા નથી, **ते** - તે **इह** - આ લોકમાં **आरंभट्ठी** - આરંભાર્થી એટલે કે આરંભ કરવાવાળા હોય છે. **अणुवयमाणा** - તેઓ ઔદ્દેશિક ભોજનાદિમાં ધર્મ બતાવે છે, '**पाणे** - પ્રાણિયો **हण** - મારો' આ પ્રમાણે કહીને **घायमाणा** - પ્રાણિહિંસાની આજ્ઞા આપે છે, અર્થાત્ પ્રાણિની હિંસા કરાવે છે **य** - અને **हणओ** - પ્રાણિયોની હિંસા કરવાવાળાને **समणुजाणमाणा** - સારો માને છે એટલે કે પ્રાણિહિંસાનું અનુમોદન કરે છે. **वा** - અથવા **अदिण्णं** - અદત્ત એટલે કે સ્વામી દ્વારા નહીં અપાયેલ છતાં તેની વસ્તુને **आययंति** - ગ્રહણ કરે છે. **वा** - અથવા **वायाउ** - વિવિધ પ્રકારના વચન **विउज्जंति** - બોલે છે. **तं जहा** - જેમ કે **लोए** - લોક **अत्थि** - છે, **लोए** - લોક **णत्थि** - નથી, **लोए** - લોક **धुवे** - ધ્રુવ છે, **लोए** - લોક **अधुवे** - અધ્રુવ છે. **लोए सपज्जवसिए** - લોક સપર્યવસિત છે - સાન્ત છે, **लोए अपज्जवसिए** - લોક અપર્યવસિત છે - અંતરહિત છે, **सुकडेत्ति** - સુકૃત **दुक्कडेत्ति** - દુષ્કૃત **कल्लाणेत्ति** - પુણ્ય **पावेत्ति** - પાપ **साहुत्ति** - સારો **असाहुत्ति** - ખરાબ **सिद्धित्ति** - સિદ્ધિ **असिद्धित्ति** - અસિદ્ધિ **णिरएत्ति** - નરક **वा** - અને **अणिरएत्ति** - અનરક છે. **जमिणं** - આ પ્રકારે **विप्पडिवण्णा** - પરસ્પર મતભેદ રાખતા એવા વાદી લોક **मामगं** - પોતપોતાના **धम्मं** - ધર્મને **पण्णवेमाणा** - શ્રેષ્ઠ બતાવે છે. **इत्थवि** - આ વિષયમાં **जाणह** - જાણવું જોઈયે કે **एवं** - આ પ્રકારે **अकम्हा** - યુક્તિ સંગત ન હોવાના કારણે **तेसिं** - તેઓનો ધર્મ **णो सुयक्खाए** - સ્વાખ્યાત સારી રીતે ઉપદેશેલો છે નહીં અને **धम्मे** - તેઓનો ધર્મ **णो सुपण्णत्ते** - સુપ્રજ્ઞપ્ત યુક્તિ યુક્ત પણ નથી.

ભાવાર્થ :- જગતમાં જે લોકોને અશુભકર્મોનો ઉદય થાય છે. તેઓ મોક્ષોપયોગી આચારને સારી રીતે નથી જાણતા, તેઓ ગૃહસ્થાવાસને છોડીને પણ શુદ્ધ સંયમનું પાલન નથી કરતા, સંયમની ક્રિયાઓથી ઘબરાઈને આરંભાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવા લાગી જાય છે અને તેઓ અદત્ત ચોરી કરીને પણ ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે તથા તેઓ મિથ્યા ખોટું વચન પણ ઉચ્ચારે છે તેઓમાંથી કેટલાક વાદી લોકો જીવ-અજીવ-સ્વર્ગ-

નરક-લોક-પરલોક-આદિના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે અને કેટલાક લોકો અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરતા નથી, કેટલાક લોકો નિત્ય કહે, કેટલાક લોકો અનિત્ય કહે છે. આ પ્રકારે તે અન્યતીર્થિ લોકો એકાંતપક્ષને ગ્રહણ કરીને પરસ્પર વિવાદ કરતા એવા સ્વયં-સ્વયંના મતની પ્રશંસા કરે છે અને બીજાઓના મતની નિંદા કરે છે. જેથી એકાંતવાદિઓનો ધર્મ સ્વાખ્યાતધર્મ નથી, જેથી અનેકાંતધર્મ-સ્વાદ્વાદ ધર્મ જ ખરેખર સ્વાખ્યાત ધર્મ છે અને તે જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. ॥ ૧૯૯ ॥

भावार्थ :- इस जगत् में जिन लोगों को अशुभ कर्म का उदय होता है वे मोक्षापयोगी आचार को भली भाँति नहीं जानते हैं। वे गृहस्थावास छोडकर भी शुद्ध संयम का पालन नहीं करते हैं। संयम की क्रियाओं से घबरा कर वे आरम्भादि में प्रवृत्ति करने लग जाते हैं और वे अदत्त को भी ग्रहण करने लग जाते हैं तथा वे मिथ्या भाषण भी करते हैं। उनमें से कुछ वादी लोग जीव अजीव स्वर्ग नरक लोक परलोक आदि के अस्तित्त्व को स्वीकार करते हैं और कुछ लोग अस्तित्व को स्वीकार नहीं करते हैं। कोई लोक को नित्य कहते हैं तो कोई अनित्य कहते हैं। इस प्रकार वे अन्यतीर्थि लोग एकान्त पक्ष को ग्रहण कर परस्पर विवाद करते हुए अपने अपने मत की प्रसंशा करते हैं और दूसरों के मत की निन्दा करते हैं। अतः एकान्तवादियों का धर्म स्वाख्यात धर्म नहीं है। अतः अनेकान्त धर्म-स्याद्वाद धर्म ही स्वाख्यात है और वही ग्राह्य है ॥ १९९ ॥

किम्भूतस्तर्हि सुप्रज्ञापितो धर्मो भवतीत्याह -

से जहेयं भगवया पवेइयं आसुपण्णेणं जाणया पासया अदुवा गुत्ती वओ गोयरस्स त्ति बेमि सव्वत्थ सम्मयं पावं, तमेव उवाइक्कम्म एस महं विवेगे वियाहिए गामे वा अदुवा रण्णे णेव गामे णेव रण्णे धम्ममायाणह पवेइयं माहणेण मइमया, जामा तिण्णि उदाहिया जेसु इमे आरिया संबुज्झमाणा समुट्ठिया, जेह णिव्वुया पावेहिं कम्मेहिं अणियाणा ते वियाहिया ॥ २०० ॥

तद्यथा इदं - स्याद्वादरूपं वस्तुस्वरूपं भगवता प्रवेदितम् आशुप्रज्ञेन केवलिना जानता पश्यता। किञ्च - तेषामेकान्तवादिनां सम्यगुत्तरं देयम् अथवा गुप्तिर्वाग्गोचरस्य विधेयेति ब्रवीमि। वादायोत्थितान् वादिन एवं च ब्रूयात्, तथा - भवतां सर्वत्र सम्मतं पापं, मम तु नैतद्। तदेव - एतत् पापानुष्ठानम् उपातिक्रम्य अतिलङ्घ्य व्यवस्थितोऽहमतो एष मम विवेको व्याख्यातः। जीवाजीवादिपरिज्ञाने सम्यगनुष्ठाने च सति भवति धर्मो ग्रामेऽथवारण्ये, विवेकाभावे नैव ग्रामे नैव

अरण्ये। अतस्तं धर्ममाजानीत प्रवेदितं माहणेण - भगवता मतिमता - केवलिना। किम्भूतो धर्म इत्याहयामास्त्रयः। यामा व्रतविशेषाः प्राणातिपातमृषावाद - परिग्रहविरतिरिति, अदत्तादानमैथुनयोः परिग्रह एवान्तर्भावात् त्रयग्रहणं, यदिवा यामा वयोविशेषास्तद्यथा - अष्टवर्षादात्रिंशतः प्रथमस्तत उर्ध्वमाषष्टेः द्वितीयः, तत उर्ध्वं तृतीय इति अति बालवृद्धयोर्व्युदासः, यदिवा यम्यते - उपरम्यते संसारभ्रमणोदेभिरिति यामाः - ज्ञानदर्शनचारित्राणीति उदाहृता येषु इमे आर्याः सम्बुध्यमानाः समुत्थिताः, ये निर्वृताः पापेषु कर्मसु अनिदानास्ते व्याख्याताः - प्रतिपादिता इति ॥ २०० ॥

अन्वयार्थ :- आसुपण्णेणं - આશુપ્રજ્ઞ અર્થાત્ સદા (હંમેશા) ઉપયોગ રાખવાવાળા **जाणया** - કેવલજ્ઞાની અને **पासया** - કેવલદર્શની **से** - તે **भगवया** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **एयं** - આ સ્વાદ્વાદનું **जहा** - જે પ્રકારે **पवेइयं** - કથન કરેલ છે, તે આ બતાવેલ છે. **अदुवा** - અથવા તેઓએ **वओ - गोयरस्स गुत्ती** - વચનની ગુપ્તિ અર્થાત્ ભાષાસમિતિનો ઉપદેશ આપેલ છે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું. **सव्वत्थ** - અન્યતીર્થિ સર્વત્ર **पावं** - પાપાનુષ્ઠાનની **सम्मयं** - સંમતિ આપે છે. **तमेव** - તે પાપાનુષ્ઠાનને **उवाइक्कम्म** - ઉલ્લંઘન કરીને રહેવું **एस** - આ **महं** - મહાન **विवेगे** - વિવેક **वियाहिए** - કહેલ છે. ધર્મ **गामे** - ગ્રામમાં **अदुवा** અથવા **रण्णे** - જંગલમાં પણ થઈ શકે છે, કારણ કે **णेव** - ન તો **गामे** - ગામ **धम्मं** - ધર્મનું કારણ છે અને **णेव** - ન તો **रण्णे** - જંગલ ધર્મનું કારણ છે **आयाणह** - આ જાણો, **मइमया** - કેવલજ્ઞાની **माहणेणं** - ભગવાને **पवेइयं** - આ ફરમાવેલ છે. પ્રભુને **तिण्णि** - ત્રણ **जामा** - યામ અર્થાત્ વ્રત રત્નત્રય **उदाहिया** - ફરમાવેલ છે, **जेसु** - જેમાં **संबुज्झमाणा** - બોધને પ્રાપ્ત થયેલ **इमे** - આ **आरिया** - આર્ય લોક **समुट्ठिया** - સમુપસ્થિત છે. **जे** - જે **णिव्वुया** - ક્રોધાદિના ઉપશમથી શાંત થયેલ છે **ते** - તે **पावेहिं** - પાપ **कम्मेहिं** - કર્મોથી રહિત અને **अणियाणा** - નિદાન-નિયાણા રહિત **वियाहिया** કહેલા છે.

ભાવાર્થ :- વસ્તુ અનેકાંતાત્મક છે, એકાંતવાદી વસ્તુનું સાચું નિરૂપણ નથી કરી શકતા, તેઓને જીવાજીવાદિનું જ્ઞાન ન હોવાથી તેઓ પાપારંભ કરે છે અને પાપાનુષ્ઠાન કરવાની સમ્મતિ રજા આપે છે. તેઓનો અરણ્યવાસ જંગલમાં રહેવું પણ ધર્મનું કારણ નથી થઈ શકતું કારણ કે જે પુરૂષ સત્-અસત્ના વિવેકી હોય છે, તેઓને ધર્મ હોય છે. ગામ અથવા જંગલ ધર્મનું કારણ નથી, પરંતુ વિવેક જ ધર્મનું કારણ છે તે વિવેક આત્મામાં જ હોય છે, વાસ્તવમાં ખરેખર આત્માનો સ્વભાવ જ ધર્મ છે.

આ સૂત્રમાં ત્રણ વ્રતોનું કથન કરેલ છે, જેમકે પ્રાણાતિપાતવિરમણ મૃષાવાદ વિરમણ અને અપરિગ્રહ, અદત્તાદાન અને મૈથુનનો અહીંયા અપરિગ્રહમાં સમાવેશ (અન્તર્ભાવ) કરેલ છે, અથવા અહીંયા 'યામ' શબ્દથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ

રત્નત્રયીની વિવક્ષા કરેલ છે. જે પુરૂષ સમ્યગ્ રત્નત્રયીને લઈને ઉદ્યમવંત થયેલા છે. તેઓ શાંત-પાપરહિત અને નિદાન-નિયાણા રહિત કહેલા છે. ॥ ૨૦૦ ॥

भावार्थ :- वस्तु अनेकान्तात्मक है। एकान्तवादी वस्तु का सम्यक् निरूपण नहीं कर सकते हैं। उन्हें जीवाजीवादि का ज्ञान न होने से वे स्वयं पापरम्भ करते हैं और पापानुष्ठान की सम्मति देते हैं। उनका अरण्यनिवास भी धर्म का कारण नहीं हो सकता क्योंकि जो पुरुष सत् और असत् के विवेकी होते हैं उनको धर्म होता है। ग्राम या जङ्गल धर्म का कारण नहीं है किन्तु विवेक ही धर्म का कारण है।

इस सूत्र में तीन व्रतों का कथन किया गया है यथा :- प्राणातिपात विरमण, मृषावाद विरमण और अपरिग्रह। अदत्तादान और मैथुन का यहाँ पर अपरिग्रह में अन्तर्भाव कर लिया गया है। अथवा यहाँ पर 'याम' शब्द से ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप रत्नत्रय की विवक्षा की गई है। जो पुरुष सम्यग् ज्ञान, दर्शन, चारित्र को लेकर उद्यमवंत हुए है वे शान्त, पाप रहित और निदान-नियाणा रहित कहे गये हैं ॥ २०० ॥

क्व च पुनः पापकर्मसु अनिदाना इत्यत आह -

उड्ढं अहं तिरियं दिसासु सव्वओ सव्वावंति य
णं पाडियक्कं जीवेहिं कम्मसमारंभेणं तं परिण्णाय
मेहावी णेव सयं एएहिं काएहिं दंडं समारंभिज्जा
णेवण्णेहिं एएहिं काएहिं दंडं समारंभाविज्जा णेवण्णे
एएहिं काएहिं दंडं समारंभंते वि समणुजाणिज्जा
जेयण्णे एएहिं काएहिं दंडं समारंभंति तेसिं वि वयं
लज्जामो तं परिण्णाय मेहावी तं वा दंडं अण्णं वा
णो दंडभी दंडं समारंभिज्जासि त्ति बेमि ॥ २०१ ॥

उर्ध्वमधस्तिर्यग्दिक्षु सर्वतः सर्वासु च प्रत्येकं जीवेषु यः कर्मसमारम्भः जीवानुदिश्य य उपमर्दरूपः क्रियासमारम्भस्तम् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयेमेतेषु कायेषु दण्डं समारभेत। न चापरेण समारम्भयेत्। नैवाऽन्यान् एतेषु कायेषु दण्डं समारभमाणानपि समनुजानीयात्। ये चान्ये एतेषु कायेषु दण्डं समारभन्ते तैरपि वयं लज्जामः इति कृताध्यवसायो महतेऽनर्थाय कर्मसमारम्भस्तं परिज्ञाय मेधावी तं वा दण्डमन्यं वा नो दण्डभीः - दण्डभीरूर्दण्डं समारभेथा इति ब्रवीमि ॥२०१॥

अन्वयार्थ :- उड्ढं ઉપર - अहं - નીચે य - અને तिरियं - તિર્છી दिसासु - દીશાઓમાં તથા सव्वावंति - બધી અનુદિશાઓમાં सव्वओ - બધા પ્રકારથી पाडियक्कं पाडिक्कं - પ્રત્યેક जीवेहिं - જીવોના વિષે कम्मसमारंभे - જે કર્મનો સમારંભ થાય છે मेहावी - બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ तं - તેને परिण्णाय - જાણીને सयं - સ્વયં एएहिं - આ काएहिं

- જીવનિકાયોના વિષે **दंडं** - દંડનો **णेव समारंभिज्जा** - આરંભ કરે નહીં, તથા **अण्णे** - બીજાઓ દ્વારા પણ **एएहिं** - આ **काएहिं** - જીવનિકાયોના વિષે **दंडं** - દંડનો **णेव समारंभाविज्जा** - આરંભ કરાવે નહીં અને **एएहिं काएहिं दंडं समारंभंते** - આ જીવનિકાયોના વિષે દંડનો આરંભ કરવાવાળા **अण्णे** - બીજાઓનું **णेव समणुजाणिज्जा** - અનુમોદન પણ કરે નહીં. મનમાં આ પ્રમાણે રાખે કે **जे** - જે **अण्णे** - બીજા **एएहिं कायेहिं दंडं समारंभंति** - આ કાર્યોમાં દંડનો આરંભ કરે છે. **तेसिं वि** - તેઓથી પણ **वयं** - અમો **लज्जामो** - લજ્જિત થઈયે છીયે અર્થાત્ તેઓ ઉપર અમોને દયા આવે છે. **तं** - તેને **परिण्णाय** - જાણીને **मेहावी** - બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ **दंडभी** - દંડનો ભય પામતો એવો **तं** - તે **दंडं** - હિંસારૂપ દંડને **वा** - અથવા **अण्णं** - બીજા મૃષાવાદાદિરૂપ **दंडं** - દંડનો **णो समारंभिज्जासि** - આરંભ કરે નહીં, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- ઉપર-નીચે-તીર્છી બધી દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં પ્રાણિયોના વિમર્દનરૂપ હિંસારૂપ આરંભ કરાય છે. તેને જાણીને બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ ત્યાગ કરે, તેઓ સ્વયં પૃથ્વીકાય આદિના હિંસારૂપ દંડનો આરંભ ન કરે, તથા બીજાઓ પાસે ન કરાવે અને કરવાવાળાની અનુમોદના પણ ન કરે, આ પ્રકારે ત્રણ કરણ-ત્રણ યોગથી હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે છે. ॥ ૨૦૧ ॥

भावार्थ :- ऊपर-नीचे और तीर्छी सभी दिशाओं में और विदिशाओं में प्राणियों के उपमर्दन रूप जो आरम्भ किया जाता है उसे जान कर बुद्धिमान् पुरुष उसका त्याग करे । वह स्वयं पृथ्वीकाय आदि दण्ड का आरम्भ न करे तथा दूसरों से न करवावे और करने वालों का अनुमोदन भी न करे । इस प्रकार तीन करण-तीन योग से हिंसा का सर्वथा त्याग कर दे ॥२०१॥

द्वितीय उद्देशकः

પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યું કે શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવા કુશીલોની સંગતિનો ત્યાગ કરવો જોઈયે, પરંતુ અકલ્પનીય વસ્તુના ત્યાગ સિવાય આ સંભવ નથી જેથી બીજા ઉદ્દેશામાં અકલ્પનીય વસ્તુના ત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે.

पहेले उद्देशक में कहा गया है कि शुद्ध संयम का पालन करने के लिए कुशीलों की संगति का त्याग करना चाहिए । परन्तु अकल्पनीय वस्तु के त्याग के बिना यह सम्भव नहीं है । अतः इस दूसरे उद्देशक में अकल्पनीय वस्तु के त्याग का उपदेश दिया जाता है ।

दण्डभीरूता चाऽकल्पनीयपरित्यागमृते न सम्पूर्णतामियाद् अतः अकल्पनीयपरित्यागार्थ-मुपदिश्यते-

से भिक्खु परिक्कमिज्ज वा चिट्ठिज्ज वा निसीइज्ज

वा तुयट्टिज्ज वा सुसाणंसि वा सुन्नागारंसि वा

गिरिगुहंसि वा रुक्खमूलंसि वा कुंभारायणंसि वा हुस्था वा कहिंचि विहरमाणं तं भिक्खुं उवसंकमित्तु गाहावइ बूया आउसंतो समणा ! अहं खलु तव अट्ठाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा वत्थं वा पडिग्गहं वा कंबलं वां पायपुंच्छणं वा पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्भ समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहडं आहट्टु चेएमि आवसहं वा समुस्सिणोमि से भुंजह वसह, आउसंतो समणा ! भिक्खू तं गाहावइं समणसं सवयसं पडियाइक्खे- आउसंतो ! गाहावई नो खलु ते वयणं आढामि नो खलु ते वयणं परिजाणामि, जो तुमं मम अट्ठाए असणं वा (४) वत्थं वा (४) पाणाइं वा (४) समारब्भ समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अछिज्जं अणिसट्ठं अभिहडं आहट्टु चेएसि आवसहं वा समुस्सिणासि, से विरओ आउसो गाहावई ! एयस्स अकरणयाए ॥२०२॥

स भिक्षु पराक्रमेत वा तिष्ठेद्वा निषीदेदा त्वग्वर्तेत वा श्मशाने वा शून्यागारे वा गिरिगुहायां वा वृक्षमूले वा कुम्भकाराऽऽयतने वा बहिर्वान्यत्र वा क्वचित् विहरतं तं भिक्षुमुपसंक्रम्यः गृहपति ब्रूयात् आयुष्मन् ! भोः श्रमण ! अहं खलु तवार्थाय अशनं वा पानं वा खादिमं वा खादिमं वा वस्त्रं वा पतद्ग्रहं वा कम्बलं वा पादपुंछनं वा समुद्दिश्य आश्रित्य प्राणिनो भूतानि जीवान् सत्त्वान् समारभ्य क्रीतं प्रामित्यन् आच्छेद्यम् अनिसृष्टम् अभ्याहृतम् आहृत्य ददामि आवसथं वा आश्रयस्थानं समुच्छ्रिणोमि-अपूर्वं करोमि, तद्-अशनादिक भुङ्क्ष्व वस । एवं गृहपतिनोक्ते सति तं गृहपतिं समनसं सवयसं प्रत्याचक्षात आयुष्मन् । भो गृहपते ! न खलु ते वचनमाद्रिये न खलु ते वचनम् आसेवनपरिज्ञया परिजानामि यत् त्वं ममार्थाय अशनं वा ४ वस्त्रं वा ४ समुद्दिश्य प्राणिनो वा

समारभ्य क्रीतं प्रामित्यम् आच्छिद्यम् अनिसृष्टम् अभ्याहृतं ददासि आवसथं च आश्रयस्थानं समुच्छ्रिणोसि अपूर्वं करोसि । अहं विरतोऽस्मि आयुष्मन् ! भो ! गृहपते ! एतस्य भवदुपन्यस्तस्याऽकरणतयेति ॥ २०२ ॥

अन्वयार्थ :- से - સર્વ સાવદ્યયોગોનો ત્યાગી તે **भिक्खू** - સાધુ **परक्कमिज्ज** - વિહાર કરતો હોય **वा** - અથવા **चिट्ठिज्ज** - ઉભેલો હોય **वा** - અથવા **णिसीइज्ज** - બેઠેલો હોય **वा** - અથવા **तुयट्टिज्ज** - સુતેલો હોય **वा** - અથવા **सुसाणंसि** - શ્મશાનમાં **सुण्णागारंसि** - શૂન્ય ઘરમાં **गिरिगुहंसि** - પર્વતની ગુફામાં **रुक्खमूलंसि** - વૃક્ષની નીચે **कुंभाराययणंसि** - કુંભારની શાળામાં **वा** - અથવા **कहिंचि** - ક્યાં **हुरत्था** - અન્યત્ર રહેલો હોય **वा** - અથવા **विहरमाणं** - વિહાર કરતો હોય **तं** - તે **भिक्खुं** - સાધુની **उवसंकमित्तु** - નજીકમાં આવીને **गाहावई** - કોઈ ગાથાપતિ **बुया** - કહે કે **आउसंतो समणा** - હે આયુષ્યમન્ ! શ્રમણ ! **खलु** - નિશ્ચયથી **अहं** - હું **तव अट्ठाए** - તમારા માટે **असणं-पाणं-खाइमं वा साइमं-वा** - અશન, પાણી, ખાદિમ અને સ્વાદિમ તથા **वत्थं** - વસ્ત્ર **पडिग्गहं** - પાત્ર **कंबलं** - કામળી **वा** - અને **पायपुंछणं** - પાદપ્રોંચ્છન **समुद्दिस्स** - તમારા માટે **पाणाइं** - પ્રાણી **भूयाइं** - ભૂત **जीवाइं** - જીવ **वा** - અને **सत्ताइं** - સત્ત્વોનો **समारब्भ** - આરંભ કરીને બનાવેલ છે. **वा** - અથવા **कीयं** - ખરીદેલ છે. **वा** - અથવા **पामिच्चं** - કોઈની પાસેથી ઉધાર લીધેલ છે, **वा** - અથવા **अच्छिज्जं** - બીજા પાસેથી ઝુંટવીને લીધેલ છે **अणिसट्ठं** - બીજાઓનું મારી પાસે રાખેલ છે. **अभिहडं** - સામે લાવેલું છે તેને **आहट्टु** - હું મારા ઘરમાંથી લાવીને **चेएमि** - આપને આપું છું. **वा** - અથવા **आवसहं** - તમારા માટે મકાન **समुस्सिणोमि** - બનાવું છું અને મકાનને રંગકામ આદિ કરાવું છું. જેથી **आउसंतो समणा** - હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! તમો **से** - આ અશનાદિને **भुंजह** - ભોગવો અને **आवसहं वसह** - મકાનમાં નિવાસ કરો તો **भिक्खू** - સાધુ **तं** - તેને **समणसं** - સૌમ્યતાથી અને **सवयसं** - સ્નેહભર્યા વચનથી અથવા બીજી રીતે **गाहावइं** - ગૃહપતિને **पडियाइक्खे** - આ પ્રમાણે નિષેધ કરે કે **आउसंतो गाहावई** - હે આયુષ્મન્ ગૃહપતિ ! **खलु** - નિશ્ચયથી હું **ते** - તમારા **वयणं** - તે વચનોનો **णो आढामि** - આદર કરતો નથી અને **खलु** - નિશ્ચયથી હું **ते** - તમારા **वयणं** - તે વચનોનો **णो परिजाणामि** - સ્વીકાર નથી કરતો કે **जो** - જે **तुमं** - તમો **मम अट्ठाए** - મારા માટે **असणं - पाणं - खाइमं वा साइमं** - અશન, પાની, ખાદિમ અને સ્વાદિમ **वा** - તથા **वत्थं** - વસ્ત્ર **पडिग्गहं** - પાત્ર **कंबलं** - કામળી **वा** - અને **पायपुंछणं** - પાદપ્રોંચ્છનને **समुद्दिस्स** - આશ્રયી **पाणाइं-भूयाइं-जीवाइं-वा-सत्ताइं समारब्भ** - પ્રાણી, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વોનો આરંભ કરીને બનાવેલ છે, **कीयं** - ખરીદેલ છે, **पामिच्चं** - ઉધાર લીધેલ છે **अच्छिज्जं** - બીજાઓ પાસેથી

ઝુંટવીને લીધેલ છે, **अणिसट्ठं** - બીજાઓએ થાપણ રાખેલ છે **अभिहडं** - સામે લાવેલું છે **आहट्टु** - તેને પોતાના ઘરથી લાવીને **चेएसि** આપવા માંગે છે. **वा** - અથવા **आवसहं** - મકાન **समुस्सिणामि** - તૈયાર કરવા માંગો છો અને મકાનને રંગવા આદિ કાર્ય કરવા માંગો છો, **से** - કારણ કે **आउसंतो गाहावई** - હે આયુષ્મન્ ગૃહપતિ ! હું **एयस्स** - આ કાર્યોને **अकरयाए** - ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળો **विरओ** - પાપકર્મથી વિરત છું (અટકેલો) અર્થાત્ મેં આરંભાદિનો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરેલ છે.

ભાવાર્થ :- સાધુ સર્વ પાપ વ્યાપારોનો સાવદ્યયોગોનો ત્યાગી હોય છે. તે ૪૨ દોષવર્જીત ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને સ્વયંનો નિર્વાહ કરે છે, તે સાધુને જો કોઈ ગૃહસ્થ આ કહે કે મેં આપણને આપવા માટે આહારાદિ બનાવેલ છે, ખરીદેલ છે, અથવા કોઈની પાસેથી ઉધાર લીધેલ છે, અથવા બીજાનો આહાર મારી પાસે રાખેલ છે. અથવા તમોને આપવા માટે હું મારા ઘરથી આહારાદિ લાવ્યો છું. તથા તમારા માટે મેં ઘર બનાવેલ છે અને મકાનને રંગરોગાન કરાવેલ છે, જેથી આપ તે આહારાદિ ગ્રહણ કરો અને તે મકાનમાં નિવાસ કરો, પણ સાધુ તે દાતાની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર ન કરે, તે કહે કે હું સર્વ સાવધ કાર્યોથી તથા અનુષ્ઠાનોથી નિવૃત્ત થઈ ગયેલ છું, મેં આરંભાદિ પાપ કાર્યોનો ત્રણ કરણ-ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરેલ છે. ॥ ૨૦૨ ॥

भावार्थः- साधु सर्व सावद्य योगों का त्यागी होता है। वह ४२ दोषों को टाल कर भिक्षा ग्रहण करके अपना निर्वाह करता है। उस साधु से यदि कोई गृहस्थ यह कहे कि - मैंने आपको देने के लिए आहारादि बनाया है, खरीदा है या किसी से उधार लिया है या छीन कर रखा है या दूसरे का आहार मेरे पास रखा है या आपको देने के लिए मैं अपने घर से आहारादि लाया हूँ तथा आपके लिए मैंने घर बनवाया है एवं मकान की मरम्मत कराई है। अतः आप उस आहारादि को ग्रहण करें और उस मकान में रहें तो साधु उस दाता की प्रार्थना को स्वीकार न करे। वह कहे कि - मैं समस्त सावद्य कार्यों से तथा अनुष्ठानों से निवृत्त हो चुका हूँ, मैंने आरम्भादि पाप कार्यों का तीन करण-तीन योग से त्याग कर दिया है ॥२०२॥

तदेवं दण्डभीरुत्वं प्रतिपादितम्। अन्यः पुनः कश्चिद्विदितसाध्वभिप्रायः प्रच्छन्नमेव विदध्यात् तदपि कुतश्चिद् ज्ञात्वा प्रतिषेधयेद् इत्याह -

से भिक्खु परिक्कमिज्ज वा जाव हुरत्था वा
कहिंचि विहरमाणं तं भिक्खुं उवसंकमित्तु गाहावई
आयगयाए पेहाए असणं वा (४) वत्थं वा (४)
जाव आहट्टु चेएइ आवसहं वा समुस्सिणाइ भिक्खु
परिघासेउं, तं च भिक्खू जाणिज्जा सहसम्मइयाए

परवागरणेणं अन्नेसिं वा सुच्चा अयं खलु गाहावई मम अट्ठाए असणं वा (४) वत्थं वा (४) जाव आवसहं वा समुस्सिणाइ, तं च भिक्खू पडिलेहाए आगमित्ता आणविज्जा अणासेवणाए त्ति बेमि ॥२०३॥

स भिक्षु पराक्रमेत वा यावद् बहिर्वा क्वचिद् विहरन्तं भिक्षुमुपसंक्रम्य गृहपतिरात्मगतया प्रेक्षया अशनं वा वस्त्रं वा यावत् आहृत्य ददाति आश्रयस्थानं वा समुच्छ्रिणोति अपूर्वं करोति भिक्षुं परिघासयितुं भोजयितुं तच्च अशनादिकं भिक्षुर्जानीयात् स्वसम्मत्या वा परव्याकरणेन, अन्येभ्यो वा श्रुत्वा - अयं खलु गृहपतिर्ममार्थाय अशनं वा ४ वस्त्रं वा ४ यावद् आश्रयस्थानं वा समुच्छ्रिणोति, तच्च-अशनादिकं भिक्षु प्रत्युपेक्ष्य अवगम्य-ज्ञात्वा गृहपतिं ज्ञापयेद् अनासेवनयेति ब्रवीमि ॥ २०३ ॥

अन्वयार्थ :- से - તે **भिक्खू** - સાધુ **परक्कमिज्ज** - ક્યાં જઈ રહ્યો હોય **वा** - અથવા સ્મશાનાદિમાં રહેલો હોય **जाव** - જ્યાં સુધી **हुरत्था** - અન્યત્ર **कहिंचि** - ક્યાં **विहरमाणं** - વિહાર કરી રહ્યો હોય તો **तं** - તે **भिक्खुं** - સાધુની **उवसंकमित्तु** - પાસે જઈને **गाहावई** - કોઈ ગૃહપતિ **आयगयाए पेहाए** - સ્વયંની બુદ્ધિથી **असणं-पाणं** - અશન પાણી આદિ **जाव** - જ્યાં સુધી **वत्थं** - વસ્ત્ર-પાત્ર-કાંબળી અને પાદલુંછન આદિ **पाणाइं-भूयाइं-जीवाइं-सत्ताइं** - પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્ત્વોનો **समारब्भ** - આરંભ કરીને તૈયાર કરે અને **भिक्खूं** - સાધુને **परिघासिउं** - વપરાવવા માટે **आहट्टु** - સ્વયંના ઘરેથી લાવીને **चेएइ** - આપે **वा** - તથા **आवसहं** - મકાનનો **समुस्सिणाइ** - સંસ્કાર કરાવે અથવા મકાન બનાવડાવે તો જો **भिक्खू** - સાધુ **तं** - તેને **सह सम्मइयाए** - સ્વયંની બુદ્ધિથી **वा** - અથવા **परवागरणेणं** - બીજાના કહેવાથી **वा** - અથવા **अण्णेसिं** - બીજા પાસેથી **सुच्चा** - સાંભળીને **जाणिज्जा** - જાણી લે કે **खलु** - નિશ્ચયથી **अयं** - આ **गाहावई** - ગૃહપતિએ **मम अट्ठाए** - મારા માટે **असणं** - અશન-પાન આદિ **वा** - તથા **वत्थं** - વસ્ત્ર-પાત્ર આદિ **पाणाइं** - પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્ત્વનો **समारब्भ** - આરંભ કરીને બનાવેલ છે. **जाव** - જ્યાં સુધી **आवसहं** - મકાનનો **समुस्सिणाइ** - સંસ્કાર કરાવે અથવા મકાન બનાવે તો **भिक्खू** - સાધુ **तं** - તેનો **पडिलेहाए** - વિચાર કરીને **च** - અને **आगमित्ता** - જાણીને **अणासेवणाए** - તેનું સેવન ન કરવા વડે **आणविज्जा** - ગૃહસ્થને આજ્ઞા આપે અર્થાત્ ગૃહસ્થને કહે કે આ પ્રકારે તૈયાર કરેલ અશનાદિ તથા મકાન આદિને ભોગવવા અમારા જેવા સાધુઓને કલ્પતા નથી.

ભાવાર્થ :- જો કોઈ ગૃહસ્થ પ્રાણિયોની હિંસા આરંભાદિ કરીને સાધુના નિમિત્ત અશનાદિ તૈયાર કરે અને મકાનાદિનો સંસ્કાર સમારકામ કરાવે અથવા મકાનાદિ બનાવડાવે અને પછી તે આહારને ગ્રહણ કરવા માટે તથા તે મકાનમાં સ્થિરતા કરવા માટે સાધુને પ્રાર્થના કરે તો સાધુ સ્વયંની બુદ્ધિથી અથવા તીર્થંકર પ્રભુએ કહેલ ઉપાયથી અથવા તેના પરિજનાદિ પરિવારના કહેવાથી આ જાણી લે કે, આ ગૃહસ્થે આ અશનાદિ મારા માટે તૈયાર કરેલ છે, મારા માટે મકાન બનાવડાવેલ છે. અથવા મકાનને સંસ્કારિત કરેલ છે. તો સાધુ તે ગૃહસ્થને કહે કે આ પ્રમાણે અમારા નિમિત્તથી તૈયાર કરેલા અશન-મકાનાદિને વાપરવા અમારા સાધુઓના આચારની વિરૂદ્ધ છે કલ્પતું નથી. ॥ ૨૦૩ ॥

भावार्थः- यदि कोई गृहस्थ प्राणियों का आरम्भादि करके साधु के निमित्त अशनादि तैयार करे और मकानादि का संस्कार करावे या मकानादि बनवावे और फिर उस आहार को ग्रहण करने के लिए तथा उस मकान में ठहरने के लिए साधु से प्रार्थना करे तो साधु अपनी बुद्धि से अथवा तीर्थङ्करोक्त उपाय से या उसके परिजनादि के कथन से यह ज्ञान जाय कि - इस गृहस्थने यह अशनादि मेरे लिए तैयार किये हैं और मेरे लिए मकान बनवाया है या मकान का संस्कारादि कराया है तो साधु उस गृहस्थ से कहे कि - इस तरह हमारे निमित्त से तैयार किये हुए अशनादि और मकानादि को भोगना हम साधुओं के कल्प से विरुद्ध है ॥ २०३ ॥

किञ्च -

भिक्खुं च खलु पुट्ठा वा अपुट्ठा वा जे इमे आहच्च गंथा वा फुसंति, से हंता हणह खणह छिंदह दहह पयह आलुंपह विलुंपह सहसाकारेह विप्परामुसह, ते फासे धीरो पुट्ठो अहियासए अदुवा आयार-गोयरमाइक्खे, तक्किया णमणेलिसं अदुवा वइगुत्तीए गोयरस्स अणुपुव्वेण संमं पडिलेहाए आयतगुत्ते बुद्धेहिं एयं पवेइयं ॥२०४॥ ५

भिक्षुं च खलु पृष्ट्वा वा अपृष्ट्वा वा ये इमे गृहपत्यादय आहारादिकं आहत्य ढौकित्वा महतो ग्रन्थाद् द्रव्यव्ययात्, यदिवा आहत्यग्रन्थाः व्ययीकृतद्रव्याः, तदपरिभोगे स्पृशन्ति-उपतापयन्ति । स ईश्वरादिः स्वतो हन्ता, हत एनमिति परान्नोदयति क्षणुत छिन्त दहत पचत आलुम्पत विलुम्पत सहसात् कारयत - आशु पञ्चत्वं नयत विपरामृशत-बाधयत । तानेवम्भूतान् स्पर्शान् धीरः स्पृष्टः सन्नधिसहेत । अथवा सति सामर्थ्ये आचारगोचरमाचक्षीत यदि वा तर्कयित्वा कोऽयं कश्च नतो

वेत्यादि पर्यालोच्य अनीदृशम् अनन्यसदृशं स्वपरपक्षस्थापनव्युदासद्वारेण आवेदयेत् । यदिवा सामर्थ्यविकलः स्यात् कुप्यति वा कथ्यमाने तर्हि वाग्गुप्त्या व्यवस्थितः सन् गोचरस्य पिण्डविशुद्धयादेराचारगोचरस्य आनुपूर्वेण सम्यक् शुद्धिं प्रत्युपेक्षेत आत्मगुप्तः सन् । बुद्धैरेतत् प्रवेदितमिति ॥ २०४ ॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **इमे** - આ કોઈ ગૃહસ્થ **खलु** - નિશ્ચયથી **भिक्खुं** - સાધુને **पुट्ठा** - પૂછીને **वा** - અથવા **अपुट्ठा** - વગર પૂછે **आहच्च गंथा** - દ્રવ્ય ખરચીને આહારાદિ તૈયાર કરીને સાધુને આપવા માગે છે પરંતુ સાધુ આ વાતને જાણીને આહારાદિને ગ્રહણ કરવાની ના પાડી દે છે, ત્યારે ક્રોધાવેશમાં થઈને ગૃહસ્થ **फुसंति** - તે સાધુને કષ્ટ આપે છે **से** - તે સ્વયં **हंता** - હણે છે **च** - અને બીજાઓને કહે છે કે **हणह** - આને મારો **खणह** - આને જીવથી મારો **छिंदह** - આને છેદન કરો **दहह** - બાળો **पयह** - પકાવો **आलुंपह** - આના વસ્ત્ર આદિ લૂંટી લો **विलुंपह** - આનું સર્વસ્વ લઈ લો **सहसाकारेह** - આનો જલ્દીથી ઘાત કરી નાંખો **विप्परामुसह** - આને વિવિધ પ્રકારે પીડિત કરો. **ते** - આ ઉપરોક્ત **फासे** - દુઃખોને એટલે કે પરિષહોને **पुट्ठो** - પ્રાપ્ત કરીને **धीरो** - ધીર પુરૂષ **अहियासए** - સમભાવપૂર્વક સહન કરે, **अदुवा** - અને **णं** - તે પુરૂષની **तक्किया** - યોગ્યતાનો વિચાર કરીને **आयारगोयरं** - સાધુઓના આચાર-આદિનું **आइक्खे** - કથન કરે **अदुवा** - અથવા **अणेलिसं** - અન્ય સદૃશ અર્થાત્ પરપક્ષ ખંડન પૂર્વક સ્વપક્ષ સ્થાપનારૂપ તત્ત્વનું કથન કરે **अदुवा** - અથવા **वइगुत्तीए** - કહેવાથી ક્રોધ ભરેલો હોય તો વચનગુપ્તિ કરે એટલે કે મૌન રહે. આ પ્રકારે **आयगुत्ते** - આત્મગુપ્ત સાધુ **अणुपुव्वेण** - અનુક્રમથી **गोयरस्स** - પિંડવિશુદ્ધિનો **संमं** - સંમ્યક્ પ્રકારથી **पडिलेहए** - નિરંતર હંમેશા ઉપયોગ રાખે **एयं** - આ **बुद्धेहिं** - બુદ્ધ એટલે કે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ **पवेइयं** - કહેલ છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક ભદ્ર-ભોળા લોકો સાધુઓના આચારથી અનભિજ્ઞતા, અજ્ઞાનતાના કારણથી સાધુઓના નિમિત્ત અશનાદિ તૈયાર કરાવે છે. પરંતુ જ્યારે સાધુને આ વાતની ખબર પડે તો, તે અશનાદિને ગ્રહણ કરતા નથી, જેથી તે ગૃહસ્થો ક્રોધવાળા થઈ જાય છે અને સાધુઓને વિવિધ પ્રકારથી કષ્ટ-દુઃખ આપે છે તે સમયે સાધુઓએ તે કષ્ટોને ધૈર્યતા અને સમભાવપૂર્વક સહન કરે પરંતુ સ્વયંના સંયમમાં કોઈપણ પ્રકારનો દોષ લાગવા ન દે, જો અવસર હોય તો સાધુ તે પુરૂષને સમયાનુસાર ઉપદેશ આપે અન્યથા મૌન રહીને તે પરિષહોને સમતાપૂર્વક સહન કરે. આવા મુનિ જલ્દીથી જ સંસારસાગરથી પાર થઈ જાય છે, તેમ શ્રી તીર્થંકરપ્રભુએ ફરમાવેલ છે. ॥ ૨૦૪ ॥

भावार्थः- कितनेक भद्र लोग साधु के आचार की अनभिज्ञता के कारण साधु के निमित्त अशनादि तैयार कराते हैं किन्तु जब साधु को इस बात का पता लग जाता है तो वह उस अशनादि को ग्रहण नहीं करता है तब वे कुपित हो जाते हैं और साधु को नाना प्रकार के कष्ट देते हैं। उस समय साधु को चाहिए कि उन कष्टों को धैर्य और समभाव पूर्वक सहन करे परन्तु अपने संयम में किसी प्रकार का दोष न आने देवे। यदि अवसर हो तो साधु उस पुरुष को समयानुसार उपदेश देवे अन्यथा मौन रह कर उन परीषहों को समभाव पूर्वक सहन करे। ऐसा मुनि शीघ्र ही संसार सागर से पार हो जाता है; ऐसा श्री तीर्थङ्कर भगवान् ने फरमाया है ॥२०४॥

न केवलं गृहस्थेभ्यः अकल्प्यमिति न गृह्यते येऽपि असमनोज्ञाः तेभ्यो दातुमपि न कल्पत इत्याह -

से समणुन्ने असमणुन्नस्स असणं वा जाव नो पाइज्जा नो निमंतिज्जा नो कुज्जा वेयावडियं परं आढायमाणे त्ति बेमि ॥२०५॥

स समनोज्ञः असमनोज्ञाय अशनं वा यावन्नो प्रदद्याद् नो निमन्त्रयेद् नो कुर्याद् वैयावृत्त्यं परम् आद्रियमाण इति ब्रवीमि ॥ २०५ ॥

अन्वयार्थ :- से - તે **समणुण्णे** - સમનોજ્ઞ એટલે કે તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરનારો સાધુ **असमणुण्णस्स** - અસમનોજ્ઞ એટલે કે કુશીલાદિને **असणं** - અશન **जाव** - યાવત્ વસ્ત્ર પાત્રાદિ **णो पाइज्जा** - ન આપે અને **णो णिमंतिज्जा** - આપવા માટે આમંત્રણ પણ ન કરે તથા **परं आढायमाणे** - અત્યંત આદર કરતા એવા **वेयावडियं** - તેની વૈયાવચ્ચ-સેવા **णो कुज्जा** - ન કરે.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકરપ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરવાવાળા શુદ્ધ સંયમી સાધુ કુશીલાદિ અને અન્યતીર્થિને આહાર-પાણી આદિ ન આપે અને તેઓની સેવા પણ ન કરે. ॥૨૦૫॥

भावार्थः- तीर्थङ्कर भगवान् की आज्ञा का पालन करने वाला शुद्ध संयमी साधु कुशीलादि को आहार पानी न दे और उनकी सेवा भी न करे ॥२०५॥

किम्भूतस्तर्हि किम्भूताय दद्यादित्याह -

धम्ममायाणह पवेइयं माहणेण मइमया समणुन्ने समणुन्नस्स असणं वा जाव कुज्जा वेयावडियं परं आढायमाणे त्ति बेमि ॥ २०६ ॥

धर्मम् आजानीत प्रवेदितं माहनेन मतिमता यथा समनोज्ञः समनोज्ञाय अशनं वा यावत् प्रदद्यात् कुर्याद वैयावृत्यं परम् आद्रियमाण इति ब्रवीमि ॥ २०६ ॥

अन्वयार्थ :- समणुण्णे સમનોજ્ઞ સાધુ **समणुण्णस्स** - સમનોજ્ઞ સાધુને **असणं** અશન **जाव** - યાવત્ વસ્ત્રપાત્રાદિ આપે અને **परं आढायमाणे** - અત્યંત આદર કરતો એવો **वेयावडियं** - વૈયાવચ્ચ **कुज्जा** - કરે. **मइमया** - કેવલજ્ઞાની **माहणेण** - પ્રભુ મહાવીરે **धम्मं** - આ ધર્મ **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે **आयाणह** - આને તમો જાણો.

ભાવાર્થ :- તીર્થંકરપ્રભુએ ફરમાવેલ છે કે શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવાવાળા સાધુ, બીજા સ્વયંના સાંભોગિક ગચ્છવાળા સાધુને આહારાદિ આપે અને તેઓની આદરપૂર્વક વૈયાવચ્ચ સેવા પણ કરે. ॥ ૨૦૬ ॥

भावार्थः- तीर्थङ्कर भगवान् ने फरमाया है कि शुद्ध संयम का पालन करने वाला साधु दूसरे अपने साम्भोगिक साधु को आहारादि देवे और उनकी वैयावच्च भी करे ॥२०६॥

तृतीय उद्देशकः

બીજા ઉદ્દેશામાં અકલ્પનીય આહારને ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરેલ છે. તે અકલ્પનીય આહારને આપવાવાળા દાતાના પ્રતિ શુદ્ધ દાન આપવાની શિક્ષા ઉપદેશ આપીને તેના સંશયને દૂર કરવો તે ગીતાર્થ સાધુનું કર્ત્તવ્ય છે. તે વસ્તુ આ ઉદ્દેશામાં બતાવે છે.

दुसरे उद्देशे में अकल्पनीय आहार का निषेध, वह आहार के दाता को शुद्ध दान का उपदेश देकर उसके संशय को दूर करना गीतार्थ का कर्त्तव्य है, उस वस्तु को यहाँ बताते है ।

अशनाद्यादानप्रदाने समनोज्ञः अधिकृतः । इहापि समनोज्ञः प्रव्रज्याया अर्हः । स कस्मिन् काले प्रव्रज्येत तदुच्यते ।

मज्झिमेणं वयसावि एगे संबुज्झमाणा समुट्ठिया,
सुच्चा मेहावी वयणं पंडियाणं निसामिया समियाए
धम्मे आरिएहिं पवेइए ते अणवकंखमाणा अणइवाए-
माणा अपरिग्गहेमाणा नो परिग्गहावंती सव्वावंती च
णं लोगंसि निहाय दंडं पाणेहिं पावं कम्मं अकुव्वमाणे
एस महं अगंथे वियाहिए ओए जुइमस्स खेयन्ने
उववायं चवणं च नच्चा ॥२०७॥

मध्यमेन वयसाऽपि एके सम्बुध्यमानाः समुत्थिताः । श्रुत्वा मेधावी वचनं पण्डितानां निशम्य अवधार्य समतामालम्बेत, यतः समतया धर्म आर्यैः प्रवेदितः । ते भोगान् अनवकाङ्क्षन्तः, प्राणिन अनतिपातयन्तः, परिग्रहं अपरिगृह्णन्तः, न परिग्रहवन्तो भवन्ति सर्वस्मिन् लोके । किञ्च

निधाय क्षित्वा त्यक्त्वा परितापकारिणं दण्डं प्राणिषु प्राणिभ्यो वा पापं कर्म अकुर्वाण एष महान् अग्रन्थः निर्ग्रंथो व्याख्यातः । ओजःएको रागद्वेषरहितः, घुतिमतः-संयमस्य खेदज्ञो देवलोकेऽपि उपपांत च्यवनं च ज्ञात्वा, अनित्यताऽऽहितमतिः पापकर्मवर्जी स्यादिति ॥२०७॥

अन्वयार्थ :- एगे - કોઈ **मज्झिमेणं** - મધ્યમ **वयसावि** - અવસ્થામાં **संबुज्झमाणा** - બોધને પ્રાપ્ત કરીને **समुट्ठिया** - ધર્માચરણ કરવામાં ઉદ્યમવંત થાય છે. **मेहावी** - મર્યાદામાં રહેલો બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ **पंडियाणं** - પંડિત એટલે કે તીર્થંકરપ્રભુના **वयणं** - વચનોને **सुच्चा** - સાંભળીને અને **णिसामिया** - નિશ્ચય કરીને તેના પર દૃઢ રહે અને સમભાવનો સ્વીકાર કરે. **आरिएहिं** - આર્ય પુરૂષોએ **समियाए** - સમભાવથી **धम्मे** - ધર્મ **पवेइए** - ફરમાવેલ છે. **ते** - તેઓ **अणवकंखमाणा** - કામભોગની ઈચ્છા ન કરતા એવા તથા **अणइवाएमाणा** - પ્રાણિયોનો અતિપાત હિંસા ન કરતા એવા **अपरिग्गहेमाणा** - પરિગ્રહનો સેવન કરતો નહીં એવો **सव्वावंति** - સંપૂર્ણ **लोगंसि** - લોકમાં **णो परिग्गहावंति** - પરિગ્રહ રહિત હોય છે. **पाणेहिं** - પ્રાણિયોને **दंडं** - દંડ આપવાનો **णिहाय** - છોડીને **पावं** - પાવ **कम्मं** - કર્મ **अकुव्वमाणे** - ન કરતો એવો **एस** - આ પુરૂષ **महं** - મહાન્ **अगंथे** - ગ્રન્થિરહિત **वियाहिए** - કહેલો છે. **उववाय** - દેવલોકમાં પણ ઉપપાત **च** - અને **चवणं** - ચ્યવન થાય છે **णच्चा** - આ વાતને જાણીને **ओए** - રાગ-દ્વેષરહિત અને **जुइमस्स खेयण्णे** - સંયમપાલનમાં નિપુણ પુરૂષ હંમેશા પાપકાર્યથી અલગ ભિન્ન રહે.

ભાવાર્થ :- મુમુક્ષુ પુરૂષ તીર્થંકરપ્રભુના વચનોને સાંભળીને તથા મનમાં પાકો નિશ્ચય કરીને સમતાને સ્વીકાર કરે કારણ કે તીર્થંકર પ્રભુએ સમભાવથી જ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું કથન કરેલ છે જેથી સમભાવથી સંપન્ન, કામભોગની ઈચ્છા ન કરવાવાળો અને પ્રાણિયોને દંડ ન આપવાવાળો અર્થાત્ અઢાર પાપસ્થાનકનો ત્યાગી પુરૂષ તીર્થંકરો દ્વારા બાહ્ય અને આભ્યંતર ગ્રંથિથી રહિત કહેલ છે. જેથી સંયમના અનુષ્ઠાનમાં નિપુણ પુરૂષ બધા સ્થાનોને વિનશ્વર જાણીને હંમેશા પાપકર્મથી દૂર રહે. ॥ ૨૦૭ ॥

भावार्थः- मुमुक्षु पुरुष तीर्थंकर के वचनों को सुन कर तथा निश्चय करके समता को स्वीकार करे क्योंकि तीर्थङ्कर भगवान् ने समभाव से ही श्रुत चारित्र रूप धर्म का कथन किया है । अतः समभाव से सम्पन्न, काम भोग की इच्छा न करने वाला और प्राणीयों को दण्ड न देने वाला यावत् अठारह पाप का त्यागी पुरुष तीर्थङ्करो द्वारा बाह्य और आभ्यन्तर ग्रन्थि से रहित कहा गया है । अतः संयम के अनुष्ठान में निपुण पुरुष सब स्थानों को विनाशी जान कर सदा पाप कर्म से पृथक् रहे ॥२०७॥

केचित्तु मध्यमवयसि समुत्थिता अपि परीषहेन्द्रियैर्ग्लानितां नीयन्त इति दर्शयितुमाह -

आहारोवचया देहा परीसहपभंगुरा पासह एगे
सव्विंदिएहिं परिगिलायमाणेहिं ॥२०८॥

आहारोपचया देहा येषां ते आहारोपचितदेहा अपि परीषहभङ्गुराः पश्यत एके सर्वेन्द्रियैः परिग्लायमानैः क्लीबतामीयुः ॥ २०८ ॥

अन्वयार्थ :- **देहा** - શરીર **आहारोवचया** - આહારથી વૃદ્ધિવંત થાય છે અને **परीसहपभंगुरा** - પરીષહને પામી ભંગને પ્રાપ્ત થાય છે. **एगे** - કેટલાક પુરૂષ પરીષહો આવે ત્યારે **सव्विंदिएहिं** - બધી ઈન્દ્રિયોથી **परिगिलायमाणेहिं** - ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ તેઓ શિથીલ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- આહારથી શરીરની વૃદ્ધિ થાય અને તેના અભાવમાં શરીર કૃશ થાય અને પરિષહથી શરીરનો નાશ ભંગ થાય છે. પરિષહો આવવાથી કેટલાક લોકો કાયર ડરપોક થઈ જાય છે તેઓની ઈન્દ્રિયો શિથિલ થઈ જાય છે, ભુખ અને તરસથી પીડિત દુઃખી થઈને તે પુરૂષ દેખવામાં, સાંભળવામાં, સુંઘવામાં પણ અસમર્થ થાય છે, પરંતુ વીરપુરૂષે ધૈર્યની સાથે પરિષહોને સહન કરવા જોઈયે. ॥ ૨૦૮ ॥

भावार्थः- आहार से शरीर की वृद्धि होती है और आहार के अभाव में शरीर म्लान हो जाता है एवं परीषह से शरीर का भङ्ग हो जाता है। परीषहों के आने पर कितनेक लोग कायर हो जाते हैं, उनकी इन्द्रियाँ शिथिल हो जाती हैं भूख और प्यास से पीड़ित होकर वे पुरुष देखने सुनने और सूंघने में भी असमर्थ हो जाते हैं, किन्तु वीर पुरुष को धैर्य के साथ परीषहों को सहन करना चाहिए ॥२०८॥

विदितवेद्यश्च परीषहपीडितोऽपि किं कुर्यादित्याह -

ओए दयं दयइ, जे संनिहाणसत्थस्स खेयन्ने
से भिक्खू कालन्ने बलन्ने मायन्ने खणन्ने विणयन्ने
समयन्ने परिग्गहं अममायमाणे कालेणुट्ठाई अपडिन्ने
दुहओ छित्ता नियाइं ॥२०९॥

ओजः रागद्वेषरहितो दयां दयते - पालयति । यः सन्निधानशास्त्रस्य-सम्यग् निधीयते नारकादिगतिषु येन तत्सन्निधानं कर्म तस्य शास्त्रं तस्य खेदज्ञः निपुणो, यदिवा सन्निधानशस्त्रस्य - सन्निधानस्य-कर्मणः शस्त्रं संयमः सन्निधानशस्त्रं तस्य खेदज्ञः स भिक्षुः कालज्ञो बलज्ञो मात्रज्ञः क्षणज्ञो विनयज्ञः समयज्ञः परिग्रहं अममायमानः कालेनोत्थायी अप्रतिज्ञो द्विधा-रागेण वा द्वेषेण वा या प्रतिज्ञा तां छित्त्वा संयमानुष्ठाने निर्यातीति ॥ २०९ ॥

अन्वयार्थ :- **ओए** - રાગદ્વેષ રહિત પુરૂષ **दयं** - દયા જ **दयइ** - કરે છે, **जे** - જે **भिक्खू** - સાધુ **सण्णिहाणसत्थस्स** - કર્મોના સ્વરૂપને દેખાડવાવાળા શાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં અથવા સંયમમાં **खेयण्णे** - નિપુણ છે **से** - તે **कालण्णे** - કર્તવ્યના કાલને જાણવાવાળો

बलण्णे બળને જાણવાવાળો **मायण्णे** - માત્ર એટલે કે પરિમાણને જાણવાવાળો **खणण्णे** - ક્ષણને, અવસરને જાણવાવાળો **विणयण्णे** - વિનયને જાણવાવાળો **समयण्णे** - સમયને જાણવાવાળો છે, તે **परिग्गहं** - પરિગ્રહ ઉપર **अममायमाणे** - મમત્વ ન કરતો એવો **कालेण** - કાળથી **उट्ठाई** - ઉઠવાવાળો **अपडिण्णे** - પ્રતિજ્ઞારહિત એટલે કે કોઈ પણ પ્રકારના નિયાણાથી રહિત **दुहओ** - બાહ્ય અને આભ્યંતર, બન્ને પ્રકારના બંધનોને **छित्ता** - છેદન કરીને **णियाइ** - સંયમમાર્ગમાં ગમન કરે છે.

ભાવાર્થ :- વસ્તુના સાચા સ્વરૂપને જાણવાવાળો રાગ-દ્વેષરહિત પુરૂષ સઘળી અવસ્થાઓમાં પ્રાણિયો ઉપર દયા જ કરે છે. કાલ-બલ-પરિમાણ-ક્ષણ-વિનય અને સમય એટલે આગમને જાણવાવાળો તે પુરૂષ કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મમત્વભાવ ન રાખતો એવો સંયમમાર્ગમાં સારી રીતે વિચરે છે. ॥ ૨૦૯ ॥

भावार्थः- वस्तु के यथार्थ स्वरूप को जानने वाला राग द्वेष रहित पुरुष सब अवस्थाओं में प्राणियों पर दया ही करता है। काल, बल, परिमाण, क्षण, विनय और समय यानी आगम को जानने वाला वह पुरुष किसी भी पदार्थ पर ममत्व भाव न रखता हुआ संयम मार्ग में भली भांति विचरता है ॥२०९॥

तस्य च संयमानुष्ठाने परिव्रजतो यत्स्यात्तदाह-

तं भिक्खुं सीयफासपरिवेवमाणगायं उवसंकमित्ता गाहावई बूया-आउसंतो समणा ! नो खलु गामधम्मा उव्वाहंति, सीयफासं च नो खलु अहं संचाएमि अहियासित्तए, नो खलु मे कप्पइ अगणिकायं उज्जालित्तए वा पज्जालित्तए वा कायं आयावित्तए वा पयावित्तए वा, अन्नेसिं वा वयणाओ, सिया स एवं वयंतस्स परो अगणिकायं उज्जालित्ता पज्जालिता कायं आयाविज्ज वा, पयाविज्ज वा, तं च भिक्खू पडिलेहाए आगमित्ता आणविज्जा अणासेवणाए त्ति बेमि ॥२१०॥

तं भिक्षुं शीतस्पर्शपरिवेपमानगात्रमुपसंक्रम्य शंकमानो गृहपति ब्रूयात् भो आयुष्मन् श्रमण ! न खलु त्वां - भवन्तं ग्रामधर्मा - विषया उद्बाधन्ते ? साधुराह-आयुष्मन् गृहपते ! न खलु मां ग्रामधर्मा उद्बाधन्ते, शीतस्पर्श च न खलु अहं शक्नोमि अधिसोढुम। न खलु मे कल्पते

अग्निकायमुज्ज्वालयितुं वा प्रज्वालयितुं वा कायमातापयितुं वा प्रतापयितुं वा । अन्येषां वा वचनान्ममैतत्कर्तुं न कल्पते, यदिवाऽग्निसमारम्भायाऽन्यो वा वक्तुं न कल्पते ममेति । स्यात् कदाचित् तस्यैवं वदतः साधोः परः गृहपतिः अग्निकायमुज्ज्वालय्य प्रज्वालय्य कायमातापयेत् प्रतापयेद्वा तं गृहपतिं च भिक्षुः प्रत्युपेक्ष्याऽवगम्य आज्ञापयेत् - प्रतिबोधयेद् अनासेवनया यथैतद् ममायुक्तमासेवितुमिति ब्रवीमि ॥ २१० ॥

अन्वयार्थ :- सीयफासपरिवेवमाणगायं - શીતસ્પર્શથી એટલે કે ઠંડીના કારણે જેનું શરીર કંપિત ધ્રુજી રહ્યું છે એવા **तं** - તે **भिक्खुं** - સાધુની **उवसंकमित्ता** - પાસે આવીને **गाहावई** - જો કોઈ ગૃહપતિ **बूया** - આ પ્રકારે પૂછે કે **आउसंतो समणा** - હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! શું **ते** - આપને **गामधम्मा** - ગ્રામધર્મ એટલે કે વિષયો **णो उव्वाहंति** - પીડિત તો નથી કરતા ને ? તો સાધુ જવાબ આપે કે **आउसंतो गाहावई** - હે આયુષ્મન્ ગૃહપતિ ! **खलु** - નિશ્ચયથી **मम** - મને **गामधम्मा** - વિષય **णो उव्वाहंति** - પીડિત નથી કરતા પરંતુ **खलु** - નિશ્ચયથી **अहं** - હું **सीयफासे** - શીત સ્પર્શને **अहियासित्तए** - સહન કરવા માટે **णो संचाएमि** - સમર્થ નથી. **अगणिकायं** - અગ્નિકાયને **उज्जालित्तए** - કિંચિત્ સળગાવવા **वा** - અથવા **पज्जालित्तए** - વિશેષથી પ્રજ્વલિત કરવા **वा** - અને **कायं** - સ્વયંના શરીરને અગ્નિકાય દ્વારા **आयावित्तए** - કિંચિત્ તાપ આપવો **वा** - અથવા **पयावित्तए** - વિશેષથી તાપ આપે **वा** - તથા **अण्णेसिं** - બીજાઓના **वयणाओ** - વચનથી આમ કરવું **वा** - અથવા વચન દ્વારા બીજાઓ પાસે આ પ્રમાણે કરાવવું **खलु** - નિશ્ચયથી **मे** - મને **ण कप्पइ** - નથી કલ્પતું. **सिया** - શાયદ **से** - તે **परो** - અન્ય પુરૂષ **एवं** - ઉપરોક્ત પ્રકારથી **वयंतस्स** - કહેતા એવા સાધુને માટે **अगणिकायं** - અગ્નિકાયને **उज्जालित्ता** - થોડું બાળીને સળગાવીને **वा** - અથવા **पज्जालित्ता** - વિશેષરૂપ સળગાવીને **कायं** - સાધુના શરીરને **आयाविज्ज** - થોડો તાપ આપે. **वा** - અથવા **पयाविज्ज** - વિશેષરૂપથી તાપ ગરમાવો આપે તો **भिक्खू** - સાધુ **तं** - તે વાતને **पडिलेहाए** - વિચાર કરીને **च** - અને **आगमित्ता** - જાણીને **अणासेवणाए** - તેનું સેવન ન કરવા વડે **आणविज्जा** - તેને જણાવે અર્થાત્ તેને આ પ્રમાણે કહે કે આ પ્રકારે અગ્નિકાયનું સેવન કરવું મને કલ્પતું નથી, **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- શીયાળામાં શર્દીના કારણે જો કોઈ મુનિનું શરીર ધ્રુજી રહ્યું હોય તો તેને દેખીને જો કોઈ ગૃહસ્થ મુનિને આ પ્રમાણે પૂછે કે હે મુનિ ! આપનું શરીર કેમ ધ્રુજી રહ્યું છે ? શું આપને વિષયો તો નથી સતાવતા ને ? ત્યારે મુનિ તે ગૃહસ્થને સ્પષ્ટ ઉત્તર આપે કે હે દેવાનુપ્રિય ! મને વિષયો નથી સતાવતા પરંતુ ઠંડીથી મારૂં શરીર ધ્રુજે છે. મુનિના આ વચનોને સાંભળીને જો તે ગૃહસ્થ અગ્નિ સળગાવી સાધુના શરીરને

તાપ આપવા માગે તો મુનિ તેને કહે કે હે દેવાનુપ્રિય ! સ્વયં અગ્નિને મારા વડે સળગાવવી અને બીજાઓ પાસે સળગાવડાવી અને તેના દ્વારા શરીરને તપાવવું તે મને કલ્પતું નથી, કારણ કે અગ્નિનું સેવન કરવું તે અમારા જેવા સાધુઓના આચાર વિરૂદ્ધ છે, એટલે હું અગ્નિકાયનો ઉપયોગ નથી કરી શકતો. ॥ ૨૧૦ ॥

भावार्थः- शीतकाल में सर्दी के कारण यदि किसी मुनि का शरीर कांप रहा हो तो उसे देख कर यदि कोई गृहस्थ मुनि से यह पूछे कि हे मुने ! आपका शरीर क्यों कांप रहा है ? क्या आपको विषय तो नहीं सता रहा है ? तो मुनि उस गृहस्थ स्पष्ट उत्तर दे कि हे देवानुप्रिय ! मुझे विषय नहीं सता रहा है किन्तु ठण्ड से मेरा शरीर कांप रहा है । मुनि के इन वचनों को सुन कर यदि वह गृहस्थ अग्नि जला कर साधु के शरीर को ताप देना चाहे तो मुनि उससे कहे कि हे देवानुप्रिय ! स्वयं अग्नि को प्रज्वलित करना और उसके द्वारा शरीर को ताप देना मुझे नहीं कल्पता है इसी प्रकार दूसरों से अग्नि प्रज्वलित करवाना भी मुझे नहीं कल्पता है क्योंकि अग्निसेवन करना हम साधुओं के आचार के विरुद्ध है । इसलिए मैं अग्नि सेवन नहीं कर सकता हूँ ॥२१०॥

चतुर्थ उद्देशकः

ચોથા ઉદ્દેશામાં આ બતાવે છે કે સ્ત્રી આદિનો પરિષહ ઉત્પન્ન થાય તો સાધુ વૈહાયસ અથવા ગૃદ્ધપૃષ્ઠ મરણનો સ્વીકાર કરે અને જો કારણ ન હોય તો તે પ્રમાણે કરે નહીં.

तीसरा उद्देशक कहा जा चुका है । अब चौथे उद्देशक में यह बताया जाता है कि स्त्री आदि का परीषह उत्पन्न हो तो साधु वैहायस या गृद्धपृष्ठ मरण को स्वीकार करे और यदि कारण न हो तो वैसा न करे ॥

एष एव शीतस्पर्शाधिकारः परित्राणं च वस्त्रं, तस्योपायाऽऽसेवनं प्रतिपाद्यते -

जे भिक्खू तिहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायचउत्थेहिं तस्स णं नो एवं भवइ चउत्थं वत्थं जाइस्सामि, से अहेसणिज्जाइं वत्थाइं जाइज्जा अहापरिग्गहियाइं वत्थाइं धारिज्जा, नो धोइज्जा (नो रइज्जा) नो धोयरत्ताइं वत्थाइं धारिज्जा, अपलिओवमाणे (अपलिउंचमाणे) गामंतरेसु ओमचेलिए, एयं खु वत्थधारिस्स सामग्गियं ॥२११॥

यः स्थविरकल्पितः प्रतिमाप्रतिपन्नो जिनकल्पिको वा भिक्षु त्रिभिर्वस्त्रैः पर्युषितः पात्रचतुर्थैस्तस्य नैवं भवति चतुर्थं वस्त्रं याचिष्यामि । वस्त्रत्रयाऽभावे स यथैषणीयाने वस्त्राणि याचेत, यथा परिगृहीतानि च वस्त्राणि धारयेत्, नो धावेत्, न च धौतरक्तानि वस्त्राणि धारयेत् । अन्तप्रान्तत्वात्

तानि अपरिगोपयन् ग्रामान्तरेषु अवमचेलिको व्रजेत् । एतत् खलु वस्त्रधारिणः सामग्रमिति ॥२११॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **भिक्खू** - સાધુ **तिहिं** - ત્રણ **वत्थेहिं** - વસ્ત્ર અને **पायचउत्थेहिं** - ચોથું પાત્ર **परिवुसिए** - આ ઉપધિની સાથે રહે છે **तस्स णं** - તેને **एवं** - આ પ્રકારનો વિચાર **णो भवइ** - નથી થતો કે હું **चउत्थं वत्थं** - ચોથા વસ્ત્રની **जाइस्सामि** - યાચના કરીશ. **से** - તે સાધુ **अहेसणिज्जाइं** - એષણાની અનુસાર **वत्थाइं** - વસ્ત્રની **जाइज्जा** - યાચના કરે અને **अहापरिग्गहियाइं** - જે પ્રમાણે વસ્ત્ર ગ્રહણ કરેલ છે તે પ્રમાણે જ **धारिज्जा** - ધારણ કરે. **णो धोइज्जा** - તે વસ્ત્રોને ધોવે નહીં **णो रइज्जा** - રંગે નહીં અને **धोयरत्ताइं** - ધોયેલા તથા રંગેલા અથવા પહેલા ધોઈને પછીથી રંગેલા **वत्थाइं** - વસ્ત્રોને **णो धारिज्जा** - ધારણ કરે નહીં **गामंतरेसु** - બીજા ગામમાં જતો એવો સાધુ **अपलिउंचमाणे-अपलिओवमाणे** - સ્વયંના વસ્ત્રોને ન છુપાવતો એવો તથા **ओमचेलिए** - થોડા મૂલ્યવાળા વસ્ત્રોને ન ધારણ કરતો એવો જાય. **खु** - નિશ્ચયથી **वत्थधारिस्स** - વસ્ત્રધારી સાધુની **एयं** - આ **सामग्गियं** - સામગ્રી છે.

ભાવાર્થ :- જે અભિગ્રહધારી સાધુ ત્રણ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાનો નિયમ રાખે છે તેઓએ ઠંડી આદિના વખતે ત્રણ વસ્ત્રોથી જ સંતોષ રાખવો જોઈયે, ચોથા વસ્ત્રની માંગણીની ક્યારેય પણ ઈચ્છા ન કરવી જોઈયે, તેને વસ્ત્રોને ન ધોવા જોઈયે, તેને અલ્પ પરિમાણ અને અલ્પમૂલ્યવાળા જ વસ્ત્ર રાખવા જોઈયે. નિશ્ચયથી વસ્ત્રધારી સાધુની આ સામગ્રી છે બીજી વધારાની નહીં. ॥ ૨૧૧ ॥

भावार्थः- जो प्रतिमाधारी साधु तीन वस्त्रों को धारण करने का नियम रखता है उसे शीत आदि के समय तीन वस्त्रों से ही संतोष रखना चाहिए, चौथे वस्त्र को मांगने की कभी इच्छा न करना चाहिए । उसे वस्त्रों को न धोना चाहिए और न रङ्गना चाहिए । ग्रामादि में जाते समय वस्त्रों को छिपाना न चाहिए । उसे अल्प परिमाण और अल्प मूल्य वाले ही वस्त्र रखना चाहिए ॥२११॥

शीतापगमे तान्यपि वस्त्राणि त्याज्यान्येतदर्शयितुमाह -

अह पुण एवं जाणिज्जा-उवाइक्कंते खलु हेमंते
गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुन्नाइं वत्थाइं परिट्ठविज्जा,
अदुवा संतरुत्तरे अदुवा ओमचेले अदुवा एगसाडे
अदुवा अचेले ॥२१२॥

अथ पुनरेवं जानीयात्-अपक्रान्तः खलु हेमन्तो ग्रीष्मः प्रतिपन्नस्ततो यथापरिजीर्णानि वस्त्राणि परिष्ठापयेत् अथवा क्षेत्रकालपुरुषगुणाद् भवेत् शीतं ततः आत्मपरितुलनार्थं शीतपरीक्षार्थं

च सान्तरोत्तरः सान्तरम् उत्तरं-प्रावरणं यस्य स तथा, क्वचित्प्रावृणोति क्वचित् पार्श्ववर्ति बिभर्तीत्यर्थः, शीताशङ्कया नाद्यापि परित्यजति, अथवा अवमचेलः - एककल्पपरित्यागात् द्विकल्पधारीत्यर्थः अथवा शनैः शनैः शीतापगमे द्वितीयमपि परित्यजतीति एकशाटक अथवा आत्यन्तिकशीताभावे तदपि परित्यजतीति अचेलो भवतीति ॥ २१२ ॥

अन्वयार्थ :- **अह** - અથ અર્થાત્ આના પછી જ્યારે **पुणो** - ફરીથી સાધુ **एवं** - આ પ્રમાણે **जाणिज्जा** - જાણે કે **खलु** - નિશ્ચયથી હવે **हेमंते** - હેમંત ઋતુ **उवाइक्कंते** - વીતી ગઈ છે અને **गिम्हे** - ગ્રીષ્મઋતુ **पडिवण्णे** - આવી ગઈ છે તો **अहापरिजुण्णाइं** - જીર્ણ **वत्थाइं** - વસ્ત્રોને **परिट्ठविज्जा** - ત્યાગી દે **अदुवा** - અથવા **संतरुत्तरे** - તે વસ્ત્રોને ક્યારેક ઓઢે અને ઠંડી સહન થાય તો ક્યારેક બાજુમાં પડ્યા રાખે **अदुवा** - અથવા **ओमचेले** - એક વસ્ત્રને ત્યાગી દે **अदुवा** - અથવા પછીથી બીજાનો પણ ત્યાગ કરીને **एगसाडे** - એક જ વસ્ત્ર રાખે **अदुवा** - અથવા આના પછી **अचेले** - તે એક વસ્ત્રનો પણ ત્યાગ કરી દે.

ભાવાર્થ :- ઠંડી નિવારણ કરવા માટે સાધુએ જે વસ્ત્રોને ગ્રહણ કર્યા હોય અને જો તે વસ્ત્ર બીજા વર્ષ માટે શીતકાલ સુધી રહી શકતા હોય તો તેને સ્વયંની પાસે રાખે, પરંતુ જો તે વસ્ત્ર જીર્ણ થઈ ગયું હોય તો તેનો ત્યાગ કરી દે, પરઠવી દે. ॥૨૧૨॥

भावार्थः- शीत निवारण करने के लिए साधु ने जिन वस्त्रों को ग्रहण किया है यदि वे वस्त्र दूसरे वर्ष के शीतकाल तक टिक सकते हों तब तो उन्हें वह अपने पास रखे, परन्तु यदि वे जीर्ण हो गये हों तो वह उन्हें त्याग दे ॥२१२॥

किमर्थमसावेकैकं वस्त्रं परित्यजेदित्याह -

लाघवियं आगममाणे, तवे से अभिसमन्नगए भवइ ॥२१३॥

लाघवं विद्यते यस्याऽसौ लाघविकस्तं लाघविकम् आत्मानम् आगमयन्-आपादयन् तपस्तस्य अभिसमन्वागतम् आसेवितं भवतीति ॥ २१३ ॥

अन्वयार्थ :- સાધુ સ્વયં, સ્વયંને **लाघवियं आगममाणे** - ઉપધિથી અને કર્મથી હલકો કરતો એવો વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે. વસ્ત્રના ત્યાગથી **से** - સાધુને **तवे** - તપની **अभिसमण्णागए भवइ** - પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ :- જ્યાં સુધી થઈ શકે તો સાધુએ હલકા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈયે, વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાથી કાયકલેશરૂપ તપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨૧૩ ॥

भावार्थः- जहाँ तक हो सके साधु को हल्का रहने का प्रयत्न करना चाहिए। वस्त्र का त्याग करने से कायक्लेश रूप तप की प्राप्ति होती है ॥२१३॥

एतच्च भगवता प्रवेदितमिति दर्शयितुमाह -

जमेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा

सव्वओ सव्वत्ताए सम्मत्तमेव समभिजाणिज्जा ॥२१४॥

यदेतत् भगवता प्रवेदितं तदेव अभिसमेत्य सर्वतः सर्वात्मतया सम्यक्त्वमेव समत्वं वा सचेलाऽचेलावस्थयोस्तुल्यतां वा समभिजानीयात् आसेवेतेति ॥ २१४ ॥

अन्वयार्थ :- भगवया - તીર્થંકરપ્રભુએ **जमेयं** - જે કાંઈ **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે **तमेव** - તેને **अभिसमिच्चा** - જાણીને **सव्वओ** - બધી બાજુથી **सव्वत्ताए** - બધા પ્રકારથી **सम्मत्तमेव** - સમત્વભાવનું જ **समभिजाणिज्जा** - સેવન કરવું જોઈયે.

ભાવાર્થ :- શ્રી તીર્થંકરપ્રભુએ સાધુને માટે જ આચરણ બતાવેલ છે તેને સારી રીતે જાણીને સાધુ સમભાવથી રહે, વસ્ત્રથી યુક્ત હોય અથવા વસ્ત્રરહિત હોય તે બન્નેય અવસ્થામાં સરખા પરિણામ રાખે. ॥ ૨૧૪ ॥

भावार्थः- श्री तीर्थङ्कर भगवान् ने साधु के लिए जो आचरण बताया है उसे भली भांति जान कर साधु समभाव से रहे। वस्त्रयुक्त हो या वस्त्ररहित हो दोनों ही अवस्था में समान परिणाम रखे ॥२१४॥

यः पुनरल्पसत्त्वतया भगवदुपदिष्टं नैव सम्यग् जानीयात् स एतद् अध्यवसायी स्यादित्याह-

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं अहियासित्तए, से वसुमं सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे तवस्सिणो हु तं सेयं जमेगे विहमाइए तत्थावि तस्स कालपरियाए, सेऽवि तत्थ विअंतिकारए इच्चेयं विमोहायतणं हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामिअं त्ति बेमि ॥२१५॥

यस्य भिक्षोरेव भवति स्पृष्टः खल्वहमस्मि परीषहोपसर्गैः, नालमहमस्मि द्रव्यभावभेद-भिन्नमन्यतरं शीतस्पर्शम् अधिसोढुम् स वसुमान्-संयमी सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेनाऽऽत्मना कश्चित्, तच्चिकित्साम् अकरणतया आवृत्तः व्यवस्थितः, तपस्विनो हि तत् श्रेयो यदेको वेहानसादिकः आत्मोद्बन्धनाय विहायोगमनादिकं अभ्युपगच्छति, तत्रापि-वेहानसादिमरणेऽपि तस्य कालपर्यायः-

गुण एव यथा कालपर्यायमरणे - कालपर्यायेण भक्तपरिज्ञादिमरणे । सोऽपि तत्र वेहानसादिमरणे व्यन्तिकारकः - विशेषेण अन्तक्रियाकारकः, इत्येतद् वेहानसादिमरणं विमोहायतनं - विगतमोहानामाऽऽयतनम्-आश्रयः हितं सुखं क्षमं युक्तं निश्रेयसं आनुगामिकमिति ब्रवीमि ॥२१५॥

अन्वयार्थ :- **केइ** - કોઈના દ્વારા **अकरणयाए आउट्टे** - ઉપસર્ગ થાય ત્યારે **जस्स णं** - જે **भिक्खुस्स** - સાધુને **एवं** - આ પ્રમાણે વિચાર **भवइ** - થાય છે કે **खलु** - નિશ્ચયથી **अहं** - હું **पुट्ठो अंसि** - દુઃખોથી આક્રાંત થઈ ગયેલો છું. **अहं** - હું **सीयफासं** - શીતસ્પર્શને એટલે કે કામ બાધાને **अहियासित्तए** - સહન કરવામાં **अलं** - સમર્થ **ण अंसि** - નથી, તો **सव्वसमण्णागयपण्णाणेणं अप्पाणेणं** - સમસ્ત જ્ઞાનોથી યુક્ત આત્માવાળો હોવાના કારણે અર્થાત્ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવનો વિચાર કરીને **से** - તે **वसुमं** - ચારિત્રવાન્ સાધુ **एगे** - એકલો જ **विहं** - વૈહાયસ મરણને અર્થાત્ ફાંસો ખાવાનું **आइए** - સ્વીકાર કરે. **जं** - કારણ કે **हु** - નિશ્ચયથી **तवस्सिणो** - તે તપસ્વી સાધુને માટે **तं** - આ પ્રમાણે જ **सेयं** - શ્રેષ્ઠ છે પરંતુ ચારિત્રને દૂષિત ન કરે. **तस्स** - તેના માટે **तत्थावि** - તે મરણ પણ **कालपरियाए** - કાલનો જ પર્યાય છે. **तत्थ** - તે મરણથી **सो वि** - મરવાવાળો તે **विअंतकारए (विअंतिकारए)** - કર્મોનો અંત કરવાવાળો છે. **इच्चेयं** - આ મરણ પણ **विमोहावयणं** - મોહરહિત પુરૂષોને આશ્રયરૂપ છે. અવસરયુક્ત આ મરણ **हियं** - હિતકારક **सुहं** - સુખકારક **खमं** - કાલને ઉચિત **णिस्सेसं** - નિઃશ્રેયસ એટલે કે કર્મક્ષયનું કારણ અને **आणुगामियं** - આનુગામિક પુણ્યનું કારણ છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- અલ્પશક્તિ હોવાના કારણે જે સાધુના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર ઉત્પન્ન થયો હોય કે, મને રોગ ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે જેથી હું ઘણું કષ્ટ પામી રહ્યો છું અથવા કામજનિત વિષયાભિલાષાની પીડા મને પીડિત કરી રહી છે જેને સહન કરવામાં હું સમર્થ નથી અથવા સ્ત્રી મારા ચારિત્રને નષ્ટ કરવા માંગે છે હું તેનાથી સ્વયંના ચારિત્રની રક્ષા કરવામાં સમર્થ નથી આવા સમયમાં સાધુ વૈહાયસ, ફાંસો ખાવો આદિ અપવાદ મરણનો સ્વીકાર કરે પરંતુ ચારિત્રને દૂષિત ન કરે, કારણ કે ચારિત્રને દૂષિત કરવા કરતાં મરણ જ શ્રેયસ્કર છે. જો કે વૈહાયસાદિ ફાંસો ખાવો વગેરે મરણને બાલમરણ કહેલ છે. તો પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાથી તે પંડિતમરણ પણ થઈ જાય છે. જેથી ઉક્ત અવસરમાં વૈહાયસાદિ મરણ પણ ભારે ગુણને માટે થાય છે, આ મરણથી પણ તેનું હિત-સુખ અને કર્મોનો ક્ષય થાય છે જેથી આ મરણ અવસર પ્રાપ્ત છે. ॥ ૨૧૫ ॥

भावार्थः- अल्पशक्ति होने के कारण जिस साधु के मन में ऐसा विचार उत्पन्न हो कि - मुझको रोग उत्पन्न हो गया है जिससे मैं बहुत कष्ट पा रहा हूँ अथवा काम जनित बाधा मुझे पीड़ित कर रही है जिसको सहन करने में मैं समर्थ नहीं हूँ अथवा स्त्री मेरे चारित्र को नष्ट करना चाहती है, मैं इससे अपने चारित्र की रक्षा करने में समर्थ नहीं हूँ। ऐसे समय में साधु वैहायस आदि अपवाद मरण को स्वीकार करे किन्तु चारित्र को दूषित न करे क्योंकि चारित्र को दूषित करने की अपेक्षा मरण ही श्रेयस्कर है। यद्यपि वैहायसादि मरण को बालमरण कहा है तथापि द्रव्य क्षेत्र काल भाव की अपेक्षा से वही पण्डितमरण भी हो जाता है। अतः उक्त अवसर में वैहायसादि मरण भी भारी गुण के लिए होता है। इस मरण से भी उनका हित, सुख और कर्मों का क्षय होता है। अतः यह मरण अवसर प्राप्त है ॥२१५॥

पंचम उद्देशकः

ચોથા ઉદ્દેશામાં વૈહાયસાદિ મરણ બતાવ્યું હવે આ ઉદ્દેશામાં ભક્તપરિજ્ઞા મરણ બતાવે છે.

चौथे उद्देशक में वैहायसादि मरण बताये गये हैं। अब इस पांचवें उद्देशक में भक्तपरिज्ञा मरण बताया जाता हैं :-

अनन्तरं वेहानसादिकमुपन्यस्तम्, इह तु ग्लानभावोपगतेन भिक्षुणा यत्कर्तव्यं तदाह-

जे भिक्खू दोहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायतईएहिं तस्स णं नो एवं भवइ तइयं वत्थं जाइस्सामि, से अणेसणिज्जाइं वत्थाइं जाइज्जा जाव एवं खु तस्स भिक्खुस्स सामग्गिअं, अह पुण एवं जाणिज्जा-उवाइक्कंते खलु हेमन्ते गिम्हे पडिवण्णे, अहापरिजुन्नाइं वत्थाइं परिट्ठविज्जा, अहापरिजुन्नाइं परिट्ठवित्ता अदुवा संतरुत्तरे अदुवा ओमचेले अदुवा एगसाडे अदुवा अचेले लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ जमेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा सव्वओ सव्वत्ताए सम्मत्तमेव समभिजाणिया, जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो अबलो अहमंसि नालमहमंसि गिहंतरसंकमणं भिक्खायरियं गमणाए, से एवं वयंतस्स परो अभिहडं असणं वा (४) आहट्टु

दलइज्जा, से पुव्वामेव आलोइज्जा-आउसंतो ! नो खलु मे कप्पइ अभिहडं असणं वा (४) भुत्तए वा पायए वा अन्ने वा एयप्पगारे ॥२१६॥

यो नियमाज्जिनकल्पिकपरिहारविशुद्धिकयथालन्दिकप्रतिमाप्रतिपन्नानामन्यतमो भिक्षुर्द्वाभ्यां वस्त्राभ्यां पर्युषितः पात्रतृतीयाभ्यां तस्य नैवं भवति-यथा तृतीयं वस्त्र याचिष्यामि । स यथैषणीयानि वस्त्राणि याचेत यावद एतत खलु तस्य भिक्षोः सामग्र्यम् । अथ पुनरेवं जानीयात्-अपक्रान्तः खलु हेमन्तो ग्रीष्मः प्रतिपन्नः यथापरिजीर्णानि वस्त्राणि परिष्ठापयेत् यथापरिजीर्णानि वस्त्राणि परिष्ठाप्य, अथवा सान्तरोत्तरः, अथवा अवमचेलः, अथवा एकशाटकः, अथवा अचेलो भवति । लाघविकम् आगमयन् तपस्तस्य अभिसमन्वागतं भवति । यदेतत् भगवता प्रवेदितं तदेव अभिसमेत्य सर्वतः सर्वात्मतया सम्यक्त्वमेव समत्वमेव वा समभिजानीयात् । यस्य भिक्षोरेवं भवति-वातादिरोगैः स्पृष्टोऽहं, अबलोऽहमस्मि, नालमहस्मि गृहान्तरसङ्क्रमणाय भिक्षाचर्यां गमनाय । अथ तस्मै वैवं वदते भिक्षवे परः गृहस्थादि अभिहतम् अशनं वा ४ आहत्य दद्यात् "केइ गाहावई उवसंकमित्तु बूया-आउसंतो ! समणा ! अहन्नं तव अट्ठाए असणं वा ४ अभिहडं दलामि से पुव्वामेव जाणेज्जा आउसंतो गाहावई ! जन्नं तुमं मम अट्ठाए असणं वा ४ अभिहडं चेतेसि, णो य खलु मे कप्पइ एयप्पगारं असणं वा ४ भोत्तए वा पायए वा, अन्ने वा तहप्पगारे "इति पाठान्तरं कण्ठ्यम् एवं सति स साधु ग्लानोऽपि जीवितनिष्पिपासुः पूर्वमेव आलोचयेत् - अभ्याहतादिकं ज्ञात्वा प्रतिषेधयेत्, तद्यथा-आयुष्मन् ! न खलु मे कल्पते अभिहतम् अशनं वा ४ भोक्तुं वा पातुं वा अन्यद्वैतत्प्रकारमाधाकर्मादिदोषदुष्टमिति ॥ २१६ ॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **भिक्खू** - સાધુ **दोहिं** - જે **वत्थेहिं** - વસ્ત્ર અને **पायतइएहिं** - ત્રીજું પાત્ર **परिवुसिए** - રાખવાનો નિયમ રાખે છે **तस्स णं** - તેને **एवं** - આ પ્રમાણે **णो** - નથી **भवइ** - થતું કે હું **तइयं** - ત્રીજા **वत्थं** - વસ્ત્રની **जाइस्सामि** - યાચના કરીશ, તે સાધુએ વિચારવું જોઈયે કે **से** - તે **अहेसणिज्जाइं** - એષણાની અનુસાર જ **वत्थाइं** - વસ્ત્રોની **जाइज्जा** - યાચના કરે **खु** - નિશ્ચયથી **एवं** - આ પ્રમાણે **तस्स** - તે **भिक्खुस्स** - સાધુની **सामग्गियं** - આ સામગ્રી છે. **अह** - આના પછી **पुण** - ફરીથી તે સાધુ **एवं** - આ પ્રમાણે **जाणिज्जा** - જાણે કે **खलु** - નિશ્ચયથી હવે **हेमंते** - હેમંત ઋતુ **उवाइक्कंते** - વ્યતીત થઈ ગયેલી છે અને **गिम्हे** - ગ્રીષ્મ ઋતુ **पडिवण्णे** આવેલી છે, તો તે **अहापरिजुण्णाइं** - જીર્ણ **वत्थाइं** - વસ્ત્રોને **परिट्ठविज्जा** - ત્યાગી દે **अहापरिजुण्णाइं** - જીર્ણ વસ્ત્રોને **परिट्ठवित्ता** - ત્યાગીને રહે **अदुवा** - અથવા **संतरुत्तरे** - ઠંડીના સમયમાં વસ્ત્રોને ઓઢે અને બીજા સમયમાં તેને પાસે રાખે **अदुवा** - અથવા **ओमचेले** - અવમચેલક અર્થાત્

ક્રમશઃ એક વસ્ત્રને ઓછા કરતો એવો **अदुवा** - અથવા **एगसाडे** - એક વસ્ત્રવાળા **अदुवा** - અથવા **अचेले** - તેનો પણ ત્યાગ કરીને વસ્ત્રરહિત થઈ જાય, તે સ્વયંને **लाघवियं** - લઘુ હલ્કો **आगममाणे** - બનાવતો, એવો રહે. આ પ્રકારે **से** - તેને **तवे** - તપની **अभिसमण्णागए** - પ્રાપ્તિ થાય છે **भगवया** - તીર્થંકરપ્રભુએ **जं** - જે **एयं** - આ **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે **तमेव** - તેને **अभिसमिच्चा** - જાણીને **सव्वओ** - ચારે બાજુથી **सव्वत्ताए** - બધા પ્રકારથી **सम्मत्तमेव** - સમત્વભાવનો જ **समभिजाणिया** - સ્વીકાર કરે. **जस्स णं** - જે **भिक्खुस्स** - સાધુને **एवं** - આ પ્રમાણેનો વિચાર **भवइ** - થાય છે કે **अहं** - હું **पुट्ठो** - રોગાદિથી આક્રાંત થવાને કારણે **अबलो** - નિર્બલ **अंसि** - છું, **अहं** - હું **गिहंतरसंकमणं** - એક ઘરથી બીજા ઘરમાં, તથા **भिक्खायरियं** - ગોચરીને માટે **गमणाए** - જવામાં **अलं** - સમર્થ **ण** - નહીં **अंसि** - છું **एवं** - આ પ્રકારે **वयंतस्स** - કહેતા એવા **से** - તે સાધુ પાસેથી સાંભળીને **परो** - જો કોઈ **अभिहडं** - જીવોના આરંભથી બનાવીને લાવેલ **असणं-पाणं-खाइमं-साइमं** - અશન-પાણી-ખાદિમ-સ્વાદિમ **आहट्टु** - લાવીને **दलइज्जा** - તેને આપવા લાગે તો **से** - તે **पुव्वामेव** - પહેલા જ **आलोइज्जा** - નિષેધ કરી દે કે **आउसंतो** - હે આયુષ્મન્ **गाहावई** - ગૃહપતિ ! **मे** - મને **अभिहडं** - બીજાના દ્વારા લાવેલા **अशणं-पाणं-खाइमं-साइमं** - અશન-પાણી-ખાદિમ-સ્વાદિમ **वा** - અને **एयप्पगारे-तहप्पगारे** - આ પ્રકારે **अण्णे** - બીજા પદાર્થ પણ **णो कप्पइ** - કલ્પતા નથી.

ભાવાર્થ :- જે જિનકલ્પી સાધુ બે વસ્ત્ર અને ત્રીજું પાત્ર રાખે છે તેને ત્રીજું વસ્ત્ર માંગવું કલ્પતું નથી, તે સાધુ જો રોગાદિથી પિડિત થઈ ગયો છે, એક ઘરથી બીજા ઘરમાં જવા માટે તથા ભિક્ષા લેવા જવા માટે સમર્થ નથી, આવી વાત તેના મુખથી સાંભળીને જો કોઈ ગૃહસ્થ ભક્તિવશ થઈને તેના માટે આહારાદિ લાવીને આપે તો સાધુ તેને ગ્રહણ ન કરે, તે તેને સમજાવીને કહી દે કે આ પ્રકારનો આહાર અથવા બીજી વસ્તુ અમારે ગ્રહણ કરવી કલ્પતી નથી. ॥ ૨૧૬ ॥

भावार्थः- जो जिनकल्पी साधु दो वस्त्र और तीसरा पात्र रखता है उसको तीसरा वस्त्र मांगना नहीं कल्पता है । वह साधु यदि रोगादि से पीड़ित होकर एक घर से दूसरे घर में जाने के लिए तथा भिक्षा के लिए जाने में समर्थ न हो, उसके मुख से यह बात सुन कर यदि कोई गृहस्थ भक्ति वश होकर उसके लिए आहारादि लाकर देवे तो वह साधु उसे स्वीकार न करे । वह उसको समझा कर कह देवे कि - इस प्रकार का आहार अथवा दूसरी वस्तु ग्रहण करना मुझे नहीं कल्पता है ॥२१६॥

किञ्च-

जस्स णं भिक्खुस्स अयं पगप्पे-अहं च खलु
पडिन्नत्तो अपडिन्नत्तेहिं गिलाणो अगिलाणेहिं अभि-

कंख साहम्मिएहिं कीरमाणं वेयावडियं साइज्जिस्सामि, अहं वावि खलु अप्पडिन्नत्तो पडिन्नत्तस्स अगिलाणो गिलाणस्स अभिकंख साहम्मियस्स कुज्जा वेयावडियं करणाए । आहट्टु परिन्नं अणुक्खिस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि १, आहट्टु परिन्नं आणक्खिस्सामि आहडं च नो साइज्जिसामि २, आहट्टु परिन्नं नो आणक्खिस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि ३, आहट्टु परिन्नं नो आणक्खिस्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि ४; एवं से अहाकिट्टियमेव धम्मं समभिजाणमाणे संते विरए सुसमाहियलेसे तत्थवि तस्स कालपरियाए से तत्थ विअंतिकारए, इच्चेयं विमोहाययणं हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियं त्ति बेमि ॥२१७॥

यस्स परिहारविशुद्धकस्य यथालन्दिकस्य वा भिक्षारयं प्रकल्पः- आचारः, तद्यथा - अहं च खलु प्रतिज्ञप्तः - परैर्विज्ञप्तो मया चाऽप्रतिज्ञप्तैः-अनभ्यर्थितैर्ग्लान सन्नग्लानैर्निर्जरामभिकाङ्क्ष्य साधर्मिकैः क्रियमाणं वैयावृत्त्यं स्वादयिष्यामिं अभिलषिष्यामि । अहं च पुनः खलु अप्रतिज्ञप्तः- अनुक्तः प्रतिज्ञप्तस्य-वैयावृत्यकरणायोक्तस्याऽग्लानः सन् ग्लानस्य निर्जरामभिकाङ्क्ष्य साधर्मिकस्य कुर्या वैयावृत्यमुपकारस्य करणाय । तेदवं प्रतिज्ञा परिगृह्यापि भक्तपरिज्ञया प्राणान् जह्याद् न पुनः प्रतिज्ञामिति भावार्थः

इदानीं प्रतिज्ञाविशेषद्वारेण चतुर्भङ्गिकामाह-एकः कश्चिदेवंभूतामाहृत्यगृहीत्वा प्रतिज्ञां वैयावृत्यं कुर्यात्, तद्यथा-अन्वेषयिष्यामि ग्लानस्यापरस्याहारादिकम्, तथाऽपरेण चाहृतम् - आनीतं स्वादयिष्यामि ॥ १ ॥ तथाऽपर आहृत्य प्रतिज्ञाम् तद्यथा-अन्वीक्षिष्ये आहारादिकम् अपरनिमित्तम्, तथाऽपरेणाहृतं च न स्वादयिष्यामि ॥ २ ॥ तथाऽपर आहृत्य प्रतिज्ञाम्, तद्यथा-नान्वीक्षिष्यामि आहारादिकमपरनिमित्तं स्वादयिष्यामी चान्येनाहृतम् ॥ ३ ॥ तथाऽपर आहृत्य प्रतिज्ञाम् तद्यथा-नान्वीक्षिष्ये आहारादिकम-परनिमित्तम् अन्येनाहृतं च न स्वादयिष्यामि ॥ ४ ॥ एवं स यथाकीर्तितमेव धर्म समभिजानन् शान्तो श्रान्तो वा विरतः सुसमाहृतलेश्यो भक्तप्रत्याख्यानं कुर्यात् । तत्राऽपि-भक्तपरिज्ञायामपि तस्य कालपर्यायः - गुण एव यथा कालपर्यायमरणे । स तत्र-ग्लानतयाऽनशनविधाने व्यन्तिकारकः

विशेषण अन्तक्रियाकारकः कर्मक्षयविधायीति। एतद् विमोहायतनं विगतमोहानामायतनम्-आश्रयो हितं सुखं क्षमं निश्रेयसम् आनुगामिकमिति ब्रवीमि तथा वाच्यं चात्र लाघविकम् आत्मानम् आगमयन् तपस्तस्य समन्वागतं भवतीति ॥ २१७ ॥

अन्वयार्थ :- जस्स णं - જે **भिक्खुस्स** - સાધુનો **अयं** - આ **पगप्पे** - આચાર નિયમ હોય કે જો **अहं** - હું **गिलाणो** - બીમાર થઈ જાઉં તો **अपडिण्णत्तेहिं** - અર્થાત્ મારા વડે માંગણી ના કરવા છતાં પણ **अगिलाणेहिं** - ગ્લાનિ રહિત **साहम्मिएहिं** - સાધર્મિક સાધુઓના દ્વારા **अभिकंख** - નિર્જરાની ઈચ્છાથી **कीरमाणं** - કરેલી **वेयावडियं** - વૈયાવચ્ચને **पडिण्णत्तो** - તેઓ દ્વારા કહેવાથી **साइज्जिस्सामि** - હું સ્વીકાર કરીશ. કોઈ સાધુને આ પ્રમાણે નિયમ હોય છે કે **अहं** - હું **वा वि** - પણ **अगिलाणो** - ગ્લાનિરહિત એટલે કે ખેદ પામ્યા વિના **अपडिण्णत्तो** - સામા સાધુ તરફથી માંગણી ન કરેલ હોવા છતાં **पडिण्णत्तस्स** - કહેલ **गिलाणस्स** - ગ્લાન એટલે કે બિમાર **साहम्मियस्स** - સાધર્મિક સાધુની **वेयावडियं** - વૈયાવચ્ચ **अभिकंख** - નિર્જરાની ઈચ્છાથી **करणाए** - તેનો ઉપકાર કરવાને માટે **कुज्जा** - કરીશ. કોઈ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે **परिण्णं** - પ્રતિજ્ઞા **आहट्टु** - કરીને **आणक्खिस्सामि-अणुक्खिस्सामि** - હું બીજા સાધર્મિક સાધુ માટે આહારાદિનું અન્વેષણ કરીશ **च** - અને **आहडं** - બીજા સાધર્મિકને માટે આહારાદિનું અન્વેષણ શોધ કરીશ, પરંતુ **आहडं** - બીજાઓ દ્વારા લાવેલા આહારાદિને **णो साइज्जिस्सामि** - નહીં ભોગવીશ. કોઈ આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે **परिण्णं आहट्टु** - પ્રતિજ્ઞા કરીને **णो आणक्खिस्सामि** - હું બીજા સાધર્મિકને માટે આહારાદિનો શોધ નહીં કરીશ, પરંતુ **आहडं** - બીજા સાધર્મિક દ્વારા લાવેલ આહારાદિને **साइज्जिस्सामि** - ભોગવીશ. **परिण्णं आहट्टु** - કોઈ આ પ્રમાણે કરે કે પ્રતિજ્ઞા **णो आणक्खिस्सामि** - હું બીજા સાધર્મિકને માટે આહારાદિની શોધ નહીં કરીશ **च** - અને **आहडं** - બીજા સાધર્મિક દ્વારા લાવેલ આહારાદિને **णो साइज्जिस्सामि** - હું ભોગવીશ નહીં. **एवं** - આ પ્રકારે **से** - તે **अहाकिट्टियमेव** - સ્વયંની પ્રતિજ્ઞાને અનુસાર **धम्मं** - ધર્મનું **समभिजाणमाणे** - સેવન કરતો એવો **संते** - શાંત **विरए** - વિરત પાપકર્મથી અટકેલો અને **सुसमाहियलेस्से** - શુભ લેશ્યાવાળો થઈને પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે. **तत्थावि** - પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં અસમર્થતાવાળો થાય તો **तस्स** - તે સાધુ માટે **कालपरियाए** - ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન અનશન દ્વારા મરણને પ્રાપ્ત કરવું પણ સુમૃત્યુનો જ અવસર છે. **तत्थ** - આ પ્રકારથી મરવાવાળો **से** - તે સાધુ **विअंतिकारए** - **विअंतकारए** - કર્મોનો અંત કરે છે. **इच्चेयं** - આ અનશન **विमोहाययणं** - મોહરહિત પુરૂષોનો આશ્રય છે **हियं** - આ હિતકારી **सुहं** - સુખકારી **खमं** - ઉચિત **णिस्सेसं** - કર્મોનો ક્ષય કરવાવાળો **च** - અને **आणुगामियं** - આનુગામિક પુણ્યકારી છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જે પરિહારવિશુદ્ધક અથવા યથાલંદિક અભિગ્રહ સાધુને આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા હોય કે 'તપસ્યા આદિના દ્વારા ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થવાથી હું તે પુરૂષ દ્વારા વૈયાવચ્ચ કરાવીશ, જે મારા કહ્યા સિવાય મને કહેશે કે હું સાધર્મિક નિર્જરાની ભાવનાથી ખેદ પામ્યા વિના તમારી સેવા કરીશ, કોઈ સાધુ આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે 'તપ આદિ દ્વારા ગ્લાનિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, બીજા સાધર્મિકની વૈયાવચ્ચ તેના કહ્યા સિવાય જ સ્વયંની નિર્જરાની ભાવનાથી કરીશ.'

આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરવાવાળા સાધુ સ્વયંની પ્રતિજ્ઞાને પાલન કરવા માટે સ્વયંના પ્રાણોને ભલે ત્યાગી દે, પરંતુ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ ન કરે, આવી પ્રતિજ્ઞા કરવાવાળા મુનિયોની એક ચતુર્ભંગી બતાવેલ છે.

૧. હું બીજા ગ્લાન સાધર્મિકની વૈયાવચ્ચ કરીશ અને તેના માટે આહારાદિ લાવીશ, તથા બીજા સાધર્મિકના દ્વારા લાવેલ આહારાદિનો ઉપભોગ કરીશ.

૨. હું બીજા સાધુને માટે આહારાદિ લાવીશ, પરંતુ બીજાના દ્વારા લાવેલ આહારાદિનો ઉપભોગ નહીં કરૂં.

૩. હું બીજાને માટે આહારાદિ નહીં લાવું પરંતુ બીજા દ્વારા લાવેલ આહારાદિનો ઉપભોગ કરીશ.

૪. હું બીજા માટે ન તો આહારાદિ લાવીશ અને બીજાના દ્વારા લાવેલ આહારાદિનો ઉપભોગ નહીં કરીશ.

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓનો સ્વીકાર કરવાવાળા મુનિઓએ વિચારવું જોઈયે કે દૃઢતાની સાથે તે સ્વયંની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે. ॥ ૨૧૭ ॥

भावार्थः- जिस परिहारविशुद्धिक या यथालन्दिक एवं पडिमाधारी साधु को ऐसी प्रतिज्ञा हो कि "तपस्या आदि के द्वारा ग्लानि को प्राप्त होने पर मैं उसी पुरुष द्वारा वैयावच्च कराउँगा जो मेरे बिना कहे ही मुझ से कहेगा कि मैं निर्जरा की भावना से आपकी सेवा करूँगा। तथा वह स्वयं तपस्या या रोग आदि से ग्लान न होगा और साधर्मिक होगा।" कोई साधु ऐसी प्रतिज्ञा करता है कि "मैं तप आदि के द्वारा ग्लानि को प्राप्त दूसरे साधर्मिक का वैयावच्च उसके कहे बिना ही अपनी निर्जरा की भावना से करूँगा।" ऐसी प्रतिज्ञा करने वाला साधु अपनी प्रतिज्ञा को पालन करने के लिये अपने प्राणों को भले ही त्याग दे किन्तु प्रतिज्ञा का भङ्ग न करे। ऐसी प्रतिज्ञा करने वाले मुनियों की एक चतुर्भंगी बतलाई गई हैः-

(१) मैं दूसरे ग्लान साधर्मिक की वैयावच्च करूँगा और उसके लिए आहारादि लाऊंगा तथा दूसरे साधर्मिक के द्वारा लाये हुए आहारादि का उपभोग करूंगा।

(२) मैं दूसरे साधु के लिए आहारादि लाउंगा परन्तु दूसरे के द्वारा लाये हुए आहारादि का उपभोग न करूँगा।

(३) मैं दूसरे के लिए आहारादि नहीं लाऊँगा परन्तु दूसरे के द्वारा लाये हुए आहारादि का उपभोग करूँगा।

(४) मैं न तो दूसरे के लिए आहारादि लाऊँगा और न दूसरे के द्वारा लाये हुए आहारादि का उपभोग करूँगा ॥

इस प्रकार नाना प्रकार की प्रतिज्ञाओं का स्वीकार करने वाले मुनियों को चाहिए कि दृढ़ता के साथ वे अपनी प्रतिज्ञा का पालन करें ॥२१७॥

षष्ठं उद्देशकः

પાંચમા ઉદ્દેશામાં ભક્તપરિજ્ઞા મરણનું કથન કર્યું હવે આ ઉદ્દેશામાં ઈંગિતમરણનું કથન કરેલ છે.

पांचवे उद्देशे में भक्तपरिज्ञामरण का कथन किया, इसमें इंगितमरण का कथन है।

अनन्तरं भिक्षोः साभिग्रहस्य ग्लानतया भक्तप्रत्याख्यानमुक्तम्, इहापि अभिग्रह-विशेषाधिकारो वर्तते, तद्यथा -

**जे भिक्खू एगेण वत्थेण परिवुसिए पायबिईएण,
तस्स णं नो एवं भवइ-बिईयं वत्थं जाइस्सामि,
से अहेसणिज्जं वत्थं जाइज्जा अहापरिग्गहियं वत्थं
धारिज्जा जाव गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुन्नं वत्थं
परिट्ठविज्जा (२) अदुवा एगसाडे अदुवा अचेले लाघवियं
आगममाणे जाव सम्मत्तमेव समभिजाणिया ॥२१८॥**

यो भिक्षुरेकेण वस्त्रेण पर्युषितः पात्रद्वितीयेन तस्य नैवं भवति-द्वितीयं वस्त्रं याचिष्यामि स यथैषणीयं वस्त्र यावेत्, यथापरिगृहीतं वस्त्रं धारयेत् तावद् ग्रीष्मः प्रतिपन्नः। यथापरिजीर्णवस्त्रं परिष्ठापयेत्, परिष्ठाप्य अवमचेलः अथवा एकशाटः अथवा अचेलो लाघविकं आगमयन् यावत् सम्यक्त्वमेव समत्वमेव वा समभिजानीयात् ॥ २१८ ॥

अन्वयार्थ :- **जे** - જે **भिक्खू** - સાધુ **एगेण** - એક **वत्थेण** - વસ્ત્ર અને **पायबिईएण** - બીજું પાત્ર, આની સાથે **परिवुसिए** - રહે છે **तस्स णं** - તેને **एवं** - આ પ્રમાણે વિચાર **णो भवइ** - નથી થતો કે હું **बिइयं वत्थं** - બીજા વસ્ત્રની **जाइस्सामि** - યાચના કરીશ. **से** - તે **अहेसणिज्जं** - એષણાની અનુસાર **वत्थं** - વસ્ત્રની **जाइज्जा** - યાચના કરે અને **अहापरिग्गहियं वत्थं** - જે પ્રમાણે વસ્ત્ર ગ્રહણ કરેલ છે અર્થાત્ મળી ગયેલ છે તે પ્રમાણે

જ **धारिज्जा** - ધારણ કરે **जाव** - યાવત્ જ્યારે તે દેખે કે શીતઋતુ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે અને **गिम्हे** - ગ્રીષ્મઋતુ **पडिवण्णे** - આવેલી છે ત્યારે તે **अहापरिजुण्णे** - જીર્ણ **वत्थं** - વસ્ત્રોને **परिट्ठविज्जा** - ત્યાગી દે **अदुवा** - અથવા **एगसाडे** - તે ક્રમશઃ એક વસ્ત્રવાળો **अदुवा** - તથા **अचेले** - વસ્ત્રરહિત થઈને **लाघवियं** - સ્વયં સ્વયંને હલકો, લઘુ **आगममाणे** - બનાવતા એવા **जाव** - યાવત્ **सम्मत्तमेव** - સમતાને **समभिजाणिया** - ધારણ કરે.

ભાવાર્થ :- જે સાધુનો આ નિયમ છે કે એક વસ્ત્ર અને એક પાત્રને ધારણ કરીને સ્વયંને સંયમજીવનનો નિર્વાહ કરવો છે તેને બીજા વસ્ત્રની યાચના કરવી કલ્પતી નથી. જ્યારે શીતઋતુ વ્યતીત થઈ જાય અને ગ્રીષ્મઋતુ આવી જાય ત્યારે તે સ્વયંના ફાટેલ વસ્ત્રને ત્યાગી દે અને વસ્ત્રરહિત થઈને રહે, આ પ્રકારે તે સ્વયં સ્વયંને લઘુ-હલકો બનાવીને સમભાવને ધારણ કરે. ॥ ૨૧૮ ॥

भावार्थः- जिस साधु का यह नियम है कि - एक वस्त्र और एक पात्र को धारण करके अपने संयम जीवन का निर्वाह करना है उसको दूसरे वस्त्र की याचना करना नहीं कल्पता है । जब शीत ऋतु व्यतीत हो जाय और ग्रीष्म ऋतु आ जाय तब वह अपने उस फटे हुए वस्त्र को त्याग दे और वस्त्र रहित होकर रहे । इस प्रकार वह अपने आपको लघु-हल्का बनाया हुआ समभाव को धारण करे ॥२१८॥

तस्य च भिक्षोः परिकर्मितमतेर्लघुकर्मतया एकत्वाध्यवसायः स्यादिति दर्शयितुमाह -

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ - एगे अहमंसि, न मे अत्थि कोइ, न याहमवि कस्सवि, एवं से एगागिणमेव अप्पाणं समभिजाणिज्जा, लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ जाव समभिजाणिया ॥२१९॥

यस्य भिक्षोरेवं भवति-एकोऽहमस्मि, न मेऽस्ति कश्चित्, न चाहमपि कस्यचित्, एवमसौ एकाकिनमेवाऽऽत्मानं समभिजानीयात् । एवं संदधानो यद्यद्रोगादिकमुपतापकारणमापद्यते तत्तदधिसहते यतो लाघविकम् आत्मानम् आगमयन् तपस्तस्य समन्वागतं भवति यावत् सम्यक्त्वमेव समत्वमेव वा समभिजानीयात् ॥ २१९ ॥

अन्वयार्थ :- **जस्स णं** - જે **भिक्खुस्स** - સાધુને **एवं** - આવો વિચાર **भवइ** - થાય છે કે **अहं** - હું **एगे** - એકલો **अंसि** - છું. **मे** - મારૂં **कोइ** - કોઈ **ण** - નથી **अत्थि** - છે **य** - અને **अहमवि** - હું પણ **ण कस्सवि** - કોઈનો નથી. **एवं** - આ પ્રકારે **से** - તે **अप्पाणं** - સ્વયંને **एगागिणमेव** - એકલો જ **समभिजाणिज्जा** - જાણે. **लाघवियं** - સ્વયં સ્વયંને લઘુ

એટલે કે હલ્કો **आगममाणे** - બનાવતો એવો **से** - તે આ પ્રમાણે સમજે કે આ પ્રમાણે કરવાથી તેને **तवे** - તપની **अभिसमण्णागए** - પ્રાપ્તિ **भवइ** - થાય છે. **जाव** - યાવત્ **समभिजाणिया** - સમભાવને જ ધારણ કરે.

ભાવાર્થ :- મોક્ષાર્થી પુરૂષ આ પ્રમાણે વિચાર કરે કે હું એકલો છું, આ અનાદિ સંસારમાં ભમતો એવો હું અનાદિ કાળથી ચાલતો આવું છું, મારૂં કોઈ વાસ્તવિક રીતે સહાયક નથી અને હું પણ કોઈના દુઃખને નાશ કરવામાં સમર્થ નથી, સંસારના સઘળાં પ્રાણી સ્વયંના કરેલ કર્મોના ફળ ભોગવે છે. આ પ્રમાણે જાણીને સાધુ સુખ અને દુઃખ એમ બન્નેમાં સમભાવ રાખતો એવો વીતરાગપ્રભુની આજ્ઞાનુસાર શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે. ॥ ૨૧૯ ॥

भावार्थः- मोक्षार्थी पुरुष ऐसा विचार करे कि "मैं अकेला हूँ, इस अनादि संसार में भ्रमण करता हुआ मैं अनादि काल से चला आ रहा हूँ। मेरा कोई भी वास्तविक सहायक नहीं है और मैं भी किसी के दुःख का नाश करने में समर्थ नहीं हूँ। संसार के समस्त प्राणी अपने किये कर्मो का फल भोगते हैं" ऐसा जान कर साधु सुख और दुःख दोनों में समभाव रखता हुआ वीतराग की आज्ञानुसार शुद्ध संयम का पालन करे ॥२१९॥

इहैवाध्ययनेऽधस्ताद् उद्गमोत्पादनैषणा तथा ग्रहणैषणा प्रतिपादिता, अधुनाऽवशिष्टा ग्रासैषणा प्रतिपाद्यते-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा असणं वा (४) आहारेमाणे नो वामाओ हणुयाओ दाहिणं हणुयं संचारिज्जा आसाएमाणे, दाहिणाओ वामं हणुयं नो संचारिज्जा आसाएमाणे से अणासायमाणे लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जमेयं भगवया पवेइयं तमेवं अभिसमिच्चा सव्वओ सव्वत्ताए सम्मत्तमेव अ(सम)भिजाणिया ॥२२०॥

स भिक्षुर्वा भिक्षुणी वा अशनं वा ४ आहारयन् न वामतो हनुतो दक्षिणं हनुं सञ्चारयेत् आस्वादयन्, दक्षिणतो हनुतो वामं हनुकं न सञ्चारयेद् आस्वादयन्। 'आढायमाणे' पाठान्तरमाश्रित्य आदरवानाहारे मूर्च्छितो गृद्धो न सञ्चारयेदिति । स कुतश्चिन्निमित्तात् सञ्चारयन्नपि अनास्वादयन् सञ्चारयेत्, यत आहारसम्बन्धिलाघवम् आगमयन् - आपादयन् तपस्तस्याऽभिसमन्वागतं भवति यदेतद् भगवता प्रवेदितं तदेतद् अभिसमेत्य सर्वतः सर्वात्मतया सम्यक्त्वमेव समत्वमेव वा समभिजानीयात् ॥ २२० ॥

अन्वयार्थ :- से - તે **भिक्खू** - સાધુ **वा** - અથવા **भिक्खुणी** - સાધ્વી **असणं** -

अशन **पाणं** - પાની **खाइमं** - ખાદિમ **साइमं** - સ્વાદિમ **आहारेमाणे** - આ ચાર પ્રકારનો આહાર કરતો એવો **आसाएमाणे** - સ્વાદ લેવા માટે આહારને **वामाओ** - ડાબી **हणुयाओ** - હનુ એટલે કે દાઢથી **दाहिणं** - દક્ષિણ એટલે જમણી **हणुयं** - દાઢની બાજુ **णो संचारिज्जा** - સંચારિત ન કરે. તથા **आसाएमाणे** - સ્વાદ લેવા માટે **दाहिणाओ** - જમણી **हणुयाओ** - દાઢથી **वामं** - ડાબી **हणुयं** - દાઢની તરફ **णो संचारिज्जा** - સંચારિત ન કરે. આ પ્રકારે **से** - તે સાધુ **अणासायमाणे** - સ્વાદ ન લેતો એવો આહાર કરે. **लाघवियं** - સ્વયંના કર્મોને હલકા ઓછા **आगममाणे** - બનાવતો એવો સ્વાદ ન લેતો આહાર કરે, જે સાધુ સ્વાદ ન લેતો આહાર કરે છે **से** - તેને **तवे** - તપની **अभिसमण्णागए भवइ** - પ્રાપ્તિ થાય છે. **जं** - જે **एयं** - આ **भगवया** - ભગવાને **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે **तमेव** - તેને જ **अभिसमिच्चा** - યથાર્થ જાણીને **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી અને **सव्वत्ताए** - સર્વાત્મભાવથી **सम्मत्तमेव** - સમભાવનું જ **समभिजाणिया** - **अभिजाणिया** - પાલન કરે.

ભાવાર્થ :- સાધુ અથવા સાધ્વી આહાર કરતી વખતે સ્વાદ લેવા માટે આહારને જમણી દાઢથી ડાબી દાઢ તરફ અને ડાબી દાઢથી જમણી દાઢ તરફ સંચારિત ન કરે, પરંતુ ગુદ્ધિભાવ-આસક્તિ રહિત થઈને આહાર કરે. આ પ્રમાણે આસક્તિરહિત આહાર કરવાથી તેને તપની પ્રાપ્તિ થાય છે અને કર્મોનો ક્ષય થવાથી લઘુપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આવો સાધુ સર્વત્ર બધા પ્રકારથી સમભાવ રાખતો એવો વિચરે. ॥ ૨૨૦ ॥

भावार्थः- साधु या साध्वी आहार करते समय स्वाद लेने के लिए आहार को बाईं दाढ़ से दाहिनी दाढ़ की ओर तथा दाहिनी दाढ़ से बाईं दाढ़ की ओर सञ्चारित न करे किन्तु गृद्धिभाव रहित होकर आहार करे। इस प्रकार गृद्धिभाव रहित आहार करने से उसे तप की प्राप्ति होती है और कर्मों का क्षय होकर लघुपना प्राप्त होता है। ऐसा साधु सर्वत्र सब प्रकार से समभाव रखता हुआ विचरे ॥२२०॥

आस्वादनिषेधेन चाऽन्तप्रान्ताऽऽहाराभ्युपगमोऽभिहितः तदाशितयाऽपचितमांसशोणितस्य जरदस्थिसंततेः क्रियावसीदत्कायचेष्टस्य शरीरपरित्यागबुद्धिः स्यादित्याह -

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-से गिलामि च खलु अहं इमंमि समये इमं सरीरगं अणुपुव्वेण परिवहित्तए, से अणुपुव्वेणं आहारं संवट्टिज्जा, अणुपुव्वेणं आहारं संवट्टित्ता कसाए पयणुए किच्चा समाहियच्चे फलगायच्चे फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खू अभिनिव्वुडच्चे ॥२२१॥

यस्य भिक्षोरेवं भवति-अथ ग्लायामि च खल्वहम्, अस्मिन् समये न शक्नोमि इदं शरीरकं आनुपूर्व्या यथेष्टकालाऽऽवश्यकादिक्रियासु परिवोढुं-व्यापारयितुं, स आनुपूर्व्या-चतुर्थषष्ठाऽऽम्लादिकेन आहारं संवर्तयेत्-संक्षिपेत् आनुपूर्व्या षष्ठाष्टमदशमद्वादशादिकेन आहारं संवर्त्य कषायान् प्रतनुकान् कृत्वा समाहितार्चः सम्यगाहिता - व्यवस्थिता अर्चा - शरीरं येन स नियमितकायव्यापार इत्यर्थः यद्वा अर्चा - लेश्या, सम्यगाहिता - जनिता लेश्या येन स अतिविशुद्धाध्यवसाय इत्यर्थः, यदिवा अर्चा - कषायज्वाला समाहिता - उपशमिता अर्चा येन स तथा फलकावस्थायी - तक्ष्यमाणोऽपि दुर्वचनवास्यादिभिः कषायाभावतया फलकवदवतिष्ठते इति फलकावस्थायी - वासीचन्दनकल्प इत्यर्थः, फलकापदर्थी फलं कर्मक्षयरूपं तदेव फलकं तेन आपदि संसारभ्रमणरूपायाम् अर्थः स विद्यते तस्य तथा फलकाऽऽपदर्थी। यदिवा फलकवत् वास्यादिभिरुभयतो बाह्यतोऽभ्यन्तरतश्चावकृष्टः अभ्युद्यतमरणार्थमुत्थाय भिक्षुरभिनिर्वृत्तार्चः शरीरसन्तापरहित इङ्गितमरणं कुर्यादिति ॥ २२१ ॥

अन्वयार्थ :- **जस्स णं** - જે **भिक्खुस्स** - સાધુના ચિત્તમાં **एवं** - આ પ્રકારે **भवइ** - વિચાર થાય છે કે **इमम्मि** - આ **समए** - સમયમાં **गिलामि** - ગ્લાન થઈ ગયેલ છું, એટલે **इमं** - આ **सरीरगं** - શરીરને **अणुपुव्वेण** - અનુક્રમથી **परिवहित्तए** - ધારણ કરવામાં અને સંયમની આવશ્યક ક્રિયાઓની પ્રવૃત્તિ કરવામાં **णो संचाएमि** - સમર્થ છું નહીં. **से** - તે સાધુ **अणुपुव्वेणं** - અનુક્રમથી **आहारं** - આહારને **संवट्टिज्जा** - ત્યાગી દે. **अणुपुव्वेणं** - અનુક્રમથી **आहारं** - આહારનો **संवट्टित्ता** - સંક્ષેપ કરીને **य** - અને **कसाए** - કષાયને **पयणुए** - પાતળા **किच्चा** - કરીને **समाहियच्चे** - શરીર સંબંધી વ્યાપારને નિયમિત રાખવાવાળો **फलगावयट्ठी** - કર્મ ખપાવવા રૂપ ફલનો અર્થી **भिक्खू** - સાધુ **उट्ठाय** - મરણના માટે ઉઠેલો **सज्ज अभिणिवुडच्चे** - શરીરના સંતાપરહિત થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- જે સાધુના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થાય કે હવે હું ગ્લાન થઈ ગયો છું, સંયમની આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવામાં પણ સમર્થ નથી, ત્યારે તે સાધુ આહારનો ત્યાગ કરી દે અને સંલેખના દ્વારા કષાયોને પાતળા કરે, આ પ્રકારે તે સાધુ સ્વયંના શરીરના વ્યાપારને નિયમિત રાખતો એવો શુદ્ધ અધ્યવસાય રાખે, જો કોઈ દુર્વચન-ખરાબ વચન કહે તો સમભાવપૂર્વક સહન કરે, રોગાદિની પ્રબલતા ગાઢતા થવાથી અશનાદિનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને ઈંગિત મરણ દ્વારા શરીરનો ત્યાગ કરી દે. ॥ ૨૨૧ ॥

भावार्थः- जिस साधु के मन में यह विचार उत्पन्न हो कि अब मैं ग्लान हो गया हूँ, संयम की आवश्यक क्रियाओं को करने में भी समर्थ नहीं हूँ, तब वह साधु आहार को त्याग देवे और संलेखना के द्वारा कषायों को पतला करे। इस प्रकार वह साधु अपने शरीर के व्यापार को नियमित रखता हुआ शुद्ध अध्यवसाय रखे। यदि कोई दुर्वचन कहे तो समभाव पूर्वक सहन करे। रोगादि की प्रबलता होने पर अशनादि का प्रत्याख्यान करके इंगित मरण द्वारा शरीर का त्याग कर दे ॥२२१॥

कथं कुर्यादित्याह-

अणुपविसित्ता गामं वा नगरं वा खेडं वा कब्बडं वा मडंबं वा पट्टणं वा दोणमुहं वा आगरं वा आसमं वा सन्निवेसं वा नेगमं वा रायहाणिं वा तणाइं जाइज्जा तणाइं जाइत्ता से तमायाए एगंतमवक्कमिज्जा, एगंतमवक्कमिता अप्पंडे अप्पपाणे अप्पबीए अप्पहरिए अप्पोसे अप्पोदए अप्पुत्तिंगपणगदगमट्टियमक्कडा-संताणए पडिलेहिय २ पमज्जिय २ तणाइं संथरिज्जा, तणाइं संथरित्ता इत्थवि समए इत्तरियं कुज्जा, तं सच्चं सच्चवाई ओए तिन्ने छिन्नकहंकहे आईयट्ठे अणाईए चिच्चाण भेउरं कायं संविहूय विरूवरूवे परीसहोवसग्गे अस्सिं विस्संभणयाए भेरवमणुचिन्ने तत्थवि तस्स कालपरियाए जाव आणुगामियं त्ति बेमि ॥२१२॥

अनुप्रविश्य ग्रामं वा नगरं वा खेटं वा कर्बटं वा मडम्बं वा पत्तनं वा द्रोणमुखं वा आकरं वा आश्रमं वा सन्निवेशं वा नैगमं वा राजधानी वा तृणानि याचेत । तृणानि याचित्वा स तानि आदाय एकान्तं-गिरिगुहादिकम् अपक्रामेत्, एकान्तमपक्रम्य अल्पाण्डे अल्पशब्दः सर्वत्राऽभाववाची अल्पप्राणे अल्पबीजे अल्पहरिते अल्पावश्याये अल्पोदके अल्पोत्तिङ्गपनकोदकमृत्तिकामर्कटसन्तानके महास्थण्डिले प्रत्युपेक्ष्य २ प्रमृज्य २ तृणानि संस्तरेत् । तृणानि संस्तीर्य उच्चारप्रस्रवणभूमिं च प्रत्युपेक्ष्य पूर्वाभिमुखसंस्तारकगतः करललाटस्पर्शिधृतरजोहरणः कृतसिद्धनमस्कारः आवर्तितपञ्चनमस्कारः अत्रापि समये इत्वरिकं - नियतप्रदेश-प्रचाराऽभ्युपगमादिङ्गितमरणं न तु साकारं प्रत्याख्यानं कुर्यात्, तद् इङ्गितमरणं सत्यं - सद्भ्यो हितं सुगतिगमनाऽविसंवादित्वात् सर्वज्ञोपदेशाच्च । तथा स्वतोऽपि सत्यवादी ओजस्तीर्णः छिन्नकथंकथः - छिन्ना कथमपि कथा विकथारूपा येन स तथा, यदिवा कथमहमिङ्गितमरणप्रतिज्ञां निर्वहिष्ये इत्येवंरूपा कथा सा छिन्ना येन स तथा महापुरुषतया व्याकुलतारहित इत्यर्थः । आतीतार्थः अतीव इताः ज्ञाता अर्था येन सोऽयम् आतीतार्थः, यद्वा अतीता अतिक्रान्ता अर्थाः - प्रयोजनानि यस्य स तथा उपरतव्यापार इत्यर्थः,

आदत्तार्थो वा, अनातीतः-आसमन्तादतीव इतो गतोऽनाद्यनन्ते संसारे आतीतः, न आतीतः अनातीतः यद्विवा अनादत्तः संसारो येन स तथा, त्यक्त्वा भिदुरं कायं, संविधूय विरूपरूपान् परीषहोपसर्गान्, अस्मिन् - सर्वज्ञप्रणीताऽऽगमे विस्रम्भणतया भैरवमनुचीर्णवान् । तत्रापि ग्लानतयाऽऽहितेङ्गितमरणेऽपि तस्य कालपर्यायः । सोऽपि तत्र व्यन्तिकारक इत्यादि पूर्ववद् यावद् आनुगामिकमिति ब्रवीमि ॥ २२२ ॥

अन्वयार्थ :- गामं - ગ્રામ **नयरं** - નગર **खेडं** - ખેટ **कब्बडं** - કર્બટ **मडंबं** - મડમ્બ **पट्टणं** - પત્તન **दोणमुहं** - દ્રોણમુખ **आगरं** - આકર ખાણ **आसमं** - આશ્રમ **सण्णिवेसं** - સન્નિવેશ **णिगमं** - નિગમ **वा** - અને **रायहाणिं** - રાજધાનીમાં **तणाइं** - સાધુ તૃણની **जाइज्जा** - યાચના કરે. **तणाइं** - તૃણોની **जाइत्ता** - યાચના કરીને **से** - તે સાધુ **तं** - તે તૃણાદિને **आयाए** - લઈને **एगंतं** - એકાંતમાં **अवक्कमिज्जा** - ચાલ્યો જાય. **एगंतं** - એકાંતમાં **अवक्कमित्ता** - જઈને **अप्पंडे** - ઈંડારહિત **अप्पपाणे** - બેઈન્દ્રિયાદિ પ્રાણિયોથી રહિત **अप्पबीए** - બીજોથી રહિત **अप्पहरिए** - દૂબ આદિ લીલી વનસ્પતિથી રહિત **अप्पोसे** - ઝાકળ રહિત **अप्पोदए** - જલરહિત **अप्पुत्तिंगपणगदगमट्टियमक्कडासंताणए** - કીડી નગરા, પાંચ જાતિની લીલફૂગ, સચિત્ત માટી, કરોળીયાના જાળા આદિથી રહિત ભૂમિને **पडिलेहिय पडिलेहिय** - આંખથી વારંવાર અત્યંત સારી રીતે દેખીને તથા **पमज्जिय पमज्जिय** - વારંવાર અત્યંત સારી રીતે પૂંજીને **तणाइं** - ઘાસનો **संथरिज्जा** - સંથારો બિછાવે. **तणाइं** - ઘાસનો **संथरित्ता** - સંથારો બિછાવીને **इत्थवि** - આ **समए** - સમયમાં **इत्तरियं** - ઈંગિતમરણની **कुज्जा** - પ્રતિજ્ઞા કરે. **तं** - આ ઈંગિતમરણ **सच्चं** - સત્ત્વજીવ હિતકારી છે અને **सच्चवाई** - આને અંગીકાર કરવાવાળો સત્યવાદી છે. તે **ओए** - રાગદ્વેષ રહિત **तिण्णे** - સંસારસાગરને તરવાવાળો **छिण्णकहंकहे** - રાગદ્વેષાદિની વિકથાને અથવા કાયરતાની કથાને છેદન કરવાવાળા **आइयट्ठे** - જીવાદિ પદાર્થોનો જ્ઞાતા જાણવાવાળો અને **अणाईए** - સંસારસાગરને પાર કરવાવાળો છે. તે **भेउरं** - આ નાશવંત **कायं** - શરીરને **चिच्चा** - ત્યાગ કરીને અને **विरूवरूवे** - વિવિધ પ્રકારના **परीसहोवसग्गे** - પરીષહ અને ઉપસર્ગોને **संविहूय** - સમભાવપૂર્વક સહન કરીને **अस्सिं** - આ આર્હતીય આગમમાં **विस्संभणाए** - વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા હોવાના કારણે **भेरवं** - ભૈરવ ઘોર **अणुचिण्णे** - આચરણ કરે છે. **तत्थावि** - રોગાદિના કારણે પણ ઈંગિતમરણને પ્રાપ્ત કરવું **तस्स** - તે સાધુને માટે **कालपरियाए** - કાલપર્યાય છે **जाव** - યાવત્ **अणुगामियं** - આ આનુગામિક પુણ્ય કારણ છે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- ગ્રામ-નગર આદિ કોઈ કોઈ પણ સ્થાન પર જઈને સાધુ તૃણોની યાચના કરે, તૃણોની ઘાસની યાચના કરીને એકાંત સ્થાનમાં જઈને સ્થંડિલભૂમિને

દેખે, તે ભૂમિ એવી હોવી જોઈયે કે જ્યાં કીડી આદિના ઈંડા ન હોય, બે ઈન્દ્રિય આદિ પ્રાણી ન હોય, બીજ, લીલું ઘાસ, ઝાકળ, લીલફૂગ, સચિત્ત માટી તથા કીડિયોનો સમૂહ અને કરોળીયા આદિના જાળા ન હોય, આવી ભૂમિ પર તે તૃણોને પાથરે, પાથરતાં પહેલા તે ભૂમિને સ્વયંની આંખોથી સારી રીતે દેખી લે અને પછી રજોહરણથી પૂંજી લે પછી ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણની ભૂમિને જોઈ લે. આના પછી પૂર્વદિશા સન્મુખ મુખ રાખીને તે ઘાસના સંસ્તારક સંથારી પર સ્થિર થાય, પછીથી ઈંગિતમરણનો સ્વીકાર કરે. સ્વયંએ કરેલ પ્રતિજ્ઞાને જીવન પર્યંત પાલન કરતો એવો તથા વિવિધ પ્રકારના પરિષહ - ઉપસર્ગોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતો એવો તે સાધુ નશ્વર નાશવંત શરીરનો ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે કરતો એવો સાધુ ઈંગિતમરણને પ્રાપ્ત કરે છે. કાલનું જ્ઞાન કરવા વાળા સાધુને માટે આ કાલનો અવસર છે, કારણ કે કાલ પ્રાપ્ત ઈંગિતમરણથી મરવાવાળો સાધુ સુગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૨૨ ॥

૧. ગ્રામ-જ્યાં રાજ્ય તરફથી અઢાર પ્રકારના કર લેવાય તે ગ્રામ.

૨. નગર-નિકર જ્યાં ગાય-બળદ આદિનો કર ન હોય તે મોટી આબાદીને નગર કહે.

૩. ખેડ-ખેટક જે વસતિને ચારે બાજુ માટીનો કીલ્લો હોય.

૪. કબ્બડ-કર્બટ એટલે થોડી વસતિવાલું ગામ હોય.

૫. મડમ્બ-જે ગામથી અઢી કોશ દૂર બીજું ગામ હોય.

૬. પાટણ-પત્તન વ્યાપાર-વાણિજ્યનું મોટું સ્થાન, જ્યાં બધી વસ્તુ મળતી હોય.

૭. દ્રોણમુખ-સમુદ્રના કીનારા પરની વસતિ, જ્યાં જવા-આવવા માટે જલ અને સ્થલ એમ બન્ને માર્ગ હોય.

૮. આગર-આકર સોના-ચાંદી આદિ ધાતુઓ જ્યાં નીકળતી હોય તે ખાણ.

૯. આશ્રમ-તપસ્વી-સંન્યાસી આદિને રહેવાનું સ્થાન.

૧૦. સન્નિવેશ-જ્યાં સાર્થવાહ અર્થાત્ મોટા વ્યાપારી બહારથી આવીને રહે.

૧૧. નિગમ-જ્યાં અધિકતર વ્યાપાર કરવાવાળા મહાજનોની આબાદી હોય.

૧૨. રાજધાની-જ્યાં રાજા સ્વયં રહેતો હોય તેને રાજધાની કહેવાય.

भावार्थः- ग्राम नगर आदि किसी भी स्थान पर जाकर साधु तृणों की याचना करे। तृणों की याचना करके वह एकान्त स्थान में जाकर स्थण्डिल भूमि को देखे। वह स्थण्डिल भूमि ऐसी होनी चाहिये जहां चींटी आदि के अण्डे न हो, बेइन्द्रियादि प्राणी न हों, बीज, हरी दूब, ओस और लीलफूलन, सचित्त मिट्टी एवं चींटियों

का समूह तथा मकड़ी आदि के जाले न हों। ऐसी भूमि पर उन तृणों को बिछावे। तृणों को बिछाने के पहले उस भूमि को अपनी आंखों से अच्छी तरह देख ले और फिर रजोहरण से पूंज ले फिर उच्चार प्रस्रवण की भूमि को देख ले। इसके पश्चात् पूर्व दिशा की तरफ मुंह करके उस संस्तारक पर स्थित हो जाय। फिर इंगित मरण को स्वीकार करे। अपनी प्रतिज्ञा का जीवन पर्यन्त पालन करता हुआ तथा विविध प्रकार के परीषह उपसर्गों को समभाव पूर्वक सहन करता हुआ वह साधु इस नश्वर शरीर का त्याग करे। ऐसा करता हुआ साधु इंगित मरण को प्राप्त होता है। काल का ज्ञान रखने वाले साधु के लिए यही काल का अवसर है क्योंकि काल प्राप्त इंगितमरण मरने वाला साधु सुगति को प्राप्त होता है ॥२२२॥

(१) ग्राम - जहां राज्य की तरफ से अठारह प्रकार का कर (महसूल) लिया जाता हो उसे ग्राम कहते हैं।

(२) नगर (नकर) - जहाँ गाय बैल आदि का कर (महसूल) न लिया जाता हो उस बड़ी आबादी को नगर (नकर) कहते हैं।

(३) खेड (खेटक) - जिस आबादी के चारों ओर मिट्टी का परकोटा हो उसे खेड़ या खेड़ा कहते हैं।

(४) कब्बड (कर्बट) - थोड़ी आबादी वाला गांव कर्बट कहलाता है।

(५) मडम्ब - जिस गांव से ढाई कोस की दूरी पर दूसरा गांव हो उसे मडम्ब कहते हैं।

(६) पाटण (पत्तन) - व्यापार वाणिज्य का बड़ा स्थान, जहाँ सब वस्तुएँ मिलती हों उसे पाटण कहते हैं।

(७) द्रोणमुख - समुद्र के किनारे की आबादी, जहाँ जाने के लिए जल और स्थल दोनों प्रकार के मार्ग हो वह द्रोणमुख (बन्दरगाह) कहलाता है।

(८) आगर (आकर) - सोना चांदी आदि धातुओं के निकलने की खान को आगर कहते हैं।

(९) आश्रम - तपस्वी संन्यासी आदि के ठहरने का स्थान आश्रम कहलाता है।

(१०) सन्निवेश - जहाँ सार्थवाह अर्थात् बड़े बड़े व्यापारी बाहर से आकर उतरते हों उसे सन्निवेश कहते हैं।

(११) निगम - जहाँ अधिकतर व्यापार वाणिज्य करने वाले महाजनों की आबादी हो, उसे निगम कहते हैं।

(१२) राजधानी - जहाँ राजा स्वयं रहता हो, वह राजधानी कहलाती है।

सप्तम उद्देशकः

છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં ઈંગિતમરણનું કથન કરેલ છે હવે આ ઉદ્દેશામાં પાદપોપગમન મરણનું કથન તથા સાથે સાથે પ્રતિમાઓનું પણ કથન કરાશે.

छठे उद्देशक में इंगित मरण का कथन किया गया है। अब इस सातवें उद्देशक में पादपोगमन मरण का कथन किया जायेगा और साथ ही साथ प्रतिमाओं का कथन भी किया जायेगा।

अनन्तरमिङ्गितमरणमभिहितम् इहापि अभिग्रहाधिकारो वर्तते -

जे भिक्खू अचेले परिवुसिए तस्स णं भिक्खुस्स

एवं भवइ - चाएमि अहं तणफासं अहियासित्तए

सीयफासं अहियासित्तए तेउफासं अहियासित्तए दंसमसगफासं अहियासित्तए एगयरे अन्नतरे विरूवरूवे फासे अहियासित्तए हिरिपडिच्छायणं चऽहं नो संचाएमि अहियासित्तए, एवं से कप्पइ कडिबंधणं धारित्तए ॥२२३॥

यो भिक्षुरचेलः पर्युषितस्तस्य भिक्षोरेव भवति - शक्नोमि अहं तृणस्पर्शम् अध्यासयितुं, शीतस्पर्शम् अध्यासयितुं तेजः-स्पर्शम् अध्यासयितुं, दंशमशकस्पर्शम् अध्यासयितुम्, एकतरान् अन्यतरान् विरूपरूपान् स्पर्शान् अध्यासयितुं, ह्रीप्रतिच्छादनं ह्री - लज्जा तया गुप्तप्रदेशस्य प्रच्छादनं चाहं न शक्नोमि अध्यासयितुं त्यक्तुं न शक्नोमीत्यर्थः, एवं प्रकृतिलज्जालुतया साधनविकृतिरूपतया वा तस्य कल्पते कटिबन्धनं-चोलपट्टकं धारयितुमिति ॥ २२३ ॥

अन्वयार्थ :- जे - જે **भिक्खू** - સાધુ **अचेले** - વસ્ત્રરહિત રહેતો એવો **परिवुसिए** - સંયમમાં રહેલો છે, જો **तस्स** - તે **भिक्खुस्स** - સાધુને **एवं** - આ પ્રમાણેનો **भवइ** - વિચાર હોય કે **अहं** - હું **तणफासं** - તૃણ સ્પર્શને **अहियासित्ताए** - સહન કરવા માટે **सीयफासं अहियासित्तए** - શીતસ્પર્શને સહન કરવા માટે **तेउफासं अहियासित्तए** - ઉષ્ણસ્પર્શને સહન કરવા માટે **दंसमसगफासं** - ડાંસ અને મચ્છરના કરડવાને **अहियासित्तए** - સહન કરવા માટે તથા **एगयरें** - આમાંથી કોઈ એકનો અથવા **अण्णयरे** - બીજા કોઈ કષ્ટને અને **विरूवरूवे** - વિવિધ પ્રકારના **फासे** - કષ્ટોને **अहियासित्तए** - સહન કરવા માટે **चाएमि-संचाएमि** - સમર્થ છું. પરંતુ **हिरिपडिच्छायणं** - ગુપ્ત અંગની લજ્જા નિવારણ કરવાવાળા વસ્ત્રના ત્યાગના કષ્ટને **अहियासित्तए** - સહન કરવાને માટે **अहं** - હું **णो संचाएमि** - સમર્થ નહીં છું. **एवं** - આ પ્રકારે **से** - તે સાધુને **कडिबंधणं** - કટિબન્ધ વસ્ત્ર ચોલપટ્ટો **धारित्तए** - ધારણ કરવું **कप्पइ** - કલ્પે છે.

ભાવાર્થ :- પ્રતિમાધારિ અથવા અભિગ્રહધારી સાધુના મનમાં જો આ વિચાર હોય કે હું તૃણ-શીત-ઉષ્ણસ્પર્શ અને ડાંસ-મચ્છર આદિના પરિષહને તથા બીજા અનેક વિવિધ પ્રકારના પરિષહોને સહન કરવામાં સમર્થ છું. પરંતુ સ્વભાવથી જ લજ્જાશીલ હોવાના કારણે હું ગુપ્ત અંગને ઢાંકવાવાળા વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ નથી, આ પ્રકારનો વિચાર કરવાવાળા સાધુને ચોલપટ્ટો ધારણ કરવો કલ્પે છે જો તેના હૃદયમાં આવો વિચાર ન હોય તો તે વસ્ત્ર વિના વિહાર કરી શકે છે. ॥ ૨૨૩ ॥

भावार्थः- प्रतिमाधारी अथवा अभिग्रहधारी साधु के मन में यदि यह विचार हो कि मैं तृणस्पर्श,

शीतस्पर्श, उष्णस्पर्श और डांस मच्छर आदि के परीषह को तथा और भी नाना प्रकार के परीषहों को सहन करने में समर्थ हूँ किन्तु स्वभाव से ही लज्जाशील होने के कारण मैं गुप्त अंग को ढकने वाले वस्त्र का त्याग करने में समर्थ नहीं हूँ इस प्रकार का विचार करने वाले साधु को चोलपट्टा धारण करना कल्पता है। यदि उसके हृदय में ऐसा विचार न हो तो वह बिना वस्त्र ही विचर सकता है ॥२२३॥

पुनरेतानि कारणानि न स्युस्ततोऽचेल एव पराक्रमेत। अचेलतया शीतादिस्पर्श सम्यगधिसहेतेति। एतत्प्रतिपादयितुमाह-

अदुवा तत्थ परक्कमंतं भुज्जो अचेलं तणफासा फुसन्ति सीयफासा फुसन्ति तेउफासा फुसन्ति दंसमसगफासा फुसन्ति एगयरे अन्नयरे विरूवरूवे फासे अहियासेइ, अचेले लाघवियं आगममाणे जाव समभिजाणिया ॥२२४॥ ५

अथवा तत्र संयमे पराक्रममाणं भूयोऽचेलं तृणस्पर्शाः स्पृशन्ति, शीतस्पर्शा स्पृशन्ति, तेजः स्पर्शा स्पृशन्ति, दंशमशकस्पर्शाः स्पृशन्ति तदा एकतरान् अन्यतरान् विरूपरूपान् स्पर्शान् अधिसहते अचेलो लाघविकम् आगमयन् यावत् समभिजानीयादिति ॥ २२४ ॥

अन्वयार्थ :- अदुवा - અથવા **तत्थ** - ત્યાં **अचेलं** - વસ્ત્રરહિત થઈને **परक्कमंतं** - વિચરતા એવા સાધુને **भुज्जो** - વારંવાર **तणफासा** - તૃણસ્પર્શ **फुसंति** - કષ્ટ આપે છે **सीयफासा फुसंति** - શીતસ્પર્શ કષ્ટ આપે છે **तेउफासा फुसंति** - ઉષ્ણસ્પર્શ કષ્ટ આપે છે અને **दंसमसगफासा फुसंति** - ડાંસ અને મચ્છરનો સ્પર્શ કષ્ટ આપે છે. આ પ્રકારે તે **एगयरे** - એક અથવા **अण्णयरे** - કોઈ બીજા તથા **विरूवरूवे** - વિવિધ પ્રકારના **फासे** - કષ્ટોને **अहियासेइ** - સહન કરે છે. **अचेले** - તે વસ્ત્ર રહિત થઈને **लाघवियं** - સ્વયં સ્વયંને લઘુ હલ્કો **आगममाणे** - કરતો એવો વિચરે, આ પ્રકારથી **से** - તેને **तवे** - તપની **अभिसमण्णागए** - પ્રાપ્તિ **भवइ** - થાય છે. **जहा** - જે પ્રકારથી **इयं** - આ **भगवया** - ભગવાને **पवेइयं** - ફરમાવેલ છે. **तमेव** - તેને **अभिसमिच्चा** - જાણીને **सव्वओ** - બધા પ્રકારથી અને **सव्वत्ताए** - સર્વાત્મરૂપથી **समत्तमेव** - સમભાવથી **समभिजाणिया** - ધારણ કરે.

ભાવાર્થ :- તે અભિગ્રહધારી સાધુ પૂર્વોક્ત કારણથી વસ્ત્ર ધારણ કરી શકે છે પરંતુ તે લજ્જિત ન થતો હોય તો તે સર્વથા વસ્ત્રનો ત્યાગ કરીને વિહાર-કરે અને ઠંડી-ગરમી તથા ડાંસ આદિના પરિષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતો એવો શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે. ॥ ૨૨૪ ॥

भावार्थः- वह अभिग्रहधारी साधु पूर्वोक्त कारण से वस्त्र को धारण कर सकता है किन्तु वह लज्जित न होता हो तो वह सर्वथा वस्त्र का त्याग करके विचरे और सर्दी, गर्मी और डांस मच्छर आदि के परीषह को समभाव पूर्वक सहन करता हुआ शुद्ध संयम का पालन करे ॥२२४॥

किंच-उक्त स्वरूपप्रतिमाप्रतिपन्न एवाऽपरान् प्रतिमाप्रतिपन्नानाश्रित्य विशिष्टमभिग्रहं गृह्णीयात्, तद्यथा-

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ - अहं च खलु अन्नेसिं भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु दलइस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि (१), जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ - अहं च खलु अन्नेसि भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु दलइस्सामि आहडं च नो साइस्सामि (२) जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-अहं च खलु असणं वा ४ आहट्टु नो दलइस्सामि आहडं च साइजिस्सामि (३) जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-अहं च खलु अन्नेसिं भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु नो दलइस्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि (४) अहं च खलु तेण अहाइरित्तेण अहेसणिज्जेण अहापरिग्गहिएणं असणेण वा ४ अभिकंख साहम्मियस्स कुज्ञा वेयावडियं करणाए, अहं वावि तेण अहाइरित्तेण अहेसणिज्जेण अहापरिग्गहिएणं असणेण वा ४ अभिकंख साहम्मिएहिं कीरमाणं वेयावडियं साइज्जिस्सामि लाघवियं आगममाणे जाव सम्मत्तमेव समभिजाणिया ॥२२५॥

यस्य भिक्षोरेवं भवति-अहं च खलु अन्येभ्यो भिक्षुभ्यः अशनं वा ४ आहृत्य दास्यामि आहृतं च स्वादयिष्यामि ॥ १ ॥ यस्य भिक्षोरेवं भवति-अहं च खलु अन्येभ्यो भिक्षुभ्योऽशनादिकमाहृत्य दास्यामि अपराहृतं च स्वादयिष्यामि ॥ २ ॥ यस्य च भिक्षोरेवं भवति-अहं च खलु अन्येभ्यो भिक्षुभ्यः अशनं वा ४ आहृत्य न दास्यामि आहृतं च स्वादयिष्यामि ॥ ३ ॥ यस्य भिक्षोरेवं

भवति-अहं च खलु अन्येभ्यो भिक्षुभ्यः अशनं वा आहृत्य न दास्यामि आहृतं च न स्वादयिष्यामि ॥ ४ ॥ इत्येवं चतुर्णामभिग्रहाणामन्यतरमभिग्रहं गृह्णीयात्, अथवा एतेषामेवाद्यानां त्रयाणां भङ्गानामेकपदेनैव कश्चिदभिग्रहं गृह्णीयात् इति दर्शयितुमाह-

अहं च खलु तेन तथाऽतिरिक्तेन यथैषणीयेन यथापरिगृहीतेन अशनेन वा ४ निर्जरामभिकाङ्क्ष्य कुर्यां वैयावृत्त्यमुपकारस्य करणाय ।

पक्षान्तरमाह अहं चाऽपि - च पुनस्तेन यथाऽतिरिक्तेन यथापरिगृहितेन अशनेन वा ४ निर्जरामभिकाङ्क्ष्य साधर्मिकैः क्रियमाणं वैयावृत्यं स्वादयिष्यामि अभिलषिष्यामि, यो वाऽन्यः साधर्मिकोऽन्यस्य करोति तं चानुमोदयिष्यामि लाघविकम् आगमयन् यावत् सम्यक्त्वमेव समत्वमेव वा समभिजानीयादिति ॥ २२५ ॥

अन्वयार्थ :- **जस्स णं** - જે **भिक्खुस्स** - સાધુનો **एवं** - આ પ્રમાણે અભિગ્રહ **भवइ** - હોય છે, કે **अहं** - હું **अण्णेसिं** - બીજા **भिक्खूणं** - સાધર્મિક સાધુઓને **असणं-पाणं-खाइमं-साइमं** - અશન, પાણી, ખાદિમ, સ્વાદિમ **आहट्टु** - લાવીને **दलइस्सामि** - આપીશ **य** - અને **आहडं** - તેઓ દ્વારા લાવેલ અશનાદિનો **साइज्जिस्सामि** હું ઉપભોગ કરીશ. **जस्स** - જે **भिक्खुस्स** - સાધુનો **एवं** - આ પ્રમાણે અભિગ્રહ **भवइ** - હોય છે કે **अहं** - હું **अण्णेसिं** - બીજા **भिक्खूणं** - સાધર્મિક સાધુઓને **असणं-पाणं-खाइमं-साइमं** - અશન, પાણી, ખાદિમ, સ્વાદિમ **आहट्टु दलइस्सामि** - લાવીને આપીશ, પરંતુ **आहडं** - તેઓના દ્વારા લાવેલ આહારાદિકને **णो साइज्जिस्सामि** - વાપરીશ નહીં.

जस्स - જે **भिक्खुस्स** - સાધુને **एवं** - આ પ્રમાણે અભિગ્રહ **भवइ** - હોય છે કે **अहं** - હું **अण्णेसिं** - બીજા **भिक्खूणं** - સાધર્મિક સાધુને માટે **असणं-पाणं-खाइमं-साइमं** - અશન, પાણી, ખાદિમ, સ્વાદિમ **आहट्टु** - લાવીને **णो दलइस्सामि** - આપીશ નહીં **च** - અને **आहडं** - તેઓ દ્વારા લાવેલ અશનાદિને **णो साइज्जिस्सामि** - હું વાપરીશ નહીં.

કોઈ કોઈ સાધુને આ પ્રમાણે અભિગ્રહ હોય છે કે **अहं** - હું **अहाइरित्तेण** - સ્વયંના ઉપભોગમાં આવ્યા બાદ વધેલા **अहेसणिज्जेण** - એષણીય **अहापरिग्गहिएण** - જે પ્રમાણે ગ્રહણ કરેલ છે તે પ્રમાણે **तेण** - તે **असणेण-पाणेण-खाइमेण-साइमेण** - અશન, પાણી, ખાદિમ, સ્વાદિમના દ્વારા **अभिकंख** - નિર્જરાની ભાવનાથી, તથા **करणाए** - ઉપકારાર્થે **साहम्मियस्स** - સ્વયંના સાધર્મિક સાધુની **वेयावडियं** - વૈયાવચ્ચ **कुज्जा** - કરીશ. કોઈ કોઈ સાધુનો આ પ્રમાણે અભિગ્રહ હોય છે કે **साहम्मिएहिं** - સાધર્મિક સાધુઓ દ્વારા **अहाइरित्तेण** - તેઓના ઉપભોગમાં આવવાથી એટલે કે ભોજન કર્યા પછી બાકી રહેલ **अहेसणिज्जेण** - એષણીય **अहापरिग्गहिएण** - જે પ્રમાણે ગ્રહણ કરેલ છે તે પ્રમાણે

જ **तेण** - તે **असणेण-पाणेण-खाइमेण-साइमेण** - અશન, પાણી, ખાદિમ, સ્વાદિમ દ્વારા **अभिकंख** - નિર્જરાની ભાવનાથી **कीरमाणं** - કરાયેલી **वेयावडियं** - વૈયાવચ્ચને **अहं वि** - હું પણ **साइज्जिस्सामि** - સ્વીકાર કરીશ. આ પ્રકારે સાધુ **लाघवियं** - સ્વયંના કર્મોને લઘુ હલ્કા **आगममाणे** - બનાવતો એવો **जाव** - યાવત્ **समत्तमेव** - સમભાવને **समभिजाणिया** - ધારણ કરે.

ભાવાર્થ :- સાધુઓના અભિગ્રહ વિશેષના સંબંધમાં એક ચૌભંગી બતાવેલ છે. જેમ કે

(૧) હું બીજા સમાનધર્મિ સાધુઓને આહારાદિ લાવી આપીશ, અને તેઓના દ્વારા લાવેલ આહારાદિને હું વાપરીશ.

(૨) હું બીજા સમાનધર્મિ સાધુઓને આહારાદિ લાવી આપીશ પણ તેઓ દ્વારા લાવેલ આહારાદિને હું વાપરીશ નહીં.

(૩) હું બીજા સમાનધર્મિ સાધુઓને આહારાદિ લાવી આપીશ નહીં પરંતુ તેઓ દ્વારા લાવેલ આહારાદિને વાપરીશ.

(૪) હું બીજા સમાનધર્મિ સાધુઓને આહારાદિ લાવીને આપીશ નહીં અને તેઓ દ્વારા લાવેલ આહારાદિને વાપરીશ નહીં.

કોઈ કોઈ સાધુઓને આ પ્રમાણે અભિગ્રહ હોય છે કે હું સ્વયંના ઉપભોગ પરિભોગ માટે લાવેલ જે છે તે આહારાદિ દ્વારા નિર્જરાની ભાવનાથી બીજા સમાનધર્મિ સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરીશ.

કોઈ કોઈ સાધુઓને આ પ્રમાણે અભિગ્રહ હોય છે કે સમાનધર્મિ દ્વારા તેના માટે લાવેલ આહારાદિથી કરાતી વૈયાવચ્ચનો હું સ્વીકાર કરીશ. આ પ્રમાણે અભિગ્રહ ધારણ કરવાવાળા સાધુ સ્વયંના કર્મોને લઘુ હલ્કા બનાવતો એવો, સમભાવને ધારણ કરે અને શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરતો ગ્રહણ કરેલા અભિગ્રહ વિશે દૃઢ રહે. ॥ ૨૨૫॥

भावार्थः- साधुओं के अभिग्रह विशेष के सम्बन्ध में एक चौभंगी बतलाई गई है। यथा-

(१) मैं दूसरे साधर्मिक साधुओं को आहारादि लाकर दूँगा और उनके द्वारा लाये हुए आहार आदि को मैं खाऊँगा।

(२) मैं दूसरे साधर्मिक साधुओं को आहारादि लाकर दूँगा किन्तु उनके द्वारा लाये हुए आहारादि को मैं नहीं खाऊँगा।

(३) मैं दूसरे साधर्मिक साधुओं को आहारादि लाकर न दूँगा किन्तु उनके द्वारा लाये हुए आहारादि को मैं खाऊँगा।

(४) मैं दूसरे साधर्मिक साधुओं को आहारादि लाकर न दूँगा और न उनके द्वारा लाये हुए आहारादि को खाऊँगा।

किसी किसी साधु का ऐसा अभिग्रह होता है कि - मैं अपने परिभोग से बचे हुए आहारादि द्वारा निर्जरा की भावना से दूसरे साधर्मिक साधुओं की वैयावच्च करूँगा। किसी किसी का ऐसा अभिग्रह होता है कि - साधर्मिक के द्वारा उसके खाने से बचे हुए आहारादि से किये जाने वाले वैयावच्च को मैं स्वीकार करूंगा। इस प्रकार अभिग्रह धारण करने वाला साधु अपने कर्मों को लघु बनाता हुआ समभाव को धारण करे और शुद्ध संयम का पालन करता हुआ ग्रहण किये हुए अभिग्रह पर दृढ़ रहे ॥२२५॥

तदेवमन्यतराभिग्रहवान् भिक्षुरचेलः सचेलो वा शरीरपीडायां सत्यामसत्यां वा आयुः-शेषतामवगम्य उद्यतमरणं विदध्यादिति दर्शयितुमाह-

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-से गिलामि खलु अहं इमम्मि समए इमं सरीरगं अणुपुव्वेणं परिवहित्तए, से अणुपुव्वेणं आहारं संवट्टिज्जा (२) कसाए पयणुए किच्चा समाहियच्चे फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खू अभिनिव्वुडच्चे अणुपविसित्ता गामं वा नगरं वा जाव रायहाणिं वा तणाइं जाइज्जा जाव संन्थरिज्जा, इत्थवि समए कायं च जोगं च ईरियं च पच्चक्खाइज्जा, तं सच्चं सच्चावाई ओए तिन्ने छिन्नकहंकहे आईयट्ठे अणाईए चिच्चाणं भेउरं कायं संविहुणिय विरूवरूवे परीसहोवसग्गे अस्सिं विस्संभणाए भेरवमणुचिन्ने तत्थवि तस्स कालपरियाए, सेवि तत्थ विअन्तिकारए, इच्चेयं विमोहायथणं हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियं त्ति बेमि ॥२२६॥

यस्य भिक्षोरेवं भवति-अथ ग्लायामि च खल्वहम्, अस्मिन् समये न शक्नोमि इदं शरीरकमानुपूर्व्या परिवोढुं स आनुपूर्व्या आहारं संवर्तयेत् संक्षिपेत्। आनुपूर्व्या आहारं संवृत्य कषायान् प्रतनुकान् कृत्वा समाहितार्चः फलकावस्थायी फलकापदर्थी वाऽभ्युद्यतमरणार्थमुत्थाय भिक्षुरभिनिर्वृत्तार्चः अनुप्रविश्य ग्रामं वा नगरं वा यावद् राजधानीं वा तृणानी याचेत्। याचित्वा यावत् संस्तरेत्। संस्तीर्य तृणानि चाऽत्रापि समये संस्तारकमारुह्य सिद्धसमक्षं स्वतः पञ्चमहाव्रतारोपणं

करोति । ततश्चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याचष्टे । ततः पादपोपगमनाय कायं च योगं च ईर्यां च प्रत्याचक्षीत । तत सत्यं सत्यवादी ओजस्तीर्ण छिन्नकथंकथ आतीतार्थ आदत्तार्थो वा अनातीत अनादत्तो वा त्यक्त्वा भिदुरं कायं, संविधूय विरूपरूपान् परीषहोपसर्गान्, अस्मिन्-सर्वज्ञप्रणीताऽऽगमे विस्रम्भणतया भैरवमनुचीर्णवान् । तत्रापि तस्य कालपर्यायः । सोऽपि तत्र व्यन्तिकारक इत्येतद् विमोहायतनं हितं सुखं क्षमं निश्रेयसम् आनुगामिकमिति ब्रवीमि ॥ २२६ ॥

अन्वयार्थ :- **जस्स** - જે **भिक्खुस्स** - સાધુના મનમાં **एवं भवइ** - આ પ્રમાણેનો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે **खलु** - નિશ્ચયથી **इमम्मि** - આ **समए** - સમયમાં **अहं** - હું **इमं** - આ **सरीरगं** - સ્વયંના શરીરનો **अणुपुव्वेणं** - ક્રમથી **परिवहित्तए** - નિર્વાહ કરવામાં **गिलामि** - ગ્લાનિને પામું છું. **से** - તે **अणुपुव्वेणं** - ક્રમથી **आहारं** - આહારનો **संवट्टिज्जा** - સંક્ષેપ કરી દે તથા **कसाए** - કષાયોને **पयणुए** - પાતળા ઓછા **किच्चा** - કરીને **समाहियच्चे** - શરીરના વ્યાપારને નિયમિત કરે અથવા સ્વયં શુભ અધ્યવસાયવાલો બને **उट्ठाय** - પંડિતમરણને માટે ઉદ્યમવંત થઈને **फलगावयट्ठी** - લાકડાના પાટીયાની માફક નિશ્ચલ થઈને **अभिणिवुडच्चे** - શરીરના સંતાપથી રહિત **भिक्खू** - સાધુ **गामं** - ગ્રામ **वा** - અથવા **णयरं** - નગર **जाव** - યાવત્ એટલે કે **रायहाणिं** - રાજધાનીમાં **अणुपविसित्ता** - પ્રવેશ કરીને જઈને **तणाइं** - તૃણની **जाइज्जा** - યાચના કરે **जाव** - યાવત્ એટલે કે તૃણની યાચના કરીને તેને **संथरिज्जा** - વિધિપૂર્વક પાથરે. **इत्थवि** - તે **समए** - સમયમાં **कायं** - શરીર **च** - અને **जोगं** - યોગ **च** - તથા **इरियं** - ઈર્યાનું જવું-આવવું **पच्चक्खाइज्जा** - પચ્ચક્ખાણ કરે. તીર્થંકરપ્રભુ દ્વારા કહેલ હોવાના કારણે **तं** - તે મરણ **सच्चं** - જીવને હિતકારી છે અને આને અંગીકાર કરવાવાળો પુરૂષ **सच्चवाई** - સત્યવાદી છે, **ओए** - રાગ દ્વેષ રહિત **तिण्णे** - સંસારસાગરને તરવાવાળો **छिण्णकहं कहे** - રાગાદિની કથાને તથા કાયરતાને છેદન કરવાવાળો **आइयट्ठे** - જીવાદિ પદાર્થોનો જ્ઞાતા અને **अणाईए** - સંસારસાગરને પાર કરવાવાળો છે. આવો પુરૂષ જ પાદપોપગમન મરણને પ્રાપ્ત કરે છે. **अस्सिं** - આ આર્હત આગમમાં **विस्संभणाए** - વિશ્વાસ શ્રદ્ધા હોવાના કારણે **विरूवरूवे** - વિવિધ પ્રકારના **परीसहोवसग्गे** - પરીષહ અને ઉપસર્ગોને **संविहूणिय** - સહન કરતા એવા ધીર પુરૂષ **भेरवं** - ધીર **अणुचिण्णे** - સંયમનું પાલન કરે છે અને અંતમાં **भेउरं** - આ નાશવંત **कायं** - શરીરને **चिच्चा** - છોડીને સુગતિને પામે છે. **तत्थावि-तत्थवि** - આ અવસ્થામાં **तस्स** - તે મરણને પામવું **कालपरियाए** - કાલનો જ પર્યાય છે. **तत्थ** - આ અવસ્થામાં **से** - મરણને પ્રાપ્ત કરવાવાળો તે સાધુ **वियंतिकारए-विअंतकारए** - કર્મોનો અંત કરે છે. **इच्चेयं** - આ પાદપોપગમન મરણ **विमोहाययणं** - મોહરહિત પુરૂષોનું સ્થાન છે અથવા મોક્ષનું સ્થાન છે **हियं** - હિતકારી **सुहं** - સુખકારી

खमं - અવસરને ઉચિત **णिस्सेसं** - પરમ કલ્યાણકારક અને **आणुगामियं** - આનુગામિક પુણ્યનું કારણ છે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું.

ભાવાર્થ :- જે સાધુના હૃદયમાં આ વિચાર ઉત્પન્ન થાય કે હવે મારૂં શરીર ઘણું જ ગ્લાન નબળું થઈ ગયું છે, આ શરીર દ્વારા સંયમજીવનનો નિર્વાહ કરવામાં પણ હું અસમર્થ છું, ત્યારે તે સાધુ પાદપોપગમનરૂપ સમાધિમરણને પ્રાપ્ત કરવા માટે ક્રમશઃ આહારનો ત્યાગ કરે અને કષાયોને ઓછા કરે, જેમ પાટિયાને છોલવા છતાં તે લાકડાનું પાટિયું નિશ્ચલ રહે છે તેમજ તે પ્રકારે દુર્જનોના કઠોર વચનો દ્વારા વિંધાવા છતાં પણ તે મુનિ સ્વયંના ભાવોમાં કોઈપણ પ્રકારની કલુષતા ન આવવા દે. તે મુનિ સમિપમાં રહેલ ગ્રામ-નગર અથવા રાજધાની આદિમાં જઈને ઘાસની યાચના કરીને લાવે અને તેને વિધિપૂર્વક જયણાથી પાથરે, પછી તે શરીર-યોગ અને ઈર્યાગમનાગમનનું પચ્ચક્ખાણ કરે.

ઉપરોક્ત્ વિધિના અનુસાર પાદપોપગમનરૂપ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરવું તે તીર્થંકર પ્રભુએ કહેલ છે માટે તે કારણથી હિતકારી છે,. ગ્રહણ કરેલા વ્રતોનું યથાવત્ સારી રીતીએ પાલન કરવાવાળા સત્યવાદી પુરૂષ જ આ મરણને અંગીકાર કરી શકે છે. તીર્થંકર પ્રભુના વચનો પર અડગ-અટલ શ્રદ્ધા હોવાના કારણે તે આ કઠોર કઠીન મરણને અંગીકાર કરે છે તે ધીરપુરૂષ ઉપસર્ગો-પરીષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરીને આ પાદપોપગમનરૂપ મરણથી શરીરને છોડીને સુગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨૨૬ ॥

भावार्थ:- जिस साधु के हृदय में यह विचार उत्पन्न हो कि - अब मेरा शरीर बहुत ग्लान हो गया है। इस शरीर द्वारा संयम जीवन का निर्वाह करने में भी मैं असमर्थ हूँ। तब वह साधु पादपोपगमन रूप समाधि मरण को प्राप्त करने के लिए क्रमशः आहार का त्याग करे और कषायों को पतला करे। जैसे वसूले से छीला जाने पर भी फलक-लकड़ी का पाटा निश्चल रहता है उसी प्रकार दूर्जनों के कठोर वचनों द्वारा विद्ध होता हुआ भी वह मुनि अपने भावों में किसी भी प्रकार से कलुषता न आने दे। वह मुनि निकटवर्ती ग्राम, नगर या राजधानी आदि में जाकर तृणों की याचना करके लावे और उन्हें विधि पूर्वक बिछावे। फिर वह शरीर, योग और ईर्या का प्रत्याख्यान करे।

उपरोक्त विधि के अनुसार पादपोपगमन रूप मृत्यु को प्राप्त करना तीर्थङ्करोक्त होने के कारण हितकारी है। ग्रहण किये हुए व्रतों का पालन करने वाले सत्यवादी पुरुष ही इसे अङ्गीकार कर सकते है। तीर्थङ्कर भगवान् के वचनों पर अटल श्रद्धा होने के कारण वे इस कठोर मरण को अङ्गीकार करते हैं। वे धीर पुरुष परीषह उपसर्गो को समभाव पूर्वक सहन करके इस पादपोपगमन रूप मरण से शरीर को छोड़ कर सुगति को प्राप्त होते हैं ॥२२६॥

अष्टम उद्देशकः

પહેલાના ઉદ્દેશાઓમાં બતાવ્યું કે રોગાદિ થયા હોય ત્યારે ભક્તપરિજ્ઞા, ઈંગિત અને પાદપોપગમનરૂપ ત્રિવિધ મરણમાંથી કોઈ મરણનો સ્વીકાર કરવો જોઈયે, હવે આ ઉદ્દેશામાં રોગાદિ વગર પણ કાલપર્યાયથી આવેલા ત્રિવિધ મરણનું વિધાન બતાવે છે.

पहले उद्देशकों में बताया गया है कि रोगादि के होने पर भक्तपरिज्ञा, इंगित और पादपोपगमन रूप त्रिविध मरण में से किसी मरण को स्वीकार करना चाहिए। इस आठवें उद्देशक में रोगादि के बिना ही काल पर्याय से आये हुए त्रिविध मरण का विधान बताया जाता है :-

अनन्तरं रोगादिसंभवे उद्यतमरणविधानमुक्तं इह तु तदेवानुपूर्वीविहारिणामुच्यते-

अणुपुव्वेण विमोहाइं, जाइं धीरा समासज्ज ।
वसुमन्तो मइमन्तो, सव्वं नच्चा अणेलिसं ॥१॥
दुविहंपि विइत्ता णं, बुद्धा धम्मस्स पारगा ।
अणुपुव्वीइ संखाए, आरंभाओ (य) (कम्मुणाओ) तिउट्टइ ॥२॥
कसाए पयणू किच्चा, अप्पाहारे तितिक्खए ।
अह भिक्खू गिलाइज्जा, आहारस्सेव अन्तियं ॥३॥
जीवियं नाभिकंखिज्जा, मरणं नोवि पत्थए ।
दुहओऽवि न सज्जिज्जा, जिवीए मरणे तहा ॥४॥ -५

आनुपूर्व्या विमोहानि यानि - भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणपादपोपगमनानि समासाद्य धीरा वसुमन्तः संयमिनो मतिमन्तः सर्वं-कृत्याकृत्यं ज्ञात्वाऽनीदृशं समाधिमनुपालयेत् ॥ १ ॥ किंच-द्विविधमपि बाह्यान्तरभेदभिन्नतपो विदित्वाआसेव्य यद्वा बाह्यं-शरीरोपकरणादि आभ्यन्तरं-रागादि त्यक्त्वा बुद्धा धर्मस्य पारगा आनुपूर्व्या मरणकालं संख्याय - ज्ञात्वा आरम्भतश्च शरीरधारणायाऽन्नपानाद्यन्वेषणात्मकात् त्रुट्यति पाठान्तरं - 'कम्मुणाओ तिउट्टइ' सुगमम् ॥ २ ॥ स चाऽभ्युद्यतमरणाय संलेखनां कुर्वन् प्रधानभूतां भावसंलेखनां कुर्यादित्येतद्दर्शयितुमाह-

कषायान् प्रतनून् कृत्वा अल्पाहारस्तितिक्षते। अथ भिक्षुर्ग्लायेत्, आहारस्यैवान्तिकं पर्यवसानं व्रजेद्, समीपं वा न व्रजेत्, तथाहि - क्षणे मूर्च्छन्नाहारस्यैवान्तिकं - पर्यवसानं व्रजेदिति संलेखनाक्रमं विहायाशनं विदध्यादित्यर्थः, यदिवा ग्लानतामुपगतः सन्नाहारस्यान्तिकं-समीपं न व्रजेत् ॥ ३ ॥ किंच तत्र संलेखनायां व्यवस्थितः सर्वदा वा जीवितं नाभिकाङ्क्षेत्, मरणं नाऽपि प्रार्थयेत् । उभयतोऽपि न सजेत् जीविते मरणे तथा ॥ ४ ॥

अन्वयार्थ :- आणुपुव्वेण - અનુક્રમથી **जाइं** - જેનું વિધાન કરેલ છે તે **विमोहाइं** - મોહરહિત ભક્તપરિજ્ઞા, ઈંગિતમરણ અને પાદપોપગમનરૂપ ત્રણ મરણોમાંથી કોઈ એકને **समासज्ज** - પ્રાપ્ત કરીને **सव्वं** - સર્વ કૃત્યાકૃત્યને **णच्चा** - જાણીને **अणेलिसं** - અનીદૃશ એટલે જેના સમાન બીજા કોઈ નથી આ પ્રમાણે સારી રીતે **वसुमंतो** - સંયમી **मइमंतो** - બુદ્ધિમાન્ **धीरा** - ધીર મુનિ સમાધિપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરે. ॥ ૧ ॥

[**आणुपुव्वेण** - અનુક્રમથી **विमोहाइ** - મોહરહિત ભક્તપરિજ્ઞા, ઈંગિતમરણ અને પાદપોપગમન **जाइं** - જે છે તે **समासज्ज** - પામીને **सव्वं** - સર્વ કૃત્યાકૃત્યને **णच्चा** - જાણીને **वसुमन्तो** - સંયમી **मईमन्तो** - બુદ્ધિમાન્ **धीरा** - ધીર મુનિયો **अणेलिसं** - અજોડ સમાધિને ટકાવે ॥ ૧ ॥]

धम्मस्स - શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મના **पारगा** - પારગામી **बुद्धा** - તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષ **दुविहं वि** - બન્ને પ્રકારના અર્થાત્ બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહને **विइत्ताणं** - જાણીને અને ત્યાગીને **अणुपुव्वीए** - અનુક્રમથી સંયમની ક્રિયાઓનું પાલન કરીને **संखाए** - યથાયોગ્ય મરણનો નિશ્ચય કરીને **आरंभाओ-कम्मुणाओ** - આરંભથી અથવા કર્મોથી **तिउट्टइ** - છૂટી જાય છે. ॥ ૨ ॥

તે સાધુ **कसाए** - કષાયોને **पयणुए** - પાતળા **किच्चा** - કરીને **अप्पाहारे** - અલ્પ આહાર કરે, જો કોઈ કઠોર વચન કહે તો તેને **तितिक्खए** - સહન કરે. **अह** - જો આ પ્રકારે કરતો એવો **भिक्खू** - સાધુ **गिलाइज्जा** - આહાર વિના ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થાય તો પણ **आहारस्सेव** - આહારની **अंतियं** - પાસે પણ ન જાય. અર્થાત્ આહારની ઈચ્છા ન કરે. ॥ ૩ ॥

સંલેખનામાં રહેલો સાધુ **जीवियं** - જીવનની **ण अभिकंखेज्जा** - ઈચ્છા ન કરે તથા **मरणं वि** - મરણની પણ **णो पत्थए** - ઈચ્છા ન કરે, **जीविए** - જીવન **तहा** - તથા **मरणे** - મરણ **दुहओ वि** - બન્નેમાં પણ **ण सज्जिज्जा** - આસક્ત ન થાય. ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ :- શાસ્ત્રકારોએ જે ક્રમથી જે ક્રિયાનું વિધાન કરેલ છે તે જ પ્રકારે આચરણ કરતો એવો સંયમી મુનિ અંતિમ સમયમાં ઉપર બતાવેલ ત્રિવિધ મરણમાંથી યથા અવસરે કોઈ એક મરણ દ્વારા સમાધિપૂર્વક આ નશ્વર દેહનો ત્યાગ કરે. ॥ ૧ ॥

બુદ્ધિમાન્ સંયમીપુરૂષ યથાક્રમથી સંયમની ક્રિયાઓનું પાલન કરીને અંતિમ સમયમાં ઉપર દર્શાવેલ ત્રણ મરણમાંથી ક્યા મરણ માટે હું યોગ્ય છું ? આ નિશ્ચય કરીને તે મરણ દ્વારા સમાધિપૂર્વક શરીર ત્યાગ કરીને આરંભથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે અને અનુક્રમથી કર્મથી છૂટી જાય છે. ॥ ૨ ॥

ભક્તપરિજ્ઞા આદિ ત્રિવિધમરણમાંથી કોઈ એક મરણને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદ્યમશીલ થયેલો સાધુ પહેલા કષાયોની સંલેખના કરે અર્થાત્ કષાયો પાતળા ઓછા કરે, કષાયોને પાતળા કરતો એવો સાધુ આહારના પ્રમાણને પણ ઘટાડતો જાય અને ઘણો ઓછો આહાર કરે, આ પ્રમાણે કરતા જો ક્ષુધાપરિષહ અધિક સતાવે તો પણ સાધુ આહારની ઈચ્છા ન કરે અર્થાત્ તે આ ન વિચારે કે 'હું થોડા દિવસ આહાર કરી લઉં અને પછીથી સંલેખના કરીશ. ॥ ૩ ॥

સંલેખના કરવામાં પ્રવૃત્ત સાધુ સ્વયંની પ્રશંસા થતી દેખીને અધિક જીવનની ઈચ્છા ન કરે અને ક્ષુધા ભુખની પીડાથી તથા રોગાદિથી ઘબરાઈને જલ્દીથી મરણથી ઈચ્છા ન કરે, પરંતુ તે જીવન અને મરણ કોઈનામાં પણ આસક્ત ન થતો એવો સમભાવને રાખે. ॥ ૪ ॥

भावार्थः- शास्त्रकारों ने जिस क्रम से जिस क्रिया का विधान किया है उसी प्रकार आचरण करता हुआ संयमी मुनि अन्तिम समय में भक्तपरिज्ञा, इंगितमरण और पादपोपगमन मरण इन त्रिविध मरण में से यथावसर किसी एक मरण द्वारा समाधि पूर्वक इस नश्वर तन का त्याग करे ॥ १ ॥

बुद्धिमान् संयमी पुरुष यथाक्रम से संयम की क्रियाओं का पालन करके अन्तिम समय में भक्तपरिज्ञा, इंगितमरण और पादपोपगमन इन तीन मरणों में से मैं किस मरण के योग्य हूँ, यह निश्चय करके उसी मरण द्वारा समाधिपूर्वक शरीर त्याग कर आरम्भ से निवृत्त हो जाते हैं और अनुक्रम से कर्मों से छूट जाते हैं ॥२॥

भक्तपरिज्ञा आदि त्रिविध मरण में से किसी एक मरण को प्राप्त करने के लिए उद्यत हुआ साधु पहले कषायों की संलेखना करे अर्थात् कषायों को पतला करे। कषायों को पतला करता हुआ साधु आहार की मात्रा को भी घटाता जाय और बहुत थोड़ा भोजन करे। ऐसा करते हुए यदि क्षुधा परीषह अधिक सतावे तो भी साधु आहार की इच्छा न करे अर्थात् वह यह न सोचे कि मैं थोड़े दिन और आहार कर लूँ फिर संलेखना करूँगा ॥३॥

संलेखना करने में प्रवृत्त साधु अपनी प्रशंसा होती देख कर अधिक जीवन की इच्छा न करे और क्षुधा की पीड़ा से तथा रोगादि से घबरा कर शीघ्र मरण की इच्छा न करे किन्तु वह जीवन और मरण किसी में भी आसक्त न होता हुआ समभाव रखे ॥४॥

किंभूतस्तर्हि स्यादित्याह -

मज्झत्थो निज्जरापेही, समाहिमणुपालए ।
अन्तो बहिं विऊस्सिज्ज, अज्झत्थं सुद्धमेसए ॥ ५ ॥
जं किंचुवक्कमं जाणे, आउखेमस्समप्पणो ।
तस्सेव अन्तरद्धाए, खिप्पं सिक्खिज्ज पंडिए ॥ ६ ॥
गामे वा अदुवा रण्णे, थंडिले पडिलेहिया ।
अप्पपाणं तु विन्नाय, तणाइं संथरे मुणी ॥ ७ ॥

अणाहारो तुयट्टिज्जा, पुट्ठो तत्थऽहियासए ।
नाइवेलं उवचरे, माणुस्सेहि विपुट्ठवं ॥ ८ ॥
संसप्पगा य जे पाणा, जे य उड्ढमहाचरा ।
भुंजन्ति मंससोणियं, न छणे न पमज्जए ॥ ९ ॥
पाणा देहं विहिंसन्ति, ठाणाओ नवि उब्भमे ।
आसवेहिं विवित्तेहिं, तिप्पमाणोऽहियासए ॥ १० ॥

मध्यस्थो निर्जराऽपेक्षी, समाधिमनुपालयेत् । अन्तः कषायान् बहिः शरीरोपकरणादिकम् व्युत्सृज्य शुद्धम् अध्यात्मम् अन्तःकरणम् अन्वेषयेत् प्रार्थयेत् ॥ ५ ॥ किंच आयुः क्षेमस्याऽऽत्मनः - जीवितस्य आयुः यं कश्चनमुपक्रमम् उपायम् एषणीयविधिनाऽभ्यङ्गादिकं यदिवा यत्किमपि आयुः पुद्गलानां संवर्त्तनं समुपस्थितम् तज्जानीयात् तस्यैव अन्तरद्धायां संलेखनाकालस्यमध्ये क्षिप्रं शिक्षेत-समाधिमरणमभिकाङ्क्षन् तदुपशमोपायमेषणीयविधिनाऽभ्यङ्गादिकं विदध्यात्, पुनरपि संलिखत् यदिवा भक्तपरिज्ञादिकमासेवेत पण्डितः । एतदुक्तं भवति समाधेरुपायं जानीत व्यापारयेच्चेति ॥६॥ तमुपक्रमं ज्ञात्वा किं कुर्यादित्याह गामे वा अथवाऽरण्ये, स्थण्डिलं प्रत्युपेक्ष्य अल्पप्राणं प्राणिरहितं स्थण्डिलं तु विज्ञाय तृणानि संस्तरेन्मुनि ॥ ७ ॥ संस्तीर्य तृणानि यत्कुर्यात्तदाह - अनाहारस्त्वग्वर्तेत त्वग्वर्तनं कुर्यात् । स्पृष्टस्तत्र अध्यासयेत् । नाऽतिवेलं - मर्यादाम् उपचरेत् नोलंघेत मानुष्यैः परीषहोपसर्गैर्विस्पृष्टवान् ॥ ८ ॥

एतदेव दर्शयितुमाह-

संसर्पकाश्चः संसर्पन्तीति संसर्पकाः पिपीलीकाक्रोष्ट्रादयो ये प्राणिनः, ये च ऊर्ध्वमधश्चराः । भुञ्जते मांसशोणितं तान् न क्षणुयान्न च रजोहरणादिना प्रमार्जयेत् ॥ ९ ॥ प्राणिनो देहं विहिंसन्ति न तु ज्ञानादि, तस्मात् स्थानान्नापि उदभ्रमेत् नान्यत्र यायात् । आश्रवैर्विविक्तैः - पृथग्भूतैरविद्यमानैः शुभाध्यवसायी तैर्भक्ष्यमाणोऽपि अमृतादिना तृप्यमाण इव वेदनां तैस्तप्यमानो वाऽध्यासयेत् - अधिसहेत ॥ १० ॥

अन्वयार्थ :- **मज्झत्थो** - મધ્યસ્થ એટલે કે જીવન અને મરણની આકાંક્ષાથી રહિત **णिज्जरापेही** - નિર્જરાની અપેક્ષા રાખતો એવો સાધુ **समाहिं** - સમાધિનું **अणुपालए** - પાલન કરે અને **अंतो** - આંતરિક કષાયોને તથા **बहिं** - બહારના એટલે કે શરીરના ઉપકરણોને **विउस्सिज्ज** - ત્યાગીને **अज्झत्थं** - અંતઃકરણની **सुद्धं** - શુદ્ધિની **एसए** - કામના કરે. ॥ ५ ॥

पंडिए - બુદ્ધિમાન્ સાધુ **अप्पाणो** - સ્વયંની **आउक्खेमस्स** - આયુષ્યના પાલવા

યોગ્ય **जं** – જે **किं च** – કાંઈ **उवक्कमं** – ઉપાય **जाणे** – સમજે **तस्सेव** – તે તેને **अंतरद्धाए** -સંલેખના કાલમાં જ આતંક ઉપસ્થિત થયે છતે **खिप्पं** – જલ્દીથી **सिक्खिज्ज** – કરે અને ફરીથી સંલેખના કરે, અથવા આયુષ્યનો ઉપક્રમ ઉપસ્થિત થતો જાણી સંલેખના કાલમાં જ અનશન કરી લે. સારાંશ :- સમાધિના ઉપાયને જાણે અને આચરે. ॥૬ ॥

मुणी – ઉચિત અવસરને જાણવાવાળો મુનિ **गामे** – ગ્રામ **अदुवा** – અથવા **रण्णे** -જંગલમાં **थंडिलं** – સ્થંડિલ ભૂમિને **पडिलेहिया** – પ્રમાર્જિત (પૂંજી) કરીને **अप्पाणं** – તેને બેઈન્દ્રિયાદિ પ્રાણી રહિત **विण्णाय** – જાણીને **तणाइं** – તેની ઉપર તૃણને ઘાસને **संथरे** – બિછાવે. ॥ ૭ ॥

अणाहारो – આહારનો ત્યાગ કરીને સાધુ **तुयट्टिज्जा** – તે શય્યા ઉપર સૂઈ જાય. **तत्थ** – ત્યાં **पुट्ठो** – પરીષહ – ઉપસર્ગોથી ઘેરાયેલો સ્પર્શ થયેલો **अहियासए** – તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે. તથા **माणुस्सेहिं** – મનુષ્ય આદિ સંબંધી અનુકૂલ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગો **विपुट्ठवं** – પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સાધુ **अइवेलं** – સ્વયંની **ण उवचरे** – મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે. ॥ ૮ ॥

जे – જે **संसप्पगा** – કીડી, શ્રૃગાલ, એટલે કે ભૂમિ પર ચાલવાવાળા **पाणा** – પ્રાણી છે **य** – અને **जे** – જે **उड्ढं** – ઉપર આકાશમાં ઉડવાવાળા ગીધ આદિ **य** – તથા **अहेचरा** – નીચે એટલે કે બિલમાં રહેવાવાળા સર્પાદિ પ્રાણી છે. જો તેઓ **मंससोणियं** – માસ અને લોહીનું **भुंजंति** – ભક્ષણ કરે તો **ण छणे** – સાધુ તેને ન તો મારે અને **ण पमज्जए** – રજોહરણથી પ્રમાર્જન પણ કરે નહીં ॥ ૯ ॥

पाणा – લોહી અને માંસનું ભક્ષણ કરતા એવા ઉપરોક્ત પ્રાણી **देहं** – શરીરનો **विहिंसंति** – ઘાત કરે છે પરંતુ જ્ઞાનાદિનો નહીં, જેથી તે સાધુ **ठाणाओ** – તે સ્થાનથી **ण उब्भमे** – દૂર હટે નહીં. **आसवेहिं** – આશ્રવોથી **विवित्तेहिं** – અલગ થવાના કારણે **तिप्पमाणो** – આત્મિક સુખથી તૃપ્ત થયેલ મુનિ **अहियासए** – બધા કષ્ટોને સમભાવપૂર્વક સહન કરે. ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ :- સંલેખના માટે ઉદ્યમવંત થયેલો સાધુ જીવન તથા મરણમાં સમભાવ રાખતો એવો નિર્જરાની અપેક્ષા કરે. કષાયાદિ આંતરિક શત્રુઓને તથા બહાર રહેવાવાળા શરીરના ઉપકરણોનો ત્યાગ કરીને અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરે, આ પ્રકારે સમાધિમરણને પ્રાપ્ત કરવાવાળા બધી ઉપાધિઓથી રહિત થઈને પરમપદને પ્રાપ્ત કરે. ॥ ૫ ॥

સમાધિમરણની ઈચ્છા કરવાવાળા સાધુને શરીરમાં સંલેખના કરતા સમયે જો પ્રાણોનો શીઘ્ર નાશ કરવાવાળો રોગ જો ઉત્પન્ન થઈ જાય તો એષણીય વિધિથી જે

કોઈ ઉપાય રોગનિવૃત્તિને માટે આવશ્યક પ્રતિત થાય તેને સંલેખના કાલની અંદર જ જલ્દી કરે અને રોગની નિવૃત્તિ થઈ જાય એટલે ફરીથી સંલેખના કરે.

જો મુનિને એ ખબર પડી જાય કે મારૂં આયુષ્ય નષ્ટ કરવાવાળું કોઈ કારણ વિશેષ ઉપસ્થિત થયું છે તો આ સંલેખના કાલમાં જ ધીરતાની સાથે જલ્દીથી ભક્તપરિજ્ઞાનું સેવન કરે. ॥ ૬ ॥

સંલેખના દ્વારા શરીરની શુદ્ધિ કરેલો એવો મુનિ સ્વયંના મરણના કાલને સમીપ જાણીને ગ્રામાદિથી ઘાસની યાચના કરીને લાવે, પછી ગ્રામ અથવા જંગલમાં જ્યાં ઘાસનો સંથારો કરવાનો છે તે ભૂમિની પ્રતિલેખના કરે ત્યાર બાદ તે ભૂમિને પ્રાંણિયો રહિત જીવરહિત જાણીને તે જગ્યા પર ઘાસને બિછાવે. ॥ ૭ ॥

તે સાધુ સ્વયંની શક્તિ અનુસાર ત્રિવિધ અથવા ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરીને તથા સર્વે પ્રાણિયોની સાથે ક્ષમાયાચના કરીને તે ઘાસની શય્યા સંથારા પર સૂઈ જાય. ત્યાં જો કોઈ પરિષહ - ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તે તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે અને સ્વયંના પુત્ર-કલત્ર આદિ પ્રિયજનોનું સ્મરણ કરીને આર્ત્તધ્યાનને વશ ન થાય. ॥ ૮ ॥

કીડિ-શિયાળ-ગીધ-સાપ અને સિંહ-વાઘ આદિ પ્રાણી જો તે સાધુનું માંસભક્ષણ કરે અને મચ્છર આદિ તેના લોહીનું પાન કરે તો સાધુ હાથ આદિ દ્વારા તે પ્રાણિયોનો ઘાત ન કરે અને જે અંગને તે ખાઈ રહ્યા હોય તે અંગનું રજોહરણના દ્વારા પ્રમાર્જન પણ કરે નહીં ॥ ૯ ॥

ઉપરોક્ત હિંસક પ્રાણિયો દ્વારા લોહી-માંસનું ભક્ષણ કરાય તે વખતે તે મુનિ આ પ્રમાણે વિચાર કરે કે 'આ પ્રાણી મારા શરીરનો ઘાત કરી રહ્યાં છે પણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો નહીં' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે પ્રાણિયોને હટાવવાનો પ્રયત્ન ન કરે તથા કષ્ટથી બચવા માટે તે સ્થાનથી હટીને બીજા સ્થાનમાં ન જાય, સર્વે આશ્રવો હટી જવાથી શુભ અધ્યવસાયવાળો હોવાના કારણે હિંસક પ્રાણિયો દ્વારા ખવાતા હોવા છતાં પણ તે સાધુ અમૃતપાનથી તૃપ્ત થયેલાની માફક તે વેદનાને સમતાપૂર્વક સહન કરે. ॥ ૧૦ ॥

भावार्थः- समाधि मरण की इच्छा करने वाले साधु के शरीर में संलेखना करते समय यदि प्राणों का शीघ्र विनाश करने वाला रोग उत्पन्न हो जाय तो एषणीय विधि से जो कुछ उपाय रोग निवृत्ति के लिए आवश्यक प्रतीत हों उन्हें संलेखना काल के अन्दर ही शीघ्र करे और फिर रोग की निवृत्ति हो जाने पर संलेखना करे ॥५॥

इस गाथा का दूसरा अर्थ यह भी है कि उक्त मुनि को यदि यह ज्ञात हो जाय कि मेरी आयु को शीघ्र

नष्ट करने वाला कोई कारण विशेष उपस्थित हो गया है तो वह संलेखना काल में ही धैर्य के साथ शीघ्र ही भक्तपरिज्ञा का सेवन करे ॥६॥

संलेखना द्वारा शरीर की शुद्धि किया हुआ मुनि अपने मरण काल को समीप जान कर ग्रामादि से तृणों की याचना कर लावे। फिर ग्राम या जंगल में बिस्तर बिछाने की भूमि की प्रतिलेखना करे। उसके पश्चात् उस भूमि को प्राणियों से रहित जान कर उस पर उन तृणों को बिछावे ॥७॥

वह साधु अपनी शक्ति के अनुसार त्रिविध या चतुर्विध आहार का त्याग करके तथा समस्त प्राणियों से क्षमा याचना करके उस तृणों की शय्या पर सो जाय। वहाँ यदि कोई परीषह उपसर्ग प्राप्त हो तो वह उसे समभाव पूर्वक सहन करे और अपने पुत्र कलत्र आदि प्रियजनों का स्मरण कर आर्त्तध्यान के वशीभूत न होवे ॥८॥

चींटी, श्रृगाल, गीध, सर्प और सिंह, व्याघ्र आदि प्राणी यदि उस साधु का मांस भक्षण करें और मच्छर आदि उसका रक्त पान करें तो साधु हाथ आदि के द्वारा उन प्राणियों का घात न करे और जिस अङ्ग को वे खा रहे हों उसे अङ्ग का रजोहरण के द्वारा प्रमार्जन भी न करे ॥९॥

उपरोक्त हिंसक प्राणियों द्वारा रक्त मांस का भक्षण किया जाता हुआ वह मुनि ऐसा विचार करे कि "ये प्राणी मेरे शरीर का घात कर रहे हैं, ज्ञान दर्शन चारित्र का नहीं" ऐसा विचार कर उन प्राणियों को हटाने का प्रयत्न न करे तथा कष्ट से बचने के लिए उस स्थान से हट कर अन्यत्र भी न जाय। समस्त आस्रवों के हट जाने से शुभ अध्यवसाय वाला होने के कारण हिंसक प्राणियों के द्वारा खाया जाता हुआ भी वह साधु अमृत पान से तृप्त हुए जीव की तरह उस वेदना को कुछ वस्तु ही न माने एवं समभाव पूर्वक सहन करे ॥१०॥

गन्थेहिं विवित्तेहिं, आउकालस्स पारए ।
पग्ग-हियतरगं चेयं, दवियस्स वियाणओ ॥ ११ ॥
अयं से अवरे धम्मे, नायपुत्तेण साहिए ।
आयवज्जं पडीयारं, विजहिज्जा तिहा तिहा ॥ १२ ॥
हरिएसु न निवज्जिज्जा, थंडिलं मुणिया सए ।
विओसिज्ज अणाहारो, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥ १३ ॥
इन्दिएहिं गिलायन्तो, समियं आहरे मुणी ।
तहावि से अगरिहे, अचले जे समाहिए ॥ १४ ॥
अभिक्कमे पडिक्कमे, संकुचए पसारए ।
काय-साहारणट्ठाए, इत्थं वावि अचेयणो ॥ १५ ॥
परिक्कमे परिकिलन्ते, अदुवा चिट्ठे अहायए ।
ठाणेण परिकिलन्ते, निसीइज्जा य अंतसो ॥ १६ ॥

किंच- ग्रन्थैर्विविक्तैः - ग्रन्थैः सबाह्याभ्यन्तरैः - शरीररागादिभिः विविक्तैस्त्यक्तैः सद्भिर्ग्रन्थैर्वा-अङ्गानङ्गप्रविष्टैरात्मानं भावयन् आयुःकालस्यमृत्युकालस्य पारगः पारगामी स्यात् एतन्मरणविधानकारी सिद्धिं त्रिविष्टपं वा प्राप्नुयादिति गतं भक्तपरिज्ञामरणं । साम्प्रतमिङ्गितमरणं श्लोकार्धादिनोच्यते - प्रगृहीततरकं प्रकर्षेण गृह्यते इति प्रगृहीततरकं चेदम्-इङ्गितमरण द्रविकस्य द्रव्यं संयमः स विद्यते यस्याऽसौ द्रविकस्तस्य संयमिनो विजानतः गीतार्थस्य जघन्यतो नवपूर्वविशारदस्य भवति ॥ ११ ॥

अयमपरो विधिरित्याह-

अयं स अपरो धर्मः, ज्ञातपुत्रेण - वर्धमानस्वामिना स्वाहितः सुष्ठूपलब्धः । आत्मवर्जं प्रतिचारम् अङ्गव्यापारं विजह्यात् त्रिधा त्रिधा । स्वयमेव चोद्वर्तनपरिवर्तनादिकं विधत्ते ॥ १२ ॥

सर्वथा प्राणिसंरक्षणं पौनःपुन्येन विधेयमिति दर्शयितुमाह-

हरितेषु न शयीत, स्थण्डिलं ज्ञात्वा शयीत । सबाह्याभ्यन्तरमुपधिं व्युत्सृज्याऽनाहारः सन् स्पृष्टः परीषहोपसर्गैस्तत्र-संस्तारकेऽध्यासयेद् अधिसहेत ॥ १३ ॥ इन्द्रियैर्ग्लायन् शमितां साम्यं वाऽऽत्मनि आहरेद् व्यवस्थापयेन्नार्त्तध्यानोपगतो भूयादिति । सङ्कोचननिर्विण्णो हस्तादिकं प्रसारयन्नुपविशन् यथेङ्गितप्रदेशे वा सञ्चरन्नास्ते तथापि स अगर्ह्यः अचलो यः समाहितः ॥ १४ ॥ भावाचलितश्चेङ्गितप्रदेशे चङ्क्रमणादिकमपि कुर्यादिति एतद्दर्शयितुमाह अभिक्रामयेत् प्रतिक्रामयेत् सङ्कोचयेत् प्रसारयेत् । कायसाधारणार्थं, इत्थं च सक्रियोऽपि अचेतनो-निष्क्रिय एव यदिवा 'अत्रापि' इङ्गितमरणेऽचेतनवत् सर्वक्रियारहितो यथा पादपोपगमने तथा सति सामर्थ्ये तिष्ठेत् ॥ १५ ॥ सामर्थ्याभावे चैतत् कुर्यात् परिक्रामेत् परिक्लान्तः सन्, अथवा तिष्ठेद् यथायतः यथाप्रणिहितगात्रः, स्थानेन परिक्लान्तो निषीदेद्याऽन्तशः ॥ १६ ॥

अन्वयार्थ :- **गंथेहिं** - ગ્રંથ એટલે કે બાહ્ય અને આભ્યંતર, બન્ને પ્રકારના બંધનોથી **विवित्तेहिं** - રહિત થઈને **आउकालस्स** - મૃત્યુના સમયનો **पारए** - પાર પામનાર એવા તે મુનિ સિદ્ધિ અથવા સ્વર્ગલોકને પ્રાપ્ત કરે છે. હવે ઈંગિતમરણના વિષયમાં કહેવાય છે કે **एयं** - આ ઈંગિતમરણ **दवियस्स** - સંયમી **वियाणओ** - ગીતાર્થ મુનિઓ દ્વારા **पग्गहियतरगं** - ગ્રહણ કરાય છે. ॥ ૧૧ ॥

णायपुत्तेण - જ્ઞાતપુત્ર શ્રી મહાવીરસ્વામીએ **अयं** - આ **अवरे** - બીજો **धम्मे** - ધર્મ એટલે કે વિશેષ અનુષ્ઠાન **साहिए** - બતાવે છે કે **से** - તે ઈંગિતમરણને માટે સંથારા પર સૂતેલો મુનિ **आयवज्जं** - આપણા સિવાય બીજાની **पडीयारं (पडियारं)** સેવાનો **तिहा तिहा** - ત્રણ કરણ - ત્રણ યોગથી **विज्जहिज्जा** - ત્યાગ કરે. ॥ ૧૨ ॥

ઈંગિતમરણથી સાધુ **हरिएसु** - હરિતકાય-વનસ્પતિની ઉપર **ण णिवज्जिज्जा** -

શયન કરે નહીં, પરંતુ **थंडिलं** - નિર્જીવ સ્થંડિલ ભૂમિ **मुणिया** - જાણીને **सए** - શયન કરે. **विउसिज्ज** - બાહ્ય અને આભ્યંતર એમ બન્ને પ્રકારની ઉપધિઓનો ત્યાગ કરીને **अणाहारो** - નિરાહારી રહેતો એવો મુનિ **तत्थ** - ત્યાં **पुट्ठो** - પરીષહ - ઉપસર્ગો આવે ત્યારે **अहियासए** - તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે. ॥ ૧૩ ॥

इंदिएहिं - ઈન્દ્રિયોથી **गिलायंतो** - ગ્લાનિને પામેલો એવો **मुणी** - મુનિ **समियं** - સ્વયંમાં સામ્યભાવને **आहरे** - સ્થાપિત કરે, જો કે તે સ્વયંની મર્યાદાનુસાર ઈંગિતપ્રદેશમાં સંચાર કરે છે **तहावि** - તો પણ **से** - તે **अचले** - તે મરણથી વિચલિત નથી અને **समाहिए** - મનને ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનમાં સ્થાપિત કરેલ છે એટલે કે **अगरिहे** - અગર્હિત એટલે કે પ્રશંસનીય જ છે, નિંદનીય નથી. ॥ ૧૪ ॥

તે સાધુ **कायसाहारणट्ठाए** - સ્વયંના શરીરની સુવિધાને માટે ઈંગિતપ્રદેશમાં **अभिक्कमे** - સ્વયંના સંથારા પરથી ઉતરીને સામી બાજુ જઈ શકે છે, અને **पडिक्कमे** - ત્યાંથી પાછો પણ આવી શકે છે. **संकुचए** - સ્વયંના અંગોને સંકોચી શકે છે અને **पसारए** - પસારી પણ શકે છે. **वावि** - અથવા તેનામાં શક્તિ હોય તો **इत्थं** - શરીરના તે વ્યાપારોને ન કરતો એવો **अचेयणे** - અચેતન પદાર્થની માફક જેવો છે તેવો સ્થિર પણ રહી શકે છે. ॥ ૧૫ ॥

परिकिलंते - બેઠા બેઠા અથવા સુતા સુતા જો સાધુના અંગ ભંગ થવા લાગે તો **परिक्कमे** - ફરવા લાગે **अदुवा** - અથવા **अहायए** - સ્વયંના અંગોને જેમ છે તેમ જ રાખતો એવો **चिट्ठे** - સ્થિર રહે. **ठाणेण** - ઉભા થવાથી **परिकिलंते** - જો કષ્ટ થવા લાગે તો **अंतसो** - અંતમાં **णिसीइज्जा** - બેસી જાય. ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ :- પુત્ર-સ્ત્રી આદિ બાહ્ય બંધન અને રાગ-દ્વેષાદિ આભ્યંતર બંધન આ બન્ને બંધનોથી રહિત થઈને મૃત્યુના કાળ સુધી ધર્મ-શુક્લધ્યાન કરતો એવો તે મુનિ મરણકાળ પછી મોક્ષને અથવા સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે.

અહીં સુધી ભક્તપરિજ્ઞામરણનું કથન કર્યું, હવે આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી ઈંગિતમરણનું કથન કરાય છે.

આ ઈંગિતમરણમાં ચારેય પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરાય છે વિશિષ્ટ પ્રકારનું ધૈર્ય, વિશિષ્ટ પ્રકારના સંઘયણથી યુક્ત સંયમી અને ઓછામાં ઓછા નવ પૂર્વના જ્ઞાતા હોય તેવા જ પુરૂષો દ્વારા આ મરણનો સ્વીકાર કરાય છે. ॥ ૧૧ ॥

પહેલા દિક્ષા ગ્રહણ કરવી, સંલેખના કરવી, સ્થંડિલભૂમિનું પડિલેહણ કરવું આદિ જે ક્રમ ભક્તપરિજ્ઞામાં બતાવેલ છે તે જ ક્રમ ઈંગિતમરણના વિષયમાં છે પરંતુ

આમાં વિશેષધર્મ આ બતાવેલ છે કે ઈંગિતમરણના સંથારા પર રહેલો સાધુ બીજાઓ દ્વારા સેવા કરાવવાની મન-વચન-કાયારૂપ ત્રણ યોગ અને કરવુ-કરાવવું-અનુમોદવારૂપ ત્રણ કરણનો ત્યાગ કરે, તે પોતે જ તે સંથારા પર પડખું બદલવું આદિ કરે પરંતુ બીજાની સહાયતા ન લે. ॥ ૧૨ ॥

જ્યાં લીલી વનસ્પતિકાયના જીવ હોય ત્યાં તે સાધુ શયન કરે નહીં પરંતુ જે ભૂમિ જીવોથી રહિત હોય તેને સારી રીતે દેખીને તેના પર શયન કરે, બાહ્ય-આભ્યંતર એમ બન્ને પ્રકારની ઉપધિનો ત્યાગ કરીને, નિરાહાર રહેતા એવા સાધુને જો પરિષહ-ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થાય તો તેને ધીરતાની સાથે સમભાવપૂર્વક સહન કરે પરંતુ ક્ષોભને પામે નહીં. ॥ ૧૩ ॥

ઈંગિતમરણાર્થી સાધુની ઈન્દ્રિયો આહારના અભાવમાં જ્યારે ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે વ્યાકુલતાને પ્રાપ્ત ન થાય પરંતુ સ્વયંના ચિત્તમાં સમતાને સ્થાપન કરે. તે સાધુ જે પ્રમાણે ચિત્તમાં સમાધિ રહે તે પ્રમાણે જ સ્વયંના શરીરને રાખે છે એટલે કે હાથ-પગને સંકુચિત રાખવામાં જ્યારે ઘબરામણ થાય છે ત્યારે તે હાથ-પગને પસારે છે અને તે કરવાથી પણ તેને કંટાળો આવે તો તે ઈંગિત પ્રદેશમાં ફરે છે અથવા બેસે છે તો પણ તે સ્વયંના દ્વારા જ બધી ક્રિયાઓ કરે છે એટલે તે અનિંદનિય છે. તે જો ઈંગિતપ્રદેશમાં ચાલે ફરે છે પરંતુ તે ઈંગિતમરણથી વિચલિત થતો નથી એટલે ખરેખર તે અચલ જ છે તથા ધર્મ-શુક્લધ્યાનમાં સ્વયંનું ચિત્ત રાખે છે એટલે તે સમાહિત છે તે ભાવથી અચલ છે, આ કારણથી ઈંગિતપ્રદેશમાં ભ્રમણ આદિ કરતા હોવા છતાં કંઈ દોષ નથી. ॥ ૧૪ ॥

ઈંગિતમરણ કરવાવાળો સાધુ નિયમિત પ્રદેશમાં ગમનાગમન તથા શરીરના અંગોનો સંકોચ-વિસ્તાર કરી શકે છે. આ પ્રમાણે કરવા છતાં કોઈ દોષ નથી, પરંતુ આવો કોઈ નિયમ નથી કે ગમનાગમનાદિની ક્રિયાઓ કરવી જ જોઈયે, પરંતુ તેની શક્તિ હોય તો તે સુકા લાકડાની જેમ નિશ્ચેષ્ટ રહી શકે છે. ॥ ૧૫ ॥

જે મુનિને તે પ્રમાણે શક્તિ ન હોવાના કારણે સુકા લાકડાની જેમ નિશ્ચેષ્ટ પડી રહેવામાં અસમર્થ હોય તો તે નિયત પ્રદેશમાં ગમનાગમનાદિ કરે તો કોઈ દોષ નથી, તેનાથી પણ જ્યારે થાકી જાય ત્યારે સ્વયંના શરીરને જે પ્રમાણે છે તે જ પ્રમાણે રાખી સ્થિર રહે, આ પ્રમાણે સ્થિર રહેવામાં પણ જ્યારે ખેદ થવા માંડે તો સૂઈ જાય અથવા બેસી રહે. ॥ ૧૬ ॥

भावार्थः- पुत्र कलत्रादि बाह्य बन्धन और राग द्वेषादि आभ्यन्तर बन्धन इन दोनों बन्धनों से रहित

होकर मृत्यु काल पर्यन्त धर्म शुक्ल ध्यान ध्याता हुआ वह मुनि मरण काल के पश्चात् या तो मोक्ष को प्राप्त होता है अथवा स्वर्ग को प्राप्त होता है।

यहाँ तक भक्तपरिज्ञा मरण का कथन किया गया है। अब इस गाथा के उत्तरार्द्ध से इङ्गित मरण का कथन किया जाता हैः- इस इङ्गित मरण में चारों आहार का त्याग किया जाता है। विशिष्ट धैर्य और विशिष्ट संहनन से युक्त, संयमी और कम से कम नौ पूर्व के ज्ञाता पुरुषों द्वारा यह मरण स्वीकार किया जाता है ॥११॥

प्रथम दीक्षा ग्रहण करना, संलेखना करना, स्थण्डिल भूमि का प्रतिलेखन करना आदि जो क्रम भक्तपरिज्ञा में बतलाया गया है वही क्रम इङ्गितमरण के विषय में है परन्तु इसमें विशेष धर्म यह कहा गया है कि इङ्गितमरण की शय्या पर स्थित साधु दूसरों से सेवा कराने का मन वचन काया रूप तीन योग करना, कराना, अनुमोदना रूप तीन करण से त्याग करे। वह स्वयमेव उस शय्या पर उलटना या करवट बदलना आदि करे किन्तु दूसरे की सहायता न ले ॥१२॥

जहाँ हरित वनस्पतिकाय के जीव हों वहाँ वह साधु शयन न करे किन्तु जो भूमि जीवों से रहित हो उसे अच्छी तरह देख भाल कर उस पर शयन करे। बाह्य और आभ्यन्तर दोनों प्रकार की उपधि का त्याग कर निराहार रहते हुए उस साधु को यदि परीषह उपसर्ग उत्पन्न हों तो वह उन्हें धैर्य के साथ समभाव पूर्वक सहन करे किन्तु क्षोभ को प्राप्त न होवे ॥१३॥

इङ्गित मरणार्थी साधु की इन्द्रियाँ आहार के अभाव में जब ग्लानि को प्राप्त हों तो वह व्याकुलता को प्राप्त न हो किन्तु अपने चित्त में समता को स्थापित करे। वह साधु जिस तरह से चित्त में समाधि रहे उसी तरह से अपने शरीर को रखता है यानी हाथ पैर को संकुचित रखने से जब घबराहट होती है तब वह हाथ पैर को पसार देता है और उससे भी जब उकता जाता है तो भी वह अपने द्वारा ही समस्त चेष्टाएँ करता है इसलिए वह अनिन्दनीय ही बना रहता है। वह यद्यपि इंगितप्रदेश में चलता फिरता है किन्तु वह उस इंगित मरण से विचलित नहीं होता है इसलिए वास्तव में वह अचल ही है तथा धर्म ध्यान शुक्ल ध्यान में अपना चित्त रखता है, इसलिए वह समाहित है। वह भाव से अचल है, इस इंगित प्रदेश में भ्रमण आदि करने पर भी कोई दोष नहीं है ॥१४॥

इंगित मरण करने वाला साधु नियमित प्रदेश में गमनागमन तथा शरीर के अङ्गों का संकोच विस्तार कर सकता है। ऐसा करने पर भी कोई दोष नहीं है किन्तु यह कोई नियम नहीं है कि उसे गमनागमनादि क्रियाएँ करनी ही चाहिए किन्तु यदि उसकी शक्ति वैसी हो तो वह सूखे काष्ठ की तरह निश्चेष्ट स्थित रह सकता है ॥१५॥

भावार्थः- जो मुनि उस तरह की शक्ति न होने के कारण सूखे काठ की तरह निश्चेष्ट पड़ा रहने में असमर्थ हो वह नियमित प्रदेश में गमनागमनादि करे तो कोई दोष नहीं है। इससे भी जब थक जाय तब अपने शरीर को ज्यों का त्यों रखता हुआ स्थित रहे। इस प्रकार स्थित रहने से भी जब खेद होने लगे तो लेट जाय या बैठ जाय ॥१६॥

आसीणेऽणेलिसं मरणं, इन्दियाणि समीरए।

कोलावासं समासज्ज, वितहं पाउरेसए ॥ १७ ॥

जओ वज्जं समुप्पज्जे, न तत्थ अवलम्बए ।
तउ उक्कसे अप्पाणं, फासे तत्थऽहियासए ॥ १८ ॥
अयं चाययतरे सिया, जो एवमणुपालए ।
सव्वगायनिरोहेऽवि, ठाणाओ नवि उब्भमे ॥ १९ ॥
अयं से उत्तमे धम्मे, पुव्वट्ठाणस्स पग्गहे ।
अचिरं पडिलेहित्ता, विहरे चिट्ठ माहणे ॥२०॥

आसीनः आश्रितः अनीदृशं मरणम् इन्द्रियाणि समीरयेत् रागद्वेषाऽकरणतया प्रेरयेत् । कोलावासं घुणकीटकाऽऽवासस्तं घुणक्षतमुद्देहिकानिचितं वा फलकं समासाद्य वितथं प्रादुरेषयेत् - प्रकटमशुषिरं फलकमवष्टम्भनायान्वेषयेत् ॥ १७ ॥ यतो वज्रं - वज्रवत् गुरुत्वात् कर्म अवद्यं वा समुत्पद्येत, न तत्र अवलम्बेत । तत उत्कर्षेद्-उत्क्रामयेत् आत्मानं, स्पर्शान् तत्र इङ्गितमरणे अध्यासयेत् ॥ १८ ॥ गत इङ्गितमरणाधिकारः । साम्प्रतं पादपोपगमनमाश्रित्याह - अयं पादपोपगमनविधिः आयततर आत्ततरो वाऽतिशयेनाऽऽत्तो गृहीत आत्ततरो यत्नेनाऽध्यवसित स्यात् । य एवमनुपालयेत् स सर्वगात्रनिरोधऽपि उत्पथमानकायोपि मूर्च्छन्नपि मरणसमुद्घातगतो वा भक्ष्यमाणमांसशोणितोऽपि क्रोष्टुगृध्रपिपीलकादिभिः स्थानान्नाऽपि उद्भ्रमेत्-द्रव्यभावोभयतः स्थानान्तरं न यायात् ॥ १९ ॥ किं च - अयं स उत्तमो धर्मः अन्तःकरणनिष्पन्नत्वात् पूर्वस्थानात् प्रग्रहः-प्रगृहीततरं परिस्पन्दनरहितं चिलातीपुत्रवत् । अचिरं स्थण्डिलं प्रत्युपेक्ष्य विहरेत् तिष्ठेन्माहनः ॥ २० ॥

अन्वयार्थ :- अणेलिसं - અનન્ય સદૃશ એટલે કે જે મરણને સાધારણ મનુષ્ય અંગીકાર કરી શકતા નથી, એવા **मरणं** - મરણને **आसीणे** - સ્વીકાર કરેલ મુનિ **इंदियाणि** - ઈન્દ્રિયોને **समीरए** - સ્વયંના વિષયોમાંથી હટાવી દે. **कोलावासं** - ઘુણ આદિ જંતુઓથી સહિત સ્થાન અથવા પાટ **समासज्ज** - મળે ત્યારે તેને છોડીને **वितहं** - જીવરહિત સ્થાન અથવા પાટનું **पाउरेसए-पाउरेसया** - અન્વેષણ કરે. ॥ ૧૭ ॥

जओ - જે કાર્યથી **वज्जं** - વજ્રના સમાન ભારી કર્મ અથવા પાપની **समुप्पज्जे** - ઉત્પતિ થાય છે **तत्थ** - તેનું **ण अवलंबए** - અવલંબન કરે નહીં અર્થાત્ તે કાર્ય ન કરે પરંતુ **तओ** - તે કાર્યથી **अप्पाणं** - સ્વયંના આત્માને **उक्कसे** - દૂર હટાવી લે. **तत्थ** - આ પ્રમાણે કરવામાં **फासे** - જે કષ્ટ થાય તેને **अहियासए** - સમભાવપૂર્વક સહન કરે. ॥૧૮॥

अयं - હવે અહીંથી આગળ કહેવાશે તે પાદપોપગમનરૂપ મરણ **आययतरे** -

ઈંગિતમરણથી પણ વધારે **सिया** - છે **जो** - જે **एवं** - આ પ્રકારે એટલે કે આની વિધિની અનુસાર **अणुपालए** - આનું પાલન કરે છે તે **सव्वगायणिरोहेवि** - શરીરના બધા અંગોનો નિરોધ કરતો એવો **ठाणाओ** - તે સ્થાનથી **ण विउब्भमे** - થોડું પણ હટે નહીં ॥ ૧૯ ॥

अयं - આ **से** - તે પાદપોપગમન મરણરુપ ધર્મ **उत्तमे** - બધાથી ઉત્તમ **धम्मे** - ધર્મ છે કારણ કે **पुव्वट्ठाणस्स** - પૂર્વસ્થાનોથી એટલે કે ભક્ત પરિજ્ઞા અને ઈંગિતમરણથી **पग्गहे** - અધિક કષ્ટસાધ્ય છે. પાદપોપગમન મરણાર્થી **माहणे** - સાધુ **अचिरं** - જીવરહિત સ્થંડિલભૂમિની **पडिलेहित्ता** - પ્રતિલેખના કરીને તેના ઉપર **विहरे** - વિચરે એટલે કે આ મરણની વિધિનું પાલન કરે અને **चिट्ठ** - તે જ જગ્યા પર સ્વયંના સમસ્ત અંગોનો નિરોધ કરીને સ્થિર રહે. ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ :- જેને સાધારણ મનુષ્યો અંગિકાર નથી કરી શકતા તે ઈંગિતમરણને સ્વીકાર કરીને ધીરતાવાળો મુનિ ઈન્દ્રિયોને સ્વયંના વિષયથી હટાવી દે. જે સ્થાન ઉપર ઘુણ લાકડાનો કીડો આદિ જીવ હોય તે સ્થાનને અથવા પાટ ફલકને છોડીને જીવરહિત સ્થાનનું અથવા પાટ પાટીયાનું અન્વેષણ કરે. ॥ ૧૭ ॥

જે વ્યાપારથી અથવા જેનો આશ્રય લેવાથી વજના સરખા ભારે કર્મ અથવા પાપની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે સાધુ તે કાર્યને ન કરે તથા તે જીવાકુલ કાષ્ટાદિનું અવલંબન ન લે, પરંતુ તે કાર્યોથી સ્વયંના આત્માને હટાવી લે, શુભ ધ્યાન અને શુભ પરિણામો પર ચઢતો એવો મુનિ પરિષહ - ઉપસર્ગોને સમભાવપૂર્વક સહન કરે. ॥ ૧૮ ॥

ભક્તપરિજ્ઞા અને ઈંગિતમરણ આ બન્ને મરણની અપેક્ષાએ પાદપોપગમન મરણ ઉત્કૃષ્ટ છે તેમાં પણ પ્રવ્રજ્યા અને સંલેખના આદિનો ક્રમ પહેલાની માફક જ છે. તેમાં વિશેષતા આ છે કે પાદપોપગમન મરણનો અર્થી સાધુ સ્વયંના સર્વે અંગોને નિશ્ચલ રાખે હલાવે નહીં કેટલું પણ કષ્ટ કેમ ન આવે પણ તે સ્થાનથી કિંચિન્માત્ર જરાક પણ હટે નહીં તથા શુભ અધ્યવસાયથી પણ વિચલિત ન થાય પરંતુ સુકા લાકડાની માફક નિશ્ચેષ્ટ થઈને સ્થિર રહે. ॥ ૧૯ ॥

આ પાદપોપગમન બધાથી ઉત્તમ છે. કારણ કે પૂર્વોક્ત મરણની અપેક્ષાએ તે અત્યંત કષ્ટસાધ્ય છે. પૂર્વોક્ત મરણોમાં તો અંગોને સંકોચવા-વિસ્તારવા આદિની છૂટ છે. પરંતુ આમાં તેનો નિષેધ છે. આ મરણનું આરાધન કરવાવાળો સાધુ જો સૂતેલો હોય તો સૂતેલો જ રહે, બેઠેલો હોય તો બેઠેલો જ રહે, ઉભો હોય તો ઉભો જ રહે અર્થાત્ તેના જે અંગો જે પ્રમાણે છે તે પ્રમાણે જ તેને રહેવા દે, તેને જરાપણ આઘું પાછું હટાવે નહીં તથા હલાવે પણ નહીં. ॥ ૨૦ ॥

भावार्थः- जिसे साधारण मनुष्य अङ्गीकार नहीं कर सकते उस इंगित मरण को स्वीकार करके धैर्यवान् मुनि इन्द्रियों को अपने विषय से हटा दे। जिस स्थान पर घुण आदि जीव हों उस स्थान को और पाटे को छोड़ कर जीव रहित स्थान का अन्वेषण करे ॥१७॥

जिस व्यापार से या जिसका आश्रय लेने से वज्र के समान भारी कर्म अथवा पाप की उत्पत्ति होती है वह साधु उस कार्य को न करे तथा उस काष्ठादि का अवलम्बन न ले किन्तु उन कार्यों से अपनी आत्मा को हटा ले। शुभ ध्यान और शुभ परिणामों पर चढ़ता हुआ मुनि परीषह उपसर्गों को समभाव पूर्वक सहन करे ॥१८॥

भक्तपरिज्ञा मरण और इंगित मरण दोनों की अपेक्षा पादपोपगमन मरण उत्कृष्ट है। इसमें भी प्रव्रज्या और संलेखना आदि का क्रम पहले की तरह ही है। इसमें विशेषता यह है कि पादपोपगमन मरणार्थी साधु अपने समस्त अङ्गों को निश्चल रखे। कितना भी कष्ट क्यों न हो वह उस स्थान से किञ्चिन्मात्र न हटे तथा शुभ अध्यवसाय से भी विचलित न हो किन्तु सूखे काठ की तरह निश्चेष्ट होकर स्थिर रहे ॥१९॥

यह पादपोपगमन मरण सब से उत्तम है क्योंकि पूर्वोक्त भक्त परिज्ञा और इंगित मरण की अपेक्षा यह अत्यन्त कष्ट साध्य है। पूर्वोक्त मरणों में तो अङ्गों को संकोचने और फैलाने की छूट है किन्तु इसमें उसका भी निषेध है। इस मरण का आराधन करने वाला साधु यदि लेटा हुआ हो तो लेटा ही रहे, बैठा हुआ हो तो बैठा ही रहे और खड़ा हो खड़ा ही रहे अर्थात् उसका जो अङ्ग जिस तरह स्थित हो उसे उसी तरह रहने दे, उसे जरा भी इधर उधर न हटावे तथा कम्पित न करे ॥२०॥

एतदेव प्रकारान्तरेण दर्शयितुमाह-

अचित्तं तु समासज्ज, ठावए तत्थ अप्पगं।
वोसिरे सव्वसो कायं, न मे देहे परीसहा, ॥ २१ ॥
जावज्जीवं परीसहा, उवसग्गा इति संखया।
संवुडे देह भेयाए, इय पन्नेऽहियासए ॥ २२ ॥
भेउरेसु न रज्जिज्जा, कामेसु बहुतरेसुवि।
इच्छालोभं न सेविज्जा, धुववन्नं सपेहिया ॥ २३ ॥
सासएहिं निमन्तिज्जा, दिव्वमायं न सद्दहे।
तं पडिबुज्झ माहणे, सव्वं नूमं विहूणिया ॥ २४ ॥
सव्वट्ठेहिं अमुच्छिए, आउकालस्स पारए।
तितिक्खं परमं नच्चा, विमोहन्नयरं हियं ॥ २५ ॥ त्तिबेमि ॥

अचित्तं स्थण्डिलं फलकादि वा तु समासाद्य स्थापयेत् तत्राऽऽत्मानम्। व्युत्सृज्य सर्वशः कायं न मे देहे परीषहाः देहस्य परित्यक्तत्वाद् यदिवा परीषहकृतपीडयोद्वेगाभावात् ॥ २१ ॥

ते पुनः कियन्त कालं सोढव्या इत्याह-

यावज्जीवं परीषहाः उपसर्गा इति संख्याय-ज्ञात्वा संवृत-उत्थितो देहभेदाय इति प्राज्ञः अधिसहेत ॥ २२ ॥

एवंभूतं च साधुमुपलभ्य कश्चिद्राजादिभोगैर्निमन्त्रयेत्, तत् प्रतिविधानार्थमाह-

भिदुरेषु न रज्येत् कामेषु बहुतरेषु अपि पाठान्तरं वा कामेसु बहुलेसु अनल्पेष्वपीत्यर्थ इच्छालाभं इच्छारुपो लोभश्च-चक्रवर्तित्वाद्यभिलाषादिको निदानस्तम् न सेवेत, ध्रुववर्ण-संयमं मोक्ष वा यद्वा शाश्वती यशःकीर्तिम् सम्प्रेक्ष्य ॥ २३ ॥

किंच-

कश्चित् यावज्जीवमपरिक्षयात् शाश्वतैर्निमन्त्रयेत् तथा दिव्यां मायां न श्रद्दधीत । तां प्रतिबुध्यस्व । माहनः-साधुः सर्वं नूमं कर्म मायां वा विधूनीयात् ॥ २४ ॥

किंच-

सर्वार्थैः सर्वार्थेषु वाऽमूर्च्छितः, आयुः कालस्य पारगः तितिक्षां परमां-प्रधानां ज्ञात्वा विमोहान्यतरद्-विगतमोहानां भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणपादपोपगमनानां त्रयाणामन्यतरत् हितमतो विधेयमिति ब्रवीमि ॥ २५ ॥

अन्वयार्थ :- પાદપોપગમન મરણાર્થી સાધુ **अचित्तं** - જીવનરહિત સ્થાનને **समासज्ज** - પ્રાપ્ત કરીને **तत्थ** - તે જગ્યાએ **अप्पगं** - સ્વયં સ્વયંને **ठावए** - સ્થિર કરે. **कायं** - શરીરને **सव्वसो** - બધા પ્રકારથી **वोसिरे** - ત્યાગી દે અને આ પ્રમાણે સમજે કે **मे** - મારા **देहे** - શરીરમાં **ण परिसहा** - પરિષહ છે જ નહીં ॥ ૨૧ ॥

जावज्जीवं - યાવજ્જીવ સુધી અર્થાત્ જ્યાં સુધી આ જીવન છે ત્યાં સુધી જ **परीषहा** - પરીષહ **य** - અને **उवसग्गा** - ઉપસર્ગ છે **संखाय-संखया** - આ પ્રમાણે જાણીને **देहभेयाए** - શરીરનો ભેદ થાય ત્યાં સુધી **संवुडे** - સંયમી **पण्णे** - બુદ્ધિમાન્ સાધુ **अहियासए** - તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે. ॥ ૨૨ ॥

भेउरेसु - વિનશ્વર **कामेसु** - કામ ભોગ **बहुयरेसु वि** - જો અધિક પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થઈ રહ્યા હોય તો **ण रज्जिज्जा** - તેમાં અનુરાગી ન થાય. **धुववण्णं** - ધ્રુવ વર્ણ એટલે કે મોક્ષની તરફ **संपेहिया** - દૃષ્ટિ રાખતો એવો તે સાધુ **इच्छालोभं** - કામની ઈચ્છાનો અને લોભનો **ण सेविज्जा** - સેવન ન કરે ચક્રવર્તીપણા વગેરેનું નિદાન ન કરે. ॥૨૩॥

શાસ્ત્રકાર કહે છે કે હે સાધુ ! જો કોઈ **सासएहिं** - શાશ્વત એટલે કે જીવન સુધી નાશ ન પામવાવાળી સંપત્તિ આપવાને માટે **णिमंतिज्जा** - નિમંત્રિત કરે તો તથા જો કોઈ દેવતા **तं** - તેને **पडिबुज्झा** - સમજો **दिव्वमायं** - માયા કરીને વિવિધ પ્રકારની ઋદ્ધિ

આપવા લાગે તો **ण सद्दहे** - તેમાં શ્રદ્ધા ન કરો. આ પ્રકારે **माहणे** - સાધુ **सव्वं** - સઘળી **णूमं** - માયાને **विहूणियां** - દૂર કરીને સમાધિભાવમાં સ્થિર રહે. ॥ ૨૪ ॥

सव्वट्ठेहिं - બધા અર્થોમાં અર્થાત્ પાંચ પ્રકારના વિષય તથા તેના સાધનભૂત દ્રવ્યોમાં **अमुच्छिए** - મૂર્છિત ન થતો એવો સાધુ **आउकालस्स** - આયુષ્યના સમયને **पारए** - પાર કરે. **तितिक्खं** - તિતિક્ષા અર્થાત્ પરીષહ અને ઉપસર્ગોને સહન કરવું **परमं** - પરમ પ્રધાન ધર્મ છે. **णच्चा** - આ પ્રમાણે જાણીને સાધુ યશાશક્તિ **विमोहण्णयरं** - વિમોહાન્યતર અર્થાત્ મોહરહિત ભક્તપરિજ્ઞા, ઈંગિતમરણ અને પાદપોપગમન આ ત્રણમાંથી કોઈ એકનો સ્વિકાર કરે, કારણ કે **हियं** - ત્રણેય મરણ હિતકારી છે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ :- પાદપોપગમન મરણાર્થી સાધુ જીવરહિત સ્થાન પર શરીરને સ્થાપિત કરીને ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે અને અચલ-મેરૂપર્વતની જેમ સ્થિર થઈને રહે પછી આલોચના આદિ કરીને સ્વયંના શરીરનો ત્યાગ કરે, શરીરનો ત્યાગ કરાયેલા એવા સાધુને જ્યારે કોઈ ઉપસર્ગ યા પરિષહ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે આ પ્રમાણે ભાવના ભાવે કે આ શરીર ખરેખર મારૂં નથી, કારણ કે મેં તો તેનો ત્યાગ કરી દીધેલ છે. જ્યારે શરીર જ મારૂં નથી તો પછી મને પરિષહ કેવી રીતે થઈ શકે ? તે ધૈર્યવાન્ સાધુ કર્મરૂપી શત્રુઓને વિજય કરવામાં પરિષહોને સ્વયંના સહાયક માને. ॥ ૨૧ ॥

જ્યાં સુધી આ જીવન છે ત્યાં સુધી જ પરિષહ - ઉપસર્ગ છે. શરીરનો અંત થઈ જશે ત્યારે આ ઉપસર્ગ-પરિષહ નહીં રહે આ પ્રમાણે સમજીને ધીરતાવાળો સાધુ તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે. ॥ ૨૨ ॥

જો કોઈ રાજા અને ચક્રવર્તીરાજા તે સાધુને અત્યંત પ્રમાણમાં કામભોગોનું આમંત્રણ આપે અથવા રાજકન્યા આપવાનું પ્રલોભન આપે તો પણ સાધુ તેની ઈચ્છા ન કરે, આ પ્રકારે આ લોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી કોઈ પણ નિયાણા-નિદાન ન કરે પરંતુ એક માત્ર નિર્જરાની ઈચ્છા રાખતો એવો સ્વયંના ચિત્તને સમાધિસ્થ રાખે. ॥ ૨૩ ॥

જે ધન જીવન સુધી દાન અને ભોગ કરવાથી નાશ ન થાય એવા શાશ્વત ધનથી જો કોઈ તે સાધુને આમંત્રિત કરે અથવા કોઈ દેવ તે સાધુ પાસે આવીને વિવિધ પ્રકારની ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ આપવા માટે આમંત્રણ આપે તો પણ સાધુ તેમાં આસક્ત ન બને, આ પ્રકારે જો કોઈ દેવાંગના મુનિને પ્રાર્થના કરે તો તે પ્રાર્થનાને મુનિ સ્વીકારે નહીં, પરંતુ તે સાધુ આ બધાને માયા સમજીને તેનાથી દૂર રહેતો એવો સમાધિભાવમાં સ્થિર રહે. ॥ ૨૪ ॥

રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ અને શબ્દ આ પાંચને કામગુણ કહેવાય છે, અને આની પ્રાપ્તિના સાધનભૂત દ્રવ્ય પણ કામગુણ કહેવાય છે, સાધુ આ બન્નેમાં ખરેખર આસક્ત ન થતો એવો શુભ અધ્યવસાયપૂર્વક સ્વયંના આયુના કાલને યથાવિધિ સમાપ્ત કરીને સમાધિમરણને પ્રાપ્ત કરે.

ઉપર બતાવેલ ત્રણેય મરણોમાં પરિષહ અને ઉપસર્ગોમાં સમભાવપૂર્વક સહન કરવું તે પ્રધાન અંગ છે. એટલે જે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલભાવને અનુસાર ત્રણેમાંથી કોઈપણ મરણનું સેવન કરવું તે ઈચ્છિત અભિપ્સિત શુભ ફળને આપવાવાળું છે. જેથી સ્વયંની શક્તિ અનુસાર કોઈ એક મરણનો આશ્રય લેવો તે મોક્ષાર્થીનું કર્ત્તવ્ય છે. આ પ્રકારે શ્રી સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે. ॥ ૨૫ ॥

भावार्थः- पादपोपगमन मरणार्थी साधु जीव रहित स्थान पर अपने शरीर को स्थापित करके चारों आहार का त्याग करे और मेरु पर्वत के समान अडोल होकर रहे । फिर आलोचना आदि करके अपने शरीर का त्याग करे । शरीर का त्याग किये हुए साधु को जब कोई परीषह या उपसर्ग प्राप्त हो तो वह यह भावना करे कि मेरा तो यह शरीर ही अपना नहीं है क्योंकि मैंने तो इसका त्याग कर दिया है । जब कि शरीर ही मेरा नहीं तो फिर मुझे परीषह कैसे हो सकता है ? वह धैर्यवान् साधु कर्मरूपी शत्रुओं को विजय करने में परीषहों को अपना सहायक माने ॥२१॥

जब तक यह जीवन है तब तक ही ये परीषह उपसर्ग हैं । शरीर का अन्त हो जाने पर ये नहीं रहेंगे ऐसा समझ कर वह धैर्यवान् साधु उन्हें समभाव पूर्वक सहन करे ॥२२॥

यदि कोई राजा एवं चक्रवर्ती राजा उस साधु को अत्यधिक मात्रा में काम भोगों का आमन्त्रण करे अथवा राजकन्या देने का प्रलोभन दे तो भी साधु उसकी इच्छा न करे । इसी प्रकार इहलोक सम्बन्धी और परलोक सम्बन्धी कोई नियाणानिदान न करे किन्तु एक मात्र निर्जरा की इच्छा रखता हुआ अपने चित्त को समाधिस्थ रखे ॥२३॥

जो धन जीवन पर्यन्त दान और भोग करने से नष्ट न हो ऐसे शाश्वत धन से यदि कोई उस साधु को आमन्त्रित करे अथवा कोई देव उस साधु के पास आकर नाना प्रकार की ऋद्धि देने के लिए आमन्त्रित करे तो भी साधु उनमें आसक्त न बने । इसी प्रकार यदि कोई देवाङ्गना मुनि को प्रार्थना करे तो मुनि उसे स्वीकार न करे किन्तु वह साधु इन सब को माया समझ कर इन से दूर रहता हुआ समाधिभाव में स्थित रहे ॥२४॥

रूप, रस, गन्ध, स्पर्श और शब्द ये पांच कामगुण कहलाते हैं और इनकी प्राप्ति के साधन भूत द्रव्य भी कामगुण कहलाते हैं, साधु इन दोनों में ही आसक्त न होता हुआ शुभ अध्यवसाय पूर्वक अपने आयु के काल को यथाविधि समाप्त कर समाधि मरण को प्राप्त होवे ।

भक्त परिज्ञा, इङ्गित मरण और पादपोपगमन इन तीनों ही मरणों में परीषह और उपसर्गों को समभाव पूर्वक सहन करना प्रधान अङ्ग है । इसलिए द्रव्य क्षेत्र काल भाव के अनुसार तीनों में से किसी भी मरण का सेवन करना अभीप्सित शुभ फल का देने वाला है । अतः अपनी शक्ति के अनुसार किसी एक का आश्रय लेना मोक्षार्थी का कर्तव्य है । इस प्रकार श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य जम्बूस्वामी कहते हैं ॥२५॥

उपधानश्रुतनामक नवम अध्ययन

प्रथम उद्देशकः

પહેલા જે આઠેય અધ્યયનમાં જે વાતો દર્શાવેલ છે તે સ્વયં પ્રભુ મહાવીરસ્વામીજીએ તેનું આચરણ કરેલ તે વાત આ નવમાં અધ્યયનમાં બતાવાશે. આઠમાં અધ્યયનમાં ત્રણ પ્રકારના મરણોનું કથન કર્યું તે ત્રણ મરણોમાંથી કોઈ એક મરણનો અંગીકાર કરવાવાળો મુનિ ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ધ્યાન કરે, જેઓએ પહેલાના આઠેય અધ્યયનોમાં બતાવેલ વિધાનોને સ્વયં આચરણ કરતા એવા અતિઘોર પરિષહ અને ઉપસર્ગોને સહન કર્યા હતા અને તેના ફળ સ્વરૂપ કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરેલ. ઉક્ત મુનિ તે જ પ્રકારે પરિષહ-ઉપસર્ગોને સહન કરે તે જ વિષયનું સમર્થન કરતાં એવા આ નવમાં અધ્યયનનો આરંભ કરાય છે.

पहले के आठ अध्ययनों में जो बातें बताई गई हैं, स्वयं भगवान् महावीर स्वामी ने उनका आचरण किया था यह बात इस नवम अध्ययन में बताई जायगी। आठवें अध्ययन में तीन प्रकार के मरणों का कथन किया गया है। उन तीनों मरणों में से किसी एक को अङ्गीकार करने वाला मुनि भगवान् महावीर स्वामी का ध्यान करे जिन्होंने उक्त आठों अध्ययनों में बताये गये विधानों का स्वयं आचरण रखते हुए अतिघोर परीषह और उपसर्गों को सहन किया था और तत्फलस्वरूप केवलज्ञान को प्राप्त किया था। उक्त मुनि उसी प्रकार परीषह उपसर्गों को सहन करे। इसी विषय को बताने के लिए यह नवम अध्ययन आरम्भ किया जाता हैः-

इहानन्तरोक्तोऽर्थः सर्वोऽपि भगवता वर्धमानस्वामिना स्वत एवाचीर्ण इत्येतदत्र प्रतिपाद्यते -

अहासुयं वइस्सामि, जहा से समणे भगवं उट्ठाए।
संखाए तंसि हेमंते अहुणा पव्वइए रीइत्था॥ १॥
णो चेविमेण वत्थेण पिहिस्सामि तंसि हेमंते।
से पारए आवकहाए, एयं खु अणुधम्मियं तस्स॥ २॥
चत्तारि साहिए मासे, बहवे पाणजाइया आगम्म।
अभिरुज्झ कायं विहरिंसु, आरुसिया णं तत्थ हिंसिंसु॥ ३॥
संवच्छरं साहियं मासं, जं न रिक्कासि वत्थगं भगवं।
अचेलए तओ चाइ, तं वोसिज्ज वत्थमणगारे॥ ४॥

यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि यथा स श्रमणो भगवान् उत्थाय । संख्याय - ज्ञात्वा तस्मिन् हेमन्ते अधुना प्रव्रजितो रीयते स्म - विहरति स्म ॥ १ ॥ अत्र च सामायिकारोपणसमनन्तरमेव सुरपतिना भगवदुपरि देवदूष्यं चिक्षिपे, भगवताऽपि गरीयस्त्वात्सचेलस्य धर्मस्याऽन्यैः तथागतैः शिष्यस्य प्रत्ययाच्चैव, वस्त्रं दध्रे न लज्जया ॥ एतद्दर्शयितुमाह - नो चैवाऽनेन वस्त्रेण पिधास्यामि तस्मिन हेमन्ते । स पारगो यावत्कथम् एतत् - वस्त्रं खलु तस्य अनुधार्मिकम् - अपरैरपि तीर्थकृद्भिः समाचीर्णमित्यर्थः ॥ २ ॥ चतुरः साधिकान् मासान्, बहवः प्राणिजातिका आगत्य । अभिरुह्य कायं विजहुः, आरुह्य आरुष्टा वा तत्र काये अहिंसन् । कियत्कालं तद्देवदूष्यं भगवति स्थितमित्येतद्दर्शयितुमाह - संवत्सरं साधिकं मासं यत्र त्यक्तवान वस्त्रं भगवान् । अचेलकोऽभूत तत उर्ध्वं त्यागी तद् व्युत्सृज्य वस्त्रम् अनगारः । ॥ ४ ॥

अन्वयार्थः - **से** - તે **समणे** - શ્રમણ **भगवं** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **उट्ठाए** - સંયમ માટે ઉદ્યત થઈને અને **संखाए** - સમજીને **तंसि** - તે **हेमंते** - હેમંતઋતુમાં **पव्वइए** - દીક્ષા ગ્રહણ કરીને પછીથી **अहुणा** - તત્કાલ **जहा** - જે પ્રકારે **रीइत्था** - વિહાર કરેલ હતો **अहासुयं** - તેનું વર્ણન જે પ્રમાણે મેં સાંભળેલ છે તે પ્રમાણે જ **वइस्सामि** - હું તમોને કહીશ ॥ ૧ ॥

इमेण - આ **वत्थेण** - વસ્ત્રના દ્વારા **तंसि** - તે **हेमंते** - હેમંત ઋતુમાં **पिहिस्सामि** - સ્વયંના અંગોને ઢાંકીશ આ ભાવથી પ્રભુએ તે વસ્ત્રને **णो चेव** - ધારણ કરેલ નહોતું, કારણ કે **से** - તે **आवकहाए** - જીવનપર્યંત **पारए** - સાંસારિક સમસ્ત પદાર્થોથી પાર પામી ગયેલા છે. અર્થાત્ તેનો ત્યાગ કરી દીધો છે, પરંતુ **एयं** - તેઓને એટલે કે દેવદૂષ્યવસ્ત્રને ધારણ કરવું **तस्स** - પ્રભુને માટે **अणुधम्मियं** - આનુધાર્મિક હતું એટલે કે પૂર્વ તીર્થંકરો દ્વારા આચરણ કરેલ કાર્ય હતું ॥ ૨ ॥

साहिए चत्तारि मासे - કાંઈક અધિક ચાર મહિના સુધી **बहवे** - ઘણો ભમરાઓ સુગંધીના લીધે **पाणजाइया** - પ્રાણી **आगम्म** - આવીને અને **कायं** - પ્રભુના શરીર ઉપર **अभिरुज्झ** - ચઢીને **विहरिंसु** - આમ તેમ ફરતા હતા, તથા **आरुसिया** - લોહી માંસ આદિને માટે પ્રભુના શરીર પર રોષે ભરાઈને **तत्थ** - તેઓના શરીરને **हिंसिंसु** - ડંખ મારતા હતા. ॥ ૩ ॥

मासं साहियं संवच्छरं - કાંઈક મહિના વધારે એક વર્ષ સુધી **भगवं** - ભગવાને **वत्थगं** - તે વસ્ત્રનો **ण रिक्कासि** - ત્યાગ કરેલ નહોતો. **तओ** - ત્યાર બાદ પ્રભુએ **तं** - તે **वत्थं** - વસ્ત્રનો **चाई** - ત્યાગ કરી દીધેલ હતો. **वोसिरिज्ज** - તેનો ત્યાગ કરીને **अचेलए** - વસ્ત્રરહિત **अणगारे** - અનગાર બન્યા હતા. ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ - શ્રી સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે કે હે આયુષ્યમન્ જંબૂ ! પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા બાદ કરેલ વિહારના વિષયમાં જે પ્રમાણે મેં સાંભળેલ છે, તે પ્રમાણે જ હું તમોને કહીશ.

પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ સઘળાં આભૂષણોનો ત્યાગ કરી પંચમુષ્ટી લોચ કરીને હેમંતઋતુમાં માગસર વદ (ગુજ. કાર્તિક વદ) દશમના દિવસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તે સમયે જ વિહાર કરી દીધો હતો, તે સમયે તેઓના શરીર ઉપર ઈન્દ્રના દ્વારા ખભા ઉપર મૂકાયેલ દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર સિવાય કોઈ પણ વસ્ત્ર હતું નહીં. તે જ દિવસે પ્રભુ ક્ષત્રિયકુંડગ્રામથી વિહાર કરીને કુમારગ્રામમાં એક મુહૂર્ત્ત દિન બાકી હતો ત્યારે ત્યાં પંહોચી ગયા હતા ॥ ૧ ॥

પ્રભુએ દેવદૂષ્યવસ્ત્રને આ આશયથી ધારણ નહીં કરેલ કે હું આના દ્વારા હેમંતઋતુમાં ઠંડીનું નિવારણ કરીશ અથવા લજ્જાને ઢાંકીશ, કારણ કે પ્રભુએ જીવન સુધી સાંસારિક પદાર્થોનો ત્યાગ કરેલ હતો, જેથી તે દેવદૂષ્યવસ્ત્રને ધારણ કરવાનું એક જ એ કારણ હતું કે પહેલાના સર્વ તિર્થંકરોએ દેવદૂષ્યવસ્ત્રને ધારણ કરેલ માટે પ્રભુને માટે આ પૂર્વાચરિત ધર્મ હતો.

આગમોમાં પણ વર્ણન છે. ત્રણે કાળમાં પ્રભુ દીક્ષા લે તે સમયે દેવદૂષ્યવસ્ત્રને ધારણ કરેલ, કરશે અને કરે છે. તે પરિપાટી અનુસાર પ્રભુ મહાવીરે દેવદૂષ્યવસ્ત્રને ધારણ કરેલ હતું ॥ ૨ ॥

દીક્ષા લેતી વખતે પ્રભુનું શરીર દીવ્ય ગોશીર્ષ બાવના ચંદન અને સુગંધિત ચૂર્ણથી સુગંધિત કરેલ હતું, તે ગંધના આકર્ષણથી ખેંચાઈ ને ભમરાઓ આદિ પ્રાણી તેઓના શરીર ઉપર આવતા હતા અને લોહી - માંસની ઈચ્છાથી તેઓના શરીરને ડંખ મારતા હતા, ચાર મહીના કરતા થોડું અધિક પ્રભુએ તે પ્રાણિયો દ્વારા થયેલા કષ્ટને સહન કરેલ ॥ ૩ ॥

તે દેવદૂષ્યવસ્ત્ર પ્રભુના શરીર ઉપર મહિનો અધિક એક વર્ષ સુધી રહ્યું તેના પછી પ્રભુ વસ્ત્રના ત્યાગ દ્વારા વસ્ત્રરહિત એટલે કે અચેલક થયા ॥ ૪ ॥

भावार्थः- श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य जम्बूस्वामी से कहते हैं कि - हे आयुष्मन् जम्बू ! भगवान् महावीर स्वामी के दीक्षा ग्रहण करने के पश्चात् किये हुए विहार के विषय में जैसा मैंने सुना है वैसा ही मैं तुम से कहूँगा ।

भगवान् महावीर स्वामी ने समस्त आभूषणोंका त्याग कर पञ्चमुष्टि लोच करके हेमन्त ऋतु में मार्गशीर्ष कृष्णा दसमी के दिन दीक्षा अङ्गीकार की और उसी समय विहार कर दिया था । उस समय उनके शरीर पर

इन्द्र के द्वारा डाले हुए देवदूष्य वस्त्र के सिवाय कुछ नहीं था। उसी दिन भगवान् क्षत्रियकुण्डग्राम से विहार करके कुमार ग्राम को एक मुहूर्त दिन शेष रहते पहुँच गये थे ॥१॥

भगवान् ने देवदूष्य वस्त्र को इस आशय से धारण नहीं किया था कि मैं इसके द्वारा हेमन्त ऋतु में अपना शीत निवारण करूँगा अथवा लज्जा को ढकूँगा क्योंकि भगवान् ने जीवन पर्यन्त के लिए सांसारिक पदार्थों का त्याग कर दिया था। अतः उस वस्त्र को धारण करने का एक मात्र ही कारण था कि पहले के समस्त तीर्थङ्करों ने देवदूष्य वस्त्र को धारण किया था। अतः भगवान् के लिए यह पूर्वाचरित धर्म था।

आगमों में ऐसा वर्णन आता है कि - भूत काल में जितने तीर्थङ्कर हुए हैं तथा भविष्य काल में जो होंगे एवं वर्तमान काल में जो हैं, उन सभी ने प्रव्रज्या लेते समय देवदूष्य वस्त्र को धारण किया था, करेंगे और करते हैं। इसी परिपाटी के अनुसार भगवान् महावीरस्वामी ने भी देवदूष्य वस्त्र धारण किया था ॥२॥

दीक्षा ग्रहण करते समय भगवान् का शरीर दिव्य गोशीर्ष (बावना) चन्दन और सुगन्धित चूर्ण से सुगंधित किया गया था उसकी गन्ध से आकर्षित होकर भंवरे आदि प्राणी उनके शरीर पर आते थे और रक्त मांस की इच्छा से उनके शरीर को डसते थे। कुछ अधिक चार मास तक भगवान् ने उन प्राणियों द्वारा दिया हुआ कष्ट सहन किया था ॥३॥

वह वस्त्र भगवान् के शरीर पर कुछ मास अधिक एक वर्ष तक रहा। उसके पश्चात् उस के गिर जाने से वस्त्र रहित हुए ॥४॥

किंच -

अदु पोरिसिं तिरियं भित्तिं, चक्खुमासज्ज अन्तसो झायइ।
अह चक्खुभीया संहिया ते, हन्ता हन्ता बहवे कंदिंसु ॥ ५ ॥
सयणेहिं वितिमिस्सेहिं, इत्थिओ तत्थ से परिन्नाय।
सागारियं न सेवेइ य, से सयं पवेसिया झाइ ॥ ६ ॥
जे के इमे अगारत्था, मीसीभावं पहाय से झाइ।
पुट्ठोवि नाभिभासिंसु, गच्छइ नाइवत्तइ अंजू
(पुट्ठो व सो अपुट्ठो व नो अणुन्नाइ पावगं भगवं) ॥ ७ ॥
णो सुकरमेयमेगेसिं, नाभिभासे य अभिवायमाणे।
हयपुव्वे तत्थ दंडेहिं, लूसियपुव्वे अप्पपुण्णेहिं ॥ ८ ॥

अथ पौरुषी - पुरुषप्रमाणां वीथीं तिर्यग्भित्तिं - शकटोर्द्धिवच्चक्षुः समासाद्य - दत्त्वाऽन्तशो - मध्ये ध्यायति - ईर्यासमितो गच्छति। अथ चक्षुर्भीता - दर्शनभीताः संहितास्ते मिलिताः

कुमारादयो हत्वा हत्वा पांशुमुष्ट्यादिभि - र्वहवश्चक्रन्दुः हलबोलं चक्रुः ॥ ५ ॥ शयनेषु - वसतिषु गृहस्थतीर्थिकै - र्व्यतिमिश्रेषु स्त्रियस्तत्राऽसौ परिज्ञाय मोक्षमार्गाऽर्गलाभूताः । सागारिकं मैथुनं न सेवेत । स स्वयं वैराग्यमार्गं प्रवेश्य ध्यायति ॥ ६ ॥ ये केचन इमे आगारस्थाः - गृहस्थास्तैर्मिश्रीभावमुपगतोऽपि मिश्रीभावं प्रहाय स ध्यायति । पृष्टोऽपि नाभिभाषते स्म गच्छत्येव मोक्षपथं नातिवर्तते ऋजुः ॥ ७ ॥ न सुकरमेतदेकेषां यत्राभिभाषते चाऽभिवादयतः । हतपूर्वश्च दण्डैर्लूषितपूर्वश्चाऽल्पपुण्यैः - पुण्यहीनैः अनार्यै ॥ ८ ॥ किंच -

अन्वयार्थ :- **अदु** - આના પછી **पोरिसिं** - **पोरिसीं** - પુરૂષના પરિમાણના સમાન પરિમાણવાળા **तिरियभित्तिं** - તિર્છા ભાગની ઉપર **चक्खुं** - દૃષ્ટિ **आसज्ज** - લગાડીને **अंतसो** - તેના મધ્યમાં ધ્યાન રાખતા એવા ભગવાન **झाइ** - **झायइ** - ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ગમન કરતા હતા **अह** - આના પછી **चक्खुभीया** - આ પ્રકારે જતા પ્રભુને દેખીને ભયભીત બનેલા એવા **ते** - તે **बहवे** - ઘણા બાળકો **संहिया** - એકત્રિત થઈને **हंता हंता** - પ્રભુને માર મારીને **कंदिंसु** - બીજા બાળકોને બૂમો પાડતા હતા ॥ ५ ॥

જ્યારે ક્યારેક **से** - પ્રભુને **वितिमिस्सेहिं** - વ્યતિમિશ્રિત એટલે કે ગૃહસ્થ અને અન્યતીર્થિયોથી સંયુક્ત **सयणेहिं** - શય્યા અર્થાત્ સ્થાન પ્રાપ્ત થઈ જતું અને **तत्थ** - તે જગ્યાએ **इत्थीओ** - સ્ત્રિયોં જો મૈથુનાદિની પ્રાર્થના કરતી તો **से** - પ્રભુ તે **परिण्णाय** - જાણીને એટલે જ્ઞપરિજ્ઞાથી શુભ ગતિને બાધક સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરતા એવા **सागारियं** - મૈથુનનું **ण सेवे** - **ण सेवइ** - સેવન કરતા નહોતા **से** - તે **सयं** - સ્વયં, પોતે **पवेसिया** - સ્વયંના આત્માને વૈરાગ્યમાર્ગમાં પ્રવિષ્ટ કરીને **झाइ** - ધર્મ - શુક્લધ્યાન ધ્યાતા હતા. ॥६ ॥

जे - જે **के** - કોઈ **इमे** - આ **अगारत्था** - ગૃહસ્થ છે, તેઓના **मीसीभावं** - સંસર્ગને **पहाय** - છોડીને **से** - તે ભગવાન **झाइ** - શુભધ્યાન ધરતા હતા. **पुट्ठो वि** - તેઓ દ્વારા પૂછાયેલ છતાં **णाभिभासिंसु** - બોલતા નહોતા, પરંતુ **गच्छइ** - તેઓ સ્વયંના કાર્યને માટે ચાલતા જ હતા. **अंजू** - સંયમાનુષ્ઠાનમાં તત્પર ભગવાન્ **णाइवत्तइ** - મોક્ષમાર્ગનું ઉલ્લંઘન નહોતા કરતા ॥ ७ ॥

एयं - આ **एगेसिं** - બીજા સામાન્ય પુરૂષોને માટે **णो सुकरं** - સરળ વાત નથી કે **अभिवायमाणे** - વંદન કરવાવાળા સાથે **णाभिभासे** - બોલે નહીં, તથા **अप्पपुण्णेहिं** - **अपुण्णेहिं** - પુણ્યરહિત એટલે કે પાપી - અનાર્ય પુરૂષો દ્વારા **दंडेहिं** - દંડા આદિથી **हयपुव्वे** - મારવા છતાંપણ **य** - અને **लूसियपुव्वे** - છેદન-ભેદન કરવાં છતાં પણ ક્રોધિત ન થાય અને ચિત્તને વિકાર રહિત રાખે ॥ ८ ॥

ભાવાર્થ - પ્રભુ ઈર્યાસમિતિની સાથે પુરૂષ પરિમાણભૂમિ ધૂંસરા પ્રમાણને આગળ દેખતાં એવા સાવધાની પૂર્વક વિહાર-ગમન કરતા હતાં તેઓની દૃષ્ટિ સ્વયંના માર્ગથી આજુબાજુ જતી નહોતી, આ પ્રમાણે વિહાર કરતા એવા પ્રભુને દેખીને નાના-નાના બાળકો તેઓ પર ઉપસર્ગ કરે છે, તેઓ પ્રભુની ઉપર ધૂળ નાંખે છે તથા મુક્કા મુઠ્ઠી દ્વારા મારે છે અને આ કૌતુક દેખવા માટે બીજા છોકરાઓને બૂમ મારીને બોલાવે છે ॥ ૫ ॥

પ્રભુ પ્રાયઃ કરીને એકાંત સેવી હતા પરંતુ તેઓને ક્યારે ક્યારે નિવાસ સ્થાન એવું પ્રાપ્ત થતું કે જેમાં ગૃહસ્થ - અન્યતીર્થિક પણ હોય, અને તે સ્થાન પર જો કોઈ સ્ત્રી મૈથુન માટે પ્રાર્થના કરે તો પ્રભુ તેનો સ્વીકાર કરતા નહોતા. તેઓ તેને શુભગતિના બાધકરૂપ સમજતા હતા. તેઓ ધર્મ-શુકલધ્યાન ધ્યાતા એવા વૈરાગ્યમાર્ગમાં સ્થિર રહેતા હતા. ॥ ૬ ॥

પ્રભુ ગૃહસ્થોના સંસર્ગથી દૂર રહેતા હતા, કોઈના દ્વારા પૂછાયેલ છતાં પણ કાંઈ જવાબ આપતા નહોતા પરંતુ તેઓ મૌન રહેતા હતા. ધર્મ - શુકલધ્યાનનું ધ્યાન ધરતા એવા હંમેશા સંયમ અને મોક્ષમાર્ગમાં તલ્લીન રહેતા હતા. ॥ ૭ ॥

જે વાતો પહેલા કહી દીધેલી છે અને આગળ જે બતાવાશે તેનું આચરણ સાધારણ પુરૂષ નિર્વિર્ય કરી શકતા નથી, પ્રભુ મહાવીરનું આચરણ તે પ્રમાણે જ હતું જેનું આચરણ સાધારણ પુરૂષો દ્વારા થઈ શકતું નથી. જો કોઈ પ્રભુને વંદના કરે તો તેની સાથે બોલતા નહોતા, અને જો કોઈ વંદના ન કરે તો તેના પર ક્રોધ પણ કરતા નહોતા, પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ થાય ત્યારે ચિત્તમાં ખિન્નતા ખેદ ને ધારણ કરતા નહોતા, જ્યારે પ્રભુ અનાર્ય દેશમાં પધાર્યા ત્યારે ત્યાના અનાર્ય લોકોએ પ્રભુને વિવિધ પ્રકારના કષ્ટ આપ્યા તો પણ પ્રભુ સદા શાંત અને સમભાવી કાયમ રહેલા હતા ॥ ૮ ॥

भावार्थः- भगवान् ईर्यासमिति के साथ पुरुष परिमाण भूमि को आगे देखते हुए सावधानी पूर्वक गमन करते थे। उनकी दृष्टि अपने मार्ग से इधर उधर नहीं जाती थी। इस प्रकार जाते हुए भगवान् को देख कर छोटे छोटे लड़के उन पर उपसर्ग करते थे। वे उन पर धूलि फैंकते थे तथा मुक्कों आदि से मारते थे और कौतुक देखने के लिए दूसरे लड़कों को पुकारते थे ॥५॥

भगवान् प्रायः एकान्तसेवी थे परन्तु कभी कभी जब उनको निवास स्थान ऐसा प्राप्त होता जिसमें गृहस्थ और अन्यतीर्थिक भी होते, उस स्थान पर यदि कोई स्त्री मैथुन के लिए प्रार्थना करती तो भगवान् उसे स्वीकार नहीं करते थे। वे इसे शुभ गति का बाधक समझते थे। वे धर्म ध्यान और शुक्ल ध्यान ध्याते हुए वैराग्य मार्ग में ही स्थित रहते थे ॥६॥

भगवान् गृहस्थों के संसर्ग से दूर रहते थे। किसी के कुछ पूछने पर वे कुछ भी उत्तर नहीं देते थे किन्तु मौन रहते थे। धर्म ध्यान और शुक्ल ध्यान ध्याते हुए वे सदा संयम एवं मोक्षमार्ग में तल्लीन रहते थे ॥७॥

जो बातें पहले कही गई हैं और जो आगे बताई जायेंगी उनका आचरण साधारण पुरुष नहीं कर सकता। भगवान् महावीर स्वामी का आचरण ऐसा ही था। जिसका आचरण साधारण पुरुषों द्वारा नहीं हो सकता। यदि कोई भगवान् को वन्दना करता तो वे उससे बोलते नहीं थे और जो वन्दना नहीं करता उस पर क्रोध भी नहीं करते थे। प्रतिकूल उपसर्ग होने पर वे चित्त में खिन्न नहीं होते थे। जब भगवान् अनार्य देश में पधारे तब वहाँ के अनार्य लोगों ने भगवान् को अनेक प्रकार से कष्ट पहुँचाया तो भी भगवान् सदा शान्त और समभावी बने रहे ॥८॥

फरुसाइं दुत्तितिक्खाइं, अइअच्च मुणी परक्कममाणे।
आघाय नट्टगीयाइं, दण्डजुद्धाइं मुट्ठिजुद्धाइं ॥९॥
गढिए मिहुकहासु, समयंमि नायसुए विसोगे अदक्खु।
एयाइ से उरालाइं, गच्छइ नायपुत्ते असरणयाए ॥ १० ॥
अवि साहिए दुवे वासे, सीओदं अभुच्चा निक्खन्ते।
एगत्तगए पिहियच्चे से अहिन्नायदंसणे सन्ते ॥ ११ ॥

परुषाणि - वाग्दुष्टानि दुस्तितिक्षाणि अतिगत्य मुनि पराक्रममाणस्तितिक्षते। आख्यातगीतनृत्यानि दण्डयुद्धानि मुष्टियुद्धानि उद्दिश्य कौतुकादिरहितो भवति ॥ ९ ॥ गृद्धान् मिथःकथासु तस्मिन् समये ज्ञातसुतः वर्धमानस्वामी विशोकः - मध्यस्थोऽद्राक्षीत्। एतानि दुःखानि उदारणि - दुष्प्रधृष्याणि अस्मरन् गच्छति - पराक्रमते ज्ञातपुत्रः अस्मरणाय अशरणाय वा शरणं - गृहं नात्र शरणमस्तीत्यशरणः संयमस्तस्मै ॥ १० ॥ अपि साधिके द्वे वर्षे शीतोदकमभुक्त्वा निष्क्रान्तः। एकत्वगतः पिहितार्चः - पिहितक्रोधज्वालो गुप्ततनुर्वा स अभिज्ञातदर्शनः शान्तः ॥११॥

अन्वयार्थ :- दुत्तितिक्खाइं - મુશ્કેલીથી સહન કરવા યોગ્ય **फरुसाइं** - કઠોર વચનોને **परक्कममाणे** - તે પરમ ઉત્કૃષ્ટ પરાક્રમી **मुणी** - ભગવાન **अइयच्चे** - **अइयच्च** - કાંઈ ગણતા નહોતા, પરંતુ સમભાવ પૂર્વક તેને સહન કરતા હતા. **आघायणट्टगीयाइं** - કથા, નૃત્ય અને ગીત તથા **दंडजुद्धाइं** - **दंडजुज्झाइं** - દંડ યુદ્ધ અને **मुट्ठिजुद्धाइं** - **मुट्ठिजुज्झाइं** - મુષ્ટિયુદ્ધને દેખવાની ઈચ્છા રાખતા નહોતા ॥ ૯ ॥

णायसुए - જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરસ્વામી જ્યારે પણ **मिहुकहासु** - પરસ્પર વાર્ત્તાલાપમાં **गढिए** - તલ્લિન પુરૂષોને અથવા સ્ત્રિયોને **अदक्खू** - દેખતા હતા, ત્યારે **समयम्मि** તે સમયમાં **विसोए** - હર્ષરહિત થઈને મધ્યસ્થ રહેતા હતા. આ પ્રકારે **एयाइं**

- આ **उरालाइं** મોટા મોટા અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોનો **असरणाए** - ખ્યાલ ન રાખતા એવાં **णायपुत्ते** - જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન **गच्छइ** - સંયમ માર્ગમાં ગમન કરતા હતા ॥ ૧૦ ॥

अवि दुवे वासे साहिए - બે વર્ષથી અધિક કાંઈક સમય સુધી **सीओदगं** - ઠંડુ પાણી એટલે કે સચિત્ત પાનીનું **अभुच्चा** - સેવન ન કરીને **णिक्खंते** - પ્રભુએ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલ હતી. **से** - તે ભગવાન **एगत्तगए** - એકત્વ ભાવનાથી ભાવિત ચિત્તવાળા **पिहियच्चे** - ક્રોધ રૂપી જવાલાને શાંત કરેલ તથા **अहिण्णायदंसणे** - સમ્યક્ત્વની ભાવનાથી ભાવિત અને **संते** - શાંત હતા ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ - અંત્યત કઠોર વચનોને સાંભળીને પણ પ્રભુ તેને સમતા પૂર્વક સહન કરતા હતા તથા કથા - નાચ - ગાન અને દંડયુદ્ધ - મુષ્ટિયુદ્ધ આદિ દેખવાની ક્યારેક તેઓ ઈચ્છા કરતા નહોતા ॥ ૯ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી વિહાર કરતા હતા જ્યારે કોઈ માર્ગમાં પરસ્પર વાર્તાલાપ કરતા પુરૂષોને અથવા સ્ત્રિયોને દેખતા તો તેઓના દિલમાં કોઈ પ્રકારનો હર્ષ - આનંદ ઉત્પન્ન થતો નહોતો પરંતુ સમભાવ જ રહેતો હતો. ભયંકરમાં ભયંકર અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો આવવા છતાં પણ તેઓ સંયમથી ચલિત અસ્થિર થતા નહોતા ॥ ૧૦ ॥

સ્વયંના માતા-પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયા બાદ પ્રભુ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા પરંતુ સ્વયંના પરિવારવર્ગ બંધુના અતિ આગ્રહથી પ્રભુ બે વર્ષથી કાંઈક વધારે સમય સુધી ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યા હતા. તે સમયમાં પ્રભુએ સચિત્ત પાણીનું સેવન કરેલ નહીં, તેઓના અંતઃકરણમાં હંમેશા એકત્વની ભાવના વિદ્યમાન હતી. અને ક્રોધની જ્વાલા શાંત થઈ ગયેલ. તેઓ સમ્યક્ત્વની ભાવનાથી યુક્ત, શાંત અને જિતેન્દ્રિય હતા. આ પ્રકારે પ્રભુ ગૃહસ્થાવાસમાં જ સાવદ્ય પાપકારી આરંભનો ત્યાગ કરી દીધેલ ॥ ૧૧ ॥

भावार्थः- अति कठोर वचनों को सुन कर भी भगवान् उन्हें समभाव पूर्वक सहन करते थे। तथा नाच, गान और दण्ड युद्ध, मुष्टि युद्ध आदि को देखने की वे इच्छा नहीं करते थे ॥९॥

भगवान् महावीर स्वामी विहार करते हुए जब कभी मार्ग में परस्पर वार्तालाप करती हुई स्त्रियों को देखते तो उनके हृदयमें किसी प्रकार का हर्ष उत्पन्न नहीं होता था किन्तु समभाव बना रहता था। भारी से भारी अनुकूल और प्रतिकूल उपसर्गों के आने पर भी वे संयम से विचलित नहीं होते थे ॥१०॥

अपने माता पिता का स्वर्गवास हो जाने के पश्चात् भगवान् दीक्षा लेने को तय्यार हुए किन्तु अपने परिवारवर्ग के अत्याग्रह से भगवान् दो वर्ष से कुछ अधिक समय तक गृहस्थावास में और ठहरे थे। उस समय में भगवान् ने कच्चे जल का सेवन नहीं किया था। उनके अन्तःकरण में सदा एकत्व की भावना विद्यमान थी

और क्रोध की ज्वाला शान्त हो गई थी। वे सम्यक्त्व की भावना से युक्त, शान्त और जितेन्द्रिय थे। इस प्रकार भगवान्ने गृहस्थावास में ही सावद्य आरम्भ का त्याग कर दिया था ॥११॥

स एवम्भूतो भगवान् गृहवासेऽपि सावद्यारम्भत्यागी, किं पुनः प्रव्रज्यायामिति दर्शयितुमाह -

पुढविं च आउकायं च, तेउकायं च वाउकायं च ।
पणगाइं बीयहरियाइं, तसकायं च सव्वसो नच्चा ॥ १२ ॥
एयाइं सन्ति पडिलेहे, चित्तमन्ताइ से अभिन्नाय ।
परिवज्जिय विहरित्था इय संखाय से महावीरे ॥ १३ ॥
अदु थावरा य तसत्ताए, तसा य थावरत्ताए ।
अदुवा सव्वजोणिया, सत्ता कम्मुणा कप्पिया पुढो बाला ॥ १४ ॥
भगवं च एवमन्नेसिं, सोवहिए हु लुप्पइ बाले ।
कम्मं च सव्वसो नच्चा, तं पडियाइक्खे पावगं भगवं ॥ १५ ॥
दुविहं समिच्च मेहावी, किरीयमक्खायऽणेलिसं नाणी ।
आयाणसोयमइवायसोयं, जोगं च सव्वसो णच्चा ॥ १६ ॥

पृथ्वीं चाऽप्कायं च तेजः कायं च वायुकायं च पनकानि बीज-हरितानि त्रसकायं च सर्वशो ज्ञात्वा तदारम्भं परिवर्ज्य विजहार स भगवानिति सम्बन्धः ॥ १२ ॥ एतानि भूतानि सन्तीत्येवं प्रत्युपेक्ष्य तथा चित्तवन्ति स अभिज्ञाय परिवर्ज्य विजहार एतत् संख्याय स महावीरः ॥ १३ ॥ अथ स्थावराश्च त्रसतया, त्रसाश्च स्थावरतया विपरिणमन्ते अथवा सर्वयोनिकाः सत्त्वाः कर्मणा कल्पिताः - व्यवस्थिताः पृथक्तया बालाः - रागद्वेषाऽऽकलिता ॥ १४ ॥ भगवांश्चैवममन्यत सोपधिकः द्रव्यभावोपधियुक्तः खलु लुप्यते बालः कर्मणेति, कर्म च सर्वशो ज्ञात्वा तत् - कर्म प्रत्याख्यातवान् तदुपादानं च पापकर्मानुष्ठानं भगवान् ॥ १५ ॥ द्विविधं कर्म ईर्याप्रत्ययं साम्परायिकं च समेत्य मेधावी क्रियां संयमानुष्ठानरूपाम् आख्यातवान् अनीदृशीं ज्ञानी । आदीयते कर्मानेनेति आदानं दुष्प्रणिहितमिन्द्रियम् आदानं च तत् श्रोतश्चादानश्रोतस्तत्, अतिपातस्रोतः प्राणातिपातस्रोत उपलक्षणार्थत्वादस्य मृषावादादिकमपि ज्ञात्वा योगं मनोवाक्कायलक्षणं च सर्वशो ज्ञात्वा ॥ १६ ॥ किंच -

अन्वयार्थ :- पुढविं - પૃથ્વીકાય आउकायं - અપ્કાય तेउकायं - તેઉકાય वाउकायं - વાયુકાય पणगाइं - પનક बीयहरियाइं - બીજ - વનસ્પતિ च - અને तसकायं -

ત્રસકાયને **सव्वसो** - બધી રીતે **णच्चा** - જાણીને **च** - તથા **एयाइं** - આ બધા **चित्तमंताइं** - સચિત્ત **संति** - છે. **पडिलेहे** - આ પ્રમાણે વિચાર કરીને **च** - અને **अभिण्णाय** - સમજીને, તથા **से** - આની હિંસાથી પાપ લાગે છે. **इय** - **इइ** - આ પ્રમાણે **संखाय** - જાણીને **महावीरे** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **परिवज्जिय** - આની હિંસાનો ત્યાગ કરીને **विहरित्था** - વિહાર કરતા હતા. ॥ ૧૨-૧૩ ॥ **कम्मुणा** - કર્મથી એટલે કે કર્મોના વશીભૂત થઈને **थावरा** - સ્થાવરજીવ **तसत्ताए** - ત્રસરૂપમાં પરિણત થાય છે, **अदुवा** - અથવા **तसा** - **तसजीवा** - ત્રસ પ્રાણી **थावरत्ताए** - સ્થાવરરૂપમાં પરિણત થાય છે, **अदुवा** - અથવા **सव्वजोणिया** - બધી યોનિવાળા **बाला** - અજ્ઞાની રાગદ્વેષથી ભરેલા **सत्ता** - જીવ કર્મોને વશીભૂત થઈને **पुढो** - વિવિધ યોનિયોમાં **कप्पिया** - પરિવર્તિત થયા કરતા હોય છે ॥૧૪॥

भगवं - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **एवं** - આ પ્રકારે **अण्णेसिं** - સમજી લીધું હતું કે **बाले** - જે અજ્ઞાની **सोवहिए** - દ્રવ્ય ભાવ ઉપધિથી યુક્ત હોય છે, તે **हु** - નિશ્ચયથી **लुप्पइ** - કલેશને પામે છે **कम्मं** - કર્મને **सव्वसो** - બધા પ્રકારથી **णच्चा** - જાણીને **भगवं** - પ્રભુ મહાવીરે **तं** - કર્મોને ઉત્પન્ન કરવાવાળી **पावगं** - પાપક્રિયા **नो पडियाइक्खे** - ત્યાગ કરી દીધેલ હતો ॥ ૧૫ ॥

मेहावी - બધા ભાવોને જાણવાવાળા **णाणी** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **दुविहं** - ઈર્યાપથિક અને સાંપરાયિક બે પ્રકારના કર્મોને **समिच्च** - જાણીને **अणेलिसं** - અનુપમ **किरियं** - સંયમરૂપ ક્રિયાનું **अक्खायं** - કથન કરેલ તથા **सव्वसो** - સંપૂર્ણરૂપથી **णच्चा** - જાણીને **आयाणसोयं** - આદાન નિરંકુશ ઈન્દ્રિય સ્રોત **अइवायसोयं** - અતિપાત સ્રોત હિંસા વગેરે **च** - અને **जोगं** - યોગોને કર્મબંધનું કારણ બતાવેલ હતું ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ :- પ્રભુ મહાવીરસ્વામી પૃથ્વી - અપ્ - તેઈ - વાઉ - વનસ્પતિ અને ત્રસકાય આ છ એ કાયો ચેતન છે એ પ્રમાણે જાણીને તેનો આરંભ અર્થાત્ હિંસા ન કરતા એવા વિચરતા હતા ॥ ૧૨-૧૩ ॥

કર્મોના વશ થઈને ત્રસજીવ પૃથ્વીકાયાદિ સ્થાવર યોનિઓમાં અને સ્થાવર જીવ ત્રસ યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અથવા બધી યોનિવાળા જીવ રાગ - દ્વેષથી યુક્ત થઈને સ્વયંના કરેલ કર્મોના અનુસાર ભિન્ન ભિન્ન યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થતા રહે છે. આ જગતમાં વાળ-માથાનાવાળના અગ્રભાગ જેટલો એક પણ પ્રદેશ રહેલો નથી કે જ્યાં જીવે અનેક વાર જન્મ - મરણ ન કર્યા હોય ॥ ૧૪ ॥

જે પુરૂષ દ્રવ્યથી અને ભાવથી ઉપધિ સહિત હોય છે તે નિશ્ચયથી ખરેખર

કર્મજનિત કલેશના ભાજનરૂપ થાય છે. આ પ્રમાણે જાણીને પ્રભુએ ઉપધિનો ત્યાગ કરી દીધેલ અને જે કાર્યો કરવાથી કર્મોનો બંધ થાય તે કાર્યોને પણ પ્રભુએ સર્વથા ત્યાગ કરી દીધેલ ॥ ૧૫ ॥

કર્મ બે પ્રકારના છેં એક તો ઈર્યાપ્રત્યય અને બીજું સાંપરાયિક સર્વ ભાવોના જ્ઞાતા-જાણવાવાળા પ્રભુએ આ બન્ને પ્રકારના કર્મોને જાણીને તે કર્મોને નાશ કરવાવાળી સંયમાનુષ્ઠાનરૂપ ક્રિયાનો અનુપમ સુંદર રીતીએ ઉપદેશ આપેલ છે. આ જ પ્રકારે તે કેવલજ્ઞાની પ્રભુએ આદાનસ્રોત - અતિપાતસ્રોત અને યોગોનો પણ ઉપદેશ આપેલ છે, જેના દ્વારા કર્મ ગ્રહણ કરાય તે આદાન કહેવાય, ઉન્માર્ગમાં ચાલવાવાળી ઈન્દ્રિયો આદાન છે તે કર્મોને આવવાના માર્ગ છે એટલે આદાનસ્રોત કહેવાય છે. આ પ્રમાણે પ્રાણાતિપાત અને મૃષાવાદ આદિ પણ કર્મોને આવવાના સ્રોત છે તથા મન - વચન અને કાયારૂપ યોગ પણ કર્મોને આવવાના સ્રોત છે કારણ કે આ બધા કર્મબંધના હેતુ છે. એટલે જ બધા પ્રકારે તેને જાણીને પ્રભુએ કલ્યાણાર્થે સંયમરૂપ ક્રિયાના પાલનનો ઉપદેશ કરેલ છે. ॥ ૧૬ ॥

भावार्थः- भगवान् महावीरस्वामी पृथ्वीकाय, अप्काय, तेउकाय, वायुकाय, वनस्पतिकाय और त्रसकाय इन छहों कायों को चेतन जान कर इनका आरम्भ अर्थात् हिंसा न करते हुए विचरते थे ॥१२-१३॥

कर्मो के वशीभूत होकर त्रस जीव पृथ्वीकायादि स्थावर योनियों में और स्थावर जीव त्रस योनियों में उत्पन्न होते हैं। अथवा सभी योनि वाले जीव राग द्वेष से युक्त होकर अपने किये हुए कर्मों के अनुसार भिन्न भिन्न योनियों में उत्पन्न होते रहते हैं। इस जगत् में बाल अग्रभाग जितना एक भी प्रदेश बचा हुआ नहीं हैं जहाँ इस जीव ने अनेकों बार जन्म मरण न किये हों ॥१४॥

जो पुरुष द्रव्य से या भाव से उपधि युक्त होता है वह निश्चय ही कर्म जनित क्लेश का भाजन होता है यह जान कर भगवान् ने उपधि का त्याग कर दिया था और जिन कार्यों से कर्मों का बन्ध होता है उन कार्यों का भी भगवान् ने सर्वथा त्याग कर दिया था ॥१५॥

कर्म दो प्रकार के हैं - एक ईर्याप्रत्यय और दूसरा साम्परायिक। सर्वभावों के ज्ञाता भगवान् ने इन दोनों ही कर्मों को जान कर इनका नाश करने वाली संयमानुष्ठान रूप क्रिया का अनुपम रीति से उपदेश दिया था। इसी प्रकार उन केवलज्ञानी भगवान ने आदान स्रोत, अतिपात स्रोत और योगों का भी उपदेश दिया था। जिसके द्वारा कर्मों का ग्रहण होता है उसे आदान कहते हैं। उन्मार्ग में चलने वाली इन्द्रियाँ आदान हैं। वे कर्मों के आने के मार्ग हैं इसलिए आदान स्रोत कहलाती है। इसी तरह प्राणातिपात और मृषावाद आदि भी कर्मों के आने के स्रोत हैं तथा मन, वचन और काया रूप योग भी कर्मों के आने के स्रोत हैं क्योंकि ये सभी कर्म बन्ध के हेतु हैं। इसलिए सब प्रकार से इन्हें जान कर भगवान् ने कल्याणार्थ संयम रूप क्रिया के पालन का आदेश किया था ॥१६॥

अइवत्तियं अणाउट्टिं, सयमन्नेसिं अकरणयाए।
जस्सित्थिओ परिन्नाया, सव्वकम्मावहा उ से अदक्खु ॥ १७ ॥
अहाकडं न से सेवे, सव्वसो कम्म (कम्मुणा) अदक्खू।
जं किंचि पावगं भगवं, तं अकुव्वं वियडं भुंजित्था ॥ १८ ॥
णो सेवइ य परवत्थं, परपाए वि से न भुंजित्था।
परिवज्जियाण उमाणं गच्छइ संखडिं असरणयाए ॥ १९ ॥
मारण्णे असणपाणस्स, नाणुगिद्धे रसेसु अपडिन्ने।
अच्छिंपि नो पमज्जिज्जा, नोवि य कंडूयए मुणी गायं ॥ २० ॥
अप्पं तिरियं पेहाए अप्पिं पिट्ठओ पेहाए।
अप्पं बुइएऽपडिभाणी, पंथपेही चरे जयमाणे ॥ २१ ॥
सिसिरंसि अद्धपडिवन्ने, तं वोसिज्ज वत्थमणगारे।
पसारित्तु बाहुं परक्कमे नो अवलम्बियाण कंधंमि ॥ २२ ॥
एस विही अणुक्कन्तो, माहणेण मइमया।
बहुसो अपडिन्नेण, भगवया एव रियंतिं ॥ २३ ॥ त्ति बेमि ॥

पातकाद् अतिव्रत्तिकाम्-अतिक्रान्तां निर्दोषाम् अनाकुट्टीम् अहिंसामाश्रित्य स्वयमन्येषां चाऽकरणतया प्रवृतः। यस्य स्त्रियः परिज्ञाताः सर्वकर्मावहाः सर्वपापोपादानभूताः स एव अद्राक्षीत् ॥ १७ ॥ यथाकृतम् आधाकर्मादि नाऽसौ सेवते च सर्वशः कर्म अद्राक्षीत्। यत्किञ्चित् पापकं पापोपादानकारणं भगवान् तदकुर्वन् विकटं-प्रासुकम् अभुङ्क्त ॥ १८ ॥ नो सेवते च परवस्त्रं प्रधान वस्त्रं परस्य वा वस्त्रम्, परपात्रेऽपि असौ न भुङ्क्ते स्म परिवर्ज्य - अवगणय्य अपमानं गच्छति संखण्डिम् आहारपाकस्थानभूताम् अशरणतया - अदीनमनस्कतया ॥ १९ ॥ मात्रज्ञः अशनपानस्य, न अनुगृद्धो रसेषु, ग्रहणं प्रति अप्रतिज्ञः। अक्षि अपि न प्रमार्जयेत् नाऽपि च कण्डूयते मुनिर्गात्रम् ॥ २० ॥ किंच -

अल्पं तिर्यक् प्रेक्षते, अल्पं पृष्ठतः प्रेक्षते। अल्पं बूते अप्रतिभाषी अल्पशब्दोऽभावे वर्तत इति पथिप्रेक्षी चरेद् यतमानः ॥ २१ ॥ अध्वप्रतिपन्ने शिशिरे सति तद् व्युत्सृज्य वस्त्रं - देवदूष्यमनगारः। प्रसार्य बाहू पराक्रमते नाऽवलम्ब्य स्कन्धे तिष्ठति ॥ २२ ॥ एष विधिरनुक्रान्तः - अनुचीर्णो माहनेन मतिमता। बहुशः अप्रतिज्ञेन - अनिदानेन भगवता। एवं रीयन्ते अन्ये मुमुक्षव इति ब्रवीमि ॥ २३ ॥

अन्वयार्थ :- अणाउट्टिं - જે અહિંસા ને **अइवत्तियं** - પાપરહિત જાણીને સ્વયં તેનું આચરણ કરે છે તથા બીજાઓ પાસે કરાવે છે, અને **सयं** - સ્વયં **अकरणयाए** - હિંસા કરતા નથી અને **अण्णेसिं** - બીજાઓ પાસે પણ કરાવતા નથી, તથા **जस्स** - જેણે **इत्थिओ** - સ્ત્રિયોંને **सव्वकम्मावहाओ** - બધા પાપોનું કારણ **परिण्णाया** - જાણી લીધી છે **से** - તે **अदक्खू** - યથાર્થદર્શી છે ॥ ૧૭ ॥

મહાવીરસ્વામીએ **अहाकडं** - આધાકર્મી આહારનું **ण सेवे** - સેવન કરેલ નહીં, કારણ કે **से** - તેઓ તેમાં **सव्वसो** - બધા પ્રકારથી **कम्म** - કર્મોના બંધ **अदक्खू** - દેખતા હતા આ પ્રમાણે બીજા પણ **जं किंचि** - જે કાંઈક **पावगं** - પાપના હેતુ હતા **तं** - તેનું **अकुव्वं** - પ્રભુ સેવન કરતા નહોતા, પરંતુ **वियडं** - પ્રાસુક **भुंजित्था** - આહારનું સેવન કરતા હતા. ॥ ૧૮ ॥

પ્રભુ **परवत्थं** - ઉત્તમ વસ્ત્ર અથવા બીજાના વસ્ત્રનો **णो सेवइ** - સેવન કરતા નહોતા **य** - અને **परपाए वि** - બીજાના પાત્રમાં પણ **से** - તેઓ **ण भुंजित्था** - જમતા નહોતા. તેઓ **ओमाणं** - અપમાનને **परिवज्जियाण** - અવગણીને **असरणयाए** - અદીનભાવથી **संखडिं** - આહારના સ્થાનમાં **गच्छइ** - જતા હતા ॥ ૧૯ ॥

પ્રભુ **असणपाणस्स** - આહારપાણીના **मायण्णे** - પરિમાણને જાણતા હતા, તેઓ **रसेसु** - રસોમાં **णाणुगिद्धे** - આસક્ત થતા નહોતા, તથા **अपडिण्णे** - 'આજે અમુક જ મિઠાઈનું ભોજન લઈશ' આવી પ્રતિજ્ઞા પણ તેઓ કરતા નહોતા, આંખમાંથી ધૂળની રજકણોને કાઢવા માટે તેઓએ ક્યારેય પણ **अच्छिं** - આંખનું **णो वि पमज्जिया** - પ્રમાર્જન પણ નહી કરેલ **य** - અને **मुणी** - તે મુનિ પ્રભુએ **गायं** - સ્વયંના શરીરમાં **णो वि कंडूयए** - ક્યારેય પણ ખાજ ખણી નહોતી ॥ ૨૦ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **तिरियं** - તિર્છા **अप्पं पेहाए** - ન દેખતા એવા **व** - **य** - અને **पिट्ठओ** - પાછળ પણ **अप्पं पेहाए** - ન દેખતા એવા **पंथपेही** - એકમાત્ર સ્વયંના માર્ગને જ દેખતા એવા **जयमाणे** - જયણાપૂર્વક **चरे** - ચાલતા હતા, તથા કોઈના દ્વારા પૂછવા છતાં પણ **अपडिभासी** - **अपडिभाणी** - કાંઈ ન બોલતા એવા **अप्पं बुइए** - મૌન રહેતા હતા. ॥ ૨૧ ॥

अणगारे - અનગાર ભગવાન મહાવીરસ્વામી **सिसिरंसि** - **सिसिरम्मि** - શિશિર ઋતુના **अद्धपडिवण्णे** - આરંભમાં જ **तं** - તે **वत्थं** - દેવદૂષ્ય વસ્ત્રને **वोसिज्ज** - ત્યાગ કરી **बाहुं** - **बाहू** - ભૂજાઓને **पसारित्तु** - ફેલાવીને **परक्कमे** - ચાલતા હતા, પરંતુ ઠંડીથી પીડિત થઈને ભૂજાઓને સંકુચિત કરીને તથા **खंधंसि** - **खंधम्मि** - ખભાઓનું **अवलंबियाण** - અવલંબન લઈને **णो** - ઉભા રહેતા નહોતા. ॥ ૨૨ ॥

मइमया - મતિમાન્ **अपडिण्णेण** - નિયાણારહિત **माहणेण** - માહણ **भगवया** પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **बहुसो** - અનેક પ્રકારથી **एस** - આ **विही** - વિધિનું **अणुक्कंतो** - આચરણ કરેલ હતું એટલે અન્ય મોક્ષાર્થી આત્માઓએ **एवं** - આ પ્રકારે **रीयंति - रीयंते** - આચરણ કરવું જોઈયે. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું ॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ :- જે પુરૂષ સ્વયં હિંસા નથી કરતો તથા બીજાઓ પાસે પણ કરાવતો નથી તથા જે સ્ત્રિયોના સ્વરૂપને અને તેઓમાં આસકિત કરવાના કારણે જે થવાવાળું પરિણામ છે, તેને જાણે છે, અર્થાત્ સ્ત્રિયો સર્વ પાપોનું કારણ છે તે જે સમજે છે તે જ પરમાર્થદર્શી છે અને તે જ ખરો સંસારના સ્વરૂપનો જાણકાર છે ભગવાને સ્ત્રીના સ્વભાવને જાણીને તેનો ત્યાગ કરેલ હતો માટે જ તેઓ પરમાર્થદર્શી હતા ॥ ૧૭ ॥

પ્રભુએ આધાકર્મવાળા આહારનું ક્યારેય પણ સેવન કરેલ નહીં કારણ કે તે આધાકર્મ આહાદિના સેવનથી આઠે પ્રકારના કર્મોનો બંધ થાય તે પ્રભુએ દેખેલ છે આ પ્રમાણે જે જે કાર્યોથી પાપ થાય છે એવું પ્રભુએ દેખ્યું અને તે બધાને છોડીને પ્રાસુક સુઝતો આહારનું જ સેવન કરતા હતા ॥ ૧૮ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી ઘણા કિંમતી વસ્ત્રોને અથવા બીજાઓના વસ્ત્રોને ધારણ કરતા નહોતા તથા બીજાઓના પાત્રમાં ભોજન કરતા નહોતા ફક્ત પ્રથમ પારણું પાત્રમાં કર્યું, તેઓ અપમાનને ગણકાર્યા વગર અદીનવૃત્તિથી આહાર લેવાના સ્થાનમાં જતાં હતા ॥ ૧૯ ॥

પ્રભુ આહાર પાણીના પ્રમાણને જાણતા હતા જેથી તેઓ પ્રમાણ અનુસાર જ આહાર પાણીને ગ્રહણ કરતા હતા, તેઓ આહારના રસોમાં આસકત નહોતા, 'આજે હું સિંહકેશરીયા લાડવા આદિ મિષ્ટાન્ન જ લઈશ' આવી પ્રતિજ્ઞા કરતા નહોતા પરંતુ નિરસ રસવગરનું કુલ્માષ અડદ, ચણા, વાલ કુલથી આદિના માટે તો અભિગ્રહ ધારણ કરતા જ હતા, પ્રભુએ ક્યારેય ન તો આંખામાંથી ધૂલી કાઢવા માટેના પ્રયત્નથી આંખને પરિમાર્જિત કરી અને કાષ્ઠ આદિ દ્વારા સ્વયંના અંગોને ખાજ ખણવા માટે પ્રયત્ન કર્યો નથી ॥ ૨૦ ॥

માર્ગમાં ચાલતી વખતે પ્રભુ આજુબાજુ - તિર્છું કે પાછળની બાજુ દેખતા નહોતા પરંતુ સામે રહેલા માર્ગને જ દેખતા એવા જયણા પૂર્વક વિહાર કરતા હતા અને કોઈના દ્વારા પૂછાયેલ છતાં પણ તેઓ બોલતા નહોતા, મૌન રહેતા હતા ॥૨૧॥

પ્રભુ શિશિર ઋતુના આરંભમાં જ તે દેવદૂષ્ય વસ્ત્રનો ત્યાગ કરીને સ્વયંની ભૂજાઓને ફેલાવીને ચાલતા હતા પરંતુ ઠંડીથી પીડિત થઈ ભૂજાઓને સંકુચિત કરતા નહોતા તથા ખભાઓનું અવલંબન પણ લેતા નહોતા ॥ ૨૨ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ પૂર્વોકત પ્રકારે આચરણ કરેલ હતું. એટલે જ બીજા મોક્ષાર્થી પુરૂષોને પણ આ પ્રકારે આચરણ કરવું જોઈએ એમ સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે ॥ ૨૩ ॥

भावार्थः- जो पुरुष स्वयं हिंसा नहीं करता तथा दूसरों से भी नहीं करवाता है तथा जो स्त्रियों के स्वरूप को और उनमें आसक्ति के कारण होने वाले परिणाम को जानता है अर्थात् स्त्रियों को समस्त पापों का कारण समझता है वही परमार्थदर्शी है और संसार के स्वरूप का यथार्थ ज्ञाता है। भगवान् ने स्त्री के स्वभाव को जान कर उसका त्याग कर दिया था। इसलिए वे परमार्थदर्शी थे ॥१७॥

भगवान् ने आधाकर्म आहार का कभी सेवन नहीं किया था क्योंकि आधाकर्म आहारादि के सेवन से आठ प्रकार के कर्मो का बन्ध होना भगवान् ने देखा था। इसी तरह जिन जिन कार्यो से पाप होना भगवान् ने देखा था उन सब को छोड़ कर वे प्रासुक आहार का सेवन करते थे ॥१८॥

भगवान् महावीर स्वामी बहुमूल्य वस्त्रों को या दूसरे के वस्त्रों को धारण नहीं करते थे तथा वे दूसरे के पात्र में भी भोजन नहीं करते थे। वे अपमान का ख्याल न करके अदीन वृत्ति से आहार के स्थान में जाते थे ॥१९॥

भगवान् आहार पानी की मात्रा को जानते थे अतः वे मात्रा के अनुसार ही आहार पानी का ग्रहण करते थे। वे रसों में आसक्त नहीं थे। "आज मैं सिंह केशरीयाँ मोदक आदि मिष्टान्न ही लूँगा" ऐसी प्रतिज्ञा नहीं करते थे किन्तु नीरस कुल्माष-कुलथी आदि के लिए तो अभिग्रह करते ही थे। भगवान् ने न तो कभी नेत्र की धूलि को निकालने के लिए नेत्र को परिमार्जित किया और न काष्ठ आदि के द्वारा अपने अंगों में खाज ही की थी ॥२०॥

मार्ग में चलते समय भगवान् इधर उधर तिर्छे या पीछे की ओर नहीं देखते थे किन्तु सामने मार्ग को देखते हुए यतनापूर्वक विहार करते थे और किसी के पूछने पर वे कुछ भी बोलते नहीं थे किन्तु मौन रहते थे ॥२१॥

भगवान् शिशिर ऋतु के आरम्भ में ही उस देवदूष्य वस्त्र को त्याग कर अपनी भुजाओं को फैला कर चलते थे परन्तु शीत से पीड़ित होकर भुजाओं को संकुचित नहीं करते थे तथा कन्धों का अवलम्बन भी नहीं लेते थे ॥२२॥

भगवान् महावीर स्वामी ने पूर्वोक्त प्रकार से आचरण किया था इसलिए दूसरे मोक्षार्थी पुरुषों को भी इसी प्रकार आचरण करना चाहिए ऐसा श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य श्री जम्बूस्वामी से कहते हैं ॥२३॥

द्वितीय उद्देशकः

પહેલા ઉદ્દેશામાં પ્રભુની ચર્યાનું વર્ણન કર્યું. હવે આ ઉદ્દેશામાં જે વસતિમાં પ્રભુ નિવાસ કરતા હતા, તેનું વર્ણન કરાય છે.

पहले उद्देशक में भगवान् की चर्या का वर्णन किया गया है, अब उस वसति का वर्णन किया जाता है जहाँ भगवान् ठहरते थे ।

अनन्तरं भगवतश्चर्याऽभिहता, इह तु शय्या प्रतिपाद्यते -

चरियासणाइं सिज्जाओ, एगइयाओ जाओ बुइयाओ ।
आइक्ख ताइं सयणासणाइं, जाइं सेवित्था से महावीरे ॥ १ ॥
आवेसणसभापवासु, पणियसालासु एगया वासो ।
अदुवा पलियठाणेसु, पलालपुंजेसु एगया वासो ॥ २ ॥
आगन्तारे आरामागारे, तह य नगरे व एगया वासो ।
सुसाणे सुण्णगारे वा, रूक्खमूले व एगया वासो ॥ ३ ॥
एएहिं मुणी सयणेहिं, समणे आसि पतेरसवासे ।
राइं दिवंपि जयमाणे, अपमत्ते समाहिए झाइ ॥ ४ ॥
णिद्दंपि नो पगामाए, सेवइ भगवं उट्ठाए ।
जग्गावइ य अप्पाणं, इसिं साइ य अपडिन्ने ॥ ५ ॥
संबुज्झमाणे पुणरवि, आसिंसु भगवं उट्ठाए ।
निक्खम्म एगया राओ, बहि चंकमिया मुहुत्तागं ॥ ६ ॥
सयणेहिं तत्थुवसग्गा, भीमा आसी अणेगरूवा य ।
संसप्पगा य जे पाणा, अदुवा जे पक्खिणो उवचरन्ति ॥ ७ ॥
अदु कुचरा उवचरन्ति, गामरक्खा य सत्ति - अत्था य ।
अदु गामिया उवसग्गा, इत्थी एगइया पुरिसा य ॥ ८ ॥
इहलोइयाइं परलोइयाइं, भीमाइं अणेगरूवाइं ।
अवि सुब्भिदुब्भिगन्धाइं, सद्दाइं अणेगरूवाइं ॥ ९ ॥

चर्यायाम् आसनानि शय्याश्च एका या उक्ता आचक्ष्व तानि शय्याऽऽसनानि यानि सेवितवानसौ महावीरः ॥ १ ॥ प्रश्नप्रतिवचनमाह - आवेशने - सकुड्यशून्यगृहे सभाप्रपासु पण्यशालासु एकदा वासः । अथवा पलितस्थानेषु - अयस्कारादिकर्मस्थानेषु मञ्चोपरिव्यवस्थित - पलालपुञ्जानामध एकदा वासः ॥ २ ॥ आगान्तारे प्रसङ्गयाता आगत्य वा यत्र तिष्ठन्ति तत्तथा तस्मिन् आरामगारे तथा च नगरे वा एकदा वासः । श्मशाने शयनेषु समनाः श्रमणो वाऽऽसीत् प्रत्रयोदशवर्षाणि प्रकर्षेण त्रयोदशं वर्षं यावत् । रात्रिं च दिवाऽपि यतमानः अप्रमत्तः समाहितो ध्यायति ॥ ४ ॥ किंच - निद्रामपि न प्रकामतः सेवते भगवान् उत्थाय । जागरयति चाऽऽत्मानम् ईषत् स्वापी - अस्थिकग्रामे व्यन्तरोपसर्गान्ते अन्तर्मुहूर्तं सकृन्निद्राप्रमाद आसीत् । अपि चाऽप्रतिज्ञः - स्वापाभ्युपगमपूर्वकं न शयितेति ॥ ५ ॥ संबुध्यमानः पुनरपि अप्रमत्त आसीद् भगवानुत्थाय । निष्क्रम्य एकदा रात्रौ बहिश्चङ्क्रम्य मुहूर्तं निद्राप्रमादाऽपनयनार्थं ध्याने स्थितवान् इति ॥ ६ ॥ शयनेषु वसतिषु तत्र उपसर्गा भीमा आसन्ननेकरूपाश्च । संसर्पकाश्च - अहिनकुलादयो ये प्राणिनोऽथवा ये पक्षिणस्ते उपचरन्ति - उपसर्गयन्ति ॥ ७ ॥ अथ कुचराः चौर पारदारिकादय उपचरन्ति ग्रामरक्षाश्च शक्तिहस्ताश्च - शक्तिकुन्तादिहस्ताः । अथ ग्रामिकाः ग्रामधर्माश्रिता रूपदर्शनादिना उपसर्गाः स्यु । स्त्री काचित् पुरुषाश्चोपसर्गयेयुः ॥ ८ ॥

किंच-

ऐहलौकिकान् - मनुष्यकृता दण्डप्रहारादयस्तान् पारलौकिकान् - दिव्यास्तैरश्चाश्च तान् यदिवा परत्र पीडयन्ति कामभोगाः अनुकुलोपसर्गास्तानित्यर्थः, भीमाननेकरूपान् स्पर्शान् अपि सुरभिगन्धान् दुर्गन्धान् शब्दाननेकरूपानधिसहते ॥ ९ ॥

अन्वयार्थ :- **चरिया** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીની ચર્યામાં **जाओ** - જે **एगइयाओ** - કેટલાક **आसणाइं** - આસન અને **सिज्जाओ** - શય્યાઓ **बुइयाओ** - **भइयाओ** - કહેલ છે **जाइं** - જેને **से** - તે **महावीरे** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **सेवित्था** - સેવન કરેલ **ताइं** - તે **सयणासणाइं** - શય્યા અને આસનોના વિષયમાં **आइक्ख** - આપ મને કહો ॥ ૧ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **एगया** - ક્યારેક **आवेसण** - જેની ચારે બાજુ દિવાલો હોય એવા શૂન્ય ઘરમાં **सभा** - સભા અને **पवासु** - પ્યાઉના સ્થાનમાં અને **पणियसालासु** - દુકાનોમાં **वासो** - નિવાસ કરતા હતા **अदुवा** - અથવા **एगया** - ક્યારેક **पलियट्ठाणेसु** - સુથાર અને લુહાર આદિના કાર્ય કરવાના સ્થાનમાં અને **पलालपुंजेसु** - માંચડા ઉપર રાખેલ ઘાસના ઢગલાની નીચે **वासो** - નિવાસ કરતા હતા. ॥ ૨ ॥ પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **एगया** - ક્યારેક **आगंतारे** - મુસાફરોના ઉતરવાના સ્થાનમાં એટલે કે ધર્મશાળા આદિમાં **आरामागारे** - બગીચામાં બનેલ મકાનમાં **तह य** - અને ક્યારેક **णगरे वि** - નગરમાં **वासो** - નિવાસ કરતા હતા. **एगया** - ક્યારેક **सुसाणे** - શ્મશાનમાં **सुण्णगारे** - દીવાલ રહિત

સૂના ઘરમાં **वा** - અથવા ક્યારેક **रूक्खमूले वि** - ઝાડના નીચે પણ **वासो** - નિવાસ કરતા હતા ॥ ૩ ॥

मुणी - તપસ્યામાં રત મુનિ **समणे** - શ્રમણ પ્રભુ મહાવીરસ્વામીને **एएहिं** - આ **सयणेहिं** - સ્થાનોમાં **पतेरसवासे** - **पतेलसवासे** - ઉત્કૃષ્ટ તેર વર્ષ સુધી અર્થાત્ તેરવર્ષથી અધિક નહીં પરંતુ તેર વર્ષમાં કાંઈક ઓછા સમય સુધી **आसि** - નિવાસ કરેલ હતો. તેઓ **राइंदियं वि** - **राइं दिवं पि** - રાત દિવસ **जयमाणे** - સંયમના અનુષ્ઠાનમાં પ્રયત્નવાળા રહેતા હતા. તેઓ **अप्पमत्ते** - ક્યારેક પ્રમાદ કરતા નહોતા અને **समाहिए** - સ્થિર ચિત્તવાળા થઈને **झाइ** - ધર્મ - શુક્લધ્યાન ધરતા હતા ॥ ૪ ॥

भगवं - ભગવાન **णिद्धं पि** - નિદ્રાનું **णो सेवइ** - સેવન પણ કરતા નહોતા. જો ક્યારેક **ईसिं** - થોડી પણ **साई** - નિદ્રા તેઓને આવતી તો તેઓ **उट्ठाए** - ઉઠીને **अप्पाणं** - સ્વયંની આત્માને **पगामएजग्गावइ** - પૂર્ણતયા હંમેશા જાગૃત રાખતા હતા અર્થાત્ ઉત્તમઅનુષ્ઠાનમાં તલ્લીન રાખતા હતા પરંતુ **अपडिण्णे** - સુવાની ઈચ્છા ક્યારેય પણ કરતા નહોતા ॥ ૫ ॥

संबुज्झमाणे - નિદ્રા - પ્રમાદ એ સંસારભ્રમણના કારણ છે આ સમજતા એવા **भगवं** - ભગવાન નિદ્રા પ્રમાદથી સર્વથા વર્જિત **आसिंसु** - હતા. **पुणरवि** - ફરીથી પણ જો ક્યારેક થોડી પણ **निद्रा** - પ્રમાદ તેઓને સતાવે તો તેઓ **उट्ठाए** - ઉઠીને ઉભા થઈ જતા હતા અને નિદ્રા - પ્રમાદની નિવૃત્તિને માટે **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક **राओ** - રાત્રિમાં **बहिं** - સ્વયંના સ્થાનથી બહાર **णिक्खम्म** - નીકળીને અને ત્યાં **मुहुत्तागं** - મુહૂર્ત્ત સુધી **चंकमिया** - થોડા કદમો ચાલીને ધ્યાનમાં સ્થિર થતા હતા. ॥ ૬ ॥

ભગવાન્ **सयणेहिं** - જે સ્થાનોમાં રહેતા હતા **तत्थ** - ત્યાં **अणेगरूवा** - અનેક પ્રકારના **भीमा** - ભયંકર **उवसग्गा** - ઉપસર્ગ **आसी** - થયા હતા **य** - અને **जे** - જે **संसप्पगा पाणा** - સરકીને ચાલવાવાળા પ્રાણી છે તે સાપ - નોળીયા આદિ પ્રાણિયોં દ્વારા **अदुवा** - તથા **जे** - જે **पक्खिणो** - પક્ષી **उवचरंति** - નજદિક આવી માંસભક્ષણ કરતા હતા, તે ગીધ આદિ પ્રાણિયોં દ્વારા ઘણા ઉપસર્ગો થયા ॥ ૭ ॥

ભગવાનને ક્યારેક **कुचरा** - ચોર અને પારદારિક આદિ **अदु** - અને ક્યારેક **सत्तिहत्थ** - શક્તિ અને ભાલા આદિ શસ્ત્ર હાથમાં રાખવાવાળા **गामरक्खा** - ગ્રામરક્ષક પુરૂષ **उवचरंति** - ઉપસર્ગ કરતા હતા. **य** - અને **एगइया** - ક્યારેક **गामिया** - વિષયાધીન **इत्थी** - સ્ત્રી **अदु** - અથવા **पुरिसो** - પુરૂષ દ્વારા **उवसग्गा** - ઉપસર્ગ થતા હતા ॥ ૮ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **इहलोइयाइं** - ઈહલૌકિક **परलोइयाइं** - પારલૌકિક **अणेगरूवाइं**

- અનેક પ્રકારના **भीमाइं** - ભયંકર ઉપસર્ગોને સહન કરતા હતા. **अवि** - અને **सुब्भिदुब्भिगंधाइं** - સુગંધ અને દુર્ગંધ સંબંધી તથા **सद्दाइं** - મધુર અને કઠોર શબ્દ સંબંધી **अणेगरूवाइं** - અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ સહન કરતા હતા ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ - શ્રી જંબૂસ્વામી સ્વયંના ગુરૂ શ્રી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે કે હે ભગવાન્ ! પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ જેવી શય્યા અને આસનાદિનું સેવન કરેલ તે શય્યા અને આસનાદિના વિષયમાં કૃપા કરીને આપ મને કહો ॥ ૧ ॥ પ્રભુ મહાવીરસ્વામી ક્યારેક સૂના ઘરમાં, સભામાં, પરબ અને દુકાનમાં નિવાસ કરતા હતા અને ક્યારેક કુંભાર - લુહાર આદિના કાર્ય કરવાના સ્થાનમાં અને ક્યારેક માંચડા ઉપર રાખેલ ઘાસને નીચે નિવાસ કરતા હતા ॥ ૨॥

પ્રભુ મહાવીસ્વામી અવસરને અનુસાર ક્યારેક ધર્મશાળામાં, ક્યારેક બગીચામાં રહેલ મકાનમાં, ક્યારેક નગરમાં, ક્યારેક સ્મશાનમાં - શૂન્ય ઘરમાં અને ક્યારેક ઝાડની નીચે નિવાસ કરતા હતા ॥ ૩ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી તેર વરસમાં કાંઈક.ઓછા મહિનાના સમયોમાં પૂર્વોક્ત બતાવેલ સ્મશાન - શૂન્ય ઘર - વૃક્ષ આદિ સ્થાનોમાં નિવાસ કરતા એવા કઠિન તપસ્યા કરતા હતા. તેઓ રાતદિવસ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં રક્ત રહેતા હતા પરંતુ ક્યારેક પણ પ્રમાદનું સેવન કરતા નહોતા. તેઓનું ચિત્ત હંમેશા સમાધિસ્થ રહેતું હતું. આ પ્રકારે તેઓ ધર્મ - શુકલ ધ્યાનનું ચિંતન કરતાં હતા. ॥ ૪ ॥

સર્વ પ્રમાદોથી રહિત પ્રભુ નિદ્રાનું સેવન પણ કરતા નહોતા, તેઓ હંમેશા સ્વયંના આત્માને શુભ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત રાખતા હતા, પરંતુ ઉંઘવાની નિદ્રા લેવાની ક્યારેક ઈચ્છા પણ કરતા નહોતા ॥ ૫ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામીના ચિત્તમાં નિદ્રા - પ્રમાદ નહોતો, તેઓ સમજતા હતા કે નિદ્રા - પ્રમાદ સંસાર ભ્રમણનું કારણ થાય છે. જો ક્યારેક નિદ્રા - પ્રમાદનો ઉદય થઈ જાય તો ભગવાન તેની નિવૃત્તિ માટે ઠંડીના કાળમાં રાત્રિમાં સ્વયંના સ્થાનથી બહાર નીકળી અને થોડા ચાલીને ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ જતા હતા ॥ ૬ ॥

જ્યાં પ્રભુ સ્થિરતા કરતા હતા ત્યાં શીત - ઉષ્ણ - અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ અનેક પ્રકારના ભયંકર ઉપસર્ગ થાય, શૂન્ય ખાલી ઘરમાં રહ્યા ત્યારે સર્પ અને નકુલ દ્વારા, તથા શ્મશાનમાં ગીધ અને શીયાળ આદિ માંસભક્ષી પ્રાણિયો દ્વારા અનેક પ્રકારના ભયંકર ઉપસર્ગ થયા ॥ ૭ ॥

શૂન્ય ઘરમાં રહે ત્યારે પ્રભુને ચોર અને પારદારિક આદિ દ્વારા ઉપસર્ગ થતા

હતા અને બજારમાં દુકાન આદિમાં રહ્યા હોય ત્યારે શસ્ત્રધારી ગ્રામરક્ષકો દ્વારા ઉપસર્ગ થતાં હતા. તથા ક્યારેક ક્યારેક એકાંત સ્થાનમાં રહેતા હતા ત્યારે કોઈ સ્ત્રી અને પુરૂષ દ્વારા ઉપસર્ગ થતા હતા ॥ ૮ ॥

આ લોકમાં દુઃખ આપવાવાળા દંડ પ્રહાર આદિ પ્રતિકૂલ અને પરભવમાં દુઃખ આપવાવાળા સ્ત્રી આદિથી થયેલ અનુકૂલ, આમ બન્ને પ્રકારના પરિષહોને તથા મનુષ્ય - તિર્યંચ અને દેવાદિ કૃત પરિષહ - ઉપસર્ગોને પ્રભુ સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા. સુગંધ અને દુર્ગંધ તથા મધુરશબ્દ અને કઠોરશબ્દ આ બધાને એક સમાન વિકાર રહિત ચિત્તથી સહન કરતા હતા ॥ ૯ ॥

भावार्थः- जम्बूस्वामी अपने गुरु श्री सुधर्मास्वामी से पूछते है कि हे भगवान् ! प्रभु महावीरस्वामी ने जैसी शय्या और आसनादि का सेवन किया था उन शय्या और आसन आदि के विषय में कृपा कर आप मुझ से कहिये ॥१॥

भगवान् महावीर स्वामी कभी सूने घर, सभा, प्याऊ और दूकान में निवास करते थे और कभी बढ़ई और लुहार के कार्य करने के स्थान में और मञ्च के ऊपर रखे हुए तृणों के नीचे निवास करते थे ॥२॥

भगवान् महावीर स्वामी अवसर के अनुसार कभी धर्मशाला में, कभी बगीचे में बने हुए मकान में, कभी नगर में, कभी श्मशान में, कभी सूने घर में और कभी वृक्ष के नीचे निवास करते थे ॥३॥

श्रमण भगवान् महावीर स्वामी तेरह वर्ष से कुछ कम समय तक इन पूर्वोक्त श्मशान, सूने घर, वृक्षमूल आदि स्थानों निवास करते हुए कठिन तपस्या करते थे । वे रात दिन संयम के अनुष्ठान में लगे रहते थे किन्तु कभी प्रमाद का सेवन नहीं करते थे । उनका चित्त सदा समाधिस्थ रहता था । इस प्रकार वे धर्म ध्यान शुक्ल ध्यान का चिन्तन करते थे ॥४॥

समस्त प्रमादों से रहित भगवान् निद्रा का सेवन भी नहीं करते थे । वे सदा अपनी आत्मा को शुभ अनुष्ठान में प्रवृत्त रखते थे किन्तु सोने की कभी इच्छा तक नहीं करते थे ॥५॥

भगवान् महावीर स्वामी के चित्त में निद्रा प्रमाद न था । वे समझते थे कि निद्रा प्रमाद संसार-भ्रमण का कारण होता है । यदि कभी निद्रा प्रमाद का उदय हो आता तो भगवान् उसकी निवृत्ति के लिए शीतकाल की रात में अपने स्थान से बाहर निकल कर और वहीं कुछ टहल कर ध्यान में स्थित हो जाते थे ॥६॥

जहाँ भगवान् ठहरते थे वहाँ शीत, ऊष्ण, अनुकूल और प्रतिकूल अनेक प्रकार के भयंकर उपसर्ग हुए । सूने घर में ठहरने पर सर्प और नकुल आदि द्वारा तथा श्मशान में गीध और श्रृगाल आदि मांसभक्षी प्राणियों द्वारा अनेक भयंकर उपसर्ग हुए ॥७॥

सूने घर में ठहरने पर चोर और पारदारिक आदि द्वारा उपसर्ग दिये जाते थे और बाजार में दूकान आदि पर ठहरने पर शस्त्रधारी ग्राम रक्षकों द्वारा उपसर्ग दिये जाते थे तथा कभी-कभी एकान्त स्थान में ठहरने पर किसी स्त्री और पुरुष द्वारा उपसर्ग दिये जाते थे ॥८॥

इस लोक में दुःख देने वाले दण्ड प्रहार आदि प्रतिकूल और पर भव में दुःख देने वाले स्त्री आदि से किये हुये अनुकूल इन दोनों प्रकार के परीषहों को तथा मनुष्य और तिर्यञ्चकृत और देवादिकृत परीषह उपसर्गो

को भगवान् समभावपूर्वक सहन करते थे। सुगन्ध और दुर्गन्ध तथा मधुर शब्द और कठोर शब्द इन सब को एक समान विकार रहित चित्त से सहन करते थे ॥९॥

अहियासए सया समिए, फासाइं विरूवरूवाइं ।
अरइं रइं अभिभूय, रीयइ माहणे अबहुवाई ॥१०॥
स जणेहिं तत्थ पुच्छिंसु, एगचरावि एगया राओ ।
अव्वाहिए कसाइत्था, पेहमाणे समाहिं अपडिन्ने ॥११॥
अयमंतरसि को इत्थ ?, अहमंसित्ति भिक्खू आहट्टु ।
अयमुत्तमे से धम्मे तुसिणीए कसाइए झाइ ॥१२॥
जंसिप्पेगे पवेयन्ति, सिसिरे मारुए पवायन्ते ।
तंसिप्पेगे अणगारा, हिमवाए निवायमेसन्ति ॥१३॥
संघाडीओ पवेसिस्सामो, एहा य समादहमाणा ।
पिहिया च सक्खामो, अइदुक्खे हिमगसंफासा ॥१४॥
तंसि भगवं अपडिन्ने, अहे विगडे अहियासए ।
दविए निक्खम्म एगया, राओ ठाइए भगवं समियाए ॥१५॥
एस विही अणुक्कन्तो, माहणेण मइमया ।
बहुसो अपडिण्णेण, भगवया एवं रीयन्ति ॥ १६ ॥ त्ति बेमि ।

अध्यास्ते सदा समितः स्पर्शान् विरूपरूपान् । अरतिं - संयमेऽरतिं रतिमभिभूय - उपभोगाभिष्वङ्गे च रतिं तिरस्कृत्य रीयते माहनः अबहुवादी - कुतश्चिन्निमित्ते एकद्विव्याकरणं कृतवान् इति ॥ १० ॥ स जनैस्तत्र - शून्यगृहादौ पृष्टः, एकचारः - उपपत्याद्या अपि पप्रच्छुः एकदा रात्रौ । अव्याहते च भगवता ते कषायिता दण्डमुष्ट्यादिभिस्ताडयन्ति तत् प्रेक्षमाणः समाधिम् अप्रतिज्ञः वैरनिर्यातनाभावात् तितिक्षते ॥ ११ ॥ अयमन्तः कोऽत्र व्यवस्थितः । इति पृष्टः क्वचिज्जल्पत्यपि, तथाहि - अहं भिक्षुरस्मीति, आहत्य - जल्पित्वा तिष्ठति तदा ते अभिप्रेतार्थव्याघाताद् ब्रूयुः - तूर्णमितो निर्गच्छ । ततोऽचियत्तावग्रहः - अप्रीतिस्थानमिति कृत्वा निर्गच्छत्येव । यदिवा न निर्गच्छत्येव, किन्तु अयम् उत्तमो धर्मः - आचार इति कृत्वा स तूष्णीकः कषायितेऽपि गृहस्थे ध्यायति - ध्यानान्न प्रच्यवते ॥ १२ ॥

यस्मिन्नप्येके प्रवेपन्ते प्रवेदयन्ति वा दुःखमनुभवन्ति शिशिरे मारूते प्रवाति सति तस्मिन्नप्येके

अनगाराः - पार्श्वनाथतीर्थप्रव्रजिता गच्छवासिनो हिमवाते निवातमेषन्ति - वातायनादिरहिता वसतीः प्रार्थयन्ति ॥ १३ ॥ किंच

संघाटी :- कल्पद्वयं त्रयं वा प्रवेक्ष्यामः, एवं शीतार्दिता अनगारा अपि विदधति, तीर्थिकप्रव्रजितास्त्वेधाः समिधश्च - काष्ठानि समादहन्तः तथा सङ्घाट्या वा पिहिताः शक्ष्यामः अतिदुःखान् हिमस्पर्शान् सोढुमिति चिन्तयन्ति ॥ १४ ॥ तस्मिन शिशिरे भगवान् अप्रतिज्ञः न विद्यते निवातवसतिप्रार्थनादिका प्रतिज्ञा यस्य सः अधो वृक्षादेर्विकटे - कुड्यादिरहितेऽध्यास्ते । द्रविकः - संयमी निष्क्रम्य एकदा रात्रौ बहिर्मुहूर्तमात्रं स्थित्वा पुनः प्रविश्य भगवान् शमितया अधिसहते ॥ १५ ॥ एष विधिरनुक्रान्तः अनुचीर्णो माहनेन मतिमता बहुशः अप्रतिज्ञेन भगवता । एवं रीयन्ते अन्ये मुमुक्षव इति ब्रवीमि ॥ १६ ॥

अन्वयार्थ :- माहणे - મહાન શ્રમણ પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **सया** - હંમેશા **समिए** - સમિતિથી યુક્ત થઈને **विरूवरूवाइं** - અનેક પ્રકારથી **फासाइं** - કષ્ટોને **अहियासए** - સમતાપૂર્વક સહન કરતા હતા અને **अरइं** - અરતિ અને **रइं** - રતિને **अभिभूय** - હરાવીને **अबहुवाई** - ઘણું ન બોલતા એવા **रीयइ** - વિચરતા હતા ॥ ૧૦ ॥

एगया - ક્યારેક ક્યારેક **तत्थ** - તે જગ્યાએ **राओ** - રાત્રિના સમયમાં **एगचरा** - એકલા ફરવાવાળા ઉપર સ્ત્રીલંપટ આદિ **जणेहिं** - પુરૂષ **स** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીને **पुच्छिंसु** - પૂછતા હતા અને **अव्वाहिए** - પ્રભુ કાંઈ બોલતા નથી એટલે **कसाइत्थ** - તેઓ ક્રોધિત થતા હતા, પરંતુ ભગવાન **समाहिं** - સમાધિમાં **पेहमाणे** - તલ્લીન રહેતા એવા **अपडिण्णे** - સ્વયંના થયેલા અપમાનનો બદલો લેવાની ઈચ્છા કરતા નહોતા ॥ ૧૧ ॥

इत्थ - અહીંયા **अंतरंसि** - આ મકાનની અંદર **अयं** - આ **को** - કોણ છે ? આ પ્રમાણે પૂછવા છતાં **अहं** - હું **भिक्खू** - ભિક્ષુ **अंसि त्ति** - છું, આ પ્રમાણે **आहट्टु** - કહીને ભગવાન **तुसिणीए** - ચૂપ થઈ જતા હતા. **कसाइए** - જો તેઓ ક્રોધિત થઈ જતા તો **अयं** - તે પરિષહને સમભાવપૂર્વક સહન કરવું **उत्तमे** - ઉત્તમ **धम्मे** - ધર્મ છે, આ પ્રમાણે જાણીને **से** - તે પ્રભુ ચૂપચાપ રહીને **झाइ** - શુભ ધ્યાનમાં લાગેલા રહેતા હતા ॥ ૧૨ ॥

जंसिप्पेगे - જે ઠંડીની ઋતુમાં કેટલાક પુરૂષ **पवेयंति** - ઠંડીથી કાંપતા હતા અને જ્યારે **तंसि** - તે **सिसिरे** - શિશિર ઋતુમાં **हिमवाए** - હિમપાતથી યુક્ત ઠંડી **मारूए** - હવા **पवायंते** - વાતી હોય તો **एगे** - અન્ય દર્શનવાળા કેટલાક **अणगारा** - અનગાર **णिवायं** - પવન ન આવે તેવા સ્થાનને **एसंति** - શોધતા હતા. અને કેટલાક અનગાર આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે કે અમો **संघाडीओ** - કામળી આદિ વસ્ત્રોમાં **पवेसिस्सामो** - પ્રવેશ કરીશું એટલે કે કાંબળી આદિ ઓઢીને શરીરને કપડાથી ઢાંકીને જ **सक्खामो** - ઠંડીને સહન

કરી શકીશું **य** - અને અન્યતીર્થી લોકો શીત નિવારણ માટે **एहा** - લાકડાદિ **समादहमाणा** - સળગાવે છે, તેઓ કહે છે કે **हिमगसंफासा** - ઠંડીને સહન કરવી **अइदुक्खे** - ઘણું જ કઠીન છે ॥ ૧૩-૧૪ ॥

तंसि - તે ઠંડીની ઋતુમાં **दविए** - શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવાવાળા **भगवं** - ભગવાન **अहियासए** - શીતપરિષહને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા. **अपडिण्णे** - તેઓ આ પ્રમાણે ઈચ્છા પણ કરતા નહોતા કે 'મને પવનરહિત સ્થાન મળો'. જે સ્થાનમાં પ્રભુ નિવાસ કરતા હતા તે સ્થાન પ્રાયઃ **अहे** - વૃક્ષ વગેરેની નીચે **वियडे** ભીંત છાપરાદિ વિનાનું ખુલ્લું હતું. **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક **राओ** - રાત્રિના સમયમાં **भगवं** - ભગવાન **णिक्खम्म** - સ્વયં જે સ્થાનમાં ઉતર્યા છે તે સ્થાનથી બહાર નીકળીને **समियाए** - શાંતિપૂર્વક ઠંડીને સહન કરતા એવા **ठाइए** - સ્થિર રહેતા હતા ॥ ૧૫ ॥

मउमया - મતિમાન **अपडिण्णेण** - નિદાન રહિત **माहणेण** - માહણ **भगवया** ભગવાન મહાવીસ્વામીએ **बहुसो** - ઘણીવાર **एस** - આ **विही** - વિધિનું **अणुक्कंतो** - આચરણ કરેલ છે. એટલે મોક્ષાર્થી આત્માઓએ પણ **एवं** - આ પ્રકારે જ **रीयंति** - **रियंति** - આચરણ કરવું જોઈએ. **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ :- શ્રમણ પ્રભુ મહાવીરસ્વામી હંમેશા પાંચ સમિતિઓથી યુક્ત રહેતા એવા અનેક પ્રકારના પરિષહોને સહન કરતા હતા, તેઓ વધારે બોલતા નહોતા અને સંયમમાં અરતિ તથા અસંયમમાં રતિને હટાવીને વિહાર કરતા હતા ॥ ૧૦ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી સાડાબારવર્ષ અને ઉપર એક પક્ષ અધિક સુધી એકલા વિચર્યા હતા, તે સમયે જ્યારે તેઓ શૂન્યઘર આદિમાં રહેતા હતા ત્યારે રાત્રિના સમયમાં પરસ્ત્રી લંપટ યાર આદિ આવીને તેઓને જાર પુરૂષ પૂછતા હતા કે 'તૂં કોણ છે ? ક્યાંનો છે ? અહીં કેમ રહેલો છે ? પરંતુ પ્રભુ કાંઈ પણ જવાબ આપતા નહોતા, ત્યારે તે અજ્ઞાની ક્રોધિત થઈને પ્રભુને મારતા હતા. પ્રભુ આ બધા પરિષહોને સમતા પૂર્વક સહન કરતા હતા પરંતુ તેનો બદલો લેવાની ક્યારે પણ ઈચ્છા કરતા નહોતા ॥૧૧॥

જ્યારે પ્રભુ શૂન્ય ઘરમાં રહેતા હતા ત્યારે પરસ્ત્રીરંપટ આદિ પુરૂષ આવીને પૂછતાં હતાં કે આ મકાનની અંદર આ કોણ છે ? આ પ્રમાણે સાંભળીને પ્રભુ પ્રાયઃ મૌન રહેતા હતા પરંતુ કોઈ સમય મોટા અનર્થને દૂર કરવા માટે તેઓ ફક્ત આટલું જ કહેતા હતા કે 'હું ભિક્ષુ છું' જો તે અજ્ઞાની ક્રોધિત થઈને માર મારે તો પણ તે પરિષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા અને હંમેશા શુભધ્યાનમાં તલ્લીન રહેતા હતા ॥ ૧૨ ॥

ઠંડીની ઋતુમાં સાધારણ વ્યક્તિ ઠંડીથી કંપવા લાગે છે અને અન્યતીર્થિક સાધુ

ઠંડી નિવારણાર્થે કાંબળ આદિની યાચના કરે અને પવનરહિત સ્થાનમાં આશ્રય લે છે. તથા કેટલાક તો લાકડા બાળીને ઠંડીથી નિવૃત્તિ મેળવે છે. ઠંડા સ્પર્શની પીડા ઘણી દુઃસહ-દુઃખે કરીને સહન થાય છે એટલે તે લોકો આ પ્રમાણે કરે છે ॥ ૧૩ ૧૪ ॥

તે શિશિર ઠંડી ઋતુમાં પ્રભુ મહાવીરસ્વામી સમભાવપૂર્વક શીતસ્પર્શને સહન કરે છે. તેઓ આ પ્રમાણે ઈચ્છા પણ નથી કરતા કે મને પવન રહિત નિવાસ મળે, ક્યારેક ક્યારેક રાત્રિના સમયે પ્રભુ જે નિવાસ સ્થાનમાં રહેલા છે ત્યાંથી બહાર નિકળી થોડો સમય બહાર પસાર કરી પાછા અંદર આવી શીતસ્પર્શને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા એવા ધ્યાનમાં ઉભા રહે છે ॥ ૧૫ ॥

પ્રભુ મહાવીરે પૂર્વોક્ત પ્રકારે આચરણ કરેલ હતું, એટલે બીજા મોક્ષાર્થી પુરૂષોએ પણ તેઓનું અનુકરણ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે શ્રી સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે ॥ ૧૬ ॥

भावार्थः- श्रमण भगवान् महावीर स्वामी सदा पांच समितियों से युक्त रहते हुए अनेक प्रकार के परीषहों को सहन करते थे । वे अधिक नहीं बोलते थे और संयम में अरति और असंयम में रति को हटा कर विचरते थे ॥१०॥

भगवान् महावीर स्वामी एक पक्ष अधिक साढ़े बारह वर्ष तक अकेले विचरे थे । उस समय जब वे सूने घर आदि में ठहरते थे तब रात्रि के समय परस्त्री लम्पट जार आदि आकर उनसे पूछते थे कि "तू कौन है ? कहाँ का है ? यहां क्यों ठहरा हुआ है ?" किन्तु भगवान् कुछ भी उत्तर नहीं देते थे । तब वे अज्ञानी क्रोधित होकर भगवान् को पीटते थे । भगवान् इन सब परीषहों को समभाव पूर्वक सहन करते थे किन्तु बदला लेने की कभी इच्छा नहीं करते थे ॥११॥

जब भगवान् सूने घर में ठहरते थे तब परस्त्री लम्पट जार आदि पुरुष आकर पूछते थे कि इस मकान के अन्दर यह कौन है ? यह सुन कर भगवान् प्रायः मौन ही रहते थे परन्तु किसी समय भारी अनर्थ को दूर करने के लिए वे सिर्फ इतना कह देते थे कि "मैं भिक्षु हूँ" । यदि वे अज्ञानी क्रोधित होकर मार पीट आदि करते तो परीषहों को समभाव पूर्वक सहन करते थे और सदा शुभ ध्यान में तल्लीन रहते थे ॥१२॥

शिशिर ऋतु में साधारण व्यक्ति शीत से कांपने लगते और अन्यतीर्थिक साधु शीत निवारण के लिए कम्बल आदि की याचना करते और पवन रहित स्थान का आश्रय लेते तथा कितनेक तो लकड़ी जला कर शीत की निवृत्ति करते हैं । शीत स्पर्श की पीड़ा बड़ी दुःसह होती है इसलिए वे लोग ऐसा करते हैं किन्तु उस शिशिर ऋतु में भगवान् महावीर स्वामी समभाव पूर्वक शीत स्पर्श को सहन करते थे । वे यह इच्छा भी नहीं करते थे कि मुझे पवन रहित स्थान मिले । कभी कभी रात्रि के समय भगवान् अपने ठहरे हुए स्थान से बाहर निकल कर शीत स्पर्श को समभाव पूर्वक सहन करते हुए ध्यानस्थ खड़े रहते थे ॥१३ से १५॥

भगवान् महावीर स्वामी ने पूर्वोक्त प्रकार से आचरण किया था । इसलिए दूसरे मोक्षार्थी पुरुषों को भी उनका अनुकरण करना चाहिए । ऐसा श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य जम्बू स्वामी से कहते हैं ॥१६॥

तृतीय उद्देशकः

બીજા ઉદ્દેશામાં પ્રભુની શય્યાના વિષયમાં કહ્યું, તે સ્થાનોમાં રહેતા એવા પ્રભુએ જે પરિષહો અને ઉપસર્ગ સહન કર્યા હતા, તે આ ઉદ્દેશામાં બતાવે છે.

दूसरे उद्देशक में भगवान् की शय्या के विषय में कहा गया है। उन स्थानों में रहते हुए भगवान् ने जो परीषह और उपसर्ग सहन किये थे वे तीसरे उद्देशक में बताये जाते हैं :-

अनन्तरोद्देशके भगवतः शय्याः प्रतिपादिताः । इह तु तासु व्यवस्थितेन भगवता ये यथोपसर्गाः परीषहाश्च सोढास्ते तथा प्रतिपाद्यन्ते-

तणफासे सीयफासे य, तेउफासे य दंसमसगे य ।
अहियासए सया समिए, फासाइं विरूवरूवाइं ॥ १ ॥
अह दुच्चरलाढमचारी, वज्जभूमिं च सुब्भभूमिं च ।
पंतं सिज्जं सेविंसु, आसणगाणि चेव पंताणि ॥ २ ॥
लाढेहिं तस्सुवसग्गा, बहवे जाणवया लूसिंसु ।
अह लूहदेसिए भत्ते, कुक्कुरा तत्थ हिंसिंसु निवइंसु ॥ ३ ॥
अप्पे जणे निवारेइ, लूसणए सुणए दसमाणे ।
छुच्छुकारिंति आहंसु, समणं कुक्कुरा दसंतुत्ति ॥ ४ ॥
एलिक्खए जणा (जणे) भुज्जो, बहवे वज्जभूमि फरूसासी ।
लट्ठिं गहाय नालियं, समणा तत्थ य विहरिंसु ॥ ५ ॥
एवंपि तत्थ विहरन्ता पुट्ठपुव्वा अहेसि सुणिएहिं ।
संलुंचमाणा सुणएहिं, दुच्चराणि तत्थ लाढेहिं ॥ ६ ॥
निहाय दण्डं पाणेहिं, तं कायं वोसरिज्जमणगारे ।
अह गामकण्टए भगवन्ते, अहिआसए अभिसमिच्चा ॥ ७ ॥

तृणस्पर्शान् शीतस्पर्शांश्च तेजःस्पर्शांश्च दंशमशकांश्च अध्यास्ते सदा समितः स्पर्शान् विरूपरूपान् ॥ १ ॥ अथ दुश्चरलाढं जनपदविशेषो यत्र दुःखेन चर्यते स च द्विरूपो - वज्रभूमिः शुभ्रभूमिश्च तं विहृतवान् । प्रान्ताम् - अनेकोपद्रवोपद्रुतशून्यगृहादिकां शय्यां सिषेवे आसनानि चैव प्रान्तानि प्रांशूत्करशर्करालोष्टाद्युपचितानि ॥ २ ॥ लाढेषु तस्य भगवत उपसर्गा बहव

आसन् । तथा जानपदा लुलूषुः - जिहिंसुः । अथशब्दोऽपिशब्दार्थं स चैवं द्रष्टव्यः भक्तमपि तत्र रूक्षकल्पम् अन्तप्रान्तमिति । तथा तत्र कुर्करा जिहिंसुः उपरि च निपेतुः ॥ ३ ॥ अल्पः सहस्रामेको यदिवा भास्त्येवासौ यस्तान् निवारयति जनो लुषकान् शुनो दशतः अपि तु तत्प्रेरणाय छुच्छुकारयन्ति । कथमिति चेत् दण्डप्रहारादिभिर्भगवन्तमाहत्य 'श्रमणं कुर्करा दशन्तु' इति ॥ ४ ॥

एवंविधे जनप्रदे षण्मासावधिं कालं स्थितवान् । किंच -

ईदृक्षो जनो यत्र तत्र भगवान् विहृतवान् भूयो, बहवो जना वज्रभूमौ पुरुषाशिनः रूक्षभोजिनोऽत एव प्रकृतिक्रोधनास्ततो यतिरूपमुपलभ्य कदर्थयन्ति अत एव यष्टिं गृहीत्वा नालिकां वा गृहीत्वाऽन्ये श्रमणाः - शाक्यादयस्तत्र च विजह्रुः ॥ ५ ॥ एवं यष्ट्यादिकयाऽपि विहरन्तः स्पृष्टपूर्वाः पीडिता आसन् श्वभिः शौनिकैर्वा तथा संलुच्यमानाः - भक्ष्यमाणाः श्वभिरासन्, दुश्चराणि ग्रामादीनि तत्र लाढेष्विति ॥ ६ ॥ निधाय - त्यक्त्वा मनोवाक्कायलक्षणं दण्डं प्राणिषु तथा तं कायं व्युत्सृज्याऽनगारः । अथ ग्रामकण्टकान् नीचजनरूक्षाऽऽलापान् भगवानध्यास्ते तान् । निर्जरामभिसमेत्य ॥ ७ ॥

अन्वयार्थ :- **सया** - હંમેશા **समिए** - સમિતિથી યુક્ત પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **तणफासे** - ઘાસનો સ્પર્શ **सीयफासे** - ઠંડીનો સ્પર્શ **तेउफासे** - ઉષ્ણસ્પર્શ **य** - અને **दंसमसगे** - ડાંસ - મચ્છરનો ડંખ **य** - તથા **विरूवरूवाइं** - વિવિધ પ્રકારના **फासाइं** - પરિષહ - ઉપસર્ગોને **अहियासए** - સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા ॥ ૧ ॥

अह - આના પછી **दुच्चरं** - જ્યાં વિચરણ કરવું ઘણું જ કઠીન છે એવા **लाढं** - લાઢ દેશની **वज्जभूमिं** - વજ્રભૂમિ **च** - અને **सुब्भभूमिं** - શુભ્રભૂમિમાં **अचारी** - પ્રભુએ વિહાર કરેલ હતો **च** - અને **पंते** - પ્રાંત અને ઉપદ્રવવાલા શૂન્યઘર વગેરે **सिज्जं** - શય્યાનો **चेव** - અને **पंताणि** - પ્રાંત ધૂળના ઉકરડા - પથરા ઢેફાવાલી ભૂમિયુક્ત **आसणगाणि** - આસનોનું **सेविंसु** - સેવન કરેલ હતું ॥ ૨ ॥

लाढेहिं - લાઢદેશમાં **तस्स** - તે પ્રભુ મહાવીરસ્વામીને **बहवे** - ઘણા **उवसग्गा** - ઉપસર્ગ થયેલ હતા. **अह** - ત્યાં **भत्ते** - આહાર **लूहदेसिए** - લૂખો - સૂકો જ મળતો હતો. **जाणवया** - તે દેશના અનાર્ય લોક **लूसिंसु** - પ્રભુને મારતા હતા અને **तत्थ** - ત્યાં **कुक्कुरा** - કુતરા **हिंसिंसु** - તેઓને કરડતા હતા, અને **णिवइंसु** - તેઓ ઉપર તૂટી પડતા હતા ॥ ૩ ॥

लूसणए - જ્યારે શિકારી કુતરા પ્રભુને કરડતા હતા ત્યારે **दसमाणे** - કરડવા વાળાં **सुणए** - તે કુતરાઓને **अप्पे जणे** - ઘણા થોડા અર્થાત્ હજારોમાંથી એકાદ વ્યક્તિ

જ **णिवोरइ** - નિવારણ કરવાવાળા થતા હતા, બાકી તો બીજા બધા **छुच्छुकारिंति** - છુ છુ શબ્દો દ્વારા **आहंसु** - કુતરાઓને ઉત્સાહિત કરતા હતા. તેઓ ભગવાનને લાકડી વગેરેના માર મારી **कुक्कुरा** - કુતરાઓને **समण** - આ સાધુને **दसंतु** - કરડી ખાવા પ્રેરતા હતા ॥ ૪ ॥

वज्जभूमि - તે લાઢદેશની વજભૂમિમાં **एलिक्खए** - આવા **बहवे** - ઘણા **जणा** - મનુષ્ય **फरूसासी** - લુખો આહાર કરવાવાળા હતા જેથી તેઓ સ્વભાવ થી ક્રોધી થતા હતા. **तत्थ** - તે જગ્યા પર **समणा** - અન્યતીર્થી ભિક્ષુક **लट्ठिं** - સ્વયંના શરીરથી ૪ અંગુલ અધિક મોટી લાકડી **गहाय** - લઈને વિચરતા હતા. આવા વિકટ પ્રદેશમાં ભગવાને **भज्जो** - વારંવાર **विहरिंसु** - વિહાર કરેલ હતો ॥ ૫ ॥

तत्थ - તે દેશમાં **एवं वि** - આ પ્રકારે હાથમાં લાકડી અથવા નાલિકા લઈને **विहरंता** - વિચરતા હોવા છતાં પણ અન્યતીર્થિ ભિક્ષુ **सुणएहिं** - કુતરા દ્વારા **पुट्ठपुव्वा अहेसि** - કરડાયેલા હતા અને **सुणएहिं** - કુતરા દ્વારા **संलुंचमाणा** - નખો મારેલા હતા, એટલે **तत्थ** - તે **लाढेहिं** - લાઢદેશમાં **दुच्चरगाणि** - **दुच्चराणि** - વિચરવું ઘણું જ કઠીન હતું ॥ ૬ ॥

अणगारे - ગૃહ રહિત અનગાર **भगवं** - ભગવાન **पाणेहिं** - પ્રણિયોને **दंडं** - દુઃખ આપવા રૂપ દંડ આપવાનો **णिहाय** - સર્વથા ત્યાગ કરીને અને **तं** - સ્વયંના **कायं** - શરીર ઉપર **वोसिज्ज** - મમત્વનો ત્યાગ કરીને **अह** - અને પરિષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરીને નિર્જરા થાય છે, આ પ્રમાણે **अभिसमिच्चा** - જાણીને **ते** - તે **गामकंटए** - નીચજનોના કઠોર વાક્યોને અને અન્ય પરિસહોને **अहियासए** - સમભાવ પૂર્વક સહન કરતા હતા ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ :- પ્રભુ મહાવીરસ્વામી તૃણ - શીત - ઉષ્ણસ્પર્શ અને ડાંસ - મચ્છર આદિના પરિષહોને તથા વિવિધપ્રકારના પરિષહ - ઉપસર્ગોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા ॥ ૧ ॥

જ્યાં વિચરણ કરવું ઘણું કઠીન છે એવા લાઢ લાટ દેશની વજભૂમિ અને શુભ્રભૂમિ આ બન્ને પ્રદેશોમાં ભગવાને વિહાર કરેલ, ત્યાં અનેક ઉપદ્રવો થી યુક્ત શૂન્યઘર આદિમાં પ્રભુએ વિશ્રામ લીધેલ અને કાષ્ટ આદિ વાંકાચૂંકા આંગણારૂપ આસન પર ઉભા રહેલ ॥ ૨ ॥

લાઢ દેશમાં વિચરતી વખતે પ્રભુને ઘણા ઉપસર્ગ થયા હતા અને પ્રભુ ઉપર તૂટી પડતા હતા ॥ ૩ ॥

તે લાઢ દેશમાં વિહાર કરતી વખતે પ્રભુને જ્યારે કુતરા કરડવા લાગતા હતા ત્યારે ત્યાંના નિવાસી હજારોમાંથી કોઈ એકાદ વ્યક્તિ સારો નિકળતો જે તે કુતરાઓનું નિવારણ કરતો હતો અન્યથા સર્વે વ્યક્તિઓ તે કૂતરાઓને છુ છુ કરીને કરડે તે માટે પ્રેરિત કરતા હતા આવા ભયંકર દેશમાં પ્રભુ ૬ મહિના સુધી વિચર્યા ॥ ૪ ॥

તે લાઢ દેશની વજ્રભૂમિમાં નિવાસિયોનો રૂક્ષ લુખ્ખો આહાર હોય છે માટે તેઓ સ્વભાવથી જ અત્યંત ક્રોધી હોય છે. ત્યાં વિચરવાવાળા અન્યતીર્થિક ભિક્ષુ હાથમાં લાકડી આદિ લઈને વિચરણ કરતા હતા અને તેઓ દ્વારા તે કુતરાનું નિવારણ કરતા હતા. આવા વિકટ પ્રદેશમાં પ્રભુએ વારંવાર વિહાર કરેલ ॥ ૫ ॥

હાથમાં લાકડી આદી હોવા છતાં પણ વિહાર કરતી વખતે અન્યતીર્થિક ભિક્ષુઓને કુતરાઓ કરડતા હતા. આવા વિકટ પ્રદેશોમાં પણ પ્રભુએ સમભાવપૂર્વક વિહાર કરેલ ॥ ૬ ॥

પ્રભુએ મન - વચન - કાયાથી પ્રાણિયોને દુઃખરૂપ દંડ આપવાનો ત્યાગ કરેલ છે તથા તેઓએ સ્વયંના શરીરની મમતા પણ ત્યજી દીધેલ જેથી કરીને નિર્જરાને માટે નીચજાતિના લોકોના કઠોર કર્કશ વચનોને અને બીજા પરિષહ - ઉપસર્ગોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા ॥ ૭ ॥

भावार्थः- भगवान् महावीर स्वामी तृण स्पर्श, शीत स्पर्श, उष्ण स्पर्श और दंश मच्छर के परीषह को तथा नाना प्रकार के परीषह उपसर्गों को समभाव पूर्वक सहन करते थे । ॥१॥

जहाँ विचरना बड़ा ही कठिन है ऐसे लाढ़ देश की व्रज भूमि और शुभ्र भूमि इन दोनों ही प्रदेशों में भगवान् विचरे थे । वहाँ अनेक उपद्रवों से युक्त सूने घर आदि में भगवान् ने विश्राम लिया था और काठ आदि टेढे मेढे आसन पर ही शयन किया था ॥२॥

लाढ देश में विचरते समय भगवान् को बहुत उपसर्ग हुए थे । वहां के निवासी अनार्य लोग भगवान् को मारते थे, कुत्ते उन्हें काटते थे और उन पर टूट पड़ते थे ॥३॥

उस लाढ देश में विचरते समय भगवान को जब कुत्ते काटने लगते थे तो वहाँ के निवासियों में हजारों में से कोई एकाध ही ऐसा निकलता जो उन कुत्तों को निवारण करता था अन्यथा सब के सब उन कुत्तों को छू छू करके काटने के लिए ही प्रेरित करते थे । ऐसे भयंकर देश में भगवान् ने छह मास तक भ्रमण किया था ॥४॥

उस लाढ देश की व्रज भूमि के निवासियों का रूक्षाहार होता है इसलिए वे स्वभाव से ही बड़े क्रोधी होते हैं । वहाँ रहने वाले अन्य तीर्थिक भिक्षु हाथ में लाठी या नालिका लेकर विचरते हैं और उसके द्वारा वे कुत्तों को निवारण करते हैं । ऐसे विकट देश में भगवान् ने बार बार विहार किया था ॥५॥

हाथ में लाठी या नालिका लेकर विचरने पर भी अन्य तीर्थिक भिक्षुओं को कुत्ते काट खाते थे । वैसे विकट देश में भी भगवान् समभाव पूर्वक विचरे थे ॥६॥

भगवान् ने मन, वचन, काया से प्राणियों को दण्ड देने का त्याग किया था तथा उन्होंने अपने शरीर की ममता भी त्याग दी थी अतएव निर्जरा के लिए नीच जनों के कठोर वचनों को और दूसरे परीषह उपसर्गों को समभाव पूर्वक सहन करते थे ॥७॥

कथमधिसहत इति दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह -

नागो संगामसीसे वा, पारए तत्थ से महावीरे ।
एवंपि तत्थ लाढेहिं, अलद्धपुव्वोवि एगया गामो ॥ ८ ॥
उवसंकमन्तमपडिन्नं, गामंतियम्मि अप्पत्तं ।
पडिनिक्खमित्तु लूसिंसु एयाओ परं पलेहित्ति ॥ ९ ॥
हयपुव्वो तत्थ दण्डेण, अदुवा मुट्ठिणा अदु कुन्तफलेण ।
अदु लेलुणा कवालेण, हन्ता हन्ता बहवे कन्दिंसु ॥ १० ॥
मंसाणिं (मंसूणि) छिन्नपुव्वाणि, उट्ठंभिया एगया कायं ।
परीसहाइं लुंचिंसु, अदुवा पंसुणा उवकरिंसु ॥ ११ ॥
उच्चालइय निहणिंसु, अदुवा आसणाउ खलइंसु ।
वोसट्ठकायपणयाऽऽसी, दुक्खसहे भगवं अपडिन्ने ॥ १२ ॥
सूरो संगामसीसे वा, संवुडे तत्थ से महावीरे ।
पडिसेवमाणे फरूसाइं, अचले भगवं रीइत्था ॥ १३ ॥
एस विही अणुक्कन्तो, माहणेण मइमया ।
बहुसो अपडिण्णेण, भगवया एवं रीयंति ॥ १४ ॥ त्ति बेमि ॥

नागः संग्रामशीर्षे इव पारगस्तत्राऽसौ महावीरः अधिसहते । एवमपि तत्र लाढेषु पारगोऽभूत । किं च - तत्र विरलत्वाद् ग्रामाणां क्वचिदेकदा वासायाऽलब्धपूर्वो ग्रामोऽपि भगवता ॥ ८ ॥ किंच - उपसङ्क्रामन्तप्रतिज्ञं ग्रामान्तिकमप्राप्तं ते जना ग्रामात् प्रतिनिष्क्रम्य भगवन्तमलूषिषुः एतच्चोचुः इतः परं-दूरतरं स्थानं पर्येहि - गच्छेति ॥ ९ ॥ हतपूर्वस्तत्र दण्डेन अथवा मुष्टिना अथवा कुन्तादिफलेन अथवा लेष्टुना कपालेन वा हत्वा हत्वा वहवः अनार्याश्चक्रन्दुः ॥ १० ॥ भगवतो मांसानि छिन्नपूर्वाणि, अवष्टभ्य - आक्रम्य एकदा कायम्, तथा परीषहा भगवन्तमलुञ्चिषुः, अथवा पांशुनाऽकीर्णवन्तः ॥ ११ ॥ किंच - भगवन्तमुच्चालयित्वा निहतवन्तः अथवा आसनाच्च स्खलितवन्तः । स तु पुनर्व्युत्सृष्टकायः परीषहसहनं प्रति प्रणतः आसीत् दुःखसहो भगवान् अप्रतिज्ञः नास्य दुःखचिकित्साप्रतिज्ञा इति ॥ १२ ॥

कथं दुःखसहो भगवान् इत्येतद् दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह -

शूरः संग्रामशिरसीव संवृत्तत्र - लाढादिजनपदे स महावीरः । प्रतिसेवमानः परूषान् दुःखविशेषान् अचलो भगवान् रीयते स्म ॥ १३ ॥ एष विधिरनुक्रान्तो यावत् रीयन्ते पूर्ववत् ॥ १४ ॥ इति ब्रवीमि ।

अन्वयार्थ :- णागो व - જેમ હાથી **संगामसीसे** - યુદ્ધના અગ્રભાગમાં શત્રુઓના પ્રહાર સહન કરતો એવો **पारए** - શત્રુસેનાને પાર કરી જાય છે. **एवं वि** - આ પ્રમાણે **से** - તે **महावीरे** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ પણ પરિષહોને સહન કરતા એવા **तत्थ** - તે **लाढेहिं** - લાઢદેશને પાર કરેલ. **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક તો **तत्थ** - તે લાઢ દેશમાં રહેવા માટે ભગવાનને **गामो** - ગ્રામ પણ **अलद्धपुव्वो** - મળેલ નહીં ॥ ८ ॥

उवसंकमंत - ભિક્ષા માટે અથવા નિવાસ માટે જતાં **अपडिण्णं** - પ્રતિજ્ઞા વિનાના **गामंतियं वि - गामंतियम्मि** - ગામની નજદિક **अप्पत्तं** - ન પંહોચેલા પ્રભુને **पडिणिक्खमित्तु** - ગામમાંથી નીકળીને તે અનાર્ય લોકો **लूसिंसु** - મારતા હતા અને તેઓ **त्ति** - આ પ્રકારે કહેતા હતા કે **एयाओ** - અહીંથી **परं** - દૂર **पलेहिं** - ચાલ્યો જા ॥ ९ ॥

तत्थ - ત્યાં લાઢદેશમાં કોઈ **दंडेण** - દંડાથી **अदुवा** - અથવા કોઈ **मुट्ठिणा** - મુષ્ટીથી **अदु** - અથવા કોઈ **कुंतफलेण** - ભાલાથી **अदु** - અથવા કોઈ **लेलुणा** - માટીના ઢેફાથી અને કોઈ **कवालेण** - તુટેલા ઘડાના ટુકડાથી **हयपुव्वो** - પ્રભુને મારતા હતા. આ પ્રકારે **हंता हंता** - મારો મારો એ પ્રમાણે **बहवे** - ઘણા અનાર્ય લોકો **कंदिंसु** - શોરબકોર કરતા હતા ॥ १० ॥

તે અનાર્ય લોકો ક્યારેક ક્યારેક ભગવાનનું **मंसाइं** - માંસ **छिण्णपुव्वाइं** - કાપી લેતા હતા અને **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક **कायं** - તેઓના શરીર ઉપર **उट्ठंभिया** - હુમલો કરતા અને ક્યારેક ક્યારેક **लुंचिंसु** - તેઓને માર મારતા હતા **अदुवा** - અથવા તેઓના ઉપર **पंसुणा** - ધૂળ **उवकरिंसु** - ઉછાળતા હતા. આ પ્રકારે **परीसहाइं** - અનેક પરિષહ આપતા હતા પરંતુ ભગવાન તે બધાને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા ॥ ११ ॥

તે અનાર્ય લોકો **उच्चालइय** - પ્રભુને ઉપર ઉઠાવીને **णिहणिंसु** - પૃથ્વી ઉપર નીચે પટકતા હતા. **अदुवा** - અથવા **आसणाओ** - આસનથી **खलइंसु** - નીચે પાડી ધક્કો લગાડી નાંખતા હતા. પરંતુ **वोसट्ठकाय** - પ્રભુ કાયાની મમતાનો ત્યાગ કરીને **पणया** પરીષહ સહન કરવામાં તત્પર **आसी** - હતા. **भगवं** - ભગવાન **दुक्खसहे** - તે બધા

કષ્ટોને સહન કરતા હતા અને **अपडिण्णे** - દુઃખોના પ્રતિકાર માટે પ્રતિજ્ઞા રહિત હતા, ઈચ્છા વગરના હતા ॥ ૧૨ ॥

सूरो व - જેમ શૂરવીર પુરૂષ **संगामसीसे** - સંગ્રામના અગ્રભાગમાં યુદ્ધ કરતા એવા શત્રુઓ દ્વારા ક્ષુબ્ધ નથી થતા, તે પ્રકારે જ **तत्थ** - તે લાઢદેશમાં વિચરતા એવા **संवुडे** - સ્વયંની સમસ્ત ઈન્દ્રિયોને ગુપ્ત રાખતા એવા **से** - તે **भगवं** - ભગવાન **महावीरे** - મહાવીરસ્વામીજી તે પરિષહ - ઉપસર્ગોમાં ક્ષુબ્ધ થતા નહોતા, પરંતુ **फरूसाइं** - તે કઠોર પરિષહોને **पडिसेवमाणे** - સમત્વભાવ પૂર્વક સહન કરતા એવા **अचले** - સ્વયંના વ્રતોમાં અચલ થઈને **रीइत्थ** - વિચરતા હતા ॥ ૧૩ ॥

मइमया - મતિમાન **अपडिण्णेण** - નિયાણારહિત **माहणेण** - માહણ **भगवया** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **बहुसो** - ઘણીવાર **एस** - આ **विही** - વિધિનું **अणुक्कंतो** - આચરણ કરેલ હતું. એટલે અન્ય મોક્ષાર્થી આત્માઓએ પણ **एवं** આ પ્રકારે **रीयंति** - આચરણ કરવું જોઈયે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ :- જેમ હાથી યુદ્ધમાં આગળના ભાગમાં જઈને શત્રુના પ્રહારની પરવા કર્યા વગર શત્રુસેનાને જીતીને તેનો પાર પામી જાય છે. આ પ્રમાણે જ પ્રભુએ કરેલ. ક્યારેક ક્યારેક સ્થિરતા કરવા માટે તેઓને ગામ પણ મલતું નહોતું ત્યારે તેઓ જંગલમાં વૃક્ષાદિની નીચે નિવાસ કરતા હતા. ॥ ૮ ॥

લાઢ દેશમાં વિહાર કરતા એવા ભગવાન જ્યારે કોઈવાર ભિક્ષાને માટે અથવા નિવાસ માટે ગામમાં જતા હતા ત્યારે ગામ નજદિક પંહોંચતા પહેલા જ ત્યાંના અનાર્ય લોક ગામથી નીકળીને ભગવાનને અનેક પ્રકારના કષ્ટ આપતા હતા અને તિરસ્કાર પૂર્વક કહેતા હતા કે અહીંથી દૂર ચાલ્યો જા ॥ ૯ ॥

લાઢ દેશમાં અનાર્ય લોકો પ્રભુને લાકડીથી - મુઠ્ઠીથી - ભાલાથી - પથ્થરથી અને ઘડાના ટુકડાઓ આદિથી મારતા હતા અને મારીને બૂમ બરાડા પાડતા હતા ॥ ૧૦ ॥

ક્યારેક ક્યારેક તે અનાર્ય લોકો પ્રભુના શરીરમાંથી કાપીને માંસને લેતા હતા, તેઓને ધક્કા મારતા હતા, માર મારતા હતા અને તેઓની ઉપર ધૂળ ફેંકતા હતા પરંતુ પ્રભુ આ બધા પરિષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા ॥ ૧૧ ॥

અનાર્ય લોકો પ્રભુને જમીનથી ઉઠાવીને નીચે પછાડતા હતા, જ્યારે પ્રભુ ગોદોહિકા તથા ઉત્કટુક વીરાસન વગેરે આસનમાં બેઠેલા હોય ત્યારે તેઓને ઢકેલી

દેતા હતા, પરંતુ પ્રભુએ તો શરીર પરના મમત્વનો ત્યાગ કરેલ હતો એટલે તેઓ તે બધા કષ્ટોને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા હતા પરંતુ તેના પ્રતિકાર ને માટે વિચાર સુદ્ધા કરતા નહોતા ॥ ૧૨ ॥

જેમ સંગ્રામ - યુદ્ધમાં આગળના ભાગમાં યુદ્ધ કરતા એવા વીરપુરૂષ શત્રુઓ દ્વારા ક્ષુબ્ધ થતા નથી, તે જ પ્રકારે પ્રભુ મહાવીરસ્વામી તે પરિષહ - ઉપસર્ગોથી કીંચિન્માત્ર જરાક પણ ક્ષુબ્ધ થયા નહીં, તે બધાને સમભાવપૂર્વક સહન કરતા એવા તેઓએ સ્વયંના વ્રતોમાં નિશ્ચલ થઈને વિહાર કરેલ હતો ॥ ૧૩ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી આચરણ કરેલ હતું એટલે બીજા મોક્ષાર્થી પુરૂષોએ પણ તે જ પ્રકારે આચરણ કરવું જોઈએ એમ સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે ॥ ૧૪ ॥

भावार्थः- जैसे हाथी संग्राम के अग्र भाग में आकर शत्रु के प्रहार की परवाह न करता हुआ शत्रु सेना को जीत कर उसको पार कर जाता है । इसी तरह भगवान् महावीर स्वामीने भी लाढ देश में परीषहों को जीत करके उस देश को पार किया था । कभी कभी ठहरने के लिए उन्हें ग्राम भी नहीं मिलता था । तब वे जंगल में वृक्षादि के नीचे ठहर जाते थे ॥८॥

लाढ देश में विचरते हुए भगवान् जब कभी भिक्षार्थ या निवासार्थ ग्राम के पास पहुँचने से पहिले ही वहाँ के अनार्य लोग ग्राम से निकल कर भगवान् को अनेक प्रकार से कष्ट देते थे और कहते थे कि यहाँ से दूर चला जा ॥९॥

लाढ देश में अनार्य लोग भगवान् को लाठी, मुट्ठी, भाला, पत्थर और घड़े के टुकड़ों आदि से मारते थे और मार कर हल्ला मचाते थे ॥१०॥

कभी कभी वे अनार्य लोग भगवान् का मांस काट लेते थे, उन्हें धक्का देते थे, मारते थे और उनके ऊपर धूलि फैंकते थे किन्तु भगवान् इन सब परीषहों को समभाव पूर्वक सहन करते थे ॥११॥

अनार्य लोग भगवान् को जमीन से उठा कर पटक देते थे । जब भगवान् गोदोहिका तथा उत्कटुक आसन से बैठे हुए होते तब वे उनको ढकेल देते थे परन्तु भगवान् ने तो शरीर का ममत्व त्याग दिया था इसलिए वे उन सब कष्टों को समभाव पूर्वक सहन करते थे किन्तु उनकी निवृत्ति के लिए विचार तक नहीं करते थे ॥१२॥

जैसे संग्राम के अग्र भाग में युद्ध करता हुआ वीर पुरुष शत्रुओं द्वारा क्षुब्ध नहीं होता है उसी प्रकार भगवान् महावीर स्वामी उन परीषह उपसर्गों से किञ्चिन्मात्र भी क्षुब्ध नहीं हुए । उन सब को समभाव पूर्वक सहन करते हुए वे अपने व्रतों में निश्चल होकर विचरे थे ॥१३॥

भगवान् महावीर स्वामी ने पूर्वोक्त प्रकार से आचरण किया था । इसलिए दूसरे मोक्षार्थी पुरुषों को भी इसी प्रकार आचरण करना चाहिए, ऐसा श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य जम्बूस्वामी से कहते हैं ॥१४॥

चतुर्थ उद्देशकः

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં પ્રભુને અનાર્યો દ્વારા અપાયેલ પરિષહ - ઉપસર્ગોનું કથન કરાયું. હવે આ ચોથા ઉદ્દેશામાં પ્રભુએ કરેલ તપસ્યાનું વર્ણન કરાય છે.

तीसरे उद्देशक में भगवान को दिये गये परीषह उपसर्गों का कथन किया गया है। अब इस चौथे उद्देशक में भगवान् की तपस्या का वर्णन किया जाता है :-

इहानन्तरोद्देश भगवन्तः परीषहोपसर्गाधिसहनं प्रतिपादितं तदिहापि रोगातङ्कपीडाचिकित्साव्युदासेन सम्यगधिसहते तदुत्पत्तौ च नितरां तपश्चरणायोद्यच्छतीत्येतप्रतिपाद्यते -

ओमोयरियं चाएइ, अपुट्ठेवि भगवं रोगेहिं ।
पुट्ठे वा अपुट्ठे वा, नो से साइज्जइ तेइच्छं ॥ १ ॥
संसोहणं च, वमणं च गायब्भंगणं च सिणाणं च ।
संबाहणं च न से कप्पे, दन्तपक्खालणं च परिन्नाए (य) ॥ २ ॥
विरए गामधम्मेहिं, रीयइ माहणे अबहुवाइ ।
सिसिरंमि एगया भगवं, छायाए झाइ आसीय ॥ ३ ॥
आयावइ य गिम्हाणं, अच्छइ उक्कुडुए अभितावें ।
अदु जाव इत्थ लूहेणं, ओयणमंथुकुम्मासेणं ॥ ४ ॥
एयाणि तिन्नि पडिसेवे, अट्ठमासे अ जावयं भगवं ।
अपि इत्थ एगया भगवं, अद्धमासं अदुवा मासंपि ॥ ५ ॥
अवि साहिए दुवे मासे, छप्पि मासे अदुवा विहरित्था (अपिबित्ता) ।
राओवरायं अपडिन्ने, अन्नगिलाणमेगया भुंजे ॥ ६ ॥
छट्ठेण एगया भुंजे, अदुवा अट्ठमेण दसमेणं ।
दुवालसमेण एगया भुंजे, पेहमाणे समाहिं अपडिन्ने ॥ ७ ॥
णच्चा णं से महावीरे, नोऽविय पावगं सयमकासी ।
अन्नेहिं वा ण कारित्था, कीरंतंपि नाणुजाणित्था ॥ ८ ॥

अवमोदरतां शक्नोति कर्तुमस्पृष्टोऽपि भगवान् रोगैः । श्वभक्षणादिभिः स्पृष्टो वा कासश्वासादिभिरस्पृष्टो वा न स्वादयति - अभिलषति चिकित्साम् ॥ १ ॥ संशोधनं - विरेचनं च वमनं च गात्राऽभ्यङ्गनं च स्नानं च । संबाधनं च न तस्य कल्पते दन्तप्रक्षालनं च शरीरशुच्यात्मकमिति परिज्ञया ॥ २ ॥ विरतो ग्रामधर्मेभ्यः - विषयेभ्यो रीयते माहनः अबहुवादी । शिशिरे एकदा

भगवान् छायायां ध्यायी आसीत् च ॥ ३ ॥ आतापयति च ग्रीष्मेषु तिष्ठति उत्कुटुकः अभितापम् । अथ यापयति स्म देहं रूक्षेण ओदनमन्थुकुल्माषेण ॥ ४ ॥ एतदेव कालावधिविशेषणतो दर्शयितुमाह - एतानि - ओदनादीनि त्रीणि - ओदनमन्थुकुल्माषरूपाणि प्रतिसेवते । एवम् आत्मानं ऋतुबद्धसंज्ञकान अष्ट मासान् अयापयत् भगवान् । पीतवान् पानम् एकदा भगवान् अर्धमासं अथवा मासमपि ॥ ५ ॥ अपि साधिकौ द्वौ मासौ अथवा षडपि मासान् पानकमप्यपीत्वा विजहार । रात्रोपरागम् अहर्निशम् अप्रतिज्ञः पानाऽभ्युपगमरहितो ग्लानाऽन्नं - पर्युषितम् एकदा भुक्तवान् ॥ ६ ॥ षष्ठेनैकदा भुङ्क्ते, अथवा अष्टमेन । द्वादशमेनैकदा भुङ्क्ते प्रेक्षमाणः समाधिम् अप्रतिज्ञः अनिदानः ॥ ७ ॥ ज्ञात्वा हेयोपादेयं स महावीरो नाऽपि च पापकं कर्म स्वयमकार्षीत् । अन्यैर्वा नाऽचीकरत् क्रियमाणमपि नानुज्ञातवान् ॥ ८ ॥ किंच -

अन्वयार्थः - **भगवं** - ભગવાન **रोगेहिं** - રોગથી **अपुट्ठे वि** - અસ્પૃષ્ટ હોવા છતાં પણ **ओमोयरियं** - ઉનોદરી તપ **चाएइ** - કરતા હતા. **पुट्ठे** - રોગાદિથી સ્પૃષ્ટ હોવા છતાં પણ **वा** - અથવા **अपुट्ठे** - ન હોવા છતાં **से** - તે ભગવાન ક્યારેક પણ **तेइच्छं** - ચિકીત્સા કરવાની **णो साइज्जइ** - ઈચ્છા કરતાં નહોતા ॥ ૧ ॥

આ ઔદારિક શરીરને અશુચિમય - અપવિત્ર **परिण्णाए** - જાણીને **से** - તે ભગવાનને **संसोहणं** - કોઈ પણ પ્રકારના જુલાબ - રેચ **वमणं** - વમન **गायब्भंगणं** - તેલ આદિ દ્વારા શરીરનું મર્દન **सिणाणं** - સ્નાન **संबाहणं** - સંબાધન એટલે કે હાથ પગ વગેરેને દબાવવા **च** - અને **दंतपक्खालणं** - દાંતણ **ण कप्पे** - કલ્પતું ન હતું ॥ ૨ ॥ **गामधम्मेहिं** - ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં **विरए** - વિરક્ત **माहणे** - માહન ભગવાન **अबहुवाई** - અલ્પભાષી થઈને **रीयइ** - વિચરતા હતા **य** - અને **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક **सिसिरम्मि** - ઠંડીની ઋતુમાં **छायाए** - છાયામાં **आसी** - બેસીને **झाइ** - ધ્યાન કરતા હતા. ॥ ૩ ॥

પ્રભુ **गिम्हाणं** - ગ્રીષ્મ ઋતુમાં **उक्कुडुए** - ઉત્કટુક આસનથી **अभितावे** - સૂર્યની સામે તડકામાં **अच्छइ** - બેસતા હતા **य** - અને **आयावइ** - આતાપના લેતા હતા. **अदु** - તથા તેઓ **लूहेणं** - લુખ્ખા **ओयणमंथुकुम्मासेणं** - ભાત, મન્થુ એટલે કે બોરકૂટ અને કુલ્માષ એટલે કે અડદ આદિના આહારથી **जावइत्थ** - શરીરનો નિર્વાહ કરતા હતા ॥ ૪ ॥

भगवं - ભગવાન **अट्ठमासे** - આઠ મહિના **जावयं** - સુધી **एयाणि** - આ **तिण्णि** - ત્રણ પ્રકારના આહારનું **पडिसेवे** - સેવન કરતા હતા. **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક **भगवं** - ભગવાન **अद्धमासं** - અર્ધમાસ એટલે કે પંદર દિવસ **अदुवा** - અથવા **मासं** - એકમહિનો **अदुवा** - અથવા **साहिए दुवे मासे** - બે મહિના તથા બે મહિનાથી અધિક અને **छप्पि मासे** - છ મહિના સુધી **अवि अपिवित्ता** - પાણી પણ ન વાપરીને **राओ** - **वरायं** - રાત દિવસ અર્થાત હંમેશા **अपडिण्णे** - પરિષહ - ઉપસર્ગોનો કોઈ પણ પ્રકારે પ્રતીકાર ન કરતા

એવા નિરીહ નિરાશંસ ભાવથી **विहरित्था** - વિચરતા હતા **य** - અને **एगया** - ક્યારેક ક્યારેક **भुंजे** - આહાર કરતા હતા, પરંતુ તે પણ **अण्णगिलायं** - ગૃહસ્થોએ સ્વયંના માટે રાખી મૂકેલ આહાર કરતા હતા ॥ ૫-૬ ॥

समाहिं - સ્વયંના શરીરની સમાધિને **पेहमाणे** - દેખતા એવા ભગવાન **अपडिण्णे** - નિયાણા રહિત થઈને **एगया** - ક્યારેક **छट्ठेण** - બે ઉપવાસ કરીને અર્થાત્ બે દિવસે **अदुवा** - અથવા ક્યારેક **अट्ठमेण** - ત્રણ ઉપવાસ અર્થાત્ ત્રણ દિવસે **दसमेणं** - ક્યારેક ચાર દિવસે અને **एगया** ક્યારેક **दुवालसमेण** - પાંચ દિવસે **भुंजे** - આહાર કરતા હતા ॥ ૭ ॥

णच्चा णं - હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોને જાણીને **से** - તે **महावीरे** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **णो वि** - ન તો **सयं** - સ્વયં **पावगं** - પાપકર્મ **अकासी** - કરેલ હતું **य** - અને **ण अण्णेहिं** - ન તો બીજા પાસે **कारित्था** - કરાવેલ હતું **वा** - તથા **कीरंतं** - કરતા એવાનું **ण अणुजाणित्थ पि** - અનુમોદન પણ કરેલ નહીં ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ - પ્રભુના શરીરમાં કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાધિ રોગ નહોતો છતાં પણ પ્રભુ હંમેશા ઉણોદરીતપ કરતા હતા, પ્રભુને શરીરથી પેદા થતાં શ્વાસ - ખાંસી આદિ કોઈ પણ રોગ થતો નહોતો પરંતુ બીજાઓ દ્વારા જે કષ્ટ અને વ્યાધિ થતી હતી તેના પ્રતિકારને માટે પ્રભુ ઔષધિ દવા કરવાની ક્યારેક ઈચ્છા પણ કરતા નહોતા ॥ ૧ ॥

પ્રભુ જાણતા હતા કે આ ઔદારિક શરીર અશુચિમય છે કોઈ પણ પ્રકારે આની શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી, આ પ્રમાણે જાણીને જુલાબ - વમન - તૈલાદિ દ્વારા શરીરનું મર્દન - સ્નાન - પગચંપી અને દંતમંજન આદિ દ્વારા કોઈ પણ પ્રકારથી આ શરીરની પરિચર્યા કરતા નહોતા ॥ ૨ ॥

ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત પ્રભુ અલ્પભાષી થઈને વિહાર કરતા હતા. ક્યારેક ક્યારેક ઠંડીના દિવસોમાં પ્રભુ છાયામાં બેસીને ધર્મ - શુક્લ ધ્યાન કરતા હતા ॥ ૩ ॥

પ્રભુ ઉનાળમાં સૂર્યસન્મુખ બેસીને આતાપના લેતા હતા, તથા તેઓ લુખ્ખા - સુક્કા ભાત - કુલ્થી આદિ આહારથી શરીરનો નિર્વાહ કરતા હતા ॥ ૪ ॥

ચોમાસા સિવાય શેષ આઠમહિનામાં શરીરના નિર્વાહાર્થે પ્રાયઃ કરીને લુખ્ખા ભાત - બોરકૂટ તથા અડદ આદિ નીરસ આહાર કરતા હતા, ક્યારેક ક્યારેક તેઓ પંદરદિન - ૧ મહિનો - ૨ મહિના અને ૨ મહિનાથી ૬ મહિના સુધીની તપસ્યા કરતા હતા, તેઓના મનમાં કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થતી નહોતી પરંતુ તેઓ

હંમેશા નિરાશંસભાવે વિચરતા હતા. ક્યારે ક્યારે પ્રભુ આહાર કરતા હતા પરંતુ તે પણ લુખ્ખો - સુકો અને ગૃહસ્થોએ સ્વયંના માટે રાખી મૂકેલ આહાર કરતા હતા ॥ ૫-૬ ॥

પ્રભુ નિત્યભોજન નહોતા કરતા પરંતુ ક્યારેક બીજા - ત્રીજા - ચોથા અને પાંચમા દિવસે આહાર કરતા હતા, આહાર ન કરવાથી ભગવાનના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની દુર્બલતા ઉત્પન્ન થતી નહોતી પરંતુ તેઓ ફક્ત શરીરના નિર્વાહને માટે આહાર કરતા હતા ॥ ૭ ॥

હેય - ઉપાદેય પદાર્થોને જાણીને પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં ન પોતે પાપ કર્યું, ન બીજા પાસે કરાવડાવ્યું અને પાપ કરતા એવાને સારો પણ ન જાણ્યો અર્થાત્ કે પાપકર્મ કરતા એવા પ્રાણીની અનુમોદના પણ કરી નહીં ॥ ૮ ॥

भावार्थः- भगवान् के शरीर में किसी प्रकार की व्याधि न होते हुए भी भगवान् सदा ऊनोदरी तप करते थे। भगवान् को श्वांस खांसी आदि शरीर जन्य कोई भी रोग नहीं होता था किन्तु अन्यकृत जो कष्ट और व्याधि होती थी, उसकी निवृत्ति के लिए भगवान् औषधि करने की कभी इच्छा तक नहीं करते थे ॥१॥

भगवान् जानते थे कि यह औदारिक शरीर अशुचि मय है। किसी भी प्रकार से इसकी शुद्धि नहीं हो सकती है, ऐसा जान कर वे जुलाब, वमन, तैलादि द्वारा शरीर का मर्दन, स्नान, पगचम्पी और दांतन आदि द्वारा किसी भी प्रकार से इस शरीर की परिचर्या नहीं करते थे ॥२॥

इन्द्रियों के विषय से विरक्त भगवान् अल्प भाषी होकर विचरते थे। कभी कभी शीत काल में भगवान् छाया में बैठ कर धर्म ध्यान शुक्ल ध्यान किया करते थे ॥३॥

प्रभु ग्रीष्मऋतु में सूर्य सन्मुख बेठ्कर आतापना लेते थे, तथा लुखा-सुका आहार से शरीर का निर्वाह करते थे ॥४॥

चातुर्मास के अतिरिक्त शेष आठ महीनों में शरीर निर्वाहार्थ प्रायः रूक्ष भात, बोरकूट तथा कुलत्थी आदि नीरस आहार करते थे। कभी कभी वे पन्द्रह दिन, एक महीना, दो महीना और दो महीनों से अधिक तथा छह महीने तक तपस्या करते थे। उनके मन में किसी भी प्रकार की इच्छा भी उत्पन्न नहीं होती थी किन्तु वे सदा निरीह भाव से विचरते थे। कभी कभी भगवान् आहार करते थे किन्तु वह भी रूखा सूखा और ठंडा आहार करते थे ॥५-६॥

भगवान् नित्यभोजी नहीं थे किन्तु कभी दूसरे, तीसरे, चौथे और पांचवें दिन आहार करते थे। आहार न करने से भगवान् के मन में किसी भी प्रकार की दुर्बलता उत्पन्न नहीं होती थी किन्तु वे केवल शरीर के निर्वाह के लिए आहार करते थे ॥७॥

हेय और उपादेय पदार्थों को जान कर भगवान् महावीर स्वामी ने छद्मस्थ अवस्था में न स्वयं पाप किया, न दूसरों से करवाया और करते हुए को अच्छा भी नहीं जाना अर्थात् पाप कर्म करते हुए प्राणी की अनुमोदना तक नहीं की ॥८॥

गामं पविसे नगरं वा, घासमेसे कडे परट्ठाए ।
सुविसुद्धमेसिया भगवं, आयतजोगयाए सेवित्था ॥ ९ ॥
अदु वायसा दिगिंछत्ता, जे अन्ने रसेसिणो सत्ता ।
घासेणाए चिट्ठंति, सययं निवइए य पेहाए ॥ १० ॥
अदुवा माहणं च समणं, वा गामपिण्डोलगं च अतिहिं वा ।
सेवागमूसियारि वा, कुक्कुरं वावि विट्ठियं पुरओ ॥ ११ ॥
वित्तिच्छेयं वज्जन्तो, तेसिमप्पत्तियं परिहरन्तो ।
मन्दं परक्कमे भगवं, अहिंसमाणो घासमेसित्था ॥ १२ ॥
अवि सूइयं वा सुक्कं वा, सीयं पिंडं पुण्णकुम्मासं ।
अदु बुक्कसं पुलागं वा, लद्धे पिंडे अलध्दे दविए ॥ १३ ॥
अवि झाइ से महावीरे, आसणत्थे अकुक्कुए झाणं ।
उड्ढं अहे तिरियं च, पेहमाणे समाहिमपडिन्ने ॥ १४ ॥
अकसाइ विगयगेही य सद्दरूवेसु अमुच्छिए झाइ ।
छउमत्थोऽवि परक्कममाणो, न पमायं सइंपि कुव्वित्था ॥ १५ ॥
सयमेव अभिसमागम्म, आयतजोगमायसोहीए ।
अभिनिव्वुडे अमाइल्ले, आवकहं भगवं समियासी ॥ १६ ॥
एस विही अणुक्कंतो, माहणेण मइमया ।
बहुसो अपडिन्नेण, भगवया एवं रीयन्ति ॥ १७ ॥ त्ति बेमि ।

ग्रामं प्रविश्य नगरं वा ग्रासमेषयेत् कृतं - निष्पन्नं परार्थाय । सुविशुद्धमेषित्वा भगवान् आयतयोगतया - संयतयोगतया सेवितवान् ॥ ९ ॥

अथ श्लोकत्रयेण एषणाविधिमाह - अथ वायसा बुभुक्षार्ता येऽन्ये रसैषिणः पानार्थिनः पारापतादयः सत्त्वाः प्राणिनः । ग्रासैषणतया तिष्ठन्ति तान् सततं निपतितान् च प्रेक्ष्य ॥ १० ॥

अथवा ब्राह्मणं च श्रमणं वा ग्रामपिण्डोलगं - द्रमकं चाऽतिथिं वा । श्वपाकं मार्जारीं वा कुक्कुरं वाऽपि विस्थितं पुरतः ॥ ११ ॥ वृत्तिच्छेदं वर्जयन् तेषामप्रीतिकं च परिहरन् । मन्दम् आहारार्थी पराक्रमते तथा भगवान् कुन्थुकादीन् अहिंसन् ग्रासमेषितवान् ॥ १२ ॥

अपि स्वेदितम् - आर्द्रीकृतं वा शुष्कं वा शीतं पिण्डं पुराणकुल्माषम् अथवा बुक्कसं - गोधूममण्डकादि पुलाकं - यवनिष्पावादि वा लब्धे पिण्डे अलब्धे वा द्रविकः - रागद्वेषरहितः सन् आत्मानं दातारं वा नत जुगुप्सते ॥ १३ ॥

अपि तु ध्यायति स महावीर आसनस्थः अकौत्कुचः मुखविकारादिरहितो ध्यानम् । उर्ध्वमधस्तिर्यग् लोकस्य व्यवस्थितान् जीवपरमाण्वादीन् भावान् ध्येयरूपेण, कथंभूतः सन् इत्याह - प्रेक्षमाणः समाधिमप्रतिज्ञः ॥ १४ ॥

अकषायी विगतगृद्धिश्च शब्दरूपेष्वमूर्च्छितो ध्यायति । छद्मस्थोऽपि पराक्रममाणो न प्रमादं सकृदपि अकार्षीत् ॥ १५ ॥

स्वयमेव तत्त्वम् अभिसमागम्य - तीर्थप्रवर्तनायोद्यतवान् आयतयोगं सुप्रणिहितयोगं आत्मशुद्ध्या । अभिनिर्वृत्तः शीतीभूतः अमायी यावत्कथं भगवान् समित आसीत् ॥ १६ ॥

एष विधिरनुक्रान्तो भगवता रीयते - पराक्रमतेऽपरोऽपि मुमुक्षुरनेनैव पथा ॥ १७ ॥ इति ब्रवीमि ।

अन्वयार्थ :- **भगवं** - ભગવાન **गामं** - ગ્રામ **वा** અથવા **णगरं** - નગરમાં **पविस्स** - પ્રવેશ કરીને **परट्ठाए** - બીજાઓને માટે **कडं** - કરેલા **घासं** - આહારની **एसे** - **गवेषणा** કરતાં હતા અને **सुविसुद्धं** - સુવિશુદ્ધ અર્થાત્ ઉદ્ગમ - ઉત્પાદના અને એષણાના દોષોથી રહિત આહારની **एसिया** - **गवेसणा** શોધ કરીને **आययजोगयाए** - મન - વચન - કાયાંના યોગોની સ્થિરતા પૂર્વક **सेवित्था** - તે આહારનું સેવન કરતા હતા ॥ ૯ ॥

दिगिंछत्ता - ભુખથી વ્યાકુલ **वायसा** - કાગડા **अदु** - તથા **रसेसिणो** - પાણી પીવાની ઈચ્છાવાળા **जे** - જે **अण्णे** - બીજા **सत्ता** - પ્રાણી **सययं** - સદા **घासेसणाए** - અન્નપાણીને માટે **णिवइए** - **चिट्ठंति** - જમીન ઉપર બેઠેલા હતા **पेहाए** - તેને દેખીને **च** - અને **माहणं** - બ્રાહ્મણ **समणं** - શ્રમણ **गामपिंडोलगं** - ભિખારી **अइहिं** - બહારથી આવેલા અતિથિ **सोवागं** - ચંડાલ **मूसियारिं** - બિલાડી **च** - અને **कुक्कुरं** - કુતરા આદિ **विविहं** - વિવિધ પ્રકારના પ્રાણિયોને **पुरओ** - સામે **ठियं** - ઉભેલા દેખીને **तेसिं** - તેની **वित्तिच्छेयं** - વૃત્તિછેદને **वज्जंतो** - વર્જતા એવા અર્થાત્ તેને કોઈ પણ પ્રકારની અંતરાય ન કરતા એવા **वा** - તથા **अप्पत्तियं** - તેઓના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની અપ્રીતિ **परिहरंतो** - ન થવા દેતા એવા **भगवं** - ભગવાન **मंदं** - ધીરે ધીરે **परक्कमे** - ત્યાંથી

નિકળી જતા હતા **य** - અને **अहिंसमाणो** - કુંથુ આદિ કોઈપણ પ્રાણીની હિંસા ન કરતા એવા પ્રભુ **घासं** - આહાર પાનીની **एसित्था** - ગવેષણા શોધ કરતા હતા ॥ ૧૦-૧૧-૧૨ ॥

सूइयं - દહીં વગેરેમાં પલાડેલા એવા **वा** - અથવા **सुक्कं** - સુકાયેલો એવો **सीयपिंडं** - ઠંડો આહાર **वा** - અથવા **पुराणकुम्मासं** - ઘણા દીવસના સેવાયેલા ચના વગેરેનો આહાર **वुक्कसं** - સાથવા અથવા માંડાના આહાર **अदु** - અથવા **पुलागं** - જવ આદિ નીરસધાન્યના બનેલા **पिंडे** - આહારનું **लद्धे** - મળવા પર **वा** - અથવા **अलद्धं** - ન મળવા પર **दविए** - પ્રભુ શાંત હતા ॥ ૧૩ ॥

से - તે **महावीरे** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામી **आसणत्थे** - ઉત્કટુક - વીરાસન આદિ આસનોમાં બેસીને **अकुक्कुए** - નિર્વિકાર ભાવથી **झाणं** - ધર્મ - શુકલધ્યાન **झाइ** - ધરતા હતા **य** - અને **समाहिं** - સ્વયં ના અંતઃકરણની શુદ્ધિને **पेहमाणे** - દેખતા એવા **अपडिण्णे** - નિરીહ ભાવથી **उड्ढं** - ઉર્ધ્વલોક **अहे** - અધોલોક **च** - અને **तिरियं** - તિર્યક્‌લોક **लोए** - આ ત્રણે લોકના સ્વરૂપનું **झायइ** - ધ્યાનમાં વિચાર કરતા હતા ॥ ૧૪ ॥

अकसाई - કષાયરહિત **विगयगेही** - ગૃદ્ધિભાવરહિત **य** - અને **सद्दरूवेसु** - શબ્દ રૂપ આદિ વિષયોમાં **अमुच्छिए** - મૂર્છિત ન થતા **झाई** - સદા ધ્યાન મગ્ન રહેતા હતા. આ પ્રકારે **परक्कममाणो** - શુભ અનુષ્ઠાનોમાં પરાક્રમ કરતા એવા પ્રભુએ **छउमत्थो वि** - છદ્મસ્થાવસ્થામાં **सइंपि** - એક વાર પણ **पमायं** - પ્રમાદ **ण** - નહીં **कुव्वित्था** - કરેલ. ॥ ૧૫ ॥

सयमेव - સ્વયં **अभिसमागम्म** - તત્ત્વોને સારી રીતે જાણીને **आयसोहीए** - આત્મશુદ્ધિ દ્વારા **आययजोगं** - મન - વચન - કાયાના યોગોને પોતાના વશમાં કરીને **अभिणिव्वुडे** - શાંત **अमाइल्ले** - માયારહિત **भगवान** - પ્રભુ **आवकहं** - યાવજ્જીવ **समियं** - પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી યુક્ત **आसी** - હતા ॥ ૧૬ ॥

मइमया - મતિમાન્ બુદ્ધિશાળી **अपडिण्णेण** - નિયાણારહિત **माहणेण** - માહણ **भगवया** - પ્રભુ મહાવીરસ્વામીએ **बहुसो** - ઘણીવાર **एस** - આ **विही** - વિધિનું **अणुक्कंतो** - આચરણ કરેલ હતું. એટલે બીજા મોક્ષાર્થી આત્માઓએ પણ **एवं** - આ પ્રકારે **रीयंति** - આચરણ કરવું જોઈયે **त्ति बेमि** - આ પ્રમાણે હું કહું છું ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ - ગ્રામ અથવા નગરમાં પ્રવેશ કરીને પ્રભુ ઉદ્‌ગમ અને ઉત્પાદનાદિના બધા દોષોથી રહિત શુદ્ધ આહારની ગવેષણા કરતા હતા, પછી મન - વચન - કાયા

ના યોગોની સ્થિરતા પૂર્વક તે આહારને વાપરતા હતા ॥ ૯ ॥

ભિક્ષા લેવા જતાં એવા પ્રભુને રસ્તામાં ભૂખથી વ્યાકુલ જે કાગડા આદિ પ્રાણી અનાજ - પાણી માટે જમીન ઉપર બેઠેલા દેખાતા હતા તથા બ્રાહ્મણ - અન્યસાધુ - ભિખારી - અતિથિ - ચંડાલ - બિલાડી અને કુતરા આદિ પ્રાણી કંઈક મલવાની આશાથી ઉભેલા દેખાતા હતા, તેઓને કોઈપણ પ્રકારની બાધા અને અંતરાય પંહોચાડયા વગર પ્રભુ ત્યાંથી ધીરે ધીરે ચાલી જતા હતા અને તે પ્રાણિયોંના મનમાં જરા પણ અપ્રીતિ થવા દેતા નહોતા, કુંથુવા આદિ પ્રાણિયોની હિંસા ન કરતા એવા પ્રભુ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે ફરતા હતા ॥ ૧૦-૧૧-૧૨ ॥

લુખ્ખો - સુકો અને ઠંડો કુલ્થી અથવા જુના તથા નીરસ ધાન્યનો બનેલ આહાર, જેવો પણ પ્રભુને આહાર મળી જતો તેઓ તેમાં સંતોષ માનતા હતા, આહાર મલવાં છતાં પણ અથવા ન મલવાં છતાં પણ પ્રભુ હંમેશા શાંત રહેતા હતા ॥ ૧૩ ॥

પ્રભુ ઉત્કટુક - ગોદોહિકા - વીરાસન આદિ આસનોમાં બેસીને ધર્મ - શુક્લધ્યાન ધરતા હતા અને તેઓ સ્વયંના અંતઃકરણની શુદ્ધિને દેખતા એવા ઉર્ધ્વ - અધો - અને તિર્યક્ આમ ત્રણે લોકના સ્વરૂપનું ચિંતન કરતા હતા ॥ ૧૪ ॥

પ્રભુ મહાવીરસ્વામી અકષાયી હતા કારણ કે કષાયના ઉદયથી તેઓએ કોઈના પર પણ સ્વયંની ભ્રૂકુટી વાંકી કરી નહોતી, તેઓ શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત થતાં નહોતા, અર્થાત્ અનુકૂળ વિષયોમાં રાગ અને પ્રતિકુળતામાં દ્વેષ કરતા નહોતા, તેઓ હંમેશા શુભઅનુષ્ઠાનમાં જ પ્રવૃત્ત રહેતા હતા, આ પ્રકારે તેઓએ છદ્મસ્થઅવસ્થામાં એકવાર પણ પ્રમાદનું સેવન કરેલ નહોતું ॥ ૧૫ ॥

સંસારની અસારતા અને તત્ત્વોને સ્વયંમેવ સારી રીતે જાણીને તથા આત્મશુદ્ધિ દ્વારા મન - વચન - કાયાના યોગોને સ્વયંના વશમાં કરીને માયા રહિત અર્થાત્ ક્રોધાદિ કષાય ન કરતા એવા પ્રભુ હંમેશા શાંત તથા પાંચ સમિતિ અને ત્રણગુપ્તિથી યુક્ત હતા ॥ ૧૬ ॥

પ્રભુ મહાવીરસમીએ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી આચરણ કરેલ હતું, એટલે જ બીજા મોક્ષાર્થી પુરૂષોએ પણ તે જ પ્રકારે આચરણ કરવું જોઈયે એમ શ્રી સુધર્માસ્વામી સ્વયંના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહે છે. ॥ ૧૭ ॥

भावार्थः- ग्राम अथवा नगर में प्रवेश करके भगवान् उद्गम, उत्पादनादि सब दोषों से रहित शुद्ध आहार की गवेषणा करते थे । फिर मन, वचन, काया के योगों की स्थिरता पूर्वक उस आहार का सेवन करते थे ॥९॥

भिक्षा लेने के लिए जाते हुए भगवान् को रास्ते में भूख से व्याकुल जो कौए आदि प्राणी दाना पानी के लिए जमीन पर बैठे हुए दिखाई देते थे तथा ब्राह्मण, श्रमण, भिखारी, अतिथि, चण्डाल, बिल्ली और कु आदि प्राणी कुछ मिलने की आशा से खड़े दिखाई देते थे उनको किसी भी प्रकार की बाधा एवं अन्तराय पहुंचाये बिना भगवान् वहाँ से धीरे धीरे चले जाते थे और उन प्राणियों पर अपने मन में अप्रीति भी न लाते थे । कुन्थु आदि प्राणियों की हिंसा न करते हुए भगवान् भिक्षाटन करते थे ॥१० से १२॥

रूखा, सूखा, ठण्डा कुलत्थी का अथवा पुराने तथा नीरस धान्यो का बना हुआ, जैसा भी आहार भगवान् को मिल जाता, वे उसी में सन्तोष करते थे । आहार के मिलने पर या न मिलने पर भगवान् सदा शान्त रहते थे ॥१३॥

भगवान् उत्कटुक, गोदोहिका, वीरासन आदि आसनों से बैठ कर धर्म ध्यान, शुक्ल ध्यान किया करते थे और वे अपने अन्तःकरण की शुद्धि को देखते हुए ऊर्ध्व, अधो और तिर्यक् इन तीनों लोकों के स्वरूप का चिन्तन किया करते थे ॥१४॥

भगवान् महावीर स्वामी अकषायी थे क्योंकि कषाय के उदय से उन्होंने किसी पर भी अपनी भ्रूकुटी टेढी नहीं की थी । वे शब्दादि विषयों में आसक्त नहीं होते थे अर्थात् अनुकूल विषयों में राग और प्रतिकूल में द्वेष नहीं करते थे । वे सदा शुभ अनुष्ठान में ही प्रवृत्त रहते थे । इस प्रकार उन्होंने छद्मस्थ अवस्था में एक बार भी प्रमाद का सेवन नहीं किया था ॥१५॥

संसार की असारता और तत्त्वों को स्वयमेव भली प्रकार जान कर तथा आत्मशुद्धि द्वारा मन वचन काया के योगों को अपने वश में करके माया रहित अर्थात् क्रोधादि कषाय न करते हुए भगवान् सदा शान्त तथा पाँच समिति और तीन गुप्ति से युक्त थे ॥१६॥

प्रभु महावीरस्वामीने पूर्वोक्त प्रकार से आचरण किया था, इसलिए दूसरे मोक्षार्थी पुरुषो को भी इसी प्रकार आचरण करना चाहिए, ऐसा श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य जंबूस्वामी से कहते है ॥१७॥

प्रथम श्रुतस्कंध समाप्त

-: प्रशस्ति :-

प. पूज्य तपागच्छाचार्य आत्म-कमल-लब्धि भुवनतिलक-भद्रंकर-अरुणप्रभसूरीश्वरना दिव्यकृपाए वि.सं. २०५५ वर्षे श्री आचारांगसूत्रना प्रथम श्रुतस्कंधनुं संपादन तथा गुजराती अनुवाद मुनिवर्य विक्रमसेनविजयए पूर्ण कर्यो.

॥ शुभं भूयात् ॥

श्री आदीश्वराय नमः ॥ श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥ श्री ॐकाराय नमो नमः

॥ पू. आत्म-कमल-लब्धि-भुवनतिलक-भद्रंकरसूरिभ्यो नमः ॥

विश्वमां प्रथम ॐकारमां पंच परमेष्ठी स्थापन

११ फुट ऊँचाई अने ८ फुट पहोलाई साथे नवनिर्मित

श्री ॐकार जैन तीर्थ (भद्रंकरनगर)

वडोदरा-अमदावाद नेशनल हाइवे नं. ८ (हाइवे टच) पर आकार लई रहेल छे.

पुण्यानुबंधि पुण्य उपार्जननो महान लाभ

आ तीर्थमां जिनालय निर्माणनी साथे साथे

पूज्य साधु-साध्वीजी भगवंतोना विहारधाम रूपे

गुरुमंदिर, सुंदर उपाश्रयो, तैयार छे.

अद्यतन धर्मशाला, भोजनशाला, विशाल व्याख्यान होल,

आदि निर्माणना आरे छे.